X380.807

Szabó Andrea

MINTAKÖVETÉS ÉS/VAGY ÖNÁLLÓ VÉLEMÉNY?

A politikai érdeklődés tendenciái Magyarországon

Gondolat Kiadó
Budapest, 2025

A kötet megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia támogatta

MTA MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Tudományos lektor és ajánló
VALUCH TIBOR • BÖCSKEI BALÁZS

SZTE Klebelsberg Könyvtár
J001497258

SZTE Klebelsberg Könyvtár és Levéltár SZEGED 6.

X 380807

© Szabó Andrea, 2025

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás,
sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó írásbeli hozzájárulásához van kötve.

www.gondolatkiado.hu
facebook.com/gondolat

A kiadásért felel Bácskai István
Szöveggondozó Előry Zsófia
Tördelte és a borítót tervezte Lipót Éva

ISBN 978 963 556 616 7

Tartalom

Előszó 11
A kötet felépítéséről 14
Köszönetnyilvánítás 16

I. fejezet
A politikai érdeklődés fogalma, tendenciái. Szakirodalmi áttekintés 19

Miért szükséges a politikai érdeklődéssel foglalkozni? 19
A politikai érdeklődés érdeklődési aspektusa – a fogalom pszichológiai háttere (kitekintés) 23
Az érdeklődés első fázisa: szituációs érdeklődés 25
Az érdeklődés második fázisa: egyéni vagy hosszú távú, fejlett érdeklődés 25
A politikai érdeklődés politikai aspektusa – az érdeklődés tárgya 26
A politika jelentésének tudományos megközelítése 26
A politika jelentésének társadalmi, egyéni típusú megközelítése 30
A politikai érdeklődés rokon fogalma, a politikai szofisztikáltság 32
A politikai érdeklődés definíciója 35
A politikai érdeklődés időbeli stabilitása és nemzetközi tendenciái 41
Markus Prior a politikai érdeklődés stabilitásáról 43
A politikai érdeklődés fejlődésének kitüntetett időszaka – a performatív évek 46
A politikai érdeklődés negatív hatásai – kitekintés a legfrissebb tendenciákra 51

II. fejezet
A politikai érdeklődés létrejöttének folyamata – politikai szocializációs megközelítés 55

A politikai szocializáció általános megközelítése – elméleti háttér 56
A készenléti állampolgár fogalma 59
A politikai érdeklődést befolyásoló intézmények, csoportok – ágensszempontú megközelítés 60

A politikai érdeklődésre ható ágensek – komplex megközelítések 61
A politikáról szóló beszélgetés, vita jelentősége 66
A szülők szerepe a politikai érdeklődés kialakulásában 67
A kortársak (barátok, romantikus kapcsolatok) szerepe a politikai érdeklődés kialakulásában 71
Az iskolarendszer szerepe és hatása a politikai érdeklődés kialakulásában 73
Összegzés, a politikai érdeklődés kialakulásának feltételezett folyamata 77

III. fejezet
A KÖTET EMPIRIKUS HÁTTERE – MÓDSZERTANI KÉRDÉSEK 81

Kutatási kérdések és hipotézisek 81
Hipotézis I.: a stabilitási és alacsony érdeklődési szint hipotézise. 82
Hipotézis II.: politikai szocializációs hipotézis. 85
Hipotézis III.: a politikai érdeklődés előrejelző funkciója. 88
Felhasznált adatbázisok 90
Politikai érdeklődés mérése a szakirodalom alapján 92
A politikai érdeklődés mérése a kötetben 98

IV. fejezet
TENDENCIÁK A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉSBEN.
STABILITÁS VAGY VOLATILITÁS JELLEMZI A MAGYAR TÁRSADALOM POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉSÉT? 105

A politikai érdeklődés alakulása 1982 és 2023 között – hosszú távú trendek 106
A politikai érdeklődés és a közéleti elégedettség kapcsolata 110
Rendszerváltáshatás 115
A magyar társadalom politikai érdeklődése nemzetközi kitekintésben 119
A politikai érdeklődés tartós tendenciái a magyar társadalom különböző rétegeiben 127
Nemek szerinti eltérések 128
Lakhely szerinti eltérések 131
Iskolázottság szerinti eltérések 134
Az életkor és a politikai érdeklődés 139
A politikai érdeklődés generációs aspektusai 145
A politikai érdeklődésre ható tényezők 151
Választási kampányok és a politikai érdeklődés 155
A politika jelentése 162
Fókuszcsoportos beszélgetések eredménye 164

A politika jelentése szófelhőelemzések alapján 168
A politika fogalmának hatása a politikai érdeklődésre 175
A politikai érdeklődés mérésének alternatív módja 184
A politikai érdeklődés és a politikai viselkedés kapcsolata 193
Demokrácia melletti elköteleződés, rendszerellenesség 196
A politikai érdeklődés és a szervezettség 199
A választási részvétel és a politikai érdeklődés 202
A demokratikus állampolgári részvétel és a politikai érdeklődés 205
A fejezet összefoglalása 211

V. fejezet
A MAGYAR FIATALOK ÉS A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS 219

Az ifjúság körülhatárolása – kitekintés 220
Politikai érdeklődési trendek a magyar ifjúsági társadalomban 223
A rendszerváltás előtti és a rendszerváltást közvetlenül követő tendenciák 223
A politikai érdeklődés alakulása a nagymintás ifjúsági adatfelvételek alapján 227
A magyar fiatalok politikai érdeklődése közép-európai perspektívában 234
A politikai érdeklődés kialakulásának időszaka – performatív évek 244
Politikai szocializációs folyamatok diszfunkciói a rendszerváltást követően 244
A politikai érdeklődés kezdetei 246
Generációs megközelítés 253
Az elsődleges politikai szocializációs ágensek és a politikai érdeklődés kapcsolata 256
A család szerepe a politikai érdeklődés kialakulásában 257
Az iskola szocializációs szerepe a politikai érdeklődés kialakulásában 272
A kortársak szerepe a politikai érdeklődés alakulásában 284
Életciklusok és a politikai érdeklődés 290
Szocializációs életút az egyetemisták körében 300
A politikai érdeklődés és a politikai viselkedés kapcsolata a fiataloknál 305
Demokrácia melletti elköteleződés, rendszerellenesség a fiatalok körében 307
A demokratikus állampolgári részvétel és a politikai érdeklődés 309
Az ifjúsági társadalom politikai érdeklődése – a fejezet összefoglalása 314

VI. fejezet
A POLITIKAI SZOCIOLÓGIA MAI TUDÁSA A MAGYAR TÁRSADALOM POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉSÉRŐL. ÖSSZEFOGLALÓ 319

A felnőtt népességgel kapcsolatos legfontosabb tapasztalatok 322
A magyar fiatalok és a politikai érdeklődés 324

A politikai viselkedés és a politikai érdeklődés kapcsolata 327
A kutatások korlátai, limitáció, jövőbeni kutatási irányok 329

FELHASZNÁLT IRODALOM 331

MELLÉKLET 351
Felhasznált adatbázisok 351

ÁBRÁK ÉS TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE 355
Ábrajegyzék 355
Táblázatok jegyzéke 358

„Politics isn't everything (…) But everything can be (made) political"

„A politika nem minden, (…) de mindent politikaivá lehet tenni."

Jodi Dean, 2000: 5 és 8.

SZTE Klebelsberg Könyvtár és Levéltár SZEGED 6.

Előszó

Az alábbi kötet témája a politikai érdeklődés, amelyet több nemzetközi szerző a politikai viselkedés legfontosabb előrejelzőjének tekint. Vannak emberek, akik érdeklődnek a politika iránt, másokat közömbösen érint a téma, ugyanakkor a legtöbben érdektelenek, sőt távolságtartók ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban. Ennek okairól, hátteréről azonban keveset tud a hazai politikatudomány. Maga a politikai érdeklődés is alulkutatott téma Magyarországon. A legjelentősebb magyar nyelvű társadalomtudományi folyóiratokban, így a *Politikatudományi Szemle*ben, a *Szociológiai Szemle*ben, valamint a *socio.hu Társadalomtudományi Szemle*ben végzett áttekintésem eredményeként mindössze két olyan cikket találtam, amely címében megemlítette volna a politikai érdeklődést, azonban ebből is csak egyetlenegynek a fő témája a politikai érdeklődés.[1] Így a kötet egyik célja a politikai érdeklődéssel kapcsolatos magyar nyelvű politikai szociológiai irodalom megteremtéséhez való hozzájárulás.

Személyesen az 1990-es évek közepén kezdtem el foglalkozni a magyar választópolgárok viselkedésével, elsősorban a pártpreferenciájuk alakulásával. Nagyon hamar kitűnt azonban, hogy a választói viselkedés hátterében gyakran húzódik meg egy fontos dimenzió, a politikai érdeklődés. A monográfiában részletesen ismertetésre kerülő klasszikus és a 2010-2020-as években keletkezett szakirodalom ugyanis gyakran determinisztikus kapcsolatként kezeli, hogy a politikai érdeklődés szintjétől függ a politikai viselkedés, azaz minél magasabb egy állampolgár politikai érdeklődése, annál nagyobb lesz a bevonódása a politikai életbe. A politikailag érdeklődő állampolgár többet foglalkozik a politikai információkkal, különös figyelmet fordít a közügyekre, olyan társadalmi témákra, mint például a környezetvédelem, az emberi jogok vagy a társadalmi egyenlőtlenségek. A politikai érdeklődő nagyobb politikai aktivitást mutat, de nem egyszerűen arról van szó, hogy valószínűbb a részvétele a

[1] Szabó Andrea – Oross Dániel: A politikai érdeklődésre ható tényezők európai perspektívában – a magyar eset. *Socio.hu*, 8 (2), 72–94.

Patkós Veronika – Szántó András: Jobban tudják-e az okos szavazók? Az iskolázottság, a hírfogyasztás és a politikai érdeklődés szerepe a pártos elfogultság alakulásába. *Politikatudományi Szemle*, 29. évfolyam, 2020, 4. szám. A *Politikatudományi Szemle* keresőrendszere egyébként 187 találatot adott ki a „politikai érdeklődés" kifejezésre. Ezek olyan cikkek, amelyekben valahol a szövegben található utalás a keresőkifejezésre, azonban annak elemei nem feltétlenül szerepelnek együtt. A keresés időpontja: 2024. november 19.

választásokon, vagy hogy nagyobb eséllyel rendelkezik stabil pártpreferenciával, de arról is, hogy a részvételi repertoárja jóval szélesebb, azaz mobilizációs potenciálja magas.

A szakirodalom szerint az aktív, azaz érdeklődő állampolgár tehát tudatosan kíván beleszólni a politikai döntések ellenőrzésébe, ezáltal a demokrácia működtetésének egyik, ha nem a legfontosabb szereplője.

Több empirikus bizonyítékot is hozok azonban arra, hogy az utóbbi időben a politikai érdeklődés normatív – alapvetően demokrácia-előmozdító, azaz pozitív – felfogása kissé kevésbé érvényesül. Egyre több szerző foglalkozik olyan problematikákkal, mint a politikailag érdeklődő állampolgár polarizációs folyamatokban vagy éppen a hamis információk elterjedésében játszott szerepe. Emellett a politikai érdeklődés és a társadalmi egyenlőtlenségek kapcsolatáról is lényegesen több szó esik a szakirodalomban, mint az 1980-as évektől a 2000-es évekig terjedő periódusban, amikor is a normatív megközelítés eltakarta az érdeklődéssel kapcsolatos esetleges negatív következményeket.

Több mint 25 éves empirikus kutatói háttérrel a hátam mögött úgy vélem, hogy a magyar demokráciát az utóbbi évtizedben ért kihívásokra adott társadalmi szintű válaszok világosan kapcsolatba hozhatók a társadalom politikai érdeklődési szintjével. Bőven adatolt empirikus bizonyítékokkal fogom alátámasztani, hogy a politikai érdeklődés az 1990-es évektől napjainkig terjedő időszakban inkább csökkent, mint emelkedett, és ez minden valószínűség szerint kapcsolatba hozható a politikai viselkedés terén tapasztalható tendenciákkal. Részletes elemzéseket mutatok be, amelyek majd mindegyike a magyar társadalom politikától való távolságtartásáról szól. A szakirodalom ezt a folyamatot politikai elidegenedésnek nevezi.

Nemcsak a választópolgárok gondolkodását vizsgálom, de azt is bemutatom, hogy az ifjúsági társadalom jelentős része is igyekszik elkerülni a politikával való mindennemű kapcsolatot, a tájékozódást éppúgy, mint a részvételt. Ezzel összefüggésben azt is vizsgálom, hogy elvi szinten rendelkezésre állnak-e olyan rendszerszerű szocializációs mechanizmusok, amelyek a társadalom, de leginkább a fiatalok nagy tömegei számára lehetővé teszik, hogy felkészüljenek a tudatos állampolgári magatartásra. Azt látjuk ugyanis, hogy olyan fiatal nemzedékek nőttek fel az elmúlt 30 évben, amelyek számára a politika teljes mértékben befolyásolhatatlannak tűnik, unalmas, bonyolult és rendkívül távoli világ. A 15–29 évesek azt feltételezik, hogy a politikusok, még ha lenne is aktivizmus és erős igény a folyamatok befolyásolására, nem értékelik, nem veszik figyelembe az állampolgári kezdeményezéseket. Ebben az értelemben a társadalmi kereslet, vagyis az igények, valamint a kínálat, vagyis a politikai osztály magatartása is deficites jellegű, hiátusokat mutat.

A kötetben olyan kvantitatív és kvalitatív vizsgálatok eredményeit elemzem különböző szociológiai eljárásokkal, amelyekben vagy kutatóként, vagy kutatásvezetőként magam is részt vettem. Ezek a kutatások nemcsak a felnőtt magyar népességre szorítkoznak, de, ahogy az fentebb kitűnt, nagy hangsúlyt fektetek a magyar fiatalok, azaz a 15–29 évesek politikai viselkedésének bemutatására is. A szakirodalom felvetéseivel összhangban ugyanis úgy vélem, hogy a politikai érdeklődést nemcsak önmagában kell vizsgálni, de annak hátterét, a létrehozó mechanizmusait is szükséges elemezni. Különleges helyet foglal el ebben a folyamatban az úgynevezett performatív, befolyásolható időszak, azaz a 14–22 év közötti, jó esetben középiskolás és egyetemi korszak. A nemzetközi szerzők – ahogy erre több fejezetben is rávilágítok – egyöntetűen állítják, hogy ez az az életkori szakasz, amikor jelentősen változik a politikai érdeklődés, létrejönnek vagy nem jönnek létre a politika iránti hajlamok, némi leegyszerűsítéssel: évtizedekre eldőlnek a politikai viselkedés alapkérdései. Ha tehát nem tekintjük át a szisztematikusan rendelkezésre álló magyar ifjúsági adatfelvételek eredményeit, akkor arra a kérdésre sem tudunk válaszolni, hogy milyen folyamatok következménye a politikai érdeklődés részletesen bemutatásra kerülő szintje.

Egy tudományos kötet formai követelményeinek megfelelően a szöveg első felében a szakirodalom feldolgozása történik meg. Tematikus formában kerülnek kritikai elemzésre a témában készült klasszikus, a múlt század második felében és a 21. század elején megjelent legfontosabb tanulmányok, könyvek és a legfrissebb, vagyis a 2020 óta publikált írások. A legrégebbi keltezésű könyvet, amelyet feldolgozok, a második világháború idejében adták ki (Lazarsfeld, Berelson és Gaudet, 1944), míg a legfrissebb 2024-ből származik. A kötet ezen részeiben forrásanalízist, dokumentumelemzést végzek, valamint a publikált szociológiai, politikatudományi statisztikai adatok másodelemzését írom el.

Fentebb jeleztem, hogy Magyarországon a politikai érdeklődés kutatása a politikai szociológia „mostohagyermeke", pedig a téma jelentősége a nyugat-európai és az egyesült államokbeli társadalomtudományokban megkérdőjelezhetetlen. Annak ellenére is igaz ez a megállapítás, hogy az Amerikai Politikatudományi Társaság (APSA) 2005-ös konferenciáján az állampolgári elkötelezettséggel foglalkozó munkacsoport arra a következtetésre jutott, hogy „...zavarba ejtő, hogy a politológusok az utóbbi időben nem mutattak nagyobb érdeklődést a politikai érdeklődés iránt" (Macedo és munkatársai, 2005: 35), tehát még az USA-ban is élnek olyan szerzők, akik hiányolják a politikai érdeklődés egyéni szintű előzményeire vonatkozó elmélet kidolgozását.

Monográfiám újdonsága éppen az, hogy nemcsak szisztematikusan dolgozza fel a politikai érdeklődés irodalmát, hanem a kötet második felében különböző kvantitatív és kvalitatív társadalomtudományi módszereket alkalmazva elemzi is a magyarországi folyamatokat, és keresi a politikai érdeklődés létrejöttének hátterét. Módszerem ezért egyaránt mutat feltáró és következtető jelleget. Feltáró, hiszen a szakirodalomban kevés az előzetes ismeret a problémáról, így a hipotézisek és a kutatási kérdések kifejtése a nemzetközi szakirodalomra támaszkodva feltáró jelleggel történik. Az elemző fejezetekben pedig statisztikai módszereket alkalmazva részben leírok folyamatokat, részben pedig hipotéziseket tesztelek, azaz következtetéseket vonok le a kapott eredményekből.

A KÖTET FELÉPÍTÉSÉRŐL

Az alábbi kötet hat fő fejezetre tagolódik. Az *első fejezetben* áttekintem a politikai érdeklődéssel foglalkozó fontosabb társadalomtudományi iskolákat, kiemelem a témám szempontjából releváns nemzetközi kutatások legfontosabb megállapításait. A politikai érdeklődést eltérő komplexitásban vizsgáló elméleteket két nagyobb csoportba sorolom. Az elsőbe azokat a megközelítéseket helyezem, amelyek a társadalom, a társadalmi gondolkodás komplex, átfogó elméleti megértésére törekednek, és ezekben a politikai érdeklődés – még ha eltérő mértékben is – kisebb, de nem jelentéktelen helyet foglal el.

A második csoportban azokat a középszintű elméleteket taglalom, amelyek primer módon az érdeklődés elméleti és – ezt kiegészítve – többnyire empirikus vizsgálatával foglalkoznak. Vázolom azokat a fogalomtípusokat, fontosabb megállapításokat és eredményeket is, amelyekre a politikai érdeklődésre fókuszáló társadalomkutatók empirikus kutatásaik során jutottak. Bemutatom, hogy a nyugat-európai és az amerikai kutatók hasonló kontextusból, alapvetően egymásra reflektálva elemzik a témát, ugyanakkor mégis érezhető némi hangsúlybeli eltolódás. A nyugat-európai kutatók a politikai érdeklődést a politikai szocializáció végtermékének tekintik, amely az állampolgári kompetenciákkal áll összefüggésben. Ebben az értelemben a politikai érdeklődés nem más, mint a demokrácia egyik tartóoszlopa. Az amerikai irányzat ettől némileg eltérő módon a politikailag érdeklődő személyre teszi a hangsúlyt, gyakran kollektív identitásokkal azonosítva a politikai érdeklődést. Ebben a megközelítésben a politikai kultúra, illetve a társadalom kulturális keretfeltétel-rendszere nagyobb jelentőséget kap. Érdemes jelezni, hogy kötetem a politikai szociológia tudományágába tartozik, de ebben az első fejezetben szociálpszichológiai tanulmányokat is elemzek az érdeklődés bonyolult mechanizmusának feltárására.

A *második fejezetben* a politikai szocializációs megközelítésre, azaz a politikai érdeklődés kialakulását és fejlődését elősegítő folyamatokra teszem a hangsúlyt. A nemzetközi szakirodalom alapján azt mutatom be, milyen hatások vezetnek oda, hogy egy személy érdeklődik a politika iránt, míg mások nem. Az ismertetésre kerülő szakirodalmak leginkább a performatív, fejlődő és befolyásolható évek időszaka alatt zajló folyamatokat elemzik. Ezen belül is azokat a politikai szocializációs mechanizmusokat és ágenseket – azaz mikro- és makrotársadalmi intézményeket, csoportokat – vizsgálom, amelyek hozzájárulnak a fiatalok politikai érdeklődésének a kialakulásához. Ezek közül kiemelem a családot, a kortárscsoportokat és az iskolarendszert. Tudatosan nem foglalkozom ugyanakkor a média és a harmadlagos szocializációs ágensek politikai érdeklődést formáló szerepével, amelyet egy önálló kötetben szükséges elemezni.

A *harmadik fejezetben* a metodológiát tekintem át, és ismertetem az általam használt elemzési eljárásokat. A nemzetközi tapasztalatokra építve megvilágítom, hogy

a szakirodalom milyen technikákat javasol a politikai érdeklődés kutatására. Ebben a fejezetben mutatom be a hagyományos forráselemző és empirikus módszertant. A fejezetből nem maradhat el a felhasznált adatbázisok részletes ismertetése, és a szakirodalmi feldolgozás eredményeit, valamint a módszertani lehetőségeket figyelembe véve itt fogalmazom meg a kutatási kérdéseket és hipotéziseket. Jan van Deth (1990) és Markus Prior (2010, 2019) elméletét követve főhipotézisem, hogy Magyarországon a 2000-es évek óta tartósan alacsony szinten stabilizálódott a politikai érdeklődés. Ez a feltételezés kiterjeszthető a társadalom egészére, és a politikai szocializáció révén átöröklődik a fiatal generációkra is. A szakirodalom alapján azonban a tartósan alacsony politikai érdeklődésből tartósan alacsony politikai aktivitás következik, amely hosszú távon meghatározza a magyar társadalom politikai viselkedését. A főhipotézishez alhipotézisek tartoznak, amelyeket az alábbi táblázatban foglaltam össze.

1. táblázat. A kötet hipotézisei

Főhipotézisek – Magyarországon a politikai érdeklődés	*Alhipotézisek*
H1. – stabil és alacsony szintű;	(a) alacsony szint
	(b) stabilitás
	(c) a kettős rendszerváltás hipotézise
	(d) a kampányok ideiglenesen befolyásolják
	(e) a politika szűk értelmezése
H2. – a fiatalokra az alapállítások teljesen érvényesek;	(a) alacsony szint
	(b) stabilitás
	(c) családi szocializáció főhatása
	(d) iskolai szocializáció részhatása
	(e) kortárs szocializáció részhatás
	(f) késleltetett kialakulás
	(g) strukturális dimenziók kitüntetett hatása
H3. – előrejelző funkciója kiemelkedő.	(a) hat a politikai részvételre és a politikai beágyazottságra
	(b) hat a demokráciaképre
	(c) hat a választási részvételre

A *negyedik fejezet* azt vizsgálja, milyen tendenciák jellemzik a magyar társadalom politikai érdeklődését. Empirikus kutatások eredményeit bemutatva jelzem, hogy időben és térben – nemzetközi és hazai összehasonlításban, és ezen belül a lokalitások különböző szintjein –, valamint különböző társadalmi csoportokban hogyan alakult a politikai érdeklődés. A negyedik fejezet tendenciái világosan rámutatnak a magyar társadalom nemzetközi összehasonlításban inkább alacsonynak tekinthető politikai érdeklődési szintjére, valamint a Magyarországon belüli időbeli és térbeli eltérésekre. Külön foglalkozom a politika értelmezésével, amelyet kvalitatív, feltá-

ró módszertani eszközök használatával végzek el. Azt is megvizsgálom, hogy milyen szociológiai dimenziók befolyásolják a politikai érdeklődést, érvényesülnek-e a nemzetközi szakirodalomban jelzett szociodemográfiai, szociokulturális és szocioökonómiai eltérések.

Az *ötödik fejezet* a magyar fiatalok politikai viselkedésének legfontosabb aspektusait vizsgálja az elmúlt 20 év tendenciáit figyelembe véve. Arra törekszem, hogy a nagymintás ifjúságkutatások, az általam irányított reprezentatív egyetemistavizsgálatok, valamint nemzetközi összehasonlító kutatások eredményeinek elemzése révén bizonyítsam: a felnőtt népességben tapasztalt folyamatok nem alaptalanok, hanem mélyen gyökereznek a társadalomban. A fejezetben részletesen elemzem a család és a kortársak, valamint – a rendelkezésre álló közvetett információk alapján – az iskolarendszer politikai szocializációs szerepét. Ahogy a kötet egészében, úgy az ötödik fejezetben is következetesen a politikai érdeklődésre koncentrálok, ezért nem általában elemzem a szocializációs ágensek funkcióit, hanem a családon belüli és a kortársak között zajló, politikáról szóló viták, diszkussziók, beszélgetések és a politikai érdeklődés kapcsolatát kutatom. Ebben a fejezetben olyan többváltozós modelleket is futtatok, amelyek segítségével be kívánom mutatni, melyek a legfontosabb magyarázó változók a politikai érdeklődés kialakulása kapcsán. Minden fejezetet, így a magyar ifjúsági társadalomról szóló ötödik részt is összefoglalóval zárom.

Az utolsó fejezet az összegzésé. Ebben összefoglalom a legfontosabb eredményeket, reflektálok a kutatási kérdésekre, és egyesével elemzem a három főhipotézis érvényesülését. A kötet legvégén jelzem a limitációkat és a továbbfejlesztés lehetséges irányait.

****

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A Bevezető fejezet végén szeretnék köszönetet mondani mentoraimnak, akik nélkül nem kezdődött volna el, vagy nem tartana itt a tudományos pályafutásom. Mindenekelőtt Somlai Péter professzor úrnak, valamint Stumpf Istvánnak, Gazsó Ferencnek, Laki Lászlónak és Kéri Lászlónak, akik 1997 őszén szárnyaik alá vettek, és elindítottak a kutatói pályán. De ugyanennyi hálával és köszönettel tartozom Szabó Máténak és Bihari Mihálynak, akik 1999 őszén esélyt adtak azzal, hogy felvettek az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi Intézetébe, és támogatták az oktatói pályafutásomat. Köszönöm az igazgatóimnak, Körösényi Andrásnak, Rudas Tamásnak, Boda Zsoltnak és Sebők Miklósnak, valamint a tanszékvezetőimnek, Pesti Sándornak és Arató Krisztinának, hogy mindig ösztönöztek újabb és újabb célok elérésére.

Hálás köszönet szerzőtársaimnak, akikkel együtt dolgozhattam az elmúlt években, és eddigi tudományos és oktatói pályafutásom során mindig mögöttem álltak. Köszönöm Oross Dánielnek, Bauer Bélának, Gerő Mártonnak, Kern Tamásnak, Kucsera Tamás Gergelynek, Gazsó Tibornak, Böcskei Balázsnak, Bíró-Nagy Andrásnak és Déri Andrásnak.[2]

És végül hálával tartozom a családomnak. Köszönöm a lányomnak, Annának, az édesanyámnak és a férjemnek, hogy elviselték, amikor az ő rovásukra írtam, tanítottam, dolgoztam.

Budapest, 2025. április

Szabó Andrea

[2] A kötetben szerzőtársaimmal egyeztetve, a copyright jogokat figyelembe véve felhasználom a közös munkáink általam írt részeit.

I. FEJEZET

A politikai érdeklődés fogalma, tendenciái

Szakirodalmi áttekintés

Az alábbi fejezetben nyolc alfejezetben foglalom össze a politikai érdeklődéssel kapcsolatos legfontosabb szakirodalmi előzményeket. Először röviden azt mutatom be, hogy a különböző tanulmányokból, könyvekből kiindulva miért tulajdonít a politikai szociológia alapvető, kiemelt jelentőséget a politikai érdeklődésnek. Ezután külön-külön elemzem a „politikai érdeklődés" kifejezés két aspektusát: az „érdeklődés" és a „politika" szavakat. A fejezet egyik leghangsúlyosabb része a harmadik alfejezet, amely úgy definiálja a politikai érdeklődést, hogy közben megkülönbözteti más rokon fogalmaktól, mint például a politikai szofisztikáltság. Ezt követően a politikai érdeklődés stabilitásáról vagy változékonyságáról szóló irodalmak kritikai elemzése következik. A fejezetben külön vizsgálom a politikai érdeklődés kialakulását, amely kötődik az úgynevezett performatív évekhez és értelemszerűen azokhoz az ágensekhez, amelyek hatással lehetnek/vannak az érdeklődés kialakulására. Végül a fejezetet – a Bevezetőben jelzetteknek megfelelően – a szakirodalom legújabb, Magyarországon még reflektálatlan trendjével zárom, amely a politikai érdeklődés negatív következményeit taglalja.

MIÉRT SZÜKSÉGES A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉSSEL FOGLALKOZNI?

A politikai érdeklődés a politikai szociológia központi fogalma. Az első, témával összefüggő kutatások az Amerikai Egyesült Államokból származnak, és már a korai tanulmányok, így Lazarsfeld és munkatársai (1944),[3] Berelson és munkatársai (1954) vagy Campbell és munkatársai (1960) felhívják a figyelmet az amerikai társadalom „alacsony" politikai érdeklődésre. Ez a kérdés, tehát az alacsony kontra

[3] Az általam ismert publikációk közül ez az első, amely egyértelműen használja a politika iránt érdeklődő állampolgár fogalmát, és a választási részvétel, valamint a pártos elköteleződés szempontjából jelentőséget tulajdonít a politikai érdeklődésnek (lásd például a Who are the Interested People? című fejezetet a 42–45. oldalon, vagy ezt a konkrét mondatot: „Elterjedt nézet, hogy a nőket kevésbé érdekli a politika, mint a férfiakat." [„There is a prevailing belief that women are less interested in politics than men", 45.]) Igaz azonban, hogy Lazarsfeld és munkatársai elsősorban a választási kampány, még pontosabban a választás iránti érdeklődést vizsgálják leginkább.

magas politikai érdeklődési szint, azaz egyfajta normatív, a demokrácia működését veszélyeztető vagy éppen azt segítő megközelítés a mai napig meghatározó hozzáállás a témával foglalkozó társadalomtudósok számára.

A normatív megközelítés talán legfontosabb összefoglalója Oscar Gabriel és Jan van Deth eredetileg 1998-ban megjelent szövege, ahol a politikai érdeklődés növekedését a demokrácia pozitív fordulataként aposztrofálják. Az ingleharti „néma forradalom" elméletének kiterjedésével, a társadalmi fejlődéssel és a demokrácia elterjedésével kötik össze a politikai érdeklődés vélt fokozódását. Ronald Inglehart szerint ugyanis „a gazdasági és fizikai biztonság érzetével való felnövekedés nyilvánvalóan arra ösztönzi az embert, hogy nagyobb figyelmet szenteljen viszonylag távoli és elvont fogalmaknak, például a politikának"[4] (Inglehart, 1990: 369). A szakirodalomban erősen vitatott, több országra kiterjedő, összehasonlító elemzésükben kimutatják ugyanis, hogy a nyugati országokban élők a hagyományoktól, a tisztelettől és az anyagi jóléttől eltávolodva a függetlenség és emancipáció felé haladnak, azaz létrejött egy új politika. Az új, önmegvalósítást lehetővé tevő politika iránt egyre növekvő számú ember érdeklődik, sőt a politikai érdeklődés fokozódása egyetemes fejleménnyé válik.

A fenti megközelítés alapját van Deth (1990) tanulmánya jelenti, amelyben a szerző úgy érvel, hogy a politikai érdektelenség a társadalmak normál állapota. Az emberek ugyanis a politikát túl bonyolultnak, elvontnak, ideológiailag átitatott fogalomnak tartják, amely megoldhatatlan problémákkal foglalkozik. van Deth idézi Edelman (1964: 5) frappáns definícióját, amely szerint a politika nem más, mint egyfajta „nézői érdeklődés, nézői sport, azaz elvont szimbólumok múló felvonulása". Úgy véli azonban, hogy miután a politika a társadalmi élet egyik, ha nem a legfontosabb megnyilvánulása, a területre irányuló kíváncsiság nem igényel további magyarázatot. Sőt, tanulmányában azt állítja, hogy az apatikus állampolgár a problémás eset, és kifejezett figyelmet érdemel. Erősen vitatható megközelítése szerint az érdeklődés hiányának elsődleges oka a tudatlanság és a hozzá nem értés. Ha az emberek egyáltalán nincsenek tisztában a társadalom értékrendjének kialakulása mögött meghúzódó mechanizmusokkal, akkor nem fognak érdeklődést mutatni a politika iránt azon egyszerű oknál fogva, hogy nem lehetnek kíváncsiak olyan dolgokra, amelyeket nem érzékelnek. A politika iránti érdeklődés kialakulásának előfeltétele a politikai rendszerrel kapcsolatos elemi ismeretek és a politikai információk kezeléséhez szükséges készségek megléte.

Egy évtizeddel később van Deth (2000) finomítja a fenti állítását, és tanulmányában úgy érvel, hogy a politikai érdeklődés esetleges alacsony szintje nem feltétlenül jelent veszélyt a demokráciára addig, amíg a választópolgárok nem vonják meg a figyelmüket a fontos ügyektől, mert például elégedetlenek vagy frusztráltak a politikusok tevékenységével. Kuttner (1997: 239) alapján ugyanis azt állítja van Deth,

[4] A fejezetben közölt magyar nyelvű szövegek saját fordításon alapulnak.

hogy a politika elől nincs menekvés, és ez összeegyeztethető az autonóm és független állampolgárok politika iránti figyelmének csökkenő szintjével. Érdemes azonban jelezni, hogy 2004-ben van Deth szerzőtársával, Martin Elffel mégiscsak arra a következtetésre jut, hogy „a demokratikus politikai társadalmak stabilitásának és fejlődésének fontos előfeltétele, hogy a polgárok politikai érdeklődése minimális legyen" (2004: 502), azaz megerősíti korábbi álláspontját a demokrácia és a politikai érdeklődés elválaszthatatlan viszonyáról, arról tehát, hogy a politikai érdeklődés a demokratikus politikai rendszer fennmaradásának és továbbfejlesztésének alapfeltétele.

A bevallottan normatív megközelítés azonban nem kizárólag van Deth és munkatársai iskolájához kapcsolódik, hanem általános a politikai szociológiában, és egészen a mai napig áthatja a tudományos megközelítést. Rebenstorf (2004) szerint például a politikai érdeklődés a demokratikus politikai rendszer és identitásfejlesztés alapja, amely az identitásfejlődés folyamatának eredménye. Jaclyn Piatak pedig egyenesen úgy fogalmaz, hogy az állampolgári szerepvállalás létfontosságú az egészséges demokrácia működése szempontjából (Piatak, 2023). Ennek a legfontosabb előrejelzője a politikai érdeklődés. A politikai érdeklődés olyan információs, motivációs és hálózatépítő szerepet tölt be, amely erősíti, egyenesen megalapozza az állampolgári részvételt. A politikai szociológia szempontjából tehát a politikai érdeklődés a politikai motiváció fő összetevője, olyan dimenzió, amely jelzi az ideológiai fogalomalkotás képességét, amely viszont elengedhetetlen a demokratikus folyamatban való részvételhez. Rebenstorf (2004), illetve Reiter és Matthes (2023) szerint tehát a politikai érdeklődés szükséges előfeltétele a felelős és demokratikus állampolgár kívánt jellemzőinek (például képesség és felkészültség a politikai részvételre), valójában a demokrácia alapját képezi.

Nem kell azonban különösebb tudományos elköteleződés ahhoz, hogy a politikai érdeklődés kiemelt jelentőségét megállapítsák egyes szerzők. Lee Seonghui, Nick C. N. Lin és Randolph T. Stevenson (2015) tanulmányukban például világosan kimutatják, hogy a politikai érdeklődés az egyik legfontosabb fogalom a politikai viselkedés tanulmányozásában. Előre jelzi ugyanis a demokratikus állampolgárság olyan alapvető aspektusait, mint a politikai tudás, az információszerzés és a politikai részvétel. Prior (2010), valamint Strömbäck és Shehata (2010) szintén osztja azt a véleményt, hogy a fogalom kulcsfontosságú a modern demokrácia működőképessége szempontjából. Robert C. Luskint (1990) megerősítve arra a következtetésre jutnak, hogy az érdeklődés előre jelzi a politikai tudást és a politikai elköteleződést (Verba–Schlozman–Brady, 1995). Verba, Schlozman és Brady (1995) úgy fogalmaznak, hogy „azok az állampolgárok, akiket érdekel a politika – akik követik a politikát, akiket érdekel, hogy mi történik, akiket érdekel, hogy ki nyer és ki veszít [a választásokon] –, nagyobb valószínűséggel lesznek politikailag aktívak" (1995: 345). A politikai érdeklődés előrejelző funkcióját erősíti van Deth és Elff (2004), amikor arra a következtetésre jutnak, hogy a politikai érdeklődés a politikai részvétel előfeltétele,

amely nélkül nincs demokrácia. „Meghúzza az alapvető határt a demokratikus és a nem demokratikus állampolgárság között" (van Deth–Elff, 2004: 478).

Talán még ennél is erőteljesebben mutat rá a politikai érdeklődés fontosságára Silvia Russo és Håkan Stattin szerzőpárosa (2017), amikor egyenesen a demokráciák fennmaradásának és fejlődésének kulcsaként értelmezik. Prior (2019) nagy hatású könyvében – *Hooked: How Politics Captures People's Interest* – szintén arra a következtetésre jut, hogy a politikai érdeklődés növekedését az állampolgári magatartás és gondolkodásmód növekedése követi, vagyis kialakul a jó állampolgár.

> ...a politikai érdeklődés növekedését a polgári magatartás és a politikai gondolkodásmódok növekedése követi, amelyek általában a jó állampolgársághoz kapcsolódnak. A politikai érdeklődés jellemzően a legerősebb előrejelzője a politikai magatartásoknak, amelyek működőképessé teszik a demokráciát. A politikailag érdeklődő állampolgárok többet tudnak a politikáról, szisztematikusabban gondolkodnak politikai döntéseikről, magasabb arányban szavaznak, és más módon is jobban részt vesznek a politikai folyamatban. (Prior 2019, IX.)

Robinson (2016), a Shehata és Amnå szerzőpáros (2017 és 2022), illetve újabban Vermeer és munkatársai (2022) egyaránt azon a véleményen vannak, hogy a politikailag érdeklődő állampolgárok – különösen válságszituációkban – nagyobb valószínűséggel követik az aktuális híreket, motivált információfeldolgozásban vesznek részt, magasabb szintű politikai tudatosságot és ismereteket mutatnak, és hajlamosabbak részt venni különböző civil és politikai tevékenységekben. Azonban Jan van Deth és Martin Elff (2000) felhívja a figyelmet, hogy a politikai érdeklődés nem a politikai apátia ellentéte, viszont a politikai apátia egyértelműen a politikai érdeklődés hiányát jelenti (van Deth–Elff, 2000: 480). A politikailag érdeklődő és a politikailag apatikus állampolgárt külön kell vizsgálni, eltérő aspektusból kell megközelíteni. Az apátia tehát önmagában nem erodálja a demokratikus állampolgári attitűdöket.

Különleges Goldberg és Sciarini (2022) tanulmánya, amely legalább részben cáfolja a politikai érdeklődésnek a politikai magatartást determinisztikusan befolyásoló hatását. A gondolatot Brady és munkatársai (1995) fogalmazzák meg, amikor elemzésükben a politikai érdeklődést találták a politikai részvétel egyetlen, legfontosabb előrejelzőjének. Smets és Van Ham (2013) metaanalízise szintén úgy találja, hogy a politikai érdeklődés és a választási részvétel közötti kapcsolat az áttekintett tanulmányok 85%-ában szignifikáns, Goldberg és Sciarini mégis statisztikai eljárásokkal bizonyítják, hogy a politikai érdeklődés és a politikai részvétel között gyakran tapasztalt szoros kapcsolat nem annyira determinisztikus, mint azt általában feltételezik. A politikai érdeklődés ugyanis torzítja a részvételt, egyszerűen arról van szó, hogy a politikailag érdeklődő emberek túlbecsülik, túlértékelik saját választói részvételüket. Szinte teljesen szembemegy a

szakirodalmi konszenzussal azon állításuk, amely szerint, ha minden tényezőt kontrollálunk, a politikai érdeklődés tulajdonképpen „nem számít". „Elsősorban azért számít, mert befolyásolja az állampolgárok szavazási szokásait, amelyek aztán befolyásolják az adott szavazáson való részvételi hajlandóságukat" (Goldberg–Sciarini, 2022).[5]

Összefoglalva tehát a fentieket, néhány kivételtől eltekintve a politikai szociológia szakirodalma univerzalisztikus és szinte determinisztikus hatást tulajdonít a politikai érdeklődésnek. Ez a hatás érvényesül a politikai viselkedés és magatartás minden aspektusában, beleértve a tájékozódást éppúgy, mint a politikai identitásokat és leginkább a politikai részvételt. „Egyszerűen fogalmazva, a politikai érdeklődés számít" (Shehata–Amnå, 2017), pontosabban az számít leginkább, ha egy adott társadalom politikai magatartását kívánjuk megérteni.

A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS ÉRDEKLŐDÉSI ASPEKTUSA – A FOGALOM PSZICHOLÓGIAI HÁTTERE (KITEKINTÉS)[6]

A politikai érdeklődés definíciójának pontos meghatározása előtt a fogalom két összetevőjét, azaz az érdeklődési és a politikai aspektust kívánom megvilágítani. Míg az előbbinek igen széles irodalma alakult ki az elmúlt évtizedekben, addig a politika jelentésével jóval szűkebb anyag foglalkozik.

Az „érdeklődés" – amely pszichológiai, szociálpszichológiai gyökerű kifejezés – azt mutatja meg, hogy miként értelmezhető az emberek egymáshoz, illetve egyes tárgyakhoz való viszonya, míg a „politikai érdeklődés" szókapcsolatból a politikai leginkább azt jelzi, mi az érdeklődés tárgya. Röviden: mit értenek az emberek – hangsúlyozottan nem a politikatudomány általában – a „politika" kifejezés alatt.

A magyar nyelven elérhető három[7] alapvető fontosságú, pszichológiával foglalkozó tankönyv, lexikon tárgymutatójának egyike sem tartalmazza az „érdeklődés" kifejezést, ugyanakkor a témának, ahogy fentebb jeleztem, külön irodalma alakult ki, amely elsősorban Andreas Krapp, Ann Renninger, Suzanne Hidi, illetve Paul Silvia munkásságához, egészen pontosan az *Exploring the psychology of interest* című könyvhöz, majd az annak nyomán kialakuló iskolához köthető.

[5] Online tanulmány, oldalszám nélkül.

[6] Miután a kötet politikai szociológiai tárgyú, ez az alfejezet tulajdonképpen egyfajta kitekintésként értelmezhető. Nem foglalkozom a témához egyébként kapcsolódó elméletekkel, így az „érdeklődés személy-objektum-elméletével" (POI) (Krapp, 2005) vagy a fejlődéspszichológia idekapcsolódó teoretikusaival.

[7] Richard C. Atkinson – Ernest Hilgard et al. (2005): *Pszichológia*. Harmadik, átdolgozott kiadás. Budapest, Osiris Kiadó. Charles S. Carver – Michael F. Scheier (2006): *Személyiségpszichológia*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest, Osiris Kiadó. Csepeli György (1997): *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó.

Silvia szerint (2006: 29) az érdeklődés egy *érzelem*,[8] ráadásul pozitív érzelem, amelynek elméletei két területre oszlanak: (1) az érdeklődés, mint egy érzelmi élmény, a kíváncsiság és a pillanatnyi motiváció része; és (2) az érdeklődés mint a személyiség, az egyéni különbségek és az emberek sajátos hobbijai, céljai és hivatásai része. Ez a kettős megközelítés világít rá az érdeklődés két típusára, az úgynevezett szituációs érdeklődésre (állapotérdeklődés) és az egyéni érdeklődésre, más néven stabil érdeklődésre. Először tehát egy területspecifikus szituációs érdeklődés alakul ki, amely később egy viszonylag stabil, magas személyes relevanciájú, egyéni érdeklődést eredményezhet (Hidi és munkatársai, 2004; Krapp, 1999). A pszichológiai megközelítés témánk szempontjából is kulcsfontosságú, mert visszaköszön a politikai érdeklődés két típusánál.

Krapp (2005: 381) hasonlóan érvel, azaz az érdeklődés szerinte is kettős szabályozási rendszerrel magyarázható, amely kognitív-racionális és részben tudatalatti érzelmi szabályozási mechanizmusokból áll. Ebben a szabályozási rendszerben döntő szerepet játszik a személyiség három alapszükséglete, a kompetencia, az autonómia és a kapcsolatteremtés kielégítéséhez kötődő érzelmi élmények. Az érdeklődést tehát mindig tartalom- vagy tárgyspecifikusság jellemzi (Hidi–Renninger–Krapp, 2004). Egy személy nem általában érdeklődik valami iránt, érdeklődése mindig rendelkezik tárggyal, iránnyal. Az érdeklődés fejlődése pedig csak akkor következik be, ha mindkétfajta visszacsatolási információt (kognitív-racionális és érzelmi visszacsatolás) pozitívan éljük meg. Ha tehát egy személy a tényleges elköteleződéseit (például a politikát) a kognitív-racionális értékelések alapján „értelmesnek" vagy „fontosnak" éli meg, és ha az érzelmi visszajelzéseket ezen elköteleződések során pozitív módon tapasztalja meg, akkor megtörténhet a kezdeti érdeklődés átalakulása hosszú távú, fejlett és relatíve stabil érdeklődéssé (Krapp, 1999 és 2000).

Russo és Stattin (2017) amellett érvel, hogy az érdeklődés internalizálódásának folyamatát számos tényező mozgatja, a személyes célokon alapuló kognitív értékelésektől kezdve az affektív összetevőkig, például az érdeklődés tárgyával való foglalkozás által kiváltott érzelmekkel kapcsolatos élményekig. Számos elősegítő körülmény szükséges ahhoz, hogy az érdeklődés teljes mértékben kifejlődjön, és tartós egyéni érdeklődéssé, stabil hajlandósággá internalizálódjon. Ha a társadalmi feltételek (például mások támogatása) nem kedvezőek, az egyéni érdeklődés szintje visszaeshet egy korábbi fázis szintjére, vagy teljesen eltűnhet (Hidi és Renninger, 2006).

Renninger és Hidi (2016: 9) összességében az érdeklődést úgy határozza meg, mint egyrészt a személy pszichológiai állapotát, miközben valamilyen tartalommal

[8] Az érzelem politikatudományi aspektusairól részletesen lásd Szabó Gabriella (2022): *Érzelmek és járványpolitizálás. Politikai érzelemmenedzserek és érzelemszabályozási ajánlataik Magyarországon a COVID-19-pandémia idején*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 199.; Kiss Balázs (2019): Haragtól haragig: Érzelmek és politikatudomány. In: Valuch Tibor – Lukács Anikó – Tóth Árpád (szerk.) (2019): *Az érzelmek története*. Budapest, Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület, 570., 437–451.; Kiss Balázs (2013): Érzelmek és politikatudomány. *Politikatudományi Szemle* XXII, 3., 7–28.

(például matematika, sügérhorgászat, zene) foglalkozik, másrészt egy kognitív és affektív motivációs hajlamot, hogy idővel újra foglalkozzon ezzel a tartalommal. „Vagyis az érdeklődés egy pszichológiai állapot és egy motivációs hajlam, amely az emberek jellemzőinek és környezetüknek a kölcsönhatásában létezik, vagy annak terméke" (Renninger–Hidi, 2016: 9).

Az érdeklődés első fázisa: szituációs érdeklődés

Renninger és Hidi (2016: 10.) részletesen mutatja be az érdeklődés két fázisát, azaz a szituációs, kiváltott (triggered) és a stabil, egyéni érdeklődést. A szituációs érdeklődés, az érdeklődés fejlődésének korai szakasza kevésbé fejlett, tulajdonképpen reakció egy adott tartalomra vagy tevékenységre. Kiváltó oka tehát mindig az egyénen kívül keresendő, valamilyen külső jel. A szituációs érdeklődés erősen affektív jellegű, amely összekapcsolódhat pozitív és – ez nem teljesen nyilvánvaló megközelítés – negatív érzelmekkel. Nem kell tehát „szeretni" azt a tárgyat, személyt, amely vagy aki iránt kialakul a helyzeti érdeklődés. Nem véletlenül jegyzik meg Reeve és munkatársai (2015), hogy érzelmek kiváltásával, érzésekkel befolyásolható az érdeklődés. A szituációs érdeklődést gyakran úgynevezett szerkezeti jellemzők állítják elő, mint például újdonság, meglepetés, összetettség, kétértelműség.

Az érdeklődés második fázisa: egyéni vagy hosszú távú, fejlett érdeklődés

A fentivel szemben az egyéni vagy fejlettebb érdeklődés lassan alakul ki, ez ugyanis tartós hajlam. Elsősorban ismétlődő, környezetből származó okok eredményezik, többnyire más személyekkel zajló tartós interakciók vagy – és ez az igazi újdonság – belső késztetések révén. Az egyéni, fejlettebb érdeklődés pozitív érzésekkel jár, tartalmi értelemben tudásszerzési igény és értéktartalom párosul hozzá.

Mindezek alapján Renninger és Hidi (2016) rámutatnak, hogy az érdeklődés kialakulása másokkal és a környezettel való interakciókon keresztül történik. Az érdeklődés nem statikus jellegű, hanem fejlődési potenciállal bír. Fontos megállapításuk, hogy nem hajlam, nem az emberrel születik, hanem tanult képesség. Ahhoz, hogy az első, szituációs érdeklődésből fejlettebb, egyéni szintű, stabil érdeklődés alakuljon ki valami (például a politika) iránt, külső vagy belső támogatás kell, ehhez azonban a jelzett személyközi interakciókra van szükség. A kötet szempontjából is tanulságos azon megállapításuk, hogy az érdeklődés nem mérhető könnyen, különösen nehezen mérhető önbevallás alapján, tartalmi ismeret nélkül, mert az emberek nem rendelkeznek egyértelmű érdeklődési definícióval. Tudományos értelemben a kíváncsiság nem azonos az érdeklődéssel, míg az emberek között ez a distinkció ritkán történik meg.

Az érdeklődés mégis óriási jelentőségű, mert egyrészt prediktor jellegű, azaz előre jelzi a viselkedést, másrészt gyakran vezet elkötelezettséghez, amely könnyen válik valamilyen tartós magatartássá. Összességében az érdeklődés négy fázisát – külön hangsúlyozzák, hogy nem típusát – írja le a szerzőpáros, amelyek egymásból következnek, egymásra épülő rendszert alkotnak. Az adott fázis hossza és jellege az egyének között és azokon belül a tapasztalatok és a temperamentum alapján változhat.

Az első fázis a kiváltott szituációs (triggered) érdeklődés (ennek a fázisnak a jellegzetességeit fentebb ismertettem). A második a fenntartott helyzeti (maintained) érdeklődés, amely akkor jön létre, ha az elsődleges érdeklődés valamennyire fennmarad. Általában pozitív érzések kapcsolódnak hozzá, ugyanakkor fennmaradása továbbra is külső hatások eredménye. A harmadik fázisban kezdődik az egyéni érdeklődés, amely egyrészt kialakuló (emerging), másrészt (4) jól fejlett, egyéni (well-developed) fázisokból áll. Jól fejlett egyéni érdeklődés már nemcsak egy adott témához, kérdéshez, ingerhez kapcsolódik, hanem az egyén képes attól elvonatkoztatni is. Ehhez a fázishoz kötődik az aktív megértés és visszacsatolás.

Összességében tehát az érdeklődés egy dinamikusan változó folyamat, amely a kezdeti, hirtelen létrejövő, tárgy- és személyspecifikus fázisból lassan alakul át olyan hajlammá, amely szituációtól, tárgytól, személytől függetlenül is tud működni. Az elemzett szövegek azt is világossá teszik, hogy nem kell feltétlenül pozitív érzelmeknek kapcsolódniuk az érdeklődés kialakulásához, de az, hogy valamilyen érzelem kapcsolódjon hozzá, mindenképpen szükséges feltétel.

A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS POLITIKAI ASPEKTUSA – AZ ÉRDEKLŐDÉS TÁRGYA

A politika jelentésének tudományos megközelítése

A szakirodalmi áttekintés egyik, talán legmeglepőbb tanulsága, hogy a politikai érdeklődés politikai aspektusának értelmezésével kapcsolatban a feltételezettnél kevesebb érdemi könyv és tanulmány rögzíthető. Könyvemben azt is vizsgálom, hogy egyes társadalmak, ezen belül is leginkább a magyar társadalom, valamint az egyes egyének mit értenek a „politika" szó alatt.[9] Egészen pontosan: mi az, ami iránt érdeklődnek vagy éppen nem érdeklődnek az emberek.

[9] Felfogásom kiindulópontja Robert Dahl (1970) azon állítása, amely szerint politika minden olyan emberi kapcsolat, amely mások befolyásolására törekszik. Ezt a definíciót azonban szükséges kiegészíteni a közösséget érintő döntés meghozatalával és végrehajtásával, azaz a politikai folyamat jellegével. A fejezetben közölt két iskola közül tehát hozzám az észszerűen tág felfogás áll közelebb, ugyanakkor elismerem, hogy nem lehet a politika fogalmát a végtelenségig tágítani, mert akkor elvész annak valódi jelentősége és a társadalmi életet meghatározó szerepe.

A politikatudományi és a társadalmi értelmezés eltérhet egymástól akár tartalmilag, akár annak érzelmi aspektusaiban.[10] Az előző alfejezet alapján világos, hogy csak olyan tárgy, személy tud érdeklődést kiváltani, amelyhez vagy akihez érzelmi reakció párosul. A szakirodalom alábbiakban bemutatásra kerülő írásai rámutatnak, hogy a társadalom tagjainak politikaértelmezése gyakran pontosabban körülírja a politikai érdeklődés tényleges tárgyát, mint a tudományosan tényszerű és racionális meghatározás. A témával foglalkozó tanulmányok és könyvek ugyanakkor arra is rámutatnak, hogy van átjárás, sőt helyenként meglepően magas szintű átfedés a tudomány és a hétköznapi állampolgárok politikafelfogásában.

Elemzésem alapján a politika jelentésével és értelmezésével kapcsolatos tanulmányok majd mindegyike a fiatalokat és ezen belül is gyakran az egyetemistákat, illetve a középiskolásokat vizsgálja, így az esetek többségében a politika felfogásának elemzése meglehetősen szűk társadalmi rétegek véleményére szorítkozik.[11]

A szakirodalom szerint két módszertani iskola ütközik a politika megközelítését illetően. A témával foglalkozó, meglehetősen szűk kutatói kör egy része zárt, listás kérdésekkel kívánja megközelíteni a politika állampolgári jelentését: Wyatt, Katz és Kim (2000), Fitzgerald (2013), Podschuweit és Jakobs (2017), Görtz és Dahl (2021); míg mások, többek között Henn, Weinstein és Wring (2002), O'Toole (2003), Manning és Ryan (2004), Henn, Weinstein és Forrest (2005), Sloam (2007) kvalitatív módszertannal (csoportos vagy egyéni interjúk, esetleg szociális hálózatelemzés, legújabban kísérleti kutatások) vagy survey kutatáson belül nyitott kérdésekkel – vagyis kvázi kvalitatív technikával – vizsgálódnak (Mathé, 2018).

Fontos azonban látni, hogy nem egyszerűen módszertani eltérésekről beszélhetünk, hanem a politika felfogásának két, egymással ütköző iskolájáról: az úgynevezett *szűk* és a *kiterjesztett, tág* értelemzésről. Leftwich (2004: 5) szerint ugyanis a politika bármely meghatározása, felfogása vagy megértése messzemenő következményekkel jár a módszertanra nézve. „Vagyis az, ahogyan a politikát definiáljuk, jelentősen befolyásolja, hogy mit keresünk és hogyan elemezzük a politikát."

Ha nagyon egyszerűen akarjuk megfogalmazni, akkor a szűk értelmezés a politikatudomány hagyományos felfogását jelenti (Henn és munkatársai, 2002: 170), amelyhez elsősorban a kvantitatív metódus (zárt survey kérdések) kapcsolódik. Kal-

[10] Podschuweit és Jakobs (2017) utal arra a kutatásra, amelyben 256 németországi politológust kérdeztek meg tudományáguk alapvető tárgyairól, és nem kevesebb mint 639 különböző fogalmat neveztek meg. Úgy vélik, hogy a politológusok nehezen tudnak megegyezni a „politika" fogalmának meghatározásában. A politika leggyakrabban megnevezett négy tárgya a konfliktus, a konszenzus, az érdek és a hatalom voltak. Elismerik, hogy a politika természetéről szóló tudományos diskurzusok folyamatosan fejlődtek az elmúlt évtizedek során, azonban felhívják a figyelmet arra, hogy azok a tudományos viták nem haladtak előre, amelyeknek az a tárgya, hogy maguk a hétköznapi emberek mit értenek a politika alatt.

[11] Csak néhány olyan kutatást találtam, ahol nem vagy nemcsak a fiatalokra koncentrálnak, hanem legalább részben a felnőtt népességre is: Fitzgerald (2013); Morey és Eveland (2016).

lio és Häkli (2013) Hanna Arendt munkássága, valamint Gizelis és Wooden (2010) alapján rámutatnak, hogy a politika hagyományos felfogásában a köz és a magán megkülönböztethető; azaz világos határai vannak a társadalmi és a magánéletnek, az otthonnak, illetve a köz világának, amely az államot és a társadalmi közösséget fogalja magába. Ebben a megközelítésben a politikai cselekvés és vita a központi fogalom. A politika nem más, mint a politikai döntéshozatal, a „magas" vagy „nagybetűs" politika. Kahne és munkatársai (2013: 420) ezt úgy írják le, hogy a szűk politikafelfogás a „nagy P" politikáról (például választások) beszél. A „kis p" politika – azaz a tágan értelmezett politika – az „életmódpolitika", az önkifejezés és a közösségi munka közvetlenebb formája felé tolja el a hangsúlyokat. Kallio és Häkli (2013) úgy gondolja, hogy a politika szűk értelmezésében meghatározott ügyek, szereplők és cselekvési módok találhatók, amelyek révén könnyen megkülönböztethető, mi a politika és mi nem. Ezeknek a megkülönböztetéseknek a hátránya, hogy a politika rögzül és behatárolódik, azaz a cselekvések bizonyos típusokra, bizonyos cselekvőkre szűkülnek.

Leftwich (2004: 13–14) az elhatárolást aszerint végzi el, hogy a politikát folyamatként vagy egy helyszínként, arénaként láttatják-e a különböző szerzők. Az utóbbit tekinti a szűkebb, élesebb fókuszú megközelítésnek, mert idekapcsolható az állam és a kormányzati intézményrendszer.

Nagyon gyakran a politika szűk fogalmával operáló kutatások nem is a politika fogalmát kérdezik az interjúalanyoktól, hanem azt adottnak véve a politikai viselkedésüket és magatartásukat. (Részt vett-e valamilyen politikai akcióban? Mennyire bízik egyes politikai intézményekben?) Ennek kapcsán Bhavnani már 1991-ben felhívja a figyelmet, hogy az apatikus hozzáállás és a cinikus megközelítés között lényeges szemantikai különbség mutatható ki. A cinizmus ugyanis megköveteli a politikai elemzés és kritika egy bizonyos szintjét, azaz bizonyos mértékű elkötelezettséget, azonban ehhez nem felétlenül járul részvétel. Manning (2010) szerint a fiatalokat pont azért mutatják apolitikusként és apatikusként ezek a kutatások, mert a politikát egy szűk, szabályozó, hegemón modellel azonosítják a kvalitatív, tág megközelítéssel szemben. Az uralkodó paradigma ugyanis az, hogy a „valódi" politika az intézményesített politikát jelenti. Hay (2007) kutatásai szerint pedig a politika „csúnya" szó, így a kortárs diskurzusokban csak negatív kontextus kapcsolódik hozzá, vagy ahogy Tonge (2009) állítja: a politika eleve negatív reakciókat vált ki a fiatalokból.

Ezzel szemben a politika tág értelmezésének lényege, hogy kinyitja tárgyát az emberek megtapasztalt és gyakorolt világa irányába (Kallio–Häkli, 2013). A politika a magánélet, azaz a személyes és hétköznapi dolgok politizálását is jelenti. Azok, akik a szűk megközelítést korlátozottnak tartják, hajlamosak a politikát az emberi társadalmak sokkal szélesebb körű jelenségének tekinteni (Leftwich, 2004: 13–14). Leftwich olyan általános folyamatra utal, ahol a politika nem korlátozódik intézményi színterekre vagy helyszínekre, hanem például a családokban vagy egyesületekben jelenik meg, azaz „az államon vagy a hivatalos kormányzati intézményeken túl vagy

alatt, és mindenütt, ahol a hatalom – az ellenőrzés, a döntéshozatal és az erőforrások elosztásának kérdései – két vagy több ember között felmerülnek, bármely emberi társadalomban, a múltban vagy a jelenben" (uo.). Ebbe a folyamatba bevonódnak a mindennapi élet gyakorlatai, úgy mint új típusú cselekvések és új szereplők, új ügyek, azaz a társadalmi élet számos területe, ahol ellentmondás és konfliktus mutatható ki (Barry, 2000), és ahol a helyi politizálásnak kitüntetett szerepe lehet.

Ez utóbbi karaktert erősíti Harris és Wyn (2009), akik ausztrál 15–17 éveseket vizsgálva arra a következtetésre jutnak, hogy az új politika a helyi környezethez és a közvetlen tapasztalatokhoz kapcsolódik. Ahhoz, hogy megértsük a fiatalok politizálását, a politika új fogalmának tükröznie kell a kortárs társadalmi élet körülményeit – politikai fogyasztás, újrahasznosítás, találkozások új formái –, azaz a hagyományos felfogással szemben, ahol a köz- és a magánszféra elválik egymástól, az új politikának a két szféra közötti határterületek széles skáláját kell felölelnie. Ezen felfogásnak megfelelően James Sloam (2012, 2016) brit fiatalokat vizsgálva megállapítja, hogy nem megfelelő az apolitikus kifejezés használata, mert a brit fiatalok érdeklődnek a politika iránt, de kétségtelenül nem a hagyományos felfogás alapján lehet őket megközelíteni. Úgy véli, hogy témaalapú politikáról érdemes beszélni, mert a fiatalok politikafelfogása projektorientált, inkább konkrétan és személyesen, mint elvontan és ideológiailag foglalkoznak a közös ügyekkel. Vagyis bárki és bármi gyakorolhatja az új kérdések politizálását.

Kallio és Häkli (2013) világosan jelzi azonban, hogy ez a tág megközelítés problémát is hordoz, mert a politikai cselekvés túlzott depolitizálása következhet be. A politika jelentősége ugyanis csökken, amikor minden és mindenki többé-kevésbé politikussá válik. Morey és Eveland (2016) ehhez kapcsolódva kifejezetten óva int a túl tág definíció használatától, mert egy idő után elveszik a politika lényegi aspektusa.

Figyelemre méltó finomítást hajt végre Carl Görtz és Viktor Dahl (2021) a korábbi teoretikus felfogáson. Úgy találták ugyanis, hogy akinek szélesebb körű elképzelése van a politikáról, nagyobb valószínűséggel vesz részt valamilyen politikai tevékenységben. Sőt, állításuk szerint a politika öndefiníciója jobban megragadja az egyén politikai részvételét, mint a politikai érdeklődés és a belső politikai hatékonyság vagy politikai tudatosság. Az egyének politikáról alkotott elképzeléseit úgy értelmezik, mint „(a) szubjektív orientációk, amelyek (b) felölelik azt, hogy mi számít politikának, és mi nem, ami viszont azt jelenti, hogy (c) az egyének politikáról alkotott elképzeléseinek szélességét a politikai és a nem politikai közötti határvonal meghúzása határozza meg. Így a politika konceptualizációi úgy tekinthetők, mint amelyek egy kognitív irányultságot fejeznek ki arra vonatkozóan, hogy mi az, amit politikának tekintenek, és mi az, amit nem" (Görtz–Dahl, 2021: 299).

Eltérve a fenti teoretikus megközelítésektől nem egyszerűen szűk és tág iskolára bontják a politikai koncepciókat, hanem tartalom-, illetve szélességorientált megközelítést alkalmaznak. A tartalomorientált szemlélet esetén a politika szűkített definíciója azokra az esetekre vonatkozik, amikor az emberek a politika és a nem politika

közötti határt úgy húzzák meg, hogy a politika az, ami a politikai pártokra, a kormányra és a politikai jelöltekre vonatkozik. Ez a politikának egy olyan szűk látókörét írja le, amelyet bizonyos specifikus tulajdonságok alkotnak – idesorolják a fentiekben már ismertetett Henn és munkatársai (2002) megközelítéseit. Ezzel szemben a szélességorientált megközelítések elismerik, hogy függetlenül attól, hogy az emberek milyen szempontok alapján értelmezik a politikát, átfogóbb vagy korlátozottabb elképzeléseket fogalmaznak meg. Ezek azonban olyan jól mérhető viselkedésekben jelentkeznek, mint a politikai viták gyakorisága (lásd például Fitzgerald, 2013; Morey és Eveland, 2016).

A politika szűk vagy tartalomorientált és tág vagy szélességorientált értelmezése tehát a hagyományos és az új politika versenyeként írható le. Ezt a kettősséget az alábbi táblázatban foglalom össze.

2. táblázat. A politika szűk és tág értelmezése

Szempontok	*Szűk értelmezés*	*Tág értelmezés*
Mi a politika?	„Hivatalos", normatív és statikus jellegű, intézményközpontú	Az emberek megtapasztalt és gyakorolt világa, ahol konfliktus és ellentmondás figyelhető meg
Hol a politika határa?	A köz és a magán tényleges elválasztása, világosak a határok	A köz és a magán határai elmosódnak, hídügyek jönnek létre, amelyek mindkét területet érintik
Politikatudományi iskola	Hagyományos politikatudományi megközelítés	Új, nyitott politikatudományi megközelítés
Milyen aktorok a szereplői a politikának?	Leginkább a kormány és a különböző formális intézmények	Bárki és bármi gyakorolhatja az új kérdések politizálását
Eljárás, módszer	Survey vizsgálatok, ahol adottnak és konszenzuálisnak tekintik a politika fogalmát	Kvalitatív vagy kvázikvalitatív eljárások (csoportos és egyéni interjúk, nyitott survey kérdések)

Saját szerkesztésű táblázat.

A politika jelentésének társadalmi, egyéni típusú megközelítése

A fenti teoretikus szétválasztás után érdemes röviden jelezni, mit mutatnak a kutatási eredmények a politika társadalmi/lakossági/egyéni felfogásáról és értelmezéséből. Két, merőben eltérő, látszólag teljesen ellentétes álláspont látszik kibontakozni a szakirodalomból. Az egyik szerint a politika jelentése annyira heterogén, hogy alig-alig lehet összerendezni egy irányba, a másik szerint viszont a társadalmi, egyéni megközelítések nagyon is közel állnak, helyenként átfedik a mainstream, hagyományos politikatudományi iskola politikaképét.

Az első iskola eredményeit mutatja be Henn, Weinstein és Forrest (2005), akik nyílt és zárt kérdésekkel operálva azt találják, hogy a fiatalok politikaképe nagyon pontosan beazonosítható a politika szűk felfogásával, azonban negatív irányultságú.

Ezek szerint a politika máshol, mások által végzett, sok vitával járó és a személyes élet szempontjából teljesen irreleváns világ a fiatalok szerint. Különösen mély szkepticizmust érzékelnek a pártokkal, a politikusokkal és azok tevékenységével kapcsolatban. James Sloam (2007) brit fiatalokkal készített fókuszcsoportos beszélgetéseket és egyéni interjúkat elemezve szintén azt találja, hogy a vizsgált tizenévesek a politika szűk értelmezését adják. Hagyományos felfogásuk van, amelyben a szavazás, a pártok, a képviselők jelennek meg, ugyanakkor ezt politikai kiábrándultság övezi, így a politika negatív konnotációjú fogalom a saját szótárukban. Crocetti, Jahromi és Meeus (2012) olasz fiatalok véleményét elemezve szintén arra a következtetésre jutnak, hogy azok inkább elzárkóznak a politikától, gyakran egyenesen „undorodnak" tőle, és ennek eredményeként alacsony a bizalmuk a politikusok és a kormány iránt.

Fitzgerald (2013) zárt és nyílt survey kérdésekkel vizsgálva a problémát azt találja, hogy a politika jelentése nagy fokú egyéni heterogenitást mutat, amely öt okra vezethető vissza. Az első a nemzetek közötti politikai, kulturális, társadalmi-gazdasági fejlettségbeli különbségek, amelyek együtt járnak a politikai viselkedés és a politikai érdeklődés eltéréseivel.[12] Nemcsak nemzetek közötti, de egy adott társadalmon belüli eltérések is ahhoz járulnak hozzá, hogy a politika felfogása szinte egyénenként eltérő legyen. Ilyen eltéréseket okoz az egyének közötti ideológiai különbség, a párthovatartozás, a társadalmi tőke, így a szervezeti részvétel, egyesületi tagság egyenlőtlen eloszlása, a politikai ismeretek különbözősége és végül a nemi és generációs különbségek. A nagy fokú heterogenitás ellenére összességében azt találja, hogy a politika fogalmát három kifejezés köré lehet csoportosítani az amerikai és kanadai (18 éven felüli) megkérdezettek válaszai alapján: kormányzat, viták és konfliktusok. Ezek a fogalmak azonban – minden várakozással ellentétben – nagyon is egybevágnak a politika szűk felfogásával, azaz a mainstream politikatudományi definícióval.

Morey és Eveland (2016) kutatásai szerint is az emberek nagyon különböző módon értelmezik a politikát. A politikai vita meghatározásában tapasztalt jelentős eltérések a kontextussal állnak összefüggésben. A politika szigorú vagy szűk értelmezését, amely a kormányzattal, az állammal és annak intézményeivel kapcsolatos fogalmakat foglalja magába, attól függően használják az emberek, hogy mikor, milyen kontextusban alkalmazzák a politika fogalmát.

Podschuweit és Jakobs (2017) német választók körében készített kutatásai szintén arra világítanak rá, hogy van átfedés a közvélemény és a tudósok politikaértelmezése között. Három ilyen pontot találtak. Egyrészt idesorolják a politikai aktorokat, másrészt a politikai vitát, végül pedig a nyilvánosságot. Ha politikai szereplő érintett, akkor a társadalom is politikainak vél egy kijelentést, ha azt valamilyen fórumon, helyszínen megvitatják, vagyis van az üggyel kapcsolatban vitára lehetőséget adó aspektus, és végül a tömegtájékoztatási eszközök foglalkoznak egy adott üggyel. Nagyon fontos

[12] Podschuweit és Jakobs (2017) ezt úgy fogalmazza meg, hogy az eltérő szocializáció okozza egy társadalom politikáról alkotott felfogásának heterogenitását.

azonban az a meglátásuk, hogy annak megállapítása, hol a magán- és a közszféra határa, komoly nehézséget jelent a megkérdezettek számára. A szférák közötti úgynevezett áthidaló, hídkérdések értelmezése erősen személytől függő, és ez okozza a politika jelentésének eltéréseit. Vizsgálatuk egyik fontos eredménye, hogy csak a társadalom tagjaira támaszkodó, pusztán önbevalláson alapuló kutatásoknak – épp az egyéni értelmezés különbözőségeivel összefüggésben – erős korlátai vannak.

Mathé (2018) norvég fiatalokat kutatva megállapítja, hogy az általuk használt három leggyakoribb szóból az első a társadalom, vagyis a társadalom alakítása és működtetése, amely alulról felfelé irányuló folyamat. A második a szabályok, vagyis egy ország irányítása, amelybe elsősorban a kormány és az intézmények tartoznak, és egy felülről lefelé menő folyamat húzódik meg mögötte. Végül a harmadik kifejezés a vita volt, amely a politika lényegét, működését foglalja magába. Lássuk be, ez a kutatás is inkább azt a tapasztalatot erősíti, hogy van valamilyen közös magja a társadalom és a politikatudomány politikadefiníciójának. Leginkább a kormány és az intézmények kötik össze a két szereplő felfogását.

A fentebb bemutatott kutatások többségében a fiatalok véleményére és magatartására vonatkozó megközelítés dominál, amely korlátozza a politikai érdeklődés teljes spektrumának feltárását. Különösen azért, mert a kutatások angolszász (brit, amerikai, kanadai, ausztrál) vagy kifejezetten magas társadalmi-gazdasági fejlettségű európai országok (például Németország, Norvégia) fiataljaira korlátozódnak. A politika társadalmi értelmezésének közép-európai aspektusai hiányoznak a nemzetközi szakirodalom látószögéből.

A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS ROKON FOGALMA, A POLITIKAI SZOFISZTIKÁLTSÁG

A politikai érdeklődés definíciójának meghatározása előtt fontos annak tisztázása, melyek azok a fogalmak, amelyek nagyon közel állnak az érdeklődéshez, gyakran össze is mosódnak a szakirodalomban, mégsem azonosak az általam vizsgált területtel. Carl Görtz és Viktor Dahl (2021) fentebb már ismertetett tanulmányában tulajdonképpen három hasonló, de nem teljesen azonos tartalmú fogalmat különböztetnek meg az egyén politikai magatartásának megragadásakor: a politika öndefinícióját, amelyet favorizálnak, és amelyet fentebb részletesen bemutattam; a politikai szofisztikáltságot vagy politikai tudatosságot; illetve a politikai érdeklődést.

Ebben az alfejezetben a politikai szofisztikáltság és a politikai érdeklődés elválasztása történik meg. Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a politikai szofisztikáltság nem tárgya a könyvemnek.[13] Ez a rövid fejezet azt a célt szolgálja, hogy világossá

[13] A politikai szofisztikáltság fogalmát először Campbell, Converse, Miller és Stokes (1960) *The American Voter* című korszakos tanulmányában írják körül anélkül, hogy magát a fogalmat egyébként

váljon, mi a különbség a két fogalom között azért, hogy a kötet későbbi fejezeteiben erre külön ne kelljen reflektálni.

A politikai érdeklődés és a politikai szofisztikáltság kapcsolatának alapművei kétségtelenül Robert C. Luskin munkásságához köthetők. Luskin az 1987-ben megjelent *Measuring Political Sophistication*ben, majd az 1990-es *Explaining political sophistication*ben fekteti le azokat az alapvetéseket, amelyek a legutóbbi időkig meghatározták a két fogalom kapcsolatának tudományos hátterét. Luskin állítása szerint egy személy politikailag szofisztikált, azaz kifinomult, amennyiben jelentős politikai tudással rendelkezik, ez a tudás széles spektrumban mozog, és nagymértékben korlátozott. „Egy személy politikailag olyan kifinomult, amilyen mértékben az ő PBS-e [politikai meggyőződésrendszere – political belief system] nagy, széles körű és erősen korlátozott" (Luskin, 1987: 858). A korlátozottság ebben az értelemben azt jelenti – Luskin saját példáját hozva –, hogy egy farmert valószínűleg alapvetően a mezőgazdaság érdekel, egy tanárt pedig az oktatás. Politikailag nem kifinomult az a személy, aki csak néhány politikai témáról rendelkezik maroknyi ismeretanyaggal. A politikai kifinomultság a politikával kapcsolatos kognitív komplexitás, sokszínűség, de – és ezt nagyon élesen jelzi – a „kifinomultság annak a kérdése, hogy valaki mennyit és hogyan gondolkodik a politikáról, nem pedig annak, hogy mit" (uő, 864).

Luskin világossá teszi, hogy a politikailag kifinomultabb személy különleges tulajdonságokkal rendelkezik (1990). Mindenekelőtt hajlamos arra, hogy jobban érdeklődjön a politika iránt – itt tehát kétségtelenül határterületről beszélünk –, jobb, eredményesebb politikai érdekei felismerésében és követésében, könnyebben meggyőzhető érvekkel, valamint jobban figyel a politikai kérdésekre, mint a jelöltek személyére, amikor például szavaz. Politikai szofisztikáltság tehát egy politikai kognitív komplexitás vagy másképpen a politikai szakértelem (Luskin, 1987: 332). A politikai viselkedést elősegítő feltételek, lehetőségek, képességek és motivációk sorolhatók a szofisztikáltság címszavai alá.

Luskin már az 1987-es tanulmányában felveti, hogy a magasabb kifinomultsági szinteken az emberek nagyobb valószínűséggel törődnek a politikai kérdésekkel, véleményt alkotnak róluk, és annak megfelelően cselekszenek, sőt arra is utal, hogy a politikai szofisztikáltság befolyásolja az érdeklődést és fordítva, azonban a politikai érdeklődés és a politikai szofisztikáltság kapcsolatát csak 1990-ben rajzolta fel.

egyértelműen megneveznék. A politikai szofisztikáltság kialakulásának és fejlődésének folyamatát részletesen lásd Christopher Neil Lawrence: *The Impact of Political Sophistication in the Decision-Making Processes of Voters*. ResearchGate publikáció. https://www.researchgate.net/publication/250522767

1. ábra. A politikai szofisztikáltság és a politikai érdeklődés kapcsolatának modellje

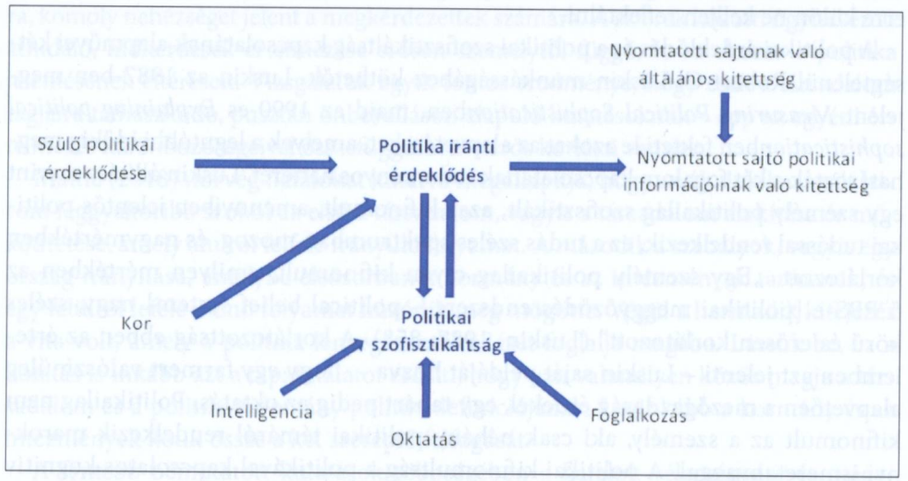

Forrás: Luskin, 1990: 338.
Saját szerkesztés.

Luskin azt tapasztalja, hogy a politikai érdeklődés hatása „óriási" a politikai szofisztikáltságra és fordítva: kölcsönösség áll fenn a politikai érdeklődés és a politikai szofisztikáltság között. Tulajdonképpen azt állítja, hogy a politikai érdeklődés egyfajta belső motiváció. A politika iránt élénkebben érdeklődő emberek ugyanis többet vesznek észre a politikai információkból, amelyekkel találkoznak, és komolyabban gondolkodnak róluk.[14] Fontos látni, hogy bár Luskin erre expressis verbis nem utal, tulajdonképpen a politikai érdeklődés esetében az egyéni szintű, fejlettebb és tartósabb érdeklődési típusról ír.

A luskini teória és a politikai érdeklődés közötti legfontosabb különbség, hogy míg a politikai szofisztikáltság tulajdonképpen a szélesen értelmezett politikai tudást, helyesebben szólva a politikai szakértelmet jelenti, addig a politikai érdeklődés önmagában nem feltételez kognitív tényezőket. Természetesen, ahogy az az érdeklődésről szóló fejezetből világosan kitűnik, egy tárgy vagy egy személy iránti érdeklődés nem zárja ki az informálódást és az alapvető tudást, de különösen az érdeklődés első fázisában érzelmi jellegű, külső ingerekre adott válaszként tekintünk rá. Logikailag ez a kapcsolat úgy írható le, hogy minden, erős politikai szakértelmet mutató választó érdeklődik a politika iránt, de nem minden politikai érdeklődő politikailag szofisztikált. Prior (2010; 2019) szerint a politikai érdeklődés belső beállítottság, szemben a politikai viselkedéssel, amely egy politikai magatartás. A politikai szofisztikáltságtól tehát jól elkülöníthető, mert az egy kognitív fogalom, azaz a politikai ismeretek, a politika megértésének képessége. Prior – szemben Luskinnal – amellett érvel, hogy a politikai érdeklődés hajtja a viselkedést éppúgy, mint a politikai szofisztikáltságot.

[14] Luskin a politikai érdeklődés és a politikai szofisztikáltság közötti szoros, robusztus és kölcsönös kapcsolatot későbbi munkáiban (2002) is megerősíti.

Összességében a politikai szofisztikáltság és a politikai érdeklődés felfogható úgy, mint a politikai viselkedés kognitív és affektív aspektusa. Mindkettő elősegíti a magasabb szintű, intenzív politikai magatartást, ugyanakkor a hétköznapi valóságban a két fogalom rendkívül szorosan együtt jár.

A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS DEFINÍCIÓJA

A politikai érdeklődéssel kapcsolatban eddig elemzett tanulmányok alapján az érdeklődés egy érzelem, amely különböző fázisokon keresztül fejlődik. Legalább két típusát különböztethetjük meg: a kezdeti, tárgy- és személyspecifikus érdeklődést, amely egy mélyebb érdeklődéssé, hajlammá alakul át, az pedig már szituációtól, tárgytól, személytől függetlenül is működik. A politika egy rendkívül heterogén, többnyire negatív fogalom, amely szűk és tág értelmezéssel is bírhat. A legtöbb kutatás szerint kontextusfüggő a használata, és talán a legtöbbször a kormány és a vita azok a fogalmak, amelyek bizonyosan kapcsolódnak hozzá. Ebben az alfejezetben a hosszú felvezetést követően a politikai érdeklődés pontos meghatározásáról lesz szó.

Minden tudományterületnek, így a politikai érdeklődésnek is nagyjából vagy időnként egészen pontosan kijelölhető az alapirodalma: az a mű, amely összegzi, rendszerezi és továbbgondolja az adott témában korábban keletkezett, de nem eléggé szisztematikus szövegeket, vagyis definiálja a legfontosabb fogalmakat, módszertani hátteret nyújt annak méréséhez, és kijelöli a későbbi tudományos vizsgálódás irányait. A politikai érdeklődés vonatkozásában ez a tanulmány kétségtelenül Jan W. van Deth 1990-ben megjelent *Interest in Politics* című korszakos írása. Nem arról van szó, hogy a politikai viselkedés és magatartás korábbi, nagyjából a második világháborúig visszavezethető szövegei ne foglalkoztak volna a politikai érdeklődéssel. Ahogy arra a Bevezetőben utaltam, minden valószínűség szerint 1944-ben Paul Lazarsfeld, Bernard Berelson és Hazel Gaudet a *The people's choice* című,[15] egyébként szintén korszakalkotó könyvben tanulmányozza először valamennyire szisztematikusan a politikai érdeklődést, de egészen 1990-ig nincs a területnek átfogó, tudományos alapossággal és szisztematikussággal megalkotott alapműve. Mindebből látszik, hogy a politikai érdeklődéssel való tudományos foglalatosság relatíve új fejlemény. Korábban a szerzők vagy adottnak vélték az érdeklődés létezését, de nem vagy nem eléggé szisztematikusan foglalkoztak annak eredetével, forrásával és fejlődésével, vagy részletesebben foglalkoztak az érdeklődéssel, de az adott írás nem

[15] Az első kiadás 1944-ben, a második pedig 1948-ban jelent meg.

tekinthető programalkotó jelentőségűnek (például Lane, 1954). van Deth tanulmánya azért annyira kiemelkedő – és a mai napig a téma alapvető, meghatározó és gyakorlatilag minden későbbi írás hivatkozott munkája –, mert minden kritériumot teljesít: összegzi a korábbi szövegeket, definiálja a kutatása tárgyát, kijelöli annak mérési módját, és programot alkot, azaz irányt mutat a jövőbeli kutatók számára. A politikai érdeklődés meghatározásáról szóló fejezet ezért nem nélkülözheti a tanulmány szokásosnál némiképp hosszabb, kritikai ismertetését.

van Deth (1990) szerint a politikai érdeklődés egy séma, egy úgynevezett strukturáló, alapvető változó, ugyanis együtt mozog a politikai orientációkkal. Azt állítja, hogy nem önmagában a politikai érdeklődés, hanem változásának mértéke releváns a politikai orientációk (ideológiai azonosulás, értékorientációk) stabilitása szempontjából. Ez persze implicit módon azt is jelenti, hogy van Deth a politikai orientációk kialakulását a politikai érdeklődéshez köti.

Korábbi politikai pszichológiai munkákat összegezve megállapítja, hogy az érdeklődésnek kettős jelentése és három – affektív, kognitív és részvételi – összetevője van. Az első jelentés (276) a résztvevői, viselkedési érdeklődés, míg a második az úgynevezett nézői vagy szubjektív érdeklődés.

Nagyon fontos megállapítása, hogy a politikai érdeklődés nem azonos a politikai motivációval,[16] ugyanis nem kell érdeklődni ahhoz, hogy valaki részt vegyen egy eseményen, vagy anélkül is érdekelheti egy nagy nyilvánosságot kiváltó, súlyos történés, hogy egyébként érdeklődne a politikai iránt. Összességében a politika iránti érdeklődést úgy határozza meg, „mint *azt a mértéket, amennyire a politika felkelti az állampolgár kíváncsiságát*" (dőlt eredetiben) (278). Ebből a definícióból tehát világosan látszik, hogy van Deth megkülönbözteti a politikai érdeklődést a politikai szofisztikáltságtól, de egyébként a politikai részvétel fogalmától is (erről lásd Russo–Stattin, 2017). A politikai érdeklődés tehát egyenértékű a „figyelemfelkeltéssel", az viszont előfeltétele egy tanulási folyamatnak, amely lehetőséget adhat a polgároknak a tájékozottságra és a demokratikus döntéshozatali folyamatokban való részvételre (van Deth–Elff, 2024: 479).

van Deth programalkotó szövege abban is mérvadó, hogy megalapozza a téma – fentebb részletesen bemutatott – későbbi normatív megközelítését. Úgy véli ugyanis, hogy a politikai érdektelenség a normál állapot, mert a politika bonyolult, elvont ideológiai fogalom, megoldhatatlan problémákkal foglalkozik, de pont ez a tulajdonsága az, ami miatt az embereknek érdeklődniük kellene iránta, és létre kellene jönnie a politikai kíváncsiságnak. Nem azt kell megmagyarázni tehát, hogy miért

[16] Szemben például Silviával (2008) és Shanival (2009), akik a politikai érdeklődést épp a politika motivációs dimenziójának tekintik. Görtz és Dahl (2021: 302) egyenesen úgy fogalmaz, hogy „a politikai érdeklődés fogalmilag úgy értelmezhető, mint a politikában való részvétel motivációja. Ez a motiváció két összetevőből áll: (1) a vágy, hogy többet tudjunk meg a politikáról, és (2) a vágy, hogy részt vegyünk a politikában." Vagyis a politikai érdeklődést a belső politikai hatékonysággal és a politikai tudatossággal azonosítják.

érdekli az embereket a politika, hanem azt, hogy miért nem érdekli. A politika ugyanis a társadalmi élet egyik fontosabb, ha nem a legfontosabb megnyilvánulása, így a területre vonatkozó kíváncsiság nem igényel további magyarázatot. Az apatikus állampolgár a „deviáns eset", amely kifejezett figyelmet érdemel.

Nagyon erősen vitatható azon állítása, miszerint a politikai érdeklődés hiányának fontos oka a tudatlansággal és a hozzá nem értéssel kapcsolatos (van Deth, 1990: 278). A politika iránti érdeklődés kialakulásának előfeltételeként határozza meg a politikai rendszerrel kapcsolatos elemi ismeretek és a politikai információk kezeléséhez szükséges készségek meglétét. Beszél ugyanakkor a politikai tevékenység fenyegető következményeiről, amelyek elsősorban a környezetből érkező ingerek és nyomás eredménye. Kevéssé vitatott, sőt több empirikus bizonyítékkal alátámasztható állítása, hogy a politika iránti érdeklődéssel kevés presztízst lehet nyerni, mert a társadalmi hálózatban e téma a kerülendő területek közé tartozik. Végül pedig a politikai tevékenység hiábavalóságát említi, amely szintén oka lehet a politikai érdektelenségnek. van Deth tehát a politikai érdeklődés hiányát a politikai hatékonyság, a politikai bizalmatlanság és a politikai cinizmus fogalmaival kapcsolja össze.

A későbbi, politikai érdeklődést meghatározó tanulmányok, könyvek tehát kiindulópontként tekintenek van Deth 1990-ben megjelent szövegére, de pontosítják, tágítják és új szempontokkal egészítik ki azt. Maga van Deth 2000-ben megjelent tanulmányában egyébként kissé revideálja korábbi állításait (119). Kétféle politikai érdeklődést különböztet meg:

a) a *szubjektív politikai érdeklődés*t, azaz a már ismert politikai kíváncsiságot vagy másképpen „a politika iránti figyelmet" (Zaller, 1992: 18) és a
b) relatív politikai érdeklődést, azaz *a politika fontosságát* (political saliency).

Ez utóbbi nem más, mint a politika fontossága vagy relatív fontossága más tevékenységekhez képest (van Deth, 1990: 119). van Deth megállapítja ugyanis, hogy ha a politikai jelenségek kíváncsiságot és aggodalmat is keltenek a választópolgárokban, azaz bekövetkezik az első típusú politikai érdeklődés, nem nyilvánvaló, hogy a politikát fontosnak vagy akár relevánsnak is tartják-e az életük szempontjából. Hiszen az emberek sokkal inkább hajlamosak az élet relevánsabb vagy kellemesebb területeire fordítani a figyelmüket, mint a politikai folyamatok megfigyelésére. A politika iránti érdeklődés relatív módon való elemzése csökkentheti a társadalmi kívánatosság hatásait. van Deth az 1990-es eredeti cikkéhez képest ugyanis megállapítja, hogy a politikai érdeklődés olyan univerzális fogalommá vált, amelyhez a nyugati országokban egy idő után a társadalmi kívánatosság hatása tapadt, azaz elvárttá vált, hogy az állampolgárok azt nyilatkozzák: érdeklődnek a politikai iránt még akkor, is, ha ez egyébként kevéssé vagy egyáltalán nincs így (lásd erről Galais–Blais–Bowler, 2014; Koskimaa–Rapeli, 2015; Görtz–Dahl, 2021; Goldberg–Sciarini, 2022).

van Deth mellett a politikai érdeklődés definíciójának kialakulásában és fejlődésében fontos lépést tesz Lupia és Philpot, amikor azt állítják, hogy a politikai érdeklődés nem más, mint

> az állampolgár azon hajlandósága, hogy más témák esetleges rovására is figyeljen a politikai jelenségekre. Amikor azt mondjuk, hogy valakit nagyon érdekel a politika, akkor azt értjük, hogy jelentős időt tölt a politikai irányultságú feladatokra vagy anyagokra összpontosítva. Amikor valakit teljesen érdektelennek írunk le, ez azt jelenti, hogy minden idejét és energiáját nem politikai törekvéseknek szenteli. (Lupia–Philpot, 2005: 1122).

Nagyon érdekes azonban, hogy ők az érdeklődés egyik jelentésére, a szubjektív beállítódásra koncentrálnak. Ezt a fogalmat használja ugyanakkor több későbbi tanulmány (lásd Levy és munkatársai, 2016).

Szintén az egy dimenzióra összpontosító fogalom fedezhető fel Eugénie Dostie-Goulet 2009-es tanulmányában, amikor kijelenti, hogy a politikai érdeklődés nem más, mint hogy a politika mennyire vonzó (attractive) egy személy számára (406). Hasonlóan van Dethhez, elsősorban a politikailag érdeklődő állampolgárral foglalkozik, aki véleménye szerint különös figyelmet fordít a közügyekre vagy olyan témákra, amelyek a kollektív érdekekhez kapcsolódnak. Ilyenek a környezetvédelem, a közpolitika, az emberi jogok vagy a választások. Az érdeklődő állampolgár tehát olyan ember, akit valamennyire érdekelnek a közvélemény számára fontos kérdések. A „valamennyire" azonban nem pontosan definiált mértékű. Nagyon érdekes – és erről *A politikai érdeklődés mérése* című alfejezetben lesz szó –, hogy a politikai érdeklődés fázisainak és két típusának konkrét mérőszámaival adós a szakirodalom. Ahogy erre Goldberg és Sciarini (2022) utal, a politikai érdeklődés egy attitűd, és természeténél fogva szubjektív. Ugyanolyan mértékben, ahogy a felmérésben résztvevők túlbecsülhetik a szavazási részvételüket, ugyanígy tehetnek politikai érdeklődésükkel is.[17]

Az, hogy a politika mennyire vonzó az emberek számára, más szerzőknél is megjelenik. Boulianne Shelley (2011: 152) úgy fogalmaz, hogy a politikai érdeklődés nem más, mint egy értékelő kijelentés, illetve ítélet arról, hogy mennyire vonzó „appealing" a megkérdezett számára a politika – megjegyezve azt is, hogy

[17] A túlbecsülés, egészen pontosan annak nemi aspektusai egyébként is fontos részei a politikai érdeklődéssel kapcsolatos irodalomnak. Könyvtárnyi irodalom szól arról, hogy a fiúk/férfiak mennyire hajlamosak túlbecsülni saját politikai érdeklődési szintjüket. A politika, mint olyan – különösen annak szűken vett pártpolitikai aspektusa – a rendelkezésre álló irodalom szerint egyértelműen a férfiak számára vonzó jelenség, amellyel kapcsolatban bizonyítható a saját tudások és képességek túlinterpretációja (Fitzgerald, 2013; Ferrín és munkatársai, 2019; Ferrín–García-Albacete, 2023; Tormos–Verge, 2022; Keeling, 2023). Sőt, ezek a tendenciák már serdülőknél is kimutathatók (Hoskins–Carrasco, 2024).

ezt az értékelést, beállítódást egyébként nagyban befolyásolhatja, hogy a politika miként jelenik meg a médiában, azaz hogyan tálalja, mutatják be a politikát a különböző médiumok.

Galais, Blais és Bowler 2014-ben megjelent írásukban összegzik a politikai érdeklődés korábbi definícióit, és azt állítják, hogy az egyén érdeklődése a politika iránt *normatív* és *empirikus* fogalom is lehet. A normatív módon való megközelítés összefügg, sőt része a demokratikus állampolgár definíciójának. A választóknak ugyanis bizonyos fokú részvételre van szükségük a politikai döntések folyamatában, és valamekkora állampolgári felelősséget kell vállalniuk. Véleményük szerint a demokrácia meglehetősen erős és folyamatos érdeklődési szintet követel egy kisebbségtől, míg a társadalom nagy részétől egy mérsékelt vagy enyhe és megszakított érdeklődést vár el, de olyan szinten, hogy a választópolgár stabilan készen álljon a kritikus politikai helyzetekben való reagálásra.

Kapcsolódva van Deth 2000-es cikkéhez megállapítják, hogy empirikusan a politika iránti érdeklődés széles körben használt előrejelzője a politikai részvételnek, ugyanakkor a fentebb jelzett társadalmi kívánatosság torzítása[18] befolyásolja annak mértékét. Az emberek azért vesznek részt, mert ezt tartják kívánatosnak, ezt akarják. A politikai érdeklődés második megközelítése ehhez az összefüggéshez kapcsolódik.

A politikai érdeklődés témakörének van Dethen kívüli másik meghatározó szakértője Markus Prior, aki több tanulmányában és 2019-ben megjelent alapvető fontosságú könyvében is értelmezi a fogalmat. Prior a politikai érdeklődést stabil és tartós érzelemként, egyfajta hajlamként írja le. „A politikai érdeklődés jellemzően a legerősebb előrejelzője a demokrácia működését biztosító politikai magatartásnak. A politikailag érdeklődő emberek tájékozottabbak a politikáról, nagyobb valószínűséggel szavaznak, és nagyobb valószínűséggel vesznek részt a politikában más módon" (Prior, 2010: 747).

Két formáját, típusát különbözteti meg: az úgynevezett helyzeti, *szituációs* és tartósabb, *diszpozíciós*[19] politikai érdeklődést (2010 és 2019). Prior tehát egyértelműen az érdeklődés pszichológiai iskolájához csatlakozik, Russóhoz és Stattinhez (2017) hasonlóan a politikai érdeklődést relációs fogalomként írja körül. A politikai érdeklődés ösztönöz a politikával való foglalatosságra. A kezdeti érdeklődés egy érzelmi reakció, amelyet a környezet vált ki (például választások, valamilyen nagy hatású történelmi, társadalmi, gazdasági, illetve politikai történés), és magában foglalja azt a pillanatnyi érzést, hogy van valamilyen érzelmi reakciónk a tárggyal vagy személlyel (politikussal), esetleg a politikai szituációval kapcsolatban. A helyzeti érdeklődés átmeneti jellegű, és nagyon gyorsan véget érhet – akár azért, mert az érzelem elmúlik, akár azért, mert az azt kiváltó tárgy eltűnik a környezetünkből.

[18] Egy ki nem mondott társadalmi elvárás szerint a politika iránt „illik", kell érdeklődni.

[19] A diszpozíció ebben a megközelítésben hajlamot jelent.

A környezeti ösztönző nélküli politikai érdeklődés tartósabb érzés, hajlam, amely arra készteti az egyént, hogy érdeklődjön a politikai iránt. A diszpozíciós érdeklődés a szituációs érdeklődésből ered, de a legtöbb szituációs érdeklődésből származó tapasztalatból soha nem alakul ki olyan hajlam, amely a környezeti kiváltó okok hiányában is fennmarad. A politikai érdeklődés növekedése és csökkenése az idő múlásával egyformán valószínű eredmény (Russo–Stattin, 2017).

Larsen (2020) arra a következtetésre jut, hogy a szituációs és a diszpozíciós politikai érdeklődés a személyiségbeli különbségekből és a politikai környezet közötti kölcsönhatásból eredeztethető.[20] Akik stabil motivációval rendelkeznek, és új politikai eseményeknek vannak kitéve, vagy váratlan eseménnyel találkoznak, hajlamosabbá válnak, hogy jobban érdeklődjenek a politika iránt, mint azok, akiknek nincs stabil motivációjuk. Larsen kutatásai alapján a második típusú, azaz a hajlamszerű politikai érdeklődés eredetével és fejlődésével kapcsolatban négy (provokatív) állítás tehető:

1. a politikai érdeklődés rendkívül stabil felnőttkorban;[21]
2. a családi szocializációból ered;[22]
3. a pszichológiai beállítódásokban[23] és
4. a génekben kódolt.[24]

Különösen a harmadik megjegyzést vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a nyílt személyiségek, azaz az új ötletek iránt nagyobb nyitottságot mutatók maguk is nagyobb politikai érdeklődéssel rendelkeznek. Fontos megállapítása Priorral (2010, 2019) összhangban, hogy a politikai érdeklődés nagyon stabil az idő múlásával, mivel mélyen gyökerező személyiségi hajlamokból ered. Személyiségjegyektől függetlenül azonban az emberek ugyanúgy reagálhatnak a politikai környezet rövid távú változásaira, és kialakulhat szituatív érdeklődésük.

A fentiekkel csak részben egyező hozzáállást mutat Joshua Robinson (2016), amikor azt állítja, hogy a politikai érdeklődés a politikával való kapcsolat várható eredményeinek megítélése. Tulajdonképpen a politikai érdeklődés egy tevékenység (vagy tevékenységi terület) kívánatosságát érinti, vagyis a politikai elkötelezettséggel kapcsolatos hozzáállást jelenti. Elismeri azonban, hogy az érdeklődés az attitűdök

[20] Azt, hogy a személyiségjegyeknek igen komoly jelentőségük lehet a politikai érdeklődés alakulásában, más kutatások is jelzik (lásd többek között Schmitt-Beck–Neumann, 2023 vagy Freitag–Zumbrunn, 2024). Freitag és Zumbrunn megállapítja, hogy a nyitott, lelkiismeretes és extravertált személyiségjeggyel rendelkezők nagyobb politikai érdeklődést fognak mutatni.

[21] Ezt az aspektust egy következő alfejezetben, elsősorban Prior (2010 és 2019) alapján részletesen elemzem.

[22] Szintén kimerítően vizsgálom egy külön alfejezetben.

[23] Fentebb ezt az aspektust részletesen elemeztem.

[24] A genetikai háttér kérdésköre nem tárgya a kötetemnek. Ez a téma túlfeszíti a szöveg határait.

kialakulásával és természetével, valamint a viselkedéssel kapcsolatos pszichológiai kutatások tükrében érthető meg. Gondolatmenete szerint „...a politikai érdeklődés a politikával való foglalkozással kapcsolatos, automatikusan generált attitűd, amely a foglalkozás kimenetelére és annak valószínűségére vonatkozó világos meggyőződéseken alapul" (Robinson, 2016: 3). Ebben az értelemben Robinson – talán egyedüliként a szakirodalomban – részben vagy egészben a külső politikai hatékonyság fogalmával köti össze a politikai érdeklődést.[25] Arra a következtetésre jut ugyanis, hogy az érdeklődő állampolgárok a politikával kapcsolatos korábbi közvetlen és közvetett tapasztalataik révén az elkötelezettséget az eredmények megvalósulásához kötik. Idővel ezek a meggyőződések általában erősödnek (azaz biztosabbá válnak), és így az egyén ebből eredő érdeklődési szintje stabilizálódik.

Végül érdemes megemlíteni Miller és szerzőtársai tanulmányát (2023), akik amellett érvelnek, hogy a politikai viselkedés legtöbb más konstrukciójához képest a politika iránti érdeklődés egészen egyedülálló, unikális fogalom. Szerintük az érdeklődés nem kifejezetten attitűd annak ellenére, hogy lehet érzelmi összetevője, mégsem írható le érzelemként, de identitásként, értékként, világnézetként vagy meggyőződésként sem. A politikai érdeklődés szinte kategorizálhatatlan belső állapot. Végső soron – Priorral megegyezően – a politikához való közeledés hajlandóságát értik rajta, vagyis egy indíttatást, hogy az ember figyelmet fordítson a politikára, mert ez a figyelem valamilyen jutalommal jár (Miller és munkatársai, 2023: 512).

Összegezve a fentieket, a politikai érdeklődést úgy határozom meg, mint a politikai magatartás előrejelzése szempontjából központi jelentőségű érzelmi beállítódást, egy belső késztetést, amely legalább két egymásra épülő fázisból, a szituációs és a diszpozíciós érdeklődésből áll. Elfogadva van Deth (2000) felvetését, tartalmi értelemben a politikai érdeklődés egyrészt magába foglalja a politika iránti figyelmet, másrészt a politikai témák relatív fontosságát. Minél több időt hajlandó valaki a politikával foglalkozni, és minél inkább hajlandó más tevékenységek rovására a politika szélesen értelmezett kérdései iránt vonzalmat mutatni, annál inkább tekinthető politikai érdeklődőnek.

A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS IDŐBELI STABILITÁSA ÉS NEMZETKÖZI TENDENCIÁI

A fenti definíció két szempontból is hiányos. Egyrészt nem, vagy csak közvetetten utal a politikai érdeklődés változékonyságára vagy tartósságára, másrészt egyáltalán nem utal annak vélelmezett kialakulási időszakára. Az értelmezés tehát nem érinti az időtényezőt. Az alábbi alfejezetben röviden összefoglalom azokat a legfontosabb

[25] Prior (2019) kötetében egyébként van utalás arra, hogy a belső politikai hatékonyság valószínűleg összefügg a politikai érdeklődés alakulásával.

tanulmányokat, amelyek azt elemzik, hogy a politikai érdeklődés mennyire tartós hajlam vagy mennyire ideiglenes, pillanatnyi reakció az emberi élet során. Ezt követően pedig az érdeklődés kialakulásának kezdeti periódusára, az úgynevezett performatív évekre koncentrálok. Fontos látni, hogy ezek a tanulmányok is alapvetően a nyugati társadalmak tendenciáiból vonnak le következtetéseket, egy-két fontos kivételtől eltekintve a közép-európai perspektívát nem különösebben vizsgálják.

Oscar Gabriel és Jan van Deth (1998) tanulmányukban nemzetközi összehasonlítást végeznek. Azt mutatják be, hogy Nyugat-Európában hogyan alakult a politikai érdeklődés az 1970-es és 1980-as években. Úgy találják, hogy ellentmondásos tendenciák érvényesültek a vizsgált periódusban. Egyes országokban lassan növekedett a politikai érdeklődők aránya, más országokban alig történt változás, sőt bizonyos helyeken csökkent. Azt állapítják meg, hogy a vizsgált tízéves periódusban a „fejlett ipari társadalmakban általában nem lehet természetesnek tekinteni a növekvő politikai érdeklődést" (Gabriel–van Deth, 1998: 398). Az állítás hátterében egy olyan feltételezés cáfolata áll, mely szerint Nyugat-Európában a társadalmi fejlődéssel és a demokrácia kiteljesedésével párhuzamosan automatikusan növekszik a politikai érdeklődés, az állampolgárok egyre nagyobb aránya kíván bekapcsolódni a politikai döntések befolyásolásába. Gabriel és van Deth azonban úgy találják, hogy a kialakult helyzet sokkal komplexebb, és több váratlan momentumot tartalmaz, mint azt a normatívan gondolkodó társadalomtudósok várták. Kutatásaik szerint azt ugyanis semmiképp sem lehet tehát állítani, hogy a politikai érdeklődés egységesen növekvő pályán lenne. Összességében arra a következtetésre jutnak, hogy az érdeklődés változékony mutató lehet.

Marc Hooghe és Brit Wilkenfeld (2008) nyolc európai országra (Cseh Köztársaság, Dánia, Lengyelország, Norvégia, Portugália, Svájc, Svédország, Szlovénia) készített összehasonlító vizsgálatot a European Social Survey (ESS) és a Civic Education Study (IEA) kutatások alapján.[26] Témánk szempontjából két fontos állítást is tesznek a 14, a 18 és a 18–30 évesek politikai érdeklődését és politikai bizalmát vizsgáló meghatározó jelentőségű tanulmányukban. Először is erős korrelációt találnak a korai serdülők (14 évesek), a késői serdülők (18 évesek), valamint a fiatal felnőttek (18–30 évesek) attitűdjei között. Állításuk szerint ez az eredmény – amely lényegében országfüggetlen – megerősíti Bandura 1986-ból származó megállapítását, miszerint az attitűdök viszonylag stabilak. A fiatalokat kell kutatni tehát ahhoz, hogy jobban megértsük az attitűdök kialakulást.

Másik fontos megállapításuk, hogy már serdülőkorban is erősek az országonkénti különbségek: a közép-európai fiatalok politikai attitűdjei alapvetően eltérnek a vizsgált nyugat-európai országok fiataljainak nézeteitől. Ez arra utal, hogy a fiatalok

[26] A felsorolt országok listája mutatja, hogy Hooghe és Wilkenfeld tanulmánya azon ritka kivételek közé tartozik, ahol nemcsak egy, hanem egyenesen három közép-európai ország fiataljainak attitűdjeit is elemzik a szerzők.

ebben az életkorban már szocializálódtak a társadalmuk domináns politikai kultúrájába, amely viszont a politikai érdeklődéssel szoros kapcsolatban lehet.

A kötet szempontjából tehát három pontban lehet összefoglalni a – későbbi szakirodalomban nem cáfolt, sőt többségében megerősített – összehasonlító eredményeket:

1. a politikával és az állampolgári élettel kapcsolatos kognitív és affektív tényezők viszonylag stabilnak bizonyulnak;
2. valamikor a fiatal serdülőknél alakulnak ki; és
3. a politikai attitűdöknek nincs egységes, nemzetek feletti szintje, hanem szinte minden országban eltérő eredményeket mutatnak.

Markus Prior a politikai érdeklődés stabilitásáról

Ahogy azt már több alkalommal jeleztem, a politikai érdeklődés tudományterületének két legfontosabb kutatója Jan van Deth és Markus Prior. Prior különösen alaposan (2010, 2019), mélyrehatóan foglalkozik a politikai érdeklődés stabilitásának vagy változékonyságának problematikájával. Három nyugat-európai ország, Németország, Svájc, Nagy-Britannia, valamint az Amerikai Egyesült Államok különböző panelkutatásainak[27] eredményeit elemezve világosan kijelöli a tartós hajlam kontra ideiglenes reakció dilemmájának tudományos értelmezését. Prior 2019-es könyvében majd 50 oldalt szán a politikai érdeklődés stabilitásának bizonyítására, amelyet a kötet keretei között lehetetlen ilyen részletességgel bemutatni, ezért csak a legfontosabb megállapításait foglalom össze.

Emlékeztetőül, Prior a politikai érdeklődés két fázisát különbözteti meg: a szituációs, reakciójellegű érdeklődést, amelyet környezeti ingerek váltanak ki, és a diszpozíciós, azaz tartós jellegű hajlamot.

60 év politikai folyamatait elemezve Prior azt találja, hogy a politikai érdeklődés stabil attitűd az időben előrehaladva, azaz olyan politikai hajlam, amelyet kizárólag nagy történelmi jelentőségű események tudnak tartósan kibillenteni, mint például a német újraegyesítés.[28] Az rendszerszerűen változtatta meg, egészen pontosan csökkentette a politikai érdeklődés szintjét, de csak azokon a német területeken, amelyek

[27] A panelvizsgálat „…egy, a teljes népességből, vagy valamely részpopulációból vett mintával indul, és ezeket az embereket vizsgálja időről időre" (Babbie, 2003: 120–121). Az időbeli változásokról a legátfogóbb adatokat a panelvizsgálatok kínálják, hiszen egy-egy egyén véleményváltozásának tendenciáit is képes bemutatni.

[28] A Német Demokratikus Köztársaság (NDK) és a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) egyesülése 1990-ben.

az egykori Német Demokratikus Köztársasághoz (NDK) tartoztak.[29] Ebben az esetben a diszpozíciós érdeklődés tényleges változásáról beszélhetünk. Emellett a vizsgált nyugati országokban és az USA-ban az átlagos politikai érdeklődési szint nem különösebben „magas", Prior mérsékeltnek nevezi,[30] és megállapítja, hogy a nagyon érdeklődők aránya alig-alig változik a vizsgált időszakban.

Fontos kérdés azonban, hogy a tartósnak és stabilnak bizonyuló politikai érdeklődés változatlanságot jelent-e. Az olyan politikai események, mint a választási kampány vagy a szoros választási küzdelem, a 2003-as iraki háború és a 2001. szeptember 11-i támadások megváltoztatják, növelik a politikai érdeklődés átlagát, azonban ezek nem tartós változások. Prior részletesen vizsgálja a választási kampány hatásait, és arra a következtetésre jut, hogy minél közelebb vagyunk a választásokhoz, a politikai érdeklődés emelkedése annál látványosabb, azonban felülről korlátos. Ebben az esetben azonban Prior a kampányspecifikus, eseményspecifikus érdeklődés emelkedéséről beszél, azaz azt állítja, hogy ezek a fontos, de összességében nem történelmi jelentőségű, hanem rövid távon ható politikai események a szituációs, helyzeti érdeklődést változtatják meg, és lényegében nem hatnak az alapvető politikai hajlamokra.

Tapasztalatai szerint a választások nem növelik azok arányát, akiket a kutatásokban „egyáltalán nem" vagy „kissé" érdeklődő választópolgároknak neveznek, és leginkább a közepesen érdeklődők érdeklődési szintjére hat. Azt állítja, hogy a kampányérdeklődés kétségtelen emelkedése elsősorban a politikai aktivizálódást jelzi, és nem az általános érdeklődés növekedését.[31] Prior szerint a választás nem szokás, hanem a politika iránti megszokott (stabil) érdeklődés következménye. Úgy találja, hogy ha van is változás a politikai érdeklődés szintjében, az egy éven belül visszatér az egyensúlyi átlaghoz. Ezeket a rendkívül fontos megállapításokat mind a négy országra egyaránt érvényesnek találja.

Miller és munkatásai (2023) azonban Prior véleményével némiképp ellentétben úgy érvelnek, hogy a politikai kontextus változásának igenis lehet politikai érdeklődést befolyásoló hatása.[32] „Ha az egyéneknek okuk van azt hinni, hogy a dolgok zökkenőmentesen mennek, akkor fontosabb dolgokkal is foglalkoznak, mint a kormányzati ügyek intézése. Más szóval, a politika jó időkben valószínűleg *kevésbé* érdekes, mint rossz időkben" (kiemelés a szerzőktől, Miller és munkatársai, 2023: 513). Hivatkozva egy korábbi munkájukra (Peterson és munkatársai, 2022) azt állítják, hogy makroszinten a kormányzatba vetett bizalom növekedésével párhuzamosan csökken a politikai érdeklődés. Ha a választópolgárok bíznak abban, hogy a kormány helyesen cselekszik, a köz javát szolgálja, akkor értékes idejükből kevesebbet fordítanak a politikára: az elégedettség makroszinten az érdeklődés csökkenését eredményezi. Ha azonban egyre több tényszerű bizonyíték kerül elő, hogy a kormányzat eredménytelen, hozzá nem értő, esetleg károkozó, akkor ez a választópolgárokat arra ösztönzi, hogy a választott tisztségviselőiket folyamatosan ellenőrizzék, egyre többet informálódjanak, és a politika felé forduljanak. Az elégedetlenség tehát az érdeklődés növekedését vonja maga után, legalábbis az amerikai politikai környezetben.

Azt is jelzik, hogy a politikai érdeklődés változását nem egyszerűen a politikai kontextus befolyásolja, hanem amögött az állampolgárok pártállása is feltételezhető. A politikai érdeklődés növekedése ugyanis nem az elnök pártjához tartozó állampolgárokat érinti leginkább – ők elégedettebbek, bíznak abban, hogy az elnök megfelelően képviseli az érdekeit, tehát számukra a politikai érdeklődésen keresztüli watchdog funkció nem fontos –, hanem sokkal inkább a párton kívülieket. A politikai kontextus és érdeklődés kapcsolata tehát a pártállástól is függ, egyébként európai környezetben is (Miller és munkatársai, 2023, valamint Macedo és munkatársai, 2005).[33]

Ezek az eredmények ugyanakkor azt is jelenthetnék, hogy nem rendszerváltáshatást mutat ki az NDK–NSZK viszonylatában Prior – vagyis nem ez az oka a volt szocialista német polgárok érdeklődésének érdemi csökkenésének –, hanem egyszerűen az, hogy megelégedéssel vették tudomásul a politikai rendszer átalakulását, rossz idők helyett jobb időket feltételeznek. Megfogalmazható azonban egy ellenhipotézis is, miszerint a két állítás együtt igaz: bizonyos történelmi pillanatokban ténylegesen megváltozik az egyének egyébként tartós és stabil politikai érdeklődése, békeidőben, normál körülmények között azonban a politikai kontextus megváltozása állhat a makroszintű elmozdulások mögött.

[29] Prior azt találja, hogy míg a keletnémetek az 1990-es év első panelvizsgálatában, amely az októberi újraegyesítés előtt készült, a vizsgált négy ország vonatkozásában messze a valaha mért legmagasabb politikai érdeklődési szinttel rendelkeztek, addig a következő felvétel során érdeklődésük 10 átlagponttal csökkent, és a nyugatnémet szint alá esett.

[30] Bár a politikai érdeklődés méréséről a következő fejezetben lesz szó, annyit érdemes megjegyezni, hogy Prior egy 0-tól 100-ig terjedő skálán méri a politikai érdeklődést. A vizsgált országok esetében a mért eredmény tartósan 50 pont körül, azaz a medián szintjén stabilizálódik.

[31] Prior állítását, miszerint a kampány valamennyire növeli a politikai érdeklődést, több más tanulmány is megerősíti. Reiter és Matthes (2023) arra a következtetésre jut, hogy ez azért alakul így, mert a kampány során folyamatos tartalomkoncentráció következik be. A kampányok szereplői – többnyire a pártok – minél több információt szeretnének eljuttatni a választókhoz, a média egyre sűrűbben és részletesebben tudósít, a választók pedig érzékenyebben válaszolnak a nyilvánosság információs koncentrációjára. Nem önmagában a kampánynak van tehát ideiglenes érdeklődést növelő hatása, hanem a koncentrált információs dömpingnek.

[32] Nincs azonban ellentmondás Prior, valamint Miller és munkatársai véleménye között. Míg Prior egyéni szintű, azaz mikrostabilitásról beszél, addig Millerék társadalmi szintű, azaz makrojellegű, aggregált változásmutatót alkalmaznak. Millerék is jelzik, hogy attól, hogy egyéni szinten stabil a politikai érdeklődés, a társadalomban történhetnek változások, ingadozások.

[33] Nemčok és munkatársai (2023) 16 országra vonatkozó elemzése pont azt mutatja ki, hogy a populista – azaz anti-establishment – pártok növekvő választói támogatottsága növelheti az egyének politikai érdeklődését.

Összességében Markus Prior a politikai érdeklődést a politikai identitás központi elemének, hajlamnak tételezi fel, nem pedig egy gyorsan változó attitűdnek. Több bizonyítékkal támasztja alá továbbá, hogy a politikai érdeklődés diszpozíciós és nem szituációs jellegű (Prior, 2010: 763; 2019: 58, 62).

A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS FEJLŐDÉSÉNEK KITÜNTETETT IDŐSZAKA – A PERFORMATÍV ÉVEK

Az alfejezet célja annak bemutatása, hogy a kutatások szerint az emberi élet mely szakaszában alakulhat ki legnagyobb valószínűséggel a politikai érdeklődés. Az a fenti elemzések alapján empirikusan bizonyítható, hogy nemzetenként eltérő szinten rögzül a politikai érdeklődés, és az is látható, hogy meglehetősen stabil az időben előrehaladva. Ez az alfejezet is az idő kérdését boncolgatja, de más módon. A kérdés ebben az esetben az, hogy az egyén életpályáján és életciklusán belül inkább fiatalkorban, azon belül is gyerekként vagy a serdülőkor (adolescencia) különböző periódusaiban, esetleg később, 30 év felett történik-e meg a kialakulás és stabilizálódás.

Markus Prior tanulmányában jelzi, hogy

> Ahhoz, hogy rájöjjünk, miért nagyobb a politikai érdeklődés egyesek körében, mint másoknál, meg kell értenünk, hogyan alakul ki az érdeklődés. Az érdeklődés stabilitása a húszas éveikben járó emberek körében is azt jelzi, hogy ez a kialakulás gyorsan történik. (2010: 765.)

Karl Mannheim (1928 [2000]) nevéhez kötődik az úgynevezett performatív, más szerzőknél befolyásolhatónak (impressionable) hívott évek koncepciója. Az élet egy kitüntetett időszakában – Mannheimnél ez a 17–25 éves időszak – a fiatalok sokkal könnyebben fogadnak be új információkat. A tudat fejlődése szempontjából ez az időszak azért döntő, mert az első benyomások, az ifjúkori élmények – szemben a „kései" élményekkel, későbbi tapasztalatokkal – „természetes világképként" rögzülnek. Minden későbbi tapasztalás ehhez az élménycsoporthoz fog igazodni, erre fog ráépülni (Mannheim 1928 [2000]: 226). Nem véletlen, hogy az alább ismertetendő tanulmányok gyakorlatilag mindegyike valamilyen módon erre az időszakra összpontosít. Az 1980-as és 1990-es évek politikai szocializációs irodalmából például Niemi és Hepburn (1995) emelhető ki, akik a 14 és a húszas évek közepéig terjedő életkori szakaszra összpontosítanak, mert ez az időszak a „változások kora". Hasonlóan gondolja Jennings és Stoker (2001, 2004), akik a középiskolai oktatás éveit vizsgálják, mint amelyek alapvető fontosságúak a később állampolgári szerepvállalás szempontjából. Az ő nevükhöz kötődik az „alvó időszak" kifejezés, amely azt jelzi, hogy a középiskolai és egyetemi időszakot követően az állampolgárrá válásnak egy

rövid szünete következik, amikor a fiatalok az élet más, személyesebb tevékenységével foglalatoskodnak (lásd Andolina–Jenkins–Zukin–Keeter, 2003).

Ennek az időszaknak a különlegességét Erik Erikson (1968) próbálja magyarázni: azt állítja, hogy a serdülőkor az átmenet időszaka, az identitás felfedezésének és megszilárdulásának a korszaka. Ekkor kezdődik a gondolkodás önállósága, a fiatalok kialakítják politikai identitásukat, és elkezdenek politikai és állampolgári tevékenységet folytatni. Russo és Stattin (2017) a fenti érvelést kiegészíti azzal, miszerint a serdülők olyan kognitív képességeket szereznek, amelyek lehetővé teszik az absztrakt gondolkodást és érvelést, és egyre többet tanulnak a társadalomról és a tágabb világról. Egyszerre történik tehát identitásváltozás és kognitív tanulási folyamat a serdülő időszakban. Nem véletlenül állítja Silvia Russo és Håkan Stattin, hogy a politikai érdeklődés fejlesztésének legnagyobb mozgástere 13 és 15 év között van.

Clarissa White, Sara Bruce és Jane Ritchie (2000) 14–24 éves angol, skót és walesi fiatalok politikai érdeklődését vizsgálva megállapítják, hogy nem lehet egységes ifjúságként kezelni a fiatalokat a politika területén, ugyanis változó, sokféle módon mutatják ki érdeklődésüket. Világosan látszik azonban az adatokból már a korai időszakban, hogy 14–15 évesen van valamilyen véleményük a politikáról.

Markus Prior könyvében (2019) szintén kiemelt fontosságot tulajdonít ezeknek a „lenyűgöző" éveknek a politikai érdeklődés kialakulása szempontjából. Azt találja, hogy a korai tapasztalatok és a korai tanulás hozhat létre hajlamot, vagyis alapozza meg az érdeklődés magasabb szintjét. Hasonlóan vélekedik Erik Amnå és Pär Zetterberg (2010: 59). Kutatásaik szerint a késő serdülőkor, valamint a korai felnőttkor, azaz a formálódó évek nagyban befolyásolják, hogyan látják az emberek a politikát. „Úgy tűnik, hogy a késő serdülőkor formatív évei nemcsak az egyének eltérő politikai fejlődésének megértése szempontjából fontosak egy adott kontextusban; úgy tűnik, hogy a politikai orientációk különböző rendszerspecifikus fejlődését is generálják a különböző társadalmakban élő fiatalok körében."

Stattin, Amnå és Russo (2023) kutatásaiban arra a következtetésre jut, hogy a performatív években mért politikai érdeklődésnek a jövőbeli politikai aktivizmus szempontjából is előrejelző funkciója van. Longitudinális kutatásukban 16 évesek és későbbi 20 évesek társadalmi és választási részvételét vizsgálva megállapítják, hogy míg az előbbit szignifikánsan vagy jól, addig az utóbbit szinte egyáltalán nem jelzi előre a 16 évesen mért politikai érdeklődés. Priorral összhangban a politikai érdeklődést olyan önvezérelt folyamatnak látják, amely a politikai jelenségek széles körét jelzi előre, de ezen belül is leginkább a későbbi társadalmi cselekvést. Úgy érvelnek, hogy a performatív években egyfajta célmeghatározásként működik a politikai érdeklődés, hordozza a fiatalok számára a későbbi társadalmi célok magját. A performatív évek kitüntetett szerepe – legalábbis az északi szocializációs modell alapján – megkérdőjelezhetetlenül fontos.

Anna Emilia Berti 2010-ben pontosan felvázolja azokat az életszakaszokat, ahogy a fiatalok politikaképe és ennek nyomán a politikához való viszonya kialakul és vál-

tozik (lásd 3. táblázat). A táblázat megvilágítja, hogy a politikakép létrejötte egy *folyamat* eredménye, amelyben a *formális, operatív gondolkodási szakasznak* lehet a legnagyobb jelentősége. A politikával kapcsolatos fogalmak ekkor válnak relatíve pontossá és rögzülnek, ezzel párhuzamosan pedig az egyéni különbségek hosszú távon is megmaradnak. A logikai műveletek elsajátítása azonban nem elegendő; másoktól származó erős ösztönzésre is szükségük van a fiataloknak ahhoz, hogy az alapvető attitűdök kialakuljanak. Shani (2009) egyébként alátámasztja a stabilitással kapcsolatos fenti mondatokat, amikor amerikai 18–26 év közötti fiatalokat vizsgálva már stabilnak tekinthető politikai érdeklődési szintet talál.

3. táblázat. Az egyéni politikai fejlődés szakaszai gyermek- és fiatalkorban, Anna Emilia Berti (2010)

Szakasz elnevezése	*Életkor*	*Folyamat leírása*
Prepolitikai, intuitív szakasz	5–6 év	„halvány fogalmuk sincs a politikáról"
	első osztályba való belépés	elsajátítják a hatalom, a joghatóság fogalmát
	6–7 év	megértik az intézmények szerepét
I. szakasz	7–9 év	elemi hierarchia megjelenése, politikai szerepek felfogása: van főnök és van beosztott
	9–10 év	megjelenik a választás fogalma
II. szakasz, naiv politikai elmélet kialakulása	10–12 év	nemzetállam fogalma és működése: törvényhozás, döntés, alá- és fölérendeltség, központi és helyi tisztségek közötti különbség és hierarchia, pártok fogalmának megjelenése, választás – konfliktus – kormányzás; hiányzik a „miért". Miért vannak konfliktusban, mi a célja a választásnak?
III. szakasz, formális, operatív gondolkodás – a politikai folyamatok megértése	13–16 év	a politika fogalmának pontosítása: jobb megértés, finomodik, megértik a monarchia és a diktatúra jelentését; a politikai érdeklődés kialakulásának kezdete

Forrás: Berti (2010) alapján saját szerkesztés.

Neundorf, Smets és García-Albacete (2013) 17 és 35 év közötti német fiatalokat paneladatokon vizsgálva megállapítják, hogy 17 és 25 év között a politikai érdeklődés korévenként 0,02 ponttal lineárisan növekszik az 1–4 közötti skálán (lásd 2. ábra). 25 éves kor után azonban az érdeklődés pályája eltér a linearitástól, amikor a szintje stabilizálódni látszik, és a növekedése jelentősen lelassul (Neundorf és munkatársai, 2013: 105.). Ezzel párhuzamosan azonban a fiataloknál erős szórást észlelnek, amely azt mutatja, hogy egyéni szinten ebben az időszakban nagyon jelentősek lehetnek az eltérések: a politikai érdeklődés egyéni fejlődési pályái következnek be, azaz nőhet, de el is veszhet egy-egy fiatal érdeklődése.

*2. ábra. A politikai érdeklődés alakulása 10 véletlenszerűen kiválasztott válaszadó esetében és a politikai érdeklődés becsült növekedési függvénye életkor szerint**

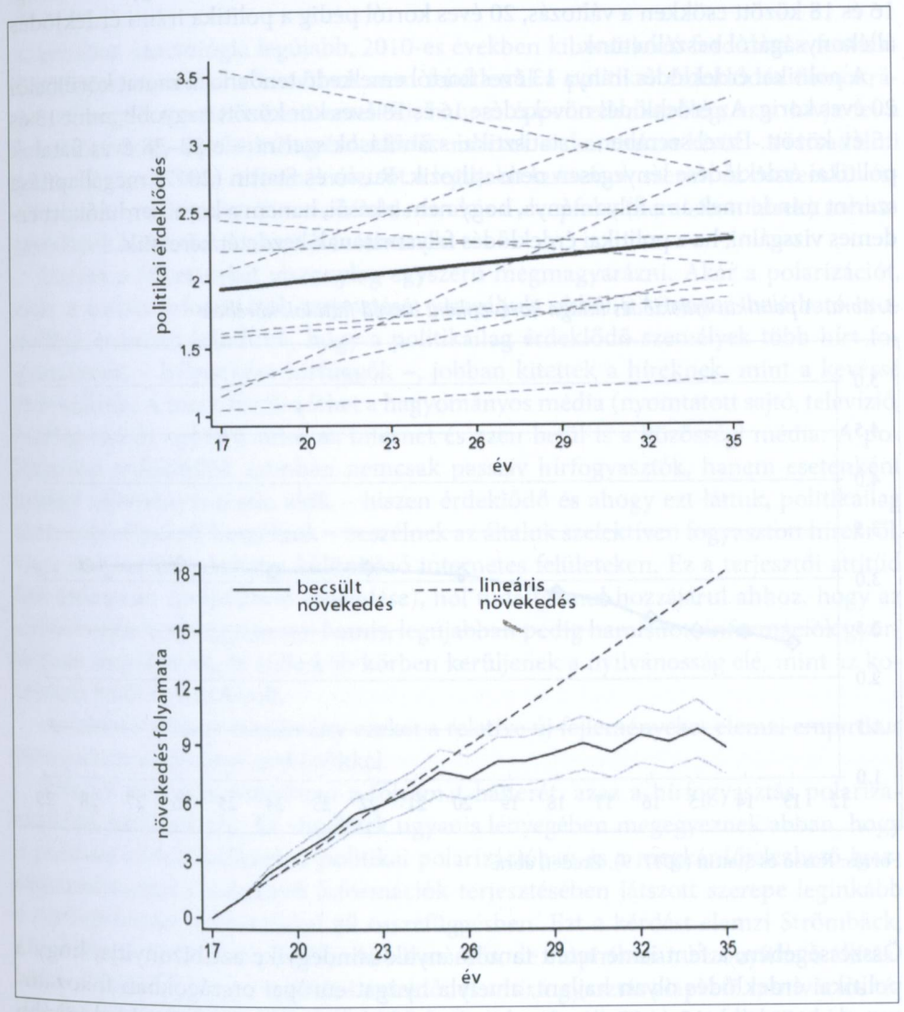

Forrás: Neundorf és munkatársai, 101 és 105.
*Eredeti ábrák.

Russo és Stattin (2017) kissé másként látja a fiatalok politikai érdeklődési pályájának lefutását. Az attitűdök stabilitásának két versengő modelljét vázolják fel: az úgynevezett élethosszig tartó nyitottság (lifelong openness), valamint az élethosszig tartó stabilitás (lifelong persistence) koncepcióját. Véleményük szerint a performatív

SZTE Klebelsberg Könyvtár és Levéltár SZEGED

évek jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Azt találják ugyanis, hogy a politikai érdeklődésben a legnagyobb instabilitás 13 és 15 éves kor között figyelhető meg; 16 és 18 között csökken a változás, 20 éves kortól pedig a politika iránti érdeklődés állékonyságáról beszélhetünk.

A politikai érdeklődés iránya 13 éves kortól emelkedő tendenciát mutat körülbelül 20 éves korig. Az érdeklődés növekedése 16 és 18 éves kor között nagyobb, mint 13 és 15 év között. Ezzel szemben – statisztikai számítások szerint – a 20–28 éves fiatalok politikai érdeklődése lényegesen nem változik. Russo és Stattin (2017) megállapítása szerint mindennek az a folyománya, hogy nem a késői, hanem a korai serdülőkort érdemes vizsgálni, ha a politikai érdeklődés folyamatának kezdetét keressük.

3. ábra. A politikai érdeklődés átlaga korévenként a svéd fiatalok körében

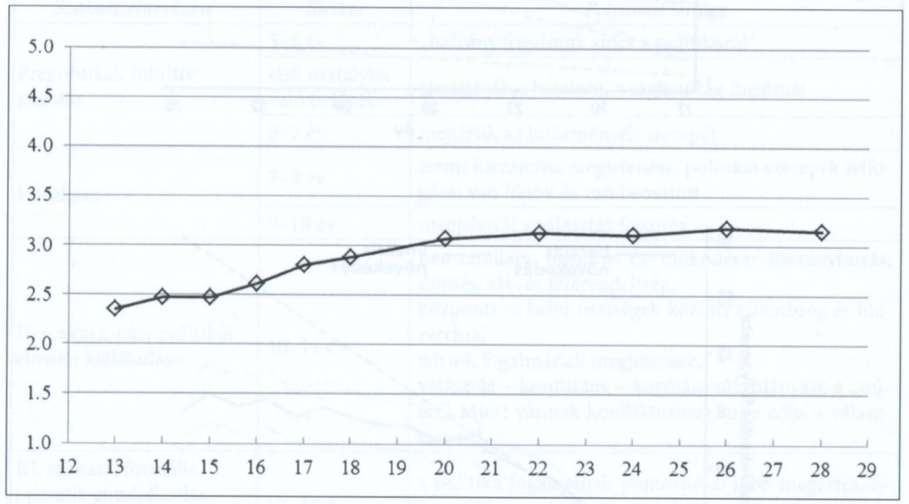

Forrás: Russo és Stattin (2017: 9). Eredeti ábra.

Összességében, a fent ismertetett tanulmányok mindegyike azt bizonyítja, hogy a politikai érdeklődés olyan hajlam, amely a nyugat-európai országokban fokozatosan, de leginkább 15 és 18 éves kor között fejlődik ki, utána viszont sokkal inkább állékonyságról, mint változásról beszélhetünk.

A politikai érdeklődéssel kapcsolatos definíciómat tehát nemcsak a stabilitás dimenziójával, de azzal is ki kell egészíteni, hogy a politikai érdeklődés egy fiatalkorban kialakuló, viszonylag stabil hajlam.

A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS NEGATÍV HATÁSAI – KITEKINTÉS A LEGFRISSEBB TENDENCIÁKRA

A politikai szociológia legújabb, 2010-es években kibontakozó fordulata a fentiekben ismertetettekkel ellentétben nem feltétlenül a politikai érdeklődés demokráciát elősegítő momentumait emeli ki, hanem éppen ellenkezőleg, arra hívja fel a figyelmet, hogy a politikailag érdeklődő emberek – akaratukon kívül – a társadalmi polarizáció, a hamis információk, sőt a legújabb kutatások szerint az összeesküvés-elméletek, a fake news (hamis hírek), de akár a deepfake (hamisított hírek) médiatartalmak közvetlen csatornái is lehetnek.

Ezeket a felvetéseket viszonylag egyszerű megmagyarázni. Akár a polarizációt, akár a hamis információk terjesztését vizsgáljuk, abból a könnyen belátható modellből érdemes kiindulni, hogy a politikailag érdeklődő személyek több hírt fogyasztanak – helyenként hírfüggők –, jobban kitettek a híreknek, mint a kevéssé érdeklődők. A hírek forrása lehet a hagyományos média (nyomtatott sajtó, televízió, esetleg rádió) éppúgy, mint az internet és ezen belül is a közösségi média. A politikailag érdeklődők azonban nemcsak passzív hírfogyasztók, hanem esetenként lokális véleményvezérek, akik – hiszen érdeklődő és ahogy ezt láttuk, politikailag aktív személyekről beszélünk – beszélnek az általuk szelektíven fogyasztott hírekről, vagy megosztják azokat a különböző internetes felületeken. Ez a terjesztői attitűd hol tudatosan (polarizáció erősödése), hol tudattalanul hozzájárul ahhoz, hogy az ellenőrizetlen, sőt egyenesen hamis, legújabban pedig hamisított információk gyorsabban terjedjenek, és szélesebb körben kerüljenek a nyilvánosság elé, mint az korábban feltételezhető volt.

Az alábbi néhány tanulmány ezeket a relatíve új fejleményeket elemzi empirikus társadalomtudományi eszközökkel.

Először érdemes megérteni a folyamat hátterét, azaz a hírfogyasztás polarizációjának kialakulását. Az elméletek ugyanis lényegében megegyeznek abban, hogy a politikai érdeklődőknek a politikai polarizációban és a megkérdőjelezhető igazságtartalommal rendelkező információk terjesztésében játszott szerepe leginkább a hírfogyasztási szokásaikkal áll összefüggésben. Ezt a kérdést elemzi Strömbäck, Djerf-Pierre és Shehata (2013). Abból az erős, de empirikusan bizonyítható állításból indulnak ki, hogy a politikai érdeklődés a hírfogyasztás alapvető motivációs tényezője, hatása nőtt az idők folyamán az általuk vizsgált 25 éves, 1986–2010 közötti periódusban. Azonban nem egyszerűen arról van szó, hogy az emberek nagyobb hírmennyiségeket fogyasztanak, hanem arról is, hogy a hírfogyasztás egyre polarizálódott a hírekre keresők (vagyis a politika iránt érdeklődők) és a hírkerülők (azaz a politikát elutasítók) között. Míg a politikailag érdeklődők fokozódó lelkesedéssel olvasnak híreket, addig a kevésbé érdeklődők hasonló intenzitással igyekeznek elkerülni őket, helyette más típusú, például szórakoztató médiatartalmat fogyasztanak, így a politikai érdeklődés – a tág médiakörnyezetben, ahol sokféle médium áll

rendelkezésre – a hírfogyasztás egyre fontosabb, sőt meghatározó tényezőjévé válik, ami hírpolarizációhoz vezet. A politikai érdeklődők elkezdenek válogatni, szelektálni a szóba jöhető médiumok között, azonban úgy, hogy ez eleve megfelel saját ideológiai beállítódásuknak.

Svéd adatokat vizsgálva Strömbäck és munkatársai a szakirodalommal megegyező módon arra a következtetésre jutnak, hogy a politikai érdeklődés hatása és magyarázó értéke is nőtt az idők folyamán, a teljes hírmédia-használat és a bulvársajtó kivételével valamennyi médiatípus esetében. Nagyon érdekes az a megállapításuk, hogy amikor korlátozzák a médiaválasztékot, a politikailag érdeklődők és a politikailag kevésbé érdeklődők egyaránt hajlamosak követni a híreket. Amikor a médiaválaszték bővül, a politikailag érdekeltek továbbra is követik a híreket vagy növelik hírfogyasztásukat, míg a politikailag kevésbé érdekeltek inkább elhagyják azt, és a bulvármédia irányába fordulnak.

A hírkeresők és a hírkerülők csoportjai is nagyobbak lesznek, a köztük lévő távolság pedig fokozatosan növekszik. „Ez pedig valószínűleg a politikai tudás és részvétel szintjének növekvő különbségeit fogja eredményezni. A politikai érdeklődésben mutatkozó különbségeknek tehát közvetett – a hírmédiahasználat által közvetített – és közvetlen hatása is lehet a politikai tudásra és részvételre." (Strömbäck–Djerf-Pierre–Shehata, 2013: 431.)

Andrew Chadwick és Cristian Vaccari (2019: 5) 2018 nyarán, brit közösségimédia-felületen végzett kutatása megerősíti Strömbäck, Djerf-Pierre és Shehata (2013) korábbi eredményeit, mert azt találják, hogy minden társadalmi réteg közül messze a legnagyobb arányban épp a politika iránt nagyon érdeklődők osztanak meg a leggyakrabban híreket a közösségi médiában (51,5 százalék). Valójában ezek az eredmények még magasabb értéket is mutatnak, mint a 2013-as svéd adatok. Figyelemre méltó azonban, hogy a közösségi médiát használók több mint fele (57,7 százalék) olyan hírekkel találkozott az elmúlt hónapban, amelyek nem teljesen pontosak, sőt esetleg hamisak voltak, hiszen a hírmegosztók 42,8 százaléka elismeri, hogy hamis híreket osztott meg. Ami a politikailag érdeklődők hamis hírek (fake news) terjesztésében játszott szerepét illeti, a britek 17,3 százaléka bevallotta, hogy olyan híreket osztott meg, amelyekről sejtette, hogy azok hamis információk. Ezek a felhasználók nagyobb valószínűséggel férfiak, fiatalabbak, és jobban érdeklődnek a politika iránt. Chadwick és Vaccari szerint ezen folyamatok legsúlyosabb következménye a politikai bizalom hanyatlása, a Bhavnani (1991) által politikai cinizmusként jellemzett folyamat felerősödése és ennek eredményeként a politikától való elzárkózás jelensége. A politikai érdeklődők tehát nem a demokrácia építéséhez, hanem annak lebontásához, vagy legalábbis a fokozódó kihívások létrejöttéhez, a politikai megosztottsághoz járulnak hozzá.

Milyen egyéb következményei lehetségesek a hírpolarizációnak? Carrus, Panno és Leone (2018) a politikai érdeklődés, a polarizáció, valamint a konzervatív ideológia kapcsolatát elemzik olasz mintán. Arra a következtetésre jutnak, hogy az érdeklődés és a polarizáció az attitűdkorlátozás- és az attitűdviselkedés- konzisztencia elősegítője. Az érdeklődők nyitottabbak a társadalmi dominancia, vagyis az egyenlőtlenség tolerálása és a jobboldali tekintélyelvűség, a változással szembeni ellenállás nézeteire. Elemzésük arra a következtetésre jut, hogy a politikailag érdeklődő személyek, akik kitettek a jobboldali tekintélyelvűségnek, az éghajlatváltozást is nagyobb arányban tagadják, ezért a politikai polarizáció hordozói.

Salvati és munkatársai (2022) a politikai érdeklődés szerepét vizsgálják az összeesküvés-elméletek terjedésében, leginkább a populista szavazók vonatkozásában. Arra a következtetésre jutnak, hogy az alacsony politikai érdeklődésű emberekhez képest a politikailag érdeklődőknél a közvetlen és közvetett összefüggések is erősebbek az összeesküvés-elméletek elfogadásában és terjesztésében. Eredményeik szerint a populista szavazók alacsonyabb politikai érdeklődést mutatnak, mint a nem populisták, ugyanakkor magasabbat, mint a politika iránt érdektelenek. A politikai érdeklődés növekedésével párhuzamosan növekszik a valószínűsége a populista szavazók és az összeesküvés-hiedelmek közötti kapcsolatnak. A politikai érdeklődés bizonyíthatóan elősegíti a polarizálódást és az attitűdkorlátozást, mert aktiválja a jobboldali tekintélyelvűség és az összeesküvés-elméletek közötti összefüggést.

Egy friss technológiai fejlesztés, az úgynevezett deepfake elterjedése új problémákat vet fel a politikai érdeklődés szempontjából. Ahmed (2021) szerint a deepfake a dezinformáció egy újonnan megjelenő formája, amely manipulált multimédiás tartalmakat foglal magába (lásd még Hwang–Ryu–Jeong, 2021; Appel–Prietzel, 2022). Kutatási eredményei egyértelműen azt támasztják alá, hogy a magasabb politikai érdeklődésű személyek nagyobb valószínűséggel osztanak meg véletlenül deepfake-eket, mint az alacsonyabb érdeklődésűek. (Hasonló eredményre jut egyébként az alacsonyabb kognitív képességekkel rendelkezők esetében is, de a politikai érdeklődés és a kognitív képességek közötti másodlagos kapcsolat vizsgálata nem tárgya az elemzésének.) A politikailag érdeklődő választópolgárok deepfake-megosztásának valószínűsége a kiterjedtebb társadalmi hálózatokban fokozódik, azaz minél nagyobb méretű egy politikailag érdeklődő ember ismerősi hálózata az interneten, annál nagyobb hatékonysággal terjeszti a hamisított multimédiás tartalmakat. Kiterjedtebb társadalmi hálózattal rendelkező, politikailag érdeklődő személyek egyenesen önjelölt véleményvezérekké válnak, akik önmagukról azt gondolják, hogy társadalmilag elkötelezett tevékenységet folyatnak, de a kutatások szerint akaratlanul is deepfake-et osztanak meg.

Ahmed úgy találja, hogy a közösségi média politikailag érdeklődő felhasználói aktívabb hírfogyasztók, és mivel lényegesen nagyobb valószínűséggel fogyasztanak és osztanak meg online híreket, nagyobb a dezinformáció terjesztésének kockázata náluk a politikailag érdektelen vagy kevésbé lelkes hírfogyasztókhoz képest. Markus Appel és Fabian Prietzel (2022) annyiban árnyalja Ahmed állításait, hogy kutatásaik szerint a politika iránti érdeklődés pozitívan kapcsolódik a deepfake felismeréséhez. A magasabb politikai érdeklődésű emberek gyakrabban minősítik pontatlannak az

álhíreket, ezért könnyebben ki tudják szűrni az információk közül a tudatosan manipulált jellegűeket.

Összegezve a fenti tapasztalatokat: a politikailag érdeklődő személyek aktivizmusa hozzájárul a politikai polarizáció erősödéséhez, önjelölt véleményvezéri motivációik révén felnagyítják a politikai homofíliát, továbbá nagyobb arányban osztanak meg hamis vagy manipulált médiatartalmakat. Mindez olyan társadalmi folyamatokhoz vezet, mint a politikai cinizmus, a kiábrándultság, sőt a politikától való elfordulás. Azt azonban, hogy a demokráciát erősítő vagy az azt romboló hatás lesz-e az erősebb, hosszú távon a panelmintákon végzett, nemzetközi összehasonlító kutatások tudják megmutatni.

Együttesen áttekintve a fenti fejezetben feldolgozott szakirodalmat, *a politikai érdeklődést úgy definiálom, mint egy relatíve tartós, a politikai magatartás előrejelzése szempontjából központi jelentőségű érzelmi beállítódást, hajlamot, amely serdülőkorban kezd kialakulni, és legalább két egymásra épülő fázisból, a szituációs és a diszpozíciós érdeklődésből áll.* Tartalmi értelemben a politikai érdeklődés egyrészt magába foglalja a politikai témák iránti figyelmet, másrészt a politikai témák relatív fontosságát. Minél több ideig hajlandó valaki a politikával foglalkozni, és minél inkább hajlandó más tevékenységek rovására a politika szélesen értelmezett kérdései iránt vonzalmat mutatni, annál inkább tekinthető politikailag érdeklődőnek. A politikai érdeklődés eredményezheti a demokratikus állampolgári magatartás kialakulását, de veszélyeket is rejt magában, mert hozzájárulhat a politikai polarizáció, a politikai cinizmus és a politikai kiábrándultság fokozódásához.

A következő fejezetben arról lesz szó, milyen hatások, tényezők és dimenziók járulnak hozzá ahhoz, hogy egy egyénnél kialakul a politikai érdeklődés, míg másoknál ez nem következik be. A fejezet politikai szocializációs megközelítést alkalmaz, mert vizsgálódásaim és a feldolgozott tanulmányok, könyvek alapján ez a tudományos diszciplína tudja a legkomplexebben magyarázni a politikai érdeklődés kialakulását.

II. FEJEZET

A politikai érdeklődés létrejöttének folyamata – politikai szocializációs megközelítés

Az alábbi, még szintén elméleti fejezetben azt vizsgálom, milyen hatások vezetnek oda, hogy egy személy érdeklődik a politika iránt, míg egy akár hasonló társadalmi jellemzőkkel bíró másik személy nem. Az ismertetésre kerülő szakirodalmak – az előző fejezettel azonosan – leginkább a performatív évek időszaka alatt zajló folyamatokat elemzik. Ezen belül is azokat a politikai szocializációs mechanizmusokat és ágenseket – azaz mikro- és makrotársadalmi intézményeket, csoportokat – vizsgálom, amelyek hozzájárulnak a fiatalok politikai érdeklődésének kialakulásához.

A fejezet bevezetőjében fontosnak tartom megjegyezni, hogy nem önmagában a politikai szocializáció megértése a célom, nem a politikai szocializációs tudományterület a témám, hanem a politikai szocializációs hatásmechanizmusok működése, gyakorlata, tényleges megvalósulása. Miért fontos ez a limitáció? Egyrészt azért, mert a politikai szocializáció az 1950-es évek óta[34] fejlődő komplex tudományterület (Shapiro, 2004), teljesen önálló, kifejezetten széles és ezért rendkívül sok altémára kiterjedő szakirodalommal, amelynek feldolgozása szétfeszítené a könyvet, ráadásul eltérítene magának a politikai érdeklődésnek a megértésétől. A politikai szocializációs irodalomnak tehát egy szűk szegmensét, a politikai attitűdökre és ezen belül is a politikai érdeklődésre koncentráló aldiszciplínát mutatom be. A feldolgozásra kerülő szakirodalmakból ugyanis elég egyöntetűen kitűnik: a performatív években lejátszódó hatásoknak hosszú távú, gyakorlatilag az egész életre kiható következményeik vannak.

Másrészt a szakirodalmak arra is utalnak, hogy nincs univerzális, nemzetek feletti, másképpen egységes politikai szocializáció, hanem minden országban kicsit másképp csapódnak le ugyanazon ágensek hatásai.[35] Ezért az ismertetésre kerülő szakirodalmakat érdemes reflektíven, értelmező módon megközelíteni.

[34] A programalkotó, fogalomdefiniáló tanulmány Herbert Hyman amerikai társadalomtudós nevéhez kötődik, aki 1959-ben úgy határozza meg a politikai szocializációt, mint egy olyan folyamatot, amelyben az egyén társadalmi helyzetének megfelelő társadalmi mintákat tanul meg a társadalom különböző ágenseinek közvetítésével (Hyman, 1959: 25). A politikai szocializáció tehát a társadalmi tanulással kapcsolódik össze, így nem véletlen, hogy gyakran írják le egy egész életen át tartó tanulási folyamatként, amelynek révén a politikával, a kormányzással és a politikai vezetéssel kapcsolatos értékek és meggyőződések – így a politikai érdeklődés – kialakulnak (Bos és munkatársai, 2022).

[35] Érdemes megjegyezni, hogy Magyarországon az 1980-as évek második felében jön létre a politikai szocializáció kutatása. Mára komoly magyar nyelvű szocializációs szakirodalom alakult ki. A teljes-

A POLITIKAI SZOCIALIZÁCIÓ ÁLTALÁNOS MEGKÖZELÍTÉSE – ELMÉLETI HÁTTÉR

Markus Prior (2010, 2019) meghatározó jelentőségű tanulmányai rámutatnak, hogy a politikai érdeklődés stabilitása a húszas éveikben járó emberek körében már jól kimutatható, illetve a folyamat gyorsan, valamikor egy korábbi életszakaszban történik. Ahogy az I. fejezetben bemutattam, a szakirodalom elsősorban a formatív évekre, azaz a serdülőkorra és a korai felnőttkorra koncentrál akkor, amikor a politikai érdeklődés eredetét keresi (Shehata–Amnå, 2017). Egész pontosan arra összpontosítanak, milyen folyamatok, hatások, azaz milyen politikai szocializációs mechanizmusok zajlanak ebben a kitüntetett életkori időszakban. A fejezetben tehát a legfontosabb kérdés nem a mikor, hanem a „hogyan".

Helen Haste (2010) felvetése szerint a társadalomtudományban a politikai szocializációval foglalkozó klasszikus munkák túlnyomó része egészen az 1980-as évekig amerikai modelleken alapult, és azt vizsgálta, hogyan lehet a fiatalokat a demokratikus kompetenciákba belenevelni (Haste, 2010: 161). Ezekben a munkákban a politikai szocializációt egy felülről lefelé irányuló folyamatként értelmezték, amelyben az alapvetően passzív fiatalokat külső társadalmi erők, szocializáló ágensek (leginkább a család és az iskola) formálták állampolgárokká (ezt nevezzük egyénközpontú, illetve rendszerközpontú megközelítéseknek). Zigler, Lamb és Child (1982) szerint például a szocializáció az a folyamat, amelynek során az emberek társadalmi csoportjaik működő tagjaivá válnak. Russo és Stattin (2017) úgy érvel, hogy a klasszikus szocializációs irodalom többnyire egyirányú folyamatokat tanulmányozott, és a szülők, a kortársak, a tanárok és a média – mint alapvető ágensek – hatásait vizsgálták a fiatalokra. A fordulatot talán Shapiro 2004-ben megjelent, a politikai szocializáció korábbi felfogásait részletesen elemző, ugyanakkor inkább kritizáló és új irányokat javasló tanulmánya jelenti. Azt állítja ugyanis, hogy a fiatalok legalább egy része nem pusztán utánzás útján szocializálódik, hanem aktivizmusuk is befolyásolhatja, irányíthatja önmaguk politikai szocializációját. A 2000-es évektől kezdve egyébként a politikai szocializáció elméletalkotó és empíriát előállító tudományos központja már nemcsak az USA, hanem Európa is.[36]

Erik Amnå, Mats Ekström, Margaret Kerr és Håkan Stattin (2009) programalkotó szövegükben nyolc kihívást azonosítottak a politikai szocializáció fejlődésével kapcsolatban. Shapiróval egyetértőleg úgy vélik, az a legfontosabb újdonság a szocializáció folyamatában, hogy a fiatal többé már nem passzív résztvevője a folya-

ség igénye nélkül Kéri László, Csákó Mihály, Szabó Ildikó, Murányi István, Szabó Andrea és legújabban Sebestyén Annamária, Fényes Csongor foglalkoznak a területtel.

[36] Európán belül is leginkább svéd, finn és norvég példák és kutatók uralják a témát. Koskimaa-Rapeli (2015: 146) szerint ugyanis létezik egy különálló skandináv szocializációs modell, amely hangsúlyozza a polgári erényt, és az oktatási egyenlőtlenségeket nemzeti szinten igyekszik kiegyenlíteni.

matnak, nem egyszerűen tárgy, hanem cselekvő ágens. Az új politikai szocializáció kutatásának ebből az alapállásból kell kiindulnia. Fontos változás, hogy az elméleti megközelítéseket „varázstalanítani" kell, azaz a mindennapi élet különböző kontextusait is integrálni szükséges a tudományos vizsgálódásba.

A harmadik, figyelmet érdemlő változás, amelyre reflektálnia kell a megújuló diszciplínának, a kontextusok változása. Az 1980-as évek óta az ifjúság új korszaka kezdődött el, amely három – Magyarországon is többszörösen detektált és vizsgált – körülménnyel áll összefüggésben. A nyugati fiatalok oktatásban eltöltött időszaka elhúzódik, ennek következtében mintegy négy évvel később házasodnak, mint 1980-ban, később kezdenek tartósan munkába állni és felelősséget vállalni. A felnőttkor kezdete így egy periódussá válik (körülbelül 18 és 25 év között, sőt akár még később is), amely együtt jár egy kitolódó identitáskereséssel (lásd Erik Erikson ezen a téren folytatott úttörő munkásságát), köztes életérzéssel és a fiatalok koncentrált önmagukra figyelésével. Az ifjúsági életszakasz három időszakának elkülönítését javasolják: serdülőkor: 13–17 év; kezdő felnőttkor: 18–25 év; korai felnőttkor: 26–30 év. Ezekben a periódusokban eltérő szocializációs folyamatok működhetnek. Mindezzel párhuzamosan egy teljesen új infokommunikációs technológia, az internet is kezd elterjedni, így a korábbiakhoz képest megnövekszik a technológiák szerepe a politikai szocializációban.[37]

Milyen következményekkel járnak a fenti folyamatok a politikai szocializáció tárgyának alakulására? Amnå és munkatársai (2009) szerint a politikai részvétel fogalmának tágabb értelmezésére van szükség, azaz új részvételi formák bevonását, így az életmóddal, a hulladék újrahasznosításával, az internettel, a zeneválasztással és a fogyasztással kapcsolatos részvételi formákat is vizsgálni szükséges. Folyamatokat és mechanizmusokat, azaz oksági összefüggéseket érdemes tanulmányozni, méghozzá hosszú távú szemléletmóddal, longitudinális vizsgálatok révén.

Utolsó előtti konkrét javaslatuk az általános politikai szocializáció és a konkrét „állampolgári" tapasztalat szétválasztása. Úgy vélik, hibás azt feltételezni, hogy a politika és az állampolgári kérdésekkel kapcsolatos tapasztalatok az identitás és az elkötelezettség kialakulásában meghatározóak. Végül pedig arra biztatják a politikai szocializációval foglalkozó teoretikusokat, hogy új elméleti magyarázatokat alkossanak, többek között a szimbolikus interakcionizmus vagy a modern fejlődéspszichológia bevonásával. Amnå (2006 és 2008) alapján az elméletalkotók figyelmébe ajánlják a „készenléti állampolgár" fogalmát, mint új lehetséges magyarázatot.

Russo és Stattin (2017) a fentiekkel összhangban felvetik, hogy a modern fejlődéselméletek, amelyekre a politikai szocializáció a 2000-es évek óta épít, a kétirányú és tranzakciós folyamatokat hangsúlyozzák, amelyek során a szocializációs ágensek és a fiatalok viselkedésükön és kommunikációjukon keresztül alakítják magukat és

[37] 2006-ban a szerzők nyilvánvalóan nem tudnak még reflektálni a web 2.0 folyamatokra, a közösségi média (például Facebook, Twitter, később TikTok) létrejöttére és elterjedésére.

egymást. A politikai szocializáció fejlődése tehát a 2000-es években új irányt vett, és ezt az irányt tartom meghatározónak. Ebben a szocializációs folyamatban a fiatal már nem passzív szereplő, hanem maga is részt vesz saját szocializációjának alakításában. Amnå (2012) egyesen azt állítja, hogy a politikai szocializáció a serdülők többé-kevésbé tudatos döntése. Sőt, véleménye szerint minél inkább függővé válik az állampolgári elköteleződés a felülről jövő kezdeményezéstől, a serdülőket annál inkább megszelídítik, fegyelmezik, mintsem felhatalmazzák és képessé teszik őket a folyamatokba való beleszólásra. Az ebben az értelemben felfogott kétirányú politikai szocializáció több szerzőnél is összekapcsolódik az állampolgári kompetencia kérdésével.[38]

Anna Emilia Berti (2010) a politikai szocializáció fejlődésének három fő korszakát különbözteti meg, amelyeket az alábbi táblázatban foglaltam össze. Ahogy látható, Berti tulajdonképpen árnyalja a 2000-es évekig terjedő időszakot. Úgy vélem azonban, hogy az összeállítás – időbeli korlátok miatt – nem tudott reflektálni a legfrissebb, 2000-es évek közepén bekövetkező és Amnå és munkatársai (2009) által világosan megfogalmazott fordulatra, a politikai szocializáció negyedik korszakának beköszöntére. A táblázatot tehát érdemes kiegészíteni és pontosítani.

4. táblázat. A politikai szocializáció korszakai Berti (2010) alapján

Korszak	*Időszak*	*Jellegzetesség*
Első korszak	1950-es és 1960-as évek	A gyermek politikai attitűdjeit vizsgálja • Politikatudomány: a rendszerelméletek korszaka • Pszichológia: pszichoanalízis, tanuláselméletek • A gyermek a szocializáció passzív befogadója
Második korszak	1970-es és 1980-as évek	Politikatudomány: a politikai tiltakozások és nem hagyományos részvétel vizsgálata • Pszichológia: Erikson (1968): a politikai elkötelezettség elmélete – identitások kialakulása • Kohlberg (1976): kognitív fejlődéselmélet – erkölcsi fejlődés
Harmadik korszak	1990-es évek és 2000-es évek eleje	A politikai szocializáció háttérbe szorulása • Politikatudomány: alacsony politikai érdeklődés és apátia problematikája, civil társadalom eróziója, állampolgári ismeretek hiánya – serdülők, fiatal felnőttek vizsgálata • Pszichológia: kontextualista megközelítés és társadalmi reprezentáció elmélete

[38] „Általában véve az állampolgári elkötelezettség a család és a barátok közvetlen környezetén kívüli körülményekkel kapcsolatos értékekkel, meggyőződésekkel, attitűdökkel, érzésekkel, tudással, készségekkel és viselkedéssel foglalkozik." Amnå (2012: 241.)

Korszak	*Időszak*	*Jellegzetesség*
*Negyedik korszak**	2000-es évek közepétől napjainkig	A szocializáció új reneszánsza: a gyermek helyett a serdülő, fiatal felnőtt a vizsgálat tárgya • A politikai szocializáció nem egyirányú folyamat: a fiatal maga is irányítója a saját szocializációjának – nem passzív szereplő; a felülről irányított és alulról építkező politikai szocializáció ellentéte • Politikatudomány: demokratikus deficit és visszafordulás, valamint populizmus problematikája • Pszichológia: komplex tanuláselméletek, kompetenciák, autonómia és kapcsolat vizsgálata

*Saját korszakbeosztás.
Forrás: Berti (2010) alapján saját készítésű táblázat.

A készenléti állampolgár fogalma

Ahogy fentebb jeleztem, az új korszak fontos, új fogalma az úgynevezett *„készenléti állampolgár"* (Amnå, 2008, 2010; Amnå–Zetterberg, 2010; Stattin–Amnå, 2022), amely tartalmát tekintve hasonlít az általam 2015-ben, Amnåtól teljesen függetlenül megfogalmazott „racionális lázadás" elképzeléséhez. Erik Amnå, aki a politikai szocializációs elmélet egyik legjelentősebb megújítója, több tanulmányában is nyilvánvalóvá teszi, hogy a politikailag érdeklődő és apatikus dichotómia nem tartható a 21. században. Az apatikusság nem ellentéte az érdeklődésnek, ráadásul a politikai érdeklődés egy skála, amelynek nemcsak szélsőértékei, hanem különböző átmenetei is vannak. Azt állítja, hogy a készenléti állampolgárokat bizonyos mértékű politikai érdeklődés és motiváció jellemzi, amely csak alkalmanként alakul át manifeszt cselekvéssé, pontosabban akkor, amikor az állampolgárok úgy érzik, szükség van a konkrét cselekvésükre. A készenléti állampolgárok meghatározzák a számukra releváns problémát, valamint a lehetséges megoldást, amely egyszerre hatékony és értelmes. Azaz – ahogy erre magam is több tanulmányban utalok – nem általában érdeklődnek és cselekszenek, hanem mindig csak akkor, amikor értelmét érzik a cselekedetüknek. Összetett motivációs dinamikával rendelkeznek, éberen figyelik, mi történik és mit tesznek a politikában. Szemmel tartják a politikai közéletet, azonban a legtöbbször nem találjuk meg őket semmilyen nyilvános politikai akcióban. Egy életen át viszont nem tekinthetők passzívnak.

Amnå elsősorban svéd paneladatokon vizsgálódva arra a következtetésre jut, hogy empirikusan a készenléti állampolgár koncepciója összhangban áll a longitudinális paneladatokkal, amelyek azt mutatják, hogy a svéd állampolgárok az elmúlt negyedszázadban folyamatosan és stabil szinten vitatkoztak politikáról polgártársaikkal (Amnå, 2008). Amnå és Ekman (2014) részvételi látenciaként vagy éberségként írja le a készenléti állampolgár fogalmát, aki figyel, érdeklődik a politika iránt, de nem cselekszik, csak ha arra kifejezett felszólítást, ösztönzést kap a politikából.

A fenti, rendszerszemléletű megközelítések világossá teszik, hogy a 2000-es évek közepétől a politikai szocializáció képviselői másképp viszonyulnak a serdülőkhöz és a fiatal felnőttek világához. A politikai szocializáció a klasszikus korszakához képest gyakorlatorientáltabb, és a fiatalok csökkenő hagyományos részvételi hajlandóságát, apolitikusságát és apatikusságát nem kizárólag elméleti szempontból, hanem ifjúságközpontú irányból, vagyis – amennyire csak lehetséges – a fiatalok tényleges, mindennapi gondolkodása és életmódja felől kívánják megközelíteni. Amnå (2012) serdülőkor-koncepcióról beszél, világossá téve, hogy a felülről lefelé irányuló – azaz hagyományos – politikai szocializáció mindig úgynevezett szelídítő szocializációs paradigma, míg az alulról felfelé irányuló szocializáció a „felhatalmazás" paradigmája (kompetenciák átadása és bizalom a fiatalok elköteleződésében). Ez utóbbi könnyebben megérti a fiatalok tényleges gondolkodását és cselekvését. Egy tekintetben azonban feltétlen kontinuitás figyelhető meg a klasszikus és az új politikai szocializáció között, ez pedig az ágensszemlélet, azaz a politikai szocializációs folyamatok intézményeken, csoportokon, szereplőkön keresztül történő megragadása. Russo és Stattin (2017) 13–16 évesek vizsgálata alapján arra a megállapításra jut, hogy a politikai érdeklődés tanulmányozásában az ágenselmélet a lényeg: a politikai érdeklődés a fiatalok politikai fejlődésének alapjául szolgálhat.

Amnå és munkatársai (2009) azt javasolják, hogy fontos az ágensek relatív súlyát megállapítani a politikai szocializációs folyamatokban, mert a már fentebb idézett Sapiro (2004) gondolatait megerősítve jelzik, hogy az ágensek szerkezete és működése eltérő az egyes országokban, minden nemzetnek saját szocializációja van. Ennek megfelelően az alábbiakban több fontos politikai szocializációs ágens relatív szerepét mutatom be a politikai érdeklődés kialakulásában, alapvetően nyugat-európai, illetve angolszász környezetben.

A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉST BEFOLYÁSOLÓ INTÉZMÉNYEK, CSOPORTOK – ÁGENSSZEMPONTÚ MEGKÖZELÍTÉS

Az ágensközpontú megközelítés két típusa különböztethető meg a szakirodalomban. Az először bemutatásra és elemzésre kerülő szerzők komplex ágensstruktúrákat vizsgálnak, vagyis a politikai érdeklődésre ható tényezők összességét és azok egymás közötti kölcsönhatását is kutatják. Egy másik iskola tagjai egy-egy kitüntetett ágensre és tényezőre koncentrálnak. A szakirodalom a szóba jöhető ágensek közül a családot, a barátokat, a romantikus partnereket és az iskolát vizsgálja, de néhány szöveg foglalkozik a politikai események hatásával is. A felsorolásból hiányzik a média. Ennek oka, hogy a média politikai szocializációs szerepét csak közvetetten vizsgálom. A médiahatások kutatása önálló tudományterület, ennek alapos bemutatása, majd empirikus elemzése szétfeszítené a kötetem kereteit.[39] A médiát olyan másodlagos tényezőnek tekintem, amely a politikai, illetve a politikáról szóló beszélgetéseknek és információknak a forrása. Ebben az értelemben tehát nem a média és a média által közvetített információ, hanem az arra épülő beszélgetés a kulcs témám szempontjából.

Előzetesen arra érdemes felhívni a figyelmet, hogy a szocializációs ágenseken túl több kutató is felveti az életkor, a társadalmi integráció, valamint a saját szociodemográfiai és szociokulturális környezet hatásait a politikai érdeklődés kialakulására. van Deth (1990) alapmunkájában három társadalmi szintű változó hatását találta fontosnak: a nemet (férfiak jobban érdeklődnek, mint a nők, lásd még Inglehart–Norris, 2003; Hustinx és munkatársai, 2012), az életkort, valamint az iskolázottságot. Ezeket a tényezőket a szakirodalom adottnak, evidensnek, gyakorlatilag állandónak tekinti. Ennek megfelelően az elemző fejezetekben részletesen is vizsgálom hatásaikat.

A szövegek majd mindegyike kész tényként kezeli a nyugat-európai fiatalok alacsony politikai érdeklődését és politikai részvételét, különösen a hagyományos részvételi formákban, mint a választás, és egyéb intézményes részvételi formákban is (például párttagság). Ennek a folyamatnak a bemutatása nem tárgya a könyvnek.[40]

A politikai érdeklődésre ható ágensek – komplex megközelítések

Az alfejezetben két kiemelkedő jelentőségű tanulmányra koncentrálok. Mindkettő több szempontból vizsgálja a politikai érdeklődés kialakulását. Az első kutatást azért tartom különösen fontosnak, mert azon túl, hogy más vizsgálatok kiindulópont-

[39] Mértékadó irodalomnak javaslom a médiafogyasztás és a politikai érdeklődés kapcsolatáról Boulianne Shelley 2011-es tanulmányát, valamint Franz Reiter és Jörg Matthes 2023-as, panelvizsgálaton alapuló elemzését.

[40] Ezzel kapcsolatban egyébként két versengő elmélet rögzíthető: nem is csökkenésről, hanem koncentrációról beszélhetünk, vagyis issue-alapú érdeklődésről, amely elsősorban a környezetvédelemre, az állatvédelemre vagy a fogyasztás bizonyos tényezőire terjed ki. A másik az életciklus-elmélet, amely szerint késleltetett érdeklődésről van szó. A felnőttkor kitolódása (például munkavállalás későbbre halasztása, szülői támogatástól való függés) miatt késleltetett anyagi és családi felelősség alakul ki a fiatalok életében, így az az életkor is kitolódik, amikor elkezdenek érdeklődni az állampolgári viselkedés (politikai érdeklődés, választás, más politikai aktivizmus) iránt. De, amikor a folyamat bekövetkezik (kb. a 20-as évek végén, a 30-as évek elején), akkor a fiatalok is pontosan ugyanolyan politikai magatartást folytatnak, mint néhány évtizeddel korábban az akkor öt, helyenként tíz évvel fiatalabb társaik. Az aggodalom tehát felesleges és túlzó.

Jan van Deth (1990) ezt a kohorszhatás kontra életciklusmodell eltéréseként írja le. Arra az egyébként későbbi kutatásokban inkább cáfolt, mint megerősített eredményre jut, hogy az életciklus és az öregedés egyszerre érvényesül. Az egyén politikai érdeklődése független a születési időponttól, ha kontrollálva van a nem és az iskolai végzettség. Az életkor kontra kohorszhatás nem fontos az érdeklődés kialakulása és tartóssága szempontjából. Azt állítja, hogy a társadalmi integráció mértéke a legjelentősebb tényező.

jául szolgál, kvalitatív módszert alkalmaz (24 fókuszcsoportos beszélgetés, 16 páros és 20 egyéni interjú kombinációja), így a fiatalok nagyon személyes, megélt, saját interpretációja olvasható a tanulmányban a politikáról és a politikai érdeklődés kialakulásáról. A második pedig erős teoretikai megalapozás mellett a politikai érdeklődés kialakulásának kvantitatív mérési lehetőségeit is bemutatja.

Clarissa White, Sara Bruce és Jane Ritchie 2000-ben megjelent könyvükben azt állítják, hogy a politikai érdeklődés kialakulása külső tényezőktől, meggyőződésektől és értékektől, valamint személyes körülményektől függ. 14–24 éves brit fiatalokat vizsgálva arra a következtetésre jutnak, hogy a politikai érdeklődés kialakulását négy tényező hátráltathatja:

1. a politika korlátozott, szűk értelmezése – a politika unalmas, saját életük szempontjából lényegtelen, irreleváns, tehát a politika kontextusa;
2. a politikával kapcsolatos ismeretek és megértés hiánya, a politikához való hozzáférés hiánya, tehát a belső politikai hatékonyság;
3. nem bíznak abban, hogy a politikusok igazat mondanak, betartják az ígéreteiket és elszámoltathatók, tehát a politikai cinizmus;
4. 18 éves korukig hivatalosan nem résztvevők, a politikusok vélt kudarcai pedig eltántorítja őket a politikától, tehát a külső politikai hatékonyság.[41]

Úgy vélik azonban, hogy a politikai érdeklődést lehet fejleszteni. Akkor emelkedik a szintje, ha a fiatalok úgy érzik, hogy a politika és a politikai döntések jelentősége növekszik az életükben, illetve amikor a fiatalok új szerepeket vesznek fel, felelősséget vállalnak, elköteleződnek (White–Bruce–Ritchie, 2000).

A politikai szocializációs folyamatokat elemezve arra a következtetésre jutnak, hogy kettős folyamat vezet a politikai érdeklődés létrejöttéhez. Egyrészt a politikai információnak való kitettség, azaz a szülőkkel és az iskolában folytatott beszélgetések, valamint a politikai bevonódás közvetlen lehetősége, így a választójog, az állampolgári felelősség és kötelezettség teljesítése. Kutatásaik alapján a politikai érdeklődés kialakulásának egy ciklikus modellje rajzolható fel.

[41] Politikai érdeklődés szempontjából a fiatalok öt csoportját azonosítják: 1.) érdektelenek, akik számára a politika unalmas és teljesen irreleváns; 2.) a cinikusan nem érdeklődők, akik szerint a politika unalmas, és aktívan kerülik azt; politikusokkal rendkívül gyanakvók, bizalmatlanok, erős cinizmus jellemzi őket; 3.) a szelektíven nem érdeklődők, akik csak akkor mutatnak érdeklődést, ha életüket közvetlenül érintő problémákkal találkoznak (ez a kategória áll legközelebb Amná *készenléti állampolgár* fogalmához); 4.) az általában érdeklődők az érdeklődés kezdeti szakaszában vannak, passzív érdeklődés jellemző rájuk, míg 5.) a magas szinten érdeklődők ténylegesen követik a parlamenti vitákat, foglalkoztatják őket a nemzetközi kérdések, tájékozottak. Ez a kutatás is világosan jelzi, hogy nem apatikus–érdeklődő dichotómiában kell gondolkodni, hanem különböző átmenetek, szakaszok mutathatók ki a politikai érdeklődés vonatkozásában.

4. ábra. A politikai érdeklődés kialakulásának ciklikus modellje

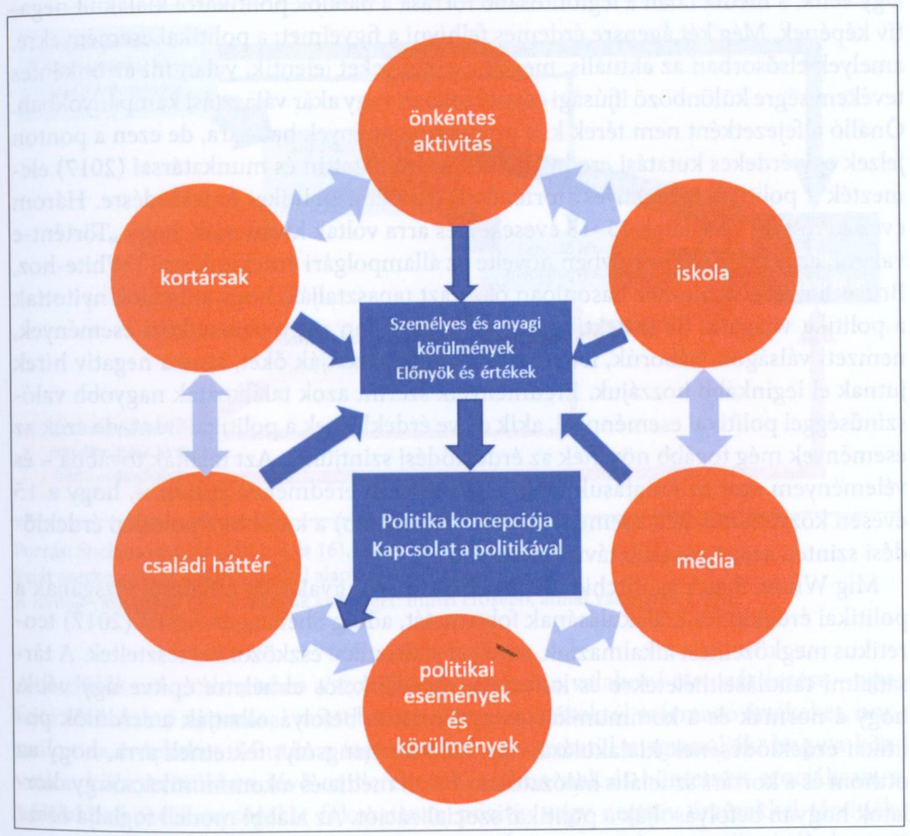

Forrás: White–Bruce–Ritchie, 2000: 18. Saját szerkesztés az eredeti modell alapján.

Az ábra legfontosabb üzenete annak komplexitása. White, Bruce és Ritchie (2000) hat tényező, ágens együttes, egymásra épülő hatásmechanizmusát rajzolják fel. Lefontosabb ebben a családi háttér, ugyanis úgy találják, hogy ahol megtapasztalható valamilyen politikai vita vagy elemi érdeklődés otthon, azaz a szülők motiválják a fiatalokat, hogy vállaljanak politikai tevékenységet, ott eredményesebb a politikai érdeklődés kialakulása. Andolina és munkatársai (2003) a fentiekkel összhangban arról írnak, hogy a fiatalok otthon tanulják meg, hogy fontos odafigyelni a körülöttünk lévő világra.

Szintén elsősorban a beszélgetés (vita) teszi fontossá a kortárs csoportokat, a barátokat és – ritkábban – a kollégákat. A szerzők az iskola esetében a politikáról szóló hivatalos, tanrendi órák szerepét éppúgy kiemelik, mint azokat a politikáról folyta-

tott vitákat, amelyek más órákon, akár történelem- vagy szociológiaórán zajlanak. Úgy vélik, a média talán a legfontosabb forrása a fiatalok politikáról kialakult negatív képének. Még két ágensre érdemes felhívni a figyelmet: a politikai eseményekre, amelyek elsősorban az aktuális, megélt eseményeket jelentik, valamint az önkéntes tevékenységre különböző ifjúsági csoportokban vagy akár választási kampányokban. Önálló alfejezetként nem térek ki a politikai események hatására, de ezen a ponton jelzek egy érdekes kutatási eredményt a témáról. Stattin és munkatársai (2017) elemezték a politikai események, történések hatását a politikai érdeklődésre. Három éven keresztül vizsgáltak 15–18 éveseket, és arra voltak kíváncsiak, hogy „Történt-e valami, ami az elmúlt egy évben növelte az állampolgári érdeklődését?". White-hoz, Bruce-hoz és Ritchie-hez hasonlóan ők is azt tapasztalják, hogy a fiatalok nyitottak a politika világára, de szelektív módon. Elsősorban nagy nemzetközi események, nemzeti válságok, háborúk, fenyegetések foglalkoztatják őket, azaz a negatív hírek jutnak el leginkább hozzájuk. Eredményeik szerint azok találkoztak nagyobb valószínűséggel politikai eseménnyel, akik eleve érdeklődtek a politikai iránt, de ezek az események még tovább növelték az érdeklődési szintjüket. Azt találták továbbá – és véleményem szerint kutatásuk talán legfontosabb eredménye épp ez –, hogy a 15 évesen közvetlenül átélt esemény növelte (leginkább) a későbbi a politikai érdeklődési szintet, azaz hosszabb távú hatása volt.

Míg White, Bruce és Ritchie (2000) elsősorban a gyakorlat oldaláról vizsgálják a politikai érdeklődés kialakulásának folyamatát, addig Shehata és Amnå (2017) teoretikus megközelítést alkalmaztak, amelyet statisztikai eszközökkel teszteltek. A társadalmi tanuláselméletekre és kulturális reprodukciós elméletre építve úgy vélik, hogy a normák és a kommunikációs gyakorlatok befolyásolhatják a serdülők politikai érdeklődésének kialakulását, így különös hangsúlyt fektetnek arra, hogy az otthoni és a kortárs szociális hálózatokon belüli média és a kommunikációs gyakorlatok hogyan befolyásolják a politikai szocializációt. Az alábbi modell foglalja össze Shehata és Amnå elképzelését a politikai érdeklődés kialakulásról:[42]

White, Bruce és Ritchie (2000) eredményeivel egyezően a politikai érdeklődés kialakulásának központi eleme ebben a modellben is a politikai tartalmú *beszélgetés* és *vita*, valamint a politikai tudáselemeket, információkat tartalmazó *médiahasználat* (lásd még Amnå–Zetterberg, 2010). Úgy vélik, hogy az otthoni és a kortárskörnyezet úgy tekinthető, mint amely tanulási lehetőségeket biztosít a serdülők számára. Azáltal, hogy többet tanulnak és politikailag tudatosabbá válnak, jobban megértik a politika jelentőségét saját életükben.

[42] A modell két ábra eredményeit tartalmazza: az eredeti hipotetikus modellét és a kapott eredményekét. Minél vastagabb a vonal, annál nagyobb az ágens jelentősége.

5. ábra. A politikai érdeklődés kommunikációs közvetítési modellje

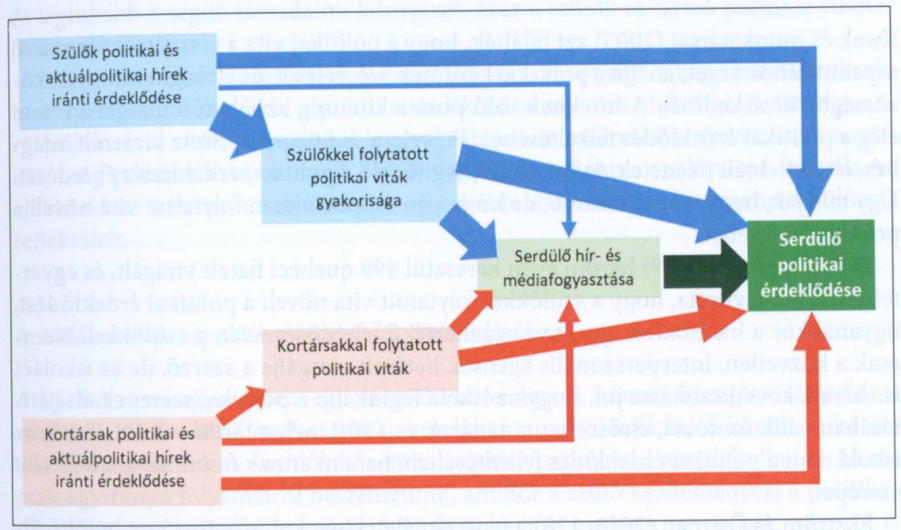

Forrás: Shehata–Amnå (2017: 8 és 16).
Saját szerkesztés az eredeti modell alapján.
A nyilak vastagsága jelzi a hatások erősségét: minél erősebb, annál vastagabb a nyíl.

A serdülők ezen túlmenően a szociális identitás és a valahová tartozás érzése – egyfajta társadalmi nyomás – miatt befogadhatják a másoktól származó értékeket, normákat és érdekeket. Miután a tapasztalatokon keresztül megtanulják, hogy a közvetlen környezetükben lévő emberek mit jutalmaznak és büntetnek szociálisan, a különböző tevékenységeket fokozatosan pozitív vagy negatív érzésekkel társítják.

A szerzők a hipotetikus modelljüket empirikusan tesztelve megállapítják, hogy a kortársakhoz képest a *szülők* gyakorolnak nagyobb hatást a serdülők politikai érdeklődésének kialakulására. De nem egyszerűen arról van szó, hogy a szülői hatás erős, hanem tartós és következetes, közvetlenül és áttételesen, közvetetten is hat. Adataik alapján a kortársak marginális szerepet játszanak a politikai érdeklődés kialakulásában, mert alig van szerepük a serdülő politikai identitáskeresésében. A kortársak az élet más (ebben az időszakban fontosabb) élethelyzeteit befolyásolják. Emellett úgy vélik, hogy a kortárs egyfajta külső motivációs ágensként működik, és nem belső segítő, ösztönző, mint a család, amely viszonylag biztonságos terület a serdülők számára véleményük kipróbálására. A gyakran változó kortársak hatása tehát múlóbb és közvetlenebb, azonnali jellegű, szemben a szülővel, aki marad akkor is, ha a barátok, romantikus partnerek változnak.

A politikáról szóló beszélgetés, vita jelentősége

Kwak és munkatársai (2005) azt találták, hogy a politikai vita a részvétel különböző aspektusaihoz vezet, javítja a politikai kérdések megértését, és elősegíti az egyén közösségbe illeszkedését. A híreknek való puszta kitettség azonban önmagában nem elég a politikai érdeklődés felkeltéséhez. Figyelem és integráció, azaz kicserélt, megbeszélt, reflektált üzenetek, információk segítik elő a politikai érdeklődés ébredését. Úgy találják, hogy a kis létszámú, de homogén csoportokban folytatott vita növeli a politikai részvételt.

Dostie-Goulet (2009) három éven keresztül 499 quebeci fiatalt vizsgált, és egyértelműen bizonyította, hogy a szülőkkel folytatott vita növeli a politikai érdeklődést, ugyanakkor a barátoknak gyakran egyenértékű jelentősége van a szülőkkel. Nemcsak a közvetlen, interperszonális ágensek hatásait vizsgálja a szerző, de az iskoláét is. Arra a következtetésre jut, hogy az iskola leginkább a politikai szerepek elsajátításában válik fontossá, elsősorban a tanárok és a történelemtanítás révén. Tehát az iskola nem a politikai érdeklődés felkeltésében, hanem annak finomításában játszik szerepet.

Ekström és Östman (2013: 128) a fenti elméletekben kulcsfontosságot betöltő állampolgári beszélgetést úgy határozzak meg, mint a politikáról, illetve a társadalomról és a világot érintő, de a magánszférán kívüli kérdésekről szóló eszmecserét. Azt állítják, hogy a mindennapi kontextusban folytatott állampolgári beszélgetés fontos szerepet játszik a fiatalok politikai ismereteinek, demokratikus értékeinek, valamint állampolgári gyakorlatának kialakulásában. Kutatásaik szerint a politikai beszélgetés nemcsak médiuma, de erőforrása is a szocializációnak. Shehata és Amnå (2017) eredményeivel szemben arra a következtetésre jutnak, hogy a beszélgetések szempontjából a horizontális (tehát a kortársak között zajló) kapcsolatok fontosabbak, mint a vertikálisak (szülő-gyermek viszony). Úgy találják, hogy a szülőkkel folytatott beszélgetés tartalma gyakran a médiában hallottakhoz kapcsolódik, vagyis tulajdonképpen áttételről beszélhetünk.

Végül Levy, Solomon és Collet-Gildard (2016) a 2012-es amerikai elnökválasztás időszakában 323 diákot vizsgált abból a szempontból, hogy megállapítsa, hogyan alakul a politikai érdeklődésük. Az iskoláról szóló alfejezetben még részletesebben ismertetésre kerülő tanulmány az altéma szempontjából két lényeges megállapítást tartalmaz. Egyrészt a diákok érdeklődése a 2012-es választási kampányban megnőtt és hónapokig magas szinten maradt, tehát a kampánynak volt hatása az érdeklődés alakulására. Másrészt (és ez a tanulmány legfontosabb megállapítása) a politikáról – egész pontosan a kampányról és a jelöltekről – szóló vita, beszélgetés, kölcsönös véleménycsere a politikai érdeklődés kialakulásának nélkülözhetetlen tényezője. Irodalmi adatok alapján úgy vélik, hogy az érdeklődés növelése egy komplex folyamat eredménye, amelyben szerepet játszik a politikai tudás megszerzése, a politikával való, pozitív érzelmet kiváltó interakció, a politikai témákat érintő vitákban

való intenzív részvétel, a politikailag érdeklődő szülő, a hírmédiának való kitettség és leginkább a segítő társadalmi környezet, azaz a szülők és társak politikai elkötelezettsége.[43]

A fenti modellek teoretikusan és empirikusan is bizonyítják, hogy politikáról való beszélgetések, viták nélkül a politikai érdeklődés nehezen alakul ki. A viták generálásában és a viták helyszínéül leggyakrabban az otthoni környezet, azaz a család, még pontosabban az egyik szülő, vagy még inkább a szülőpáros szolgál. Az alábbiakban néhány, ezen állítást még inkább alátámasztó tanulmányra külön is reflektálok.

A szülők szerepe a politikai érdeklődés kialakulásában

A család nem egyszerűen egy szocializációs ágens, hanem komplex társadalmi rendszer (McDevitt–Chaffee, 2002), amelyben a politikáról szóló kommunikációt tekintve a gyerekek és a szülők között kölcsönös viszonyrendszer alakulhat ki. Nemcsak egyirányú folyamatról beszélhetünk, amikor a szülő kezdeményezi a politikáról szóló vagy politikai természetű vitákat, hanem gyakran egy másik irányról is (emlékeztetőül: ez a kettősség és kölcsönösség az, ami a politikai szocializáció 20. század végi fordulatának alapja [lásd Amnå és munkatársai, 2009]). A gyermek által kezdeményezett vita ösztönzőleg hat a szülőre, hiszen meg kívánja tartani vezető szerepét a családban. Ennek következtében maga is lépéseket tesz a politikai kompetenciája növelésére. A serdülő megnövekedő politikai érdeklődése tehát ösztönzőleg hathat a kölcsönös családi alkalmazkodási folyamatra, így a család lehet a politikai orientációk növekedésének „inkubátora".

Dostie-Goulet (2009) szerint „a politikáról beszélve a családok arra tanítják gyermekeiket, hogy fontos odafigyelni a körülöttük lévő világra és meg kell tenni a következő lépést [nemcsak beszélni, hanem cselekedni is szükséges]" (2003: 277). McIntosh és munkatársai (2007: 497) pedig úgy vélik, hogy a politikai megbeszélések döntő fontosságúak az érdeklődés kialakulása szempontjából: „A családban

[43] Idekapcsolódik Schmitt-Beck és Neumann (2023) munkája, akik amellett érvelnek, hogy a mindennapi politikai vitákkal kapcsolatos attitűdök mögött világosan és bizonyosan a politikai érdeklődés húzódik meg. A politika iránti erős érdeklődés azt eredményezi, hogy a témáról szóló beszélgetések örömet okoznak az interakciók során, ami viszont kedvezően befolyásolja a politikai beszéddel kapcsolatos attitűdöket. Erős kölcsönhatás, szinergia alakul ki a politikai érdeklődés és a politikai beszélgetés között. Ez a kedvező hatásmechanizmus Schmitt-Beck és Neumann kutatásai szerint azonban elsősorban zártabb, interperszonális környezetben érvényesül, amelyet jelen kötet szempontjából akár „referenciacsoport" elnevezéssel is illethetünk. Minél tágabb környezetben zajlik azonban a beszélgetés, életbe lép az általuk „szép idő jelenségnek" nevezett hatásmechanizmus: a biztonságos családi és baráti környezeten túli beszélgetések terepe csökkenti a politikai érdeklődés bizonyított hatását, az emberek számára a kellemetlenségeket is magában hordozó politika helyett a szép idő lehet a diskurzus témája.

folytatott politikai beszélgetés lehetővé teszi a szülők számára, hogy átadjanak fontos politikai ismereteket, amelyeket a fiatalok felhasználhatnak saját politikai ismereteik felépítéséhez." A szülőkkel, a társakkal és a tanárokkal folytatott beszélgetések a politikáról és az aktuális eseményekről magasabb szintűek, illetve új ismeretekhez vezetnek. A legerősebb és legmélyrehatóbb hatása a szülővel folytatott vitának, beszélgetésnek van, mert ez elősegíti a saját politikai megértést. Állításuk szerint minél nagyobb a szülők ismerete, tudása, annál nagyobb a hatás erőssége, annál biztosabb a politikai érdeklődés kialakulása.

Ezek a tanulmányok előfutárainak tekinthetők Kent Jennings, Laura Stoker és Jake Bowers 2009-ben megjelent, a család politikai szocializációs szerepéről szóló, mindmáig legtöbbet idézett alapművének, a *Politics across generations: Family transmission reexamined* című tanulmánynak. Az óriási empirikus apparátust megmozgató, három évtized kutatói munkáját összefoglaló tanulmány három, egymást követő családi generációt paneladatokon keresztül vizsgál. A politikai szocializáció alapművének részletes bemutatása túlmutat a könyv keretein, ezért annak legfontosabb eredményeit hat pontban, koncentráltan ismertetem. A politikai orientációk, így a politikai érdeklődés kialakulásának szempontjából a szerzők fő mondanivalói a szülői elköteleződés és konzisztencia, valamint a politikai kommunikáció gyakoriságának szempontjai köré csoportosíthatók.

1. Eredményeik szerint a szülők erős politikai elkötelezettsége és a gyakori politikai eszmecsere jellemzi azokat a családokat, amelyek elősegítik a politikai attitűdök és identitások átadását gyermekeik számára. Ha a szülő attitűdje instabil, a gyermek és a szülő közötti szocializációs transzmisszió[44] gyenge vagy eredménytelen lesz. De ha a szülő nézetei világosak és következetesek, a gyermek és a szülő közötti átviteli sebesség rendkívüli. Témánk szempontjából mindez azt jelenti, hogy ha egy szülő elkötelezett a politikai kérdések iránt, őt magát is érdekli a politika, akkor nagy hatással lehet a következő nemzedék hasonló elköteleződésére.
2. A családi politizálás és a szülői következetesség kiegészítik egymást, általában mindkettő növeli annak valószínűségét, hogy a gyermekek átveszik a szülők politikai irányultságát. A sikeres átörökítés ritkábban fordul elő, ha a családi környezet apolitikus, és a szülők kevésbé következetes politikai (és vallási) jellemzőkkel rendelkeznek; a generációk közötti hasonlóság a norma, ha az otthoni környezet politizált. A rendszeres politikai események, például a kampányok és a választások szocializációs lehetőségeket kínálnak a szülők számára, csakúgy, mint az epizodikusabb események. Témánk szempontjából ennek a

[44] Fontos jelezni, hogy a szerzők tanulási folyamatként írják le a szocializációt, amelyben *transzmissziós szíj* kifejezéssel illetik a folyamatjelleget, az ágensek hatásait.

pontnak világos üzenete van: nem elég erősen politizálni a családban, a nézeteknek következeteseknek kell lenniük.

3. Azok a szocializációs modellek, amelyek kizárólag a család demográfiai és strukturális jellemzőire épülnek, szükségszerűen hiányosak lesznek, mert fontos tényezőket hagynak ki a gondolkodásból. Azt találták ugyanis, hogy a szülők iskolai végzettsége és jövedelme szerepet játszik a politikai orientációk sikeres átadásában, de érdemes jelezni azt is, hogy a helyi középiskola véleményklímája, légköre és társadalmi-gazdasági státusza szintén érdemi hatással van a politikai orientációk kialakulására. Témánk szempontjából e pont azt jelenti, hogy a különböző statisztikai modellekben több objektív és szubjektív változót komplex módon érdemes vizsgálni.
4. A politikai nézetek újratermelődése a generációk között gyakrabban fordul elő, ha a szülői attitűdök időben és a szülők között is konzisztensek. Ha a szülők a politikai napirenden átívelő témákban következetes és egymással homogén attitűdöket képviselnek, a gyerekek sokkal szélesebb körben fogják reprodukálni szüleik politikai karakterét. Témánk szempontjából a 4. pont fő tanulsága, hogy az apa és az anya politikailag homogén nézetei eredményesebb politikai szocializációhoz vezetnek.
5. Azok a serülők, akik korán politikai hajlamokat szereznek szüleiktől, stabilabbak a korai felnőttkorban, mint azok, akiknek nincs ilyen hajlamuk. A korán kialakult irányultságaik tehát megmaradnak: továbbviszik ezt a szülői örökséget, és soha nem veszítik el teljesen a kezdeti attitűdjeiket. Ezzel szemben azok, akiknek a gyermekkori szocializációja gyenge (vagyis alulszocializáltak), sokkal több instabilitást mutatnak felnőtt korukban is. Ők a politikai fejlődés késleltetett mintázatát tükrözik, ahol a kikristályosodott álláspontok lassan alakulnak ki, és sokkal érzékenyebbek a gyermekkori otthonon kívüli hatásokra. Az ötödik pont témánk szempontjából azt jelzi, hogy figyelembe kell venni a kora gyerekkori hatásokat is, mert azoknak van érdemi, a felnőtt kort befolyásoló következménye.
6. Végül Jennings és munkatársai megjegyzik, hogy a szülők a gyermek 18. életévét elérve sem szűnnek meg szülőnek lenni, és a következő években továbbra is hatással lehetnek a gyermekre. Ugyanakkor az utódok, akik már nem „gyerekek", befolyást gyakorolhatnak a szülőkre, így ezt a kölcsönös hatásmechanizmust érdemes részletesen vizsgálni. Ez a forgatókönyv a szülői befolyás összetettebb modelljét sugallja, amelyben a szülők alapvető orientációkat nevelnek, amelyek aztán befolyásolják a későbbi politikai ingerekre adott válaszokat.

A fentiek összességében úgy foglalhatók össze, hogy a politikai szocializáció a család politikai érdeklődési szintjétől függően eltérő módon működhet. Beszélhetünk alul- és felülszocializált családokról, ahol a politikai érdeklődés, valamint az ennek nyo-

mán kialakuló politikai értékek és orientációk kevésbé hatékonyabban vagy meglepő hatékonysággal öröklődnek át. Mindenesetre a cikk – amely, hangsúlyozandó, 30 éven keresztül három családi generáció politikai orientációinak vizsgálódásán alapul – erős bizonyítékokat szolgáltat ahhoz, hogy belássuk: a család meghatározó, hovatovább döntő befolyással bír a fiatalok politikai érdeklődésének kialakulására. A Jennings és munkatársai által leírtak megtermékenyítő hatást gyakoroltak a következő kutatói generációk családokat és szülőket érintő vizsgálódására. Az eredményeikkel kapcsolatos legfontosabb ellenérv ugyanakkor az, hogy azok az amerikai, kétpárti szisztémában érvényesek, az európai, többpárti politikai rendszerekben a modell alkalmazhatósága megkérdőjelezhető.

Ennek ellenére a későbbi kutatások kevés újdonságot találtak a családok, a szülők szerepével kapcsolatban. Tulajdonképpen egyöntetűen megállapítják, hogy a szülői szocializációs hatások különösen erősek a tizenéves korban a politikai érdeklődés alakulására (lásd például Amnå, 2012; Neundorf–Smets–García-Albacete, 2013; vagy Koskimaa–Rapeli, 2015). Talán egyetlen vitára érdemes felhívni a figyelmet. Amnå (2012) azt a hipotézist veti fel, hogy a szülők közül az anyák különösen fontosak lehetnek a politikai orientációk és érdeklődés kialakulásában, mert ők nagyon sokat kommunikálnak gyermekeikkel a korai serdülőkorban. Vera Koskimaa és Lauri Rapeli (2015) kifejezetten erősnek véli az anyák politikai érdeklődést növelő hatását az alapfokú végzettségűek körében, akikről azt feltételezik, hogy több időt töltenek gyerekeikkel. Ezzel szemben Hooghe és Boonen (2015: 141) Belgium flamand nyelvű régiójában vizsgálták a családi szocializáció politikai értékátadó funkcióját, és azt találták, hogy elsősorban az apával folytatott beszélgetés tudja az értékorientációkat erősíteni, az anyával zajló kommunikációnak ezen a téren nincs szignifikáns hatása. Azt állítják, hogy az apák egyszerűen másképpen – meggyőzőbben, célirányosabban, hatásosabban – beszélgetnek a politikáról gyermekeikkel, mint az anyák.

Boonen (2019: 111) az ágensek közötti „versenyt" mérlegelve úgy véli, hogy az alapvető következtetés, miszerint a szülők továbbra is a legfontosabb inspirációs források a fiatalok politikai identitásának kialakulásában, a 2010-es évek végén is bizonyítható. Sőt, kutatása szerint a többpárti környezetben a szülők a politikai tanulási folyamat során olyan eszközökkel is élnek, mint a negatív preferencia megtanítása, a negatív orientációk átörökítése, amely különösen hatékony az értékorientációk átadásában. Kim és Stattin (2019) pedig jelzik, hogy – szemben a sztereotípiákkal – a fiatal felnőttek még gyakrabban folytatnak politikai beszélgetést szüleikkel, mint korábbi életszakaszukban, így a család befolyásoló szerepe nem csökken náluk, hanem egyenesen növekszik például a pártidentitás kialakulásában.

A kortársak (barátok, romantikus kapcsolatok) szerepe a politikai érdeklődés kialakulásában

A fenti tanulmányok alapján úgy tűnik, mintha lenne egy látens verseny a különböző politikai szocializációs ágensek között: melyiknek van nagyobb szerepe, hatása a politikai érdeklődés kialakulására. Véleményem szerint ez nem különösebben megtermékenyítő megközelítés, mert vélelmezhetően minden ágens pótolhatatlan szerepet tölt be. Míg a szülő-gyermek viszony többnyire vertikális (a legdemokratikusabban működő családokban is van valamekkora fölé- és alárendeltség), addig a barátok, a kortársak (hasonló korúak) és a romantikus viszonyok az első olyan emberi viszonyrendszer, amelyben horizontális, mellérendelő jellegű kapcsolat mutatható ki. Miután a gyermekek, majd a fiatalok négy-öt éves koruktól kezdődően egyre több időt töltenek intézményekben hasonló életkorú kortársaikkal együtt, ráadásul a szülővel töltött idő rovására, óhatatlan, hogy a kortárskapcsolatok szerepe ne növekedjen a nyugati országokban.

A kortársak szerepének felértékelődése jelentős mértékben kötődik Erik Erikson identifikációval és internalizációval kapcsolatos kutatási eredményeihez (Erikson, 1968). Ennek a lényege, hogy minden egyénben – miután társas lény – létezik egy vágy arra, hogy olyan legyen, mint a másik. A fiatalok azonosulni szeretnének a számukra vonzó, hitelesnek tekintett személyekkel, akik a tinédzserkortól kezdődően leginkább a hozzájuk közel álló kortársak. A tinédzserkor azonban az identitások válságát is eredményezi, amelyet Erikson (1968) szerint elsősorban a baráti kapcsolatok révén oldanak fel a fiatalok. Ezzel egyezően Bruce Campbell (1980: 342) is azt állítja, hogy a barátokat általában befolyásos kiscsoportoknak tekintik, akik politikai attitűdöket generálnak és tartanak fenn, de a kutatása csak gyenge hatást talált a politikai érdeklődésre. Azt azonban jelzi, hogy a politikailag erősen érintettek a kortárs véleménnyel való összhangot keresik, mivel a politikai kérdések központi szerepet játszanak az egyéni identitás generálásában.

Többször utaltunk Eugénie Dostie-Goulet (2009) amerikai környezetben végzett kutatásaira. A kortárscsoportok, a barátok a politikai szocializációban és a politikai érdeklődés kialakulásában játszott szerepét vizsgálva fontos megállapításokra jut. Azt találja ugyanis, hogy azok a hallgatók, akiket jobban érdekel a politika, nagyobb valószínűséggel kezdeményeznek ilyen témájú beszélgetéseket, és olyanokat keresnek, akik maguk is gyakran vitatkoznak róla. A politikai homogenitás iránti igény tehát nagyon korai életkori szakaszban is kialakulhat. Ahogy erre fentebb utaltunk, a szülői befolyás mindig fontosabb, mint a tanároké, de úgy tűnik, hogy a szülők hatása sok esetben megegyezik a barátokéval. A barátok befolyása következetlen, de szignifikáns, és időben valószínűleg növekvő, ha a tinédzser elköltözik otthonról. A társadalmi hálózatokban folytatott politikai beszélgetések mennyisége tehát erős, pozitív és jelentős hatást gyakorol a politikai érdeklődés szintjének változására.

Eugénie Dostie-Goulet inspirálta Vesa Koskimaa és Lauri Rapeli (2015) finn fiatalok körében végzett vizsgálatát, amelynek alapvető célja a finn iskolarendszer politikai szocializációs szerepének meghatározása volt. A kutatás azonban a barátok politikai érdeklődést befolyásoló szerepére vonatkozóan is fontos eredményekre jut, különösen azért, mert azt elemzi, hogy a serdülők véleményére alapozva hol történik a politikai érdeklődést elősegítő szocializáció. A kortársak befolyásának mérőszáma a barátokkal folytatott politikai viták gyakoriságából és a politikai érdeklődésük becsléséből állt. A szerzők arra a meglepő eredményre jutnak, hogy az észak-európai társadalmi környezetben a baráti kör szerepe fontosabb, mint a családé. Magyarázatuk szerint, amikor a fiatalok belépnek az oktatási rendszerbe, a politikailag érdeklődők olyanok társaságát keresik, akik hasonló mértékben nyitottak a társadalmi kérdések iránt. Mire elérik a 16–18 éves kort, a legközelebbi barátaikkal nagyjából azonos mértékű politikai érdeklődést mutatnak. Az ember tehát összebarátkozik másokkal, akik hasonlóan érdeklődnek vagy nem érdeklődnek a politika iránt, és ez megfelel annak, hogy a baráti kör mennyi időt tölt politikai vitákkal. Az egyén tipikus életciklusát figyelembe véve arra a következtetésre jutnak, hogy a család hatása megelőzi a barátok vagy az iskola hatását, de a barátok és az iskola közül mindig az előbbi a jelentősebb szocializációs ágens. „A politikai szocializáció három klasszikus ágensének mindegyike szerepet játszik az egyén politikai fejlődésében, de relatív fontosságukat tekintve nem egyenlőek." (Koskimaa–Rapeli, 2015: 152.)

Kwak és munkatársai(2005), Jennings és munkatársai (2009), Dostie-Goulet (2009), valamint Koskimaa és Rapeli (2015) külön felhívják a figyelmet a horizontális politikai kapcsolatok homogenitására. A politikai homogenitás ebben az esetben azt jelenti, hogy a politika iránt jobban érdeklődők nagyobb valószínűséggel barátkoznak hasonló gondolkodásúakkal, de az állítás fordítva is igaz: a politikát elutasítók közvetlen, interperszonális környezete nagy valószínűséggel szintén inkább apolitikus. Nagyon érdekes fejleményekre hívja fel a figyelmet Håkan Stattin és Liliia Korol (2021), akik a romantikus partnerek, szerelmek hatását vizsgálják a politikai érdeklődés kialakulására. Markus Prior (2019) nagy hatású könyvében elemzi a romantikus partneri elköteleződés hatását a politikai érdeklődésre. Az találja, hogy a fiatal felnőtteknél elhanyagolható a partnerek hatása. Ezzel szemben Stattin és Korol kissé más, helyesebben szólva differenciáltabb eredményre jutnak. Kétségtelenül azt találják, hogy a fiatal felnőtt és partnere politikai érdeklődése között alacsony az összhang,[45] a romantikus kapcsolat nem változtatja meg a kapcsolat előtti és utáni politikai érdeklődés szintjét. Az első szakaszban elkezdenek alkalmazkodni egymáshoz a partnerek. Ennek eredményeként a politikai vita különösen gyakori ott, ahol mindkét partner politikai érdeklődése

[45] Klaszterelemzés során öt politikai érdeklődő klasztert alakítottak ki, amelyből kettőben hasonló, háromban viszont eltérő volt a partnerek politikai érdeklődése. Egyetlen olyan klasztert találtak (ez az egész minta egyötöde), ahol erősen politizált mindkét partner.

magas. A partnerek közötti vita gyakorisága és az informálódás ugyanis mindkettőjükre ösztönzőleg hat.

A romantikus kapcsolat befejezése önmagában nem változtatja meg a politikai érdeklődés szintjét. A kapcsolat időszaka alatt az alacsony politikai érdeklődésű partner idővel inkább csökkenti, a magas politikai érdeklődésű partner idővel inkább növeli a politikai érdeklődést. Ennek alapján azzal a hasonlattal élnek, hogy a szerelmi viszony „ablakot nyit" a politikai érdeklődés kiigazítására, egyszerre akadályozhat, de növelhet is, viszont a szakítás után a politikai érdeklődés visszatér az eredeti szintre. Az emberek tehát hajlamosak olyan partner mellett elköteleződni, akinek nagyjából ugyanaz a politikai érdeklődése és/vagy eleve úgy jön létre a kapcsolat, hogy a fiatal felnőttek valahogy „ráéreznek" a partner politikai elköteleződési szintjére.

Összességében a barátok, kortársak politikai érdeklődésben játszott szerepe legalábbis ellentmondásosnak nevezhető. Bizonyos szerzők és kutatások azt detektálják, hogy serdülő- vagy fiatal felnőttkorban a barátoknak nagyobb a jelentősége, mint a családnak, míg mások a család elsődleges, tartós és időben minden mást megelőző hatásairól beszélnek. Kiemelendő ugyanakkor, hogy a kortárscsoportok vonatkozásában a politikai homogenitás nagyon gyorsan és vélelmezhetően tartósan megmarad. Arra azonban kevés bizonyítékul szolgál a szakirodalom, hogy a homogenitásnak mi a forrása: a szülők homogén és konzisztens politikai érdeklődése és politikai orientációja játszik-e szerepet azon igény, vágy megfogalmazásában, hogy a fiatal a vele hasonló politikai érdeklődésű kortársakat keresse. Ha létezik is a bevezetőben jelzett ágensek közötti verseny, annyi bizonyos, hogy a barátok akár angolszász, akár észak-európai környezetben fontosabbnak tűnnek, mint az iskolarendszer.

Az iskolarendszer szerepe és hatása a politikai érdeklődés kialakulásában

A politikai szocializációs elméletek – különösen az úgynevezett rendszerközpontú, strukturalista-funkcionalista felfogások, lásd Easton–Dennis, 1969 vagy Gabriel Almond munkássága – komoly jelentőséget tulajdonítanak a különböző intézményeknek a politikai rendszer fennmaradása és tartóssága szempontjából. Az iskolarendszer pont az a színtér, terep, ahol a felülről irányított úgynevezett top-down típusú rendszerstabilizáló és rendszertámogató funkciók – leginkább a diffúz lojalitások, azaz a feltétel nélküli, generalizált bizalom az intézmények és végső soron a rendszer iránt – átadhatók a fiatal nemzedékek számára. Az iskola és ezen belül is az állampolgári nevelés politikai szocializációs szerepének vizsgálata tehát nem hagyható el még akkor sem, ha a fentiekben elemzettek rámutatnak annak fokozatosan leértékelődő hatására.

Eithne Buchanan-Barrow (2010) az iskola kettős funkcióját írja le. Egyrészt szerepet játszik a kognitív fejlődésben, azaz a generalizált tudás átadásában, másrészt

– és politikai szocializációs szempontból ennek van kitüntetett jelentősége – a szociális fejlődés közege, amely hosszút távú hatást gyakorol az egyén társadalmi szintű viselkedésére. Az iskolában – és tegyük hozzá, az óvodában – a diákok naponta találkoznak olyan fogalmakkal és azok működésével, mint hatalom, tekintély, szabályok, közösségek, döntéshozatal, azaz a politika működéséről alkotott első benyomásuk itt keletkezik. Ezért állítja a szakirodalom, hogy a politika naiv felfogása az iskolából ered.

Buchanan-Barrow szerint tehát az iskola különleges terep, mert egyrészt „rendszerérzetet" ad, azaz van fizikai kiterjedése, felfedezhetők benne speciális szerepek, ráadásul követelményeket és elvárásokat fogalmaz meg. Emellett a társas lényként működő egyének számára először nyújtja a közösséghez tartozás érzését, végül pedig olyan hierarchikus struktúra, amely lokális közegben mutatja meg az adott társadalomban működő hatalmi viszonyokat és ezzel párhuzamosan a kollektív akarat megtestesítőit. Az iskola révén intuitív módon, közvetlen tapasztalatokon keresztül értik meg a gyermekek, majd a fiatalok, hogy néhány felnőttnek nagy hatalma van, és közvetlen kapcsolatot észlelnek a hatalom, illetve az iskola szabályai között. Buchanan-Barrow kutatási eredmények alapján rámutat, hogy a hagyományos és a kísérleti iskolákban másként értelmezik a gyerekek a tekintélyt, a szabályok működését és a rendszerkövetelményeket, és arra is hamar ráeszmélnek, hogy a tekintély és a szabályok kontextusfüggőek. Összességében tehát az iskola – benne a tanárokkal, az igazgatóval, a tanteremben zajló folyamatokkal, valamint az iskolai légkörrel – döntő fontosságú a politikai viszonyok megértésében és internalizálásában. A gyermekek politikaképüket azon társadalmi csoportosulások megértéséből építik fel, amelyeknek közvetlenül tagjai;

> az iskolai tapasztalatok központi szerepet játszhatnak korai politikai felfogásukban, mivel a gyermekek számára a család után az iskola a legfontosabb társadalmi környezet. Az, hogy a gyerekek felfogják saját vagy szüleik hatalmát vagy tehetetlenségét egy olyan fontos társadalmi környezetben, mint az iskola, politikai gondolkodásukban a passzivitás vagy az apátia sajnálatos mintáját alakíthatja ki, amely felnőttkorukban is megmaradhat. (Buchanan-Barrow, 2010: 36.)

Hasonló véleményt fogalmaz meg Andolina és munkatársai (2003), amikor azt állítják, hogy az iskola nem más, mint gyakorlóterep az állampolgári szerepvállaláshoz. A megfelelő *légkörű* iskolákban, ahol a tanárok ezt nyíltan ösztönzik, lehetőség adódik politikai természetű vagy tartalmú vitára, amely elősegíti a politikai érdeklődés fejlődését. Kifejezetten arra a következtetésre jutnak, hogy a tanároknak kulcsszerepük van a viták generálásában. Olyan technikákra utalnak, mint politikai beszédek megtartása, osztályszintű viták, beszámolók tartása önkéntes munkáról. Minden esetben lényeges a *kölcsönösség*, az *interakció*. Ez az, ami leginkább erősíti a politikai érdeklődés kialakulását – és kevésbé az állampolgári ismeretek oktatása, amely elsősorban a fiatalok politikai tudását segítheti. A szerzők érdekes megállapítása, hogy a középiskolai szervezetben való részvétel önmagában nem eredményezi a politikai aktivitás növekedését, ahhoz politikai szervezetekhez való kötődésre van szükség.

A már többször idézett Dostie-Goulet (2009: 411) a fentihez igen hasonló eredményre jut, hiszen a történelemóra és a történelemtanítás jelentőségére hívja fel a figyelmet. Az iskola politikának való kitettsége nagymértékben függ a történelemórák jelenlététől, attól, hogy a diákok mit és hogyan hallanak a politikáról. A tanárok hatása azonban csak meghatározott körülmények között számít. Különösen fontos azoknál a diákoknál, akik társadalomtudományi képzésben részesülnek, mert esetükben jelentősen nagyobb valószínűséggel alakul ki politikai érdeklődés, ha a tanáruk gyakran beszél a politikáról, mint ha nem beszél róla.

Szintén több alkalommal utaltam Koskimaa és Rapeli (2015) tanulmányára, akik az állampolgári neveléssel és az iskola szerepével kapcsolatos illúziókat igyekeznek megcáfolni. Többek között azt, hogy az állampolgári nevelésnek fontos szerepe van a diákok közötti eltérő politikai érdeklődés és politikai orientációk kiegyenlítésében. Kétségtelen, hogy Erik Amnå (2012) az állampolgári nevelést az egyik legjobb eszköznek tekinti a demokrácia erősítése szempontjából. Azt állítja, hogy az iskola mikrodemokráciaként vagy mikroautokráciaként működhet, képes a demokrácia „előízét" nyújtani a diákoknak. Pär Zetterberggel írt tanulmányában (Amnå–Zetterberg, 2010) pedig vizsgálják az intézményi hipotézist, azaz a különböző intézmények, kitüntetetten az iskola szerepét a politikai szocializációban. Azzal érvelnek, hogy bármely iskola vagy egy elkötelezett tanár befolyásolhatja a fiatalok politikai tudatosságát, például különféle iskolai projektek vagy inspiráló tanítási módszerek révén, amelyek célja a diákok politikai érdeklődésének felkeltése.

> Egy olyan politikai rendszernek, amely meg akarja könnyíteni az állampolgári szerepvállalást, nemcsak olyan általános jóléti politikákat kell kialakítania, amelyek különböző állampolgári erőforrásokat és képességeket teremthetnek; olyan közintézményeket is fel kell kínálnia, amelyek átlátható, pártatlan és elszámoltatható módon működtetve hozzáférhetőek az állampolgári szerepvállalás számára. (Amnå–Zetterberg, 2010: 60.)

Különösen fontos ebben a folyamatban a deliberatív, más szerzőknél nyitott osztálytermi légkör. Levy, Solomon és Collet-Gildard (2016) bizonyítják, hogy egy pozitív, nyitott osztálytermi légkörben, amelyben a diákok érzelmi biztonságban érzik magukat és kényelmesen megoszthatják nézeteiket, növekedhet a politikai érdeklődés. Tehát azoknak a tanároknak, akik a diákok politikai érdeklődését szeretnék erősíteni, olyan lehetőségeket kell kialakítaniuk, amelyekben a diákok megvizsgálják, megvitatják, majd aktívan használják politikai tudásukat.

Visszatérve Koskimaa és Rapeli (2015) eredményeire, éles cáfolatát adják az iskola esélykiegyenlítő szerepével kapcsolatos feltételezéseknek. Bár hipotéziseikben

arra számítanak, hogy az iskolának nagyobb a jelentősége a politikai érdeklődés kialakulásában a skandináv környezetben élő serdülők körében, mint a családnak vagy a barátoknak (mivel ez olyan környezet, ahol az állampolgári kötelességekre koncentráló állampolgári nevelés rendkívül fontos nemzeti jellemző), ezt kifejezetten cáfolniuk kell. A skandináv modellhez tartozó finn iskolák jelentősége is csekély, másodlagos a politikai érdeklődés erősítésében. A fiatalok politikai érdeklődése közötti eltérések jóval több mint 50 százalékát ugyanis a politika családi és baráti jelenlétének eltérései magyarázták. „Úgy tűnik, hogy a magas szintű finn oktatási rendszer és az állampolgári részvétel iránti nemzeti elkötelezettség nem sokat számít a politikai érdeklődés kialakulása szempontjából." (Koskimaa–Rapeli, 2015: 151.) Egy másik területen azonban segíthet a középiskola a diszkurzív viselkedés szabályainak elsajátításában (Schmitt-Beck–Neumann, 2023). Ha a fiatalok megtanulják azokat az alapvető technikákat, amelyek révén magabiztosabban vesznek részt a mindennapi politikai beszélgetésekben, az önmagában – bár csak hosszú távon – javíthatja az állampolgári kultúrát, és ezzel párhuzamosan teret ad a politikai érdeklődés tartós fennmaradásának.

Érdemes még egy területre felhívni a figyelmet. A fenti kutatások leginkább a középiskolai életszakasszal foglalkoznak. Egyre több tanulmány vizsgálja azonban a felsőoktatás szerepét a politikai szocializációban, valamint a politikai érdeklődés fejlődésében.[46] Mishra, Klein és Müller (2023) a politikai érdeklődés és a felsőoktatás kapcsolata vonatkozásában egy igencsak provokatív kutatási eredménnyel cáfolják a felsőoktatásban töltött idő pozitív eredményeit Németországban. A felsőoktatásból lemorzsolódók, tehát akik eltöltenek valamennyi időt a felsőoktatásban, de aztán mégsem szereznek diplomát, valamint azok között, akik nem is kezdték el a felsőoktatási tanulmányokat, lényegében nincs érdemi különbség a politikai érdeklődés és a belső politikai hatékonyság tekintetében. A diplomaszerzés az, ami a politikai érdeklődés növekedését eredményezi. A politikai érdeklődés alakulása szempontjából tehát nem az a lényeg, hogy a fiatal felnőtt beiratkozik-e az egyetemre vagy sem, hanem hogy végigviszi-e a folyamatot, és különösen az, hogy van-e társadalomtudományokkal kapcsolatos kurzusa (Hillygus, 2005; Nussbaum, 2010; Evans–Taylor–Fox, 2020). Mindenekelőtt a tartalomnak, azaz a curriculumnak, az egyetemi légkörnek és egy-egy kiemelkedő professzornak lehet, sőt talán van is hatása a hallgatók politikai érdeklődésére és későbbi társadalmi szerepvállalására. Kétségtelen azonban, hogy az úgynevezett felsőoktatási szelekciós elmélet érvényesülése mutatható ki Németországban (Mishra és munkatársai, 2023), azaz az látható, hogy a humán és társadalomtudományi területre beiratkozó hallgatók eleve politikailag érdeklődőbb, társadalmilag aktívabb hallgatók, ezért még a diplomaszerzéssel kapcsolatos főállítást is érdemes megfelelő kontextusban kezelni.

[46] Abban ezek a tanulmányok egyetértenek, hogy a politikai érdeklődés a felsőoktatásba való bekerülés időpontjára valójában kialakult. Az egyetemi időszakban ennek formálódása következik be. A felsőoktatás szocializációs szerepéről lásd Evans és munkatársai, 2021; Dippelhofer, 2014; 2019.

Összességében a középiskolának az lehet a szerepe, hogy összehozza a fiatalokat, elősegíti a kortárskapcsolatok kialakulását, továbbá közvetlen információkat ad át, ismereteket közvetít a politikáról, nem pedig az, hogy ösztönzi a politikai érdeklődés létrejöttét. Az iskola talán finomítja, közvetlenebbé teszi a családok és részben a kortársak hatására kialakuló politikaképet. Jelzi, milyen alapértékek számítanak egy a társadalomban, megmutatja egy adott politikai rendszer működésének elemi formáit. Az iskola, ezen belül is leginkább a tanárok, valamint az általános légkör hatása tehát közvetett, másodlagos, de nem elhanyagolható jelentőségű. Találónak tartom Andolina és munkatársai (2003) fentebb jelzett mondatát, amely szerint az iskola gyakorlóterep az állampolgári szerepvállaláshoz, de önmagában alkalmatlan a politikai érdeklődés megalapozására. A kutatások azonban empirikusan bizonyítják, hogy az iskolában szerzett tapasztalatok kihatnak a későbbi állampolgári attitűdökre. A felsőoktatással kapcsolatos vizsgálatok eredménye viszont legalábbis ellentmondásos: bár a diplomások kétségtelenül nagyobb politikai érdeklődéssel rendelkeznek, önmagában a felsőoktatásban eltöltött idő kevéssé befolyásolja a fiatalok érdeklődését.

ÖSSZEGZÉS, A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS KIALAKULÁSÁNAK FELTÉTELEZETT FOLYAMATA

A politikai érdeklődés kialakulása a szakirodalmi áttekintés alapján összetett, többcsatornás, eltérő kimeneteket eredményező folyamat. A különböző politikai szocializációs vizsgálatok mindegyike valamilyen módon a családok, a szülők kitüntetett, de nem kizárólagos szerepére mutat rá. Nem egyszerűen a család mint a társadalom legkisebb működő egysége gyakorol hatást az érdeklődés kialakulására, hanem a család mint komplex társadalmi rendszer. Ebben a rendszerben szerepek jelölődnek ki, amelyek fejlődnek, változnak és kölcsönösen hatnak egymásra. Ezért túlzónak tartom azt a szakirodalmi megközelítést, amely a családot vertikális viszonyrendszerként, statikus módon írja le.

Időben vizsgálva egy fiatal politikaképét, kétségtelen, hogy a kezdeti időszakban a szülőknek mindenre kiterjedő, mély és egyirányú a befolyása. A szülő és a gyermek közötti pozitív vagy negatív kontextusú, politikáról szóló kommunikáció, beszélgetés vitathatatlanul hozzájárul a politikai érdeklődés létrejöttéhez. Ha a szülők alacsonyan szocializáltak, a családon belül ritka a politikai tartalmú beszélgetés, akkor minden valószínűség szerint a gyermek is alulszocializált lesz, és fordítva. Azok a családok, amelyek kellőképpen felvértezik a gyermekeiket, azaz következetes, határozott és homogén szocializációban részesítik, ellenállóvá teszik őket a későbbi befolyásokkal szemben. Úgy vélem, hogy a családi szocializáció úgy jellemezhető,

mint egy háló. Minél sűrűbben szövött, annál valószínűbb, hogy tartós politikai orientációk alakulnak ki a gyermeknél. Ez egyben azt is jelenti, hogy a politikai érdeklődés kialakulásának kulcstényezője a politikáról szóló beszélgetés megléte vagy hiánya, amelynek nem kell feltétlenül pozitív tartalmúnak lennie. Egyes vizsgálatok (Austin–Pinkleton, 2001) azt mutatják, hogy a negatív jellegű viták talán még nagyobb hatást gyakorolnak, és jobban felkeltik a fiatalok érdeklődésének első, szituatív szintjét, mint a pozitív irányúak. Az mindenesetre tény, hogy politikai beszélgetés, kölcsönös véleménycsere nélkül nincs politikai érdeklődés.

A kölcsönösség pedig arra is kiterjed, hogy elfogadva a politikai szocializáció legújabb fordulatát magam is azt állítom, hogy a fiatalok aktívan járulnak hozzá saját maguk politikai szocializációjához a serdülőkorba lépve. Optimális esetben politikai vitákat, beszélgetéseket kezdeményeznek a családokban, amelyek ösztönzőleg hatnak, sőt kihívást intéznek e közösségek belső egyensúlyára. Ezek az iskola, esetleg a média, kevésbé a barátok által előidézett kezdeményezések visszahatnak a szülői politikai kompetenciákra, amelyek pedig ismételten ösztönözhetik a fiatalokat. Az alulszocializált családokból azonban hiányozhatnak ezek a külső ösztönzők, és beszélgetési lehetőségek, alkalmak (szokások) híján még akkor sem történnek meg, ha esetleg mégis lenne egy konkrét megvitatandó esemény.

Ahhoz azonban, hogy szituatív politikai érdeklődésből diszpozíciós, egyéni szintű hajlam legyen, több kell, mint a családi szocializáció. Bár a kutatások azt jelzik, hogy a szülők befolyása 18 év felett sem szűnik meg, az időben előrehaladva más ágensek hatása is feltételezhető. Komplex rendszerről van tehát szó, ahol a családi hatásokat árnyalják, pontosítják a kortárscsoportok, amelyek elsősorban a politikai homogenitás létrejöttében töltenek be aktív szerepet. Azokkal a felvetésekkel értek egyet, amelyek szerint a barátok kevéssé a politikai identitásformálásban, mint a hétköznapi élet más területeinek befolyásolásában vesznek részt. A kortársakkal folytatott beszélgetések persze segítik a fiatalok politikai érdeklődésének formálódását, de – amennyiben az ismertetett szakirodalmi eredmények alátámaszthatók magyar kontextusban is – amikorra ezek a beszélgetések elkezdődnek, már a politikailag homogén fiatalok között fog többségében lezajlani. Hasonlóan érdeklődők fognak a nagyjából hasonlóan érdeklődőkkel kommunikálni (vagy soha nem fognak beszélni az egyébként erkölcsi elismerést kevéssé hordozó témáról).

A középiskola szintén nem a politikai érdeklődést alakítja ki – sőt egy zárt, autokratikus légkörben még inkább eltántorít attól –, hanem egyfajta gyakorlópályaként lehetőséget teremt az egyébként már érdeklődő fiatalok képességeinek kibontakoztatására. Az alulszocializált, politikailag nem érdeklődő fiatalokat még a sok tekintetben egyedülálló lehetőségekkel rendelkező skandináv iskolarendszerben sem teszi érdeklődővé az iskola. Persze a felkészült, motivált tanár ösztönözhet, a nyitott, deliberatív iskolai légkör hozzájárulhat, hogy a politikát nem teljesen elutasítók kompetenciái javuljanak, többet tudjanak meg a politikáról, vagy vitatkozzanak aktuális eseményekről, de nem teszik elfogadottá azok körében, akik a családi

szocializációjukban ennek az alapjait nem sajátítják el. A politikai szocializáció felfogásomban tehát egyértelműen szociális tanulási folyamat: a politikai érdeklődés nem veleszületett tulajdonsága a fiatalnak, azt el kell sajátítani. Valójában, minden körülményt figyelembe véve akkor alakul ki, ha a fiatal megérti annak egyéni életben betöltött jelentőségét és szerepét, vagyis azt, hogy a politikának milyen határai, funkciói és eredményei vannak/lehetnek.

Ahhoz pedig, hogy a kezdeti, szituatív politikai érdeklődésből – amelyet kiválthat egy-egy konkrét esemény, világpolitikai történés, háború, koronavírus-járvány vagy egy szoros, éles választási kampány – hajlam, azaz tartós politikai identitás alakuljon ki, elengedhetetlen a családi szocializáció során megkapott alap, amelyre saját, egyéni tapasztalatai révén építkezhet a fiatal. Ezeket a tapasztalatokat megszerezheti például a társadalmi hálózat olyan intézményeiben, mint a civil, vallási és politikai szervezetek, vagy tájékozódhat a sokcsatornás médiából. Azonban a három alapvető ágens, a család, a kortársak és az iskola külön-külön értelmezett feladatát, valamint a közöttük lévő kölcsönhatást semmilyen másodlagos szocializációs ágens nem tudja pótolni.

A fentieket az alábbi folyamatábrában foglaltam össze.

6. ábra. A politikai érdeklődés kialakulásának hipotetikus modellje

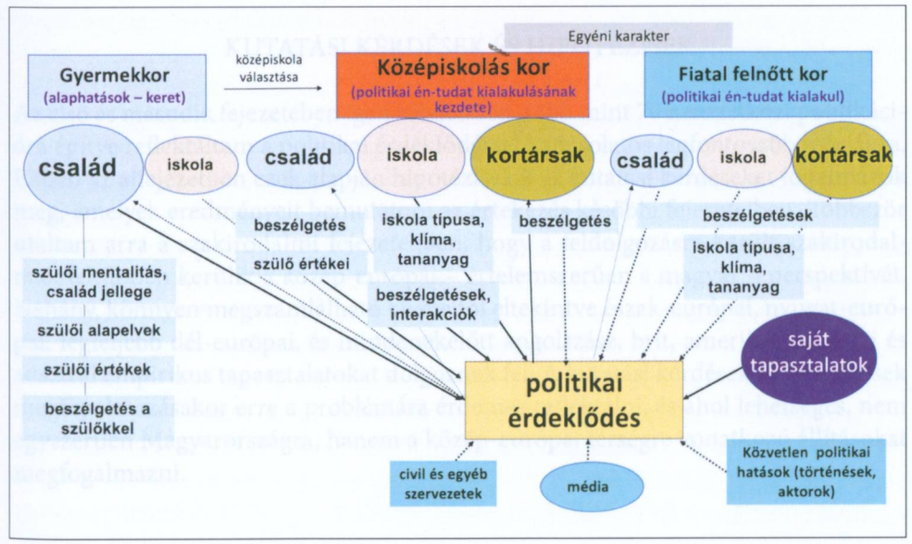

III. FEJEZET

A kötet empirikus háttere – módszertani kérdések

Az alábbi fejezetben a módszertani felvetéseket tisztázom. A Bevezetőben jeleztem, hogy a kötet empíriára építő, interdiszciplináris megközelítésű szöveg, azaz a szociológia, a politikatudomány és legalább részben a szociálpszichológia és a neveléstudomány teoretikus kérdéseit és metodológiáját alkalmazza. Ebben a fejezetben ismertetem a szakirodalmi feldolgozás nyomán megfogalmazott hipotéziseket és kutatási kérdéseket, majd bemutatom azokat az adatbázisokat, amelyekre a kötet későbbi fejezeteiben támaszkodom. Végül azzal zárom a módszertani fejezetet, hogy kapcsolódva a szakirodalom elgondolásaihoz, részletezem, milyen problematikák regisztrálhatók a politikai érdeklődés mérése körül, és ezekre a felvetésekre milyen megoldási módozatokat javaslok.

KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS HIPOTÉZISEK

Az első és második fejezetében igen részletesen, több mint 70 nemzetközi publikációra építve reflektáltam a politikai érdeklődéssel kapcsolatos legfontosabb teóriákra. Ebben az alfejezetben ezek alapján hipotéziseket és kutatási kérdéseket fogalmazok meg, amelyek eredményeit bemutatom az értekezés későbbi fejezeteiben. Többször utaltam arra a szakirodalmi fejezetekben, hogy a feldolgozásra került szakirodalmak feltűnően kerülik a közép-európai – értelemszerűen a magyar – perspektívát. Néhány, könnyen megszámlálható kivételtől eltekintve észak-európai, nyugat-európai, legfeljebb dél-európai, és mindenekelőtt angolszász, brit, amerikai, kanadai és ausztrál empirikus tapasztalatokat dolgoznak fel. A kutatási kérdések és hipotézisek megfogalmazásakor erre a problémára érdemes reflektálni, és ahol lehetséges, nem egyszerűen Magyarországra, hanem a közép-európai térségre vonatkozó állításokat megfogalmazni.

Hipotézis I.: a stabilitási és alacsony érdeklődési szint hipotézise.

Alapállítás: Magyarországon a 2000-es évek óta alacsony szinten stabilizálódott a politikai érdeklődés.

Ez a hipotézis könyvem alaptézise, így ennek magyarázata hosszabb alátámasztást igényel. Ebben a hipotézisben ugyanis több lényeges állítás is meghúzódik.

H1. (a.) Egyrészt a hipotézis azt feltételezi, hogy nemzetközi összehasonlításban, de a közép-európai térség országaiban élők között is a magyarok a politikailag legkevésbé érdeklődők – alacsony szint. Nem zajlott a 2000-es években olyan rendszer által inspirált vagy a civil társadalom gyengeségéből adódó, alulról jövő társadalmi, gazdasági és politikai folyamat, amely megváltoztathatta volna a rendszerváltás időszakában kialakult alacsony politikai érdeklődési szintet. Azaz – szemben az úgynevezett skandináv modellel (például Koskimaa–Rapeli, 2015; Amnå, 2012) vagy a nyugat-európai strukturális jellemzőkkel (lásd Gabriel – van Deth, 1998; Prior, 2010) – hiányoznak azok a hosszú távú feltételek, így a politikai kulturális (Gerő–Szabó, 2020), a politikai szocializációs (Szabó I., 2009; Bognár–Szabó, 2017; Oross–Szabó, 2019), a társadalmi fejlettségbeli (Kovách és munkatársai, 2006; Kovách, 2017, 2020a, 2020b), valamint a politikai intézményi feltételek (Tardos–Enyedi–Szabó, 2011; Enyedi–Szabó–Tardos, 2011; Körösényi, 2015; Boda–Körösényi, 2012; Boda–Szabó, 2017; Böcskei–Szabó, 2018; Sebők–Boda, 2021), amelyek a politikai érdeklődés érdemi növekedését eredményeznék.

H1. (b.) Nemcsak alacsony, hanem stabil is a politikai érdeklődés szintje. A változatlanság is kettős értelemben igaz. Egyrészt trendszerűen, hosszú távon hasonló a politikai érdeklődés átlaga, másrészt a politika iránt érdeklődők és a politikát elutasítók aránya sem változik lényegesen. Vagyis tartósan beállt a politikai érdeklődés diszpozíciós és helyzeti/egyéni formájának aránya. Kevés nagyon érdeklődővel szemben sok politikát elutasító áll. Úgy vélem, hogy Magyarországon az emberek számára a politika távoli, elérhetetlen és megváltoztathatatlan világ. A politikához ráadásul rendkívül sok negatív sztereotípia, negatív értékítélet tapad, ezért magát a fogalmat is elutasítják az emberek (erről a későbbiekben külön is lesz egy alhipotézis).

H1. (c.) Prior alapján azonban felállítható a stabilitással szemben egy ellenhipotézis, azaz a változás hipotézise. Állításom szerint Magyarországon nem egy, hanem két attitűdinális rendszerváltás következhetett be. Az első az 1989/1990-es állampárti szisztémából demokráciába való átalakulás, amely hasonlóan a német újraegyesítés következményeihez (Prior, 2010, 2019) alapvetően változtatta meg a magyar társadalom politikai érdeklődését. A rendszerváltás – mint a német újraegyesítés, azaz a Német Szövetségi Köztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság egyesítése – ugyanis olyan erejű történelmi, gazdasági és politikai változás, amely az attitűdök, így a politikával kapcsolatos vélemények átalakulását is magával

vonja. Prior szerint egy viszonylag stabil politikai rendszerben, amelyben a politika jelentése nem változik alapvetően, a rendszerrel kapcsolatos attitűdök korán kialakulnak a róla szóló információk ismeretségének növekedése következményeként. A politikához való viszony, amely, mint arra a szakirodalmi fejezetben utaltam, a politikai érdeklődésen keresztül is nyomon követhető, megtartja a rendszerstabilitás jellegzetességeit. A rendszerváltás időszakában mért politikai érdeklődési értékeket, véleménystruktúrákat a folyamatok megértéséhez és megmagyarázásához használom.[47]

Magyarországon azonban egy második alapvető politikai változás is történt 2010-ben az országgyűlési választások nyomán – és ténylegesen ez vizsgálódásom alapvető tárgya. A Fidesz–KDNP kétharmados többséggel megnyerte a választást, amelyet még négy egymást követő, szintén alkotmányozó többséget eredményező győzelem követett. E többségüket kihasználva a kormányok alapvetően változtatták meg a politikai rendszer intézményi struktúráját (lásd például Körösényi, 2015; Böcskei–Szabó, 2018, 2022; Sebők–Boda, 2021). Szabó és Gerő (2019) szerint ez olyan jellegű változást hozott, hogy maga a társadalom is külön rendszerként érzékeli a 2010 előtti és utáni világot. Ez utóbbit olyan nagyságrendű átalakulásnak tekintem a magyar társadalom életében, amely hatott az attitűdökre, így érdemi, statisztikailag szignifikáns átrendeződést, egészen pontosan csökkenést eredményezhetett a politikai érdeklődés átlagának alakulásában. Vagyis, ha az ellenhipotézis igaz, akkor 2010-et követően úgy növekedett meg a politikától elfordulók aránya, hogy a politikai kérdések iránt affinitást mutatóké változatlan maradt. Ez okozza a politikai érdeklődés csökkenésének trendjét. Megjegyzendő azonban, hogy Miller és munkatársai (2023) alapján akkor is bekövetkezhet a politikai érdeklődés társadalmi szintű visszaesése, ha a szubjektumok szintjén ez nem mutatható ki. A politika jó időben kevésbé érdekes, mint rossz időben! – állítják a szerzők. Tehát az is elképzelhető, hogy a 2010-es második nagy visszaesés egyszerűen annak köszönhető, hogy a magyar társadalom megnyugvással vette tudomásul a Fidesz szuper mandátumtöbbségét hozó győzelmét, és a kormányba vetett megnövekedett bizalom miatt nem látták szükségét a politika személyes ellenőrzésének. Ha ez az ellenhipotézis igaz, akkor a kevésbé jó időkben, például a 2008–2009-es gazdasági válságot és az annak nyomán kibontakozó legitimációs válságot, valamint a 2022-es gazdasági problémákat követően érzékelni kellene egy érdemi érdeklődés átrendeződést.

H1. (d.) Több szerző, többek között Prior (2010, 2019) szerint egyes események, így a választási kampányok, szoros választási küzdelmek képesek ideiglenesen eltéríteni a politikai érdeklődés beállt, trendszerű szintjeit (lásd még Reiter–Matthes, 2023; Miller és munkatársai, 2023). Nem minden választás számít azonban. A politikatudományban kritikus választásoknak tartott események (Evans–Norris, 1999)

[47] A TÁRKI Adatbank révén rendelkezésemre állnak 1982 és 2000 közötti adatok, amelyek bemutatása megkönnyíti a rendszerváltások értelmezését és a kettős rendszerváltás elméletének bizonyítását.

vagy a politikai kommunikáció által magas téttel bírónak feltételezett választások képesek leginkább megnövelni a politikai érdeklődés átlagát úgy, hogy emelkedik az alacsony politikai érdeklődést mutatók aránya, miközben lényegesen nem változik a nagyon érdeklődőké. Enyedi és Benoit (2011) a 2010-es választást tartja kritikus jellegűnek, míg Gazsó (2003) alapján a 2002-es választás tekinthető olyannak, amely során a pártok versenye érdemi téttel bírónak tűnhetett a választópolgárok szemében. Külön vizsgálandó kérdés, hogy a 2014-et követő választások esetében – amikor is már egyfordulós, alapvetően többségi elven működő választási rendszer jött létre – érvényesült-e a politikai érdeklődés ideiglenes emelkedése vagy sem.

Véleményem szerint – Priorral összhangban – egyrészt van kampányhatás Magyarországon, azonban nagyon rövid ideig tarthat: egy négyéves politikai ciklust figyelembe véve a kampány kezdetétől legfeljebb a győzteshez húzó időszak végéig (Szabó–Gerő, 2019). Ezt követően a kampányhatás elmúlik, és a politika iránt a kampány eredményeként valamekkora szintű érdeklődést mutatók visszahúzódnak a nem érdeklődők széles táborába. Tehát a kampány- vagy szituatív érdeklődők újra érdektelenekké alakulnak.

H1. (e.) A politikai érdeklődés trendje összefüggésben áll a politikáról kialakult sztereotípiákkal, a politikaképpel. Hipotézisem szerint a magyar társadalom tagjai szűken és negatívan értelmezik a politikát. Leftwich (2004: 5) szerint a politika definiálása jelentősen befolyásolja, mit keresnek az emberek a politikában, és hogyan elemzik azt. A szakirodalom alapján tehát egyáltalán nem mindegy, hogy egy társadalom tagjai szűken vagy kiterjesztett módon, tágan értelmezik-e a politikát. Ahogy azt részletesen bemutattam, Carl Görtz és Viktor Dahl (2021) kutatásai kézenfekvő bizonyítékkal támasztották alá azt a hipotézist, hogy akinek szélesebb körű elképzelése van a politikáról, nagyobb valószínűséggel vesz részt valamilyen politikai tevékenységben. A politika öndefiníciója jobban megragadja az egyén politikai részvételét, mint a politikai érdeklődés és a belső politikai hatékonyság vagy a politikai tudatosság. Kallio és Häkli (2013) pedig jelzik, hogy a szűk megközelítésben a politikai cselekvés és a politikai vita a központi fogalom, így a politika nem más, mint az intézményesült politika, azaz a politikai döntéshozatal, a „magas" vagy „nagybetűs" politika, ahol a pártok a kulcsszereplők, és a választás az „igazi", szinte kizárólagos részvételi forma.

A tág felfogás viszont az emberek megtapasztalt és gyakorolt világát is politikának tekinti, vagyis a politika a magánélet, azaz a személyes és hétköznapi dolgok politizálását is jelentheti (Kallio–Häkli, 2013). Hipotézisem szerint a magyar társadalomban a politika szűk, sőt rendkívül szűk, ráadásul kifejezetten negatív kontextusú (Hay, 2007; Tonge, 2009) értelmezése érhető tetten, ami korlátozza a politikai cselekvés perspektíváját. Ebben a szűk felfogásban a politika nem más, mint a pártok, illetve a kormány által uralt aréna (Leftwich, 2004). A szűk felfogás eltéríti, egyenesen elidegeníti a társadalom tagjait a politika formálásának szándékától. A politikai osztály tagjai pedig nem érdekeltek ennek az értelmezésnek a bővítésében, a politika varázstalanításában.

Kutatási kérdések:

- Hogyan alakul Magyarországon nemzetközi összehasonlításban és a közép-európai térséget figyelembe véve a politikai érdeklődés szintje? Igaz-e az az állítás, hogy politikai szituációtól függetlenül alacsony szintű és alapvetően stabil az érdeklődés átlaga? A politikai érdeklődés és a közéleti érdeklődés szintje között kimutatható-e különbség, mást jelent-e a politika iránt, illetve közéleti kérdések iránt érdeklődni Magyarországon?
- Bizonyítható-e a kettős rendszerváltás hatása a politikai érdeklődés alakulására? Csökkent-e az 1989/1990-es, valamint 2010-es rendszerváltás után a politikai érdeklődés szintje Magyarországon, hogy hosszabb időre beálljon az azt követően létrejött szintre?
- A kettős rendszerváltás elméletet figyelembe véve hasonló arányokat mutat-e Magyarországon a szituációs, helyzeti és diszpozíciós, tartós, hajlamszerű politikai érdeklődési szint? Bizonyítható-e, hogy trendszerűen nagyjából azonos és a szakirodalomban leírtak szerint 10 százalék alatti a politika iránt nagyon érdeklődők aránya, és ettől lényegesen nagyobb, többszörös a politikát teljesen vagy inkább elutasítók aránya Magyarországon?
- Működik-e Magyarországon az ideiglenes kampányhatás a politikai érdeklődés alakulására? A 2010-es kritikus választás, valamint a 2002-es és a 2022-es választások érdemben emelték-e a választópolgárok politikai érdeklődését? Egyáltalán létezik-e kampányhatás, vagy a magyar társadalom politikai érdeklődése olyan alacsony és annyira stabil, hogy a választások és a választási kampányok ezt nem tudják érdemben mozgatni?
- A magyar társadalom a politikát szűken vagy tágan értelmezi? Milyen kontextus, konnotáció kapcsolódik a politika fogalmához, vannak-e olyan választópolgárok, akik pozitívan tekintenek a politika fogalmára, vagy domináns a nemzetközi irodalomban ismert negatív hozzáállás?

Hipotézis II.: politikai szocializációs hipotézis.

Alapállítás: Az ifjúsági társadalom politikai érdeklődése – a nemzetközi irodalomban leírtaknak megfelelően – lényegében leképezi a felnőtt népesség politikai érdeklődésére jellemző tulajdonságokat.

H2. (a.) Hipotézisem szerint a 15–29 éves magyar fiatalok politikai érdeklődése hasonló a felnőtt népességéhez, azaz nemzetközi és közép-európai összehasonlításban is alacsonynak tekinthető.

Ezen hipotézisem mögött az az elméleti felvetés áll, miszerint Magyarországon nincsenek olyan rendszerszerű ösztönzők, amelyek segítenék, alátámasztanák a fel-

növekvő nemzedékek politikai érdeklődésének növekedését. Ez a hipotézis tehát politikai szocializációs hipotézisnek nevezhető abban az értelemben, hogy azt feltételezi, Magyarországon az intézményi politikai szocializációs mechanizmusok nem képesek tartósan és érdemben a politika felé orientálni a fiatalokat. A demokratikus politikai szocializáció – szemben például a skandináv modellel, lásd Koskimaa és Rapeli (2015) – diszfunkciós jellegű.

H2. (b.) Nemcsak arról van szó, hogy alacsony a magyar fiatalok politikai érdeklődése, hanem hogy – szintén hasonlóan a felnőtt népességhez – ez nem is változik érdemben az idők folyamán. Hipotézisem szerint a fiatalok politikai kompetenciái nem jobbak, igaz, nem is rosszabbak, mint a felnőtt népességé, demokráciaképük, részvételi potenciáljuk, valamint társadalmi hálózatuk a felnőtt népesség pontos tükörképét adja. Ez viszont hosszabb távon sem hordozza annak a potenciálját, hogy a politikai érdeklődés trendjei gyökeresen megváltozzanak.

H2. (c–e.) A politikai szocializációs hipotézishez kapcsolódó harmadik pont a családi, az iskolai és a kortárscsoporti szocializáció kapcsolatának, összhangjának hiánya. A szakirodalmi feldolgozásból arra lehet következtetni, hogy önmagában az iskolarendszer csak másodlagos jelentőségű a politikai érdeklődés kialakulásában és fejlődésében. Minden valószínűség szerint a családi szocializáció játssza ebben a legfontosabb szerepet (White–Bruce–Ritchie, 2000; Shehata–Amnå, 2017). Egészen pontosan azt állítom, hogy Magyarországon is a családok befolyásolják legnagyobb mértékben és legtartósabban a magyar fiatalok politikai érdeklődésének alakulását. A családok azonban – elsősorban korábbi politikai rendszerekből örökölt minták, valamint az 1990-es évek politikai attitűdjei alapján – keveset és inkább negatív kontextusban beszélgetnek a fiatalokkal a politikáról. Ugyanis az is többszörösen bizonyított a szakirodalom alapján (lásd például Kwak és munkatársai, 2005; Dostie-Goulet, 2009; Ekström–Östman, 2013), hogy a politikai érdeklődés kialakulásának a kulcsa a politikai beszélgetés, vita. A magyar fiatalok többsége Jennings és munkatársai (2009) fogalomhasználata alapján alulszocializált, akiket riaszt a politika, mert a családokban nem tanulják meg annak jelentőségét a hétköznapi életük szempontjából, mindamellett unalmasnak, monotonnak (White–Bruce–Ritchie, 2000) és távoli, elvont fogalomnak tarthatják (Inglehart, 1990).

A fiatalok egymás közötti, politikáról szóló kommunikációja a politika negatív kontextusa és távoli, elérhetetlen jellege miatt sporadikus lehet, ezért úgy vélem, hogy szemben a nemzetközi szakirodalommal (Dostie-Goulet 2009; Koskimaa–Rapeli, 2015) Magyarországon a kortársak szocializációs hatása korlátozott. A kortárs szocializáció nem tudja tehát kompenzálni a családi szocializáció politikai érdeklődés kialakulását korlátozó mechanizmusait.

Ugyancsak korlátozott, közvetett jelentőséget tulajdonítok az iskolarendszernek. Érdemes utalni Amnå és Zetterberg (2010: 60) gondolataira, akik szerint egy országnak, amely ösztönözni, hovatovább elősegíteni kívánja a fiatalok politikai szerepvállalását, olyan közintézményeket kell kínálnia polgárai számára, amelyek

átláthatóan, pártatlanul és elszámoltatható módon működtetve hozzáférhetők mindenki számára, és nyitottak az állampolgári szerepvállalás felé. Úgy vélem, hogy a fiatalok keveset és felületesen beszélgetnek az iskolában politikáról, mindamellett kevés jelentőséget is tulajdonítanak neki a családi és a kortárs beszélgetéssel szemben.

H2. (f.) Alhipotézisem szerint a politikai érdeklődés Magyarországon későbbi életkori szakaszban alakul ki, mint a vizsgált angolszász és észak-európai kortársak körében. Több, meggyőző bizonyítékot mutattam be az I. fejezetben, hogy a politikai érdeklődés az úgynevezett formatív években, körülbelül 13 és 16 éves kor körül mutat intenzív emelkedést, majd 17–18 éves kortól már a stabilitás jegyei kezdenek kibontakozni (Neundorf–Smets–García-Albacete, 2013; Russo–Stattin, 2017). Álláspontom szerint a magyarországi késleltetett és deficites politikai szocializációs folyamatok okán ez a folyamat 15–16 éves korban indulhat, és a stabilitás valamikor 20–22 éves kor körül mutatható inkább ki, azaz a nyugati mintákhoz képest kétéves csúszást valószínűsítek.

H2. (g) A politikai érdeklődésre nemcsak a politikai szocializációs mechanizmusok hatnak, hanem más strukturáló tényezők is (van Deth, 1990; Jennings és munkatársai, 2009). Ezek közül a dimenziók közül – a többször említett életkoron kívül – kiemelhető a nem, a kulturális, a gazdasági és a társadalmi tőke, valamint a kibocsátó család, azaz a szülői háttér. A nemi alapú politikai szocializáció irodalma ma már tényszerűnek tételezi fel, hogy a politikát nagyon korai életszakasztól kezdődően a gyermekek férfiak által uralt világnak tekintik (Bosés munkatársai, 2022). A lányos szülők kevesebbet beszélgetnek a gyermekeikkel politikáról, mint a fiús szülők, az iskolában pedig a tanterveken keresztül a gyerek megtanulja, hogy a politika verseny, konfliktus, amely a férfiakra jellemző jelenség. Hamar megtapasztalják, majd internalizálják tehát, hogy a politika a férfiaknak való; a lányok szerint a politikai szerepek ellentmondanak az általuk meghatározott nemi (női) szerepeknek, ezért elengedik (a politika férfi jellegéről lásd Mónica Ferrín munkásságát; Tormos–Verge, 2022; Keeling, 2023).

Jan van Deth (1990, 2000) tanulmányaiban hangsúlyosan vizsgálja a társadalmi tőke szerepét a politikai érdeklődés kialakulásában. Putnam társadalmi tőkéről alkotott elmélete (1993) alapján megállapítja, hogy a politikai és a társadalmi tőke kapcsolata pozitívan korrelál. Miután a politika absztrakt és erősen verbális jellegű fogalom, leginkább az iskolai végzettséggel korrelál pozitívan. A tudástőke jelentősen hozzájárul a politikai érdeklődés alakulásához. Ezt a megállapítást alátámasztja Amnå és Zetterberg (2010) is, ugyanakkor Putnam (2000: 19) alapján kiegészítik a tudástőke politikai érdeklődést befolyásoló hatását a társadalmi tőkével, azaz az egyének közötti kapcsolatokkal, amelyek forrásai a társadalmi hálózatok, valamint az ezekben kialakuló kölcsönösség és megbízhatóság normái. A felhalmozott tőkék tehát fontosak a politikai érdeklődés létrejöttében.

Kutatási kérdések:

- Milyen trendek jellemzik a magyar, 15–29 éves fiatalok politikai érdeklődését? Bizonyítható-e a fiatalok alacsony politikai érdeklődése akár nemzetközi, akár közép-európai összehasonlításban?
- Milyen dimenziók befolyásolják leginkább a politikai érdeklődést? Bizonyítható-e a család döntő szerepe a politikai érdeklődés alakulásában? Milyen módon vélekednek a fiatalok a kortársak, illetve az iskola politikai szocializációs szerepéről?
- Mennyit beszélgetnek a magyar fiatalok a politikáról? Pontosabban mennyit beszélgetnek velük a családtagjaik? Szóba kerül-e a baráti, kortársak között zajló kommunikációban a politika? Milyen kontextusba teszik a politikát, és milyen jelentőséget tulajdonítanak ezen beszélgetéseknek a fiatalok?
- Alátámasztható-e az a feltételezés, hogy a nyugati országok fiataljaihoz képest a magyar 15–29 évesek körében akár két évvel később kezdődik el a politikai érdeklődés kialakulása, és így a politikai érdeklődés stabilitása is későbbre, a 20-as éveik elejére tehető?
- A politikai érdeklődés kialakulását valóban befolyásolják-e szociodemográfiai, szociokulturális és szocioökonómiai strukturáló tényezők, vagy Magyarországon ennek jelentősége kisebb, mint azt a szakirodalom feltételezi?

Hipotézis III.: a politikai érdeklődés előrejelző funkciója.

Állítás: Magyarországon is érvényesül, hogy a politikai érdeklődés jól jelzi előre a politikai viselkedés egyes dimenzióit.

H3. (a.) Az I. fejezet 1. alfejezete tucatnyi olyan szerzőre hivatkozott (van Deth, 1990-től Stattin–Amnä–Russo, 2023-ig), akik teoretikusan vagy empirikusan bizonyították, hogy a politikai érdeklődés a politikai viselkedés egyik legpontosabb előrejelzője. Úgy vélem, hogy Magyarországon is hasonló tendencia érvényesülhet. A politikai érdeklődés szintjéből jó megközelítéssel következtethetünk a.) a politikai részvétel eltérő formáit éppúgy, mint b.) a társadalmi beágyazottság különböző mutatóira. Úgy vélem, hogy a diszpozíciós érdeklődés magas politikai integrációt (Gerő–Szabó, 2020), azaz jelentős politikai részvételt és széles társadalmi szervezettséget hoz magával. Az érdeklődők tehát felülintegráltak lesznek. Az alacsony politikai érdeklődés viszont alulintegráltságot eredményez: Magyarországon is érvényesülhet az a szakirodalomban rögzített törvényszerűség (van Deth, 1990; Gabriel – van Deth, 1998; Prior, 2019), hogy minél alacsonyabb a kérdezett politikai érdeklődése, annál kevésbé valószínű, hogy részt vegyen politikai akciókban, és legyen szervezeti kötődése.

H2. (b). Ahogy arra igen részletesen utaltam a szakirodalmi összefoglalóban (van Deth, 1990; Rebenstorf, 2004; Strömbäck–Shehata, 2010; Russo–Stattin, 2017), a kutatók többsége normatív jelleggel közelít a politikai érdeklődéshez, és azt feltételezi, hogy a politikailag érdeklődő választópolgárnak nélkülözhetetlen a szerepe a demokráciák megmaradásában. A szakirodalom alapján az a következtetés vonható le, hogy a politikai érdeklődő egyúttal elkötelezett is a demokrácia mellett, azaz a demokráciát fogadja el a legjobb politikai rendszerként. Véleményem szerint Magyarországon ez a tendencia érvényesül, azaz a politikai érdeklődés növekedése együtt jár a demokrácia elfogadásával és a diktatúra mint politikai szisztéma elutasításával. A magyar kontextusban a történelmi hagyományok és politikai-kulturális okok miatt azonban külön kell vizsgálni a rendszertámogató (demokrata), a rendszerkritikus (diktatúrapárti) és az úgynevezett rendszerszkeptikus álláspontot (Kovács, 2017), vagyis azt, amikor az emberek számára az egyik rendszer pont olyan, mint a másik. Ez ugyanis azt jelenti, hogy az ő szemükben a demokrácia nem hordoz külön önértéket. Hipotézisem szerint a politikai érdeklődés emelkedésével párhuzamosan ez utóbbi, harmadik álláspont is érdemben csökken, a politikailag érdeklődők tehát nem egyszerűen demokráciapártiak, hanem elutasítják a diktatúrát és a rendszerszkeptikus beállítódást is.

H3. (c.) Árnyalhatja a részvétellel kapcsolatos, alapvetően determinisztikus hatásokat, hogy az országgyűlési választás lehet az a politikai aktus, amely esetében a politikai érdeklődés csak másodlagosan hathat (Goldberg–Sciarini, 2022; Stattin–Amnä–Russo, 2023). Feltételezhető, hogy az országgyűlési választás során olyan szavazók áramlanak be a politika világába, akiknek nincs vagy alig van politikai érdeklődésük, így a választási részvétel vonatkozásában végső soron nincs érdemi jelentősége a politikai érdeklődésnek. Mindamellett Goldberg és Sciarini (2022) tanulmányukban bizonyítják, hogy a politikailag érdeklődők túlbecsülik saját választási részvételi potenciáljukat, közvetlen és közvetett formában. Ők függetlenül attól, hogy szavaznak-e vagy sem, nagyobb arányban jelzik, hogy ott lesznek a választáson; az általában szavazó, érdeklődő emberek, ha kivételesen tartózkodnak a szavazástól, akkor is azt mondják, hogy elmennek. Úgy vélem, hogy Magyarországon elsősorban politikai-kulturális okok miatt (Kern–Szabó, 2011; Tardos, 2011; Szabó–Oross, 2012) a választás lehet az a részvételi forma, ahol a politikai érdeklődők és a kevésbé érdeklődők egyaránt résztvevők, így kiegyenlítődhet a két réteg érdeklődési különbségéből eredő szakadék.

Kutatási kérdések:

- Milyen módon jelzi előre a politikai érdeklődés a magyar állampolgárok politikai részvételét?
- A politikai érdeklődés ténylegesen jó előrejelzője-e a választáson túli politikai aktivizmusnak vagy a civil szervezeti tagságnak?

- A demokráciához való viszony összekapcsolódik-e a magasabb szintű politikai érdeklődéssel? Ténylegesen bizonyítható-e, hogy a politikailag érdeklődők elutasítják a diktatúrát és a rendszerszkeptikus álláspontot?
- Az országgyűlési választás és a politikai érdeklődés kapcsolata inkább az általános hipotézisek szerint működik-e Magyarországon, vagy a választási aktivitás során olyan – nehezen előrejelezhető – választói rétegek jelennek meg a politikában, amelyek átírják a politikai érdeklődésre vonatkozó főszabályt?

Az alábbi táblázatban a hipotéziseket és az alhipotéziseket foglalom össze.

5. táblázat. Fő- és alhipotézisek a kötetben

Főhipotézisek – Magyarországon a politikai érdeklődés	*Alhipotézisek*
H1. – stabil és alacsony szintű;	(a) alacsony szint
	(b) stabilitás
	(c) kettős rendszerváltás hipotézise
	(d) a kampányok ideiglenesen befolyásolják
	(e) a politika szűk értelmezése
H2. – a fiatalokra az alapállítások teljesen érvényesek;	(a) alacsony szint
	(b) stabilitás
	(c) családi szocializáció főhatása
	(d) iskolai szocializáció részhatása
	(e) kortárs szocializáció részhatása
	(f) késleltetett kialakulás
	(g) strukturális dimenziók kitüntetett hatása
H3. – előrejelző funkciója kiemelkedő.	(a) hat a politikai részvételre és a politikai beágyazottságra
	(b) hat a demokráciaképre
	(c) hat a választási részvételre

FELHASZNÁLT ADATBÁZISOK[48]

A fenti négy hipotézis és az alatta megfogalmazott kutatási kérdések megválaszolására kvantitatív, statisztikai eszközöket, valamint kvalitatív eljárásokat alkalmazok. Az előbbi esetében leíró és többváltozós statisztikákat számolok különböző adatbázisokból, míg az utóbbinál nyitott survey kérdések eredményeit mutatom be, fókuszcsoportos beszélgetések, valamint egyéni interjúk tartalomelemzését végzem el.

[48] Az adatbázisok pontos elnevezését és néhány specifikációját a mellékletben gyűjtöm össze.

Jeleznem kell, hogy a feldolgozásra kerülő összes empirikus kutatás adatbázisa egy kivételtől eltekintve keresztmetszeti kutatásokból áll, és ez nehezíti az értelmezést. Két kutatási infrastruktúra, a *European Social Survey* (ESS),[49] valamint az *Ifjúság*[50] adatfelvételek azonban kettő, illetve négyévenként, ugyanazon adatfelvételi módszertan és kérdéspark lekérdezésével történtek több mint 20 éven keresztül. Ezek olyan vizsgálatsorozatok, amelyek hosszú távú trendeket mutatnak, és a módszertani azonosságuk miatt már-már longitudinális jellegű felvételekként kezelhetők. A European Social Survey (ESS)[51] indulásától, 2002 óta 12 hullámot[52] ért meg, és Magyarország a nemzetközi kutatási infrastruktúra egyik olyan országa, amely minden hullámban részt.

Az Ifjúság adatfelvételek 2000-ben indultak Magyarországon. Olyan vizsgálatsorozatról beszélhetünk, amely négyévenként 8000 magyarországi, illetve 2016 óta további 4000 külhoni magyar fiatalt kérdez meg többek között a politikával kapcsolatos attitűdjeiről. Ez sem panelvizsgálat, de hosszú távú, azonos mintavételi eljárással készülő, azonos kérdéseket megfogalmazó kérdései segítik a trendek megértését.

Az egyetlen kivétel a keresztmetszeti kutatások alól az NKFIH K 119603 *„Részvétel, képviselet, pártosság, választási panel, 2018"* elnevezésű kutatás, ahol három hullámból álló valódi panelvizsgálatot készített az általam vezetett kutatói team.[53] A 2018-as választási kampány előtt, a választási kampányban, majd az országgyűlési választás utáni adatfelvételekben 449 olyan személy volt, aki mindhárom hullámban részt vett, és esetükben jól nyomon követhető a választási kampány egyéni szintű hatása. A *Részvétel, képviselet, pártosság* kutatássorozat azért is jelentős, mert több kiegészítő survey, valamint fókuszcsoportos beszélgetések kapcsolódnak hozzá.[54]

[49] Részletesen lásd: https://www.europeansocialsurvey.org/ és https://ess.tk.hu/.

[50] A legutolsó két hullám kutatói teamje: Székely Levente kutatásvezető, Szabó Andrea, Pillók Péter, Domokos Tamás, Kántor Zoltán, illetve Bauer Béla és Ruff Tamás. A 2024-es adatfelvétel a kézirat lezárása után készült el.

[51] Érdemes megjegyezni, hogy a kétévenkénti vizsgálati periódus inkább csak eszmei jellegű. Az egyes országok eltérhetnek a szigorú kétéves rendtől. Róbert, Oross és Szabó (2017: 128) összevetették az egyes hullámok tényleges részvételi időpontját az aktuális politikai eseményekkel, bemutatva az adatfelvételi időpontokhoz kötődő esetleges politikai torzító hatásokat. Róberték megállapították, hogy a 2002-es, a 2006-os, a 2010-es és a 2014-es hullámok elvileg valamilyen választási aktushoz kötődnek, így a különböző, politikához kötődő eredmények interpretálását kellő óvatossággal kell kezelni.

[52] A 11. hullám eszmei adatfelvételi időpontja 2023 volt, a teljes körű adatbázis 2024. november 21-én jelent meg. A kötet kéziratának lezárása miatt a 11. hullám elemzése csak részleges lehetett.

[53] A kutatói team tagjai: Róbert Péter, Papp Zsófia, Patkós Veronika, Farkas Eszter, Oross Dániel.

[54] A választási panel közvetlen előzménye a 2002-ben megalakult *Magyar Választáskutatási Program* (MVP), illetve annak tudományos Tématanácsa volt, amely először szervezte össze a hazai választáskutatási műhelyeket és a szakma legkiválóbb képviselőit. A 2003 és 2011 között működő szakmai szerveződés tudományosan előkészített, egymásra épülő, releváns kutatássorozatot hajtott végre, amely kiterjedt a népszavazások, az EP-választások, az önkormányzati és leginkább az országgyűlési választások vizsgálatára és elemzésére. Ezen adatfelvételek majd mindegyike értékes információkkal szolgál a 2000-es évek politikai érdeklődésének alakulására.

Az ESS-en, az Ifjúságon, valamint a választási panelkutatáson kívül két összetett, több adatfelvételt is magába foglaló kutatássorozat is külön figyelmet érdemel. Az első az általam irányított *Aktív Fiatalok Magyarországon* kutatássorozat,[55] amely 2010 és 2024 között öt alkalommal reprezentatív mintán vizsgálta a magyar egyetemisták és főiskolások politikai attitűdjeit, benne a politikai érdeklődést. A másik kulcsfontosságú adatfelvétel-sorozat a Kovách Imre akadémikus által irányított *Mobilitás Kutatási Centrum*[56] 2015-ben, 2017-ben, 2019-ben és 2021-ben felvett 2000 és 5000 fő közötti, nagymintás kutatásai, amelyek ugyan keresztmetszeti kutatások, de mintanagyságuk miatt kivételes elemzésekre adhatnak lehetőséget.[57]

2021 végén kezdődött a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) támogatásával a Post-COVID 2021–19 pályázati azonosító számú, *„Generációk azonosítása Big Data logikával a poszt-pandémiás időszakban"* elnevezésű kutatássorozat, amelynek célja a nagy kockázatú poszt-COVID-jelenségek kutatásának ösztönzése. Az általam irányított[58] kutatás big data módszerekkel azt vizsgálja, hogy a fiatalok hogyan élték meg a 2020–2022 közötti COVID-időszakot. A vizsgálat fontos adalékokkal szolgál a fenti survey vizsgálatok eredményeihez.

Ezen túl pedig a TÁRKI Adatbank szolgáltatott adatbázisokat a rendszerváltás előtti és az azt közvetlenül követő időszak folyamatainak megértéséhez.[59] A fenti részletes bemutatás jelzi, hogy a könyvhöz nem egy, kifejezetten erre a célra készített kutatás eredményeit dolgozom fel, hanem összegzem mindazokat az ismereteket, amelyeket ezen adatbázisok hordoznak.

POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS MÉRÉSE A SZAKIRODALOM ALAPJÁN

A fejezet végére egyetlen kérdés tisztázása maradt: hogyan mérjük a politikai érdeklődést? A szakirodalmi feldolgozás során megemlítettem Jan van Deth (1990) programadó cikkét (lásd még van Deth 1991). van Deth a politika iránti érdeklődést ezekben a cikkekben aszerint fogalmazza meg, hogy a politika milyen mértékben kelti fel az állampolgárok kíváncsiságát. Ebben az értelemben a politikai érdeklődés pszichológiai jellegű fogalom, így a mérését meglehetősen bonyolultnak és problematikusnak tekinti. Arra utal, hogy konszenzuális gyakorlatként a kutatók azt gyakran egyenlőnek tekintik az érdeklődés önkifejezésével. Az érdeklődés ilyen módon történő mérésére egy egyszerű önmeghatározó eszközt alkalmaznak, amely egyetlen kérdésből áll: „Mennyire érdekli önt a politika? (How interested would you say you are in politics?)" – Nagyon érdekli, valamennyire érdekli, nem nagyon érdekli, vagy egyáltalán nem érdekli? – Azt ajánlja, hogy az ezzel a kérdéssel operacionalizált érdeklődés típusát szubjektív politikai érdeklődésnek nevezzük (van Deth, 1990: 281).

van Deth nem titkolja, hogy lehet, sőt vélelmezhetően van is probléma a műszer érvényességével, hiszen többnyire nem tudható pontosan, hogy az emberek mire is asszociálnak, amikor a politikáról gondolkodnak, és a politikai érdeklődés lehet „az egyén társadalmi tükörképe", vagyis a magasabb végzettségűek gondolhatják, hogy ez valami olyasmi, ami az ő területiumok, intellektuális monopóliumuk, míg a kevésbé kiváltságosok eltolhatják maguktól a kérdést vagy instrumentálisan tekinthetnek a politikára; van Deth összességében arra a megállapításra jut, hogy bármilyen alternatíva jön is szóba, végső soron mindig ugyanaz az eredmény.

Gabriel és van Deth (2003) három angol kifejezést mutat be: „interest in politics" – érdeklődés a politika iránt; „political interest" – politikai érdeklődés; valamint „political involvement" – politikai bevonódás; ezeket a gyakorlatban szinonimaként használják a kutatók. A három fogalom mögött a már jelzett szubjektív politikai érdeklődés áll, ezt „úgy mérjük, hogy közvetlenül megkérdezzük az embereket, mennyire érdeklődnek a politika iránt" (395). Azonban a politikai érdeklődés mérésének egy második módját is javasolják. Egy attitűdnek nemcsak affektív, hanem viselkedési összetevője is van, így érdemes arra is rákérdezni: „Ha barátaival összejön, mit mondana, hogy gyakran, alkalmanként vagy soha nem vitatják meg a politikai kérdéseket?" („When you get together with your friends, would you say that you discuss political matters frequently, occasionally, or never?') (396.) Azok az emberek tehát, akik azt mondják, hogy „gyakran" beszélgetnek a politikáról a barátaikkal, érdeklődőknek tekinthetők; az összes többi válasz a politika iránti érdeklődés hiányát jelzi (van Deth, 1991: 204).

A politika iránti érdeklődés tehát két egyszerű kérdéssel mérhető leginkább: magával a szubjektív politikai érdeklődéssel és a politikai beszélgetések/viták gyakoriságával. A politikai szociológiai az elmúlt közel 70 évben, vagyis Berelson, Lazarsfeld és McPhee (1954) óta ezt a két kérdést alkalmazza a kutatás tárgyának vizsgálatára. Hogy ez mennyire igaz, arra bizonyítékul szolgál Lee Seonghui, Nick C. N. Lin és Randolph T. Stevenson (2015) tanulmánya. Ebben összefoglalják, hogyan mérik a nemzetközi vizsgálatok a politikai érdeklődést. Nem nehéz a táblázat alapján belát-

[55] A kutatói team eredeti tagjai: Oross Dániel, Róna Dániel és Keil András, illetve Susánszky Pál, Sebestény Annamária és Papházi Viktor.

[56] A kutatói team tagjai: Kovách Imre, Kristóf Luca, Szabó Andrea, Gerő Márton, Hajdu Gábor és Huszár Ákos.

[57] 2024. november folyamán készült egy kiegészítő, 1000 fős hibrid vizsgálat a 21 Kutatóközpont közreműködésével, amelyből néhány eredményt jelen kötetben is közlök.

[58] A kutatói team tagjai: Fekete Mariann, Böcskei Balázs és Nagy Ádám.

[59] Ezúton kívánok köszönetet mondani a TÁRKI Adatbank munkatársainak, különösen Hegedűs Péternek, hogy gyorsan és nagyon pontosan álltak rendelkezésemre, és majd egy tucat adatbázishoz adtak ingyenes hozzáférést. Jelzem továbbá, hogy az IDEA Intézet társadalmi felelősségvállalás keretében rendelkezésemre bocsátotta a 2024-es EP-választások előtt négy hullámban készült adatbázisát, amely kérésemre a politikai érdeklődést négy- és ötfokozatú skálán is mérte. Hálás vagyok Böcskei Balázsnak ezért az unikális és pótolhatatlan adatbázisért.

ni, hogy nagyon nagy számú kutatásban, nagyon hasonlóan, lényegében a fentiekben rögzítettek mentén mérik.[60]

Lee, Lin és Stevenson (2015) megállapítják a szubjektív politikai érdeklődés egydimenziós voltát. Ez olyan kérdés, amelyben a kérdezett önmaga értékeli saját magát külső referencia nélkül, és amelyhez az esetek többségében nincs – nem szükséges – hosszú szűrő vagy felvezető kérdés. A kérdésfeltevés varianciája csekély, egy-két szó eltéréssel lényegében mindig ugyanazt és ugyanúgy mérik a kutatók. Talán ott található némi eltérés, hogy időnként szimplán *a politikát, helyenként a politikát és a kormányzatot,* valamint *a közügyeket vizsgálják.*

6. táblázat. A politikai érdeklődésre vonatkozó kérdéseket tartalmazó, nemzetek közötti felmérések összefoglalása

Felmérés	*Kérdés megfogalmazása*	*Válaszkategóriák*	*Országok*	*Időkeret**	*Felmérések száma*
Afro-barométer	Mennyire érdekli a politika és a kormányzás? (w1)*	Nagyon / Valamennyire / Nem.	36 (Afrika)	1999–2013 (5+ hullám)	100
	Mennyire érdeklik a közügyek? (w2)*	Nagyon / Valamennyire / Nem.			
	Mennyire érdeklik Önt a közügyek? (w3–w5)*	Nagyon / Valamennyire / Nem nagyon / Egyáltalán nem.			
ASES (Asia Europe Survey)	Mennyire érdekli Önt a politika?	Nagyon / Meglehetősen / Kevéssé / Egyáltalán nem.	18 (Ázsia és Európa)	2001	18
ABS (Asian Barometer Survey)	Mennyire érdekli Önt a politika?	Nagyon / Valamennyire / Nem nagyon / Egyáltalán nem.	13 (Ázsia)	2001–2013 (3 hullám)	34
Central & Eastern Eurobarometer	Általánosságban mennyire érdekli a politika?	Nagyon / Eléggé / Nem nagyon / Egyáltalán nem érdekel.	7 (Közép- és Kelet-Európa)	1990–1991	9

[60] Annyit fontos megjegyezni, hogy az általam leginkább ismert ESS (European Social Survey) esetében a szerzők rosszul használják a válaszkategóriákat. Az ESS angol, eredeti kérdőívében „very interested, quite interested, hardly interested, or not at all interested", azaz „nagyon érdekli, eléggé érdekli, alig érdekli és egyáltalán nem érdekli" kategóriák szerepelnek a legutolsó 2020-as, 10. hullámig, nem pedig Very/Fairly/Little/Not at all, ahogyan az 1. táblázatban (Lee–Lin–Stevenson, 2015: 207).

Felmérés	*Kérdés megfogalmazása*	*Válaszkategóriák*	*Országok*	*Időkeret**	*Felmérések száma*
Eurobarométer	Mennyire mondaná, hogy érdekli a politika?	Nagyon / Valamennyire / Nem nagyon / Egyáltalán nem.	16 (Európa)	1970–2002 Trendfile (10 hullám)	133
EES (European Election Study)	Mennyire mondaná, hogy érdekli a politika?	Nagyon / Valamennyire / Egy kicsit / Egyáltalán nem.	27 (Európa)	1989–2009 (5 hullám)	91
ESS (European Social Survey)	Mennyire érdekli Önt a politika?	Nagyon / Meglehetősen / Kevésbé / Egyáltalán nem.	36 (Európa)	2002–2012 (6 hullám)**	161
ISSP (International Social Survey Programme)	Mennyire érdekli Önt személy szerint a politika?	Nagyon / Meglehetősen / Kevésbé / Egyáltalán nem.	72 (világszerte)	2004, 2007	72
Latino-barometro	Mennyire érdekli Önt a politika?	Nagyon / Meglehetősen / Kevésbé / Egyáltalán nem.	19 (Közép- és Latin-Amerika)	1995–2010 (12 hullám)	202
WVS-EVS (World Value Survey – European Value Study)	Mennyire érdekli Önt a politika?	Nagyon / Valamennyire / Nem nagyon / Egyáltalán nem.	101 (világszerte)	1981–2008 (5 hullám)	231
				A felmérések száma összesen: 1051	
				Az országok száma: 125	

*A kérdést tartalmazó hullámok száma (Lee–Lin–Stevenson, 2015: 207).
**A publikáció óta elkészült a 7., 8., 9., a 10. és a 11. hullám.
Forrás: Lee–Lin–Stevenson, 2015: 207.

A van Deth által jelzett tanulmányok óta eltelt 30–40 évben a kutatókat nem elégítette ki az a magyarázat, hogy a politikai érdeklődést, amely nagyon összetett attitűd, ilyen egyszerűen lehet operacionalizálni. Több kísérlet született annak revideálására és új mérőeszközök bevezetésére. Röviden összefoglalva az alábbi eseteket, ezek mind kudarccal végződtek. Markus Prior (2019: 51) találóan fogalmazza meg, hogy minden kísérlet ellenére – ezen a területen egyébként ő is élen jár – a politikai érdeklődés „egydimenziós" mérőeszköz, amelyet lehet százféleképpen mérni, végső soron mindig ugyanazt az eredményt kapja a kutatás vezetője.

Shani 2012-ben a hagyományos kérdések mellett több új, politikai érdeklődéssel kapcsolatos kérdés tesztelését próbálja ki amerikai mintán. Ezekben nemcsak az érdeklődés, de a figyelem kifejezést is használja, és a politikai, valamint a politika és a kormány iránti érdeklődést/figyelmet kombinálja:

1. Mennyire érdekli önt a kormányzat tevékenységéről és a politikában zajló folyamatokról szóló információ? Rendkívül érdekli, nagyon érdekli, mérsékelten érdekli, kissé érdekli, vagy egyáltalán nem érdekli?
2. Mennyire figyel oda a kormányzatban és a politikában zajló eseményekkel kapcsolatos információkra? Rendkívül közelről, nagyon közelről, mérsékelten közelről, kissé közelről, vagy egyáltalán nem közelről?
3. Milyen gyakran figyel arra, hogy mi történik a kormányzatban és a politikában? Mindig, legtöbbször, körülbelül az idő felében, néha-néha, vagy soha?

Azt találja, hogy a három új tétel között túlzottan is szoros korreláció mutatható ki, azaz redundánsnak tűnnek. A szokásos szubjektív politikai érdeklődés kérdésével is szoros kapcsolatot talál, ugyanakkor megjegyzi, hogy a három új kérdésből összeállított index felülmúlja az önmagában régi kérdést, mert megbízhatóbb. Hátránya azonban az, hogy bonyolultabb, összetettebb, azaz nagyobb a nem mérési hiba lehetősége, ráadásul összességében nem hoz új ismeretet.

Galais, Blais és Bowler 2014-ben szintén meg kívánja újítani a politikai érdeklődés mérését, kevés sikerrel. Nemcsak azt vizsgálják az Amerikai Egyesült Államokban és Franciaországban, hogy mennyire érdekli a politika a kérdezettet, hanem a politika fontosságát az élet másik öt területével, a sporttal, a vallással, a művészettel, a kultúrával és a tudománnyal is összehasonlítják. Kutatásaik során – megerősítve minden korábbi hasonló témában készült empirikus vizsgálatot – azt tapasztalják, hogy a politikai érdeklődés minden esetben erős előrejelzője a politikai részvételnek. Ez az érdeklődés az életkor és az iskolai végzettség mellett növekszik, és valamivel magasabb a férfiak körében. A legfontosabb kérdés vonatkozásában azon ők is arra a következtetésre jutnak, hogy a politikai érdeklődés relatív mérései nem hoznak nagyon eltérő eredményeket az egyszerű szubjektív mérőeszközhöz képest.

Lee, Lin és Stevenson (2015) kísérleti vignetta-technikával megpróbálják pontosítani a politikai érdeklődés tartalmát. Azt feltételezik ugyanis, hogy az egyes nemzetek közötti politikai érdeklődési átlageltérések egyszerűen abból következnek, hogy a különböző országokban az emberek szisztematikusan másképp értelmezik a politikát. A bevezetett eljárás lényege, hogy minden kérdezett számára egyértelművé tegyék az ordinális válaszkategóriák jelentését és értelmezését. Arra kérték a holland, angol és francia válaszadókat, hogy értékeljék négy hipotetikus személy politikai érdeklődésének szintjét, majd ugyanezen a skálán saját érdeklődésüket is el kellett helyezniük. Minden egyes vignetta esetében a válaszadók egy 10 pontos skálán értékelték e hipotetikus személyek politikai érdeklődésének szintjét, ahol az 1 azt jelezte, hogy a személyt egyáltalán nem érdekli a politika, a 10 pedig azt, hogy nagyon érdekli.

[A személy] minden reggel munkába menet a kormányról és a politikáról olvas az újságban. Otthon gyakran olvas politikai blogokat az interneten, és néz politikai témájú televíziós műsorokat. [Ő] szívesen beszélget [barátaival és munkatársaival] a politikáról, és szívesen osztja meg [a] politikával kapcsolatos nézeteit másokkal.

[B személy] nézi az esti híreket a televízióban, és általában akkor figyel oda, ha a hírek a kormányról és a politikáról szólnak. Időnként [ő] politikai blogot olvas, és alkalmanként beszélget a politikáról a munkahelyi barátaival, különösen választási kampányok idején, vagy amikor a kormány egy fontos kérdéssel foglalkozik.

[C személy] magától ritkán foglalkozik politikával és kormányzattal, de ha egy közeli barátja ajánlja neki, akkor elolvas egy politikai cikket vagy meglátogat egy politikai blogot. Hasonlóképpen, [ő] részt vesz a politikáról szóló beszélgetésekben, ha [a] barátai kezdeményezik azokat, de [maga] szinte soha nem kezdeményez ilyen beszélgetéseket.

[D személy] elfordul a politikától. [Ő] csak akkor figyel a kormányról és a politikáról szóló hírekre, amikor [a] kedvenc műsorára vár, és [ő] kerüli a politikai témák megvitatását [a] barátaival és a családjával. (Lee–Lin–Stevenson, 2015: 211.)

A szerzők úgy érvelnek, hogy ezek a vignetták egy ordinális skálán rendezhetők el, a politika iránti legnagyobb érdeklődéstől (A személy) a némi érdeklődésen át (B személy) a kevés érdeklődésig (C személy), végül pedig az egyáltalán nem érdeklődésig (D személy).

Eredményeik azonban azt az állítást támasztják alá, hogy *a politikai érdeklődést egyszerűség, egyértelműség és közel egységes „standarditás" jellemzi (ami megnyilvánul a kérdésfeltevésben éppúgy, mint a válaszkategóriákban).* Nem a politikai érdeklődés mérésének szisztematikus különbségeiből, hanem tényleges társadalmi, gazdasági, történelmi különbségekből ered a nemzetek eltérő politikai érdeklődése. Nincs lényeges, az eredményeket jelentősen befolyásoló értelmezési probléma a politikai érdeklődés szubjektív mérésével. Fontos azonban jelezni, hogy több, egymástól független kutatás is jelezte: a politikai érdeklődés nem gendersemleges mérőeszköz (Fitzgerald, 2013; Kostelka és munkatársai, 2019; Ferrín és munkatársai, 2019; Tormos–Verge, 2022; Ferrín–García-Albacete, 2024; Keeling, 2023). Ezen kutatások alapján a politikát a nők és a férfiak is hasonlóan értelmezik, nem ebben van az eltérés, hanem a politika magyarázatában. A politika – a nők és a férfiak szerint egyaránt – pártpolitika, intézményes, erőforrásokkal kapcsolatos konfliktusokkal terhelt világ, amely a férfiakhoz kötődik. Vagyis a politikai érdeklődés mértéke valóban standard, egyértelműen megfogalmazható kérdéskört jelez, egy az egyes

társadalmakban standard módon jelen lévő, „absztrakt" politikafogalmat (Ferrín és munkatársai, 2019).

A különböző kutatói nemzedékek tehát eltérő és egyre fejlettebb eszközökkel próbálkoztak a politikai érdeklődés vizsgálatának megújításával, azonban semmilyen kísérletnek nem volt érdemi eredménye. A politikai érdeklődés egydimenziós fogalom.

A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS MÉRÉSE A KÖTETBEN

A fentieknek megfelelően a politikai érdeklődést a szubjektív politikai érdeklődéssel és ahol csak erre lehetőség nyílik, a politikai beszélgetések gyakoriságával fogom jellemezni. Majd minden felhasználásra kerülő adatbázisnál a következő egyszerű, de mint láttuk, jól értelmezhető kérdést teszik fel a kutatók: *Mennyire érdekli Önt a politika?*

Tulajdonképpen egy probléma merül fel a kérdés kapcsán: a Likert-skálán a válaszkategóriák számát ritkán három (1–2–3 értékű skála), négy (1–2–3–4 értékű skála) vagy öt (1–2–3–4–5 értékű skála) értékkel használhatják a kutatók. Az első és a harmadik esetben a skálának van közepe, a négyfokú skálánál viszont nincs. Ennek érdemi jelentősége lehet a végeredmény szempontjából, mert míg a középső értékkel rendelkező skálák esetén a kérdezettnek lehetősége nyílik valamilyen módon elkerülni a válaszadást ezen érték választásával, addig a páros értékű skálák inkább normatív jellegűek. A kutatók ebben az esetben arra késztetik a kérdezettet, hogy mindenképpen vagy pozitív, vagy negatív irányba döntse el véleményét (Babbie, 2003). A négyértékű és az ötértékű skála számtani átlaga természetesen eltér egymástól. A négyértékű skála átlaga 2,5, az ötértékűé pedig 3, ami szintén nehézkessé teszi az összehasonlítást. Más az eloszlása is: míg a négyértékű skála elnyújtott Gauss-görbe jellegű, addig az ötértékű általában középen csúcsosodó. Az sem teljesen következetes, hogy verbális vagy nonverbális skálákról beszélünk-e, azaz minden esetben meg van-e nevezve a skála minden egyes értéke, vagy sem.

Abban következetesek ezek a skálák, hogy az egyes érték mindig azt jelenti, valaki egyáltalán nem érdeklődik a politikai iránt, a négyes vagy az ötös pedig azt, hogy nagyon érdeklődik. Úgy vélem, hogy a *skála típusától függően az érdeklődés négyes vagy ötös szintje megszorítás nélkül nevezhető az érdeklődés diszpozíciós, fejlett fázisának, míg szintén a skála kategóriaszámától függően a kettes és a hármas szint közelebb áll az első fázishoz, a kezdeti szinthez* (ebben az esetben tehát az azonosítás nehézkesebb). Értelemszerűen az egyes érték a három-, a négy- és az ötkategóriás skálaváltozatban is a politika elutasítását, bizonyos szerzőknél az apolitikusságot jelenti.

Két olyan adatfelvétel is rendelkezésre áll, amely megpróbálja tisztázni, hogy a négy- és az ötfokozatú politikai érdeklődést mérő Likert-skálákra hogyan reagálnak az emberek, hogyan történik a skálák egyes értékei közötti vándorlás.

Az IDEA Intézet 2024. február és május között hónapról hónapra kérdezte a politikai érdeklődés két mérőeszközét, először mindig az ötfokú skálát, majd a kérdőív egy másik pontján a négyfokút. Az alábbi, aggregált adatokat tartalmazó, úgynevezett Sankey-ábra (7. ábra) mutatja a szavazói vándorlást, azt, hogy az ötfokú skálát választók később milyen értékkategóriát tartanak önmagukra igaznak. Talán az a legnagyobb meglepetés az adatok alapján, hogy nem csak a hármas, azaz középső értéket választók mozognak a két kérdés között, hanem minden kategória esetében látható vándorlás. Az eredetileg hármas értéket választók fele a négyfokú skálán is hármas, azaz inkább érdekel szintet választ, 14 százalékukat viszont inkább nem érdekli a politika, 28 százalékuk pedig nem válaszoló lesz. Érdekes, hogy az eredetileg négyes értékkategóriára tippelők 56 százaléka is később hármas értéket fogad el önmagára érvényesnek, nagyon érdekel kategóriát 28 százalékuk választ. Legkövetkezetesebb választ az ötös kategóriában gondolkodók adnak, akiknek 71 százaléka a négyfokú skálánál is a legmagasabb értéket választja. Ráadásul az elfáradás jelensége is náluk a legalacsonyabb (17%).

Pontosabban jelzi a vándorlást, ha a bizonytalan és/vagy válaszmegtagadó kategóriákat elkülönítjük. Ebben az esetben ugyanis a kérdőív kitöltőjének kifáradásából eredő torzításokat ki tudjuk kerülni. Az ily módon készített grafikonból egyértelművé válik, hogy minél magasabb az eredeti válaszkategória értéke, annál következetesebb a második választás (különösen a nagyon érdekel kategória esetében). Ezzel ellentétben, a politika iránt egyáltalán nem érdeklődők és az inkább érdeklődőbb válaszai széttartóbbak, nem következetesek, némileg ad hoc jellegűnek tűnnek.

Kongruensebb, következetesebb az együttjárás a két skála között a HUN-REN TK Szociológia Intézet és a 21 Kutatóközpont hibrid kutatásában (2024. november), ahol előbb négyfokú skálán kérdezték meg a politikai érdeklődést, majd a kérdőív politikai blokkjának legvégén ötfokú eszközzel. Itt is látszik azonban, hogy a legkövetkezetesebb választ azok adják, akiknek a politikai érdeklődése magas, és ahogy az csökken, úgy növekszik a válaszok széttartása. Az 1–5 fokú skálán a hármas, középső kategória forrása az egyáltalán nem érdekli, valamint az eléggé érdekli (3-as és 4-es értékkategória az 1–4 skálán) szint.

A fenti eredményekből arra következtetek, hogy a hármas, középső érték nem valami semleges, közömbös tartalmú válaszkategória, hanem talán a „valamennyire érdekel, de nem különösebben" kifejezéssel írható le. Az sem látom alátámasztottnak, hogy ez az érték kifejezetten bizonytalanságot hordozna; ezek az egyszerű számítások nem arra utalnak, hogy azért választaná valaki a politikai érdeklődés mérőeszközén a hármast, mert nincs tisztában saját, politikával kapcsolatos attitűdjeivel. Azonban a kérdés megválaszolásához – hogy melyik a jobb, pontosabb, érvényesebb eszköz a magyar kontextusban: a négyfokú (1–2–3–4) vagy az ötfokú (1–2–3–4–5) – a fentieknél mélyebb elemzésekre, adott esetben speciális, kísérleti kutatásra van szükség. Biztosan látszik, hogy bármely skálatípust vizsgáljuk is, az eléggé érdeklődők (négyes érték) és a nagyon érdeklődők (ötös) válaszai követke-

7. ábra. A politikai érdeklődés átalakulása az ötfokú és a négyfokú skála között, 2024. január–május (1–5 skála átalakulása 1–4 skálává, százalék)

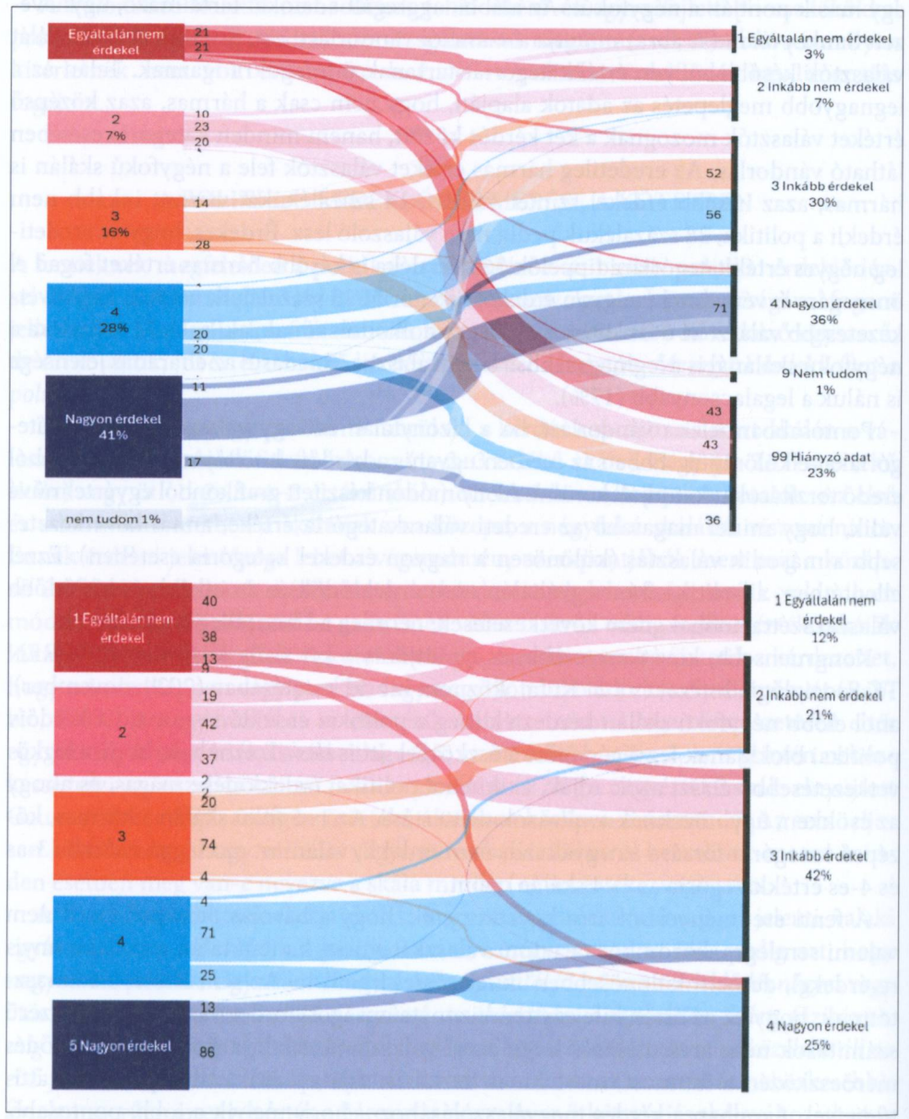

Pearson-féle Chi²= 5239.143, sig=0,000; Cramer's V=0,366; sig=0,000; r=-0,159.[1]
Pearson-féle Chi²= 5358.509, sig=0,000; Cramer's V=0,552; sig=0,000; r=0,745.[2]
Adatok forrása: IDEA Intézet, havi online omnibusz (2024. február–május).

[1] Havi bontásban: 2024. február: Cramer's V=0,381, Pearson r=-0,221. Március: Cramer's V=0,341, Pearson r=-0,102. Április: Cramer's V=0,377, Pearson r=-0,175. Május: Cramer's V=0,421, Pearson r=-0,141.
[2] Havi bontásban: 2024. február: Cramer's V=0,576, Pearson r=0,775. Március: Cramer's V=0,509, Pearson r=0,671. Április: Cramer's V=0,565, Pearson r=0,759. Május: Cramer's V=0,615, Pearson r=0,771.

8. ábra. A politikai érdeklődés átalakulása az ötfokú és a négyfokú skála között, 2024. november (1–4 skála átalakulása 1–5 skálává, százalék)

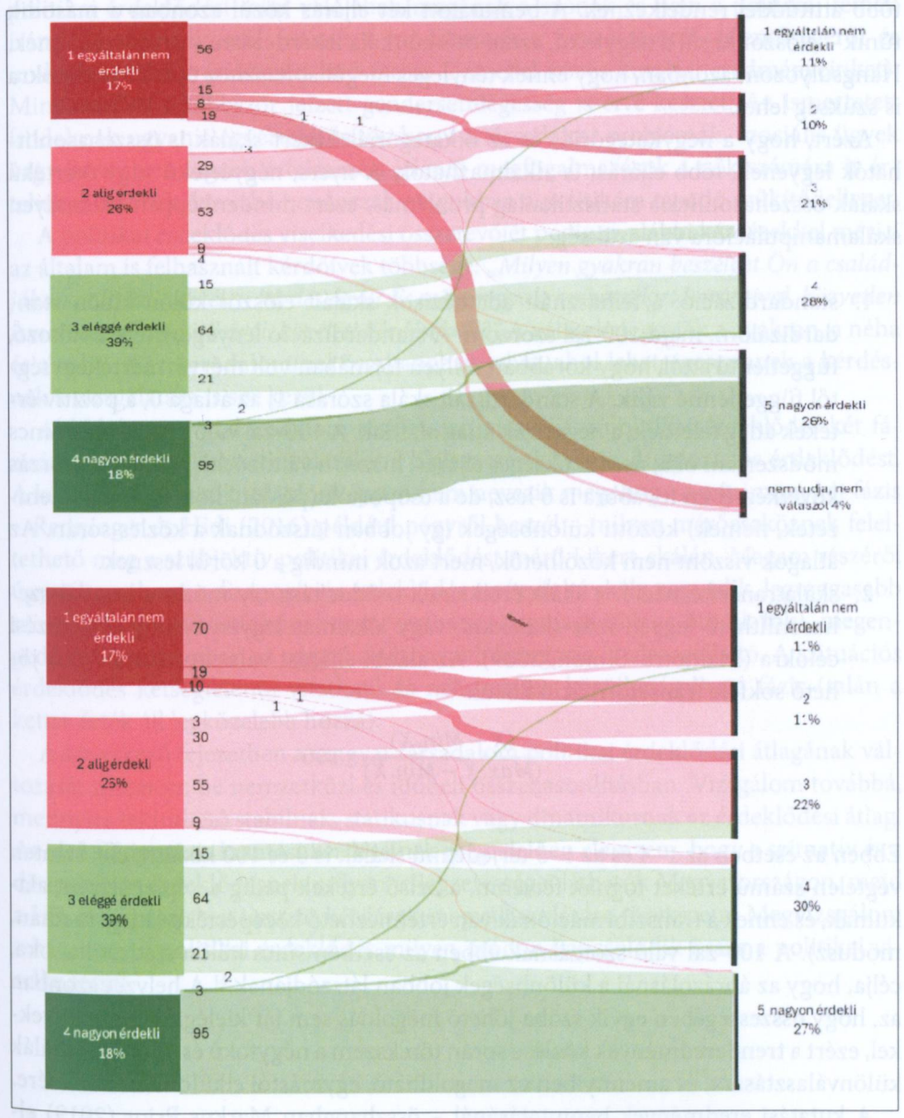

Pearson-féle Chi²=1599.073, sig=0,000; Cramer's V=0,729; sig=0,000; r=0,485.
Pearson-féle Chi²=1531.376, sig=0,000; Cramer's V=0,730; sig=0,000; r=0,857.
Adatok forrása: HUN-REN TK Szociológia Intézet – 21 Kutatóközpont, hibrid telefonos és online kutatás (2024. november).

zetesebbek, egyértelműbbek, míg – vélelmezhetően a politikai szofisztikáltság csökkenésével párhuzamosan – az alacsonyabb politikai érdeklődést mutatók széttartóbb attitűddel rendelkeznek. A bemutatott két eljárás közül azonban a második tűnik – először kerül a négyfokú, aztán ötfokú skála lekérdezésre – érvényesebbnek. Hangsúlyozom azonban, hogy ennek tényleges megállapításához újabb kutatásokra is szükség lehet.

Azért, hogy a négykategóriás és az ötkategóriás Likert-skálák is összehasonlíthatók legyenek, több eljárást is alkalmazhatok. A nyers, négyértékű vagy ötértékű skálák összehasonlítása statisztikailag problémás, ezért mindenképpen valamilyen skálamanipulációra van szükség.

1. standardizáció: a felhasznált adatbázisok skáláit először külön-külön standardizálom, majd 100-zal szorzom. A standardizáció lényege, hogy a változó, függetlenül attól, hogy korábban milyen formában volt mérve, mértékegységtől függetlenné válik. A standardizált skála szórása 1, az átlaga 0, a pozitív értékek átlag felettiek, a negatívak átlag alattiak. A 100-zal való szorzásnak nincs módszertani oka, nem szükséges eljárás, hiszen a változó átlaga a 0-val szorzás következtében továbbra is 0 lesz, de a csoportok (például korcsoportok, nemzetek, nemek) közötti különbségek így jobban látszódnak a közlés során. Az átlagok viszont nem közölhetők, mert azok mindig a 0 körül lesznek.
2. skálatranszformáció: a skála értékeinek módosítása oly módon, hogy összehasonlítható legyen más skálákkal, vagy alkalmas legyen bizonyos elemzési célokra (Malhotra–Simon, 2009). Az alábbi eljárást választottam a szóba jöhető sokféle transzformáció közül:

$$\frac{(X - Min.X)}{(Max.X - Min.X)} * 100$$

Ebben az esetben az 1–4 és az 1–5 terjedelmű skálák is 0 és 100 közötti, elvi szinten végtelen számú értéket fognak felvenni, a belső értékek pedig a képlet szerint alakulnak, és ennek a transzformációnak van értelmezhető középértéke (átlag, medián, módusz). A 100-zal való szorzásnak ebben az esetben sincs külön statisztikai oka, célja, hogy az ábrázolásnál a különbségek jobban látszódjanak.[61] A helyzet azonban az, hogy összességében egyik szóba jöhető megoldás sem jár kielégítő eredményekkel, ezért a trenderedmények közlése során törekszem a négyfokú és az ötfokú skálák különválasztására, és amennyiben ez megoldható, egymástól elkülönített közlésére.

A kutatási eredmények bemutatásánál – összhangban Markus Prior (2019) eljárásával – a társadalmi ügyek és a közéleti témák iránti érdeklődés alakulását is

[61] Prior (2010, 2019) szintén 0–100-as skálákat használ a német, a brit, a svájci és az amerikai politikai érdeklődési trendek összehasonlításakor.

vizsgálom abból a feltételezésből kiindulva, hogy a politika annyira negatív kontextusú Magyarországon, hogy a nemzetközi összehasonlításban tapasztalt alacsony politikai érdeklődési szint valójában magának a szónak és nem a politikai témák iránti figyelemnek szól (ennek a módszernek a bevezetéséről, jelentőségéről és unikális voltáról részletesen lásd Oross Dániellel közös kutatási eredményeinket). Mindamellett a többször jelzett gendersemlegesség is erre késztet. Az ismertetett irodalmak ugyanis egyértelműsítik, hogy a társadalmi problémák, szociális ügyek vagy bármilyen tágabb értelmezést jelentő megfogalmazások a nők számára is értelmezhetőbbek, kevésbé hordozzák magukban a politikára tapadó szűkítő jelleget.

A politikai érdeklődés viselkedési összetevőjét pedig az alábbi kérdésekkel méri a az általam is felhasznált kérdőívek többsége: *„Milyen gyakran beszélget Ön a családjában politikai, közéleti kérdésekről? És milyen gyakran beszélget barátaival, közvetlen ismerőseivel a politikáról, közéleti kérdésekről?"* A válaszkategóriák a gyakran, a néha és a soha. A szakirodalommal összhangban tehát, ahol lehetséges, ennek a kérdésnek a vizsgálatára is sor kerül.

A feldolgozott szakirodalom részletesen vizsgálja a politikai érdeklődés két fázisát: a szituatív, helyzeti, valamint a hajlamszerű, tartós, diszpozíciós érdeklődést. A különböző szerzők tulajdonképpen nem nevezik meg, hogy a minimum két fázis – Renninger és Hidi (2016) például négyről beszél – milyen mérőeszköznek feleltethető meg a szubjektív politikai érdeklődést mérő Likert-skálán. Magam részéről úgy véltem, hogy a diszpozíciós érdeklődés a négyfokú skála negyedik, legmagasabb szintjével egyenlő (ötfokúnál természetesen a legmagasabb az ötödik fok), megengedő módon azonban az eggyel alacsonyabb kategória is idesorolható. A szituációs érdeklődés kétségtelenül vitatható és nehezebben körülhatárolható fázis (talán a kettes érték áll legközelebb hozzá).

A következő fejezetben a magyar társadalom politikai érdeklődési átlagának változását mutatom be nemzetközi és időbeli összehasonlításban. Vizsgálom továbbá, mennyire tekinthető stabilnak, statikusnak vagy dinamikusnak az érdeklődési átlag. Az első főhipotézis kutatási kérdéseinek megfelelően elemzem, hogy a szituatív és a diszpozíciós érdeklődésnek milyen jellegzetességei láthatók Magyarországon, majd a H3. főhipotézishez tartozó kérdések megválaszolására törekszem. Megvizsgálom tehát, hogy a politikai érdeklődés milyen módon kapcsolódik össze a politikai viselkedéssel.

IV. FEJEZET

Tendenciák a politikai érdeklődésben

Stabilitás vagy volatilitás jellemzi a magyar társadalom politikai érdeklődését?

A politikai viselkedéssel foglalkozó tudományterület egyik legfontosabb alapállítása, hogy a politikai alrendszerhez fűződő bármilyen viszony kialakulása elválaszthatatlan egy minimális szintű politikai érdeklődés létrejöttétől (van Deth, 1990; Gabriel–van Deth, (1998 [2003]); Prior, 2010 és 2019). Egyszerűen szólva: ahhoz, hogy egy állampolgár képes legyen és akarjon is beleszólni a politika működésébe, valamilyen mértékben érdeklődnie kell a téma iránt. Természetesen ebben az esetben nem normatív igényről beszélünk, hanem tényállításról. A politika része az emberek életének, még akkor is, ha erről nem mindenki kíván tudomást venni.

A politikai érdeklődés két fázisát különböztethetjük meg: kezdeti vagy másképpen helyzeti (szituációs) érdeklődést, valamint a fejlett (úgynevezett diszpozíciós) érdeklődést (Prior, 2019). A politikai érdeklődés két szintje azt is jelenti, hogy míg az előző felületes, alig-alig jár politikai tudással, és többnyire alacsony szintű politikai szofisztikáltságot jelent, addig az utóbbi belsővé tett, mélyen gyökerező, és kapcsolódik a politikai ismeretek magasabb szintjéhez. Túlzás azonban ezeket affektív és kognitív tényezőkként felfogni, mert mindkettőhöz kapcsolódik érzelmi és értelmi viszonyulás is. A két fázis közötti jelentős, fontos történelmi-politikai események esetében történik mozgás, de persze az is lehetséges, hogy vannak olyan állampolgárok, akik például a választási kampányok során politikai közömbösökből helyzeti érdeklődőkké válnak.

Az alábbi fejezet első részében az első főhipotézishez tartozó kutatási kérdéseket válaszolom meg. Azt vizsgálom tehát, mennyire stabil vagy változékony a politikai érdeklődés Magyarországon időben, térben és társadalmi rétegenként. A főhipotézisben ugyanis azt állítottam, hogy Magyarországon a rendszerváltás óta alacsony szinten stabilizálódott a politikai érdeklődés. Ennek kapcsán öt alhipotézist is tesztelek.

A politikai érdeklődés átlagainak változását egy hosszabb, 40 éves időtávlatban elemzem. Természetesen, ahogy erre a módszertani fejezetben többször utaltam, az 1980-as és az 1990-es évek politikai viselkedésének részletes magyarázata nem tartozik a témámhoz, de a folyamatok értelmezését segíti, ha látjuk az összképet. Az 1982 és 2023 közötti időszak vonatkozásában kétévenként vagy közel kétévenként állnak rendelkezésre adatok, ezért tesztelhető Markus Prior (2010, 2019) azon feltételezése is, hogy a német újraegyesítés, tágabban megfogalmazva a kelet-közép-európai rendszerváltás az egyetlen olyan globális esemény, amely ténylegesen megváltoztatta a politikai érdeklődés rendkívül stabilnak bizonyuló tendenciáit. A német

újraegyesítés következtében a diszpozíciós politikai érdeklődés 0–100 fokú skálán 10 pontot csökkent a keletnémet területeken, és utána azon a szinten rögzült.

Első hipotézisemben azt állítottam, hogy Magyarország vonatkozásában is érvényesül a stabilitás, kivéve – ha Priornak igaza van – a kettős rendszerváltásokat, azaz 1989/1990-et és 2010-et.

A 2000-es évektől kezdve, amikortól a European Social Survey nemzetközi, összehasonlító vizsgálat adatbázisai is rendelkezésre állnak, azt is tesztelem, hogy nemzetközi összehasonlításban milyen tendenciái mutathatók ki a magyar társadalom egyes rétegeire jellemző politikai érdeklődésnek. Elemzem továbbá a szituációs és a diszpozíciós politikai érdeklődés alakulását, végül pedig bemutatom, hogy a magyar társadalom milyen asszociációkat kapcsol a politika fogalmához, azaz hogyan értelmezi a politikai érdeklődést.

A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS ALAKULÁSA 1982 ÉS 2023 KÖZÖTT – HOSSZÚ TÁVÚ TRENDEK[62]

Az alábbi két ábra a könyv kulcsábrái közé tartozik. Ez mutatja ugyanis a magyar, 18 éven felüli állampolgárok politikai érdeklődésének alakulását 40 éves, hosszú távú trendben. A két ábra ugyanannak az adatsornak egy eredeti, négyfokú és egy 0–100-as skálára transzformált adatait[63] jelzi egy polinomiális trendvonal[64] meghúzása mellett. Fontos jelezni, hogy a 2000-es évek előtti időszak közvetlenül nem tárgya a

[62] A Tömegkommunikációs Kutatóközpontban minden valószínűséggel 1982 előtt is készült néhány olyan kutatás, amely vizsgálta a magyar társadalom politikai érdeklődését. Lásd: Kulcsár és munkatársai, 1972 (idézi Szabó I., 1991); Békés, 1976. Minden valószínűség szerint Magyarországon az első olyan kutatás, ami tudatosan a társadalom politikai érdeklődését (is) vizsgálta, 1971-ben készült. A felnőtt lakosságra reprezentatív minták alapján 1971-ben a 18 éven felüliek 29, 1972-ben pedig 28 százaléka érdeklődött nagyon a politika iránt (Szabó I., 1991: 89; Békés, 1976: 112). A pontos kérdés így hangzott: „Mennyire érdeklik Önt a történelmi, a gazdasági, a földrajzi, illetve a politikai kérdések? Mindegyik itemre egy, 1–3-ig terjedő skálán, „nagyon érdekli", „kicsit érdekli" és „nem érdekli" válaszkategóriák segítségével kellett válaszolni. Békés Ferenc szerint 1972-ben a felnőttek egyharmada egyáltalán nem érdeklődött a politika iránt. Történelmi kérdéseknél 41 kontra 21 százalék volt az arány (Békés, 1976: 112). Szabó Ildikó 1984-es és 1986-os meg nem nevezett kutatásokra alapozva azt állította, hogy a rendszerváltás felé közeledve csökkent a magyar társadalom politikai érdeklődése (16 és 17 százalék volt a nagyon érdeklődők aránya) (Szabó I., 1991: 90). Kutatásom következő fázisában – a lehetőségekhez mérten – érdemes lesz ezeket a korai adatfelvételeket is beszerezni és elemezni.

[63] A skálatranszformáció célja az adatok jobb interpretálhatósága. Az átalakításról részletesen lásd a *Módszertan* fejezetet.

[64] A polinomiális trendvonal a legkisebb négyzetek módszere alapján a legjobban illeszkedő görbét számítja ki. Különösen jól alkalmazható ingadozó adatok esetében. Másodfokútól hatodfokúig terjedhet a skála, attól függően, hány minimum- és maximumérték látható a görbében. A grafikonra illesztett R2 értéke azt mutatja meg, hogy a 0 és 1 közötti tartományban mennyire illeszkedik a trendvonal a grafikonra. Minél közelebb van az 1-hez, annál pontosabb, megbízhatóbb az illeszkedés.

9. ábra. A politikai érdeklődés átlagainak változása 1982 és 2023 között (1–4 skála átlagai)*

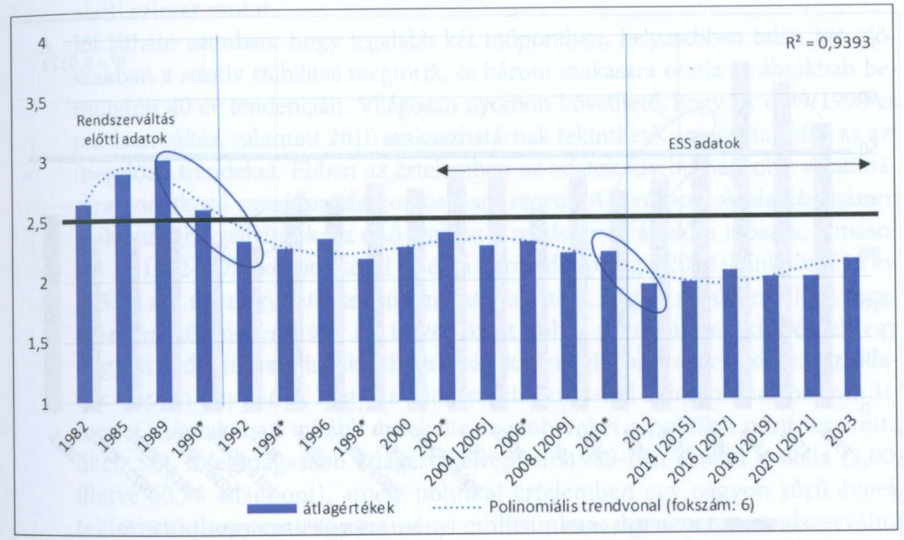

*Választási évek. 1990, 1994, 1998: választások előtti adatfelvétel. 2002, 2006, 2010: választások után ősszel készült adatfelvétel.

Megjegyzések:

1. Az ábrában két évtől eltekintve (1990 és 2000) a kérdezés négyfokú skálákon történt, külön adattranszformációra nem volt szükség. Az 1990-es és a 2000-es ötfokúból négyfokúvá átalakítás viszont beillik a trendbe, nem okoz értelmezési problémát.
2. 2002-t követően szögletes zárójelben is találhatók évszámok. Az ESS esetében ugyanis az adatfelvételi hullámok egy eszmei és egy tényleges adatfelvételi időponttal rendelkeznek. A 2004-es, második hullám ténylegesen 2005-ben került felvételre, vagy éppen a 2020-as valójában 2021-ben.
3. Az ESS adatfelvételi elvárásai alapján minden hullámban és minden országban 15 éveseket, illetve annál idősebbeket kérdeznek. Jelen ábra és az ezt követő mindegyik ábra – ha erre külön megjegyzés nem utal – a többi adatfelvétellel való összehasonlíthatóság érdekében kizárólag a választókorú, azaz 18 évesek vagy idősebbek vizsgálatát mutatja. Az ESS-adatok mindegyike a 2024. november 21-én kiadott ESS11_2.0 adatfile, illetve Magyarország vonatkozásában az arra épülő, 1–11 hullámok ESS által integrált változatából származik. N=18 223 fő. Az első négy hullám az MSZP–SZDSZ-kormányok időszakában, 2002 és 2008 között készült, az ötödik hullám (ESS05) 2010-ben, a választásokat követően, majd a hatodik hullámtól az Orbán-rezsim periódusában készült adatfelvételek következnek.
4. Az ESS 11 hullámára lehet időbeli eltérést számítani. Az ANOVA-statisztika szignifikáns: F-próba: 47,683; sig=0,000. Eta²=0,026. A Scheffe-teszt szignifikáns eltérést jelez az első (ESS01, 2002) és a negyedik hullám (ESS04, 2008), valamint az összes többi hullám között; a második (ESS02, 2004) és a 6–11. hullámok között; a harmadik (ESS03, 2006) és a 6–11. hullámok között; a negyedik (ESS04, 2008) és az első, valamint a 6–10. hullámok között; ugyanígy az ötödik hullám (ESS05), az első és a 6–10. hullámok között. A hatodik, a hetedik, a nyolcadik és a tizedik hullám között nincs statisztikai értelemben eltérés, a 11., azaz 2023-ban készült utolsó hullámnál viszont van. Mindez azt jelenti, hogy a posztszocializmus időszakában mért adatok között előfordulnak statisztikai eltérések hullámról hullámra, azonban a legegyértelműbb különbség ezen hullámok és a 2010 után mértek között mutatható ki.

Forrás: az adatforrások részletes bemutatása a Mellékletben található.
Saját szerkesztésű ábra.

10. ábra. A politikai érdeklődés átlagai 1982 és 2023 között (0–100-as skála átlagértékei)

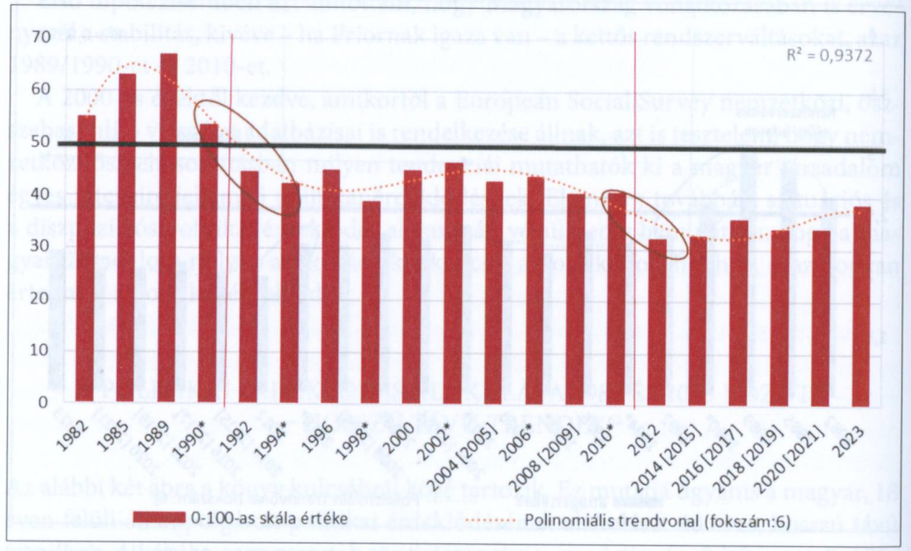

Forrás: az adatforrások részletes bemutatása a Mellékletben található.
Saját szerkesztésű ábra.

kutatásomnak, de ezen adatok értelmezése nélkül egyszerűen nem érthetők meg az ezredforduló utáni folyamatok. Jan van Dethtel (1990), Priorral (2019) és más szerzőkkel egyetemben úgy vélem, hogy egészében, hosszú távon érdemes vizsgálni a politikai érdeklődés tendenciáit, mert ekkor derülnek ki az adott nemzetre jellemző legfontosabb politikai attitűdmintázatok. Ráadásul törekedni kell az azonos kutatóintézetektől vagy azonos kutatási programból származó adatok elemzésére, ha már paneleredmények nem állnak rendelkezésre. Az alább bemutatásra kerülő, egymástól független, keresztmetszeti vizsgálatok megfelelnek ezeknek a kritériumoknak. Az ábrák eredményei magukért beszélnek, és hat pontban összefoglalhatók.

1. Akár az eredeti négyfokú, akár a 0–100 fokra transzformált átlagokat vizsgáljuk, láthatók mozgások a magyar társadalom politikai érdeklődésében, teljes stabilitásról, konstans adatokról semmiképp sem beszélhetünk. A kisebb emelkedések után azonban általában kisebb korrekciók következtek be. A leginkább hasonló eredmények 2012 és 2020 között rögzíthetők, amit az ANOVA statisztikája is alátámaszt, de a 2000-es években is felfedezhető egy viszonylag nyugodtnak tekinthető, néhány kivételtől kevéssé változó periódus.
2. A 8. ábrában a rendszerváltás után az átlagértékek 2,2–2,3 pont körül mozognak, míg a 9. ábrában 42–43 pont körül. Az 1-től 4-ig terjedő skála középértéke 2,5 átlagpont, tehát a mért 2,2–2,3 körüli átlageredmény, valamint a

0–100-as skálán 42 pont körüli átlagok mindenképpen a skála közepénél alacsonyabb politikai érdeklődést jelentenek. Vagyis az érdeklődés tartósan átlag alatti szintet mutat.

3. Jól látható azonban, hogy legalább két időpontban, helyesebben talán két időszakban a relatív stabilitás megtörik, és három szakaszra osztja az ábrákban bemutatott 40 év tendenciáit. Világosan nyomon követhető, hogy az 1989/1990-es rendszerváltás, valamint 2010 szakaszhatárnak tekinthető, amely átalakítja az azt megelőző trendeket. Ebben az értelemben az adatok kisebb-nagyobb volatilitására vonatkozó megállapítás pontosításra szorul. A töréspontok alapján három szakaszról beszélhetünk: az első szakasz a rendszerváltás előtti időszak, a második az 1992–2010 közötti közel 20 év, a harmadik pedig a 2010 utáni közel 15 év.
4. A 8. és a 9. ábra egyöntetűen azt mutatja ugyanis, hogy a rendszerváltást megelőzően, különösen 1982 és 1989 között volt a politikai érdeklődésnek egy nagyon erőteljes, statisztikai hibahatárokat meghaladó emelkedése. Az adatok alapján úgy tűnik, hogy az államszocializmusból a demokráciába való átmenet időszakában inkább érdekelte az embereket a politika, mint taszította őket. Sőt, a legmagasabb átlagértéket éppen 1989-ben érte el a skála (3,00, illetve 60,76 átlagpont), amely politikai értelemben egy nagyon sűrű évnek tekinthető (hogy csak egy eseményt említsünk: az úgynevezett rendszerváltó, négyigenes népszavazás[65] 1989. november 26-án). Az adatsorból az is kitűnik, hogy a csúcsponthoz, 1989 októberéhez képest 1990 tavaszán, egészen pontosan 1990. március folyamán – tehát a rendszerváltó országgyűlési választást megelőzően, de a négyigenes népszavazást követően – készített adatfelvétel már jelentősen csökkenő adatot mutat, és körülbelül arra a szintre esik vissza, amelyet 1982-ben jelzett. Ez a szint azonban még az 1–4 vagy 0–100 fokú skálák középértékénél magasabban (2,59 és 53,49 átlagpont) van. Mindenesetre 1989 ősze és 1990 tavasza között 0,41 (–13) átlagpontot csökkent az átlageredmény (lásd 8., 9. ábra).
5. A politikai érdeklődés 1990-ben tapasztalt jelentős csökkenése a rendszerváltást követően tovább folytatódott, és 1992-ben állt be az azt követően stabilnak tekinthető 2,2–2,3 átlagpont (a 0–100-as skálán 43–44 pont) körüli, viszonylag alacsony szintre, ugyanakkor időről időre kimutathatók statisztikailag szignifikáns, kisebb elmozdulások. Ezekből az emelkedésekből három 2002-re, 2006-ra és 2010-re esett, azaz az országgyűlési választások után, az önkormányzati választások időszakában készült (lásd Róbert–Oross–Szabó, 2017), ez pedig Markus Prior (2010, 2019) amerikai, német, brit és svájci adatokon alapuló megállapítását bizonyítja: a választásoknak van némi átmeneti hatása a politikai érdeklődés növekedésére. Ez a megállapítás a magyar adatokra is érvényes,

[65] Lásd: https://valtor.valasztas.hu/valtort/jsp/tm2.jsp?EA=1. Témánk szempontjából kiemelt jelentősége van egyébként a harmadik kérdésnek – „Kivonuljanak-e a pártszervek a munkahelyekről?" –, mert az érvényes és eredményes népszavazás következtében változott meg a közintézményekben és a munkahelyeken a pártpolitizáláshoz, illetve általában a politizáláshoz való viszony.

ugyanis 2002-t és 2006-ot követően az érdeklődési szint mindig visszakorrigált. A kampányok hatását a későbbiekben részletesebben vizsgálom.

6. A politikai érdeklődés 2002-től fokozatosan, trendszerűen csökken, azonban 2010 és 2012 között egy, az államszocializmusból a demokráciába történő átmenethez hasonló trendtörés következik be. Ez az érdemi csökkenés nem korrigálódik vissza, azaz nem egyszeri eredményről beszélünk, amely adott esetben mérési hibából következik, hanem 2014-ben is közel hasonló, mindenesetre statisztikai hibahatáron belüli elmozdulást mutat a politikai érdeklődés. Az adatok alapján 2010 mindenképpen szakaszhatárnak tekinthető, mert ettől kezdve a politikai érdeklődés átlaga a rendszerváltás után beállt 2,2–2,3 pontról (43–44 pont) lecsökkent 2 átlagpontra (33–34 pontra). A magyar társadalom tehát 2010-től kezdődően még kevésbé érdeklődik a politika iránt, mint azt megelőzően. A 2010-es változás egy egyébként is alacsony szintről következett be, ezért olyan jelentős a csökkenés hatása.

A politikai érdeklődés és a közéleti elégedettség kapcsolata

Nagyon érdekes kérdés, hogy más attitűd vonatkozásában is bizonyítható-e a második rendszerváltás hipotézise, vagyis ez a szemmel látható változás megjelenik-e egyéb attitűdbeli vizsgálatok esetén. Emlékeztetőül: Miller és munkatársai (2023) amerikai környezetben azt találják, hogy a politika jó időkben kevésbé érdekes, mint rossz időkben. Ahogy növekszik a kormányzatba vetett általános bizalom, úgy csökken a politikai érdeklődés. Ennek a kérdéskörnek a megválaszolásához az ESS 11 hullámának adatait elemzem, négy elégedettségi kérdést, valamint az országgyűlésbe vetett bizalmat bevonva (az ESS nem kérdezi a kormánnyal szembeni bizalmat, azonban Magyarországon az országgyűlés választja a kormányt, így a kettő közötti szoros kapcsolat feltételezhető). Az elégedettségi kérdések között egyéni szintű és közéleti, társadalmi jellegű is található. Ezek:

1. Mindent egybevetve mennyire elégedett jelenlegi életével?
2. Mindent összevetve mennyire elégedett Magyarország jelenlegi gazdasági állapotával?
3. Mennyire elégedett Ön a jelenlegi magyar kormány munkájával?
4. Mindent egybevetve mennyire elégedett Ön Magyarországon a demokrácia működésével?
5. Kérem, mondja meg, hogy Ön személy szerint mennyire bízik a következő intézményekben – a magyar Országgyűlésben?

Mind az öt kérdés egy 0–10 közötti, azaz 11 fokú skálán került lekérdezésre mind a 11 hullámban teljesen azonos módon (a 0 azt jelenti, hogy egyáltalán nem elégedett a jelenlegi életével vagy éppen a demokrácia magyarországi változatával, míg a 10

11. ábra. Az elégedettségi indexek és a politikai érdeklődés alakulása 2002 és 2023 között (0–100-as skála alapján)

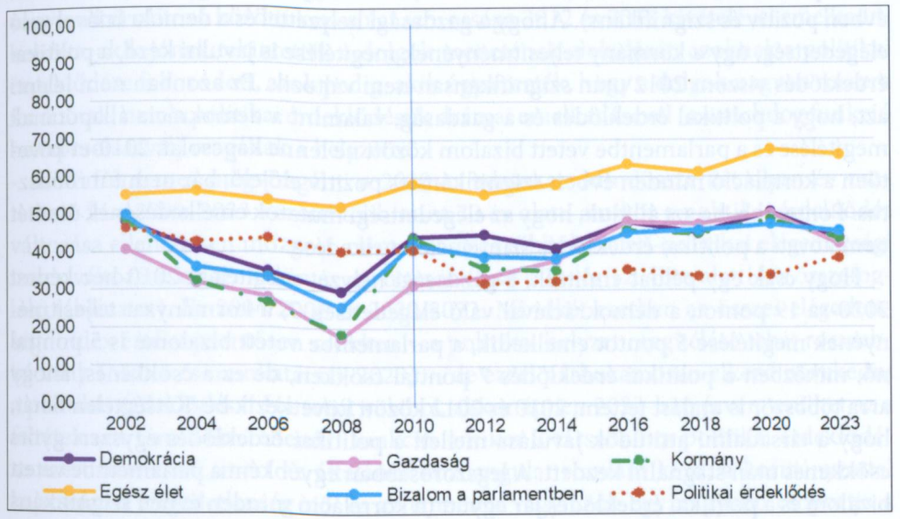

	2004-2002	2006-2004	2008-2006	2010-2008	2012-2010	2014-2012	2016-2014	2018-2016	2020-2018	2023-2020	PE korreláció
Egész élet	0,89	-2,37	-1,36	5,78	-2,74	2,63	5,30	-2,01	5,91	-1,47	.079**
Demokrácia	-7,25	-5,98	-5,18	14,35	0,64	-3,81	7,09	-2,94	5,65	-7,00	.121**
Gazdaság	-8,75	-3,90	-10,56	13,90	1,88	4,49	10,33	-0,58	2,75	-8,03	.088**
Kormány	-16,43	-5,65	-8,13	25,29	-7,92	-0,82	10,69	-0,77	3,64	-5,09	.148**
Bizalom a parlamentben	-13,82	-2,72	-7,74	16,54	-3,16	-0,61	6,77	0,80	1,35	-1,81	.199**
Politikai érdeklődés	-3,58	0,88	-3,15	0,22	-8,89	0,59	3,14	-1,87	0,11	4,60	1

Forrás: az adatforrások részletes bemutatása a Mellékletben található.
Saját szerkesztésű ábra.

a maximális elégedettséget jelenti). A politikai elégedettséggel való összehasonlítás érdekében a 0–10-es skálákat 0–100 fokúvá transzformáltam, így ugyanazon a skálatartományon találhatók. Fontos emlékeztetni, hogy a fejezetben a 18 évesek és idősebbek véleményét vizsgálom.

A fenti ábra alapján egyetlen attitűdöt sem jellemez olyan jellegű stabilitás, majd törés és új egyensúly kialakulása, mint a politikai érdeklődést. 2002 és 2008 között a közéleti attitűdindexek statisztikailag szignifikáns módon csökkentek, majd a 2008-as mélyponthoz képest 2010-re minden vizsgált attitűd emelkedett, kivéve a politikai érdeklődést, amely érdemben nem változott.

A fentebb jelzett, 2010 és 2012 között bekövetkezett érdeklődéscsökkenés a kormánnyal való elégedettség vonatkozásában is látható, és még 2014-ben is együtt mo-

zog a két index, 2014 után azonban a kormány működésével való elégedettség elszakad a politikai érdeklődéstől (a két változó közötti korreláció ugyanakkor minden évben pozitív és szignifikáns). Ahogy a gazdasági helyzettel és a demokráciával való elégedettség, úgy a kormány teljesítményének megítélése is javulni kezd, a politikai érdeklődés viszont 2012 után szignifikánsan nem változik. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a politikai érdeklődés és a gazdaság, valamint a demokrácia állapotának megítélése és a parlamentbe vetett bizalom között ne lenne kapcsolat. 2010-et követően a korreláció minden évben szignifikáns és pozitív előjelű, bár nem túl robusztus. Pontosabb, ha azt állítjuk, hogy az elégedettségi mutatók emelkedésének ütemét nem követi a politikai érdeklődés szintjének emelkedése.

Hogy csak egy példát említsek, a gazdasági helyzet megítélése 2010-hez képest 2020-ra 19 pontot, a demokráciával való elégedettség 7, a kormányzat teljesítményének megítélése 5 pontot emelkedik, a parlamentbe vetett bizalomé is 5 ponttal nő, miközben a politikai érdeklődés 7 ponttal csökken, de ez a csökkenés, ahogy arra többször is utalást tettem, 2010 és 2012 között következik be. Kétségtelen tehát, hogy a társadalmi attitűdök javulása mellett a politikai érdeklődés egyszeri gyors csökkenés után stagnálni kezdett. A legszorosabban egyébként a parlamentbe vetett bizalom és a politikai érdeklődés jár együtt (a korreláció minden évben szignifikáns $p \leq 0.01$ szinten), amelyet a kormánnyal való kapcsolat követ. A másik két közéleti elégedettségi mutatónál bizonyos években nincs szignifikáns kapcsolat a politikai elégedettséggel.

Ezen eseti problémák kiküszöbölése érdekében létrehoztam egy átlag társadalmi elégedettségi indexet, amely a négy közéleti elégedettségi és bizalmi mutató egyszerű számtani átlaga. Az index minimuma 0 és maximuma 10, jelen esetben ennek 0–100-as skálára konvertált változata. Minél magasabb ennek az indexnek az értéke, annál elégedettebbek az emberek a közéleti ügyek menetével, azaz a kormánnyal, a gazdasággal, a demokráciával, és annál inkább bíznak a parlamentben (ahogy Miller és munkatársai [2023] fogalmaznak: jó idők vannak, az ország dolgai jól mennek). Értelemszerűen az index jelentős csökkenése a dolgok rosszabbra fordulását jelenti.

A 12. kombinált diagram azt mutatja, hogy 2002 és 2008 között a magyar társadalom hullámról hullámra elégedetlenebb volt azzal, ahogy a közéletben folynak az ügyek. A politikai érdeklődés értéke azonban – ahogy azt korábban részletesebben elemeztem – ehhez képest alig-alig csökkent, a két mutató lefutása elvált egymástól. Plasztikusan bizonyítja ezt a korrelációs együttható értékének változása. 2004-ben és 2008-ban közelített a nullához, bár szignifikáns maradt.

Az átlagos elégedettségi mutató trendszerűen megfordult 2010-ben, visszaemelkedett egy 0–100 közötti skálán 40 pont körüli tartományba, és ez az indexérték 2016-ig meg is maradt. A vizsgált 20 év alatt a magyar társadalom 2016–2020 között volt a legelégedettebb a dolgok menetével; ha nem érezte is azt, hogy minden rendben lenne (hiszen a mutató sohasem érte el még a 0–100 skála közepét sem), talán a „lehetne ennél rosszabb is" kifejezés pontosan írja le a helyzetet. Az elégedettség

növekedésével párhuzamosan 2012-re a politikai érdeklődés csökkent, majd ahogy többször is jeleztem, beállt egy alacsonyabb szintre. A korrelációs együttható értéke, vagyis a két változó közötti kapcsolat szorossága 2012 és 2018 kivételével emelkedni kezdett: akik jónak tekintették a dolgok menetének alakulását, azoknak a politikai érdeklődése fokozódott, azok pedig, akik úgy érezték, hogy a dolgok nagyon rosszra fordulnak, nem a politikai érdeklődésük drámai emelkedésével (a watchdog funkció bekapcsolásával) reagáltak a helyzetre.

Külön érdemes megvizsgálni a 2023-as adatokat. Mindössze két olyan év mutatható ki a 2000–2023 közötti több mint 20 év alatt, amikor a politikai érdeklődés változása ellentétesen mozgott, mint az összes többi közéleti-politikai elégedettségi index változása külön-külön és együttesen (lásd a 11. és 12. ábra alatti kis összefoglaló táblázatot). Ez 2004/2006 és 2020/2023. Mindkét esetben az összes elégedettségi index értéke jelentősen csökken – a politikai helyzet megítélése tehát rosszabbá válik (Miller és munkatársai, 2023) –, de ezzel párhuzamosan elkezd növekedni a politikai érdeklődés.[66] Ha tehát valahol, akkor éppen 2023-ban érvényesülhet az a feltételezett társadalmi ellenőri funkció, amikor a társadalom politikai érdeklődése azért növekszik, mert az általános közhangulat romlani kezd, a kormányzattal kapcsolatos elégedetlenség nő, és az emberek vagy azok egy nagyobb csoportja a politika ellenőrzését a politikai érdeklődésen keresztül valósítja meg.[67] Ez azonban kivételes évnek tekinthető, és a változás mértéke nem közelíti meg a 2010 és 2012 között bekövetkezett, attitűdváltás méretű átalakulást.

Az egyéni élettel való elégedettség mozgása jóval kisebb amplitúdójú, mint a közéleti attitűdöké. Az élettel való elégedettség 2010-hez képest 9 átlagponttal növekszik, úgy, hogy – hasonlóan a politikai érdeklődéshez – kisebb visszaesések előfordulnak az adatokban, de 2020-ban éri el a maximumát. A két változó közötti korreláció a közhangulati elégedettségi mutatókhoz képest kisebb, 2004-ben és 2008-ban pedig nem szignifikáns, de pozitív előjelű. Az egyéni élettel való elégedettséggel párhuzamosan változik a politikai érdeklődés is.

Összességében minden vizsgált attitűd közül épp a politikai érdeklődés változása, helyesebben szólva relatív állandósága a legkülönlegesebb, mert a 2012-es töréspont, a második attitűdváltás kivételével az elmozdulások kevéssé érdemiek. Ez utóbbi pont azonban magyarázatra szorul.

[66] 2004–2006 viszonylatában a politikai érdeklődés változása ugyanakkor nem szignifikáns.

[67] A Kovách Imre által vezetett TK SZI Mobilitás Centrum KEP3 vizsgálat 2021 őszén, a KEP2 pedig 2018 őszén készült személyes technikával, nagymintán. A két vizsgálat között az ESS10 és ESS11 viszonylatában rögzített politikai érdeklődés növekedése következik be. Míg 2021 őszén 2,41 átlagpont, addig 2021 őszén 2,56 átlagpont volt a politikai érdeklődés egy 1–5 típusú skálán.

*12. ábra. Átlag társadalmi elégedettségi index és a politikai érdeklődés alakulása 2002 és 2023 között, valamint az évenkénti alakulás (indexátlagok és a Pearson-féle korrelációs együttható értéke)**

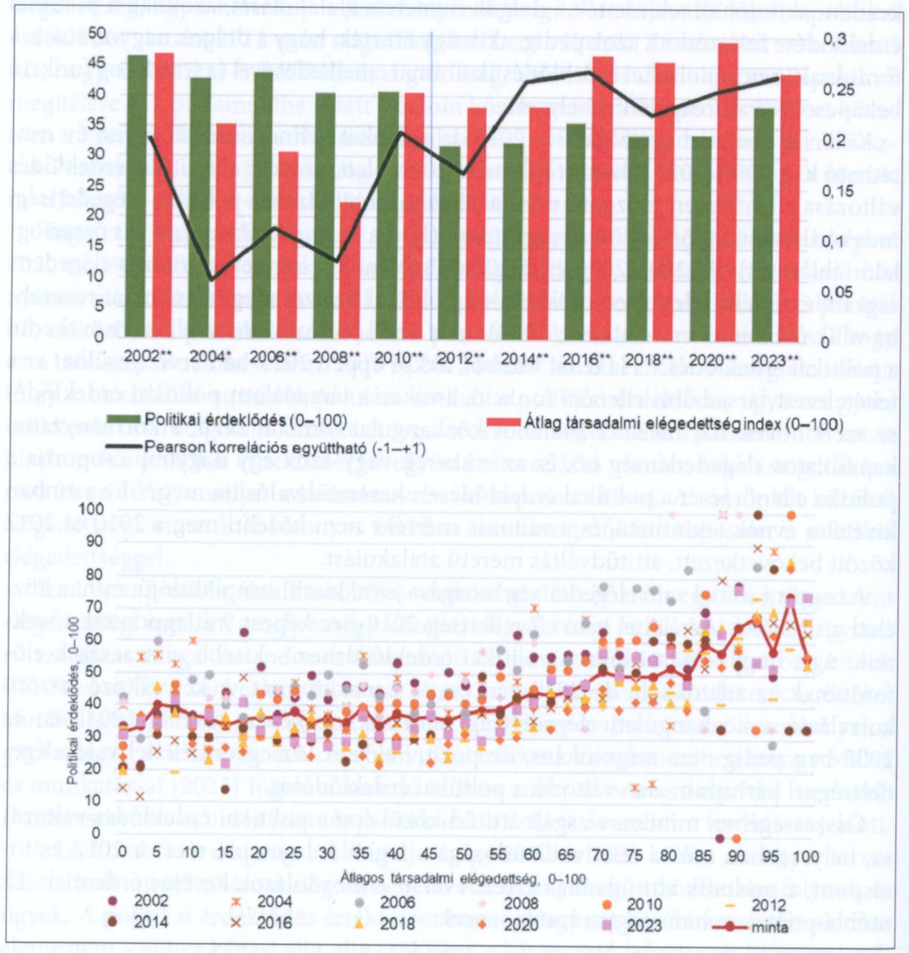

	2004-2002	2006-2004	2008-2006	2010-2008	2012-2010	2014-2012	2016-2014	2018-2016	2020-2018	2023-2020	Egész időszak
Átlag társadalmi elégedettségi index (0–100)	-11,54	-4,62	-8,15	18,06	-2,30	0,01	8,55	-1,00	3,40	-5,22	-3,76
Politikai érdeklődés (0–100)	-3,58	0,88	-3,15	0,22	-8,89	0,59	3,14	-1,87	0,11	4,60	-0,53

*Az évszámok melletti csillagok a korreláció szignifikanciáját jelentik. *= szignifikáns kapcsolat p≤ 0,05 szinten. **= szignifikáns kapcsolat p≤ 0,01 szinten.

Forrás: ESS01–11. Az adatforrások részletes bemutatása a Mellékletben található.
Saját szerkesztésű ábra.

Rendszerváltáshatás

A szakirodalmi fejezetben több alkalommal utaltam Markus Priorra (2010, 2019), aki többek között a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) és a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK), majd az egyesített Németország hosszú távú politikai érdeklődési átlagait vizsgálta. A 2019-es kötet 88. oldalán Prior közöl egy ábrát (lásd 12. ábra), amelyen bemutatja a keletnémet tartományokban bekövetkező politikai érdeklődési átlag csökkenését úgy, hogy ez a változás a nyugatnémet tartományokat nem érinti. Az ábra a magyar adatokhoz kísértetiesen hasonló folyamatokat tükrözi a rendszerváltás időszakát tekintve. 1985 és 1990 között elkezd emelkedni a politikai érdeklődés szintje (lásd zöld szín), hogy aztán bezuhanjon (lásd piros szín), majd a keletnémet tartományokban alacsonyabb szinten stabilizálódjon, mint a nyugatnémet országrészekben. Még egyszer: pontosan ugyanabban az időben pontosan ugyanazok a folyamatok következnek be. Ezt a Magyarországon és párhuzamosan a volt NDK felnőtt népessége körében is bekövetkező változást Prior egyesítési hatásnak nevezi, azonban véleményem szerint helyesebb *rendszerváltás*hatásként meghatározni.

A rendszerváltás előtt a politikának egyszerűen más szerepe, súlya és jelentősége volt az emberek életében, mint azt követően, függetlenül attól, hogy a szovjet blokk mely országairól beszélünk (Szabó I., 1992).[68] A rendszerváltáshoz közeledve azonban csökkenhetett a nyomás a társadalmakon, és mindkét közép-európai országban érdekesebbé, élvezetesebbé, az egyéni élet szempontjából fontosabbá válhatott a politika. Magyarországon ezen a téren a már említett úgynevezett négyigenes népszavazás hozhatott érdemi változást, amelyet követően kitiltották a politikát a munkahelyekről és a közintézményekből, így az iskolákból is. Ettől kezdve megszűnhetett a politika kötelező jellege, és láthatóan a magyar társadalom azonnal el is fordult ettől a tevékenységtől.

[68] Érdemes azonban árnyalni ezt a gondolatot. 1985-ben nemcsak a politikai érdeklődés szintjét kérdezték meg a 18 éven felüliektől, hanem azt is, hogy a kérdezett mit tart belpolitikának és külpolitikának. Úgy általában a politika súlya, jelentősége valóban eltérő lehetett a rendszerváltás előtt és után, azonban a belpolitika tartalmában nem mutatható ki extremitás. Két, nyitott kérdésre adott válasz együttes elemzése alapján ugyanis a válaszok kétharmadában a belpolitika általános belpolitikai témákkal volt azonos, további 32 százalék gazdasági, szociális és kulturális tartalmú volt, 22 százalék pedig a kutatók által „népjólétként" kategorizált csoportba tartozott. Közvetlenül az állampárthoz kapcsolódó értelmezések kevesebb mint 20 százalékot tettek ki (vezetés, KISZ, MSZMP, párt).

13. ábra. A politikai érdeklődés alakulása Németországban (kelet- és nyugatnémet minták) 1980 és 2015 között

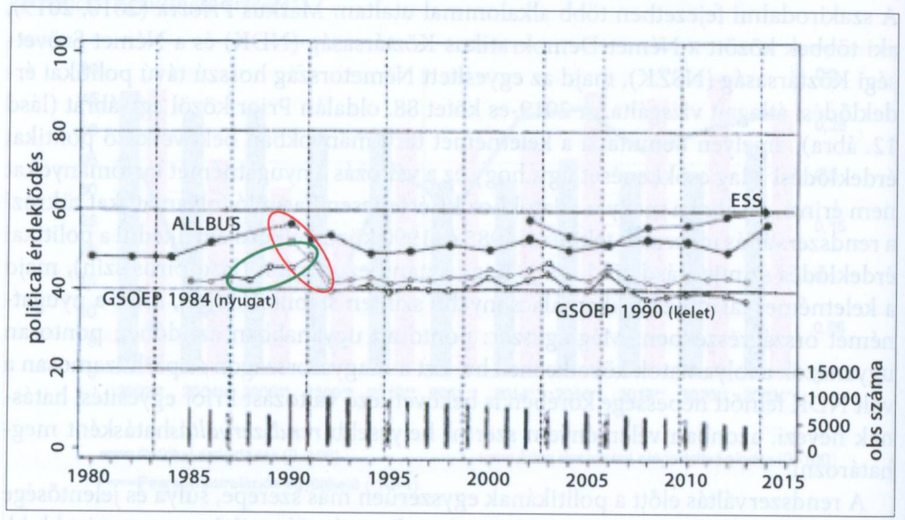

Forrás: Prior (2019: 88, Figure 5.5).

Az 1989/1990-es rendszerváltás átmenete során bekövetkező érdeklődéscsökkenést a fentiek alapján viszonylag könnyen meg lehet magyarázni, azonban ennél lényegesen nehezebb a második szakaszhatár, azaz 2010 után bekövetkező folyamatok elemzése. Ha elfogadjuk Prior azon állítását, hogy csak rendszerváltás méretű esemény tudja alapvetően megváltoztatni a politikai érdeklődés mint politikai identitás megatrendjeit, akkor ebből logikai úton az a következtetés vonható le, hogy a *2010-es kritikus választást* (Evans–Norris, 1999; Enyedi–Benoit, 2011; Róbert–Papp, 2012; Szabó, 2015) *szintén rendszerváltásként érdemes megnevezni. Alapvető, politikai attitűdváltás következik be,* hiszen a politikai érdeklődés szintje közel 10 átlagpontot esik, és nem korrigál vissza, míg más attitűdskálák fokozatos növekedésbe kezdenek.

Gerő Mártonnal írott könyvünkben (2019) vizsgáltuk a két rendszerváltás-koncepciót. Arra a következtetésre jutottunk, hogy a felnőtt népesség relatív többsége, 43 százaléka a 2010-ben kezdődő időszakot új politikai korszakként nevezi meg, nagyjából minden ötödik ember szerint ugyanakkor 1989/1990 óta egységes korszakról beszélhetünk. A társadalom – különösen egyébként az ellenzéki szavazók – tehát a két rendszerváltás koncepciójával ért egyet. 2010 után a magyar társadalom tagjai nem egyszerűen elfordultak a politikától, nem pusztán politikai cinizmusról beszélhetünk, hanem egyrészt a politikai elégedettség relatív növekedéséről (egyszerűség kedvéért megelégedettségről), másrészt, ezzel párhuzamosan politikai elidegenedésről is (Chadwick–Vaccari, 2019).

Ezt bizonyítja a 13. ábra, ahol a politika iránt nagyon érdeklődők és a politika iránt egyáltalán nem érdeklődők, azaz a két szélsőérték megoszlását mutatom be. Jól látszik az adatokból, hogy a rendszerváltást követően a politika iránt nagyon érdeklődők aránya (zöld oszlop) csak elvétve, egy-egy mérésnél érte el a 10 százalékot, viszont az egyáltalán nem érdeklődők aránya a második rendszerváltást követően, 2012 és 2016 között 30 százalék körülire emelkedett (utána azonban lassú csökkenés következett be). Érdekes módon egyébként az első, 1989/1990-es rendszerváltást követően is hasonló folyamat zajlik le, mert a politika iránt nem érdeklődők aránya relatíve magasra, 25 százalékra emelkedik – igaz, ebben az időszakban a politika iránt érdeklődők még 10 százalék körüli szinten vannak. A 13. ábra egyébként alátámasztja a politikai érdeklődés stabilitásának hipotézisét is, hiszen 1992 és 2010 között, majd 2010-et követően a politikai kérdések iránt nagyon érdeklődők aránya néhány méréstől eltekintve inkább hasonlóságot mutat, mint lényeges eltérést. 2010 után az egyes értéket adók aránya – a nagyon érdeklődők relatív változatlansága mellett – lassan, de tendenciózusan csökken, ám még 2023-ban sem éri el a 2010 előtti arányt.

14. ábra. A politika iránt egyáltalán nem érdeklődők és érdeklődők aránya, 1982–2023 (százalék)

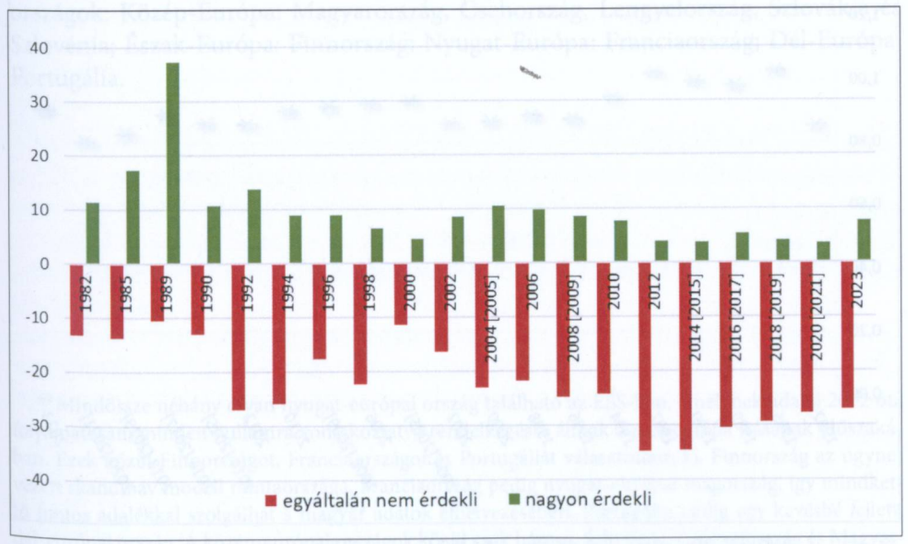

Megjegyzés: 1990-ben és 2000-ben 1–5-ig terjedő skálán mérték a politikai érdeklődést, ami megzavarhatta a trendek alakulását.

Forrás: az adatforrások részletes bemutatása a Mellékletben található.
Saját szerkesztésű ábra.

Végül az utolsó adatsor az átlagértékekhez kapcsolódó szórásokat mutatja. Az ábra azt a meglepő eredményt jelzi, hogy az időben előrehaladva az átlagok szórása nem növekszik, hanem éppen csökken. A legnagyobb szórások a rendszerváltás előtti, illetve a transzformáció legelső időszakában mutathatók ki, majd 1994 és 2000 között alig változott ez az érték. Bár 2002 és 2004 között van némi növekedés, azóta trendszerű csökkenés látható a szórásokban. 2020-ban mérték a politikai érdeklődés valaha volt legalacsonyabb szórását, 2023-ra azonban újra emelkedett. Mit jelent ez? Pontosan azt támasztja alá, hogy egyre inkább eltávolodik a társadalom a politikától, ugyanis minél kisebb a szórás, annál egységesebb a válaszadás, annál hasonlóbbak a válaszok, és minél nagyobb a szórás – mint a rendszerváltás előtt és közvetlenül azután, valamint 2023-ban –, annál polarizáltabb, megosztottabb a válaszolók véleménye. Mindezek az adatok következetesen azt támasztják alá, hogy az időben előrehaladva egyre inkább elidegenedik a magyar társadalom a politikától: alacsony politikai érdeklődés mellett alacsony szórások mutathatók ki, és 2010 után a folyamat jelentősen felgyorsult (Chadwick–Vaccari, 2019). 2023 azonban – ahogy erre többször is utaltam fentebb – ezen a téren is változást eredményezett.

15. ábra. A politikai érdeklődés átlagainak szórása 1982 és 2003 között

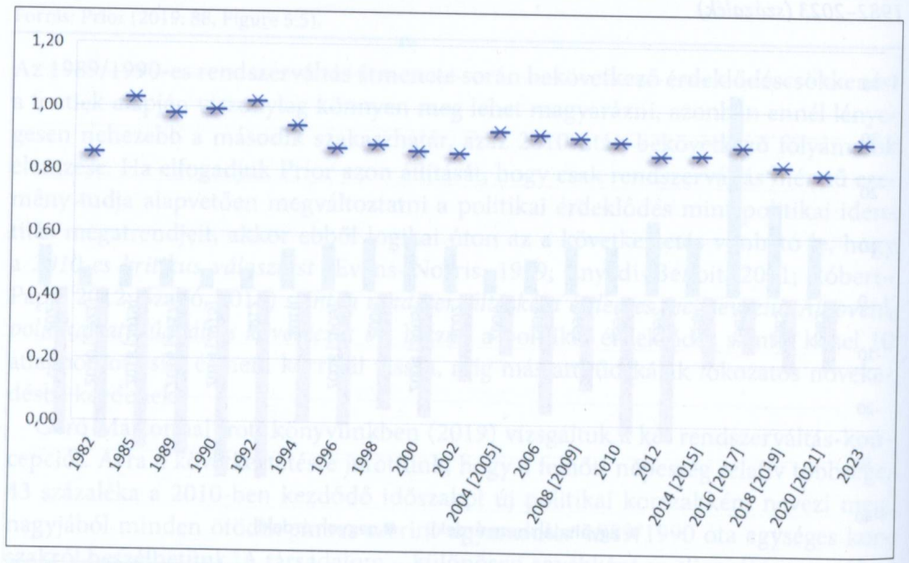

Forrás: az adatforrások részletes bemutatása a Mellékletben található.
Saját szerkesztésű ábra.

A MAGYAR TÁRSADALOM POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉSE NEMZETKÖZI KITEKINTÉSBEN

A fenti adatok plasztikusan bizonyítják, hogy a politikai attitűdök vonatkozásában két rendszerváltás zajlott Magyarországon: egyrészt az 1989/1990-es diktatúrából a demokráciába való átmenet, másrészt a 2010-es kritikus választás. Ebben az alfejezetben azt mutatom be, hogy közép-európai perspektívában, valamint összehasonlítva néhány nyugati országgal mit jelent az előző fejezetben bemutatott politikai érdeklődési szint. Vajon mennyiben beszélhetünk közép-európai modellről, azaz a nyugatihoz képest lényegesen eltérő politikai érdeklődési szintről Közép-Európában? Arra is kíváncsi vagyok, hogy a 2010-ben bekövetkező második politikai attitűdváltást eredményező átalakulás egyedi, magyar jelenség-e, vagy nyomai más kelet-közép-európai országban is fellelhetők.

A kérdések megválaszolásához, amelyek az első főhipotézis (a.) és (b.) alhipotéziséhez kapcsolódnak, a European Social Survey (ESS) 2002–2023 közötti 11 hullámának adataira támaszkodom. Ezeket az adatokat használtam fel a hosszú távú trendek felvázolásánál is a jelzett 20 évre vonatkozóan.[69]

A korábbi eljárásnak megfelelően a 18 évesek és idősebbek politikai érdeklődési átlagait hasonlítom össze hét ország vonatkozásában,[70] 2002 és 2021 között. Ezek az országok: Közép-Európa: Magyarország, Csehország, Lengyelország, Szlovákia és Szlovénia; Észak-Európa: Finnország; Nyugat-Európa: Franciaország; Dél-Európa: Portugália.

[69] Mindössze néhány olyan nyugat-európai ország található az ESS-ben, amelynek adatai 2002 óta folyamatosan, minden hullámra vonatkoztatva rendelkezésre állnak a monográfia írásának időszakában. Ezek közül Finnországot, Franciaországot és Portugáliát választottam ki. Finnország az úgynevezett skandináv modell mintaországa, Franciaország pedig nyugat-európai magország, így mindkettő fontos adalékkal szolgálhat a magyar adatok elhelyezésében, Portugália pedig egy kevésbé fejlett, dél-európai ország. A közép-európai országok közül csak három, Szlovénia, Lengyelország és Magyarország adatait lehet a teljes 11 hullámra feldolgozni, Csehországnál és Szlovákiánál több (két, illetve három) hullám is hiányzik. A közép-európai adatok összehasonlítása szempontjából ezen országok is fontosak, így a hiányzó adatok ellenére Csehországot és Szlovákiát is bevontam az elemzésbe. Ugyanezen elvek mentén jártam el Portugáliával, mert legalább egy dél-európai országot is be kívántam vonni az összehasonlításba.

[70] A fejezet további részében ezt a tényezőt külön nem említem.

16. ábra. A politikai érdeklődés 20 éves átlaga az összehasonlításban részt vevő országok körében (0–100-ig terjedő skála átlagai)

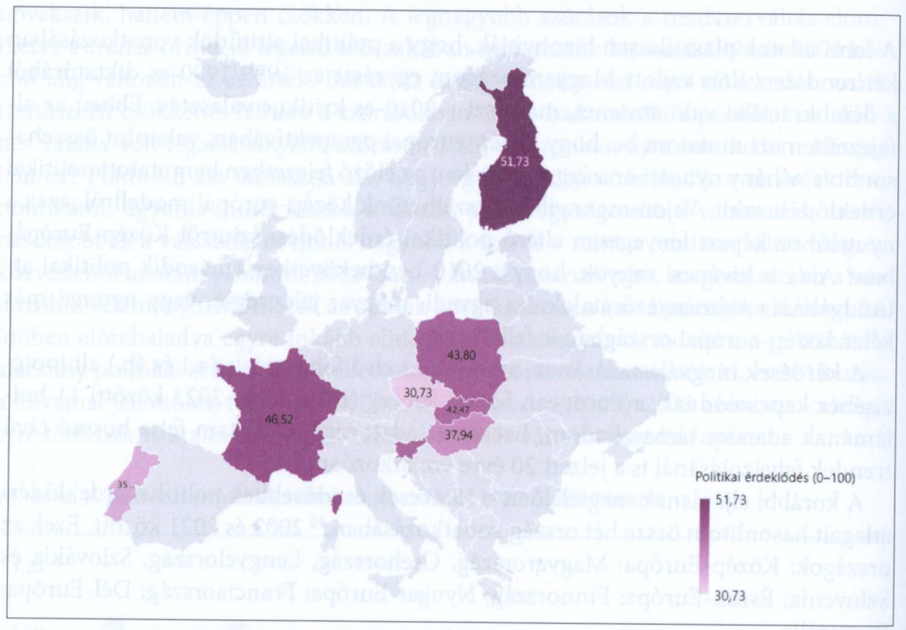

A Oneway ANOVA Scheffe-teszt szerint az országok politikai érdeklődésében jelentősek a különbségek. Csehország, Finnország, Franciaország, Magyarország és Portugália minden más országtól eltérő jegyeket mutat. Ezzel szemben Lengyelország és Szlovákia nem különbözik Szlovéniától.
Csehország: adathiány: ESS03 és ESS11; Szlovákia: adathiány: ESS01; ESS07, ESS08.

Forrás: ESS01–11.
Saját szerkesztés.

A 16. ábrából jól látszik, hogy Észak–Dél és Kelet–Nyugat törésvonal (Huntington, 1997 és 2002; Haller, 2002; Inglehart, 1997) mutatható ki a politikai érdeklődés átlagait vizsgálva. Több mint 20 év távlatában Finnországban a legmagasabb a politikai érdeklődés a 0–100 fokú skálára vetítve (51,73 pont), ehhez képest a dél-európai Portugáliában 35,10 pont, ami statisztikailag szignifikáns különbség. Nyugat–Kelet irányban pedig Franciaország (46,52 átlagpont) kontra Csehország (30,73) végpont jelölhető ki a vizsgált nyolc ország közül. Ebben az Észak–Dél, Nyugat–Kelet törésvonalban Magyarország egy közepesen alacsony politikai érdeklődési átlagot mutat 20 év távlatában a maga 37,94 pontjával. Ezzel Közép-Európa öt országa közül a negyedik Lengyelország, Szlovénia, Szlovákia után és Csehország előtt úgy, hogy összességében szignifikánsan eltér az érdeklődési szintje minden közép-európai országétól.

17. ábra. A politikai érdeklődés átlagának változása hat európai országban 2002 és 2023 között (országonkénti átlagértékek)

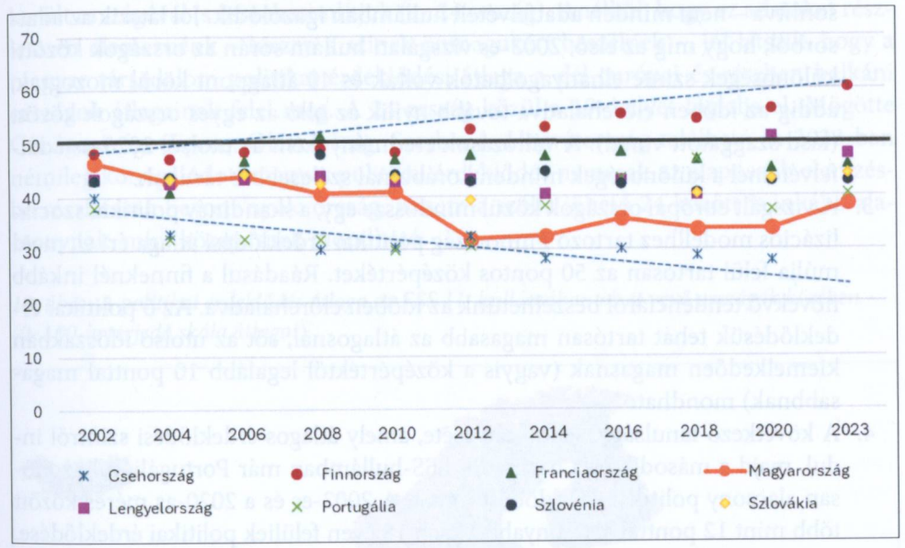

Csehország: adathiány: ESS03 és ESS11; Szlovákia: adathiány: ESS01; ESS07, ESS08.

Forrás: ESS01–11.
Saját szerkesztés.

A fenti ábra egy átlagos szintet jelez, de nem mutatja a vizsgált 23 év trendjeit. A 17. grafikon pontosan ezt a célt szolgálja, azaz 2002 és 2023 között hullámonként jelezze a politikai érdeklődés átlagainak változását. Egyetlen ország, Magyarország adatait kötöttem össze, az összes többinél pontokkal jelöltem a vizsgálati hullámhoz tartozó átlagos politikai érdeklődési értéket a 0–100-as skálán. Az ábra több fontos eredményt jelez:

1. Az első tanulság a Markus Prior-féle (2010, 2019) stabilitási tézis részleges érvényessége. 20 év távlatában a vizsgált nyolc ország közül három teljes mértékben vagy alapvetően megfelel a politikai érdeklődés stabilitási kritériumának, öt viszont eltér ettől, mert a tendenciákban vagy egyszeri 9–10 pontos, vagy két hullám alatt egy irányba mutató 10 pontot meghaladó változás következik be. A stabilitási hipotézissel egyező – hangsúlyozom, hogy a stabilitás nem változatlanságot, hanem kisebb mértékű mozgást, vagy egyszeri kilengést, majd korrekciót jelent – átlageredmények Finnország, Szlovénia és Szlovákia esetében rögzíthetők, míg Csehországot, Franciaországot, Lengyelországot, Portugáliát és Magyarországot statisztikailag szignifikáns elmozdulások jellemzik.

2. A második lényeges szempont, hogy az Észak–Dél, Nyugat–Kelet törésvonal – amely összességében bizonyítható a politikai érdeklődés átlagait összehasonlítva – nem minden adatfelvételi hullámban igazolódik. Jól látszik az adatsorból, hogy míg az első, 2002-es vizsgálati hullám során az országok közötti különbségek szinte elhanyagolhatók voltak és 40 átlagpont körül mozogtak, addig az időben előrehaladva tovább nyílik az olló az egyes országok között (lásd szaggatott vonal). A változások eredményeként az utolsó, 2023-as adatfelvételnél a különbségek minden korábbinál szélesebbre tárultak.
3. A vizsgált európai országok közül mindössze egy, a skandináv politikai szocializációs modellhez tartozó Finnország politikai érdeklődési átlaga éri el, majd múlja felül tartósan az 50 pontos középértéket. Ráadásul a finneknél inkább növekvő tendenciáról beszélhetünk az időben előrehaladva. Az ő politikai érdeklődésük tehát tartósan magasabb az átlagosnál, sőt az utolsó időszakban kiemelkedően magasnak (vagyis a középértéktől legalább 10 ponttal magasabbnak) mondható.
4. A következő tanulság Csehország esete, amely átlagos érdeklődési szintről indul, majd a második és a harmadik ESS-hullámban már Portugáliával azonosan alacsony politikai érdeklődést mutat. A 2002-es és a 2020-as mérés között több mint 12 ponttal alacsonyabb a cseh 18 éven felüliek politikai érdeklődése. Különösen 2014 óta szinte minden mérésben itt a legalacsonyabb a politikai érdeklődés átlaga.
5. A legnagyobb változások Portugália esetében következnek be. A 2000-es évek elején kifejezetten alacsony volt a dél-európai ország politikai érdeklődési átlaga, majd 2012 és 2014 között statisztikailag szignifikánsan növekedni kezdett úgy, hogy a 2018-as mérés során megközelítse az 50 pontot. Lehetséges, hogy valamilyen mérési, adatfelvételi probléma is közrejátszhat abban, hogy a 2020-ban, a koronavírus-járvány időszakában készített adatfelvétel során újra közel 10 pontot csökken a portugál felnőttek politikai érdeklődési átlaga, hogy 2023-ban ismét enyhén visszakorrigáljon.
6. Végül Magyarország politikai érdeklődésének átlagai nemzetközi összehasonlításban érdekes képet mutatnak. Míg az első, 2002-ben készített vizsgálat során a felnőtt magyar állampolgárok politikai érdeklődése a nyolc ország között teljesen átlagos volt a maga 46,4 pontjával, addig a 2008-ra bekövetkező lassú csökkenés miatt már bekerült a három kevéssé érdeklődő közé. 2012 után pedig Csehország mögött tartósan a második legkevésbé érdeklődőnek számít. A fejezet fenti részében többször is jeleztem, hogy 2023-ra a magyar adatokban 4,6 pontos növekedés következett be. Ha azonban nemzetközi összehasonlításban vizsgáljuk ezt a korrekciót, mivel 2023-ban minden országban (kivéve Lengyelországban) érzékelhető a társadalmak politikai érdeklődésének emelkedése, a magyar pozíciók nem változtak érdemben. Továbbra is a legkevésbé érdeklődő országok közé tartozik, ugyanakkor a különbség csökkent a többi országhoz képest.

A magyar adatok értelmezését megkönnyíti, ha az ESS 11. hullámában mért, azaz eszmei időt tekintve 2023-as értékeket egyetlen ábra erejéig az összes vizsgálatba került országéval is összehasonlítjuk (ez 24 ország). Anélkül, hogy az adatokat részletesen elemeznénk – hiszen a színek önmagukért beszélnek –, jól látszik, hogy a magyar társadalom politikai érdeklődési átlaga a dél-európai és részben balkáni országok átlagainak felel meg. A 24 ország közül a 19. helyet foglalja el. Mögötte Görögország, Ciprus, Olaszország, Szerbia és Horvátország található. A 2023-ban némileg korrigálódott magyar politikai érdeklődés nemcsak az alaposabb elemzésbe részletesen bevont nyolc ország, hanem a szóba jöhető 24 között is inkább alacsonynak, mint közepesnek mondható.

18. ábra. A politikai érdeklődés átlaga az ESS 11. hullámában részt vevő országok körében (0–100-ig terjedő skála átlagai)

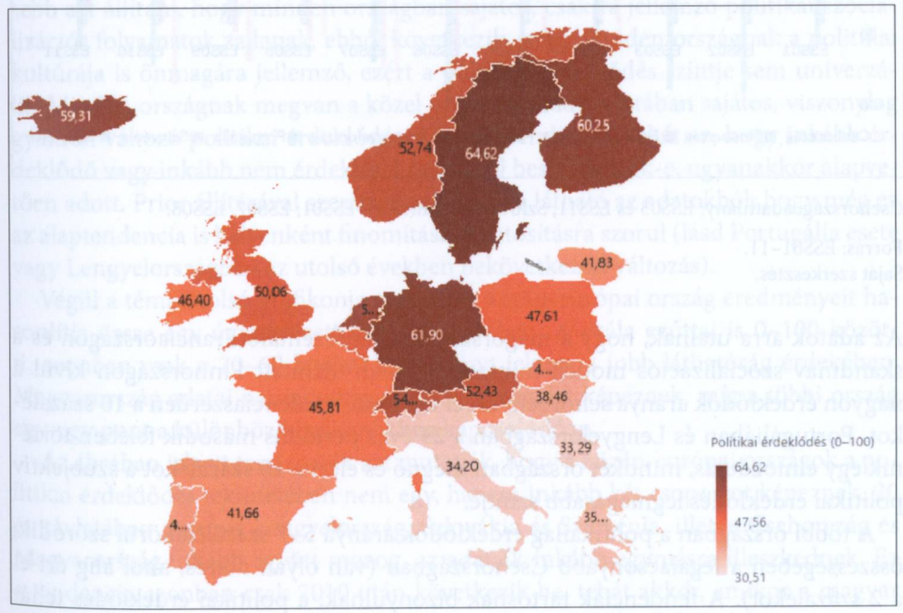

Forrás: ESS11. Saját szerkesztés.

Az elemzés második részében a politikai érdeklődés két szélsőértékének változását mutatom be a nyolc vizsgált országban. Célom annak jelzése, hogy a diszpozíciós, tartós hajlamra utaló érdeklődés milyen jellegzetességeket mutat nemzetközi összehasonlításban.

19. ábra. A politikailag nagyon és egyáltalán nem érdeklődők arányának változása hat európai országban 2002 és 2023 között (százalék)

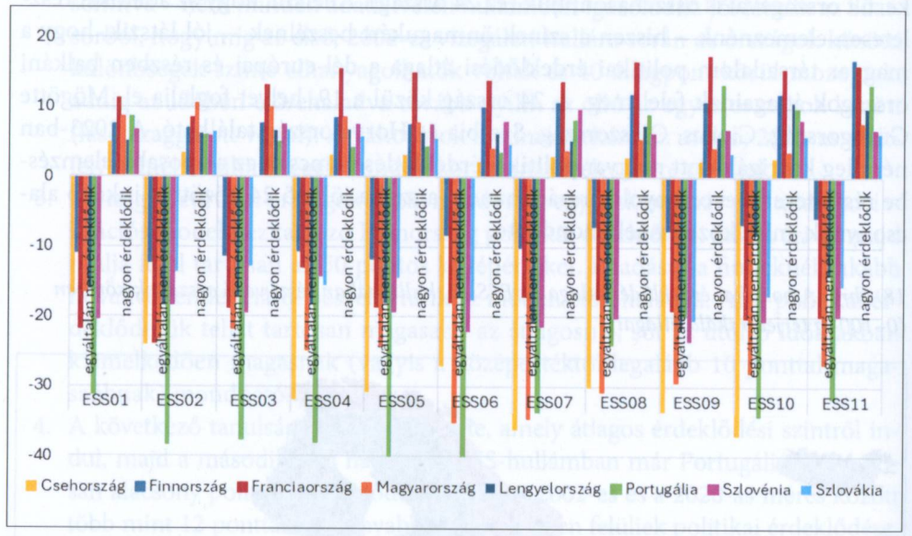

Csehország: adathiány: ESS03 és ESS11; Szlovákia: adathiány: ESS01; ESS07, ESS08.

Forrás: ESS01–11.
Saját szerkesztés.

Az adatok arra utalnak, hogy a magországokat reprezentáló Franciaországon és a skandináv szocializációs modell mintaországának tekintett Finnországon kívül a nagyon érdeklődők aránya sehol sem éri el tartósan, tendenciaszerűen a 10 százalékot. Portugáliában és Lengyelországban a 23 éves periódus második felében történik egy elmozdulás, mindkét országban megnő és eléri a 10 százalékot a szubjektív politikai érdeklődés legmagasabb szintje.

A többi országban a politikailag érdeklődők aránya 5–7 százalék körül szóródik, összességében a legalacsonyabb Csehországban (van olyan mérés, ahol alig éri el a 2 százalékot). A tendenciák tartósnak bizonyulnak, a politikai érdeklődés tehát nem egyszerűen nézői műfaj (Edelman, 1964: 5), hanem egyenesen elit tevékenység, a társadalmak rendkívül szűk szegmensére jellemző. Franciaországban és Finnországban viszont tartósan 10 százalékot meghaladó, sőt inkább 15 százalékot közelítő a politikát erősen figyelők aránya.

A hét ország között egyetlen olyan található, ahol a magas politikai érdeklődés nem stabil, vagy esetleg enyhén növekvő jellegű, ez pedig Magyarország. 2002 és 2023 között ugyanis a magyar társadalom politikailag nagyon érdeklődő rétegei megfeleződtek, sőt egyes időszakokhoz képest harmadukra csökkentek. A 2000-es évek elején még 8–10 százalékot kitevő csoportok 2010 után 3–4 százalékra estek vissza. A Magyarországon 2023-ban érzékelt érdeklődésnövekedés azzal járt, hogy a nagyon érdeklődők aránya újra a 2000-es évek elején mért szint körében emelkedett, vagyis összességében egy fordított U alakú görbével írható le.

A politikailag egyáltalán nem érdeklődők aránya a nyolc országban átlagosan 6 és 43 százalék között, azaz nagyon széles terjedelemben szóródik. A legkevesebb elutasító Finnországban, a legtöbb pedig Portugáliában található. A másik érdekes ország e tekintetben Franciaország, ahol a vélemények nagyon polarizáltak, hiszen a nagyon érdeklődők és a politikát nagyon elutasítók aránya is hasonló.

Magyarországon az ESS hatodik hullámában (2012-ben), valamint a hetedik hullámban (2014-ben) volt a legmagasabb a politikai érdeklődést egyáltalán nem mutatók aránya (35%), azóta azonban mérésről mérésre enyhén csökkent a politikát minden körülmények között elutasítóké. Összességében tehát az apolitikusok arányát sem lehet tartósan és minden körülmények között stabilnak tekinteni. Helyesebb azt állítani, hogy minden országban sajátos, csak rá jellemző politikai szocializációs folyamatok zajlanak, ebből következik, hogy minden országnak a politikai kultúrája is önmagára jellemző, ezért a politikai érdeklődés szintje sem univerzális. Minden országnak megvan a közel negyedszázad távlatában sajátos, viszonylag gyakran változó politikai érdeklődése. Az alaptendencia, tehát az, hogy inkább érdeklődő vagy inkább nem érdeklődő országról beszélhetünk-e, ugyanakkor alapvetően adott. Prior állításával szemben azonban az látható az adatokból, hogy még ez az alaptendencia is helyenként finomítása, pontosításra szorul (lásd Portugália esete vagy Lengyelországban az utolsó években bekövetkezett változás).

Végül a téma utolsó grafikonja csak az öt közép-európai ország eredményeit hasonlítja össze egy úgynevezett sugárdiagramban. A skála ezúttal is 0–100 közötti, azonban csak a 20–60 közötti tartományt jelzem a jobb láthatóság érdekében. Magyarország adatai narancssárga folytonos vonalat képeznek, míg a többi ország egy-egy pont a különböző hullámokhoz kapcsolódóan.

Az ábrában jelzett tendenciák azt mutatják, hogy a közép-európai országok a politikai érdeklődés tekintetében nem egy, hanem inkább két csoportot képeznek. 20 év távlatában ugyanis Lengyelország, Szlovákia és Szlovénia, illetve Csehország és Magyarország inkább együtt mozog, az adataik inkább egymásra illeszkednek. Ez a tendencia azonban csak 2010 után következik be, tehát akkor, amikor a magyar adatok statisztikailag bizonyítható módon csökkennek. Az első tíz évben a magyar, a lengyel, a szlovák és a szlovén adatok között nincs érdemi különbség.

20. ábra. A politikai érdeklődés változása a közép-európai térségben 2002 és 2023 között (országonkénti átlagértékek és a nagyon érdeklődők aránya)

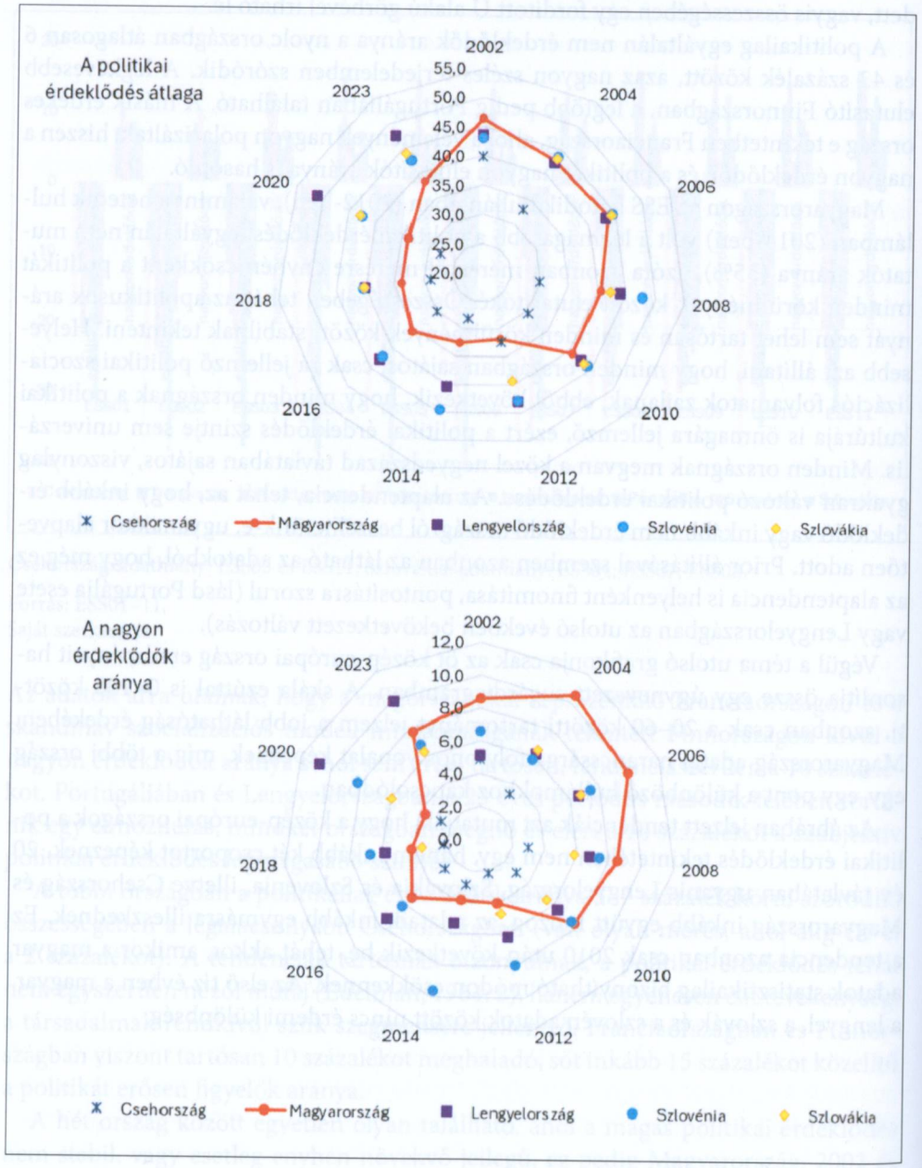

Csehország: adathiány: ESS03 és ESS11; Szlovákia: adathiány: ESS01; ESS07, ESS08.

Forrás: ESS01–11.
Saját szerkesztés.

Véleményem szerint a fenti adatok alapján nehezen beszélhetünk közép-európai politikai érdeklődési modellről, legfeljebb hasonlóságokról. E hasonlóságok legfontosabb jellegzetessége, hogy a közép-európai országok politikai érdeklődési szintje tartósan alacsonyabb, mint a nyugati-európai, különösen az észak-európai érdeklődési szint. A magyar adatok unikalitása nem az alacsony átlagértékek tekintetében, sőt még csak nem is abban keresendő, hogy van egy politikai attitűdöt átrendező adatfelvételi hullám, hanem annak időpontjában rejlik. Magyarországon az ESS ötödik hulláma, azaz a 2010-es kritikus választás utáni időszak téríti el a lengyel és a szlovén adatoktól a cseh eredmények irányába a választópolgárok politikai érdeklődését.

Összességében, az alfejezet alapján a politikai érdeklődés jellegzetes, kulturális törésvonalakat leképező Észak–Dél, Kelet–Nyugat megoszlást mutat, amelyen belül a magyar felnőtt népesség politikai érdeklődése európai összehasonlításban inkább alacsony, különösen az elmúlt tíz év folyamatainak következtében. Az úgynevezett diszpozíciós érdeklődést mutatók aránya jelentősen csökkent 20 év alatt, felére, harmadára esett. A politikát teljesen elutasítók aránya is némileg csökkent a mélyponthoz képest, de még így is közelebb áll a cseh adatokhoz. A magyarországi kettős rendszerváltás-koncepcióra utaló adat más kelet-közép-európai országban nem található. (Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a transzformációs időszakban, 1990–1993 között a többi volt szocialista országban ne ment volna végbe hasonló politikai érdeklődéscsökkenés, mint az NDK-ban és Magyarországon. Ezt azonban az ESS adatain keresztül nem lehet vizsgálni.)

A másik fontos megállapítás, hogy kevéssé látszanak egy egységes közép-európai érdeklődési modell körvonalai, Csehország és Magyarország, valamint Lengyelország, Szlovákia és Szlovénia inkább eltérő, mint hasonló érdeklődési tendenciákat mutat. Csehországban az apolitikusság világos jegyei mutathatók ki 2004-et követően, Lengyelországban viszont a 2000-es évek közepétől egy világos politikai érdeklődés növekedés tendenciái láthatók. Ehhez képest Szlovákiában és Szlovéniában tartósnak és valóban stabilnak látszik a politikai érdeklődés.

A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS TARTÓS TENDENCIÁI A MAGYAR TÁRSADALOM KÜLÖNBÖZŐ RÉTEGEIBEN

Az első hipotézis fő állítása, hogy *Magyarországon a 2000-es évek óta tartósan alacsony szinten stabilizálódott a politikai érdeklődés. Ez a megállapítás alátámasztható a társadalom egészére, és a politikai szocializáció révén átöröklődik a fiatal generációkra is.* A hipotézis több dimenzióját vizsgáltam a fenti alfejezetekben. Ennek az alfejezetnek a célja annak megállapítása, hogy a társadalom egészére megfogalmazott állítás mennyire támasztható alá az egyes társadalmi rétegekre nézve.

Jan van Deth (1990), majd Gabriel és van Deth (198 [2003]) munkásságához kötődik az a paradigma, amely az életkor, a nem, valamint az iskolázottság alapján

vizsgálja a politikai érdeklődést. A szakirodalmi feldolgozás során nem találtam olyan írást, amely cáfolta volna ennek a három alapvető szociodemográfiai, szociokulturális tényezőnek a jelentőségét a politikai érdeklődés alakulásában. Galais, Blais és Bowler (2014) tanulmányukban például francia és amerikai mintákon vizsgálódva megállapítják, hogy a politikai érdeklődés az életkor és az iskolai végzettség mellett növekszik, és valamivel magasabb a férfiak körében, mint a nőknél. Hasonló következtetésre jut amerikai, német, brit és svájci adatok összehasonlításán Prior (2010 és 2019) is.

Az alábbi fejezetben ezért ez alapján, hosszú távú trendeket jellemezve mutatom be a politikai érdeklődés változását. A nemzetközi szakirodalom jóval kevesebb hangsúlyt fektet a településszerkezeti kérdésekre, arra, hogy a vizsgált állampolgár hol, milyen településen lakik. Ez az úgynevezett skandináv modell vonatkozásában érthető, hiszen az iskolarendszer nemzeti szintű elérése korlátlan, kevésbé érhető azonban amerikai vagy dél-európai vonatkozásban, ahol óriási földrajzi egyenlőtlenségek lehetségesek. Az alábbi fejezetben fontosnak tartom a hosszú távú tendenciák jellemzésekor ezt az elhanyagolt szempontot is figyelembe venni, tehát a nem, az életkor és az iskolázottság mellett a település típusát is bevonom az elemzés keretei közé. Ebben a fejezetben nem azt vizsgálom, mi hat a politikai érdeklődésre, hanem hogy ezen dimenziók mentén hogyan oszlik meg, milyen jellegzetességeket mutat a politikai érdeklődés.

Nemek szerinti eltérések

Az alábbi varianciaelemzésre épülő[71] ábra bemutatja, hogy a nemzetközi szakirodalom korai és azóta sem cáfolt, sőt többszörösen megerősített eredményeivel összhangban (van Deth, 1990; Prior, 2019) a férfiak és a nők politikai érdeklődésében világosan nyomon követhető, „szemmel látható" nemi különbség *(gender gap)* rögzíthető. 40 éves periódusban nem volt olyan adatfelvételi időpont, amikor a nők érdeklődése ne lett volna alacsonyabb, mint a férfiaké. Ez éppúgy igaz 1982-ben, mint 2021-ben, azaz a hosszú távú trendekben kevés a változás: a férfiak jobban érdeklődnek a politikai iránt, mint a nők. Különösen tetten érhető volt ez a szociológiai különbség a rendszerváltást megelőzően, amikor a 0–100-as skálán 10 átlagpontot meghaladó mértékű volt a különbség a két nem politikai érdeklődésében (lásd 21. ábra), ugyanakkor a 2000-es években mintha valamivel csökkent volna a nemek különbsége,[72] főleg 2004-ben, amikor statisztikailag a két nem politikai érdeklődése

[71] A varianciaelemzés (ANOVA) alkalmas arra, hogy eltérő mérési szintű változók kapcsolatát, összefüggéseit vizsgáljuk (Székelyi–Barna, 2008).

[72] Bár a 19 adatfelvételi időpontból csak egy esetében nincs statisztikailag szignifikáns összefüggés, a magyarázott szórás (eta²) alacsony, 1 és 5 százalék között mozog.

nem tért el egymástól. 2012 óta a férfiak politikai érdeklődési szintje relatíve stabil és 40 pont körül szóródik, míg a nőké hektikusabb és 30 pont körül oszlik meg, de a két nem közötti tartós érdeklődésbeli szakadék bizonyítható.[73]

21. ábra. A politikai érdeklődés átlagainak alakulása nemek szerint 1982 és 2023 között (0–100 skála átlagai, ANOVA)*

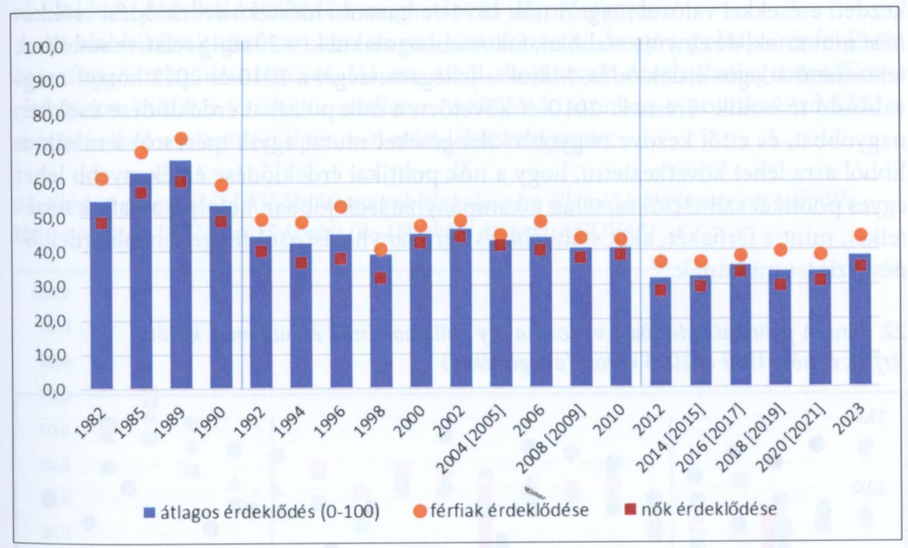

év	1982	1985	1989	1990	1992	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2023
F-próba	80,578	22,224	28,397	33,925	22,769	43,192	74,171	31,107	9,790	10,921	3,448	29,230	13,267	9,047	44,640	26,573	10,896	56,051	35,555	47,226
Sig.	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,002	,001	,064	,000	,000	,003	,000	,000	,001	,000	,000	,000
Eta²	,053	,030	,038	,035	,019	,035	,069	,020	,010	,007	,002	,020	,009	,006	,022	,016	,007	,033	,019	,023

*A férfiak és a nők politikai érdeklődése közötti különbség egy kivételével minden mérés során szignifikáns, p≤0,05 szinten. 2004-ben (ESS második hullám) a két nem politikai érdeklődése statisztikailag megegyezik egymással.

Forrás: az adatforrások részletes bemutatása a Mellékletben található.
Saját szerkesztésű ábra.

Az adatok azt is jelzik, hogy a rendszerváltás után bekövetkező érdeklődési átlag zuhanása mindkét nem esetében tapasztalható, nem az egyik vagy a másik nemhez kötődik tehát, de kétségtelenül valamivel nagyobb a férfiak körében. 1982 és 2001 között 23 ponttal csökkent a férfiak érdeklődése, 1992-höz képest 11 pontos csökkenés rögzíthető, míg 2012 és 2020 között elhanyagolható, két átlagpontos a

[73] Ismételten jeleznem kell, hogy a szakirodalom szerint ezek a különbségek elsősorban a politikai érdeklődés nem gendersemleges kérdezéséből, egyáltalán a „politika" szó használatából adódhatnak.

növekedés. Ugyanezen időszak alatt a nők 18 és 9 pontos csökkenést, illetve 2012-vel összehasonlítva 3 pontos növekedést mutatnak. Az is érdekes, hogy a 2023-ban bekövetkező kisebb változás szintén mind a két nemet érintette; úgy tűnik, hogy az általános politikai érdeklődés változás genderfüggetlenül következett be.

A rendszerváltás időszakában a két nem érdeklődésének csökkenése eltérő ütemet mutatott: a férfiak zuhanása a magasabb bázis miatt rapidabb módon, nagyobb kezdeti esésekkel valósul meg. A nők 1994-re hasonló mértékű érdeklődési csökkenést mutatnak, de elnyújtottabban, fokozatosan alakul ki a 2010-ig relatíve stabilnak tekinthető átlagos érdeklődés. Mások a jellegzetességei a 2010 és 2012 között megvalósuló második törésnek. 2010-et követően a nők politikai érdeklődése csökken nagyobbat, és ettől kezdve nagyobb kilengéseket mutat egyik mérésről a másikra. Ebből arra lehet következtetni, hogy a nők politikai érdeklődése érzékenyebb lehet egyes politikai szituációkra, talán a kampányhatások jobban befolyásolhatják nézeteiket, mint a férfiakét, akik stabilabb és kampányhatásoktól függetlenebb érdeklődési szintet mutatnak.

22. ábra. A politikai érdeklődés változása egy hullámon belül és hullámok között, férfiak és nők, 1982 és 2023 között (átlagértékek)

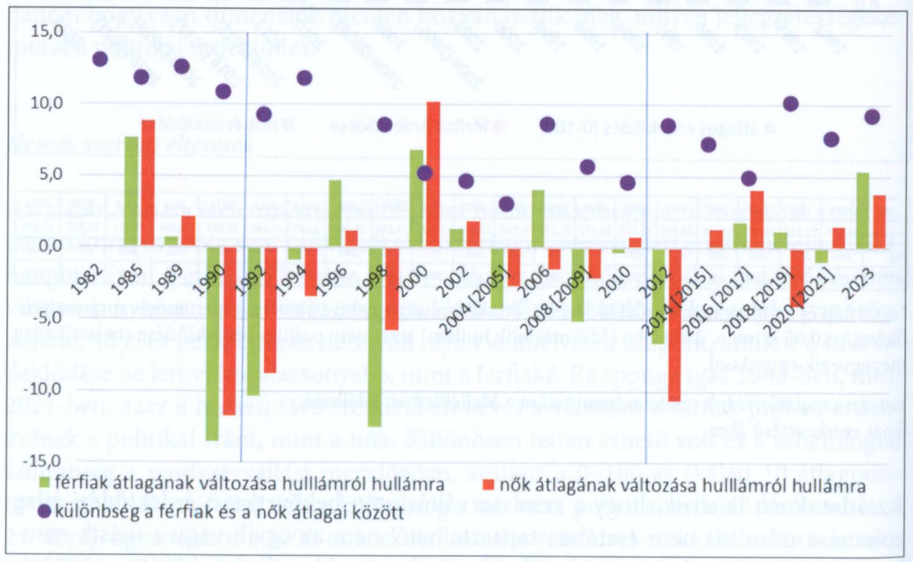

Forrás: az adatforrások részletes bemutatása a Mellékletben található.
Saját szerkesztésű ábra.

Lakhely szerinti eltérések

Ahogy a fejezet bevezetőjében jeleztem, a területi aspektusok kevésbé relevánsak és kutatottak a szakirodalomban, mint a magyar politikai szociológiában. Csak az utóbbi néhány évben megjelent tanulmányok, írások (Szabó–Gerő, 2022; Susánszky–Szabó–Oross, 2021; Szabó és munkatársai, 2021; Gerő–Szabó, 2020) mutatnak rá a lakhely politikai viselkedést meghatározó jelentőségére.

Az alább közölt grafikon arra enged következtetni, hogy a politikai érdeklődés összefügg a települési lejtővel. Három évtől eltekintve[74] statisztikailag szignifikáns eltéréseket mutat a variancia analízise (ANOVA), azonban a politikai érdeklődés szóródásából a települési típus 1–6 százalékot magyaráz.

23. ábra. A politikai érdeklődés átlagainak alakulása az állandó lakhely szerinti település típusa alapján 1982 és 2023 között (0–100 skála átlagai, ANOVA)*

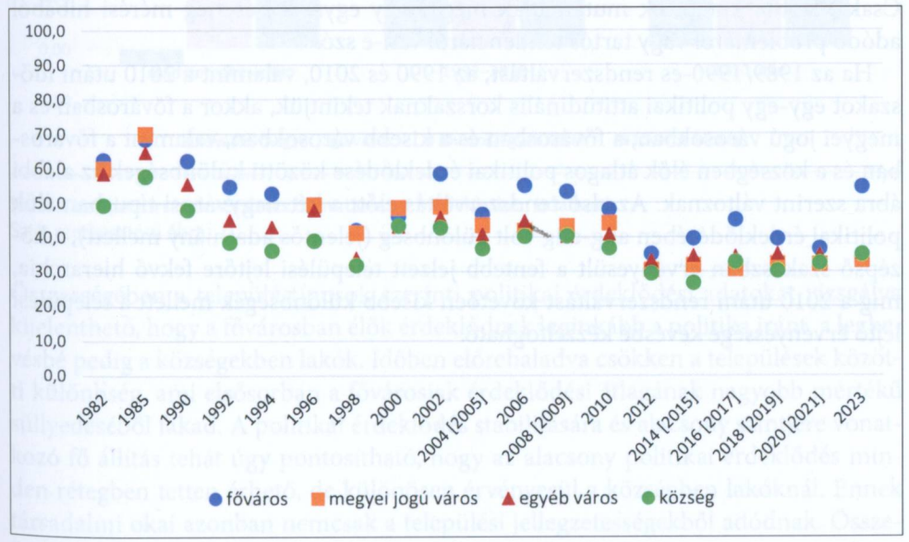

ANOVA-statisztikák:

település	1982	1985	1990	1992	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2023
F-próba	19,409	5,300	16,733	18,190	21,809	8,810	8,759	2,132	15,900	2,833	8,740	,979	7,606	3,597	14,873	22,298	6,093	2,375	47,463
Sig.	,000	,001	,000	,000	,000	,000	,000	,095	,000	,037	,000	,402	,000	,013	,000	,000	,000	,068	,000
Eta²	,039	,022	,034	,030	,036	,026	,017	,007	,029	,006	,018	,002	,015	,006	,026	,041	,011	,004	,066

Forrás: az adatforrások részletes bemutatása a Mellékletben található.
1989-re vonatkozóan nem áll rendelkezésre adat.
Saját szerkesztésű ábra.

[74] Ezeknél mérési hiba is felvethető (különösen 1998 vonatkozásában, ami több kérdés esetében is az általános tendenciáktól merőben eltérő eredményt mutat).

A jelzett összefüggés iránya teljesen egyértelmű: a települési lejtőn lefelé haladva csökken a választópolgárok politikai érdeklődése, és fordítva is igaz az állítás. Minél nagyobb településről beszélünk, annál magasabb a politikai érdeklődés átlaga. Egy-egy méréstől eltekintve mindig a fővárosiak politikai érdeklődése a legmagasabb, a községben élőké pedig tartósan a legalacsonyabb. 2000-et követően fokozatosan összecsúsznak a fővároson kívüli adatsorok. Az is nyomon követhető azonban, hogy a második, 2010-től bekövetkező rendszerváltás után a budapesti politikai érdeklődési átlagok is fokozatosan közelednek a nem fővárosi eredményekhez. 2010-hez képest 2020-ra a budapestiek és a megyei jogú városokban élők politikai érdeklődése egyaránt 12 ponttal, jelentősen csökkent, míg ugyanezen időszak alatt a kisebb városokban 6, a községekben élőknél pedig 5 százalékpontos csökkenés következett be. 2023 adatai azonban eltérnek a fenti tendenciától. A kötet többi részén bemutatott politikai érdeklődés emelkedése ugyanis egyértelműen a fővárosi eredmények változásából fakad. Ennek a változásnak a validálására az adatok nem alkalmasak.[75] Csak későbbi kutatások mutathatják meg, hogy egyszeri, esetleg mérési hibából adódó problémáról vagy tartós tendenciáról van-e szó.

Ha az 1989/1990-es rendszerváltást, az 1990 és 2010, valamint a 2010 utáni időszakot egy-egy politikai attitűdinális korszaknak tekintjük, akkor a fővárosban és a megyei jogú városokban, a fővárosban és a kisebb városokban, valamint a fővárosban és a községben élők átlagos politikai érdeklődése közötti különbségek az alábbi ábra szerint változnak. Az első rendszerváltás előtt a két nagyvárosi típusban élők politikai érdeklődésében alig-alig volt különbség (jelentős adathiány mellett), a középső szakaszban érvényesült a fentebb jelzett települési lejtőre fekvő hierarchia, míg a 2010 utáni rendszerváltást követően kisebb különbségek mellett a települési lejtő érvényessége kevésbé kézzelfogható.

[75] A KEP3 5000 fős vizsgálata (2021. ősz) megerősíti, hogy van különbség a fővárosi és a többi településkategóriában élők politikai érdeklődési szintje között. Az 1–5 skálán mért változó átlagértéke a Budapestieknél 2,83, a megyei jogú városokban élőknél 2,57, míg a községekben lakóknál 2,34 átlagpont volt (F-próba=30,157; sig=0,000; eta²=0,018). Ráadásul a három évvel korábbi, szintén személyes adatfelvételhez képest minden állandó lakhely szerinti településtípusnál átlagnövekedés következett be (a fővárosban 2,74-ről 2,83-ra, a községekben 2,18-ról 2,34-re).

24. ábra. A politikai érdeklődés átlagainak különbségei az állandó lakhely szerinti település típusa alapján 1989/1990 előtt, 1992 és 2010 között, valamint 2010-et követően (0–100 skála átlagai közötti különbségek, százalékpont)

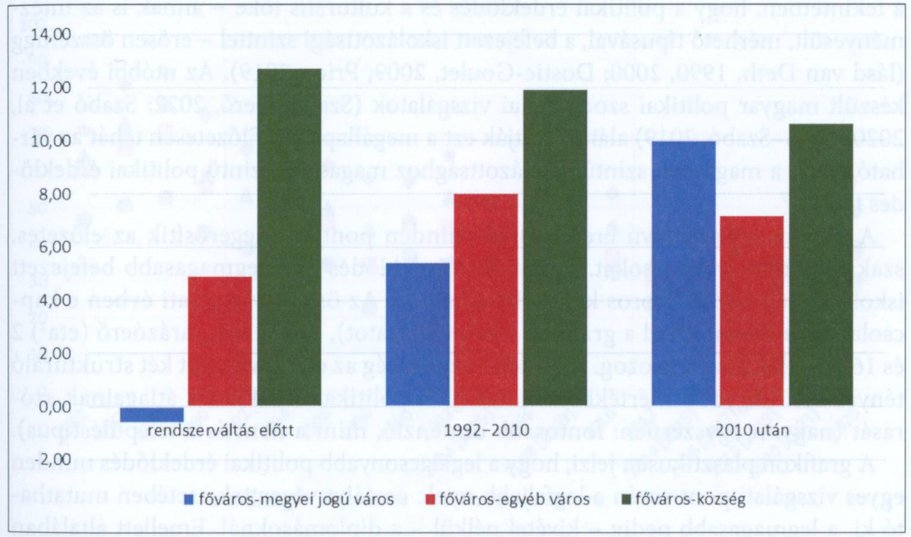

Forrás: az adatforrások részletes bemutatása a Mellékletben található.
Saját szerkesztésű ábra.

Összességében a településtípusok szerinti politikai érdeklődési adatokat vizsgálva kijelenthető, hogy a fővárosban élők érdeklődnek leginkább a politika iránt, a legkevésbé pedig a községekben lakók. Időben előrehaladva csökken a települések közötti különbség, ami elsősorban a fővárosiak érdeklődési átlagának nagyobb mértékű süllyedéséből fakad. A politikai érdeklődés stabilitására és alacsony szintjére vonatkozó fő állítás tehát úgy pontosítható, hogy az alacsony politikai érdeklődés minden rétegben tetten érhető, de különösen érvényesül a községben lakóknál. Ennek társadalmi okai azonban nemcsak a települési jellegzetességekből adódnak. Összefügghetnek a kistelepülések korösszetételével, általános iskolázottsági szintjével és a nemek szerinti arányaival, azaz parciális szociológiai hatásokkal.[76]

[76] 2021 őszén, lényegében egy időben készült két nagymintás kutatás a Társadalomtudományi Kutatóközpont számára (az adatfelvételi specifikációkat lásd a Mellékletben). A két, egyenként reprezentatív adatfelvétel az időbeliség, az adatfelvevő személye és a kérdések hasonlósága miatt összekapcsolható. Az így létrejövő 7000 fős vizsgálat alapján a fővárosban a diplomások aránya 28 százalék, az érettségizetteké pedig 39 százalék. Ezzel szemben a községekben 7 és 24 százalék ez az arány, azaz nagyságrendi, strukturális jellegű, statisztikailag szignifikáns eltérésekről beszélhetünk. Mindamellett a fővárosban jelentős a nőtöbblet, a községekben pedig relatíve magasabb férfi arány rögzíthető, amely valamennyire kompenzálhatja az iskolázottságból adódó strukturális eltéréseket.

Iskolázottság szerinti eltérések

A klasszikus és a legfrissebb nemzetközi szakirodalom véleménye egyöntetű abban a tekintetben, hogy a politikai érdeklődés és a kulturális tőke – annak is az intézményesült, mérhető típusával, a befejezett iskolázottsági szinttel – erősen összefügg (lásd van Deth, 1990, 2000; Dostie-Goulet, 2009; Prior, 2019). Az utóbbi években készült magyar politikai szociológiai vizsgálatok (Szabó–Gerő, 2022; Szabó et al, 2020; Gerő–Szabó, 2019) alátámasztják ezt a megállapítást. Előzetesen tehát az várható, hogy a magasabb szintű iskolázottsághoz magasabb szintű politikai érdeklődés társul.[77]

A kapott, hosszú távú eredmények minden pontján megerősítik az előzetes, szakirodalmi várakozásokat. A politikai érdeklődés és a legmagasabb befejezett iskolázottság között szoros kapcsolat írható le. Az összes vizsgálati évben e kapcsolat szignifikáns (lásd a grafikon alatti táblázatot), míg a magyarázóerő (eta²) 2 és 16 százalék között mozog. Az iskolai végzettség az eddig vizsgált két strukturáló tényezőnél nagyobb mértékben indokolja a politikai érdeklődés átlagainak szórását (nagyon egyszerűen: fontosabb dimenzió, mint a nem és a településtípus).

A grafikon plasztikusan jelzi, hogy a legalacsonyabb politikai érdeklődés minden egyes vizsgálati pont során a legfeljebb nyolc osztályt végzettek esetében mutatható ki, a legmagasabb pedig – kivétel nélkül – a diplomásoknál. Emellett általában hierarchia figyelhető meg a bemutatott adatokban, tehát nemcsak a két szélső iskolai végzettségi kategória különül el egymástól, hanem az elvégzett osztályok és a megszerzett bizonyítványok számának megfelelően magasabb a politikai érdeklődés átlaga.

[77] Magyarországon a legmagasabb, befejezett iskolai végzettséget hagyományosan négy kategóriában szokás összehasonlító módon vizsgálni: alapfok, azaz legfeljebb nyolc osztály vagy kevesebb; szakmunkás-bizonyítvány; érettségi (akár szakmai, akár általános érettségi és a hozzá kapcsolódó kiegészítő képzések), valamint diploma (korábban főiskola, egyetem, a Bologna-folyamat óta BA/Bsc, MA/MsC és PhD/DlA).

25. ábra. A politikai érdeklődés átlagainak alakulása a legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint 1982 és 2023 között (0–100 skála átlagai, ANOVA)

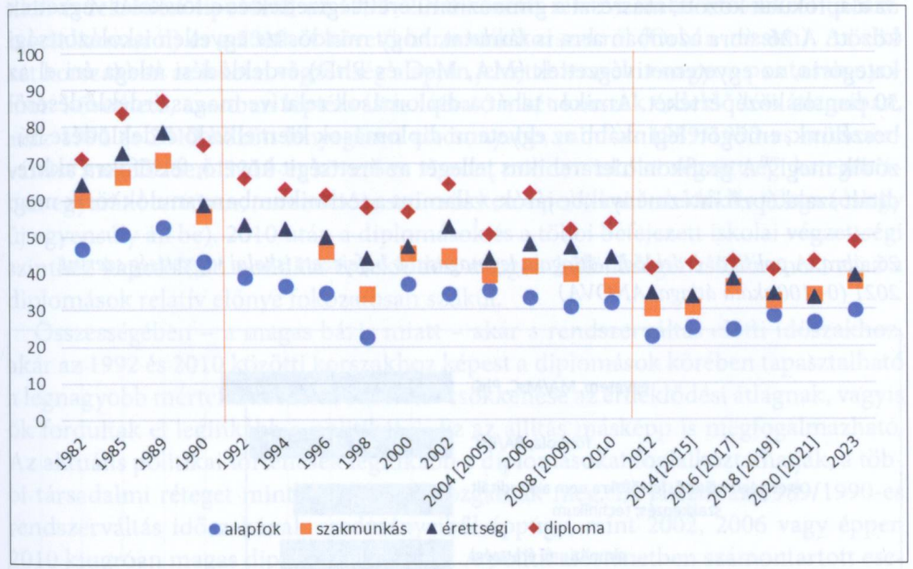

ANOVA-statisztikák:

iskolai végzettség	*1982*	*1985*	*1989*	*1990*	*1992*	*1994*	*1996*	*1998*	*2000*	*2002*	*2004*	*2006*	*2008*	*2010*	*2012*	*2014*	*2016*	*2018*	*2020*	*2023*
F-próba	50,134	28,485	45,452	47,740	42,573	51,779	33,692	94,653	14,918	72,097	12,258	45,563	31,171	30,816	29,111	20,034	21,222	9,466	18,445	20,065
Sig.	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Eta²	,096	,107	,159	,132	,067	,081	,092	,160	,047	,123	,025	,086	,059	,057	,043	,035	,039	,017	,030	,029

Forrás: az adatforrások részletes bemutatása a Mellékletben található.
1992-ben és 1994-ben nincs külön szakmunkás és érettségi szint, csak középfok.
Saját szerkesztésű ábra.

A módszertani fejezetben jelzett, a Társadalomtudományi Kutatóközpont Kovách Imre által vezetett Mobilitás Centrumában 2021 őszén készített 5000 fős adatfelvétel lehetővé teszi, hogy a négykategóriás iskolai végzettség helyett részletesebb, nyolckategóriás felosztást alkalmazzunk, ezáltal még pontosabban látható az egyes iskolai szintekhez kötődő elégedettségi átlag változása. A jelzett iskolázottsági hierarchia plasztikusan látható az adatsoron. 2021 őszén – egyetlen kategóriától eltekintve – érvényesült az a tendencia, hogy végzettségi szintről végzettségi szintre emelkedik a politikai érdeklődés. A nyolc osztálynál alacsonyabb végzettségűek[78] (23,96 átlag-

[78] Fontos szociológiai tényezőkre érdemes azonban felhívni a figyelmet. Az alapfokú végzettséggel sem rendelkezők 74 százaléka nő, továbbá 62 százalékuk községekben él. Itt tehát több társadalmi háttérváltozó is magyarázhatja az alacsony politikai érdeklődést.

pont) és az egyetemet végzettek közötti különbség több, mint 31 átlagpont. Az adatokban két nagy ugrás látható: egyrészt a kevesebb mint nyolc osztályt végzettek és az alapfokúak között, másrészt a gimnáziumi érettségizettek és a főiskolát végzettek között. A 26. ábra azonban arra is rámutat, hogy mindössze egyetlen iskolázottsági kategória, az egyetemet végzettek (MA, MsC és PhD) érdeklődési átlaga éri el az 50 pontos középértéket. Amikor tehát a diplomások relatíve magas érdeklődéséről beszélünk, emögött leginkább az egyetemi diplomások kiemelkedő érdeklődése húzódik meg.[79] A grafikon hierarchikus jellegét az érettségit követő, felsőfokra akkreditált szakképző intézményekbe járók, valamint a technikumban tanulók törik meg.

26. ábra. A politikai érdeklődés átlaga a legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint, 2021 (0–100 skála átlaga, ANOVA)

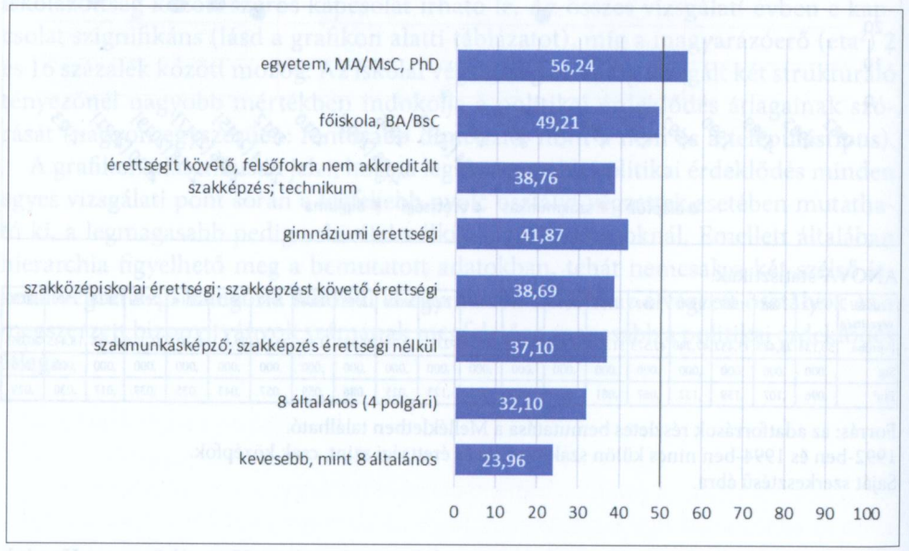

F-próba=35,352; sig=0,000. A Scheffe-teszt szignifikáns eltérést jelez az egyetemet végzettek és az összes többi kategória között; a főiskolát végzettek és az összes alacsonyabb végzettség között; az érettségizettek és a diplomások, valamint a legfeljebb nyolc osztályt végzettek között; a szakmunkások és a diplomások, valamint a nyolc osztályt végzettek között.

Forrás: TK KEP 2021.
Saját szerkesztésű ábra.

[79] A főiskolát, BA/BsC-t végzettek 61 százaléka nő, míg az egyetemi végzettségűek 48% százaléka. Tehát a két diplomáskategória közötti különbség mögött – áttételes hatásként – a nemnek is lehet szerepe. Szintén érdekes körülmény a településtípus szerinti megoszlás. Az egyetemet végzettek 36 százaléka budapesti és további 25 százalékuk megyei jogú városban lakik, míg a főiskolások esetében 30 és 21 százalék ez az arány. Az egyetemet végzettek tehát az átlagosnál magasabb valószínűséggel lesznek férfiak és nagyvárosban lakók, akik eleve magasabb politikai érdeklődéssel rendelkeznek.

Visszatérve a hosszú távú adatokhoz, jól detektálhatók a politikai attitűdváltások határpontjai. Ezek alapján beszélhetünk a rendszerváltást megelőző korszak politikai érdeklődési típusáról, az 1992–2010 közötti relatíve stabil időszakról (posztszocializmusról) és a 2010-et követő harmadik korszakról (Orbán-rezsim). Az első két korszakban az iskolai végzettség alapján jelzett hierarchia nagyon pontosan nyomon követhető, azonban léptékváltás látható a két korszak érdeklődési átlagaiban, azaz 1992 és 2010 között lényegesen alacsonyabb, mint az 1989/1990-es rendszerváltást megelőzően. 2010-et követően viszont minden iskolai végzettségi kategóriában egyaránt tartósan, tendenciózusan csökken a politikai érdeklődés átlaga (és egy új egyensúly áll be). 2010 után a diplomások és a többi befejezett iskolai végzettségi szinthez kapcsolódó politikai érdeklődési átlagok különbségei csökkennek, azaz a diplomások relatív előnye fokozatosan szűkül.

Összességében – a magas bázis miatt – akár a rendszerváltás előtti időszakhoz, akár az 1992 és 2010 közötti korszakhoz képest a diplomások körében tapasztalható a legnagyobb mértékű abszolút és relatív csökkenése az érdeklődési átlagnak, vagyis ők fordultak el leginkább a politikától. Ez az állítás másképp is megfogalmazható. Az aktuális politikai történések leginkább a diplomásokat foglalkoztathatják, a többi társadalmi réteget mintha kevésbé mozgatnák meg. Ez látszik az 1989/1990-es rendszerváltás időszakának eredményeiből éppúgy, mint 2002, 2006 vagy éppen 2010 kiugróan magas diplomásátlagaiból. A politikatörténetben számontartott események, például a 2002-es szoros és rendkívül polarizált választás, a 2006-os utcai események, valamint a 2010-es második rendszerváltás tulajdonképpen elit történéseknek látszanak, ezeknek a társadalmi csoportoknak növelték kiugróan a politikai figyelmét (27. ábra).

Ezen ábrák alapján a 2010 utáni folyamatok leginkább annak köszönhetők, hogy a diplomások kevésbé lehettek érdekeltek a változásokban. Ezt a vélekedést támasztja alá Szabó és Gerő (2019), amikor azt írják, hogy „…a felső középosztály és felső osztály tagjai [akik körében domináns a diplomások aránya – SZ. A.] sokkal erősebben bíznak a politikai szereplőkben.[80] Más mutatók is azt jelzik, hogy a felső középosztály és a felső osztály jól érzi magát, elégedett a jelenlegi rezsimmel és annak intézkedéseivel." (Szabó–Gerő, 2019: 12.) Azt is megállapítják, hogy a diplomások elégedettsége növekvő, a demokrácia működésével kapcsolatban is egyre pozitívabb a véleményük. Ha ez az állítás helytálló, más adatokkal is alátámasztható, akkor a 2010-es, második rendszerváltás politikai attitűdváltása mögött teljesen más motí-

[80] Az egyes társadalmi osztályok politikai érdeklődése hasonló mintázatot követ, mint az iskolai végzettségé. Minél magasabb osztályba sorolja magát a kérdezett a hierarchiában, annál magasabb a politikai érdeklődési átlaga. A TK KEP 2021-es nagymintás felvétele szerint legmagasabb a felső középosztályban és az elitben, 54,42 átlagponttal, legalacsonyabb az alsó osztályban, 27,24 ponttal. Ez erős összefüggést mutat (F-próba=50,965; sig=0,000); a Scheffe-teszt minden más rétegtől szignifikánsan eltér, azaz osztályhierarchia alapján monotonon nő a politikai érdeklődés.

27. ábra. A politikai érdeklődés átlagainak különbségei a legmagasabb befejezett iskolai végzettség különböző dimenzióiban 1989/1990 előtt, 1992 és 2010 között, valamint 2010-et követően (0–100 skála átlagai közötti különbségek, százalékpont)

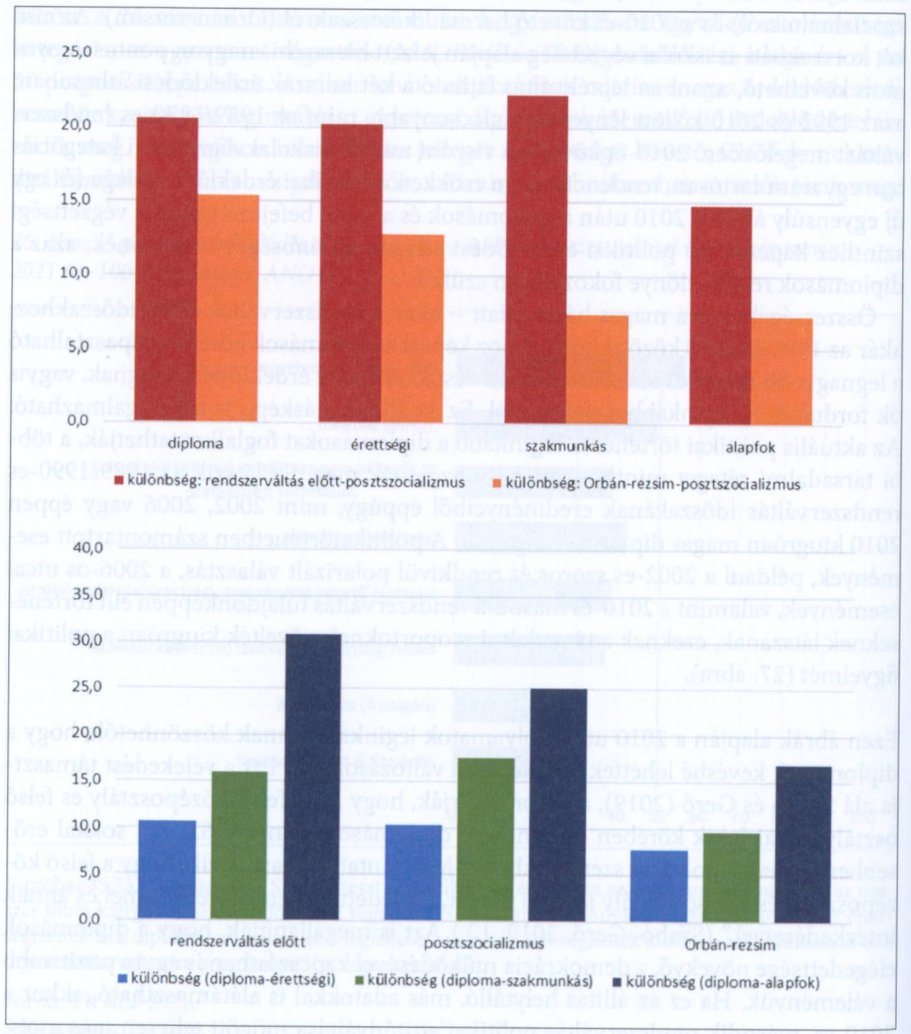

1. Mekkora az egyes időszakokban az adott iskolai végzettséghez tartozó politikai érdeklődési átlag csökkenése? (abszolút eltérések)
2. Mekkora a diplomásokhoz és a más iskolai végzettségi típusokhoz tartozó érdeklődési átlag különbsége? (relatív eltérések)

Forrás: az adatforrások részletes bemutatása a Mellékletben található.
1992-ben és 1994-ben nincs külön szakmunkás és érettségi szint, csak középfok.
Saját szerkesztésű ábra.

vumok húzódhatnak meg, mint az 1989/1990-es esetében. Míg a társadalom egyes rétegeiben, elsősorban az alacsonyabban iskolázottak, kistelepülésen élők között nagyobb lehet a politikai elidegenedés (Chadwick–Vaccari, 2019), addig az elégedettség inkább a felső középosztályt és a felső osztályt érintheti.

Az életkor és a politikai érdeklődés

Túlzás nélkül állítható, hogy a politikai érdeklődéssel kapcsolatos nemzetközi szakirodalom legfontosabb szándéka az életkor és az érdeklődés közötti kapcsolat minél pontosabb megismerése. Gondoljunk csak a formatív évek jelentőségére, vagy a Van Deth (1990, 2000) által kezdeményezett kohorsz-, illetve életciklusvita kérdésére (minek van nagyobb hatása, hogy ki milyen időszakban született – például '68-as generáció kontra '90-es években születettek –, vagy hány éves egy adott időszakban). A 2010-es években pedig felerősödik az életkor mellett az életesemények vizsgálatának jelentősége is (Frizzell, 2009; Smets, 2015; Neundorf-Smets, 2017).

A szakirodalom alapján az várható, hogy egyrészt az életkor jelentős, kitüntetett szerepet tölt be a politikai érdeklődés alakulásában, ezen belül is a politikai érdeklődés a középkorúaknál mindig magasabb, mint a legfiatalabbaknál (21 év alatt) és az idősebbeknél (60 év felett). Másrészt a generációs hatásokkal összefüggésben az várható, hogy a rendszerváltás időszakában már felnőtt népesség a sajátos, felülről irányított, kényszeredett politikai szocializációja révén (Kéri, 1989; Szabó I., 2009) az időben előrehaladva mindig magasabb politikai érdeklődést mutat, mint a későbbi, rendszerváltás után szocializálódott generációk. E két hipotézis az életkor kiemelt jelentőségét tételezi, azt tehát, hogy a biológiai korral, majd a generációs összefüggésekkel részletesebben is érdemes foglalkozni (Jennings és munkatársai, 2009; Kiss–Szabó, 2013; Róbert–Valuch, 2013; Fekete–Nagy, 2020; Déri–Szabó, 2021). Természetesen létezik egy harmadik, életkorral összefüggő hipotézis is a szakirodalomban. Ennek lényege, hogy a politikai érdeklődés a 20-as évek elejétől kezdődően stabil, azaz hasonló értékeket mutat, mint az azt megelőző tinédzserévekben. Körülbelül 14–15 éves korban kezdődik, majd a 20-as évek elejére befejeződik a politikai érdeklődés mint politikai attitűd kialakulása. Ezt a hipotézist azonban nem ebben, hanem a fiatalokkal foglalkozó fejezetben elemzem.

A politikai érdeklődés hosszú távú életkori tendenciái

Első lépésként a nemhez, a településtípushoz és az iskolázottsághoz hasonló módon járok el az életkor, egészen pontosan az életkori csoportok esetében. 40 év tendenciáit mutatom be hat életkori csoportra kivetítve. E hat életkori csoport a 21 év alattiak (praktikusan a 18, a 19 és a 20 évesek),[81] illetve ettől kezdődően 60 éves korig az életkori dekádok szerint, végül pedig a 60 éven felüliek.

A politikai érdeklődés és az életkori csoportok között statisztikailag bizonyítható módon összefüggés mutatható ki. Két adatfelvételi időponttól eltekintve (1990 és 2000, amikor nem négy, hanem öt kategóriában vizsgálták a szubjektív politikai érdeklődést) minden évben szignifikáns kapcsolatot mutat az ANOVA-elemzéshez tartozó F-próba. A politikai érdeklődés szórásának megmagyarázott része azonban nem kiemelkedően magas, egy és hat százalék között található. Meglepő eredményként fontos, de mégsem kiemelkedő tényezőről beszélhetünk tehát.

A 40 év egészét vizsgálva az látszik, hogy az egyes életkori kategóriák nem feltétlenül mutatnak – akár az iskolai végzettséghez, akár az állandó lakhely szerinti településtípushoz hasonló – hierarchikus, de még standard eredményeket sem. Talán néhány valid állítás mégis tehető:

- a rendszerváltást követően a legfeljebb 20 évesek (világoskék pont) mindig a legkevésbé érdeklődők voltak.
- 1992 és 2010 között az 51–60 évesek (aranyszínű négyzet) tűnnek a leginkább érdeklődőknek.
- 2010-et követően viszont a 41 éven felüli három életkori csoport politikai érdeklődése alig-alig különíthető el, nagyon hasonló, a többi életkori kategóriához képest magasabb érdeklődés látható körükben. A rendszerváltást megelőző időszakban, de még 1992-ben is a 31–40 évesek (világoskék háromszög), valamint az akkori 41–50 évesek (napsárga kör) politikai érdeklődése tűnt ki a többi korcsoport közül. 2010-et követően a 60 évnél idősebbek egyre inkább a legérdeklődőbb kohorsszá váltak. Velük azonos szintű érdeklődést az eggyel fiatalabb korcsoport mutatott.

[81] Miután mindössze három korévről van szó, az elemszámok csekélyek, így ennél a korosztálynál a hibahatárok jelentősen magasabbak, mint a többi életkori dekádnál. Ez azt jelentheti, hogy egy-egy adatfelvételi hullám között a 18–20 évesek véleménye jelentősen változhat.

28. ábra. Az életkori csoportok politikai érdeklődésének alakulása 1982 és 2023 között (átlagértékek)

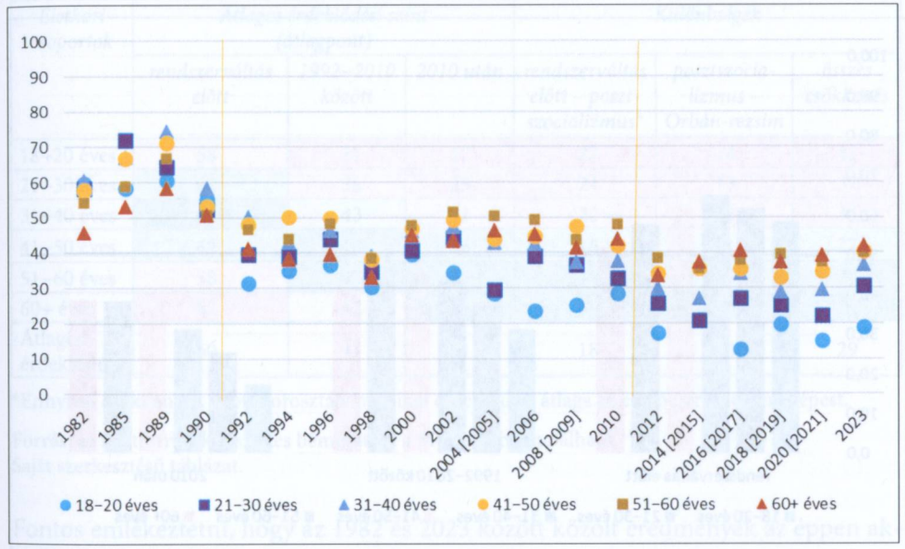

ANOVA-statisztikák:

életkori csoportok	*1982*	*1985*	*1989*	*1990*	*1992*	*1994*	*1996*	*1998*	*2000*	*2002*	*2004*	*2006*	*2008*	*2010*	*2012*	*2014*	*2016*	*2018*	*2020*	*2023*
F-próba	11,200	4,792	4,830	1,930	5,637	4,952	3,826	2,921	2,121	6,178	16,734	8,700	8,544	11,016	12,822	16,137	14,010	12,687	22,505	11,518
Sig.	,000	,002	,000	,087	,000	,000	,002	,012	,061	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Eta²	,045	,039	,032	,010	,023	,021	,019	,010	,011	,019	,055	,029	,028	,035	,032	,046	,043	,038	,059	,028

Forrás: az adatforrások részletes bemutatása a Mellékletben található.
1990-ben és 2000-ben a különbségek nem szignifikánsak, ami összefügghet azzal, hogy ebben a két évben nem négyfokú, hanem ötfokú skálán mérték a politikai érdeklődést.
Saját szerkesztésű ábra.

Az életkori csoportoknál bekövetkező változásokat jobban szemlélteti a 29. ábra, amelyben a politikai attitűdök szempontjából három időszakra vonatkoztatva, összevonva jelennek meg az érdeklődési átlagok. A három időszak: rendszerváltás előtt; 1992–2010, azaz a posztszocializmus; a 2010 utáni időszak. Ez az adatsor is megerősíti, hogy 1992 előtt a 31–40 éves generáció politikai érdeklődése volt a legmagasabb, és a legidősebbeké a legalacsonyabb, de a fiatalok és a középkorúak nem sokkal maradtak el a 31–40 évesektől. A rendszerváltás utáni hosszú két évtizedben óriási átrendeződés történt életkori alapon. A legfiatalabbaktól a 60 évesekig, korosztályról korosztályra nőtt a politikai érdeklődés, majd 60 év felett lecsökkent. A rendszerváltást megelőző időszakhoz képest azonban – nem meglepő módon – nagyságrendi csökkenés következett be. Végül 2010-et követően a folyamatok nagyon hasonlóak, ugyanakkor a 60 éven felüliek politikai érdeklődése nem esik vissza. Az érdeklődési átlagok pedig egyre alacsonyabbak.

29. ábra. A politikai érdeklődés alakulása a politikai attitűdök három korszakában (átlagok)

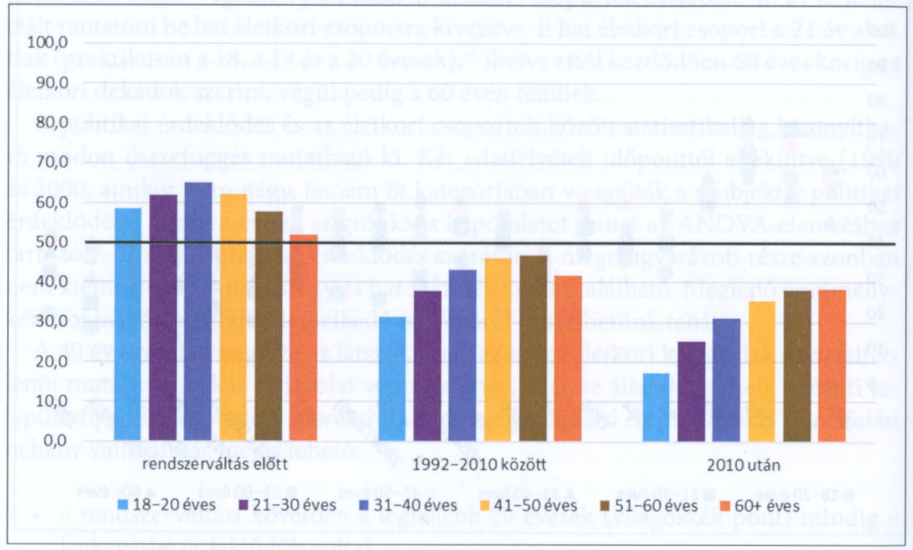

Forrás: az adatforrások részletes bemutatása a Mellékletben található.
Saját szerkesztésű ábra.

Azt, hogy a jelzett csökkenés melyik korosztályban történt inkább és mekkora mértékű volt, a 7. táblázat mutatja be. A táblázat nagyon világosan jelzi, hogy periódusról periódusra egyre idősebbek lettek a nagyon érdeklődők – a rendszerváltás előtt még a 31–40 évesek, majd a 41–60 évesek, végül az 50 + évesek között találhatók. A rendszerváltás után belépő fiatalok politikai érdeklődése viszont drámai módon csökkent: a rendszerváltáshoz viszonyítva először 27 átlagpontot, majd 2010 után további 14 pontot, és így összességében a 18–20 évesek politikai érdeklődése több mint 41 átlagpontot 40 év alatt. Ez minden vizsgált társadalmi réteg közül messze a legnagyobb mértékű apadás. Ráadásul az eggyel idősebb, de még alapvetően az ifjúsági korosztályba tartozó 21–30 évesek átlagos politikai érdeklődési szintje is nagyon jelentősen, 37 átlagponttal esett vissza. A 40 év alatt belépő, új, fiatal rétegek politikai érdeklődése tehát egyre alacsonyabb bázisról indult, és nehezen képzelhető el, hogy a közeljövőben drámai módon megnövekedne.

7. táblázat. A politikai érdeklődés átlagos szintje időszakonként, valamint az időszakok közötti eltérések

Életkori csoportok	*Átlagos érdeklődési szint (átlagpont)*			*Különbségek*		
	rendszerváltás előtt	*1992–2010 között*	*2010 után*	*rendszerváltás előtt – poszt-szocializmus**	*posztszocia-lizmus – Orbán-rezsim*	*összes csökkenés*
18–20 éves	58	31	17	27	14	41
21–30 éves	62	38	25	24	13	37
31–40 éves	65	43	31	22	12	34
41–50 éves	62	46	36	16	11	27
51–60 éves	58	47	38	11	9	20
60+ éves	52	42	38	10	3	14
Átlagos érdeklődés	60	41	31	18	10	29

*Ennyivel csökkent az adott korosztály politikai érdeklődési átlaga az előző periódushoz képest.

Forrás: az adatforrások részletes bemutatása a Mellékletben található.
Saját szerkesztésű táblázat.

Fontos emlékeztetni, hogy az 1982 és 2023 között közölt eredmények az éppen aktuális 18–20, 41–50 vagy éppen 60 éven felüliekre vonatkoznak. Ez azt jelenti, hogy aki a rendszerváltás előtt a 20 év alatti korosztályba tartozott, az 10 év múlva már egy másik kategóriába (21–30), 20 év múlva a 31–40 évesek csoportjába sorolódott volna és így tovább. Az 1990-ben 20 évesek, tehát 1970-ben születettek a legutolsó mérésnél már 50 évesek voltak. Ezért nyomon követhető az öregedés esetleges hatása, egész pontosan az, hogy mérésről mérésre egyes korcsoportok politikai érdeklődése hogyan változott. Ezt jelzi a következő táblázat, ahol, hogy jobban látszódjanak a változások, tízéves periódusokat hoztam létre. A korosztályokat mindig azonos színnel jelöltem, és egy nyíl is segíti az eligazodást.

8. táblázat. A politikai érdeklődés átlagainak alakulása ugyanabban az életkori dekádban, tízéves periódusokban vizsgálva

Korcsoportok	*1982–1990*	*1992–2000*	*2002–2010*	*2012–2023*
18–20 éves	58	35	28	17
21–30 éves	62	40	36	24
31–40 éves	65	45	42	30
41–50 éves	62	47	46	35
51–60 éves	58	45	49	38
60+ éves	52	39	44	38

Megjegyzés: a táblázatban kohorszvizsgálatot végzek, azaz az adott kohorsz tagjait követem az időben.

Forrás: az adatforrások részletes bemutatása a Mellékletben található.
Saját szerkesztésű táblázat.

A táblázat talán legfontosabb tanulsága, hogy a kohorszok hosszú távon megtartják kezdeti, induló attitűdjeik alapjellemzőit. Ha egy életkori dekádnak magas volt a kezdeti érdeklődési átlaga, akkor ez a magas érték később is tetten érhető, még akkor is, ha – ahogy erre többször is utaltam – két alkalommal is nagy törés látható a tendenciákban. A rendszerváltás előtt közepes politikai érdeklődésű 18–20 évesek 2010–2021-ben is közepes szintű érdeklődéssel rendelkeznek, még akkor is, ha ez az érdeklődési átlag, alkalmazkodva a bekövetkező változásokhoz, egyébként 24 ponttal alacsonyabb. Érdekes azonban, hogy a rendszerváltás utáni hosszú két évtizedben, tehát 2010-ig tartósan megtartják rendszerváltás után kialakult érdeklődési szintjüket, sőt még egy kétpontnyi növekedés is bekövetkezik. A 2010 utáni változások azonban ennél az életkori csoportnál is hétpontnyi csökkenést hoznak.

Érdemes megvizsgálni a rendszerváltás előtti időszak 31–40 éveseit, akik abban az időszakban a legmagasabb érdeklődési átlaggal rendelkeztek. Az azt követő periódusokban nincs olyan mérési pont, amikor ne ez a réteg lenne a legérdeklődőbb, még ha jóval alacsonyabb szinten is. Ez persze explicit módon magával vonja azt a következtetést is, hogy az alacsony bázisú politikai érdeklődésből nem lesz magas szintű politikai érdeklődés. Az adott korosztály tagjai biológiai értelemben hiába öregednek, ha kevéssé érdeklődő politikai rétegként indulnak, mindig megtartják a kezdeti alacsony vagy relatíve alacsony érdeklődésüket. Ezért különösen problémás a táblázat jobb felső sarkában látható 17 átlagpontos politikai érdeklődés. Ha a tendenciák nem változnak, azaz a kezdeti érdeklődés hosszú távon érvényesül egy adott korcsoportban, akkor a legújabban belépő fiatalokról nehezen képzelhető el, hogy sokkal magasabb érdeklődési szintre jutnának.

Ezek az eredmények megerősítik a politikai érdeklődés identitásjellegét, azt tehát, hogy egy nagyon stabil, nehezen változó attitűdről beszélhetünk, amely lényegében szokásként rögzül az emberek életében.

Pontosan ezt az állítást szemlélteti a 30. ábra, amely azt mutatja, hogy a rendszerváltás előtt, a hosszú posztszocialista időszakban és 2010 után az átlagos érdeklődési szinttől – amely az ábrában mindhárom periódusban 0 értéken van – mennyivel térnek el az egyes életkori dekádok. Jól látszik a fiatalok fokozódó elmaradása. A rendszerváltás előtt a fiatalok érdeklődése szinte megfelelt az átlagnak, a rendszerváltás után 10 pont volt az elmaradás, 2010 után pedig ez 13 átlagpontra növekedett. A második legfiatalabb korcsoport esetében is az átlagos érdeklődéstől való növekvő elmaradás rögzíthető, előbb három ponttal, majd 2010 után ennek a duplájával. A politika tehát egyre távolabbi, nehezen belátható világgá válik a fiatalok számára, ezért e réteg kiemelt vizsgálata egy külön fejezetben nagyon is indokoltnak tűnik.

30. ábra. Az átlagos politikai érdeklődési szinttől való elmaradás életkori dekádonként (átlagpontok)

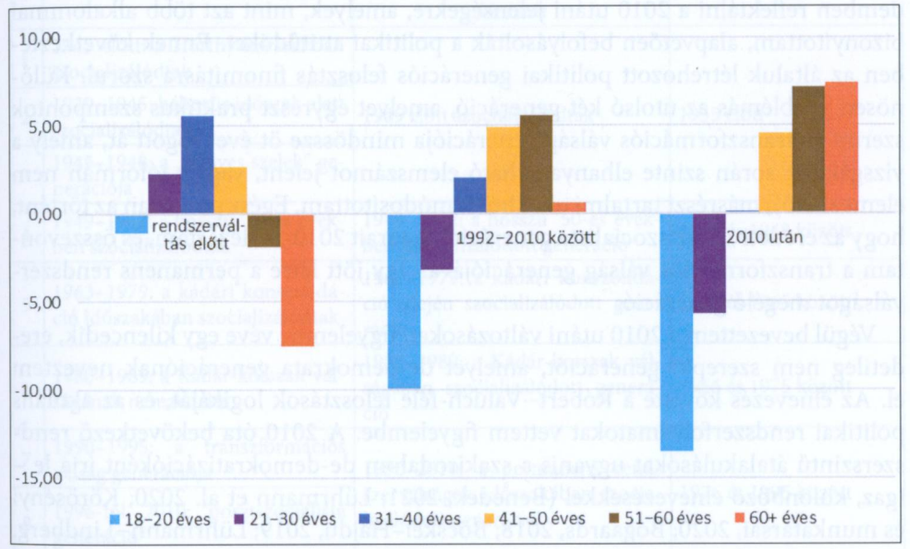

Forrás: az adatforrások részletes bemutatása a Mellékletben található.
Saját szerkesztésű ábra.

A politikai érdeklődés generációs aspektusai

Az alfejezet második részében a politikai érdeklődés generációs metszetét kívánom megvilágítani. Egészen pontosan a politikai generációk politikai érdeklődésének alakulását Róbert Péter és Valuch Tibor 2013-ban megjelent, klasszikus tanulmánya alapján. A generációs vizsgálódás abból indul ki, hogy nem egyszerűen a biológiai, születési idejük alapján hasonló korcsoportok politikai attitűdjeit érdemes vizsgálni, hanem azt is, hogy egyes életkori kohorszok különböző szocializációs hatások, legtöbbször valamilyen kiemelkedő történelmi esemény következtében generációkká, ezen belül is esetenként politikai generációkká válhatnak. A politikai generáció fogalma úgy definiálható, mint olyan személyek összessége, akiknek a közösen megélt történelmi tapasztalatuk, közös identitásuk és szocializációjuk révén van valamilyen közös érdek- és értékrendszere, amelyet elitjeik a politikai hatalomért való küzdelemben nyilvánosan is felvállalnak és artikulálnak A generációk tehát szociológiai értelemben mások, mint a születési idejük alapján hasonlónak feltételezett kohorszok, mert a közösen átélt élmények vonatkozásában aktív vagy passzív érdekközösséget alkotnak (Szabó–Kiss, 2013; Déri–Szabó, 2021; Déri–Szabó, 2022).

Róbert és Valuch tanulmányukban egy máig érvényes generációs térképet alkotnak, azonban, miután a tanulmány 2013-ban került publikálásra, nem tudtak érdemben reflektálni a 2010 utáni jelenségekre, amelyek, mint azt több alkalommal bizonyítottam, alapvetően befolyásolták a politikai attitűdöket. Ennek következtében az általuk létrehozott politikai generációs felosztás finomításra szorul. Különösen problémás az utolsó két generáció, amelyet egyrészt praktikus szempontok szerint (a transzformációs válság generációja mindössze öt évet fogott át, amely a vizsgálatok során szinte elhanyagolható elemszámot jelent, vagyis jóformán nem elemezhető), másrészt tartalmi okokból is módosítottam. Egész pontosan az történt, hogy az eredeti „posztszocialista generáció" határait 2010-zel lezártam, és összevontam a transzformációs válság generációjával. Így jött létre a permanens rendszerválságot megélő generáció.

Végül bevezettem a 2010 utáni változásokat, figyelembe véve egy kilencedik, eredetileg nem szereplő generációt, amelyet de-demokrata generációnak neveztem el. Az elnevezés követte a Róbert–Valuch-féle felosztások logikáját, és az aktuális politikai rendszerfolyamatokat vettem figyelembe. A 2010 óta bekövetkező rendszerszintű átalakulásokat ugyanis a szakirodalom de-demokratizációként írja le – igaz, különböző elnevezésekkel (Benedek, 2021; Lührmann et al. 2020; Körösényi és munkatársai, 2020; Bogaards, 2018; Böcskei–Hajdu, 2019; Lührmann–Lindberg, 2019; Bozóki–Hegedűs, 2017). Abban az értelemben is a szerzőpáros módszere szerint jártam el, hogy a 14 éves életkorra tettem azt a fontos eseményt, amely a szocializációt meghatározta. Úgy vélem, hogy a magyar viszonyok között a 14 éves életkor helyett érdemes lett volna 16 évben meghatározni a szocializációs hatás kezdetét, de az összehasonlíthatóság miatt elvetettem ezt a szakmai álláspontot. A 9. táblázatban feltüntettem az eredeti Róbert–Valuch-féle felosztást, az adott generáció születési éveit, valamint a saját módosításaimat. Tudomásom szerint Magyarországon ez az első olyan politikai generációs felosztás, amely a 2010 utáni korszakot önálló szocializációs perióduskent kezeli (előzményként lásd Bognár–Szabó, 2017).

9. táblázat. Róbert Péter és Valuch Tibor munkája alapján képzett generációs térkép

	Részletes generációs térkép	*Összevont politikai generációs felosztás*	*Születési év*
1	1945 előtt: a Horthy-korszakban szocializálódtak	1949 előtt szocializálódtak	1935 előtt
2	1939–1945: háborús időszak alatt szocializálódtak		
3	1945–1948: a „Fényes szelek" generációja		
4	1949–1962: a hosszú '50-es években szocializálódtak	1949–1962: a hosszú '50-es években szocializálódott generáció	1935 és 1948 között
5	1963–1979: a kádári konszolidáció időszakában szocializálódtak	1963–1979: a kádári konszolidáció idején szocializálódott generáció	1949 és 1965 között
6	1980–1989: a Kádár-korszak válságának nemzedéke	1980–1989: a Kádár-korszak válságában szocializálódott generáció	1966 és 1975 között
7	1990–1995: a transzformációs válság generációja	1990–2010: a permanens rendszerválságok időszakában szocializálódott generáció*	1976 és 1995 között
8	1996-tól 2010: posztszocialista generáció*		
9	2010-től napjainkig: de-demokrata generáció**	a 2010 utáni posztdemokratikus, hibrid rezsim időszakában szocializálódottak**	1996 és napjaink között

Forrás: Róbert–Valuch, 2013: 122, 1. táblázat alapján.

* Az eredeti elnevezés és felosztás módosítása.
** Saját elnevezés és felosztás.

A politikai érdeklődés generációs aspektusainak vizsgálatakor Róberték időablak- vagy megfigyelésiablak-metódusát alkalmazom, azaz kijelöltem a 40 év alatt olyan időpontokat, amikor jól nyomon követhető az egyes generációk politikai érdeklődésének változása. Öt időpontot választottam ki: 1992-t,[82] 2002-t, 2012-t és 2021-et, azaz nagyjából tízéves ciklusokat.

[82] A rendszerváltást megelőző adatfelvételek közül csak az 1989-es tartalmazza a folytonos születési év változóját, így a generációk létrehozása nem lehetséges. Miután minden fenti elemzésből tudható, hogy 1989 és 1992 között lényegesen változott a politikai érdeklődés, ennek bizonyítására nincs külön szükség.

*10. táblázat. A generációk életkori megoszlása az időablakokban (életkorok)**

	1992		2002		2012		2021	
	minimum ... éves	maximum ... éves	minimum ... éves	maximum ... éves	minimum ... éves	maximum ... éves	minimum ... éves	maximum ... éves
1935 előtt születettek	57		67		77		86	
1936–1948 születettek	44	56	54	66	64	76	73	85
1949–1965 születettek	27	43	37	53	47	63	56	72
1966–1975 születettek	17	26	27	36	37	46	46	55
1976–1995 születettek		16	14	26	17	36	26	45
1996 után születettek						16	14	25

*Minimum és maximum hány éves a kérdezett az adott vizsgálati időpontban.
Saját szerkesztésű táblázat.

Mindig azt elemzem tehát, hogy az adott időablakban az 1935 előtt születettek – akik 1992-ben legalább 57, 2002-ben legalább 67, 2012-ben minimum 77, 2021 pedig 86 éven felüliek voltak – az 1935 és 1948 között, a 1949 és 1965 között, az 1966 és 1975 között születettek, az 1976 és 1995 között és végül az 1996 után születettek (akik mérése csak igen részleges, valójában csak 2021-ben lehetséges) – hogyan viselkednek. Ha van generációs hatás, azaz érvényesül egy-egy esemény tartós szocializációs hatása, akkor az egyes politikai generációk mindig nagyjából azonos politikai érdeklődést kell, hogy mutassanak. Ha azonban a generációs értelmezés nem valid, akkor az egyes generációk a különböző időablakokban változtathatják a politikai attitűdjüket. Ez az elemzés egyébként azt az általános hipotézist is alá tudja támasztani, vagy éppen meg tudja cáfolni, hogy a politikai érdeklődés egy hajlam, szinte politikai identitásjellegű attitűd, amely rendkívül stabil az élet különböző szakaszaiban.

11. táblázat. A politikai generációk politikai érdeklődése négy időablakban (1992, 2002, 2012, 2021), ANOVA (0–100 fokú skála átlagai)*

	1992	2002	2012	2021
1935 előtt születettek	41,43	39,14	25,12	24,06**
1935–1948 között születettek – a hosszú '50-es évek generációja	47,73	50,92	33,97	39,56
1949–1965 között születettek – a kádári konszolidáció generációja	48,76	49,19	37,86	39,76
1966–1975 között születettek – a Kádár-korszak válságának generációja	35,30	46,93	32,46	35,70
1976–1996 között születettek – permanens rendszerválságok nemzedéke		37,70	25,14	29,23
1996 után születettek – de-demokrata nemzedék			11,26**	18,22
átlag	44,34	45,67	31,49	33,42

*ANOVA-statisztikák.

	1992	2002	2012	2021
F	8,459	14,442	14,939	26,203
Sig.	,000	,000	,000	,000
Eta²	,021	,033	,036	,067

**Alacsony elemszám. Az adatok tájékoztató jellegűek.

Forrás: az adatforrások részletes bemutatása a Mellékletben található.
Saját szerkesztésű táblázat.

A 11. táblázat eredményei megerősítik a fenti, biológiai hasonlóság alapján összevont kohorszok vonatkozásában tett megállapításaimat. Mind a négy mérési ablakban az ANOVA-elemzéshez tartozó statisztika szignifikáns összefüggést mutat, és a megmagyarázott szórási hányad (eta²) növekvő mértékű, bár nem különösebben magas. Az eltérések tehát nem pusztán a véletlenből adódnak, ténylegesen kimutatható a különbség az egyes politikai generációk politikai érdeklődése között.

Az úgynevezett színskálákból jól nyomon követhető, hogy az 1935 előtt születettek vizsgálati ponttól függetlenül mindig relatíve alacsony – az átlagos érdeklődésnél alacsonyabb, vagyis eltérő intenzitású piros színnel jelölt – politikai érdeklődéssel rendelkeznek. Igaz ez annak ellenére is, hogy 1992-ben e réteg tagjainak jelentős része még gazdaságilag aktív lehetett.

Teljesen más jelleget mutat az államszocializmus két korszakának generációja. Mindkettő végig zöld árnyalatokat kap, azaz minden időablakban a többi generációhoz képest a legmagasabb a politikai érdeklődésük. Jól látszik azonban, hogy a 2010 után bekövetkező politikai attitűdváltás ezt a generációt is érinti. Míg 1992-höz képest 2002-ben árnyalatnyit emelkedett az érdeklődési átlaguk, addig majd 10 évvel később 2002-höz képest 16, illetve 12 ponttal alacsonyabb ez az érték. Érdemes azonban az utolsó mérés eredményeire utalni, ahol e két réteg közül a hosszú

'50-es évek generációja 6 átlagponttal, a kádári konszolidáció nemzedéke pedig 2 ponttal növelte politikai érdeklődését. Úgy tűnik a táblázat alapján egyébként, hogy ez az elmozdulás a legidősebbeken kívül minden nemzedék esetében alátámasztható. Mindenképpen fontos megállapítás azonban, hogy az államszocializmus két eltérő korszakában született, a felülről irányított rendszerszocializáción átesett két nemzedék a biológiai öregedéstől függetlenül következetesen magas vagy magasabb politikai érdeklődéssel rendelkezik, mint a többi generáció.

Nagyon érdekes, tulajdonképpen unikális a negyedik nemzedék, a Kádár-korszak válságával jellemezhető generáció politikai érdeklődésbeli változása. Az egyetlen olyan generációról beszélhetünk ugyanis, amelynek a belépő ponthoz képest megváltozik az érdeklődésjellege. Minden más generációnál a piros szín piros, a zöld pedig – adott esetben eltérő árnyalattal, de – zöld marad. Ez alól kivételt képez a Kádár-korszak válságnemzedéke, akik 1992-ben a legkevésbé érdeklődők voltak 35 átlagponttal, tíz évvel később viszont az átlagot 1–2 átlagponttal meghaladó értéket jelez a statisztika. Vagyis egyedüliként ők mutatnak érdemi növekedést (+12 pont) két időablak között, majd a 2012-es és a 2021-es időablakban arányait tekintve marad a relatíve „magasabb" politikai érdeklődési szintjük. Érdemes azonban jelezni, hogy végső soron ők is a Kádár-korszakban szocializálódtak, alapvető tapasztalataikat, „természetes világképüket" onnan eredeztetik. Szemben a két idősebb, az államszocializmus idején született generációval, kellett egy kis idő ahhoz, hogy politikai érdeklődésük kiteljesedjen, belesimuljon az idősebb generációk szintjébe.

A rendszerváltás után beérkező új nemzedékek politikai érdeklődése viszont mindvégig piros színskálával jelölt, azaz alacsony szintről indult, és nem is tudott lényegesen emelkedni. A permanens rendszerválságok nemzedéke hiába lett biológiai értelemben idősebb, vagyis következett be ugyanaz a folyamat, mint a Kádár-korszak válságának generációjánál, ez a politikai attitűdjeiket kevésbé változtatta meg. A rendszerváltás 20 évének széttartó, diverz és helyenként egymásnak ellentmondó szocializációs mechanizmusai (Szabó I., 2009) ezen generáció esetében nem hoztak áttörést.

Pontosan ez a megállapítás tehető a legfiatalabbakra, az 1996 után születettekre, akiknek a politikai szocializációja a 2010 utáni második rendszerváltás időszakára tehető. Ők az egyedüli nemzedék, akiknek a politikai érdeklődése a belépési időpontban még a legidősebbeknél is alacsonyabb, és a következő mérésnél ez a tulajdonságuk meg is marad. Alacsony kezdeti bázisról alacsony bázisra jutnak annak ellenére, hogy a második időablakban 7 átlagponttal növekedett az érdeklődésük.

Mindezek az eredmények a kohorszelemzéssel teljes összhangban azt mutatják, hogy a kezdeti politikai érdeklődési szintnek életen át meghatározó jelentősége lehet, amely semmilyen későbbi esemény bekövetkeztével nem pótolható. Ez a megállapítás azt a szakirodalmi konszenzust támasztja tehát alá, hogy a formatív éveknek a politikai érdeklődés kialakulása és a politikai attitűdök formálódása szempontjából pótolhatatlan, egyedülálló szerepe van. Az egyszer kialakuló politikai attitűdök

rendkívül stabilnak tűnnek a különböző kohorszoknál éppúgy, mint a generációk viszonylatában. Azt, hogy Magyarországon ez melyik életkori szakaszra tehető és hogyan stabilizálódik, külön fejezetben érdemes vizsgálni.

A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉSRE HATÓ TÉNYEZŐK

A téma lezárásaként a Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézetében működő Mobilitás Centrum keretében készült, 5000 fős személyes adatfelvétel elemzésével mutatom be, hogy milyen szociodemográfiai, szociokulturális és szocioökonómiai tényezők hatnak a politikai érdeklődésre. Az alapkutatás, amelynek elsődleges célja a magyar társadalom integrációs mechanizmusainak feltérképezése (Kovách, 2020a, b), rendkívül széles és egy-egy témához kapcsolódóan mély ismereteket nyújtó kérdésparkot tartalmaz, ezért alkalmas arra, hogy szofisztikált módon, több dimenziót figyelembe véve lehessen bemutatni vele a szubjektív politikai érdeklődést befolyásoló tényezőket (lásd ennek hátteréről van Deth, 1989, 1990, 2000).

A regressziós modell felépítésekor csak olyan változókat használtam, amelyek primér módon jelzik a kérdezett társadalmi hátterét, körülményeit (van Deth, 1989, 1990; Gabriel – van Deth, 2003; Prior, 2010, 2019).

Az elemzés során bináris logisztikus regressziós modelleket építek, ahol a függő változó kétértékű 0, ha nem érdeklődik a politika iránt, azaz egyes és kettes kategóriát választ; és 1, ha érdeklődik iránta (N=1233). Ebben az esetben némi jóindulattal nemcsak az ötös, de a négyes értéket is bevontam az elemzésbe (N=2302).

A független változók listáját, azok leírását és besorolását az alábbi táblázat tartalmazza. A szakirodalomban feltételezettnek, valamint a fenti hosszú távú trendeknek megfelelően azt valószínűsítem, hogy a szociokulturális tényezők fogják leginkább meghatározni a politikai érdeklődést, amelyek viszont nem függetlenek a kibocsátó család lehetőségstruktúrájától. Vizsgálok továbbá olyan szocioökonómiai dimenziókat (anyagi helyzet, társadalmi osztálylétra), amelyek van Deth (2000), illetve Gabriel és van Deth (2003) szerint befolyással lehetnek az érdeklődésre. Andolina és munkatársai (2003), valamint Gabriel és van Deth (2003) alapján a vallásosság szerepét is elemzem. Még egy szempontra érdemes felhívni a figyelmet. Bevonom az elemzésbe a barátok számát is, mert a network-elméletek szerint a társadalmilag jobban integrált emberek politikailag is erősebben involválódhatnak (Albert–Koltai–David, 2021; Albert és munkatársai, 2017).[83] Minél több ismerőse van valakinek, annál nagyobb a valószínűsége, hogy lesz olyan barátja, aki révén a politikai érdeklődése növekedhet (a társadalmi bevonódás modellje). Az elemzés során négy modellt futtatok. Először a fenti fejezetekben leírt alapváltozókat (szociodemográ-

[83] Ezzel a témakörrel a kötetben részletesen nem foglalkozom.

fia) vonom be, majd második lépésben a szociokulturális tényezőket, azaz a saját és a szülők iskolázottságát. Harmadik lépésben a szocioökonómiai változók kerülnek be újként a modellbe, végül pedig a teljes modellben minden változót kontrollálok (a vallás és a barátság változóival együtt).

12. táblázat. A regressziós modellbe bevont változók és leírásai

Változó		*Változó leírása*	*A változó besorolása*
nem	Dichotóm	1=férfi; 0=nő	Szociodemográfiai tényező
kor	Folytonos	Életkor	Szociodemográfiai tényező
telkat	Kvázi folytonos	Lakosságszám (1–12). 1 = legfeljebb 1000 fős község; 11 = megyei jogú város; 12 = főváros	Részben szociodemográfiai, részben szocioökonómiai tényező
iskola	Kvázi folytonos	Iskolai szintek (1–10). 1 = nincs 8 általánosa sem; 10 = doktori fokozat*	Szociokulturális tényező
apaisk	Kvázi folytonos	Apa iskolázottsága (1–10). 1 = nincs 8 általános iskolai végzettsége sem; 10 = doktori fokozat*	Kulturális tőke átörökítése
anyaisk	Kvázi folytonos	Anya iskolázottsága (1–10). 1 = nincs 8 általános iskolai végzettsége sem; 10 = doktori fokozat*	Kulturális tőke átörökítése
szubjjov	Folytonos	Szubjektív jövedelmi helyzet: –3 és +3 között. –3 = nagy nehézségek árán tudja fedezni kiadását; +3 = nagyon könnyen tudja fedezni azt	Szocioökonómiai tényező
szemjov	Folytonos	Egy főre jutó személyes jövedelem	Szocioökonómiai tényező
osztaly-letra	Folytonos	A társadalmi létrán elfoglalt pozíció (1–10)	Szocioökonómiai tényező
barat	Folytonos	Barátok száma	Szociokulturális tényezők és kapcsolatok
vallas	Folytonos	Szubjektív vallásosság (0–4). 0 = nem vallásos; 4 = egyháziasan vallásos	Szociokulturális tényező

*A kategorizáció olyan részletességű, hogy felfogható egyfajta ordinális változóként.

Megjegyzés: a táblázat több, későbbi regressziós elemzés alapjául is szolgál.

13. táblázat. A politikai érdeklődésre ható tényezők – bináris logisztikus regressziós modellek (2021)

	1. modell – szociodemográfia			*2. modell – szociokultúra*			*3. modell – szocioökonómia*			*4. modell – teljes modell*		
***p≤0,001 **p≤0,01 *p≤0,05	*B*	*Wald*	*Exp(B)*	*B*	*Wald*	*Exp(B)*	*B*	*Wald*	*Exp(B)*	*B*	*Wald*	*Exp(B)*
Nem	,442	36,945	1,556***	,473	37,918	1,605***	,448	22,785	1,565***	,465	22,757	1,592***
Kor	,017	63,736	1,017***	,023	101,481	1,024***	,025	77,043	1,025***	,024	67,426	1,025***
Települési kategória	,074	58,197	1,077***	,047	19,870	1,048***	,027	4,119	1,027*	,027	3,933	1,027*
Iskola				,172	96,529	1,188***	,130	32,905	1,139***	,132	32,832	1,142***
Apa iskolázottsága				,055	5,803	1,057*	,039	1,765	1,040	,047	2,370	1,048
Anya iskolázottsága				,005	,751	1,005	,010	2,600	1,010	,005	,623	1,005
Szubjektív jövedelem							,207	26,261	1,230***	,218	27,661	1,244***
Személyes jövedelem							,000	,152	1,000	,000	,032	1,000
Osztálylétra							,111	14,032	1,117***	,105	12,147	1,111***
Barátok száma										,037	2,845	1,038
Vallásosság										,050	2,458	1,051
Constant	–2,191	232,553	,112***	–3,346	342,703	,035***	–3,517	171,377	,030***	–3,638	165,097	,026***
–2 Log likelihood			4425.697			4048.631			2747.120			2634.906
Cox & Snell R^2			,041			,095			,116			,120
Nagelkerke R^2			,056			,131			,158			,164

Forrás: TK Mobilitás Centrum 2021.
Saját számítás.

A –2Log likelihood érték a modell illeszkedését mutatja: minél kisebb az érték, annál jobb a modell illeszkedése. Az R^2 értékek egy logisztikus modellben szintén arra utalnak, hogyan illeszkedik a modell, azaz a „konstans értéket tartalmazó kiinduló (null)modellhez tartozó log likelihood értéket hány százalékkal sikerült csökkenteni". Ezek a mutatók 0 és 1 közé esnek, és minél magasabbak, annál jobbnak tekinthető az illeszkedésük. (Fliszár–Kovács–Szepesváry–Szüle, 2016: 47.)

A 13. táblázat nagyon sok fontos tanulsággal szolgál a politikai érdeklődésre ható tényezőkkel kapcsolatban. Ugyanis mind a négy modell szignifikáns, azonban illeszkedésük még a teljes modellben sem kifejezetten magas (Nagelkerke R^2=0,164, az alapmodellben pedig mindössze Nagelkerke R^2=0,056), vagyis ezen regressziók független változóin túlmenően bizonyosan más tényezők is befolyásolják a politikai érdeklődést.

A másik szembeötlő eredmény, hogy minden modell minden cellájában kizárólag pozitív előjelű értékek találhatók, azaz mind a 11 változóra igaz, hogy a magasabb érték a politikai érdeklődést inkább növeli, az alacsonyabb érték pedig inkább csökkenti. Az egyesével futtatott modellek alapján jól látszik, hogy a fenti fejezetekben elemzett négy tényező, azaz a nem, a kor, a lakhely és az iskolázottság valóban, kontroll mellett is hatással bír a politikai érdeklődésre. Hipotézisemmel ellentétben azonban nem az iskolázottságnak és még csak nem is az életkornak, hanem a nemnek van a legnagyobb szerepe. Egészen pontosan ez azt jelenti, hogy *ceteris paribus* átlagosan 1,6-szeresére nő az esélye annak, hogy ha valaki férfi, akkor érdeklődik a politika iránt. Mind a négy modellben a nemi hovatartozás a legerősebben befolyásoló tényező.

Talán kissé meglepő eredmény az is, hogy a nemet nem a kérdezett iskolázottsága, azaz szociokulturális háttere követi, hanem kontroll mellett a szubjektív jövedelemérzet. Minél jobbnak értékeli valaki az anyagi helyzetét, azaz könnyebben tudja fedezni a költségeit, annál inkább fog a politika iránt is érdeklődni (ExpB=1,244 a teljes modellben). A teljes modell harmadik legerősebb hatással rendelkező változója az iskolázottság. Az iskolázottsági szint emelkedése *ceteris paribus* átlagosan 1,14-szeresére növeli a politikai érdeklődést, ami a korábbi elemzések szempontjából nem tekinthető különösebben kiemelkedő eredménynek. Az is figyelemre méltó, hogy a szülők iskolázottsága a harmadik és teljes modellben nem szignifikáns tényező, azonban a másodikban, amikor először vonjuk be azokat, még igen. Pontosabban a kérdezett saját képzettségén túlmenően az apa iskolázottsága is pozitív hatást gyakorol a politikai érdeklődésre. A kutatás egy 1–10-ig terjedő létrán történő önbevallással vizsgálta, ki hol helyezi el önmagát a társadalmi hierarchiában. A társadalmi osztálypozíció *ceteris paribus* 1,11-szeresére növeli a politikai érdeklődést. Ez nem kifejezetten robusztus emelkedés, de kétségtelenül szignifikáns kapcsolatra utal. Végül pedig megállapítható, hogy az életkor és a településnagyság emelkedésével párhuzamosan nő a politikai érdeklődés. E két alapvető szociodemográfiai változót is bevonva a modellbe úgy tűnik, hogy a politikai érdeklődés különösen jellemző a magasabb státuszú, azaz magasabb jövedelmű és iskolázottságú, városi és idősebb férfiakra. Ezt a megállapítást egyébként más elemzési módszerekkel (például One-Way ANOVA) is alá lehet támasztani.

Az elemzés alapján marad a kutatóban némi hiányérzet, hiszen a politikai érdeklődésre ható tényezők modelljeinek illeszkedése meglehetősen korlátozott, vagyis más tényezőknek is befolyásolniuk kell azt. A fejezet következő részeiben arról lesz szó, hogy olyan események, mint a választási kampány és – ami talán még ennél is izgalmasabb – a politika tartalma milyen módon állnak kapcsolatban az érdeklődéssel, esetleg módosul-e az érdeklődésre ható tényezők köre.

VÁLASZTÁSI KAMPÁNYOK ÉS A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS

Markus Prior (2010, 2019) részletesen vizsgálja a választási kampányok hatását a politikai érdeklődés alakulására. A szakirodalmi fejezetben jeleztem, hogy véleménye szerint minél közelebb vagyunk a választásokhoz, a politikai érdeklődés emelkedése annál látványosabb, azonban felülről korlátos. Prior a kampányspecifikus érdeklődés emelkedéséről beszél, vagyis azt állítja, hogy a rövid távon ható politikai események a szituációs, helyzeti érdeklődést változtatják meg, és lényegében nem hatnak az alapvető politikai hajlamokra. Kutatási eredményei szerint a választások nem növelik azok számát, akiket a kutatásokban „egyáltalán nem" vagy „kissé" érdeklődőknek neveznek, és leginkább a *közepesen érdeklődők* érdeklődési szintjére hat. Prior szerint, hogy ha van is változás a politikai érdeklődés szintjében a választási kampány és a választás hatására, egy éven belül újra az egyensúlyi érdeklődési szint alakul ki. Levy, Solomon és Collet-Gildard (2016) a 2012-es amerikai elnökválasztás időszakában 323 diákot vizsgálva Priorral megegyező eredményre jut; megállapítja, hogy a választási kampányban megnőtt a diákok érdeklődése és hónapokig magas szinten maradt.

A Társadalomtudományi Kutatóközpont a 2017 tavasza és 2022 ősze közötti hat évben 10[84] nagymintás,[85] személyes kérdezésen alapuló, reprezentatív alapkutatást végzett a felnőtt magyar népesség körében.[86] Erre a tíz adatfelvételre alapozva pontosan meg lehet állapítani, hogy a 2018-as és a 2022-es országgyűlési választási kampány növelte-e Magyarországon a választópolgárok politikai érdeklődését. Érdemes visszautalni jelen fejezet első két ábrájára, amely azt jelezte, hogy a 40 évet bemutató trendvonalnak a posztszocialista és a Orbán-rezsimre vonatkozó időszakából a 2002-es és a 2010-es választási év adatfelvétele emelkedett ki, ugyanakkor ez 2018-ról vagy 1998-ról nem mondható el. Prior is felhívja a figyelmet arra, hogy nem minden választás „számít", hanem csak azok, amelyek szoros vagy várhatóan szoros eredményt hoznak, ezért a társadalmi aktivitás magasabb, mint más, kevésbé élénk választási helyzetekben. Ezeknek a választásoknak a társadalomban kiemelt jelentőségük lehet (ezekből a 2010-es úgynevezett kritikus választás volt, mert a politikai viszonyokat alapvetően rendezte át, és létrehozott egy teljesen új politikai konstellációt [Enyedi–Benoit, 2011; Róbert–Papp, 2012; Szabó, 2015; Szabó, 2022]).

[84] 2017. tavasz, 2017. december – 2018. január (ez egy adatfelvétel két időpontban, de egy-egy időpontban a vizsgálat önmagában is reprezentatív, így külön-külön is elemezhető), 2018. március, 2018. május, 2018. ősz; 2020. szeptember, 2020. december, 2021. ősz, 2022. március és május, 2022. szeptember. Az adatfelvételek pontos leírása a Mellékletben található.

[85] A mintanagyság minimum 1000 fő. Több adatfelvételnél azonban 2000, 2500 és egynél 5000 fős elemszám is előfordul.

[86] A tíz adatfelvétel mindegyike ötfokú skálán (1 = egyáltalán nem érdekli, 5 = nagyon érdekli) mérte a politikai érdeklődést, amelyet 0–100 fokúra transzformáltam.

Az alább közölt grafikon a 2018-as és a 2022-es választási kampány időszakának politikai érdeklődési átlagait mutatja be. 2018-ban és 2022-ben is készült úgynevezett benchmark survey, preelection, postelection survey és ősz eleji „normál", a választási kampány előtt legalább öt–hat hónappal zajló adatfelvétel,[87] azaz a kampány minden pontján nyomon követhető a választók ezen politikai attitűdjének változása. 2018-ban a vizsgálat panelmintán zajlott, így még jobban érzékeltethetők a bekövetkező változások.[88] Emellett két adatfelvétel 2020 őszén és telén zajlott, amikor a koronavírus-járvány második hulláma elérte Magyarországot. A két, egymástól eltérő adatfelvétel eredményei jelezhetik, mennyire tekinthető a járvány önmagában speciális kampányhatásnak (Vermeer és munkatársai, 2022).

31. ábra. A politikai érdeklődés alakulása a 2018-as és a 2022-es választási kampányban (0–100 skála átlagai)

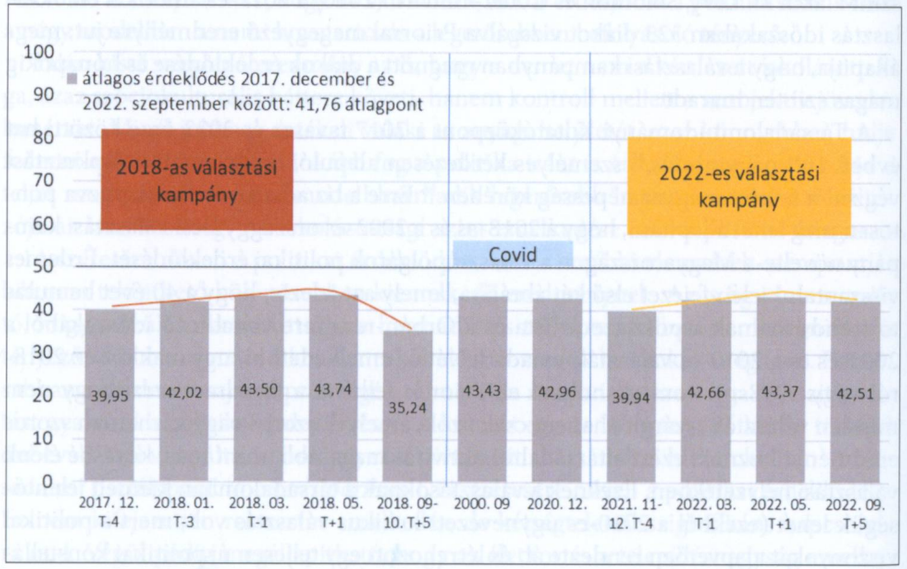

Forrás: az adatforrások részletes bemutatása a Mellékletben található. A választás (április) = T. T–1 = március. T+1 = május; T–4 = december; T+5 = szeptember.
Saját szerkesztésű ábra.

[87] Benchmark survey: alappontfelmérés. A kampány megkezdése előtti közvélemény-kutatási helyzetleírás. Preelection survey: közvetlenül a választást megelőző közvéleménykutatás (többnyire a választás előtti utolsó héten, napokban). Postelection survey: a választást közvetlenül követő kutatás.

[88] A panelminta olyan mintavételi eljárás, ahol legalább részben ugyanazokat az embereket kérdezik meg eltérő időpontokban. Jelen panelminta során a kiinduló mintanagyság 2000 fő volt (2×1000 fős minta), amelyet egy 1500 fős, majd egy 1100 fős kutatási hullám követett. A kiinduló mintából 480 személy válaszolt a kérdésekre mindhárom hullámban.

A 31. ábrával és a 14. táblázattal összefüggésben több fontos tanulság rögzíthető. A 0–100 fokú skála közepét egyetlen mérésnél sem érte el az indexek átlagértéke, vagyis függetlenül attól, hogy kampányidőszakban vagy azon túl történt-e a kérdezés, a magyar társadalom politikai érdeklődése relatíve stabilan a közepesnél alacsonyabb értéken maradt.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy kisebb-nagyobb elmozdulások ne jellemeznék az időszakot. Az adatok arra utalnak, hogy a választási kampány statisztikailag nem szignifikáns módon, 0–100-ig terjedő skálán 4–5 átlagponttal emeli a 18 éven felüliek politikai érdeklődését. Fontos látni azonban, hogy az emelkedés nem közvetlenül a kampány és a választási ciklus legintenzívebb utolsó hónapjában történik, hanem a választás előtt három–öt hónappal megélénkül a társadalom politika felé fordulása. A 2018-as választási kampányban a legnagyobb relatív emelkedés ugyanis december és január között következik be (+2 átlagpont). Ehhez képest márciusra még 1,5 pontot növekszik a 0–100-as skálán a politikai érdeklődés átlaga. Hasonló folyamatok zajlanak le 2022-ben is, azonban némileg (nem szignifikáns módon) alacsonyabb bázison.

A legmagasabb átlagértéket 2018 májusában, tehát a 2018-as országgyűlési választást követő postelection survey-ben mérték a kutatások (43,74 pont). Mindez azt jelenti, hogy az országgyűlési választási aktust követően legalább egy-másfél hónapig biztosan fennmarad az általános közfigyelem, elnyújtott kampányhatásokról beszélhetünk. Nagyon érdekes, hogy a két választási időszakban nagyjából hasonló folyamatok rögzíthetők, mintha ezek a tendenciák választási szituációtól függetlenek lennének (vagy a 2018-as és a 2022-es választás valamiért nagyon hasonló jellegű volt, azonban ezeket a megállapításokat minden választásra kiterjeszteni semmiképp sem lehetséges).

A kampányban mért minimális mértékű emelkedések 2018-ban leginkább a női szavazók attitűdjével állnak összefüggésben (14. táblázat), hiszen 2017 decemberéhez képest 2018 márciusára több mint 5 átlagpontot emelkedik a politikai érdeklődésük, azonban a választás után elindul egy csökkenés. Ennek eredménye, hogy a kampány kezdetén a férfiak és a nők közötti érdeklődési különbség 10 pontról 5,38 pontra csökken,[89] a választások után öt hónappal azonban már nincs nyoma a megnövekedett politikai érdeklődésnek. 2018 szeptemberére a férfiaknál 8, a nőknél közel 9 pontos érdeklődéscsökkenés regisztrálható.

2022-ben kisebb a különbség a férfiak és a nők politikai érdeklődése között. Ennek oka, hogy 2018-hoz képest 2022-ben alacsonyabb a férfiak politikai érdeklődése, azonban a kampány időszakában nem a nőké, hanem a férfiaké emelkedik jobban mérésről mérésre. Valójában egyetlen érdemi eltérés mutatható ki 2018 és 2022 között. 2022-ben a választások után öt hónappal nem esik vissza olyan mértékben a politikai érdeklődés, mint négy évvel korábban. A férfiak 2022 szeptemberében

[89] Az ANOVA szignifikáns a két nem között 2018 márciusában is (F=13,181; sig=0,000).

14. táblázat. A politikai érdeklődés alakulása a 2018-as és a 2022-es választási kampányban (0–100 skála átlagainak változása)

		T-4	T-3	T-1	T+1	T+5	Kampány-időszak átlaga*	Teljes periódus átlaga
2018	Férfiak átlagai	45,33	45,65	46,37	47,65	39,60	**46,25**	**44,92**
	Nők átlagai	35,28	38,87	40,99	40,36	31,44	**38,88**	**37,39**
	Minta átlaga	**39,95**	**42,02**	**43,50**	**43,74**	**35,24**	**42,30**	**40,89**
	Férfi-nő	*+10,04*	*+6,77*	*+5,38*	*+7,29*	*+8,16*	*+7,37*	*+7,53*
	Változás férfiak előző méréséhez képest		+0,32	+0,73	+1,28	–8,05		
	Változás nők előző méréséhez képest		+3,59	+2,12	–0,63	–8,92		
	Változás előző méréshez képest, minta		**+2,07**	**+1,48**	**+0,25**	**–8,51**		
2022	Férfi	42,16	43,66*	45,17	46,11	45,92	**44,27**	**44,60**
	Nő	38,13	39,37*	40,61	40,97	39,56	**39,77**	**39,73**
	Minta átlaga	39,94	41,30*	42,66	43,37	42,51	**41,82**	**41,96**
	Férfi-nő	*+4,02*	*+4,29*	*+4,56*	*+5,14*	*+6,37*	*+4,50*	*+4,88*
	Változás férfiak előző méréséhez képest		+1,51	+1,51	+0,95	–0,19		
	Változás nők előző méréséhez képest		+1,24	+1,24	+0,36	–1,42		
	Változás előző méréshez képest, minta		**+1,36**	**+1,36**	**+0,71**	**–0,86**		
Változás 2022–2018, férfiak		–3,17	–1,98	–1,21	–1,53	6,32	–1,64	–0,31
Változás 2022–2018, nők		2,85	0,50	–0,39	0,61	8,12	0,85	2,34
Változás 2022–2018, minta		**–0,01**	**–0,72**	**–0,84**	**–0,37**	**7,27**	**–0,48**	**1,07**

*Becsült adat (T–4+T–1)/2.

Forrás: az adatforrások részletes bemutatása a Mellékletben található. A választás (április) = T.
T–1 = március; T+1 = május; T–4 = december; T+5 = szeptember.
Saját szerkesztésű ábra.

még a márciusban mért érdeklődésénél is magasabb attitűdöt mutatnak, de a nőké is mindössze 1 átlagponttal marad el a 2022 tavaszi adatokhoz képest.

A Markus Prior (2010, 2019) és más szerzők által leírtak részben igazolhatók Magyarországon, de csak erős megkötésekkel. Ténylegesen látható, hogy némiképp, 4-5 átlagponttal emelkedik a politikai érdeklődés a választási kampány időszaka alatt, de a visszarendeződés az egyensúlyi állapot felé nem azonos módon történt 2018-ban és 2022-ben, ami minden bizonnyal az eltérő politikai szituációval állhat összefüggésben.

A 2018-as választási panel lehetővé teszi, hogy 480 személy politikai érdeklődését egyéni szinten is nyomon követhessük. Ők azok, akik mind a három hullámban válaszoltak a kérdésre. A minta egészéhez képest a panelminta torznak tekinthető, hiszen magasabb iskolázottságúak és alapvetően nagyvárosokban élők válaszoltak mind a három hullámban (Susánszky–Szabó, 2018). Ennek megfelelően a panelta-gok érdeklődése eleve magasabb szintről indult (2,78 átlagpont), és már a második hullámban, azaz 2018 márciusában elérte a maximumot (2,94 átlagpont). A poste-lection survey időszakban (2018. május) a paneltagok érdeklődése kissé lefelé indult (2,88 átlagpont).[90] Egyéni szinten tehát szignifikáns emelkedés, majd csökkenés mu-tatható ki a politikai érdeklődésben, ez azonban hangsúlyozottan a társadalom egy speciális, iskolázottabb, urbánusabb rétegére vonatkozik.

15. táblázat. A választási panel mindhárom hullámában résztvevők (paneltagok) politikai érdeklődési átlagainak változása

	1. hullám (2017. dec. – 2018. jan.)	2. hullám 2018. márc.	3. hullám; 2018. máj.
Átlagos érdeklődés (1–5)	2,78	2,94	2,88
Átlagos érdeklődés (0–100)	44,62	48,39	47,03
N	479	478	478
Változás (1–5)	–	0,16	–0,06
Változás (0–100)	–	+3,77	–1,36
T-próba	32,292	36,930	35,572
Sig (2-tailed)	0,000	0,000	0,000
Lower*	1,68	1,83	1,78
Upper*	1,89	2,04	1,99

*95%-os konfidenciaintervallum mellett.

Forrás: az adatforrások részletes bemutatása a Mellékletben található.
Saját szerkesztésű táblázat.

[90] A harmadik hullámba 230 olyan kérdezett került, aki egyetlen másik hullámban sem válaszolt, a kiesések miatt a reprezentativitáshoz szükséges új válaszoló volt. Ezek az átlaghoz képest alacsonyabb iskolázottságú (58 százalék legfeljebb nyolc osztályt végzett), alapvetően nem nagyvárosi választópolgárok (75%-uk kisvárosi vagy községi) 2,54 átlagpontos, azaz a mintaátlagnál és a paneltagoknál is jóval alacsonyabb politikai érdeklődéssel rendelkeztek.

Feltűnő a 32. ábra alapján, hogy a 2020 szeptemberében és decemberében mért politikai érdeklődési átlag (43,43 és 42,96 átlagpont) a választásokat megelőző, azaz márciusi értékekhez hasonló. A két adatfelvétel a koronavírus-járvány második hullámának időszakában készült, amikor is a 2020 tavaszinál magasabb volt az aktív esetek, a súlyos szövődménnyel járó, kórházi ápolást igénylő és a halálesetek száma is. Szabó (2020), valamint Szabó és Oross (2021) rámutatnak, hogy ez a relatíve magas érték ifjúsági mintákon is tetten érhető. A COVID aszteroidahatásként érkezett a társadalom világába (Déri–Szabó, 2021, 2022), tehát olyan külső sokkhatás volt, amelyre a társadalom szeparációval, kényszeres izolációval és bezárkózással válaszolt. A kényszerűségből otthon töltött idő alatt – hasonlóan a nemzetközi kutatásokhoz –, úgy tűnik, Magyarországon is rá voltak kényszerülve az emberek, hogy többet tájékozódjanak, jobban odafigyeljenek a közéleti, politikai problémákra.

Ezt az állítást támasztja alá a 32. ábra adatsora is. Ebből ugyanis kitűnik, hogy nem a kifejezetten magas érdeklődési szinttel rendelkezők aránya növekedett a magasabb átlagértékeket mutató időszakokban, hanem a politikailag teljesen érdektelenek aránya csökkent le. 2018 és 2021 őszén az egyes értéket adók aránya 30 százalék köré emelkedett, míg a kampányidőszakokban lecsökkent 20 százalék körülire. Mindeközben a nagyon érdeklődők aránya sosem emelkedik 10 százalék felé, 7 százalék körül szóródik. Az egyáltalán nem érdeklődők mozgásán kívül érdemes a közepes értéket adók és részben négyes osztályzatot adók véleményét vizsgálni. A kampányok intenzív időszakaiban (március), majd a választást követő első vizsgálat időszakában a közepes érdeklődést mutatók aránya az átlagos 33 százalékról nő meg 37 százalékra, a négyes értéknél pedig 18 százalékról 2022-ben 24 százalékos szintre.

Markus Prior állításával egyezően a magyar társadalomban a politikai érdeklődés diszpozíciós fázisa felülről korlátos, és rendkívül stabil, kampányszituációtól gyakorlatilag független. Ezzel szemben a szituációs érdeklődés kampányérzékeny. A politikailag érdektelenek aránya 22 százalék körüli szinten regisztrálható, kampányidőszakon kívül akár 30 százalékig is megemelkedik. Az élesebb politikai helyzetekben, a kampányok időszakában vagy éppen a COVID-19 második hullámában a teljesen érdektelenek aránya 19 százalékra esik. 8 millió magyar választópolgárral számolva ez a 10 százalékpontos mozgás azt jelenti, hogy 7–800 ezer ember véleménye változhat meg. Hipotézisem szerint ez a folyamat az érdeklődés eltolódásával következik be, azaz nem ugrik a választási kampány élesedésével párhuzamosan a kérdezettek politikai érdeklődése, hanem egy kategóriával csúszik felfelé. Egyesből kettes, kettesből hármas értékelés lesz, és időszakonként ez kiegészül a hármas érték négyessé alakulásával. Az ötös, a diszpozíciós érdeklődést azonban ez a folyamat nem érinti, annak a változását nem befolyásolja a kampánydinamika.

Azt, hogy a választási kampányok hatása nem korlátlan, a következő adatsor is bizonyítja. Az IDEA Intézet által 2024. február és 2024. május között készített online, közösségi médiás adatfelvétel szerint ugyanis a 2024. június 9-i választáshoz legközelebb eső, májusi adatfelvétel során már alacsonyabb volt a minta átlagos politikai

32. ábra. A politikai érdeklődés megoszlása a TK különböző nagymintás kutatásaiban (2017–2022) (1–5 skála százalékos megoszlása)

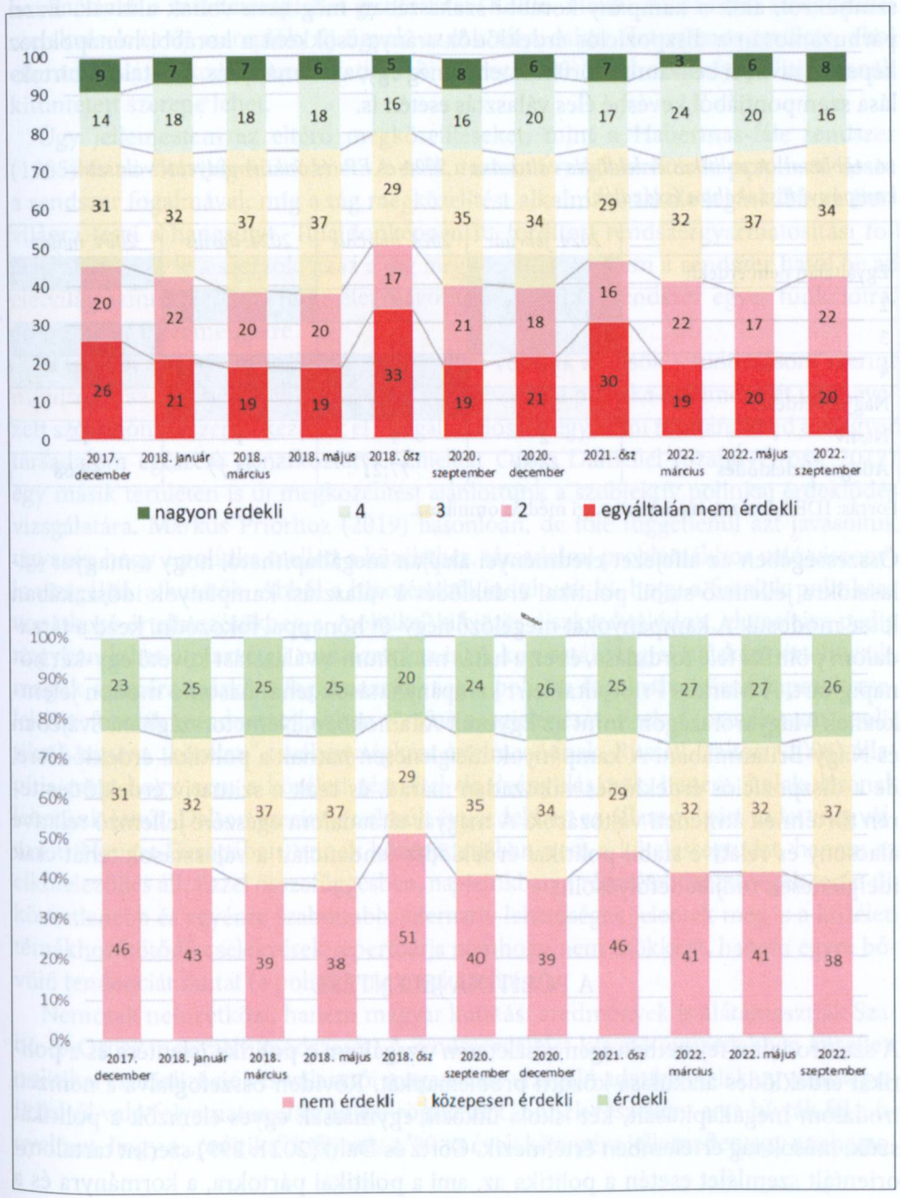

Forrás: az adatforrások részletes bemutatása a Mellékletben található.
Saját szerkesztésű ábra.

érdeklődése, mint akár április, különösen március folyamán. Ennek oka az, hogy olyan szavazók is elmondták preferenciájukat és beszámolni politikai érdeklődési szintjükről, akik a kampány korábbi szakaszában még nem voltak aktívak. Ezzel párhuzamosan a diszpozíciós érdeklődők aránya csökkent a korábbi hónapokhoz képest. Szavazói beáramlás történik tehát még egy, a kormányzás, a hatalom birtoklása szempontjából kevésbé éles választás esetén is.

16. táblázat. A politikai érdeklődés változása a 2024-es EP- és önkormányzati választás kampányidőszakában (százalék)

	2024. február	*2024. március*	*2024. április*	*2024. május*
Egyáltalán nem érdekli	9	4	6	11
2	8	5	8	5
3	17	15	14	19
4	25	30	29	28
Nagyon érdekli	39	45	42	36
Nt, nv	2	1	1	1
Átlagos érdeklődés	**69,07**	**77,21**	**73,77**	**68,68**

Forrás: IDEA Intézet, havi, közösségi médiás omnibusz.

Összességében az alfejezet eredményei alapján megállapítható, hogy a magyar választókra jellemző stabil politikai érdeklődés a választási kampányok időszakában kissé módosul. A kampányokat megelőző négy-öt hónappal fokozódni kezd a társadalom politika felé fordulása, és ez a hatás minimum a választást követő egy-két hónapig tart. A Markus Prior által leírt kampányhatások tehát hasonló módon jelentkeznek Magyarországon, mint az Egyesült Államokban, Németországban, Svájcban és Nagy-Britanniában. A kampányok ideiglenesen hatnak a politikai érdeklődésre, de a diszpozíciós érdeklődés változatlan marad, és csak a szituatív érdeklődés terén történnek átmeneti változások. A magyar társadalom egészére jellemző relatíve alacsony és relatíve stabil politikai érdeklődés tendenciáit a választások tehát csak ideiglenesen tudják befolyásolni.

A POLITIKA JELENTÉSE

A szakirodalmi fejezetben igen részletesen vizsgáltam a politika jelentése és a politikai érdeklődés alakulása közötti problematikát. Röviden összefoglalva a nemzeti irodalom megállapításait, két iskola ütközik egymással: egyes elemzők a politikát szűk, mások tág értelemben értelmezik. Görtz és Dahl (2021: 299) szerint tartalomorientált szemlélet esetén a politika az, ami a politikai pártokra, a kormányra és a politikai jelöltekre, azaz az intézményesített politikára vonatkozik. Ezzel szemben a szélességorientált megközelítések olyan általános folyamatokra utalnak, ahol a politika nem korlátozódik intézményi színterekre vagy helyszínekre, hanem például a családokban vagy egyesületekben jelenik meg (Leftwich, 2004). Ebbe a folyamatba bevonódnak a mindennapi élet gyakorlatai (Kallio–Häkli, 2013) mint az új típusú cselekvések és új szereplők, új ügyek, azaz a társadalmi élet számos területe, ahol ellentmondás és konfliktus mutatható ki (Barry, 2000), és ahol a helyi politizálásnak kitüntetett szerepe lehet.

Úgy jellemeztem az eltérő megközelítéseket, mint a Habermas-féle rendszer (1985) és az életvilág küzdelmét. A szűk, tartalmi megközelítés kapcsolható össze a rendszer fogalmával, míg a tág megközelítést alkalmazó iskola leginkább az életvilágra teszi a hangsúlyt. Tulajdonképpen itt fordított rendszergyarmatosítási folyamatot írnak le a szerzők, azaz a tág megközelítésben nem a rendszer hatol be az életvilág színterére, hanem az életvilágot terjesztik ki a rendszer egyes funkcióira, aktoraira és intézményeire.

Magyarországon Oross Dániel és jómagam voltunk az elsők – tudomásom szerint mindmáig az egyetlenek[91] –, akik kutatásaink során a politika értelmezését úgynevezett szófelhőmódszerrel kezdtük el vizsgálni, először egyetemi mintán, majd a magyar társadalom egészére vonatkoztatva. Emellett Oross Dániellel (Szabó–Oross, 2012) egy másik területen is új megközelítést ajánlottunk a szubjektív politikai érdeklődés vizsgálatára. Markus Priorhoz (2019) hasonlóan, de tőle függetlenül azt javasoltuk ugyanis, hogy a politika mellett a közélethez, társadalmi problémákhoz való viszonyt is vizsgálják a kutatók. Abból a hipotézisből indultunk ki, hogy a fiatalok politikára vonatkozó értelmezésükben a „politika" kifejezés diszkreditálódott, elutasítása pedig nagyban kihat a részvételi mintázatokra is. A korosztály tagjai másként értelmezik, maguk számára másként fogalmazzák meg a politika fogalmával összekapcsolt cselekvési formák mindennapjaikban történő megjelenését. Ezek a formák nem „politikai", hanem „közéleti" tevékenységként értelmeződnek. Russell Dalton (2008) állapítja meg, hogy nem a közéleti részvétel elhalványulásának, hanem átalakulásának lehetünk tanúi. Dalton szerint az elmúlt évtizedekben az állampolgári tudat megváltozott Nyugat-Európában, annak középpontjában nem a kötelességtudat, hanem az elköteleződés áll. Ezzel összefüggésben, napjainkban a részvételi lehetőségek terén új, közvetlenebb és egyénre szabottabb, alternatív lehetőségek jelentek meg, s a közéleti témákhoz kötődő cselekvések repertoárja nemhogy nem csökkent, hanem egyre bővülő tendenciát mutat (a politika tág megközelítése).

Nemcsak nemzetközi, hanem magyar kutatási eredmények is alátámasztják Szabó és Oross innovatív módszerét. A rendszerváltást követő évtizedekben készített politikai szocializációs és választói magatartást vizsgáló adatfelvételek ugyanis a politikától való folyamatos elfordulást rögzítették. Ennek részeként arra hívták fel a figyelmet, hogy a „politika" kifejezés a '80-as évek közepére jellemzően egy enyhe po-

[91] Pataki Gyöngyér úgynevezett narratívastimuláló kockákkal vizsgálta a debreceni egyetemisták politikaképét. Lásd: Pataki, 2014.

zitív kontextusból negatív konnotációt hordozó kifejezéssé vált (Szabó I.–Örkény, 1998; Szabó I., 2000; Laki–Szabó A.–Bauer, 2001; Jancsák, 2009).

Ezen okok miatt – egyfajta módszertani, de még inkább tartalmi szempontokat figyelembe vevő kísérletként – vezettük be a politikai és a közéleti érdeklődés elkülönítését. A kutatási eredmények rámutattak, hogy a két tényező összefügg egymással, de a politika negatív konnotációja miatt a politika iránt érezhetően, statisztikailag releváns módon kisebb volt az érdeklődés, mint a közélet iránt.

Az alábbiakban fókuszcsoportos beszélgetések, valamint survey vizsgálatokban feltett nyitott kérdések eredményein keresztül mutatom be, mit jelent a politika a társadalom számára.

Fókuszcsoportos beszélgetések eredménye

A már többször emlegetett NKFIH választáskutatási panelsorozat keretében két alkalommal, 2017-ben és 2021-ben négy-négy, egyenként nyolcfős fókuszcsoportos beszélgetés készült (2017-ben Miskolcon, Pápán és két budapesti kerületben, illetve 2021-ben Nyíregyházán, Székesfehérváron és szintén két budapesti kerületben), amelynek külön témablokkja szólt a politika értelmezéséről. A fókuszcsoportos beszélgetésen résztvevőknek projektív technikával el kellett képzelniük egy Politikaországot és egy Közéletországot, majd jellemezni azt. Ahogy a fenti két leírás is mutatja, a mérőeszközök elvileg beavatkozásmentesen, a kérdezettek korlátozása nélkül tették lehetővé, hogy értelmezzék a politikát, így a szűk és a tág értelmezésnek egyaránt tere nyílhatott. (A módszertani dilemmát és annak tartalmi aspektusait részletesen mutattam be a szakirodalmi fejezetben.)

A fókuszcsoportos beszélgetéssorozatban az interjúalanyok a Politika Országát az „öltönyösök országaként" jellemezték, amelyet áthat a bürokrácia és a korrupció, ugyanakkor a vita, sokszor a veszekedés, háborúskodás jellemezi. A Politika Országa tehát egy intézményesült világ, amely a politika tartalmi, szűk értelmezéséhez áll közel. Nyüzsgő, dinamikus ország, de főleg a rövid távú célok és az egyéni érdekek mindenek feletti érvényesítése a jellemző. Többen megfogalmazták, hogy a Politika Országa egyfajta kirakatállam: csillogó felszín és mögötte szomorú valóság. A gazdagság és a csillogás sokaknak vonzó, a Politika Országa a jó kapcsolatok és a korlátlan lehetőségek hazája:

„...Rommá keresném itt magam..."

„...Egyik fele lelkes, a másik letargiában van..."

„...Vannak nyertesek és van sok vesztes..."

„...Nokiás dobozok és öltönyösök..."

A Politika Országának gyarmata a Közélet Országa. A Közélet Országa nagyon sokszínű, harsány, mint egy piactér. Mindenki beleszól mindenki más dolgába, mindenkit meghallgatnak, de az ország nem fejlődik, mert mindenki mást akar. Demokrácia van, de ez azt is jelenti, hogy nagyon nehéz döntéseket hozni, mert mindenki rendelkezik szavazati joggal, és mindenki mást szeretne.

Míg a Politika Országa a kevesek országa, ott összpontosul a hatalom és a pénz, addig a Közélet Országa a tömegek országa, ahol meg kell küzdeni az erőforrásokért. Ennek ellenére a Közélet Országával könnyebb azonosulni, és a többség itt élne szívesebben. A Politika Országában úgy éreznék, hogy semmilyen kontrol nincs az életük felett, mindent helyettük, a fejük fölött döntenek el az ország vezetői.

„...A két ország között alá-, és fölérendeltségi viszony van..."

„...A Politika Ország irányítja a Közélet Országot..."

„...A Politika Országban van pénz, a Közélet Ország szegény..."

„...A Politika Ország a Közélet Országon élősködik..."

„...Közélet Ország Politika Ország gyarmata..."

„...A Közélet a realitás, a Politika Ország egy lufi..."

„...Normál halandónak jobb a Közélet Ország, aki ambiciózusabb, annak jobb a Politika Ország..."

„...A Közélet Országban van hatásuk az ott élőknek az életükre..."

„...A Közélethez több pozitívum kapcsolódik, mert a Közéletet az átlagemberek irányítják, a politikát a politikusok..."

A politika ezekben a beszélgetésekben tehát kifejezetten negatív jellegű és szűk értelmezést kap. Erősen és negatívan befolyásolja az emberek életét, így ők teljesen kiszolgáltatottak egy szűk hatalmi elitnek, amely viszont csak a saját érdekei mentén politizál. A közélet sokkal inkább a szakirodalom tág, szélességorientált fogalmi elkülönítéséhez kapcsolódik.

A 2021-es beszélgetések során elhangzottak még inkább ezeket a megállapításokat erősítették. A közéletbe mindenki bele tud szólni, de a politikába nem. A politika végső soron manipulációba torkollik, így jobb kizárni az ember életéből. 2021-re talán még a korábbinál is világosabban elkülönül a politika és a közélet egymástól, és a politika mintha még távolabb kerülne a hétköznapi, szűk világtól:

„...ez a közösségi élet, ez olyan, hogy kb. mindenkit érintő dolog. Mint egy politikához, nem mindenki tud hozzászólni."

„…De az a baj, hogy tényleg picit inkább ilyen befolyásolásra szoktak ezek a dolgok kifutni, valójában. Ezt is igazából, tehát ilyen manipulatív, tehát manipulatív hatást is gyakoroltak ebben a témakörben…"

„…Az a helyzet, hogy én a politikát így kizárom teljesen az életemből…"

„…a közéletről teljesen fölösleges beszélgetni, egypártrendszeres országban. Ahol egy vezető van, aki diktál, aki megmondja azt, hogy mi a fontos, mi nem fontos. Közélet az akkor létezik, hogyha én eldönthetem, hogy mi a fontos…"

„…nekem is kezd így megcsömörleni az egész, és próbálok bármilyen megoldást nézni, mert az egészségügyet is összemosták a politikával. Közéletben tennék egy olyan dolgot, bár kis kerületre vonatkozó, főleg az utóbbi időben voltak az, hogy kinek tudok segíteni? Jótékonysági, meg ilyen egyéb dolgok…"

A 2021-es beszélgetések során egy szókártyafeladat segítségével is értelmezték az interjúalanyok a politikát. 11 kifejezésről[92] kellett eldönteni, hogy inkább a politikához (1-es érték) vagy a közélethez (3-as érték) tartozik-e. Az adott szó tartozhatott a politikához és a közélethez egyaránt (2-es érték), illetve egyikhez sem (0).

A radardiagram szerint a közélet kulcsa a közösség, amelyet dominánsan a közélet fogalmához soroltak a fókuszcsoportos beszélgetéseken résztvevők. Egyetlen más kifejezés sem kapcsolódott ennyire markánsan a közélethez. A lokalitás, a közös ügyek és az állampolgárok esetében is nagyobb volt a valószínűsége a közélethez sorolásnak, de ezekben az esetekben a szavak a közéletet és a politikát is egyszerre fedték le. Sokkal egyértelműbb a politika körülhatárolása. A kvalitatív módszertan alapján 2021-ben a politika mindenekelőtt a pártokkal és a hatalommal, illetve a közpénzekkel azonos. Az első két kifejezésnél egyetlen beszélgetőtárs sem jelölte meg a közélet fogalmát, legfeljebb a „mindkettő" kategóriát, még a közpénzeknél a 40 résztvevőből két fő kapcsolta a kifejezést a közélethez. A választások és az értékek szintén túlnyomóan a politikához kapcsolódnak, de itt már egyre többen jelzik, hogy a közélettel határterületeken vagyunk.

Egy olyan szó volt a 11-ből, ahol számottevő volt az „egyik sem" kategória használata, ez pedig az állampolgárok (és részben az értékek). Ha azonban az ábrához tartozó korrelációkat is megvizsgáljuk, kitűnik, hogy az állampolgárok a közösséggel statisztikailag szignifikáns, de nem túl robusztus kapcsolatban állnak. Összességében a nem túl magas korrelációk alapján egyébként a választás és a döntés, a közös ügyek és a közösség, a közösség és az értékek szintén összekapcsolódnak – igaz, ez

[92] A 11 kifejezés kiválasztása az első fókuszcsoportos beszélgetés eredményeire támaszkodott, és az *Aktív Fiatalok* elnevezésű kutatás során előzetesen tesztelésre kerültek. Előzetesen a politikához tartozónak vélelmeztük a „döntés", a „választások", a „verseny", a „pártok", a „közpénz" és a „hatalom" kifejezéseket. Úgy véltük, hogy a közélet inkább a közösséggel, az állampolgárokkal, a lokalitással és az értékkel azonos.

utóbbi negatív módon. Még egy markáns összefüggésre érdemes felhíni a figyelmet. A második legmagasabb korreláció – r=0,404 – a hatalom és a közpénzek között mutatkozott. Nem túlértékelve négy fókuszcsoportos beszélgetés eredményét, 2021-ben úgy tűnik, hogy a hatalom megszerzése és megtartása a közpénzekhez vezető út a magyar társadalom szemében.

*33. ábra. A politika és a közélet elhatárolása a fókuszcsoportos beszélgetések alapján, 2021 (átlagértékek)**

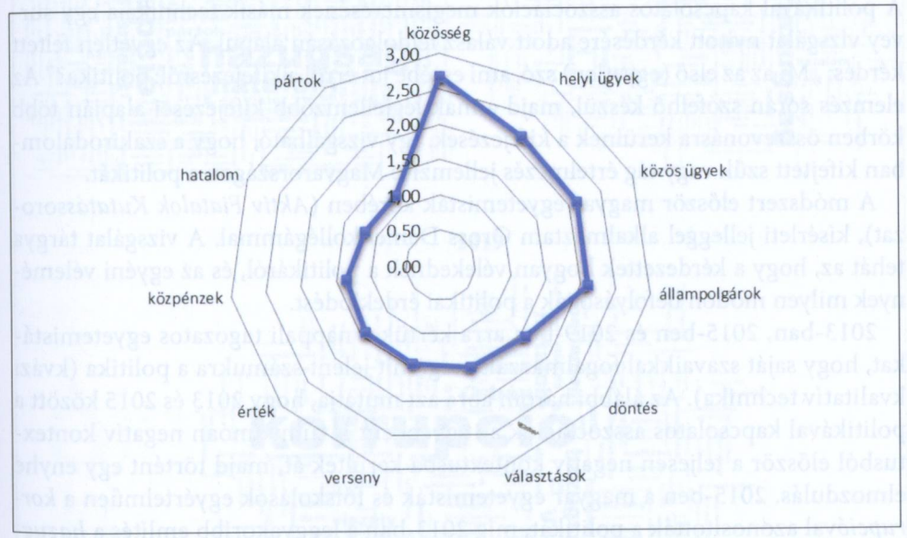

*0 = egyik kifejezéshez sem tartozik; 1=politika; 2=mindkettő; 3=közélet.

Korrelációs tábla az egyes kifejezések között:

	állam-polgárok	*döntés*	*érték*	*hatalom*	*helyi ügyek*	*közös ügyek*	*közösség*	*közpénzek*	*pártok*	*választások*	*verseny*
állampolgárok	1	,142	,102	–,136	,135	,213	**.342***	–,114	–,057	,203	,010
döntés		1	–,066	–,039	,163	–,216	,043	–,076	–,039	**.383***	,197
érték			1	–,096	,116	–,194	**–.317***	–,049	–,096	,158	,249
hatalom				1	,162	–,155	–,074	**.404***	,134	,278	–,012
helyi ügyek					1	–,186	–,295	,180	,245	,267	,208
közös ügyek						1	**.464****	–,097	–,155	,027	–,198
közösség							1	–,091	–,277	–,033	–,247
közpénzek								1	,227	,206	–,061
pártok									1	,278	,070
választások										1	,263
verseny											1

*A korreláció szignifikáns p≤0,05 szinten.
**A korreláció szignifikáns p≤0,01 szinten.

Forrás: TK PTI Választáskutatási panel, fókuszcsoportos vizsgálat, 2021.
Saját számítás.

Összességében a nyolc fókuszcsoportos beszélgetés alapján a politikát a magyar választópolgárok rendkívül szűken, intézmény- és aktorközpontúan értelmezik, leginkább a hatalommal, a pártokkal és ezzel összefüggésben a kormánnyal, részben a vitával, illetve a közpénzekkel azonosítják.

A politika jelentése szófelhőelemzések alapján

A politikával kapcsolatos asszociációk megismerésének másik technikája egy survey vizsgálat nyitott kérdésére adott válasz feldolgozásán alapul. Az egyetlen feltett kérdés: „Mi az az első (egyetlen) szó, ami eszébe jut erről a kifejezésről: politika?" Az elemzés során szófelhő készül, majd annak legjellemzőbb kifejezései alapján több körben összevonásra kerülnek a kifejezések. Így vizsgálható, hogy a szakirodalomban kifejtett szűk vagy tág értelmezés jellemzi-e Magyarországon a politikát.

A módszert először magyar egyetemisták körében (*Aktív Fiatalok Kutatás*sorozat), kísérleti jelleggel alkalmaztam Oross Dániel kollégámmal. A vizsgálat tárgya tehát az, hogy a kérdezettek hogyan vélekednek a politikáról, és az egyéni vélemények milyen módon befolyásolják a politikai érdeklődést.

2013-ban, 2015-ben és 2019-ben arra kértük a nappali tagozatos egyetemistákat, hogy saját szavaikkal fogalmazzák meg, mit jelent számukra a politika (kvázi kvalitatív technika). Az alábbi három ábra azt mutatja, hogy 2013 és 2015 között a politikával kapcsolatos asszociációk az egyébként is túlnyomóan negatív kontextusból először a teljesen negatív kontextusba kerültek át, majd történt egy enyhe elmozdulás. 2015-ben a magyar egyetemisták és főiskolások egyértelműen a *korrupció*val azonosították a politikát, míg 2013-ban a leggyakoribb említés a *hazugság* volt. Fel-felbukkantak a *korrupció* és a *hazugság* mellett olyan értéksemleges, egyébként a szűk politikaértelmezéshez kapcsolódó kifejezések, mint a *hatalom*, a *parlament*, a *közélet*, a *pártok*, a *társadalom* vagy a *vita*. 2015-ben a hazugság mellett *Orbán Viktor* neve, a *csalás*, a *lopás* és helyenként nyomdafestéket nem tűrő kifejezések is regisztrálásra kerültek a *parlament*, a *hatalom* vagy a *kormány* kifejezések mellett.

34. ábra. Mi az az első (egyetlen) szó, ami eszedbe jut erről a kifejezésről: politika? Szófelhő – említések gyakorisága alapján, 2013, 2015 és 2019-ben, nappali tagozatos egyetemi hallgatók

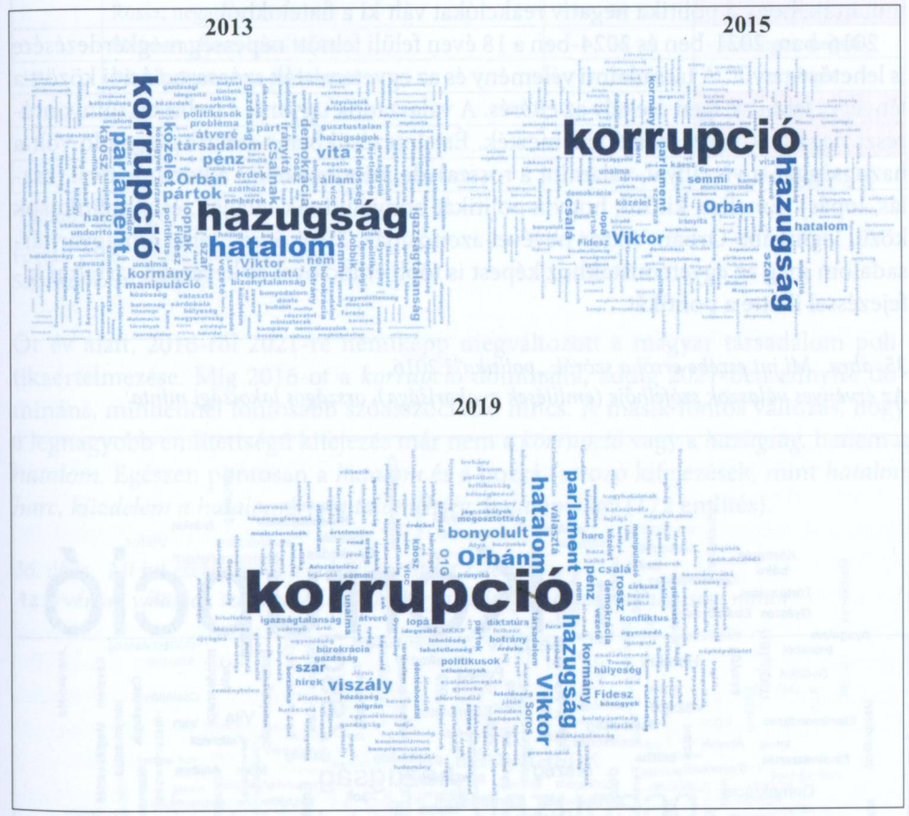

*Szó szerinti asszociációk, helyesírási hibák kijavítása és ragok levétele után. Minél nagyobb egy szó mérete, annál több említés érkezett rá.

Forrás: Oross–Szabó, 2017: 104 és Szabó, 2019.

A szófelhő 2015 és 2019 között érdemileg nem változott, szinte ugyanazok a szavak domináltak, mint a *korrupció* és a *hazugság*, ugyanakkor különösen az utóbbi említettsége csökkent. Ezzel szemben Orbán Viktor neve karakteresebbé vált 2019-ben, és a *parlament*, a *hatalom* mellett a *veszekedés/viszály/megosztottság* is emelkedett. Olyan új kifejezések is megjelentek, mint az *O1G* és *Soros*. A politikára tapadó negatív kontextus egy hajszálnyit enyhülni látszott. A szófelhő azt is jelezte ugyanakkor, hogy a hallgatói réteg rapid módon reagál a politikai kommunikáció változására.

Összességében a három adatfelvétel alapján kitűnt, hogy a magyar egyetemisták nem szűk vagy tág értelmezését adják a politikának, hanem egy érzelmileg igen erős

töltettel bíró negatív olvasatát. A „politika” szó annyira negatív szótársításokkal rendelkezett, hogy ez felülírt minden tartami megközelítési lehetőséget. A kapott eredmények megegyeznek Hay (2007) és Tonge (2009) kutatásaival, amelyek szintén azt mutatták, hogy a politika negatív reakciókat vált ki a fiatalokból.

2016-ban, 2021-ben és 2024-ben a 18 éven felüli felnőtt népesség megkérdezésére is lehetőség nyílt. A társadalmi vélemény és az egyetemisták szóasszociációi között a lényeget tekintve igen csekély az eltérés. A válaszadók ugyanis a politikát túlnyomórészt negatív kifejezésekkel jellemezték. Értelmezésükben a politika egyenlő volt a hazugsággal, a viszállyal, valamint a rosszal, de mindenekelőtt a korrupcióval (csalás, lopás). Emellett kitűnt, hogy a politikát bonyolultnak találják, és a politikusok közül leginkább Orbán Viktor nevével azonosítják. 2016 őszén tehát a magyar társadalom még az egyetemistákhoz képest is több emócióval és kevesebb tartalmi kifejezéssel illette a politikát.

35. ábra. Mi jut eszébe erről a szóról: „politika”? 2016.
Az érvényes válaszok szófelhője (említések gyakorisága), országos lakossági minta

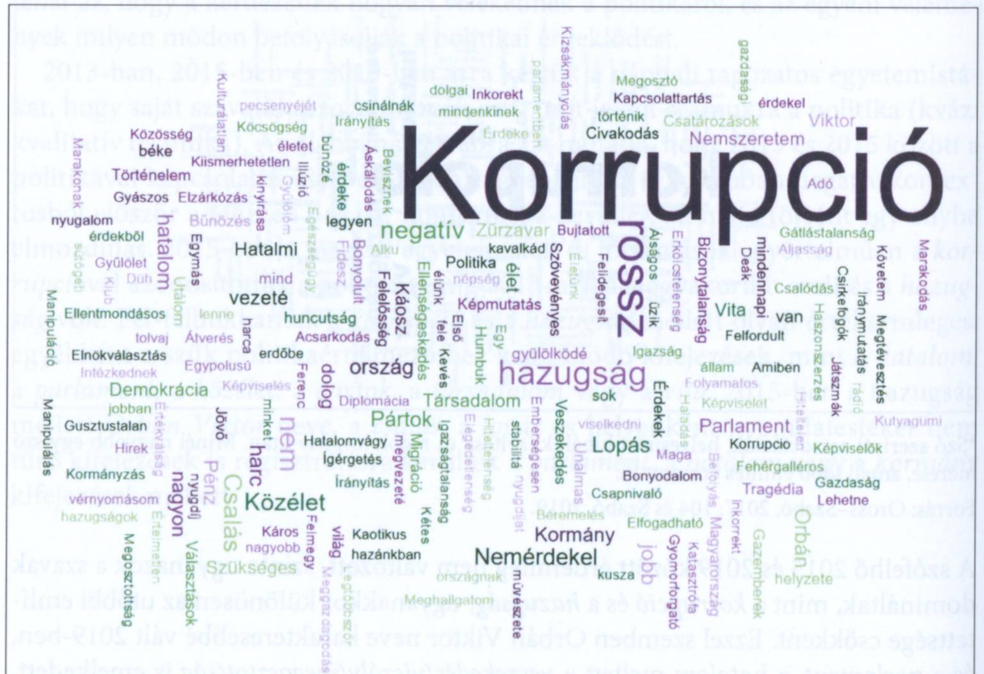

*Szó szerinti asszociációk, helyesírási hibák kijavítása és ragok levétele után. Minél nagyobb egy szó mérete, annál több említés érkezett rá.

20 feletti említések száma:

Sorrend	*Szó*	*Említés (N)*	*Konnotáció*
1	Korrupció	124	negatív
2	Rossz, negatív	54	negatív
3	Hatalom, harc, hatalmi harc	26	semleges, negatív*
3	Pártok, kormány, parlament	26	semleges
5	Hazugság	24	negatív
6	Lopás, pénz, bűnözés	21	negatív
7	Nem érdekel, nem tudom, nem szeretem	20	semleges

**Kontextusfüggő.

Forrás: 2016. október, lakossági minta.
Saját szerkesztésű ábra.

Öt év alatt, 2016-ról 2021-re némiképp megváltozott a magyar társadalom politikaértelmezése. Míg 2016-ot a *korrupció* dominálta, addig 2021-ben ennyire domináns, mindennél fontosabb szóasszociáció nincs. A másik fontos változás, hogy a legnagyobb említettségű kifejezés már nem a *korrupció* vagy a *hazugság*, hanem a *hatalom*. Egészen pontosan a *hatalom* és a hozzá tartozó kifejezések, mint *hatalmi harc, küzdelem a hatalomért, hatalomehség, hatalomvágy* (172 említés).

36. ábra. Mi jut eszébe erről a szóról: „politika”? 2021.
Az érvényes válaszok szófelhője (említések gyakorisága), országos lakossági minta

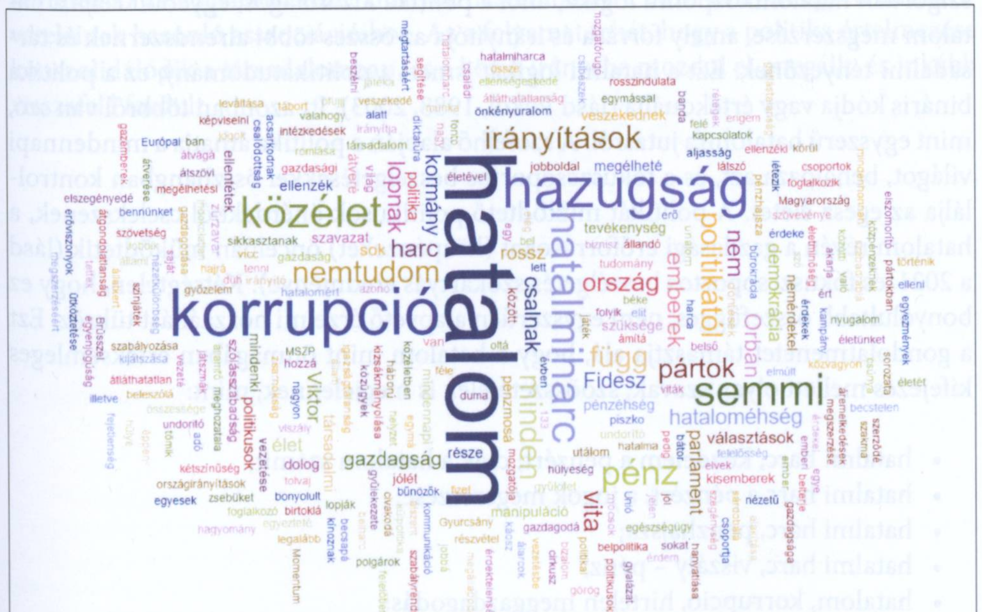

*Szó szerinti asszociációk, helyesírási hibák kijavítása és ragok levétele után. Minél nagyobb egy szó mérete, annál több említés érkezett rá.

20 feletti említések száma:

Sorrend	Szó	Említés (N)	Konnotáció
1	Hatalom, harc, küzdelem a hatalomért, hatalmi harc, hatalomvágy, hataloméhség	172	semleges/negatív*
2	Korrupció	64	negatív
2	Semmi, nem tudja, nem érdekel	64	semleges
4	Pénz+lopás+pénzéhség+pénzmosás	57	negatív
5	Hazugság	54	negatív
5	Társadalom, emberek, élet, ország	54	pozitív
7	Közélet, közügyek, közszolgálat	42	semleges
8	Minden a politikától függ, kihat, befolyásolja	26	pozitív
8	Orbán+Viktor+Fidesz	26	semleges
10	Irányítás	25	semleges
11	Kormány, parlament	24	semleges
12	Pártok	20	semleges

*Kontextusfüggő.

Forrás: TK PTI Választáskutatási panel, 2021. november.
Saját szerkesztésű ábra.

Fontos, tartalmi kérdés, hogy ez a változás azt jelenti-e, hogy a politika negatív kontextusa és konnotációja enyhült, és tartalmi elemek kezdenek el dominálni, vagy a hatalomnak és a hozzá kapcsolódó fogalmaknak valami új jelentése lehet. Ez egy szigorúan hatalomközpontú logika, ahol a politika kizárólagos, egyedüli célja a hatalom megszerzése, amely forrása és irányítója az összes többi alrendszernek és társadalmi tényezőnek. Ezt a hatalmi logikát ismeri a politikatudomány, ez a politika bináris kódja vagy értékduálja (lásd Pokol, 1988, 2003). Itt azonban többről van szó, mint egyszerű hatalomra jutásról. A szófelhő alapján a politika áthatja a mindennapi világot, behálózza azt, és a fókuszcsoportos beszélgetésekkel összhangban kontrollálja az egész életet. A politikát működtető politikusok önérdekből cselekszenek, a hatalom révén a gazdasági erőforrásokat (közpénzeket) öncélúan működtetik (lásd a 2021-es fókuszcsoportos beszélgetés szókártyás eredménye). Kétségtelen, hogy ez bonyolultabb összefüggés, nem egyszerűen alapvető érzelmi hozzáállást tükröz. Ezt a gondolatmenetet támasztja alá, hogy a hatalom mint önmagában értéksemleges kifejezés mellett olyan szavak, szóösszetételek is megjelennek, mint:

- hatalmi harc, küzdelem a pénzért; csak a hatalom számít;
- hatalmi harc a pénzért, a jogok megszerzése;
- hatalmi harc, pénzhajsza;
- hatalmi harc, viszály – pénz;
- hatalom, korrupció, hirtelen meggazdagodás;
- hatalom, pénz, korrupció;

- pénz, hatalom, lopás;
- mindennapi hatalom, pénzéhség, félelem, függőség;
- a politika nem a kisembereket szolgálja, valamint
- a politika mindent behálóz, minden a politikától függ.

Ennek következtében a *korrupció* (64) és a *hazugság* (54) így már csak a második és a harmadik leggyakoribb kifejezések 2021 novemberében. Az érvelést ugyanakkor gyengíti, hogy minden korábbinál többször jelenik meg a politika közéletként, az ország vezetéseként, országirányításként, vagyis semleges vagy legalább nem negatív (zsigeri) kifejezésként. A politikától való elidegenedés folyamatának egyébként jele lehet az is, hogy a „nem tudja, nem válaszol" kategóriába „menekülők" aránya csökkent, viszont jelentősen növekedett azoké, akik a *semmi* kifejezést használták az asszociáció során.

2024. november folyamán immár harmadik alkalommal nyílt lehetőség a magyar társadalom politikafogalmának megismerésére. A 2024-es év politikailag „turbulens", nagyon izgalmas esztendő, összefüggésben az úgynevezett kegyelmi botránnyal, majd egy Fidesz-holdudvarból érkező politikus felbukkanásával, a Tisztelet és Szabadság Párt előretörésével és a 2024. június 9-i EP-választáson elért kimagasló eredményével (29,60%, 1 352 699 szavazó). A politikával összefüggésbe hozható szóasszociációk újra negatív irányba mozdultak (lásd hazugság, korrupció), és így a *hatalom, közélet* kifejezések jelentősége csökkent. Mindamellett olyan, helyenként nyomdafestéket nehezen tűrő, rendkívül erős érzelmekkel telített kifejezések is bekerültek az asszociációk közé, amelyek hasonlítanak a 2010-es évek egyetemistafelvételeinek hasonló asszociációihoz. Az a folyamat tehát, hogy a politika értelmezése konszolidálódik a társadalomban, és a közjó irányába mozdul el, megállt, és inkább visszafelé fordult.

37. ábra. Mi jut eszébe erről a szóról: „politika"? 2024.
Az érvényes válaszok szófelhője (és említések gyakorisága), országos lakossági minta

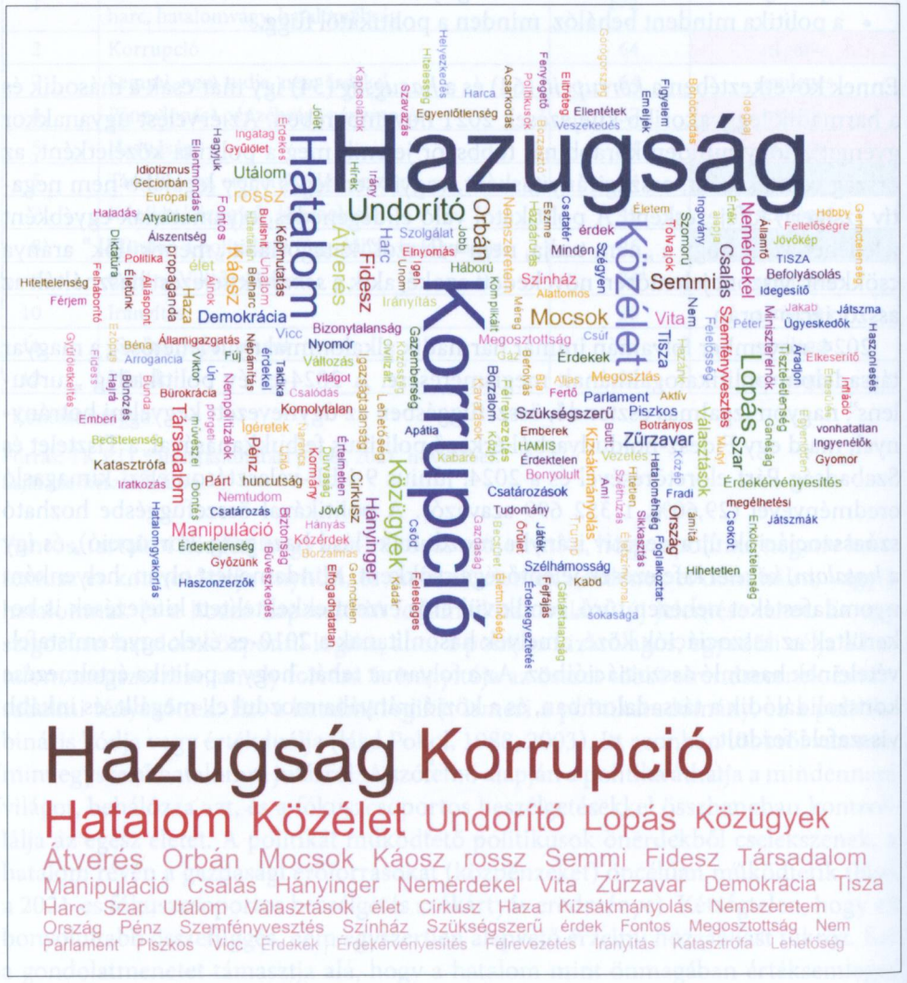

*Szó szerinti asszociációk, helyesírási hibák kijavítása és ragok levétele után. Minél nagyobb egy szó mérete, annál több említés érkezett rá.

A 20 leggyakoribb említés és konnotációja: negatív: 66%; semleges: 32%.

Sorrend	*Szó*	*Említés (N)*	*Konnotáció*
1	Hazugság	121	negatív
2	Korrupció	93	negatív
3	Közélet, közügyek	56	semleges
4	Hatalom	49	semleges
5	Orbán+Viktor+Fidesz	29	semleges
6	Lopás+pénz	28	negatív
7	Undorító*	26	negatív
8	Semmi, nem érdekel, nem tudja	25	semleges

*Mocsok, káosz, rossz, csalás, hányinger, zűrzavar (+68 darab kifejezés).

Forrás: HUN-REN SZI Mobilitás Centrum – 21 Kutatóközpont, 2024. november.
Saját szerkesztésű ábra.

A politika egyértelműen és világosan egy erősen érzelmi töltetű, a politikát rendkívül szűken értelmező jelentéstartalommal bír. Elemzése tehát tartósan egy olyan koordinátarendszerben írható fel, amelynek egyik tengelyén egy affektív, érzelmi dimenzió található, a másikon pedig egy kognitív megközelítés (milyen tartalommal bír a politika) (lásd Ferrín–García-Albacete, 2024).[93] Ebben a keretrendszerben az affektív dimenzió a negatívtól az erősen negatívig terjed, pozitív tartománya szinte nincs, míg a kognitív keret leginkább egy szűk, aktorközpontú megközelítéssel írható le. A politika a hatalomhoz, a pártokhoz, illetve egy-egy személyhez, jelesül Orbán Viktorhoz kötődik.

A politika fogalmának hatása a politikai érdeklődésre

A fejezet eddigi alfejezeteiben következetesen elkerültem, hogy összefüggések helyett hatásokról, befolyásokról írjak a politikai érdeklődés kapcsán. Nem vizsgáltam, milyen dimenziók, tényezők állhatnak a politikai érdeklődés mögött, hanem leírtam, elemeztem a vele összefüggő legfontosabb eredményeket. Az alábbi alfejezetben regressziós modellek segítségével azt vizsgálom, hogy a politika felfogása – valamint más szociodemográfiai, szociokulturális és politikai-ideológiai tényezők – ténylegesen hogyan hatnak a politikai érdeklődésre Magyarországon.[94]

[93] A szerzőpáros 45 interjút készített Spanyolországban. A szóasszociációjuk alapján a politikával leggyakrabban a *korrupció* szót asszociálták a kérdezettek (50%), a második kifejezés a *politikusok* (43%), végül a harmadik a demokrácia valamely fundamentumához kötődött (41%) (Ferrín–García-Albacete, 2024: 971).

[94] Az alfejezet forrása: Szabó–Oross, 2018: 80; 85–90 részben átvett szövegek. A tanulmány megfelelő részeinek átvételéről a szerzőtársnak tudomása van.

Ahogy fentebb jeleztem, 2016-ban egy lakossági mintán lekérdezésre került a politikával kapcsolatos szóasszociáció, majd ezt figyelembe véve történt a politikai érdeklődésre ható dimenziók vizsgálata. A 36. ábra szófelhője alapján a politikával kapcsolatos szavak három kategóriába rendeződtek: negatív kontextusú, neutrális és pozitív asszociációk.

17. táblázat. A szóasszociációk megoszlása negatív – neutrális – pozitív értékelések között (2016)

Kifejezés	*Említések száma*
Negatív	
korrupció–pénz–lopás	170
durva szitokszó	96
hazugság–megtévesztés–manipuláció	89
ellentét–feszültség–acsarkodás	57
nem szeretem – utálom – gyűlölöm	36
szükséges rossz	32
kaotikus – szövevényes – túl bonyolult	14
inkorrekt–értékvesztés	6
egyéb negatív	4
Összesen	**504**
Neutrális	
irányítás–intézkedés–verseny–diplomácia	42
kormány–országgyűlés–Magyarország–közösség	55
hatalom–népképviselet	15
pártok–politikusok–képviselők	15
érdek–érdekérvényesítés–képviselet	12
Fidesz – Orbán Viktor	10
közélet, migráció, egyéb semleges szó	4
Összesen	**153**
Pozitív	
pozitív szókapcsolatok (pl. a politikusok értünk dolgoznak, a politika fontos, minden, az élet maga)	39
felelősség–felelősségvállalás	8
demokrácia	6
Összesen	**53**
egyéb, semmi, nem érdekel, nem válaszol, értékelhetetlen	**296**

Forrás: Szabó–Oross, 2018: 80.

A negatív asszociációk közé került minden olyan szó, szinonima, amely az alábbi táblázatban felsorolt kilenc szókapcsolat köré csoportosult. A második csoportban a semleges, közpolitikai leírószavak szerepelnek (kormánytól közéletig). A negatív

és a semleges válaszok elválasztása viszonylag egyszerű feladat, a semleges és pozitív attitűdök közötti határ ugyanakkor korántsem annyira nyilvánvaló. Különösen vitatott lehet, hogy a „verseny, intézkedés, diplomácia" szócsoport a neutrális vagy a pozitív asszociációk közé kerüljön-e.

A fenti három kategória és a politikai érdeklődés kapcsolata varianciaanalízissel (ANOVA) került megállapításra. A politikai érdeklődés és a politikával kapcsolatos asszociációk között kimutatható az összefüggés. A negatív politikai asszociációkhoz – amelyek, mint láttuk, dominálják a véleményeket – alacsonyabb politikai érdeklődés társul (2,68 átlagpont). A neutrális értékelés esetében a legmagasabb a politikai érdeklődés (3,71 pont), míg a pozitív véleménnyel rendelkezők – akik a legkisebb arányt teszik ki a mintában – alacsonyabb érdeklődést mutatnak. Az asszociációval nem rendelkezők vagy az értékelhetetlen választ adók politikai érdeklődési átlaga inkább a negatív véleményekéhez hasonlít (2,78). A függő változó, azaz a politikai érdeklődés szóródásának független változó által magyarázott része (eta^2) nem kiemelkedően magas (0,091). A politikával kapcsolatos asszociációk tehát a politikai érdeklődés szóródásának kevesebb mint tizedét magyarázzák meg.

38. ábra. A politikával kapcsolatos asszociációk és a politikai érdeklődés kapcsolata (átlagok és a hozzá tartozó hibák, ANOVA)

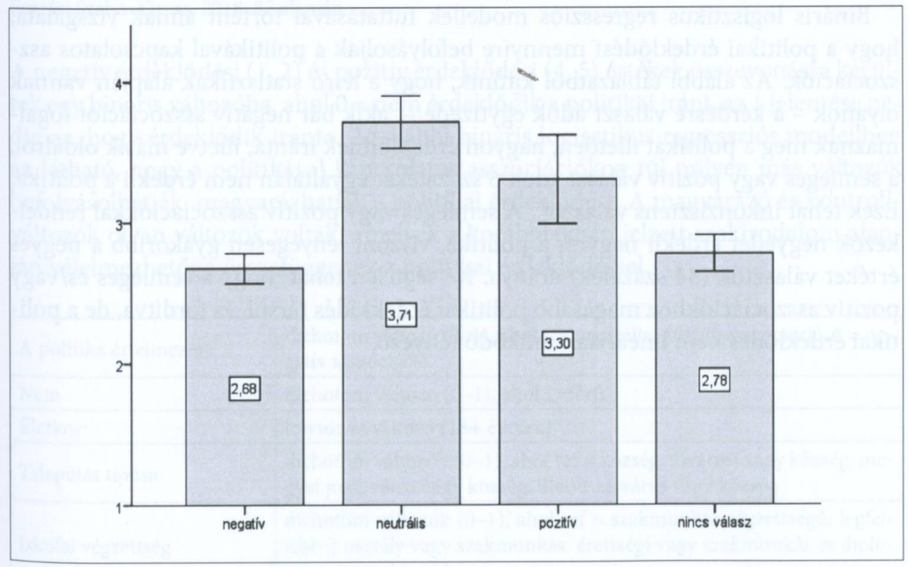

ANOVA-statisztikák:
F=33,174, Sig=0,000, parciális Eta^2=0,091;
Scheffe-teszt: „negatív" és „nincs válasz" között nem szignifikáns, sig=0,712;
„negatív" és „neutrális", valamint „negatív" és „pozitív" között sig=0,000;
„neutrális" és „pozitív" között nem szignifikáns, sig=0,194.

Az eredmények kontrollálásra kerültek iskolázottság, kor, állandó lakhely szerinti település típusa, valamint gazdasági aktivitás (eltartott/aktív/nyugdíjas) változókkal. Minden bevont kontrollváltozó főhatása szignifikáns, de a hatás erőssége egyik esetben sem különösen magas. Relatíve legerősebb a koré (eta^2=0,098), ezt követi az aktivitás (eta^2=0,061), az állandó lakhely szerinti település típusa (eta^2=0,052) végül az iskolai végzettség (eta^2=0,045). A kontrollváltozók bevonása után a politikai asszociációk hatása csökkent a fentebb bemutatotthoz képest (eta^2=0,062). Hasonló megállapítások tehetők a politikai asszociációk és a kontrollváltozók együttes hatásairól: minden esetben szignifikáns, de nem erős hatásról beszélhetünk. A kontrollváltozók együttes hatásai közül érdemes kiemelni az iskolázottság és az állandó lakhely együttes hatását (eta^2=0,106), amely a legmagasabb a bevont független változók közül.

Forrás: Szabó–Oross, 2018: 85, 5. ábra.

A politikai érdeklődés és a politika fogalmához fűződő asszociációk kapcsolatát vizsgáló statisztikák közül a Scheffe-teszt P≤0,05 nem mutat szignifikáns különbséget a „negatív" asszociáció és a „nincs válasz", valamint a „neutrális" és a „pozitív" vélemény között. Ezen adatok alapján az látható, hogy a politikáról való gondolkodás tulajdonképpen kétosztatú: vagy negatív jellegű, vagy a semleges különböző árnyalatai (nem negatív vélemények) jelennek meg. Aki tehát nem erősen negatív véleménnyel rendelkezik, az a politikailag érdeklődőbbek táborába tartozik, az erős, negatív érzelmi töltetű válaszokkal rendelkezők pedig kevéssé érdeklődnek a politika iránt.

Bináris logisztikus regressziós modellek futtatásával történt annak vizsgálata, hogy a politikai érdeklődést mennyire befolyásolják a politikával kapcsolatos asszociációk. Az alábbi táblázatból kitűnik, hogy a leíró statisztikák alapján vannak olyanok – a kérdésre választ adók egytizede –, akik bár negatív asszociációt fogalmaznak meg a politikát illetően, nagyon érdeklődnek iránta, illetve másik oldalról, a semleges vagy pozitív választ adók 6 százalékát egyáltalán nem érdekli a politika. Ezek tehát inkonzisztens válaszok. A semleges vagy pozitív asszociációkkal rendelkezők negyedét érdekli nagyon a politika, viszont lényegesen gyakoribb a négyes értéket választók (34 százalék) aránya. Kétségtelen tehát, hogy a semleges és/vagy pozitív asszociációkhoz magasabb politikai érdeklődés társul, és fordítva, de a politikai érdeklődés nem lineárisan működő tényező.

39. ábra. A politikával kapcsolatban negatív és nem negatív véleményt megfogalmazók politikai érdeklődése (a kérdésre választ adók százalékában)

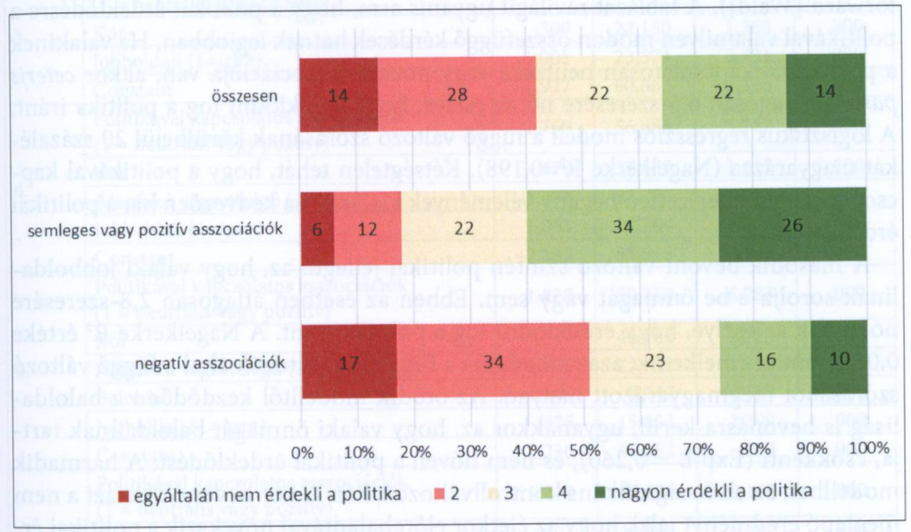

Forrás: Szabó–Oross, 2018: 87 alapján.

A negatív érdeklődési (1, 2) és pozitív érdeklődési (4, 5) értékek összevonásra kerültek egy bináris változóba, ahol 0 = nem érdeklődik a politikai iránt, az 1 jelentése pedig az, hogy érdeklődik iránta. Az alábbi bináris logisztikus regressziós modellben az látható, hogy a politikával kapcsolatos asszociációkon túl milyen más változók befolyásolhatják, magyarázhatják a politikai érdeklődést. A magyarázó és kontrollváltozók olyan változók voltak, amelyek a korábbiakban jelzett szakirodalom alapján vélelmezhetően összefüggenek a politikai érdeklődéssel.

A politika értelmezése	dichotóm változó (0–1), ahol 1 = neutrális, pozitív asszociáció, 0 = negatív asszociáció
Nem	dichotóm változó (0–1), ahol 1=férfi
Életkor	folytonos változó (18+ évesek)
Település típusa	dichotóm változók (0–1), ahol ref = község; fővárosi vagy község; megyei jogú város vagy község, illetve kisváros vagy község
Iskolai végzettség	dichotóm változók (0–1), ahol ref = szakmunkás végzettségű; legfeljebb 8 osztály vagy szakmunkás, érettségi vagy szakmunkás és diploma vagy szakmunkás
Ideológiai hovatartozás	dichotóm változók (0–1), ahol ref = középen álló; baloldali vagy középen álló, jobboldali vagy középen álló

A regressziós modell hét lépésben vonta be azokat a magyarázó, illetve kontrollváltozókat, amelyek befolyásolják, magyarázzák a politikai érdeklődést (módszer forward [Wald]). A táblázat rávilágít ugyanis arra, hogy a politikai érdeklődésre a politikával valamilyen módon összefüggő kérdések hatnak legjobban. Ha valakinek a politikával kapcsolatosan neutrális vagy pozitív asszociációja van, akkor *ceteris paribus* átlagosan 6,5-szeresére nő az esélye, hogy érdeklődni fog a politika iránt. A logisztikus regressziós modell a függő változó szórásának körülbelül 20 százalékát magyarázza (Nagelkerke R^2=0,198). Kétségtelen tehát, hogy a politikával kapcsolatos, nem kifejezetten negatív vélemények kialakulása kedvezően hat a politikai érdeklődésre.

A második bevont változó szintén politikai jellegű: az, hogy valaki jobboldalinak sorolja-e be önmagát vagy sem. Ebben az esetben átlagosan 2,8-szeresére nő annak az esélye, hogy érdeklődni fog a politika iránt. A Nagelkerke R^2 értéke 0,053 ponttal emelkedik, azaz növekszik a független változók által a függő változó szórásából megmagyarázott hányad. Az ötödik modelltől kezdődően a baloldaliság is bevonásra kerül, ugyanakkor az, hogy valaki önmagát baloldalinak tartja, csökkenti (Exp B = 0,260), és nem növeli a politikai érdeklődést. A harmadik modellben az első szignifikáns kontrollváltozó a kor. A kor bevonódása azt a nem meglepő eredményt jelzi, hogy az életkor előrehaladtával növekszik a politikai érdeklődés, ebben az esetben ugyanakkor az Exp(B) értéke 1,636, vagyis a politikai érdeklődés már nem nagyságrendekkel emelkedik, a Nagelkerke R^2 pedig 0,044 ponttal nő.

A vizsgálat talán legfontosabb megállapítása, hogy az iskolai végzettség egyetlen kategóriája kerül a modellekbe (ref = szakmunkás végzettségű), a legfeljebb nyolc osztályt végzetteké, méghozzá negatív előjellel (Exp B = 0,251). Az, hogy valaki alapfokú végzettségű, tehát csökkenti a politikai érdeklődést. Az iskolázottság emelkedése viszont nem növeli automatikusan.

A kor és az alapfokú végzettség mellett a kisvárosi állandó lakhely, valamint a biológiai nem kerül be a szociodemográfiai változók közül a modellekbe. Míg az előbbi csökkenti a politikai érdeklődést, addig az utóbbi esetében azt mondhatjuk, hogy a férfiak 1,8-szer nagyobb arányban érdeklődnek a politika iránt, mint a nők.

18. táblázat. A politikai érdeklődésre ható tényezők bináris logisztikus modellje

Lépés	*Bevont változók*	*B*	*Wald*	*Exp(B)*	*Sig.*
1.	Politikával kapcsolatos asszociációk (1 = neutrális vagy pozitív)	1,873	75,792	6,506	,000
	Constant	–,679	39,990	,507	,000
2.	Politikával kapcsolatos asszociációk (1 = neutrális vagy pozitív)	1,671	56,984	5,320	,000
	Jobboldali (1=igen)	1,033	26,029	2,811	,000
	Constant	–,982	59,573	,375	,000
3.	Politikával kapcsolatos asszociációk (1 = neutrális vagy pozitív)	1,680	54,823	5,367	,000
	Kor	,309	22,150	1,363	,000
	Jobboldali (1=igen)	1,005	23,571	2,731	,000
	Constant	–1,927	60,863	,146	,000
4.	Politikával kapcsolatos asszociációk (1 = neutrális vagy pozitív)	1,750	56,888	5,757	,000
	Kor	,479	37,565	1,615	,000
	Alapfokú végzettségű (1=igen)	–1,384	23,795	,251	,000
	Jobboldali (1=igen)	1,065	25,264	2,901	,000
	Constant	–2,182	65,013	,113	,000
5.	Politikával kapcsolatos asszociációk (1 = neutrális vagy pozitív)	1,838	59,358	6,283	,000
	Kor	,547	44,162	1,729	,000
	Alapfokú végzettségű (1=igen)	–1,379	23,522	,252	,000
	Baloldali	–1,149	9,247	,317	,002
	Jobboldali (1=igen)	,875	15,653	2,399	,000
	Constant	–2,230	66,552	,108	,000
6.	Politikával kapcsolatos asszociációk (1 = neutrális vagy pozitív)	1,819	56,150	6,168	,000
	Kor	,594	48,944	1,812	,000
	Kisvárosi (igen=1)	–,835	12,299	,434	,000
	Alapfokú végzettségű (1=igen)	–1,581	29,171	,206	,000
	Baloldali	–1,345	11,985	,260	,001
	Jobboldali (1=igen)	,797	12,656	2,218	,000
	Constant	–2,037	53,478	,130	,000
7.	Politikával kapcsolatos asszociációk (1 = neutrális vagy pozitív)	1,900	59,511	6,685	,000
	Nem	,602	7,737	1,826	,005
	Kor	,590	46,665	1,805	,000
	Kisvárosi (igen=1)	–,825	11,817	,438	,001
	Alapfokú végzettségű (1=igen)	–1,435	22,770	,238	,000
	Baloldali	–1,361	12,067	,256	,001
	Jobboldali (1=igen)	,664	8,335	1,943	,004
	Constant	–2,348	57,645	,096	,000

Függő változó: politikai érdeklődés (1=érdeklődik). Módszer: Forward (Wald).
Regressziós modellhez tartozó statisztikák:

***p<0,01; **p<0,05; *p<0,1.

Step 1: –2 Log likelihood: 670,568*a* Cox & Snell R^2: ,148 Nagelkerke R^2: 0,198
Step 2: –2 Log likelihood: 644,189*a* Cox & Snell R^2: ,188 Nagelkerke R^2: 0,251
Step 3: –2 Log likelihood: 621,225*a* Cox & Snell R^2: ,221 Nagelkerke R^2: 0,295
Step 4: –2 Log likelihood: 594,428*b* Cox & Snell R^2: ,258 Nagelkerke R^2: 0,345
Step 5: –2 Log likelihood: 584,391*b* Cox & Snell R^2: ,272 Nagelkerke R^2: 0,363
Step 6: –2 Log likelihood: 571,601*b* Cox & Snell R^2: ,288 Nagelkerke R^2: 0,385
Step 7: –2 Log likelihood: 563,784*b* Cox & Snell R^2: ,298 Nagelkerke R^2: 0,399

Forrás: Szabó–Oross, 2018: 88 alapján.

A hét modell alapján a politikai érdeklődés azokra az idősebb, elsősorban férfi válaszadókra jellemző, akik önmagukat a jobboldalra sorolják, és képesek nem affektív, pusztán érzelmi, sőt indulati elemekre épülő fogalmi háttérrel azonosítani a politika fogalmát. A hetedik modell alapján a függő változó szóródásának ilyen esetekben szokatlanul magas, közel 40 százalékát tudták a bevonásra került független változók megmagyarázni.

A politikai érdeklődést ténylegesen növeli a politikával kapcsolatos nem negatív asszociációk kialakulása, méghozzá igen jelentősen, de emellett több más tényező, dimenzió együttes hatásait is érdemes feltételeznünk a kialakulásakor. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a politikával kapcsolatos objektivált gondolkodás nélkülözhetetlen a politikai érdeklődés létrejöttéhez, de önmagában még nem alakítja ki. A kötet egyik fő kérdése, hogy milyen tényezők befolyásolják leginkább a politikáról kialakított képet.

A szakirodalmi fejezetben többször utaltam rá, hogy a kulturális tőke, ezen belül is a megszerzett iskolázottsági szint hatását és szerepét alapvető fontosságúnak tételezik fel a politikai érdeklődés kialakulásában. Ez a felfogás megjelenik a van Deth-féle 1990-es programadó tanulmányban éppúgy, mint a későbbi alapművekben (Jennings és munkatársai, 2009). A tanulmányok egyöntetűen azt feltételezik és tulajdonképpen azt is tapasztalják, hogy a magasabb iskolázottságnak fontos szerepe lehet a politikai érdeklődés alakulásában, de arra is utalnak, hogy a politikával kapcsolatos gondolkodás is összefügghet az iskolázottsággal. A magasabban iskolázottak, tehát a legalább érettségizettek, de még inkább a diplomások kevésbé érzelemtelítetten közelítenek a politikához, több racionális, tanult megfontolásuk lesz, ez pedig akár közvetlenül, akár közvetve hat a politikával kapcsolatos asszociációk kialakítására.

Ennek a hipotézisnek a tesztelése szintén bináris logisztikus regressziós modellek segítségével történik. Az előző hipotézis során alkalmazott változóegyüttes bevonásával vizsgálható meg, hogy a politikával kapcsolatos asszociációkat mi befolyásolja leginkább. A regressziós modell négy lépésben vonta be azokat a kontrollváltozókat, amelyek befolyásolják, magyarázzák a politikával kapcsolatos asszociációkat – módszer forward (Wald). A 17. táblázat és a hozzá tartozó statisztikák eredményei igen érdekes következtetések levonását teszik lehetővé.

Szembetűnő, hogy nem olyan robusztus az eredmények statisztikája. A Nagelkerke R^2 értéke még a negyedik, teljes, minden szignifikáns változót tartalmazó modell esetében is 0,088, azaz a logisztikus regressziós modell a függő változó szórásának kevesebb mint tizedét magyarázza. Ugyanazok a tényezők, amelyek összességében nagyon jól működtek a politikai érdeklődés vonatkozásában, korántsem működnek olyan jól a politikával összefüggő asszociációk esetében.

Az adatok szerint a politikával kapcsolatos semleges és/vagy pozitív asszociációk kialakulását legnagyobb mértékben a jobboldali beállítódás befolyásolja. A jobboldali ideológiai karakter *ceteris paribus* átlagosan 2,4-szeresére emeli annak az esélyét, hogy a politikáról semleges és/vagy pozitív asszociációja legyen valakinek.

A második és a harmadik modell alapján érdemi hatása van még a kornak, illetve a diploma létének vagy hiányának. Minél idősebb valaki, annál valószínűbb, hogy semleges és/vagy pozitív lesz a véleménye (Exp B = 1,178), illetve a diploma megléte szintén ilyen irányba hat (Exp B = 1,764). Érdemes azonban megjegyezni, hogy ezekben a modellekben is a jobboldaliság hatása a legerőteljesebb.

Végül a negyedik, teljes modell alapján a politikai értelmezés lehetőségét emeli a diploma, a kor előrehaladta és talán meglepő módon az, hogy valaki a nőnemű. Mindezen hatásokat azonban érdemben felülmúlja a jobboldali gondolkodásmód.

A diploma megléte valóban növeli annak az esélyét, hogy a kérdezett kevéssé affektív hatásokon nyugvó véleményt fogalmazzon meg a politikáról. A függő változó szóródásának azonban kevesebb mint tizedét képesek a bevont független változók magyarázni, vagyis a politikával kapcsolatos asszociációk kialakulásában egyéb tényezőknek, dimenzióknak is lehet hatásuk.

19. táblázat. A politikával kapcsolatos asszociációkra ható tényezők bináris logisztikus modellje

Lépés	*Változó*	*B*	*S.E.*	*Wald*	*Exp(B)*	*Sig.*
Step 1	Jobboldali (1=igen)	,873	,172	25,849	2,393	,000
	Constant	-1,215	,109	123,459	,297	,000
Step 2	Kor	,164	,058	8,108	1,178	,004
	Jobboldali (1=igen)	,884	,173	26,167	2,422	,000
	Constant	-1,755	,224	61,372	,173	,000
Step 3	Kor	,206	,061	11,553	1,229	,001
	Diploma (1=igen)	,567	,212	7,166	1,764	,007
	Jobboldali (1=igen)	,873	,174	25,233	2,394	,000
	Constant	-2,010	,250	64,766	,134	,000
Step 4	Nem (1=férfi)	-,346	,175	3,918	,708	,048
	Kor	,204	,061	11,324	1,226	,001
	Diploma (1=igen)	,586	,213	7,561	1,797	,006
	Jobboldali (1=igen)	,931	,177	27,545	2,538	,000
	Constant	-1,867	,257	52,697	,155	,000

Függő változó = a politika neutrális és/vagy pozitív értelmezése = 1. Módszer: Forward (Wald).
Regressziós modellekhez tartozó statisztikák.

Step 1: -2 Log likelihood: 829,497a Cox & Snell R^2: ,036 Nagelkerke R^2: ,051
Step 2: -2 Log likelihood: 821,253a Cox & Snell R^2: ,047 Nagelkerke R^2: ,067
Step 3: -2 Log likelihood: 814,230a Cox & Snell R^2: ,056 Nagelkerke R^2: ,080
Step 4: -2 Log likelihood: 810,271a Cox & Snell R^2: ,061 Nagelkerke R^2: ,088

Forrás: Szabó–Oross, 2018: 90 alapján.

A fenti regressziós modellek arra adtak választ, hogy milyen tényezők húzódhatnak meg a magyar társadalom politikával kapcsolatos erős fenntartása mögött. A szakirodalom alapján feltételezhető volt, hogy minél kedvezőbb egy adott egyén politikával kapcsolatos asszociációja, annál magasabb a politikai érdeklődése. Az eredmények alapján a politikáról való gondolkodás erősen érzelmek által átitatott, és meglehetősen negatív. Emellett a semleges különböző árnyalatai jelennek meg.

A regressziós modellek alapján aki nem affektív és ezen belül is nem erősen negatív véleménnyel rendelkezik a politikáról, az inkább tartozik a politikailag érdeklődők táborába, míg az erős, negatív érzelmi töltetű válaszokkal rendelkezők kevéssé érdeklődnek a politika iránt. A politikai érdeklődés azon idősebb, elsősorban férfi válaszadók körében magasabb, akik önmagukat a jobboldalra sorolják, és képesek nem pusztán érzelmi vagy indulati elemekre épülő fogalmi háttérrel azonosítani a politika fogalmát. A magas iskolázottság, azon belül is a diploma megléte valóban a politikáról való gondolkodás kulcstényezője, akárcsak az életkor előrehaladta.

A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS MÉRÉSÉNEK ALTERNATÍV MÓDJA

Ahogy arra az elméleti, valamint módszertani fejezetben utaltam, a politikai érdeklődés mérésére két technikát javasol a szakirodalom. Az első a jelen fejezetben részletesen ismertetett szubjektív politikai érdeklődés skála *(Mennyire érdekli Önt a politika?)*. A második viszont a politikai érdeklődés legfontosabb tartalmi elemével, a politikához köthető vitához, beszélgetéshez kapcsolódik (Berelson–Lazarsfeld–McPhee, 1954; van Deth, 1990, 1991; Gabriel – van Deth, 2003; Shani, 2012; Galais–Blais–Shaun, 2014; Lee–Lin–Stevenson, 2015). Oscar Gabriel és van Deth (2003) szerint egy attitűdnek nemcsak affektív, hanem viselkedési összetevője is van, ezért a különböző szintű és mélységű ismerősi körrel folytatott beszélgetést – például: „Ha barátaival összejön, mit mondana, hogy gyakran, alkalmanként vagy soha nem vitatja meg a politikai kérdéseket?" – javasolják használni. Ebben az alfejezetben röviden elemzem, mit mutatnak az érdeklődés viselkedési összetevőjével kapcsolatos magyar tapasztalatok.

Nincs könnyű helyzetben a kutató, ha a szubjektív politikai érdeklődéshez hasonló következetességgel kívánja elemezni a politikai viták, beszélgetések gyakoriságának alakulását a magyar társadalomban. Nincs ugyanis egyetlen olyan hosszú ideje, azonos módszertannal operáló, esetleg nemzetközi összehasonlítást lehetővé tevő kutatási infrastruktúra, amely minden hullámában lekérdezte volna a beszélgetések, viták valószínűségét. A European Social Survey 11 hullámában egyáltalán nincs ezzel kapcsolatban kérdés, míg a másik nagy infrastruktúra helyenként és időnként lekérdezi, de egyrészt Magyarország nincs minden hullámban benne, másrészt alapvetően a barátokkal zajló diskurzusra kérdez rá *(How often discusses political matters with your friends?)*.

Elemzésemben ezért egymástól független, nagyjából tízévenkénti – 1982, 1992, 2002, 2010 és 2020 – keresztmetszeti adatokat mutatok be, és a változások irányára és mélységére csak tendenciaszerűen utalok.[95] Az általam ismertetésre kerülő magyar kutatások eredményeinek többsége ugyanis a választási kampányokhoz kapcsolódik, amelyek, mint fentebb azt elemeztem, ideiglenesen ugyan, de kismértékben emelik a politikai érdeklődést.

Az öt időablakban felvett keresztmetszeti kutatások adatai közül az utolsót, a 2020-ast fogom részletesebben megvizsgálni. Ahol csak lehet, elemzem a családi és a baráti/ismerősi körben zajló politikai beszélgetések gyakoriságát, kapcsolatát és annak jellegét, szorosságát a politikai érdeklődéssel. Ahogy arra több alkalommal is utaltam, 2018-ban az NKFIH támogatása révén a Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézetében egy választási panelkutatás került lebonyolításra három időpontban: 2017. december – 2018. január (benchmark survey), 2018. március (preelection survey) és 2018. május (postelection survey). A panel révén lehetőség nyílik társadalmi és egyéni szintű vélemények változását is rögzíteni, ezért legalább részben kontrollálhatók az időablakokban kapott eredmények.

A szakirodalom tapasztalatai alapján azt várom, hogy a politikai érdeklődés affektív és viselkedési komponensei között szoros összefüggés regisztrálható, ezért Magyarországon is igaz az a Markus Prior által megfogalmazott állítás, miszerint a politikai érdeklődés egydimenziós mérőeszköz (Prior, 2019: 51).

A 40. ábra tulajdonképpen három, különböző információtartalommal rendelkező grafikon. Míg a felső ábra (1982 és 1992) általában kérdez rá a politikai beszélgetések, illetve viták gyakoriságára, addig 2002 óta rendelkezésre áll a családi és a baráti beszélgetések gyakorisága. Nagyon eltérő tendencia olvasható ki az adatokból. A politikáról szóló beszélgetések meglehetősen eltérő gyakoriságúak a különböző vizsgálati ablakokban, amelyek között van rendszerváltást megelőző, a posztszocializmusban készült, valamint 2002-ben és 2010-ben választáshoz kötődő.

1. Az adatfelvételtől függetlenül jól látszik a grafikonokból, hogy a politikáról gyakran beszélgetők aránya időben előrehaladva csökken. Ennél bátrabb megállapítás azonban nem tehető, pont azért, mert nem mindegy, hogy választás előtt, közvetlenül utána vagy a ciklus közepén – de egy koronavírusos időszakban – készült-e az adatfelvétel. Összehasonlítva a fejezet elején látható grafikonokat (7–10.) megállapíthatóvá válik, hogy többen beszélgetnek gyakorta politikáról, mint a nagyon érdeklődők. Ez utóbbiak aránya nem éri el a 10 százalékot, míg a gyakran beszélgetők aránya 10 százalék felett található.
2. Ha a családi és a baráti beszélgetések gyakoriságát hasonlítjuk össze, ez jól láthatóan mindhárom vizsgálati ablakban a családi beszélgetések javára dől

[95] Ez az öt időpont lefedi a rendszerváltás előtti éveket, valamint a posztszocializmus és az Orbán-rezsim időszakait. Az adatok forrásának részletes leírása a Mellékletben található.

40. ábra. A politikáról zajló beszélgetések (viták) gyakorisága az egyes időablakokban

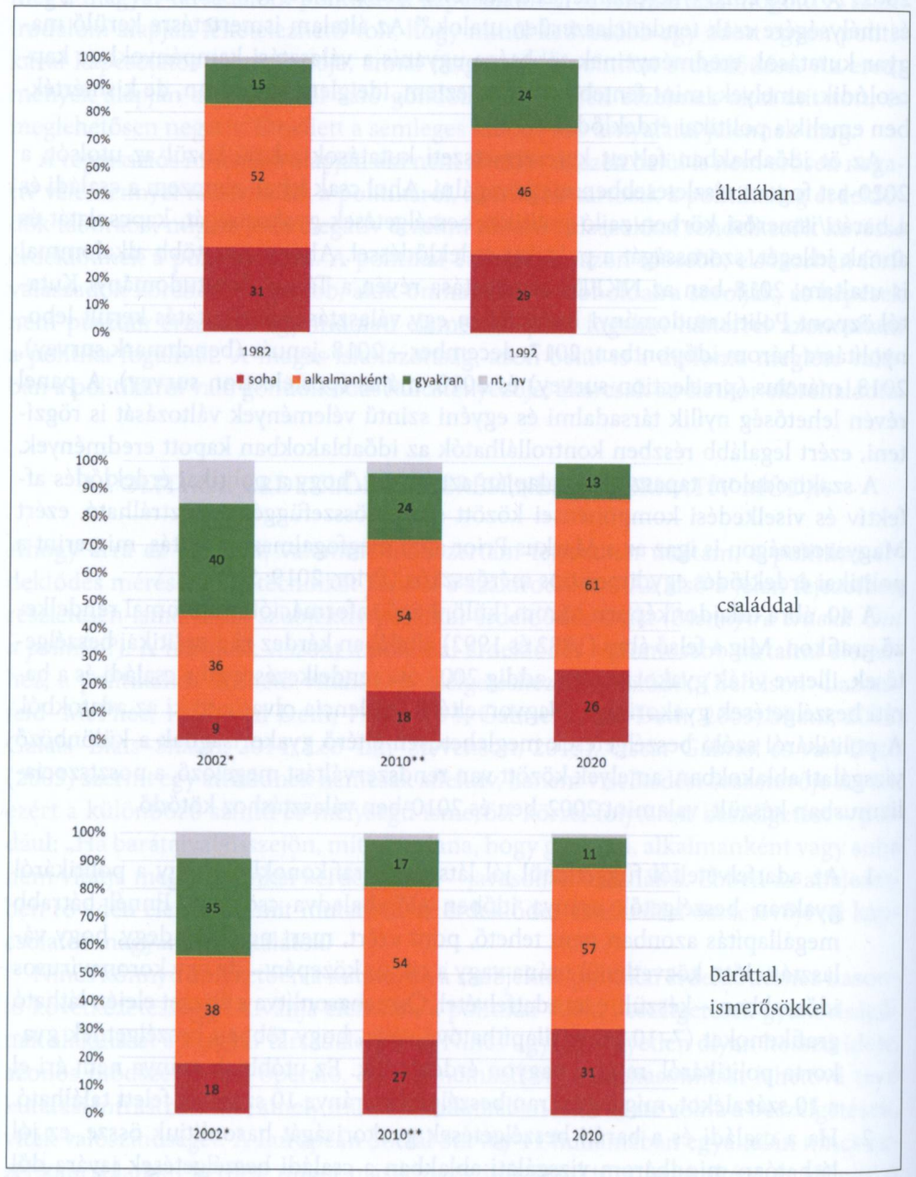

*Postelection survey-ből származó adat, azaz a 2002-es választást követően készült. A pontos kérdés: A családban a választási kampány során milyen gyakran beszélgettek a politikáról?
**Preelection survey-ből származó adat, azaz a 2010-es választások előtt készült.

Forrás: az adatforrások részletes bemutatása a Mellékletben található.
Saját szerkesztésű ábra.

el, azaz 2002-ben, 2010-ben és 2020-ban is a legszűkebb referenciacsoportban beszélgetnek az emberek nagyobb arányban a politikáról. 2002-ben, a rendszerváltás óta legmagasabb részvételt hozó országgyűlési választást követően készült kutatás eredményei mutatják mindkét beszélgetéstípusból a legnagyobb arányt: 40, illetve 35 százalék.[96] Minden valószínűség szerint azonban ez egyszeri anomália lehetett, mert négy év múlva egy hasonló postelection survey-ben ugyanaz a kutatócég ugyanazzal a kérdezési technikával ennél lényegesen alacsonyabb, a 2010-eshez hasonlító eredményre jutott. A családi és a baráti beszélgetések közötti korreláció társadalomtudományokban szokatlanul magas, szoros, lineáris kapcsolatra utal, így a részletes elemzések során csak a családi beszélgetéseket vizsgálom.[97]

3. A legbelsőbb bizalmi körből, a családból kifelé, a tágabb társadalmi hálózatban egyre csökken a politikai beszélgetések aránya. Három országgyűlési választáshoz kapcsolódóan 2002-ben, 2010-ben és 2018-ban ugyanis nemcsak a családot és a barátokat kérdezték meg, hanem a munkatársakat és a szomszédokat is. Az adatokból az látszik, hogy a legtöbbet mindig a családdal beszélgetnek az emberek politikai kérdésekről. A második legfontosabb referenciacsoport a barátoké, majd mindhárom kutatás során a munkatársak következnek, és a network szélén a szomszédok helyezkednek el. A családi és a szomszédokkal történő beszélgetés gyakorisága között 2002-ben 3,5-szörös, 2018-ban pedig már ötszörös volt az eltérés, vagyis a szomszédokkal alig-alig beszélgettek az emberek politikai kérdésekről. Ez az eltérés a véleményheterogenitás következményeitől való félelemmel lehet összefüggésben. Minél bizalmasabb kapcsolatról van ugyanis szó, annál nagyobb a politikai vélemények homogenitása. A család esetében 50 százalék körüli a politikailag hasonló véleménnyel rendelkezők aránya, barátok/ismerősöknél már csak 28 százalék, munkatársaknál nem éri el a 20 százalékot, a szomszédoknál pedig pontosan 20 százalék.[98] Politikáról elsősorban olyanokkal beszélgethetnek az emberek,

[96] A 2018-as panelkutatás révén megvizsgálható, hogy a választás hogyan változtatja meg a politikai beszélgetések gyakoriságát társadalmi és egyéni szinten, azaz a paneltagoknál. A családban politikáról gyakran beszélgetők aránya a kezdeti időponthoz képest márciusra 3 százalékpontot emelkedik (15-ről 18 százalékra), majd a választást követően csökken 12 százalékra. A barátokkal történő beszélgetés esetében nincs érdemi emelkedés a választásokhoz közeledve.

A paneltagok esetében szintén csak a családi beszélgetések aránya emelkedik 5 százalékponttal 2017 decembere / 2018 januárja és 2018. március között, majd májusra már vissza is esik az eredeti arányra. A baráti, ismerősi körben pedig még 1 százalékpontnyi emelkedés sem mutatható ki. Akár a teljes népességre reprezentatív, akár a paneladatokat vizsgáljuk, a politikai beszélgetés a választásokat megelőző, márciusi adatfelvételben a legmagasabb, mint ahogy a politikáról sohasem beszélők aránya ezzel párhuzamosan a legalacsonyabb.

[97] 2010: r=0,535, r=0,568; 2020: r=0,674.

[98] Ezek az adatok a 2018-as TK PTI választási panelből származnak. A 2010-es adatok hasonló tendenciát mutatnak, tehát a szomszédok véleményének hasonlósága magasabb, mint a munkatársaké.

akiknek a véleménye hasonló az övékéhez, pontosabban a beszélgetés gyakoriságának emelkedése együtt jár a vélemények hasonlóságával.

4. A fejezet legfontosabb kérdése, hogy a politikai érdeklődés és a politikai beszélgetések gyakorisága milyen kapcsolatban áll egymással, másképpen: valóban „egydimenziós" fogalom-e a politikai érdeklődés. A nagyon leegyszerűsítő válasz az, hogy a kapcsolat szoros és robusztus, de nem determinisztikus. A politika iránt nagyon érdeklődők és a politikáról a családban és/vagy a barátok között beszélgetők aránya nem 100 százalékban fedi le egymást. Az együtt járás azonban kétségtelenül inkább alátámasztottnak tűnik a 19. táblázat alapján, még akkor is, ha az adathalmaz meglehetősen „kusza", ugyanis nem teljesen evidens adatok olvashatók ki a táblázatból.[99] Akik nagyon érdeklődők a politikai iránt, azok adatfelvételtől függetlenül többet is beszélgetnek róla (53–82%), az egyáltalán nem érdeklődők esetében azonban előfordulnak a trendtől – tehát ha nem érdekli, nem is beszél róla – eltérő időszakok is, mint 2002 és 2010, ahol a politika iránt egyáltalán nem érdeklődők kevesebb mint a fele mondta azt, hogy soha nem is beszél róla a családjában (2020-ban, 1992-ben és 1982-ben azonban meggyőzőek az eredmények ezen a téren). Mintha ebben a két választási szituációban – részleges kampányhatás – azok körében is szóba került volna a politika, akik egyébként kampánytól függetlenül nem foglalkoznak azzal.

20. táblázat. A politikai érdeklődés és a (családi körben zajló) politikai beszélgetés együtt járása (százalékos megoszlás)

Év	*Politikai beszélgetés*	*Politikai érdeklődés*	
		egyáltalán nem érdeklődik	*nagyon érdeklődik*
1982	soha nem beszélget	37	3
	gyakran beszélget	2	41
1992	soha nem beszélget	52	2
	gyakran beszélget	6	38
	családi beszélgetés	*egyáltalán nem érdeklődik*	*nagyon érdeklődik*
2002*	soha nem beszélget	59	1
	gyakran beszélget	4	15
2010**	soha nem beszélget	4	4
	gyakran beszélget	3	19
2020	soha nem beszélget	56	1
	gyakran beszélget	1	32

[99] Ezt bizonyítják a táblázathoz tartozó statisztikák, amelyek szignifikáns, de közepes vagy gyengébb kapcsolatra utalnak. Érdekes, hogy a kapcsolat erősségét mutató Cramer'V időben előrehaladva még csökkent is, 2020-ban azonban jóval szorosabbá vált. Ezt a változást a 2018-as panelkutatás három adatbázisán végzett elemzés azonban nem tudja megerősíteni.

Év	*Politikai érdeklődés*	*Politikai beszélgetés*	
		soha nem beszélget	*gyakran beszélget*
1982	egyáltalán nem érdeklődik	88	2
	nagyon érdeklődik	7	53
1992	egyáltalán nem érdeklődik	57	6
	nagyon érdeklődik	4	66
	családi beszélgetés	*soha nem beszélget*	*gyakran beszélget*
2002*	egyáltalán nem érdeklődik	38	11
	nagyon érdeklődik	2	82
2010**	egyáltalán nem érdeklődik	47	5
	nagyon érdeklődik	10	63
2020	egyáltalán nem érdeklődik	68	1
	nagyon érdeklődik	3	67

* Postelection survey-ből származó adat, azaz a 2002-es választást követően készült, így torzíthatja a kapott eredményeket.

** Preelection survey-ből származó adat, azaz a 2010-es választások előtt készült. Ez elvileg torzíthatja az adatokat.

	1982	*1992*	*2002*	*2010*	*2020*
Pearson Chi²	611,084	370,440	422,686	269,945[a]	905,771
Cramer'V[100]	0,462	,395	,331	0,309	,511
Sig	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000

Forrás: az adatforrások részletes bemutatása a Mellékletben található.
Saját számítás.

A politikai beszélgetések szemszögéből vizsgálva a politikai érdeklődést észrevehetjük, hogy sokkal kevésbé lineárisok az eredmények. Bár 2010-től eltekintve minden adatablakban látszik, hogy a politikáról soha nem beszélgetők abszolút vagy relatív többsége egyáltalán nem is érdeklődik, a másik szélsőértékek nagyon változatos eredményt mutatnak. A gyakran beszélgetőknél ugyanis a politikai érdeklődés egyetlen mérésnél sem éri el az 50 százalékot, sőt még a 40-et is csak egy alkalommal. Mit jelent ez? Ha ezen adatokat érvényesnek fogadjuk el – figyelembe véve, hogy a kereszttábla mint eljárás nem hatásokat, hanem együtt járásokat mutat –, akkor nagyon fontos megállapításra juthatunk: nem a politikai beszélgetéssel jár együtt a politikai érdeklődés, hanem pont fordítva. A politikai érdeklődés generálja (azzal jár együtt) a politikai beszélgetéseket a felnőtt állampolgároknál, legalábbis a családokban. Ennek a megállapításnak a validitását érdemes megvizsgálni a már

[100] A Cramer'V a kapcsolat szorosságát méri. Értéke 0 és 1 közé esik. Minél közelebb van 1-hez, annál szorosabb a két változó közötti kapcsolat. Ebben az esetben például a 2020-ban mért 0,511 már erős kapcsolatnak tekinthető.

többször is jelzett 2018-as panelmintán, hiszen ott három egymást követő alkalommal ugyanazon emberek lettek lekérdezve. A paneltagok eredményei a fentivel hasonlóak: akiket egyáltalán nem érdekel a politika, azoknak a választási kampány hivatalos indulását megelőzően a fele, márciusban a 49, májusban viszont már a 69 százaléka nem beszélget a politikáról, azaz a választásokat követően nagyon gyorsan kikopik e beszélgetések gyakorisága a családok témastruktúrájából. A politika iránt nagyon érdeklődők a három időpontban eltérő gyakorisággal (49, 69, 44 százalék), de relatíve magas arányban beszélgettek a politikáról. Ha viszont fordítottan elemzünk, és először a politikáról sohasem, majd a gyakran beszélgetők politikai érdeklődését vizsgáljuk, eltérő eredményre jutunk. A mindhárom hullámban résztvevőknek, akik sosem beszélgetnek a politikáról otthon, 43, majd 29, végül 40 százalékát nem is érdekli a politika (4, 1, 6 százalékát viszont nagyon). A politikáról gyakran beszélgetők esetében azonban 26, 26, 22 százalék a három időpontban nagyon érdeklődők aránya.

Az adatokból tehát világosan látszik, hogy a politikai érdeklődők körében magasabb a gyakori politikai beszélgetések aránya, mint a gyakran beszélgetők körében a politikai érdeklődés. Ezek az eredmények nem teljesen támasztják alá a politikai érdeklődés egydimenziós jellegét (Prior, 2019), azt pedig különösen nem, hogy a politikai beszélgetések és a politikai érdeklődés gyakorisága között egyenlőséget lehetne tenni. Nem minden politikáról beszélgető érdeklődik ugyanis nagyon a politika iránt – bár kétségtelenül sokkal inkább érdeklődik, mint a társadalom többsége –, viszont a politikai érdeklődők valóban relatív véleményvezérek, ahogy azt a szakirodalom feltételezi (Strömbäck–Djerf-Pierre–Shehata, 2013; Chadwick–Vaccari, 2019; Ahmed, 2021). Ez tehát azt jelenti, hogy a magas politikai érdeklődésüknek megfelelően véleményüknek többször adnak hangot, és ebben az értelemben irányítják a környezetük politikáról szóló kommunikációját. Későbbi kutatások során érdemes a jelen kötetben feltárt összefüggéseket részletesebben, többváltozós statisztikai eljárások segítségével tovább elemezni.

Az alfejezet utolsó részében megvizsgálom, hogy a nagyon érdeklődőhöz képest milyen szociológiai jellemzőkkel rendelkezik a családjában gyakran beszélgető felnőtt állampolgár. Ha valóban a politikai érdeklődés a kulcstényező a politikai beszélgetések gyakoriságát illetően, akkor könnyen belátható, hogy a két csoportnak nagyon is hasonlónak kell lennie: jó státusú, magasan iskolázott, nagyvárosi, nem fiatal férfiak azok, akik leginkább érdeklődnek a politika iránt, így várhatóan a családjukban nagyon gyakran beszélgetők is hasonló szociológiai jellemzőkkel fognak rendelkezni.

A kérdés eldöntéséhez a 2020-ban a Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézetében készült *Értékek és identitások* elnevezésű, 2000 fős, személyes kutatás eredményeit használom fel. A regressziós modellbe ugyanazon megfontolások alapján, mint amelyeket a politikai érdeklődés kapcsán jeleztem (lásd korábban 12. táblázat), hét független, alapvető fontosságú szociodemográfiai, szociokulturális és szocioökonómiai változót vontam be – néggyel kevesebbet, mint ahánnyal a politikai érdeklődés esetében dolgozhattam. 2020-ban ugyanis nem lett megkérdezve a szülő iskolai végzettsége, az egy főre jutó személyes jövedelem, míg a szubjektív osztálybesorolás szoros kapcsolatban állt az iskolai végzettséggel és a jövedelemmel is (r=0,576 és r=0,573, ezért statisztikai megfontolásból ezt kihagytam az elemzésből).[101] A függő változó a politikai beszélgetések gyakorisága volt, ahol 0 = sohasem beszél, 1 = néha beszél, 2 = gyakran beszél.

A 21. táblázat alapján az öt modell sem külön-külön, sem együttesen nem magyaráz 7 százaléknál többet a függő változó szóródásából, röviden tehát nagyon kevéssé magyarázzák, milyen gyakran beszélgetnek az emberek otthon a politikáról.[102] A családi beszélgetések gyakorisága leginkább a jövedelmi helyzettel, egészen pontosan annak szubjektív megélésével áll összefüggésben. Minél jobbnak ítéli valaki az anyagi helyzetét, annál nagyobb a valószínűsége, hogy gyakran beszélget otthon a politikáról (β=0,180), azonban még egyszer jelzem, hogy alacsony magyarázóerőkről beszélhetünk. A kereszttáblázat alapján egyébként éppen a saját anyagi helyzetüket jónak ítélők körében a legmagasabb: 30 százalék a politikai kérdéseket otthon a családban, gyakran megtárgyalók aránya (minta = 11 százalék).[103]

21. táblázat. A politikáról szóló családi beszélgetések lineáris regressziós modellje

Modell		Unstandardized Coefficients	Standardized Coefficients	Sig.
		B	β	
1	(Constant)	1,510		,000
	Véleménye szerint hogyan tudja fedezni az Ön háztartása a szokásos kiadásokat?	,117	,180	,000
2	(Constant)	1,232		,000
	Véleménye szerint hogyan tudja fedezni az Ön háztartása a szokásos kiadásokat?	,128	,198	,000
	Életkor	,005	,140	,000

[101] Saját futtatás során a társadalmi osztálybesorolás érdekesen változtatta meg a lineáris regresszió eredményét. Az itt közlésre kerülő öt modellhez képest hét modell alalakult ki úgy, hogy a hetedik modellbe minden változó bekerült, vagyis a település jellege és a társadalmi osztálybesorolás is. A modell magyarázóereje R^2=0,083 volt.

[102] Amikor kísérletként ezen változók mellé bevontam a politikai érdeklődést, teljesen megváltozott a modell és annak magyarázóereje. A politikai érdeklődés ugyanis önmagában 35 százalékot magyaráz a politikai beszélgetés szóródásából, és a hét modellből kettő marad: politikai érdeklődés β=0,564 + szubjektív jövedelem β=0,053.

[103] Ahogy jeleztem, a szubjektív jövedelemérzet és az iskolázottság, valamint a társadalmi osztálybesorolás között magas a korreláció, ezért ez a változó nem került be a modellbe. A kereszttábla-elemzés egyébként azt mutatja, hogy az önmagukat a felső osztályba vagy a felső középosztályba sorolók 28 százaléka beszélget gyakran a politikáról. Ez a második legmagasabb érték a vizsgált dimenziók alapján.

Modell		Unstandardized Coefficients	Standardized Coefficients	Sig.
		B	β	
3	(Constant)	1,172		,000
	Véleménye szerint hogyan tudja fedezni az Ön háztartása a szokásos kiadásokat?	,124	,192	,000
	Életkor	,005	,149	,000
	Nem	,122	,101	,000
4	(Constant)	,989		,000
	Véleménye szerint hogyan tudja fedezni az Ön háztartása a szokásos kiadásokat?	,092	,142	,000
	Életkor	,006	,168	,000
	Nem	,130	,107	,000
	Legmagasabb befejezett iskolai végzettség	,036	,116	,000
5	(Constant)	,951		,000
	Véleménye szerint hogyan tudja fedezni az Ön háztartása a szokásos kiadásokat?	,092	,142	,000
	Életkor	,006	,155	,000
	Nem	,138	,113	,000
	Legmagasabb befejezett iskolai végzettség	,036	,115	,000
	Vallásosság	,027	,050	,042

Modellstatisztikák: modell 1 R^2 = 0,032; modell 5 R^2 = 0,072. Modell 1 F-próba: 56,167, sig=0,000; modell 5 F-próba: 26,950, sig=0,000.

Forrás: az adatforrások részletes bemutatása a Mellékletben található.
Saját számítás.

A második modellbe az életkor vonódik be, ami azt jelenti, hogy minél idősebb a kérdezett, annál inkább beszélget a politikáról. Vagyis míg a 18–29 évesek 5 százalékánál gyakori téma a politika, addig 50 év felett ez 15, 60 és 69 év között 18 százalékra növekszik. A vártnak megfelelően, ahogy ezt a harmadik modell jelzi, a férfiak inkább tárgyalják a politikai kérdéseket, mint a nők. Hasonlóan a politikai érdeklődésnél tapasztaltakhoz, az iskolázottság szintje pozitív hatást gyakorol ugyan a politikai diszkussziókra, azonban csak a negyedik modellben jelenik meg ez a dimenzió (β=0,116). A diplomások körében 19, a legfeljebb nyolc osztályt végzetteknél 11 százalék a gyakran beszélgetők aránya. Az iskolai végzettségen kívül egy változó, a vallásosság kerül a lineáris regressziós modellbe, függő változóra gyakorolt hatása azonban alacsony (β=0,050).

A fenti modell tapasztalatait és a politikai érdeklődésre ható tényezőket együttesen elemezve arra a következtetésre juthatunk, hogy Magyarországon elsősorban a jövedelmi helyzet szubjektív megélése, a nem, az életkor és az iskolázottság befolyásolják leginkább a politikához való viszonyt. A férfiak, az idősebbek, a diplomások és a jó anyagi helyzetben élők (vagy legalábbis azt jónak ítélők) a politika iránt legérdeklődőbbek és a politikai diskurzusokban a legnagyobb arányban résztvevők. Ezzel szemben a nők, a fiatalok, a depriválta társadalmi helyzetben lévők (akár iskolázottság, akár jövedelem szerint) számára a politika távoli világ, amely egyrészt nem érdekli őket, másrészt nagyon ritkán, leginkább a választási kampányok időszakában beszélnek róla. Ezen a téren az elmúlt évtizedekben nem látszik statisztikailag releváns elmozdulás. Ez a jellemzés lényegi elemeit tekintve egyébként nem különbözik a szakirodalomban leírtaktól (van Deth, 1990; Gabriel – van Deth, (1998 [2003]); Prior, 2019). Véleményem szerint a kapott eredmények azt jelzik, hogy Magyarországon a politikai érdeklődés két típusa – a szituációs és a hosszú távú, diszpozíciós – más-más társadalmi csoportokhoz kötődik. A diszpozíciós érdeklődés nagyon gyakran jár együtt politikai beszélgetésekkel, vitákkal, míg a szituációs eseményvezérelt, választási kampányokhoz, kitüntetett politikai/történelmi jelentőségű történésekhez (például COVID-19) kötődik. Bár kísérheti az adott témához kötődő politikai diskurzus, tartós fennmaradása esetleges jellegű.

A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS ÉS A POLITIKAI VISELKEDÉS KAPCSOLATA

A IV. főfejezet zárásaként a harmadik főhipotézishez kapcsolódó kutatási kérdéseket elemzem. Jelesül azt, hogy a politikai érdeklődés valóban alapvetően határozza-e meg a viselkedést. A politikai érdeklődéssel foglalkozó, főként normatív magyarázatok ugyanis azt a következetes álláspontot képviselik, hogy minden politikai attitűd/identitás közül épp a politikai érdeklődés képes a legpontosabban, a legtisztábban és a legerősebben jelezni egy adott társadalom politikai magatartását (Luskint, 1990; Verba–Schlozman–Brady, 1995; van Deth, 1990; van Deth – Elff, 2004; Strömbäck–Shehata, 2010; Russo–Stattin, 2017; Prior, 2019; Vermeer és munkatársai, 2022). Emellett az érdeklődés gyakran vezet elkötelezettséghez, amelyből könnyen válik valamilyen tartós magatartás. Úgy vélem, hogy ez Magyarországon is érvényesülhet.

Hipotézisemben azt fogalmaztam meg, hogy a politikai érdeklődés előrevetíti a politikai részvétel eltérő formáit éppúgy, mint a társadalmi beágyazottság, szervezettség különböző mutatóit (H3. a.), de hat a demokratikus értékek alakulására (H3. b.) is. Nagyon érdekes kérdés azonban, hogy a választási részvétel (H3. c.) esetében érvényesül-e a hipotézis, mert ezzel kapcsolatban eltérő a szakirodalom álláspontja (Smets–Van Ham, 2013 kontra Goldberg–Sciarini, 2022). Goldberg és szerzőtársa azt állítja, hogy a politikai érdeklődés és a politikai részvétel között gyakran kimutatott szoros kapcsolat nem annyira determinisztikus, mint azt általában feltételezik. A politikai érdeklődés ugyanis torzítja a részvételt, egyszerűen arról van szó, hogy a politikailag érdeklődő emberek túlbecsülik, túlértékelik saját választói részvételüket. A H3. c. hipotézisben mindenesetre magam azt állítottam, hogy Magyarországon inkább a Smets és Van Ham (2013) által leírtak érvényesülnek, azaz a

politikailag érdeklődőbb emberek választási részvétele lényegesen magasabb, mint a politikailag nem érdeklődőké.

A H3. hipotézis nem tartalmazott utalást az időbeli dinamikára. Logikus lenne, ha azt feltételezném, hogy az időben előrehaladva egyre inkább megerősödik a politikai érdeklődés és a részvétel/szervezettség közötti kapcsolat, azaz a legfontosabb politikai attitűd, sőt identitás (Prior, 2010 és 2019) egyre inkább jelezni fogja a politikai viselkedést. Az időbeli dinamika mérését azonban nem tudom maximálisan megvalósítani, mert nem, vagy csak részlegesen állnak rendelkezésre összehasonlítható, rendszeres időközönként, azonos módszertannal lekérdezett adatbázisok, és különösen nem áll rendelkezésre minden szempontot egyszerre kielégítő kutatási infrastruktúra.

A hipotézisben megfogalmazott állításokhoz négy kérdést/kérdésblokkot vizsgálok, figyelembe véve, hogy egy-egy témakörhöz kapcsolódóan szükséges a politikai érdeklődésnek és az adott témához kapcsolódó kérdéseknek az azonos mérése. Ahol lehetséges – még ha ez részlegesebb információval jár is –, kutatási infrastruktúrát használtam (lásd például European Social Survey), a többi esetben azonban egymástól független, keresztmetszeti kutatások eredményeit elemzem. Arra törekedtem, hogy a kiválasztott adatbázisok legalább részben lefedjék a posztszocializmus és az Orbán-rezsim időszakát, továbbá rendszeres időközönként rendelkezésre álljanak. Ezért a korábban már használt időablakos (Róbert–Valuch, 2013) metódust választottam.[104] Jeleznem kell azonban, hogy az egyes alhipotézisek vizsgálatához kénytelen voltam más-más időablakokat, azaz más-más adatokat használni.

A választási részvételnél érdemes megmagyarázni a szelekcióm szempontjait. Nem a várható, jövőre vonatkozó – *Ha most parlamenti választások lennének, akkor Ön biztosan részt venne, valószínűleg, valószínűleg nem, vagy biztosan nem venne részt?* –, hanem a retrospektív, legutóbbi választásra vonatkozó részvételt vizsgálom ugyanis. Ennek oka, hogy Vermeer és munkatársai (2022) kutatása alapján a választáson olyan személyek is szavaznak, akik előzetesen ebben nem biztosak, az utolsó pillanatban döntik el a részvételüket. Talán, ha a korábbi választásra kérdezünk rá, kisebb a torzítási lehetőség – figyelembe véve, hogy a retrospektív részvételi emlékezet egy ciklus elején, illetve közepén készített adatfelvételben eltérő lehet (Róbert–Oross–Szabó, 2017).

A politikai részvétel egyéb, úgynevezett demokratikus formái esetében négyet választottam ki (lásd 21. táblázatot), mert ezek köthetők leginkább a politikai rendszerhez és a politikai intézményekhez (Theocharis–van Deth, 2017; Oross–Szabó, 2020). A szervezettséget, társadalmi integrációt ugyanúgy négy változóval vizsgálom, azzal a néggyel, amely szintén inkább kötődik a közélethez, a politikai alrendszerhez (Gerő–Szabó, 2017, 2019, 2020, 2024a, 2024b; Szabó–Gerő, 2015, 2020, 2022; Szabó és munkatársai, 2021).

[104] A politikai viselkedés elemzésekor nem foglalkozom az államszocializmus időszakával, mert – eltekintve a legutolsó 1988-1989-es évektől – a politikai cselekvés, az állampolgári részvétel erősen korlátozott volt (Kéri, 1989).

Végül a demokráciához vagy diktatúrához való viszony vonatkozásában felvethető, hogy ez nem politikai viselkedés, hanem politikai attitűd. Kovács Tamás (2017) bizonyítja, hogy a rendszertámogató (demokrata), a rendszerkritikus (diktatúrapárti) és a rendszerszkeptikus (egyik rendszer olyan, mint a másik) vélemény több, mint egy attitűd, mélyebben gyökerezik, jobban hasonlít egy identitáshoz, mint a demokrácia működésével kapcsolatos elégedettségi kérdés. Ez utóbbi valóban attitüdinális, míg az előbbi kvázi viselkedési aspektus.

Minden egyes alhipotézis esetében hasonló eljárást alkalmazok. Először bemutatom a politikai érdeklődés és az adott kérdés együtt járását – különös tekintettel az érdeklődők és a nem érdeklődők válaszai közötti eltérésekre –, majd a közöttük lévő kapcsolat erősségét és irányát. A szervezettség és a politikai részvétel elemzése során egy-egy indexet is képzek, amelyek egy mutatóban jelzik a magyar társadalom szervezeti és részvételi integrációját. Nagyon fontosnak tartom ismételten leszögezni, hogy nem önmagában a szervezettség, a részvétel vagy a demokráciakép a kutatás tárgya, hanem ezek politikai érdeklődéshez való kapcsolódása / együtt járása / viszonya. A részvételnek, a szervezetekhez kötődésnek, ezek együtt járásának és a demokráciaképnek is önálló, könyvtárnyi friss szakirodalma érhető el, akár magyar nyelven is.

22. táblázat. A politikai érdeklődés és a politikai viselkedés összefüggéseit vizsgáló kérdések

Témakör	*Kérdés/kérdésblokk*	*Kiválasztott item*	*Rendelkezésre álló adatok keletkezési ideje és típusa*
Demokráciakép	A következő kijelentések közül melyik áll a legközelebb az Ön véleményéhez?	A demokrácia jobb, mint más kormányzati rendszer. A hozzám hasonló emberek számára minden rendszer egyforma. Bizonyos körülmények között jobb a diktatúra, mint a demokrácia.	Nincs kutatási infrastruktúra; egymástól független keresztmetszeti kutatási eredmények állnak rendelkezésre. 1998; 2002; 2017; 2022
Retrospektív választási részvétel	Manapság különböző okokból sokan nem mennek el szavazni. Ön szavazott a legutóbbi országgyűlési választásokon?	Részt vett – nem vett részt az előző országgyűlési választáson	ESS 2002–2023 (1–11. hullám)
Szervezettség	Most különböző egyesületeket, társaságokat, önkéntes szervezeteket fogok felsorolni. Tagja-e ezek közül egyiknek-másiknak? (igen–nem)	Szakszervezet, Politikai párt Társadalmi mozgalom, civil szervezet Vallási, egyházi szervezet és ezekből képzett szervezettségi index, ahol 0 = nincs semmilyen szervezeti kötődése; 4 = mind a négy szervezettípushoz kötődik/tag.	Nincs kutatási infrastruktúra; egymástól független keresztmetszeti kutatási eredmények állnak rendelkezésre. 1998; 2008; 2018; 2021

Témakör	*Kérdés/kérdésblokk*	*Kiválasztott item*	*Rendelkezésre álló adatok keletkezési ideje és típusa*
Politikai részvétel	Különböző módokon lehet megakadályozni a problémák kialakulását, és javítani a dolgokon Magyarországon. Az elmúlt 12 hónap során előfordult, hogy Ön a következő dolgok valamelyikét tette? (igen–nem)	Kapcsolatba lépett politikussal, kormányzati vagy önkormányzati képviselővel? Tiltakozó levelet, nyilatkozatot írt alá? Részt vett egy nyilvános tüntetésen? Viselt, vagy kihelyezett választási kampányjelvényeket/jelképeket? És ezekből képzett részvételi index, ahol 0 = nincs semmilyen részvétele; 4 = mind a négy részvételi formában aktív	ESS 2002–2023 (1–11. hullám)

Demokrácia melletti elköteleződés, rendszerellenesség

A politikai érdeklődés és a demokrácia–diktatúra viszonyát a 40. ábra mutatja be négy időablakban (1998, 2002, 2017 és 2022). Kovács Tamás (2017) alapján azokat, akik szerint a demokrácia a legjobb politikai rendszer, rendszertámogatóknak; azokat, akik szerint „bizonyos körülmények között a diktatúra jobb, mint a demokrácia", rendszerkritikusoknak nevezzük. Ennek a két opciónak a választása tulajdonképpen kiállás egy érték, azaz a demokrácia mellett vagy ellen – ebben az értelemben tekinthető kvázi politikai magatartásnak. A középső kategória azonban nagyon érdekes politikai gondolkodásra vall. „A hozzám hasonló emberek számára az egyik politikai rendszer olyan, mint bármelyik másik" megfogalmazás egy olyan attitűdre utal, ahol az emberek számára a politikai rendszerek nem hordoznak értéket, a demokrácia és a diktatúra vélelmezhetően más-más okok miatt nem tudja teljesíteni a társadalmi elvárásokat, ezt egyfajta rendszerszkepticizmusként és társadalmi túlélési stratégiaként is értelmezhetjük (Kovách, 2017).

Az ábra plasztikusan jelzi, hogy az apolitikusok és a diszpozíciós érdeklődéssel rendelkezők válaszai jelentősen eltérnek egymástól. A politikai érdeklődők dominánsa többsége, adatfelvételtől függően 75–88 százaléka rendszertámogató, a demokráciát tartja a legjobb politikai rendszernek. A rendszerkritikus álláspont 6 és 13 százalék között szóródik a négy adatfelvétel során, azaz mind a négy időablakban vannak olyan politika iránt nagyon érdeklődők, akik elfogadják a diktatúrát.

Ezzel szemben a politikailag érdektelenek körében a demokrácia elfogadottsága egy mérés kivételével (2002) nem éri el az 50 százalékot, sőt bizonyos időablakoknál a rendszerszkeptikus álláspont magasabb, mint a rendszertámogatóé (1998, 2017). Különösen érdekes, hogy a legutolsó, 2022-es adatfelvételen kívül a diktatúra elfogadottsága alacsonyabb körükben, mint a politikailag nagyon érdeklődőknél, tehát véleményük kevésbé polarizált.[105] Jelezni érdemes azonban, hogy bár a két változó között statisztikailag szignifikáns az összefüggés, az együtt járás erőssége mind a négy időablakban gyenge. A demokráciapártiság a politikai érdeklődés növekedésével párhuzamosan minden mérésnél szinte lineárisan növekszik, tehát a rendszerelköteleződés a politikai elköteleződéssel együtt emelkedik. A rendszerkritikus álláspont esetében nincs ilyen típusú linearitás. Az azonban világosan következik minden, egymástól független kutatásból, hogy a rendszerszkepticizmus mindig a politikailag érdekteleneknél a legmagasabb, és az érdeklődőknél ötöde, hatoda annak. A politikai érdeklődés tehát a határozottabb, ugyanakkor polarizáltabb vélemény kialakulását segítheti elő. A politikailag nem érdeklődők körében minden adatfelvétel során messze a legmagasabb volt a bizonytalan válaszok aránya.

41. ábra. A demokráciához való viszony a politikai érdeklődés alapján, 1998, 2002, 2017, 2022 (százalék)

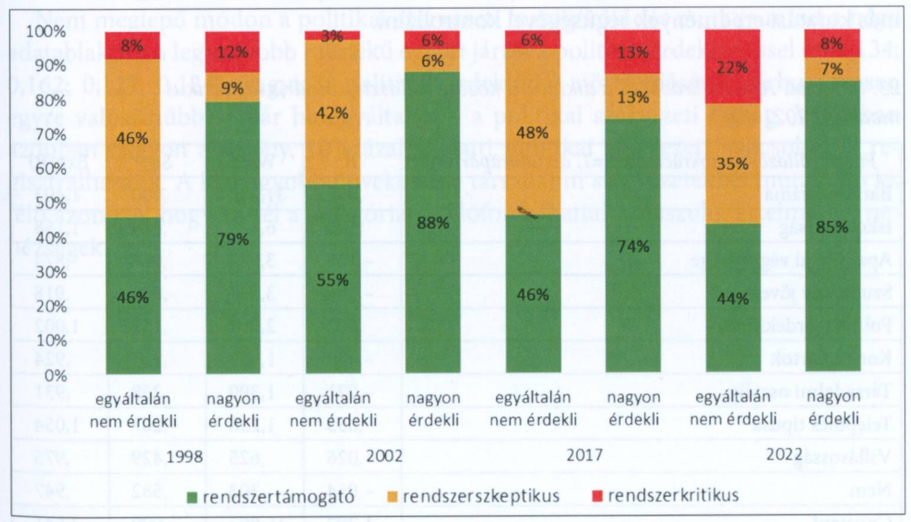

Statisztikák:

Pearson Chi²	*Sig*	*Cramer'V*
133.196a	,000	.223
111.428[a]	,000	,200

Pearson Chi²	*Sig*	*Cramer'V*
107.894[a]	,000	,176
84.482[a]	,000	.209

Forrás: az adatok forrása a Mellékletben található.
Saját számítás.

[105] A 2022-es 22 százalékos diktatúrapártiságot egyedi, adatfelvételi hatásokkal összefüggő eredménynek tartom, amelynek nincs másik empirikus bizonyítéka. 2020-ban például a politikailag egyáltalán nem érdeklődőknél 3, 2021-ben pedig 10 százalék volt az arányuk.

A demokrácia kontra diktatúra közötti választás és a politikai érdeklődés kapcsolatát egy bináris logisztikus modell segítségével vizsgáltam meg a Társadalomtudományi Kutatóközpont Mobilitás Centrum 2021. évi őszi, 5000 fős adatfelvételén. A modellben felhasznált szociodemográfiai, szociokulturális és szocioökonómiai változókat korábban, *A politikai érdeklődésre ható tényezők* című alfejezetben a 12. táblázatban bemutattam.[106] A modell elemzése során arra a meglepő eredményre jutottam, hogy a politikai érdeklődés nem szignifikáns magyarázó tényező, vagyis a két politikai rendszer közötti választást nem ez befolyásolja. A nagyon kevéssé illeszkedő modell (Nagelkerke $R^2 = 0{,}028$; –2 log liklehood = 2755,071) alapján *ceteris paribus* 1,40-szeresére nő a valószínűsége annak, hogy valaki a demokráciát választja a diktatúrával szemben, ha több barátja van, és 1,16-szorosára, ha magasabb az iskolázottsága. A szubjektív jövedelem negatív előjelű, de szignifikáns magyarázó változó, hasonlóan az apa iskolai végzettségéhez. Ahogy jeleztem, talán a legmeglepőbb fejlemény, hogy a politikai érdeklődés nem szignifikáns tényező, más változók mellett nincs hatása a demokrácia és a diktatúra közötti választásra. Ezt a nem várt eredményt érdemes a későbbiek során, más kutatási eredmények segítségével kontrollálni.

23. táblázat. A demokrácia és a diktatúra közötti választás bináris logisztikus modellje, 2021

Függő változó: demokráciapárti=1, diktatúrapárti=0	*B*	*Wald*	*Sig.*	*Exp(B)*
Barátok száma	,338	31,250	,000	1,403
Iskolázottság	,146	6,075	,014	1,158
Apa iskolai végzettsége	–,135	3,982	,046	,874
Szubjektív jövedelem	–,086	3,827	,050	,918
Politikai érdeklődés	,002	2,084	,149	1,002
Korcsoportok	–,079	1,459	,227	,924
Társadalmi osztály	–,071	1,390	,238	,931
Település típusa	,053	1,230	,267	1,054
Vallásosság	–,026	,625	,429	,975
Nem	–,054	,303	,582	,947
Constant	1,292	15,807	,000	3,641

Statisztika:

Step	*–2 Log likelihood*	*Cox & Snell R Square*	*Nagelkerke R^2*
1	2755.071[a]	,017	,028

Forrás: Az adatok forrása a Mellékletben található.
Saját számítás.

[106] Említésszerűen: nem, kor, iskolázottság, település nagysága, szubjektív jövedelem, apa iskolai végzettsége, önbesorolás a társadalmi létrán, vallás, barátok száma és politikai érdeklődés.

A politikai érdeklődés és a szervezettség

A vizsgált négy társadalmi és politikai szervezethez tartozás világos képletét szemlélteti az alábbi ábra. 1998 és 2021 között készült négy kutatás eredménye jelentős eltéréseket mutat a politikailag érdektelenek és a politikailag nagyon érdeklődők válaszai között. Vizsgáltam a szakszervezeti, a politikai szervezeti, a vallási és a társadalmi szervezeti tagságot, majd a kötődést.[107] A szakszervezetek vonatkozásában egy mindkét rétegben inkább csökkenő tendencia érvényesül úgy, hogy a politikailag nagyon érdeklődők 7-8, az egyáltalán nem érdeklődők 2-3 százaléka tag vagy kötődik a szervezeti formához. A csökkenés azonban nem azonos módon érvényesült a két eltérő érdeklődési csoportban. Az egyáltalán nem érdeklődők aránya a nyolcadára, a nagyon érdeklődők esetében pedig a felére esett vissza. Míg 2018-ban a szakszervezeti tagság kétszer volt nagyobb a nagyon érdeklődőknél, addig ez 2021-ben a hat-hétszeresére növekedett. A két változó közötti korreláció ugyanakkor nem magas, r=0,09 körüli, sőt 2018-ban nem is szignifikáns.

Nem meglepő módon a politikai szervezeti tagság/kötődés mutatja mind a négy adatablakban a legnagyobb mértékű együtt járást a politikai érdeklődéssel (r=0,134; 0,162; 0,121; 0,124), vagyis a politikai érdeklődés növekedésével párhuzamosan egyre valószínűbb – már ha egyáltalán – a politikai szervezeti tagság. Valójában azonban nagyon alacsony, 10 százalék alatti politikai szervezeti kapcsolódást regisztrálhatunk. A legnagyobb növekedés a társadalmi szervezeteknél mutatható ki, félő azonban, hogy ennél a kategóriánál előfordulhattak válaszolói értelmezési nehézségek.

[107] Jelezni érdemes, hogy 2008 és 2018 között megváltozott a kérdezés technikája: annyira lecsökkent a formális szervezeti tagság Magyarországon, hogy szinte mérhetetlen eredményeket kaptak a kutatók, ezért került bevezetésre a tágabb értelmű „kötődik" kifejezés.

42. ábra. Szakszervezeti, vallási, politikai és társadalmi szervezeti tagság/kötődés politikai érdeklődés szerint, 1998, 2008, 2018, 2021 (százalék)

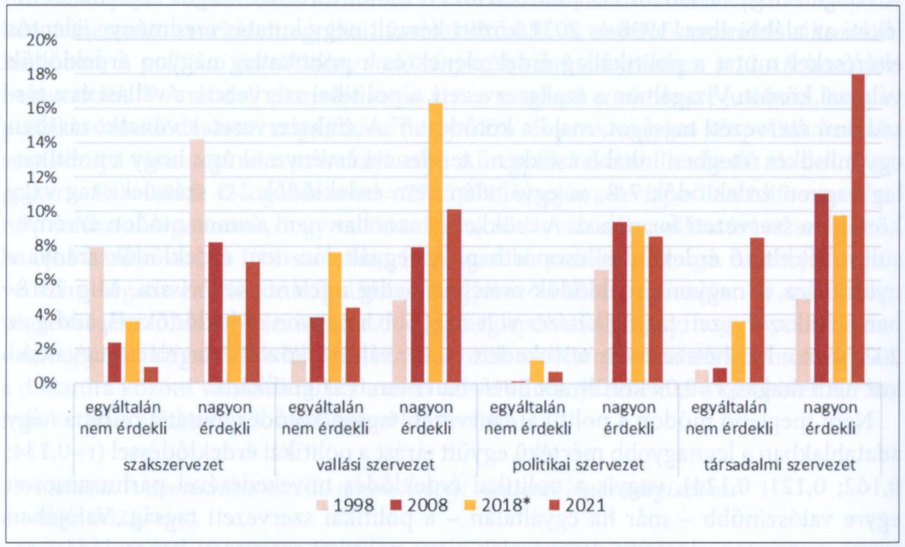

*1998 és 2008: tag, 2018 és 2021: kötődik.
Statisztika: minden évben minden szervezet esetében P≤0,05 szinten statisztikailag szignifikáns az eltérés, kivéve 2018, szakszervezetekhez tartozást.

Forrás: az adatok forrása a Mellékletben található.
Saját számítás.

Az elemzés második lépésében egy szervezettségi indexet (amelynek 0 értéke azt jelenti, hogy nincs szervezeti kötődése, 4 pedig, hogy mind a négyben bevont) hoztam létre, amely megkönnyíti a folyamatok értelmezését. A négy kiválasztott időablakban a magyar felnőtt népesség 84, 88, 84 és 81 százaléka nem rendelkezett semmilyen szervezeti tagsággal, vagyis a mélypont 2008 volt. A magyar társadalom domináns többségének tehát nincs semmilyen szervezeti kötődése, és erős túlzás lenne állítani, hogy az időben előrehaladva ez a dimenzió lényegesen emelkedett volna. A politikailag egyáltalán nem és nagyon érdeklődők esetében azonban a társadalmi átlagtól igencsak eltérő tendenciák érvényesülnek.

SZTE Klebelsberg Könyvtár és Levéltár SZEGED 6.

43. ábra. Szervezettség politikai érdeklődés szerint, 1998, 2008, 2018, 2021 (százalék)

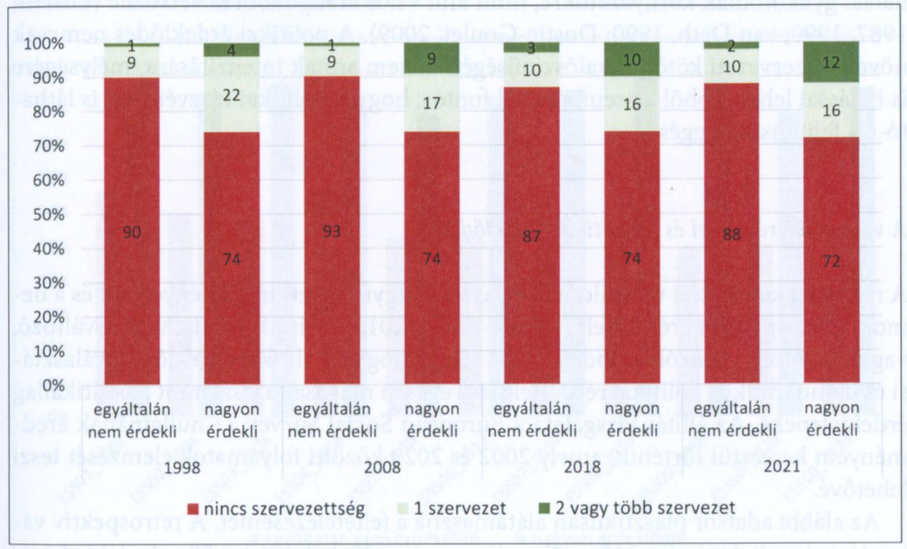

* 1998 és 2008: tag, 2018 és 2021: kötődik.

Statisztikák:

év	*Chi²*	*sig*	*Cramer V*
1998	53.535[a]	,000	,109
2008	152.185[a]	,000	,128
2018	38.946[a]	,001	,070
2021	134.917[a]	,000	,162

Forrás: az adatok forrása a Mellékletben található.
Saját számítás.

Mind a négy időablakban a politikailag érdektelenek nagyjából 90 százaléka szervezetlen, a politikailag nagyon érdeklődőknél viszont szinte standard arányról beszélhetünk (≈74%). Mégis, látható egy fontos változás 1998 és 2021 között: időben előrehaladva növekszik a politikailag nagyon érdeklődők kettő vagy több szervezethez kötődése. 2021-ben a politikailag nagyon érdeklődők 12 százalékának van legalább két szervezeti kötődése, ez az 1990-es évek végén még az 5 százalékot sem érte el. Ezek az adatok – figyelembe véve, hogy keresztmetszeti vizsgálatokról van szó, amelyek összehasonlítása csak komoly megszorításokkal lehetséges – arra utalnak, hogy a nagyon érdeklődők politikai szervezettsége egyre erőteljesebb, az időben előrehaladva egyre nagyobb arányuk kötődik valamilyen politikai alrendszerhez közvetlenül vagy közvetve kapcsolódó organizációhoz. Ez pedig azt a szakirodalmi álláspontot támasztja alá, hogy a politikai érdeklődők egyfajta lokális vélemény-

vezérekként, adott esetben véleménybrókerekként tevékenykednek, és erőteljesebb hatást gyakorolnak környezetükre, mint ami valós arányukból következne (Luskin, 1987, 1990; van Deth, 1990; Dostie-Goulet, 2009). A politikai érdeklődés nemcsak növeli a szervezeti kötődés valószínűségét, hanem annak intenzitására, mélységére is hatással lehet. Ebből a szempontból fontos, hogy a politikai részvételnél is látható-e a fenti összefüggés.

A választási részvétel és a politikai érdeklődés

A részvétel két típusát vizsgálom: a választási, úgynevezett intézményesített és a demokratikus politikai részvételt (Oross–Szabó, 2012). Mindkettő dichotóm változó, vagy dichotóm változók csoportja. Úgy vélem, hogy a politikai érdeklődők választási és demokratikus politikai részvétele lényegesen magasabb lesz, mint a politikailag érdekteleneké. Az állítás vizsgálata a European Social Survey 11 hullámának eredményein keresztül történik, amely 2002 és 2023 közötti folyamatok elemzését teszi lehetővé.

Az alábbi adatsor plasztikusan alátámasztja a feltételezésemet. A retrospektív választási részvétel minden időpontban lényegesen, 30, helyenként 50 százalékkal magasabb az érdeklődők, mint a nem érdeklődők csoportjában. Az előbbiek 90–95 százaléka állítja, hogy részt vett a megelőző választáson, míg az utóbbiaknál az ötödik ESS-hullámtól kezdve 50 százalék körüli eredmények regisztrálhatók – az első négy hullámban 60 százalékot meghaladó, sőt inkább 70 százalék körüli volt a visszaemlékezések szerint a politikailag érdektelenek választási aktivitása. Nagyon érdekes tehát, hogy hasonlóan a politikai érdeklődéshez a választási részvétel vonatkozásában is kimutatható egy töréspont a válaszokban. Ez a töréspont azonban a nem érdeklődőkre vonatkozik, és 2008/2010 vonatkozásában következik be. Az együtt járások statisztikái szignifikánsak, és erős kapcsolatra utalnak. A magasabb érdeklődés magasabb választási részvételt eredményez, vagy legalábbis magasabb visszaemlékezési arányt vindikál.

44. ábra. A választási részvétel aránya a politikailag egyáltalán nem, illetve nagyon érdeklődők körében, 2002–2023 (százalék)

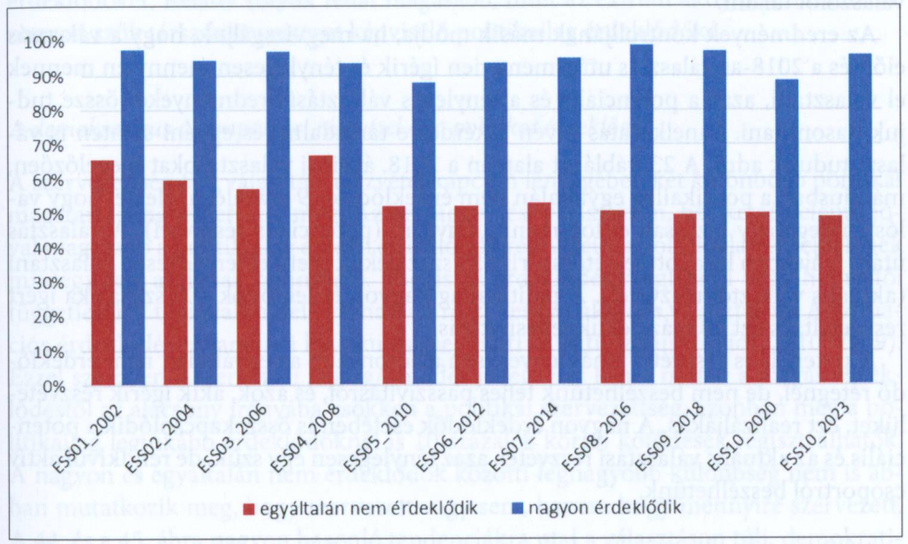

Statisztikák:

	ESS, 01 2002	*ESS, 02 2004*	*ESS, 03 2006*	*ESS, 04 2008*	*ESS, 05 2010*	*ESS, 06 2012*	*ESS, 07 2014*	*ESS, 08 2016*	*ESS, 09 2018*	*ESS, 10 2020*	*ESS, 11 2023*
Pearson Chi²	106,745	145,473	126,409	74,968	116,603	232,131	220,860	227,180	226,545	230,569	368,973
Sig	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Cramer's V	0,259	0,321	0,296	0,231	0,278	0,358	0,373	0,393	0,381	0,367	0,431

Csak 18 éven felüliek körében.

Forrás: az adatok forrása a Mellékletben található.
Saját számítás.

Ezeket az eredményeket érdemes árnyalni a többször említett 2018-as választási paneladatokkal. A 2018-as választáshoz kapcsolódó adatfelvétel ugyanis kétféle kontrollt is lehetővé tesz. Egyrészt az egyik kérdés azt tudakolta, hogy *„Az elmúlt közel 30 évben hét parlamenti választás zajlott le, ezeken ki-ki az életkorának megfelelő alkalommal szavazhatott. Kérem, mondja meg, hogy Ön, amikor lehetősége volt egyszer sem ment el szavazni, az esetek kisebb részében ment el szavazni, az esetek felében ment el szavazni, az esetek többségében ment el szavazni vagy minden alkalommal elment?"* Ez a kérdés lehetővé teszi, hogy ne csak egy választásra visszamenőleg, hanem hosszabb távon vizsgáljuk a választási részvétel alakulását.

A politika iránt egyáltalán nem érdeklődők 18, míg a nagyon érdeklődők 3 százaléka választotta az „egyszer sem ment el" opciót, viszont az utóbbiak 79 százaléka minden esetben elment szavazni. A politikailag érdekteleneknél ez az arány 26

százalék volt. Jóval nagyobb arányú tehát a nagyon érdeklődők választási aktivitása, de azt nem lehetne állítani, hogy az érdektelenek körében csak elvétve lehetne aktív választolót találni.

Az eredmények kontrolljának másik módja, ha megvizsgáljuk, hogy a választás előtt és a 2018-as választás után mennyien ígérik és ténylegesen mennyien mennek el választani, azaz a potenciális és a tényleges választási eredményeket össze tudjuk hasonlítani. Panelkutatás révén a kérdésre társadalmi és egyéni szinten is választ tudunk adni. A 23. táblázat alapján a 2018. áprilisi választásokat megelőzően, márciusban a politikailag egyáltalán nem érdeklődők 59 százaléka jelezte, hogy valószínűleg vagy biztosan el fog menni szavazni (potenciális részvétel). A választás után, májusban lezajlott felvétel szerint 59 százalékuk ment el ténylegesen választani (aktuális választói részvétel). A politikailag nagyon érdeklődők 100 százaléka ígért részvételt, és ezt 98 százalékuk teljesítette is.

A potenciális részvétel tehát lényegesen alacsonyabb az egyáltalán nem érdeklődő rétegnél, de nem beszélhetünk teljes passzivitásról, és azok, akik ígérik részvételüket, ezt realizálják is. A nagyon érdeklődők esetében is összekapcsolódik a potenciális és az aktuális választási részvétel, azaz ténylegesen egy szűk, de rendkívül aktív csoportról beszélhetünk.

24. táblázat. A várható és a tényleges választási részvétel politikai érdeklődés szerint (százalék), 2018. március és 2018. május

Válaszoló típusa	*Időpont*	*Egyáltalán nem érdekli a politika*		*Nagyon érdekli a politika*	
		nem megy el / nem ment el*	*elmegy** / elment*	*nem megy el / nem ment el*	*elmegy/elment*
Társadalom	választás előtt	35	59	0	100
	választás után	39	59	2	98
Paneltag	választás előtt	34	62	0	100
	választás után	40	60	0	100

*Biztosan vagy valószínűleg nem megy kategória összevonva.
**Biztosan vagy valószínűleg elmegy kategória összevonva.

Forrás: az adatok forrása a Mellékletben található. Saját számítás.

A paneltagok, tehát akik részt vettek a vizsgálat első, második és harmadik hullámában egyaránt, rendkívül hasonlóan viselkedtek a társadalom egészéhez képest. A nem érdeklődők 62 százaléka ígérte a részvételt, és saját bevallása szerint 60 százalék el is ment szavazni, míg a nagyon érdeklődő paneltagok 100 százaléka jelezte, hogy biztosan ott lesz 2018. április 8-án, és 100 százalékuk valóban ott is volt.

Ezek az eredmények egészen egyértelműen alátámasztják azt, hogy a magasabb politikai érdeklődés magasabb választási részvételt indukál. A két szélső érdeklődési csoport közötti különbség mintegy 40 százalék. Az is látszik azonban, hogy a politikailag érdektelenek mintegy hattizede valójában elmegy szavazni, befolyásolják

a választás végeredményét, ráadásul, mint azt a korábbi alfejezetekben láthattuk, arányuk legalább kétszer, de inkább háromszor meghaladja a politikailag nagyon érdeklődőkét. Relatív súlyuk tehát magasabb, mint az extrém aktivitást mutató, de nagyon szűk társadalmi réteget képviselő politikailag érdeklődőké.

A demokratikus állampolgári részvétel és a politikai érdeklődés

A szervezettség és a választási részvétel kapcsán lényegében két különböző politikai magatartást figyelhettünk meg. Az országgyűlési választáson, bár kétségtelenül jóval magasabb a politikailag erősen érdeklődők részvétele, a politikailag érdektelenek mintegy fele aktívnak tekinthető. Vagyis az érdeklődés meglététől vagy hiányától függetlenül a társadalom fele várhatóan részt vesz az aktuális választáson. A szituációs érdeklődés pillanatnyi kialakulása segítheti az aktivizmust (Prior, 2010, 2019). Ezzel szemben a szervezeti tagság/kötődés jellegzetes képet mutat: a magas érdeklődéstől az alacsony irányába csökken a politikai szervezettség, azonban még a politikailag leginkább érdeklődőknél is 10 százalék körüli kötődések regisztrálhatók. A nagyon és egyáltalán nem érdeklődők közötti legnagyobb különbség nem is abban mutatkozik meg, hogy szervezett vagy sem, hanem hogy mennyire szervezett. A 44. és a 45. ábra nagyon hasonló tendenciákra utal a választáson túli, demokratikus részvétel vonatkozásában.

A European Social Survey 2002–2023-as 11 hullámának eredményeit bemutató grafikonok (45. ábra) azt jelzik, hogy a politikailag érdektelenek aktivizmusa a zéróhoz konvergál, 5 százalék vagy annál is alacsonyabb, a nagyon érdeklődők mobilizációja viszont nagyságrendekkel magasabb.[108] A „kapcsolatba lépett politikussal" részvételi forma esetében mindig meghaladja a 10, helyenként 30 százalékot, a tüntetések/demonstrációk terén pedig 10 százalék körül szóródik. A demokratikus állampolgári részvétel terén tehát az érdektelenek és az érdeklődők magatartása még jobban elkülönül, mint amit a szervezettségnél tapasztaltunk.

A teljesen nyilvánvaló tendenciák alól a ténylegesen 2021-ben készített, elvi szinten 2020-ra datált 10. ESS-hullám a kivétel, ahol a nagyon érdeklődők részvétele gyakorlatilag bezuhan. Érdemes jelezni, hogy az adatfelvétel során az elmúlt 12 hónapra kérdezik a részvételt, amikor Magyarországon a COVID-19-pandémia első és második hullámának időszakában veszélyhelyzeti jogrend, emellett lockdown, társadalmi szeparáció érvényesült (Körösényi–Szabó–Böcskei, 2020). Mindez együtt járt a politikai véleménynyilvánítás korlátozásával, az utcai demonstrációk tiltásával (Stumpf, 2020, 2022).

[108] Egyetlen részvételi repertoár közelíti az 5 százalékot: a „kapcsolatba lépett politikussal". Kvalitatív módszerrel készített vizsgálataink szerint itt egyszerűen arról van szó, hogy a kisebb településeken könnyebben, természetes módon találkoznak az emberek a polgármesterrel és/vagy a helyi képviselőkkel (Oross–Szabó, 2017).

25. táblázat. A demokratikus állampolgári részvétel egyes formáinak gyakorisága az elmúlt 12 hónapra vonatkoztatva 2002 és 2023 között, százalék

	Petíciót aláír		Kapcsolatba lép politikussal		Demonstrál		Politikai jelvényt hord		Tiltakozási index*	
	egyáltalán nem	nagyon érdekli	egyáltalán nem	nagyon érdekli	egyáltalán nem	nagyon érdekli	egyáltalán nem	nagyon érdekli	egyáltalán nem	nagyon érdekli
ESS01	2%	6%	6%	30%	1%	11%	2%	8%	,105	,543
ESS02	2%	16%	4%	25%	1%	6%	1%	5%	,070	,516
ESS03	1%	18%	7%	26%	0%	13%	0%	8%	,081	,639
ESS04	2%	11%	4%	14%	0%	5%	0%	3%	,064	,317
ESS05	0%	8%	4%	35%	1%	9%	1%	13%	,051	,654
ESS06	0%	22%	3%	25%	1%	15%	0%	8%	,040	,699
ESS07	1%	11%	4%	33%	1%	14%	0%	5%	,060	,634
ESS08	1%	10%	3%	20%	0%	5%	0%	5%	,040	,410
ESS09	1%	3%	2%	19%	1%	7%	0%	13%	,037	,418
ESS10	0%	9%	2%	11%	0%	3%	0%	2%	,022	,243
ESS11	2%	6%	4%	11%	1%	8%	1%	3%	,065	,278

*Az index minimumértéke 0, azaz semmiben nem vesz részt; maximumértéke 4, azaz mind a négy tiltakozási formában részt vesz. A közölt adatok átlagok.

A négy részvételi forma (petíciót aláír, kapcsolatba lép politikussal, demonstrál és politikai jelvényt hord) kiválasztásának az az oka, hogy ezek biztosan mind a 11 hullámban lekérdezésre kerültek.

Az ANOVA-statisztika minden hullám és minden részvételi forma esetén $p \leq 0{,}05$ szinten szignifikáns összefüggést mutat.

Statisztika:

	ESS01	ESS02	ESS03	ESS04	ESS05	ESS06	ESS07	ESS08	ESS09	ESS10	ESS11
F-próba	25,230	32,010	36,410	19,045	39,593	76,148	50,569	19,988	28,849	25,987	20,418
sig	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Eta^2	,045	,063	,070	,037	,072	,106	,084	,037	,051	,042	,029

Forrás: az adatok forrása a Mellékletben található.
Saját számítás.

A 25. táblázat utolsó oszlopa a részvételi index (a négy vizsgált részvételi forma együttesen, ahol a 0 azt jelenti, hogy semmilyen aktivizmusa nincs, a maximum pedig 4) átlagait mutatja. Az adatsor jól illusztrálja, hogy még a politikailag igencsak érdeklődők részvételi indexe sem közelíti meg az egyes átlagértéket (maximum 0,699 a hatodik hullámban). Az a hipotézis azonban, hogy magas politikai érdeklődésből automatikusan magas politikai részvétel következik, maradéktalanul nem támasztható alá. Magyarországon a tartós, diszpozíciós érdeklődéssel rendelkezők politikai részvétele is felülről korlátozott, míg a politikailag nem érdeklődőké szinte nem is mérhető (94–95 százalékuknak semmilyen részvétele nincs). Az élénken érdeklődőknek ugyanis 65–70 százaléka nem mobilizálódik a vizsgált négy részvételi formában, ami hasonló nagyságrendű, mint amit a szervezeti kötődés során láttunk. Nem túlértékelve a szervezettség és a részvétel során kapott eredményeket, első ránézésre úgy tűnik, hogy az érdeklődőkön belül hasonló rétegek involválódnak a szervezetekben, mint az aktivizmus különböző formáiban. A politikai érdeklődők szűk rétegén belül is lehet egy rendkívül aktív, politikai nézeteit többféle módon kifejező alréteg. A szervezettség és a részvétel együttesen – és némi jóindulattal – a politikai integráció különböző formáinak feleltethető meg (Gerő–Szabó, 2019, 2020; Szabó–Gerő, 2020). Ezeket az összefüggéseket a Társadalomtudományi Kutatóközpont Mobilitás Centrum 2022. őszi, 5000 fős adatfelvételén kontrollálni lehet.

A kontrolladatok szerint 2022 őszén a szervezettség és a részvétel közötti korreláció (r=0,416) közepes, azonban a politikailag egyáltalán nem érdeklődőknél lényegesen alacsonyabb (r=0,159), a nagyon érdeklődőknél viszont magasabb (r=0,492). Ez persze nem bizonyíték arra, hogy nagyrészt ugyanazok a csoportok lennének a szervezettek, mint a résztvevők, és különösen nem bizonyítja azt, hogy emögött magas politikai érdeklődés áll. A kivételesen nagy, 5000 fős minta lehetővé teszi azonban a szofisztikáltabb elemzést. A 45. ábra jelzi, hogy a politikai integráció, amelyet a szervezettség és a részvétel együttesen fejez ki, a politikai érdeklődés emelkedésével párhuzamosan növekszik. A politikailag egyáltalán nem érdeklődők 82, a nagyon érdeklődők 59 százaléka ebből a szempontból alulintegrált, azaz szervezettsége és részvétele sem rögzíthető (a vizsgált négy-négy formában). Az ábra azonban azt is plasztikusan mutatja, hogy valójában nem a politikailag nagyon és inkább érdeklődők politikai magatartásában mutatható ki a legnagyobb különbség, hanem a politikailag teljesen érdektelenek vagy inkább érdektelenek, valamint a közepesen vagy annál nagyobb mértékben érdeklődők között. Egy közepesen érdeklődő politikai integráltsága közelebb áll a diszpozíciós érdeklődéssel rendelkezőhöz, mint egy politikailag érdektelenhez. Az is világosan kiolvasható a grafikonból, hogy a politika iránt leginkább érdeklődőknek is csak az egyhatoda szervezett és aktív egyszerre – igaz, a többi csoportban még kisebb ez az arány. Mindez azt jelenti, hogy ha van a politikai érdeklődéssel párhuzamosan szervezeti kötődés és politikai részvétel, az kisebb arányban jár együtt, mint egymástól függetlenül (tehát inkább vagy szervezeti kötődése van valakinek, vagy résztvevő, de a kettő együtt kevéssé gyakori).

45. ábra. A politikai integráció megoszlása politikai érdeklődés szerint, 2022 (százalék)

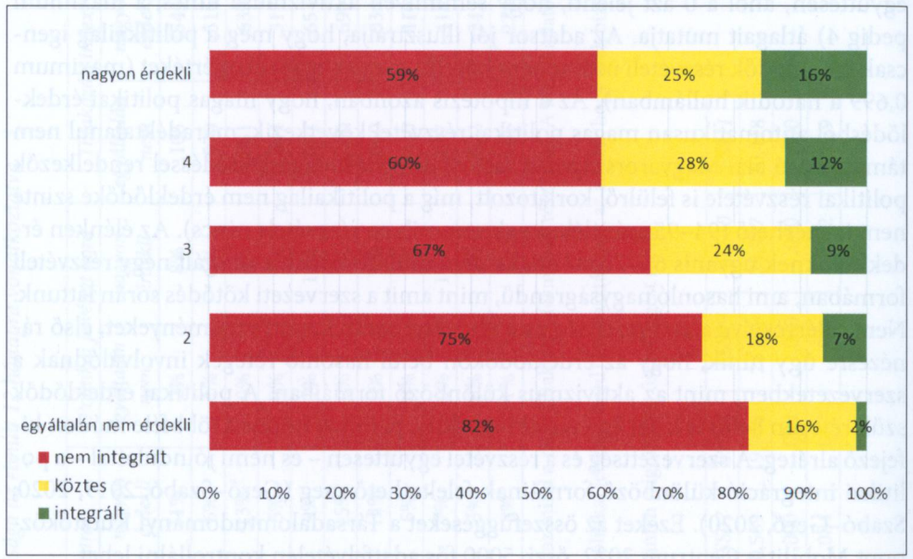

Minta: 71 százaléknak nincs részvétele és nincs szervezeti kötődése, 21 százaléknak vagy szervezettsége, vagy részvétele van, 7 százaléknak szervezeti kötődése és részvétele is van.
Pearson Chi2 = 227.859; sig=0,000; Cramer'V = 0,151.

Forrás: az adatok forrása a Mellékletben található.
Saját számítás.

A kapott eredmények mintha a politikai érdeklődés vártnál és a szakirodalomban jelzettnél kisebb jelentőségére utalnának, ezért az elemzést egy regressziós modell futtatásával zárom, ahol azt vizsgálom meg, hogy a politikai érdeklődés és további kilenc független változó – ezekről részletesen lásd 12. táblázat – hogyan hat a politikai integrációra (szervezettség és részvétel). A szakirodalom alapján azt várom, hogy a politikai érdeklődés a legjobb prediktív változó, ez határozza meg leginkább, hogy valaki szervezett és aktív lesz-e, vagy sem. A függő változó: –1, ha nincs sem szervezettsége, sem politikai részvétele, és +2, ha politikailag teljesen integrált, azaz szervezett és résztvevő is. A 0 és a +1 a két változó különböző kombinációit jelenti.

26. táblázat. A politikai integráció lineáris regressziós[109] modellje

	Modell	*B*	*β*	*t*	*Sig.*
1.	(Constant)	–,669		–28,482	,000
	Politikai érdeklődés	,006	,201	13,455	,000
2.	(Constant)	–,824		–28,890	,000
	Politikai érdeklődés	,006	,196	13,242	,000
	Vallásosság	,088	,139	9,401	,000
3.	(Constant)	–,920		–29,998	,000
	Politikai érdeklődés	,006	,191	12,971	,000
	Vallásosság	,090	,143	9,710	,000
	Barátok száma	,048	,120	8,124	,000
4.	(Constant)	–1,039		–28,070	,000
	Politikai érdeklődés	,005	,172	11,466	,000
	Vallásosság	,093	,147	10,039	,000
	Barátok száma	,045	,110	7,447	,000
	Iskolázottság	,031	,086	5,709	,000
5.	(Constant)	–,894		–20,847	,000
	Politikai érdeklődés	,006	,182	12,106	,000
	Vallásosság	,090	,142	9,742	,000
	Barátok száma	,047	,116	7,910	,000
	Iskolázottság	,040	,110	7,126	,000
	Település nagysága	–,026	–,101	–6,650	,000
6.	(Constant)	–,811		–13,980	,000
	Politikai érdeklődés	,006	,184	12,244	,000
	Vallásosság	,089	,142	9,683	,000
	Barátok száma	,048	,118	7,994	,000
	Iskolázottság	,044	,123	7,414	,000
	Település nagysága	–,026	–,100	–6,585	,000
	Hierarchia	–,019	–,034	–2,108	,035
7.	(Constant)	–,765		–12,271	,000
	Politikai érdeklődés	,006	,182	12,018	,000
	Vallásosság	,091	,144	9,819	,000
	Barátok száma	,047	,116	7,877	,000
	Iskolázottság	,041	,113	6,562	,000
	Település nagysága	–,025	–,097	–6,360	,000
	Hierarchia	–,024	–,044	–2,605	,009
	Szubjektív jövedelem	,025	,034	1,996	,046

[109] Változóátalakítást követően multinomális logisztikus regresszió futtatásával is kontrolláltam a kapott eredményeket, azonban a pseudo R^2-ek a modell nem jó illeszkedésére utalnak (Cox and Snell = 0,078; Nagelkerke R^2 = 0,101, a bevont változók köre pedig hasonló a fentihez).

Modell		B	β	t	Sig.
8.	(Constant)	-,732		-11,355	,000
	Politikai érdeklődés	,006	,184	12,151	,000
	Vallásosság	,088	,140	9,436	,000
	Barátok száma	,048	,117	7,967	,000
	Iskolázottság	,040	,111	6,419	,000
	Település nagysága	-,026	-,098	-6,416	,000
	Hierarchia	-,024	-,043	-2,603	,009
	Szubjektív jövedelem	,026	,036	2,108	,035
	Nem (1=férfi)	-,059	-,030	-2,020	,043

Nem került be a modellbe a kor és az apa iskolai végzettsége.

Statisztikák:

	Sum of Squares	Mean²	F	Sig.	R^2
1	166,500	166,500	181,046	.000[b]	,040
2	246,154	123,077	136,553	.000[c]	,060
3	304,753	101,584	114,414	.000[d]	,074
4	333,483	83,371	94,592	.000[e]	,081
5	372,071	74,414	85,281	.000[f]	,090
6	375,947	62,658	71,865	.000[g]	,091
7	379,419	54,203	62,211	.000[h]	,092
8	382,970	47,871	54,984	.000[i]	,093

Forrás: az adatok forrása a Mellékletben található.
Saját számítás.

A regressziós modell nagyon fontos tanulságokkal szolgál az elemzés szempontjából. Bár nyolc szignifikáns modellről beszélhetünk, a függő változó szórásából megmagyarázott hányad még a nyolcadik modellben sem éri el a 10 százalékot, másképpen ezek a modellek nem jól illeszkednek. Számtalan más tényező is befolyásolhatja tehát, hogy valakinek a politikai részvétele és szervezettsége hogyan alakul. Ez pedig azért nagyon lényeges állítás, mert a modellekbe bevonásra került a politikai érdeklődés is, amely értelemszerűen a legfontosabb, legnagyobb hatást gyakorló változó (β=0,201, minél magasabb a politikai érdeklődés, annál valószínűbb, hogy a kérdezett politikailag integrált lesz). Bár a politikai érdeklődés kétségtelenül a legjobb prediktor, önmagában kevéssé magyaráz, de még a szociodemográfiai, szociokulturális, valamint szocioökonómiai tényezők is alig-alig magyarázzák a politikai integráltságot. Fontos magyarázó változó sorrendben a vallásosság, a barátok száma, az iskolázottság, a település nagysága, a társadalmi hierarchiában betöltött hely, a jövedelemérzet, valamint a nem. Ezen magyarázó változók közül a vártnak megfelelően működik a vallásosság, az iskolázottság, a barátság, valamint a szubjektív jövedelem, azaz minél vallásosabb, minél iskolázottabb, minél több barátja van és minél jobbnak érzi valaki az anyagi helyzetét, annál valószínűbb, hogy a politikai érdeklődés

mellett növeli a politikai integrációt. A település nagysága és a nem azonban negatív előjelű, azaz a politikai szervezeti tagság és a politikai részvétel együttesen inkább a kistelepüléseken élőknél, valamint – és ez különösen meglepő – a nőknél valószínűbb. Véleményem szerint ez összefüggésben lehet az egyházias vallásossággal, amely épp a nőknél és a kisebb településeken élőknél a legmagasabb.

Összességében tehát a politikai érdeklődés és a politikai viselkedés között kimutatható kapcsolat. Minden, általam ismertetett számítás azt jelzi, hogy az érdeklődés számít a viselkedésnél, a demokráciához való viszonynál, a szervezettségnél vagy a részvételnél, azonban több meglepő eredményt is mutat a magyarországi adatok vizsgálata. Talán ezek közül is a legfontosabb, hogy bár kétségtelenül a politikai érdeklődés a legjelentősebb prediktív magyarázó változó, korántsem tud mindent megmagyarázni a politikai magatartásból. A magyar választópolgárok politikai integrációja – beleértve a szervezettséget és a részvételt – sokkal bonyolultabb, mint az várható lenne. Átvéve Markus Prior szavait: „A politikai érdeklődés sok, de nem minden!"

A FEJEZET ÖSSZEFOGLALÁSA

Hét alfejezetben vizsgáltam a magyar társadalom politikához való viszonyát. A fejezetekben az első és a harmadik főhipotéziseket, valamint a hozzájuk tartozó alhipotézisek állításait és kutatási kérdéseit elemeztem. Elsőként a politikai érdeklődés hosszú távú trendjeit mutattam be, jelezve, hogy az 1982 és 2023 közötti 40 évben hogyan alakult a magyar társadalom politikai érdeklődése. Arra a következtetésre jutottam, hogy Magyarországon az 1989/1990-es rendszerváltás előtt relatíve magas volt a politikai érdeklődés átlaga, illetve még pontosabban, a rendszerváltást megelőző néhány, politikailag izgalmas, eseménydús, történelemformáló évben foglalkoztatta leginkább a magyar társadalmat a politika. Ezekben az években érte el, illetve haladta meg a skála közepét az érdeklődés átlaga. Fontos azonban jelezni, hogy a rendszerváltást megelőzően a politikának egyszerűen más volt a szerepe, súlya és jelentősége az emberek életében, mint azt követően. Az 1989/1990-es rendszerváltással nagyon éles törés, változás következik be, azaz jelentősen csökken a politikai érdeklődés. Bizonyítottam, hogy ez a változás kísértetiesen hasonlít Markus Prior (2010, 2019) német mintán kapott eredményeihez, ugyanis az egykori Német Demokratikus Köztársaság lakossága körében hasonló folyamat zajlott le. Ott is tetten érhető a hasonlóság, hogy a rendszerváltások után Magyarországon és Németország keleti tartományaiban tartósan beáll egy egyensúlyi állapot.

Magyarországon az 1992 és 2010 közötti hosszú posztszocializmusban a politikai érdeklődést rendkívüli stabilitás jellemezte, ahol néhány adatponttól eltekintve mindvégig 2,2 átlagpont körüli (a 0–100-as skálán 43 pont) szinten szóródott az érdeklődés. 2010 azonban újabb szakaszhatárnak tekinthető, ugyanis a Fidesz–MPSZ

első kétharmados győzelmét követően új egyensúlyi helyzet alakul ki a politikai érdeklődés átlagait vizsgálva. A korábbi 2,2 (43) pontos érdeklődés lecsökkent 2 pontra (33–34 átlagpontra). A 2010-es változás egy egyébként is relatíve, nemzetközi összehasonlításban alacsony szintről következett be, ezért olyan jelentős a csökkenés hatása. Arra is rávilágítottam, hogy a nagyon érdeklődők és a politika iránt egyáltalán nem érdeklődők közül inkább az előbbiek körében mutatható ki a relatív stabilitás.

Úgy érveltem, hogy a Prior által egyesítési hatásnak nevezett csökkenési folyamatot a magyar eseten érdemes inkább *rendszerváltáshatás*ként meghatározni. A politikai attitűdöket tekintve tehát Magyarországon kettős rendszerváltásról beszélhetünk.

A második alfejezetben a European Social Survey kutatási infrastruktúra adatbázisait elemezve összehasonlítottam a magyar adatokat közép-európai, valamint finn, francia és portugál eredményekkel. A 2002 és 2023 közötti összehasonlító eredmények alapján a magyar érdeklődési átlag sem a térségben, sem összességében nem a legalacsonyabb. Érdemi eredménye az alfejezetnek, hogy kitűnt, a közép-európai országok a politikai érdeklődés tekintetében nem egy, hanem inkább két csoportot képeznek. 20 év távlatában ugyanis Lengyelország, Szlovákia és Szlovénia, illetve Csehország és Magyarország inkább együtt mozog, az adataik inkább egymásra illeszkednek. Ez az állítás azonban csak 2010-et követően következik be, tehát akkor, amikor a magyar adatok statisztikailag bizonyítható módon csökkenést mutatnak. Az első 10 évben a magyar, a lengyel és a szlovén érdeklődési átlagok között nincs érdemi különbség. Mindezek alapján azt állítottam, hogy nehezen beszélhetünk közép-európai politikai érdeklődési modellről, legfeljebb hasonlóságokról. Ennek a hasonlóságnak a legfontosabb jellegzetessége, hogy a közép-európai országok politikai érdeklődési szintje tartósan alacsonyabb, mint a mediánérték, illetve a vizsgált nyugat-európai országok érdeklődési szintje.

A harmadik alfejezetben a politikai érdeklődés tartós tendenciáit mutattam be a magyar társadalom különböző rétegeiben. A szakirodalom alapján a nemet, a település típusát, az iskolázottságot és végül az életkort elemeztem, a fentiekhez hasonlóan hosszú távú tendenciák alapján. Röviden összefoglalva, férfiak és a nők politikai érdeklődésében világosan nyomon követhető, „szemmel látható" nemi különbség *(gender gap)* rögzíthető. 40 éves periódusban nem volt olyan adatfelvételi időpont, amikor a nők érdeklődése ne lett volna alacsonyabb, mint a férfiaké.

A trendadatok alapján kitűnt, hogy a települési lejtőn lefelé haladva csökken a választópolgárok politikai érdeklődése, és fordítva is igaz az állítás: minél nagyobb településről beszélhetünk, annál magasabb a politikai érdeklődés átlaga. Egy-egy méréstől eltekintve mindig a fővárosiak politikai érdeklődése volt a legmagasabb, a községben élőké pedig tartósan a legalacsonyabb. A politikai érdeklődés stabilitására és alacsony szintjére vonatkozó fő állítás tehát úgy pontosítható, hogy az alacsony politikai érdeklődés, bár minden rétegben tetten érhető, különösen érvényesül a

községben lakóknál. Ennek társadalmi okai azonban nem csak a települési jellegzetességekből adódnak. Összefüggenek a kistelepülések korösszetételével, általános iskolázottsági szintjével és a nemek szerinti arányaival, azaz parciális hatásokkal.

A harmadik vizsgált dimenzió az iskolázottság szintje volt. A 40 éves trendek alapján a legalacsonyabb politikai érdeklődés mindig a legfeljebb nyolc osztályt végzetteket jellemzi, míg a legmagasabb – kivétel nélkül – a diplomásokat. Emellett találtam egy linearitást is az adatokban, tehát nemcsak a két szélső iskolai végzettségi kategória különül el egymástól, hanem az elvégzett osztályok és a megszerzett bizonyítványok szintjének megfelelően is magasabb a politikai érdeklődés átlaga. Felhívtam a figyelmet arra, hogy 2010 után a diplomásoknál is bekövetkezik a politikától való elfordulás, amely akár annak is köszönhető, hogy ők talán kevésbé lehettek érdekeltek a politikai változásokban, mint a többi társadalmi réteg, és ezzel párhuzamosan általános elégedettségük is növekedett.

Végül hosszabban foglalkoztam az életkorral, mert a bemutatott szakirodalom is jelentős teret szentel ennek a dimenziónak. Arra a meglepő következtetésre jutottam, hogy a 40 év egészét vizsgálva az egyes életkori kategóriák nem mutattak akár az iskolai végzettséghez, akár az állandó lakóhely szerinti település típusához hasonló, hierarchikus, de még standard eredményeket sem. Annyi azonban kitűnt, hogy a rendszerváltást követően a legfeljebb 20 évesek mindig a legkevésbé érdeklődők, a leginkább érdeklődők rétege pedig változott. 1992 és 2010 között többnyire az 51–60 évesek, 2010-et követően viszont 41 éven felül három életkori csoport tűnt a leginkább politikai érdeklődőnek.

Több statisztikai elemzést készítettem az életkorral összefüggésben. Először életkori dekádokon, majd politikai generációkon keresztül mutattam be, hogy az életkor előrehaladtával hogyan változik – ha változik egyáltalán – az egyes életkori csoportok politikai érdeklődése. Függetlenül attól, hogy kohorszokról vagy politikai generációkról beszélünk, megállapítottam, hogy az életkori csoportok hosszú távon megtartják kezdeti, induló attitűdjeik jellemzőit. Ha egy kohorsznak vagy egy politikai generációnak magas volt a kezdeti érdeklődési átlaga, akkor ez a magas érték később is tetten érhető, még akkor is, ha generálisan két alkalommal, 1990-t és 2010-et követően is nagy törés látható a tendenciákban.

A Róbert Péter és Valuch Tibor (2013) által létrehozott politikai generációs térképet kiegészítve és pontosítva azt állítottam, hogy a Kádár-korszakban szocializálódott generációk mindig magasabb politikai érdeklődést mutattak a rendszerváltás után belépő új generációkhoz képest. Az 1996 után születettek politikai érdeklődése, akiknek a politikai szocializációja a 2010 utáni második rendszerváltás időszakára tehető, még alacsonyabb induló értéket jelez. Ők az egyedüli nemzedék, akiknek a politikai érdeklődése a belépési időpontban a legidősebbeknél is alacsonyabb, és a következő mérésnél ez a tulajdonságuk meg is marad (ezeket az eredményeket azonban nagymintás kutatásokon szükséges tesztelni). Azt feltételezem, hogy a kezdeti politikai érdeklődési szintnek életen át meghatározó jelentősége lehet, és sem-

milyen későbbi esemény bekövetkeztével nem pótolható. Ez a megállapítás azt a szakirodalmi konszenzust támasztja tehát alá, hogy a formatív éveknek a politikai érdeklődés kialakulása és a politikai attitűdök formálódása szempontjából pótolhatatlan, egyedülálló a szerepük. Az egyszer kialakuló politikai attitűdök – és a politikai érdeklődést a magyar adatokon vizsgálva maradéktalanul ennek tekinthetjük – rendkívül stabilnak tűnnek az egyes kohorszok és generációk vonatkozásában is.

Külön elemeztem a választási kampányok és a politikai érdeklődés közti összefüggést a 2018-as és a 2022-es választásokra koncentrálva, felhasználva a Társadalomtudományi Kutatóközpont különböző nagymintás alapkutatásainak eredményeit. Az adatokból kitűnt, hogy legalább részlegesen és időlegesen kimutatható kampányciklushatás, azaz a választási kampányok alatt és a választás időszakában növekszik a magyar társadalom politikai érdeklődése. Ráadásul az országgyűlési választási aktust követően legalább egy-másfél hónapig fennmarad az általános közfigyelem, így elnyújtott kampányhatásokról beszélhetünk. A grafikonokból az is kitűnt, hogy nem a kifejezetten magas érdeklődési szinttel rendelkezők aránya növekedett, hanem a politikailag teljesen érdektelenek aránya csökkent. A politikai érdeklődés diszpozíciós fázisa a magyar társadalomban felülről korlátos és rendkívül stabil, kampányszituációtól szinte független. Ezzel szemben a szituációs érdeklődés kampányérzékeny. Amikor a politikai körülmények és helyzetek nem különösebben élesek, a politikailag érdektelenek aránya 30 százalék körüli szinten regisztrálható, míg az élesebb helyzetekben 20 százalék alá esik. Ez a folyamat érdeklődéseltolódással következik be, azaz nem ugrik a választási kampány élesedésével párhuzamosan a kérdezettek politikai érdeklődése, hanem egy kategóriával csúszik felfelé. Egyesből kettes, kettesből hármas értékelés lesz, és időszakonként ez kiegészül a hármas érték négyessé alakulásával. Az ötös, diszpozíciós érdeklődést azonban ez a folyamat nem érinti, annak a változását nem befolyásolja a kampánydinamika.

Részletesen vizsgáltam az érdeklődés tárgyát, a politika jelentését. Elemzésem során kvalitatív és kvantitatív kutatási eredményeket mutattam be. A fókuszcsoportos beszélgetésekben a politika kifejezetten negatív jellegű, és értelmezése a szakirodalomban „szűk" politikafogalomhoz (politikai intézmények, [párt]politikai aktorok és vita) kötődik. A beszélgetések alapján a politika erősen és negatívan befolyásolja az emberek életét, így ők teljesen kiszolgáltatottak egy szűk hatalmi elitnek, amely viszont csak a saját érdekei mentén politizál. A nyolc fókuszcsoportos beszélgetés alapján tehát a politikát a magyar választópolgárok szűken, intézmény- és aktorközpontúan értelmezik, leginkább a hatalommal, a pártokkal és ezzel összefüggésben a kormánnyal, valamint a vitával, illetve legújabban a közpénzekkel azonosítják.

Hasonló megállapításra jutottam szófelhőelemzések alapján is. Magyar egyetemistákat, később pedig a 18 éven felüli, felnőtt népességet reprezentatív mintákon vizsgálva azt a kérdést tettem fel kutatótársaimmal, hogy *„Mi az az első (egyetlen) szó, ami eszébe jut erről a kifejezésről: politika?"*. A kapott eredmények a politika rendkívül affektív, negatív kontextusú és kifejezetten szűk értelmezését hozták. Áthatja a mindennapi világot, behálózza azt, és a fókuszcsoportos beszélgetésekkel összhangban kontrollálja az egész életet. A politikát működtető politikusok azonban önérdekből cselekszenek, a hatalom révén a gazdasági erőforrásokat (közpénzeket) öncélúan működtetik. A politika 2016-ban és 2023-ban erősen érzelmi töltetű, rendkívül szűk jelentéstartalommal bíró kifejezés. 2021-re maradt a szűk, aktor- és hatalomközpontú értelmezés.

A politikai érdeklődés függ a politika felfogásától. Bináris logisztikus modellek segítségével bemutattam, hogy ha valakinek semleges vagy pozitív a véleménye a politikáról, jobban is érdeklődik iránta, viszont az erősen negatív véleménystruktúra a politikától való elfordulást hozza magával. A politikai érdeklődés azokra az idősebb, elsősorban férfi válaszadókra jellemző, akik önmagukat a jobboldalra sorolják, és képesek nem affektív, pusztán érzelmi, sőt indulati elemekre épülő fogalmi háttérrel azonosítani a politika fogalmát. Az tehát, hogy milyen politikakép alakul ki egy társadalomban, fontos szempontja a politikai érdeklődés alakulásának. Emögött azonban politikai szocializációs tényezőket feltételezek, amelyeket a következő fejezetben kívánok részletesen elemezni.

Kutatásaim során arra a következtetésre jutottam, hogy a politikailag érdeklődők körében gyakoribb a politikai témájú beszélgetések aránya, mint a gyakran beszélgetők körében a politikai érdeklődés. Ezek az eredmények nem teljesen támasztják alá a politikai érdeklődés egydimenziós jellegét (Prior, 2019), azt pedig különösen nem, hogy a politikai témájú beszélgetések és a politikai érdeklődés gyakorisága között egyenlőséget lehetne tenni.

Nem minden politikáról gyakran beszélgető érdeklődik ugyanis nagyon a politika iránt – bár kétségtelenül sokkal jobban, mint a társadalom többsége –, viszont a politikailag érdeklődők valóban relatív véleményvezérek, ahogy azt a szakirodalom feltételezi. A magas politikai érdeklődésüknek megfelelően véleményüknek többet, többször adnak hangot, és ebben az értelemben irányítják a környezetük politikáról szóló kommunikációját. Magyarországon elsősorban a jövedelmi helyzet szubjektív megélése, a nem, az életkor és az iskolázottság befolyásolják leginkább a politikához való viszonyt. A férfiak, az idősebbek, a diplomások és a jó anyagi helyzetben élők (vagy legalábbis azt jónak ítélők) érdeklődnek leginkább a politika iránt, ők vesznek részt a legnagyobb arányban a politikai diskurzusokban. Ezzel szemben a nők, a fiatalok, az – akár iskolázottság, akár jövedelem szempontjából – deprivált társadalmi helyzetben lévők számára a politika olyan távoli világ, amely egyrészt nem érdekli őket, másrészt nagyon ritkán, leginkább a választási kampányok időszakában beszélnek róla.

Míg a diszpozíciós érdeklődés gyakran jár együtt politikai beszélgetésekkel, vitákkal, addig a szituációs érdeklődés eseményvezérelt, választási kampányokhoz, kitüntetett politikai/történelmi jelentőségű történésekhez (például COVID-19) kötődik. Bár kísérheti az adott témához kötődő politikai diskurzus, tartós fennmaradása teljesen esetleges jellegű. Az alábbi táblázatban összefoglaltam az első hipotézis (H1) és a hozzá tartozó alhipotézisek során kapott eredményeket.

27. táblázat. Az első hipotézis igazolhatósága a fejezetek eredményei alapján

Főhipotézisek – a politikai érdeklődés Magyarországon	*Alhipotézisek*	*Eredmények*
H1. – stabil és alacsony szintű – alapvetően igazolható, megszorításokkal	(a) Alacsony szint	Részben igazolható
	(b) Stabilitás	Igazolható két megkötéssel
	(c) A kettős rendszerváltás hipotézise	Igazolható
	(d) Kampányhatás	Igazolható
	(e) Politika szűk értelmezése	Igazolható

A fejezet lezárásaként a harmadik hipotézissel összefüggően a politikai érdeklődés és a politikai viselkedés kapcsolatát vizsgáltam – elsősorban azt, hogy a politikai érdeklődés valóban alapvetően határozza-e meg a viselkedést. A politikai érdeklődéssel foglalkozó, alapvetően normatív magyarázatok ugyanis azt a következetes álláspontot képviselik, hogy minden politikai attitűd/identitás közül épp a politikai érdeklődés képes a legpontosabban, a legtisztábban és a legerősebben jelezni egy adott társadalom politikai magatartását. Ennek megfelelően három alhipotézist fogalmaztam meg: a politikai érdeklődés előrevetíti a politikai részvétel eltérő formáit (H3. a.) éppúgy, mint a társadalmi beágyazottság, szervezettség különböző mutatóit, de hat a demokráciához való viszony alakulására (H3. b.) is. Azt állítottam továbbá, hogy a választási részvétel (H3. c.) esetében is érvényesül a politikai érdeklődés alapvetően determinisztikus hatása.

A három alhipotézis vizsgálatát négy kérdés/kérdésblokk elemzésével végeztem: vizsgáltam a demokráciához fűződő viszonyt, a szervezetekhez kötődést, a politikai részvétel egyes formáit, valamint a választási részvételt. Mind a négy témakört leíró statisztikai és többváltozós statisztikai eljárásokkal is vizsgáltam. A kérdésblokkok esetében azonban olyan következetes, hosszú távú, azonos adatbázisok elemzésére nem volt lehetőségem, mint a fejezet többi alfejezetében. Fontos ezért kiemelnem, hogy a kapott eredményeket limitáltan, túlinterpretálás nélkül érdemes értelmezni. A témakörök ugyanis nagyon hasonló eredményt jeleznek: a politikai érdeklődés és a politikai viselkedés között kimutatható a kapcsolat. Minden általam ismertetett számítás azt jelzi, hogy az érdeklődés kihat a politikai viselkedésre, a demokráciához való viszonyra, a szervezettségre vagy a részvételre, azonban determinisztikus kapcsolatról korántsem beszélhetünk.

A politikailag érdeklődők kétségtelenül inkább demokrata beállítódásúak, a politikailag érdektelenek pedig inkább rendszerszkeptikusok, azonban a vizsgált logisztikus regressziós modellben a politikai érdeklődés nem szignifikáns független változó. A demokrácia és diktatúra közötti választást más dimenziók, például a kapcsolati háló mérete, a szociokulturális tényezők vagy éppen a jövedelmi helyzet szubjektív megélése befolyásolja inkább.

A különböző szervezetekhez tartozás kapcsán szintén azt tapasztaltam, hogy a politikailag érdeklődők jelentősen nagyobb arányban involválódnak a szakszervezetekbe, politikai, vallási és társadalmi szervezetekbe, mint a politikailag nem érdeklődők. Azonban még a legérdeklődőbbek vonatkozásában sem lehet rendkívül széles szervezeti hálóról beszélni. Pontosabb talán azt állítani, hogy e réteg tagjai *jobban* kötődnek valamilyen politikai alrendszerhez közvetlenül vagy közvetve kapcsolódó organizációhoz, így egyfajta lokális véleményvezérekként, adott esetben véleménybrókerekként tevékenykednek, akik erőteljesebb hatást gyakorolnak környezetükre, mint ami valós arányukból következne.

Nagyon hasonló tapasztalatok vonhatók le a politikai részvételről kapott eredményekből. Négy részvételi formát vizsgáltam: kapcsolatba lépett politikussal, petíciót írt alá, tüntetett, hordott jelvényt, választáshoz kötődő szimbólumot az elmúlt 12 hónapban. Több eljárással is azt bizonyítottam, hogy a politikai érdeklődők és a politikától teljesen elidegenedettek között nagyságrendi eltérés mutatható ki a demokratikus részvételt tekintve. Az érdeklődők többet és többször vesznek részt a politikai eseményekben, ugyanakkor a részvételi index átlaga ebben a szűk rétegben is 1 alatti értéket mutat, azaz a passzivitás az alapbeállítódás, nem az aktivizmus. Az a hipotézis, hogy magas politikai érdeklődésből automatikusan magas politikai részvétel következik, maradéktalanul nem támasztható alá. Magyarországon a diszpozíciós érdeklődéssel rendelkezők politikai részvétele is felülről korlátozott: az élénken érdeklődőknek ugyanis 65–70 százaléka nem mobilizálódik a vizsgált négy részvételi formában, ami hasonló nagyságrendű, mint amit a szervezeti kötődés során rögzítettem. A politikailag nem érdeklődők politikai aktivizmusa szinte nem is mérhető.

A szervezettség és a politikai részvétel együttes vizsgálata során a „politikai integráció" kifejezést használtam, amely jelen esetben azt jelentette, hogy a két politikai aktivizmus szervezi vagy nem szervezi az állampolgárokat, bevonja-e őket a politikai alrendszerbe vagy sem. Azt tapasztaltam, hogy a politika iránt leginkább érdeklődőknek is csak az egyhatoda szervezett és aktív is egyszerre – igaz, a többi csoportban még kisebb ez az arány. Ha van is a politikai érdeklődéssel párhuzamosan szervezeti kötődés és politikai részvétel, az kisebb arányban jár együtt, mint egymástól függetlenül. A szervezeti kötődés Magyarországon tehát magasabb, mint a politikai részvétel. Az eredmények – a szakirodalomban feltételezetthez és leírthoz képest – a politikai érdeklődés kisebb jelentőségére utalnak. A politikai integrációra ható tényezők regressziós modelljéből valóban kitűnt, hogy ugyan a legfontosabb prediktor kétségtelenül a politikai érdeklődés, de önmagában kevéssé magyaráz, és még a szociodemográfiai, szociokulturális, valamint szocioökonómiai tényezők is alig-alig magyarázzák a politikai integráltságot. A politikai érdeklődés tehát a politikai viselkedés fontos, sőt a vizsgált szociodemográfiai, szociokulturális és szocioökonómiai tényezők közül a legfontosabb magyarázó változó, de korántsem tud mindent megmagyarázni a politikai magatartásból. A magyar választópolgárok politikai integrációja – beleértve a szervezettséget és a részvételt – sokkal bonyolultabb, mint az várható lenne.

Ezt a megállapítást támasztja alá a választási aktivitás is. Azt tapasztaltam, hogy a politika iránt egyáltalán nem érdeklődők retrospektív választási részvétele korántsem elhanyagolható, bár ténylegesen alacsonyabb, mint a politikailag érdeklődőké. Az aktuális és a potenciális részvétel mind a két rétegnél összekapcsolódik, ugyanakkor a politikailag érdeklődőknél nagyságrendekkel magasabb, mint a nem érdeklődőknél. A politikai érdeklődés sok, de nem minden!

Az alábbiakban összefoglalom a H3-as főhipotézis elemzése során kapott legfontosabb eredményeket.

28. táblázat. A harmadik hipotézis igazolhatósága a fejezetek eredményei alapján

Főhipotézisek – a politikai érdeklődés Magyarországon	*Alhipotézisek*	*Eredmények*
H3. – előrejelző funkciója kiemelkedő	(a) Hat a politikai részvételre és a politikai beágyazottságra.	Részben igazolható, megkötéssel.
	(b) Hat a demokráciaképre.	Igazolható.
	(c) Hat a választási részvételre.	Részben igazolható, megkötéssel.

A következő fejezetben a szakirodalom, valamint a jelen fejezetben bemutatott eredmények alapján a magyar fiatalokra vonatkozó legfontosabb eredményeket ismertetem a H2. főhipotézis alapján. Ebben a hipotézisben azt állítom, hogy a magyar fiatalok körében hasonló folyamatok mutathatók ki, mint az idősebb népességben. Ennek hátterében a politikai szocializációs folyamatokat feltételezem. Megvizsgálom továbbá, milyen jelentősége van a politikai érdeklődés kialakulásában a formatív éveknek. Bemutatom azt is, milyen mechanizmusokon, utakon keresztül alakul ki a politikai érdeklődés a magyar fiatalok körében.

V. FEJEZET

A magyar fiatalok és a politikai érdeklődés

Az alábbi fejezetben a H2. főhipotézishez kapcsolódó kutatási kérdések megválaszolására törekszem. Azt vizsgálom tehát, hogy a magyar fiatalok, azaz a 15–29 évesek körében hasonló tendenciák érvényesülnek-e, mint amelyeket az előző fejezetekben rögzítettem. Azt feltételezem ugyanis, hogy a diszfunkciós és töredezett politikai szocializációs mechanizmusok következtében az ő politikai érdeklődésük hasonlóan alacsony stabil, mint a felnőtt népességé. Álláspontom szerint a politikai szocializáció diszfunkciói miatt a politikai érdeklődés kialakulása későbbi életkorban kezdődik, mint a nyugati országokban (nem 13–14, hanem 15–16 évesen), ugyanakkor később is stabilizálódik (18–20 éves kor után).

Az elemzés során kevéssé követem az előző főfejezet struktúráját, mert más az elemzés perspektívája és mélysége. A rövidebb terjedelmű leíró részek után – a politikai szocializációs irodalom tanulságainak megfelelően – a három legfontosabb szocializációs ágens működését vizsgálom magyar környezetben. Arra vagyok tehát kíváncsi, hogy egyrészt hogyan értelmezhető a politikai érdeklődés szempontjából a családi, az iskolai szocializáció, valamint a kortárscsoportok nyomása, másrészt milyen módon járnak együtt ezek a dimenziók. A fejezet végén a H2-es alhipotézisek tesztelését regressziós modellek futtatásával vizsgálom, hogy milyen tényezők hatnak leginkább a magyar fiatalok politikai érdeklődésének kialakulására.

A feldolgozás alapvetően három adatforrásra épül. Magyarországon 2000-ben indult és négyévente zajlik az Ifjúság kutatássorozat, amely 8000 15–29 évest vizsgál személyes megkérdezéssel. Az Európában is szokatlanul nagy mintás és alapkérdéseit tekintve 20 év alatt nem változó kutatás alkalmas arra, hogy szemben az országosan reprezentatív 1000–1500 fős kutatásokkal – ahol a fiatalok legfeljebb 100–200 főt tesznek ki, ezért a rájuk vonatkozó megjegyzések legfeljebb tendenciákat mutatnak – igen pontosan nyomon lehessen követni a bekövetkező változásokat.[110] Emellett kiegészítő információként rendelkezésre állnak az Aktív Fiatalok Kutatássorozat

[110] Egy kivételével 2000 óta minden hullámban tagja voltam a vezetői teamnek, így alaposan ismerem a kutatási folyamat indulását éppúgy, mint a legutolsó, 2024-es adatfelvétel körülményeit. Megjegyzendő, hogy a kézirat lezárásáig (2024. december 20.) a Magyar Ifjúság Kutatás 2024-es adatbázisa nem került nyilvánosságra. Egyetlen adatot közlök a még publikálatlan, de kész kutatásból: a politikai érdeklődés alakulását. Ezt előzetesen rendelkezésemre bocsátotta a kutatás vezetője. Külön hálásan köszönöm ezt a gesztust a kutatás lebonyolítóinak!

adatai 2011 és 2024 között, amelyek a nappali tagozatos egyetemisták véleményét tükrözik. Végül 2021 nyarán készült egy V4-es és balti országokat összehasonlító nemzetközi ifjúságkutatás (FES Youth Study Central and Eastern Europe, 2021), amely közép-európai kontextusba helyezheti a magyar fiatalok politikai érdeklődését (Bíró-Nagy–Szabó, 2021).

AZ IFJÚSÁG KÖRÜLHATÁROLÁSA – KITEKINTÉS[111]

A fiatalság egy összetett, rétegzett fogalom, amelynek szétszálazása legalább két úton lehetséges, ugyanis mást jelent a fiatal(ság) és mást az ifjú(ság) fogalma. Az életkor szempontjából fiatal vagy relatíve fiatal személyek biológiai/reprodukciós és szociológiai szempontból is vizsgálhatók. A biológiai és a társadalomtudományi elkülönítés a fiatal életkorát rögtön kétféle értelemmel ruházza fel: köti a biológiai életkorhoz és köti a társadalmi léthez. Míg az első megfeleltethető a *fiatalok* definíciójának, a második szempont az *ifjúság* fogalmát vindikálja. Statikus, biológiai megközelítésben a fiatalság valahol a tinédzserkorban kezdődik, és valahol az érett felnőttkorban ér véget (nagyjából 14–15 és 28–30 év között). Biológiai értelemben a fiatalság tehát nem más, mint fiatal korban lévő nők és férfiak sokasága, akik éppen egy, az emberi élet teljes hosszához képest korai, rövid és átmeneti életszakaszban élnek.

Szociológiai szempontból meghatározva a fiatal személyeket, azaz az ifjúságot, társadalmi folyamatokat érdemes megvizsgálni. Az ifjúság ugyanis összekapcsolódik az alapfokú képzési szintből a középszintű képzésbe való átlépéssel, és ezzel párhuzamosan egy gondolkodásbeli változással. Felső határa olyan funkciókhoz tapad, mint a munkaerőpiaci beilleszkedés, a családalapítás és a felelősségvállalás. Magyarországon először Gábor Kálmán (1993, 2006a, 2006b, 2012), majd Vaskovics László (2000) és Somlai Péter (2007, 2013) vezeti be ennek a folyamatnak a leírására a posztadoleszcens fogalmát:

> A posztadoleszcencia egy hosszabb társadalomtörténeti folyamat eredménye, és korszakos változásra utal. Arra a változásra, amelynek során az ipari társadalmakból és azok ifjúságából kialakultak a mai, posztindusztriális társadalmak és ezek ifjúsága. (Somlai, 2013: 10.)

Mindkét megközelítés számtalan problémát hordoz magában. Először is ténykérdés, hogy az evolúció előrehaladtával a biológiai érés egyre korábban kezdődik, az életkora szerint fiatal személy – legalábbis e tekintetben – egyre korábban rendelkezik a felnőttekre emlékeztető jegyekkel. Ennél is problémásabb azonban a szociológiai

[111] Az alfejezet forrása: Oross–Szabó, 2019, online kiegészítés (az alfejezet szerzője Szabó Andrea).

fogalomalkotás. Ez ugyanis feltételezi, hogy 1.) egy adott társadalomban végbemegy a jelzett társadalomtörténeti folyamat, és ennek eredményeként létezik középszintű iskolai képzés, amelyet mindenki megengedhet magának. Ha ugyanis az ifjúság generális fogalom, akkor a képzésnek is annak kell lennie (illetve fordítva); 2.) a generális iskoláztatás mellett a generális foglalkoztatás is bekövetkezik, elválik egymástól a tanulás és a munka, ami – ahogy erre Somlai utal – létrehozza az életpályák megváltozását. Ez a feltétel azonban történetileg és társadalmilag is erősen korlátozott.

Még a második világháború előtt is, bár létezett középszintű iskolarendszerű képzés, az abban való részvétel egy nagyon szűk réteg kiváltságának számított, nem volt társadalmi elvárás a középszintű végzettség. A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint 1941-ben a magyar társadalom 7 százaléka egyetlen osztályt sem végzett, 12 százalékának legfeljebb egy–három osztálya volt, 24 százaléka négy–öt osztállyal rendelkezett, és további 44 százaléka végzett el hat–hét osztályt. A társadalom közel 90 százaléka tehát legfeljebb a kötelező, társadalmilag elvárt hatosztályos elemit teljesítette, középiskolába, pláne felső szintű képzésekre csak egy nagyon kiváltságos, kifejezetten magas státusú társadalmi csoport tudta vagy akarta gyermekeit járatni. Az iskoláztatás és a vele együtt járó kereső munkáskéz kiesése a családok számára felesleges fényűzésnek számított, a gyerekkort korai, munkás felnőttkor követte. Az életkorukat tekintve fiatal személyek életmódja, életvilága pedig szinte alig különbözött az idősebb korúakétól. Lényegében tehát hiányzott a mai ifjúságra jellemző átmeneti életszakasz.

Történetileg az ifjúság oktatással/képzéssel való összekötése és a munkavégzés ettől történő elválasztása csak a második világháború után, de leginkább 1968 körül, Nyugat-Európában és az USA-ban bekövetkező robbanásszerű változásokkal jelenhetett meg.[112] Ez a változás összefüggött azzal, hogy az úgynevezett baby boom generáció, vagyis a második világháború után megszületett, történelmi léptékben is óriási létszámú fiatalság épp ekkorra ért a felsőoktatás küszöbére.

> A második világháború végétől az oktatásra irányuló társadalmi igények gyorsan fokozódnak. Ennek három indoka van. Az első a szülők és gyermekeik növekvő iskolázási törekvése. A második az, hogy sok helyen hangsúlyt kapott a társadalompolitikában az oktatás fejlesztése, mint az egész nemzeti fejlődés előfeltétele, és demokratikus követelménynek tekintették az „iskoláztatási arányok" növelését, ami azt jelenti, hogy minden korcsoport nagyobb része hosszabb ideig járjon iskolába. A harmadik ok a demográfiai robbanás, amely mennyiségileg sokszorozta meg ezeket a társadalmi igényeket. (Coombs, 1971: 16, idézi Polónyi, 2014: 1.)

[112] Erre egyetlen konkrét példa: Kenneth Keniston (1970: 632–633) adatai szerint míg 1900-ban a fiatal amerikaiak 6,4 százaléka fejezte be a középiskolát, addig az 1960-as évek végére ez körülbelül 80 százalékra ugrott, és minden másodikuk elkezdte a főiskolát is. 1900-ban 238 ezer, 1970-ben több mint 7 millió, 1980-ban pedig 10 milliónál is több főiskolást/egyetemistát regisztráltak az USA-ban.

Az ifjúság ott alakul tehát ki, ahol erre a társadalmi fejlődés teret enged. Mind a mai napig a társadalmilag, gazdaságilag és politikailag – nyugati értelemben – fejletlen, helyenként vallási fundamentalizmust elfogadó országokban egyszerűen hiányzik az általunk ismert ifjúsági életszakasz (posztadoleszcencia). A 14-15 éves fiatal már olyan szerepeket tölt be, amelyek tipikusan a nyugati országok felnőtt állampolgáraihoz tartoznak, vagyis a társadalom által kijelölt kötelességeinek tesz eleget: dolgozik, háztartásfő vagy háztartást vezet, gyermeket nevel, férj/feleség. És hiányzik az életükből valami, amit szociológiai értelemben ma már egyértelműen az ifjúság meghatározó attribútumának tartunk: a szabadon felhasználható idő.

Az életciklus-elméletek kidolgozói (Kimberlee, 1998; Arnett, 2006; Frizzell, 2009; Smets, 2015) pontosan látják a fenti folyamatokat, amikor azt állítják, hogy a nyugati társadalmakban az 1970-es évektől fokozatosan egy késleltetett anyagi és családi felelősségről beszélhetünk. Keniston fogalmazza meg először a „késő serdülőkor és fiatal felnőtt" életszakaszt, amely egy olyan átmeneti korszak, amikor már nem serdülő, de még nem felnőtt az életkori szempontból fiatal személy. „Javaslom, hogy ezt az életszakaszt nevezzük ifjúsági életszakasznak [stage of youth], új és sajátos jelentést adva ennek a tiszteletreméltó, de homályos kifejezésnek" (Keniston, 1970: 635). Jellegzetessége, hogy a fiatal életkorú személyek egyre több időt töltenek az oktatási rendszerben, ezért kitolódik az az életkor, amikor elkezdenek dolgozni, majd családot alapítani. Ennek egyenes következménye a szülői támogatástól való függés, valamint a hagyományos intézményekkel, így a családdal vagy éppen a politikával szembeni korlátozottabb felelősség. Az ifjúsági életszakasz azonban nemcsak strukturális szempontból különbözik az azt megelőző és az azt követő időszaktól, de szocializációs karakter alapján is. Ez az a korszak az ember életében, amikor egyre inkább elutasítja a társadalmi mintákat – vagy legalábbis elkezd viszonyulni hozzájuk –, és ezzel párhuzamosan ifjúságspecifikus identitások és szerepek alakulnak ki. Ezek az identitások ideiglenesek és alapvetően az ifjúságra jellemzőek: speciális szubkultúrákban, ellenkultúrákban, fogyasztási szokásokban vagy éppen az ízlésben jelenhetnek meg. Amikor a fiatal végül idősebbé válik, ezen identitások jelentős részét elengedi, úgy kell rájuk tehát tekinteni, mint kudarcot vallott kísérletekre, vagy mint a fennálló társadalom szondázására, amelyek elérték céljukat. Az egyén számára lehetővé tették ugyanis, hogy más irányokba haladjon tovább, mint az korábban vélelmezhető, várható volt (uo. 638).

Ahogy erre a szakirodalmi összefoglalóban felhívtam a figyelmet, Amnå, Ekström, Kerr és Stattin (2009) úgy vélik, hogy a szocializációs elméleteknek reflektálniuk kell erre a folyamatra. Az 1970-es, 1980-as évek óta ugyanis visszavonhatatlanul új ifjúsági korszak kezdődött, a felnőttkor kezdete így nem egy életévhez (nagykorúvá válás), hanem egy periódushoz kötődik (körülbelül 18 és 25 év között, sőt akár még később is), ami együtt jár egy kitolódó identitáskereséssel, köztes életérzéssel és a fiatalok koncentrált önmagukra figyelésével. Az ifjúsági életszakasz három időszakának elkülönítését javasolják: serdülőkor: 13–17 év; kezdő felnőttkor: 18–25 év; korai felnőttkor: 26–30 év. Ezekben a periódusokban eltérő szocializációs folyamatok működhetnek.

Az ifjúság kialakulásának tehát előfeltétele van. Karl Mannheimet parafrazeálva az ifjúság nem születik, az ifjúság lesz. A nyugati értelemben vett ifjúság kialakulásának előfeltétele egy társadalmi, gazdasági, politikai fejlettség, amely olyan változásokat indukál a társadalom életében, amelyek magukkal hozzák egy, a gyermek- és a felnőttkor közötti dinamikusan változó életkori szakasz létrejöttét. Ezek a változások teszik lehetővé, hogy a biológiai megközelítés összekapcsolódjon társadalmi szempontokkal, és ne egyszerűen sok, életkorilag fiatal személyről, hanem valami többről, önálló ifjúsági életszakaszról, szociológiailag pedig ifjúsági társadalomról beszélhessünk (Gábor, 2000).

Összességében elfogadva a nemzetközi megközelítéseket, magam a 15–29 éves korosztályt sorolom az ifjúság fogalma alá. A magyar iskolarendszer sajátosságait figyelembe véve három korcsoport elemzését végzem el az ifjúsági rétegen belül: 15–19 évesekét, vagyis a serdülőkorúakét; a 20–24 évesekét, a kezdő felnőttkorúakét; valamint a korai felnőttkorúakét, a 25–29 éveseket. Elsősorban azokat vizsgálom tehát, akik elhagyták az alapszintű képzést, és a hagyományos társadalmakra jellemző, felnőttekhez tapadó funkciók (hosszú távú elköteleződések, felelősségvállalás, tartós munkába állás, családalapítás) terén életszakaszuk elején járnak. Az elemzés során, figyelembe véve a fenti körülhatárolásokat és elkülönítéseket, alapvetően az ifjúsági társadalom jellegzetességeit vizsgálom akkor is, ha a „fiatalok" kifejezést használom.

POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉSI TRENDEK A MAGYAR IFJÚSÁGI TÁRSADALOMBAN

A rendszerváltás előtti és a rendszerváltást közvetlenül követő tendenciák

Magyarországon 2000 előtt ad hoc jelleggel, egy-egy konkrét kutatóhoz[113] kötődően és többségében nem a 15–29 éves, teljes népességre reprezentatív ifjúsági vizsgálatok készültek.[114] Sajnálatos módon ezek csak igen nehezen, helyenként egyáltalán nem rekonstruálhatók, vagy ha bizonyos adatok közlésre kerültek is, a teljes adatbázis újraszámolására nincs lehetőség.

A hazai szakirodalom áttekintése alapján minden valószínűség szerint 1977-ben készült az első olyan kutatás, amely a fiatalokra (14–30 évesek) reprezentatív, or-

[113] Többek között Szabó Ildikó, Gábor Kálmán, Gazsó Ferenc, Kéri László, Stumpf István, Laki László.

[114] Például tanuló fiatalok, dolgozó fiatalok, budapesti fiatalok, vidéki fiatalok, szűkített korosztályos vizsgálatok. Valójában egyetlen olyan kutatást sem ismerek ebből az időszakból, amely reprezentatív módon a 15–29 éveseket vizsgálná.

országos mintán kérdezte meg a politikai érdeklődést. Szabó Ildikó közlése szerint 1977-ben a fiatalok 12 százaléka mondta magáról, hogy nagyon érdekli a politika, míg 15 százalékuk tartozott az „egyáltalán nem érdekli" kategóriába. Három évvel később, 1980-ban szintén 12 százalék volt a politikai témák iránt legintenzívebben érdeklődők aránya, és a fiatalok 9 százaléka utasította el a teljesen a témát (Szabó I., 2000: 92). Összességében, az államszocializmus érett korszakában a fiatalok túlnyomó többségét, 68–69 százalékát tehát valamennyire érdekelte a politika, a nem érdeklődők jelentős kisebbséget tettek ki.

46. ábra. A magyar fiatalok politikai érdeklődése a rendszerváltás előtt, 14–30 évesek (százalék)

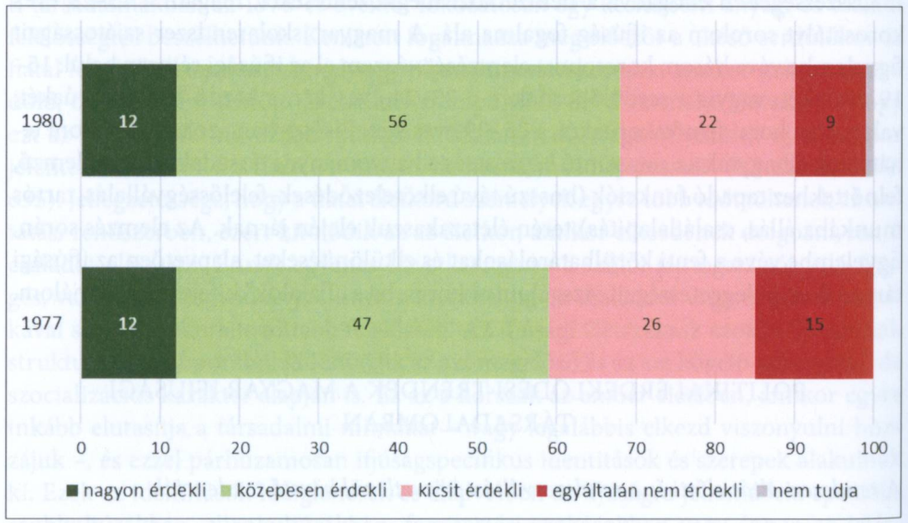

Forrás: Szabó I., 2000: 92. Saját készítésű ábra.

Gábor Kálmán (2006b: 469) a rendszerváltást közvetlenül megelőző évre, 1989-re,[115] majd 1993-ra két szociológiai kutatást is készített, amelyek fontos adalékul szolgálnak a fiatalok politikai érdeklődésének alakulásával összefüggésben.[116] Gábor adatai ugyanis arra utalnak, hogy 1989-ben az úgynevezett ifjúságcentrista[117] meggyőződésű szegedi egyetemisták 65, a nem ebbe a csoportba tartozók 86 százalékát, a gimnazisták 60, illetve 57, míg a szakmunkástanulók 23 kontra 31 százalékát érdekelte a politika. Ezek – különösen az egyetemistákra és részben a gimnazistákra vonatkozóan – az államszocializmus érett, középső szakaszára hasonlító arányok, ugyanakkor azt is mutatják, hogy a szakmunkástanulók és a magasabb szinten tanulók között rendkívül éles szakadék húzódott. Érdemes jelezni, hogy az 1989-ben készült felnőtt mintákon – lásd előző fejezet – hasonlóan kiugró politikai érdeklődést mértek a kutatók.

[115] 824 fős szegedi tanulói minta (Gábor, 1992: 173).

[116] Sajnálatos módon a szerző nem közölte a részletes eredményeket, csak az érdeklődők arányát.

[117] Sajátos, ifjúságot középpontba állító megközelítés. Elemei az ifjúsági kultúra, ízlés, ifjúsági csoport-hovatartozás (Gábor, 1992: 175).

Csákó Mihály (2009) a rendszerváltás időszakában, Budapesten kérdezett hetedik osztályos tanulókat. Akkor mintegy harmadukat érdekelte a politika, de a következő két választási évben ez az arány már 20 százalék körülire csökkent, és azóta is alig emelkedett. A rendszerváltást követő években – a felnőtt minták tapasztalatait megerősítve – a fiatalok egyes rétegeiben a politikai érdeklődés rapid és nagyarányú csökkenése következett be. Stumpf István egy 1992-ben készített, 10 és 17 évesekre reprezentatív ifjúsági adatfelvétel alapján azt rögzítette, hogy a különböző ifjúsági tevékenységek közül a fiatalok érdeklődése épp a politika iránt a legcsekélyebb (Stumpf, 1995: 112). Ezt a korosztályt olyan témák foglalkoztatják, mint a tanulás, a sport, a szerelem vagy éppen a zene. Tudomásom szerint a Stumpf által bemutatott adatok teljesen egyedülállóak Magyarországon, ugyanis tízéves kortól jelzik a politikai érdeklődés kialakulását, ezért messze túlmutatnak önmagukon.[118]

Gábor Kálmán kutatásai szerint 1993-ban az egyetemisták 61, a gimnazisták 38, míg a szakmunkástanulók mindössze 9 százalékát érdekelte a politika.[119] Különösen nagy volt tehát a visszaesés az egyetemisták és a szakmunkástanulók Gáborék által vizsgált egy-egy rétegében.

Szabó Ildikó és Örkény Antal néhány évvel későbbi kutatásai Gábor Kálmán állításait nagymértékben alátámasztó eredményeket mutatnak. A szerzőpáros szerint a rendszerváltást követően nagyon gyorsan végbement a fiatalok politikától való elfordulása. 1994-ben és 1995-ben készített vizsgálataik szerint a 14–24 éves, különböző iskolarendszerben tanuló fiatalok körében 5 százalék körül mozgott a nagyon érdeklődők és 35–40 százalék körül az érdeklődők aránya. Az 1970-es évek végéhez, 1980-as évek elejéhez képest tehát megfordult a trend, és többségbe kerültek a politika iránt nem érdeklődők.

[118] Személyiségjogi és gyermekvédelmi okok miatt Magyarországon 15 éven aluli gyermekkorú fiatalokat de facto nem lehet vizsgálni. Egészen pontosan csak különleges engedéllyel, szülői beleegyezéssel kérdezhetők.

[119] Ezen belül az ifjúságcentrista egyetemisták 60, a felnőtt mintát követők 63 százalékát érdekelte a politika. A gimnazisták esetében 40–30 százalék volt az arány, míg a felnőtt életmódmintát követő szakmunkástanulóknál 0; az ifjúságcentristák 23 százalékát érdekelte a politika (Gábor, 2006b: 469.).

29. táblázat. A politika iránti érdeklődés különböző iskolai szinten tanuló fiatalok körében (százalék)

	Nyolcadikosok	*Szakmunkástanulók*	*Szakközépiskolások*	*Gimnazisták*	*Tanítóképzős hallgatók*	*Műszakis hallgatók*
Nagyon érdekli	6	5	5	7	3	4
Inkább érdekli	28	25	36	40	39	32
Érdekli	**34**	**30**	**41**	**47**	**42**	**36**
Inkább nem érdekli	31	33	40	41	46	45
Egyáltalán nem érdekli	36	37	19	12	9	16
Nem érdekli	**64**	**70**	**69**	**53**	**58**	**64**

Forrás: Örkény–Szabó, 1998: 72.
Saját szerkesztésű táblázat.

Szabó Ildikó szerint a politikától történő rapid elfordulás hátterében a politikai változások, valamint a politika jelentéstartalmának radikális átalakulása állhatott. Csepeli György és Szabó Ildikó 1984-ben megjelent tanulmányában még azt találta, hogy az akkori magyarországi 10–14 évesek a politikával félelemkeltő, konfrontációkkal teli világot asszociáltak, a politika – különösen a gyakorlati politikához közelebb álló kérdések – negatív kontextusban jelentek meg számukra (Csepeli–Szabó I., 1984: 27–28). A politika jelentéstartalma viszont kevéssé volt belpolitikai orientációjú, a 14–30 évesek túlnyomó többsége külpolitikai témákkal azonosította a fogalmat (Szabó I., 2000: 94.).

Az 1990-es évek elejére a politika „varázstalanodott", a vele kapcsolatos asszociációk gyökeresen megváltoztak. Ahogy erre Stumpf István rámutatott, megszűnt a politika külügyi jellege, megjelent ezzel szemben a lényegi tartalma: a döntés, az irányítás, a politikai aktorok és a politikai kommunikáció (Stumpf, 1995: 111.). Örkény Antal és Szabó Ildikó szerint a rendszerváltás körüli felfokozott belpolitikai várakozások hamar kiábrándultsághoz vezettek, ugyanakkor mindezektől függetlenül csökkent a társadalom politikai kitettsége, a politika kevésbé határozta meg a társadalom mindennapi életét (Örkény–Szabó, 1998: 72.).

Összességében, a rendszerváltást megelőzően a politika egy alapvetően külpolitikai orientációjú, negatív töltetű fogalom volt, amely a társadalom egészéhez képest kevéssé, de a rendszerváltást követően készített felvételekhez képest jóval inkább érdekelte a fiatalokat. A rendszerváltás után a fiatalok nagyon hamar eltávolodtak a már tisztán belpolitikai jelentéstartalmú politikától, amit több, egymástól független adatfelvétel is megerősített.

A politikai érdeklődés alakulása a nagymintás ifjúsági adatfelvételek alapján

Magyarországon mintegy másfél éves előkészítést követően 2000 őszén indult az azóta hét hullámot megélt, nagymintás Ifjúság kutatássorozat.[120] A közel 25 évet átölelő időszak során a várttal ellentétben korántsem stabil és legkevésbé sem változatlan eredményeket mutat a szubjektív politikai érdeklődés szintje.[121] A kutatássorozat minden hullámában azonos módon 1-től 5-ig terjedő skálán mérték a politikai érdeklődést. A kérdés mindvégig a core-kérdések közé, azaz az állandó, 8000-es főmintán kérdezett alaptényezők közé tartozott.

A 2000 óta zajló vizsgálatok alapján egyetlen olyan év sincs, amikor a politikai érdeklődés akár csak megközelítette volna a mediánértéket, a 3-at. Mindvégig 2,5 pontnál alacsonyabb, összességében, közel 25 év átlagát tekintve 2,17 átlagpont körüli értéket mutatott. Mindez 0–100 fokú skálán azt jelenti, hogy a legmagasabb, 2024-es átlagos érdeklődés 36 átlagpontos volt, a legalacsonyabb pedig 2012-ben 20 pont, míg az összátlag 29,09 pont körüli (lásd 49. ábrát, nemenként).

Az átlagok tendenciájában nagyfokú hasonlóságot mutatnak az előző fejezetben jelzett, felnőtt mintákon mért adatokkal. A posztszocializmus időszakában, 2000 és 2010 között relatíve stabil (elhanyagolható különbséget mutató), ugyanakkor alacsony volt a politikai érdeklődés a magyar fiatalok körében. A felnőttekhez hasonlóan 2012-ben érte el mélypontját (1,88 átlagpont), hogy aztán adatfelvételről adatfelvételre érdemben változva, inkább egy újra növekvő tendenciát mutasson. Emlékeztetőül: a European Social Survey adataira támaszkodó hosszú távú érdeklődési tendenciák, valamint a TK nagymintás kutatásainak adatai között ellentmondás tapasztalható. Míg az előbbi 2021-re vonatkozóan a politikai érdeklődés további csökkenését mutatta, addig a nagymintás TK-s kutatások ezzel ellentétes eredményt hoztak: a magyar társadalomban fokozott politikai érdeklődés alakult ki. Az Ifjúság kutatások inkább ez utóbbi tendenciát támasztják alá, hiszen éppen a 25 éves időszak utolsó, 2024-es mérésénél volt a legmagasabb (2,46/[36,43] átlagpont) a magyar fiatalok politikai érdeklődése.

[120] Ahogy erre fentebb utaltam, a hetedik, 2024 őszén készült hullám adatbázisa a kézirat leadásakor még nem volt nyilvános. Egyetlen adatot, a politikai érdeklődés megoszlását ugyanakkor a nyilvánosságra kerülés előtt szigorúan tudományos céllal, a kötet számára rendelkezésemre bocsátotta a kutatás vezetője. Ezért a 47. ábrában ezt az adatot közlöm, de az elemzés többi részeiben nem kerül utalás a 2024-es eredményekre.

[121] A 2000–2020 közötti hat hullám adatait összeillesztettem, így külön-külön és egyben is elemezhetők. A létrejött adatbázis 48 087 fő 15–29 évest tartalmaz. A hat hullámot újrasúlyoztam a KSH demográfiai adatait figyelembe véve három szempont alapján: korév*nem*hullám = 180 cellasúly. A politikai érdeklődést minden hullámban 8000-es mintán kérdezték, így ezt az indexet is több mint 48 ezer fő bevonásával számoltam ki. Ehhez pluszban illesztettem a 2024-es adatokat.

47. ábra. Mennyire érdekli Önt a politika? 2000 és 2024 között (átlagértékek 15–29 és a 18–29 évesekre)* [122]

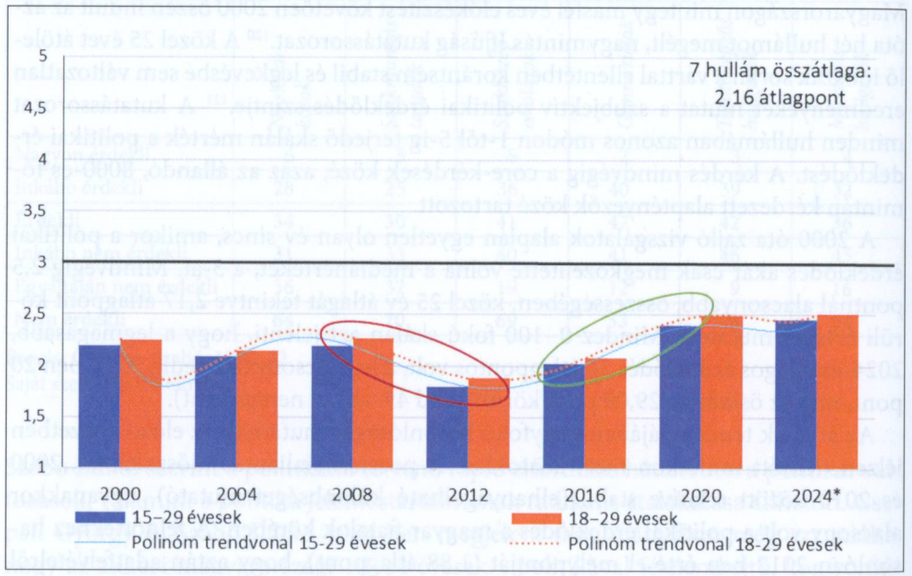

*Előzetes, kalkulált adatok.

ANOVA-statisztika: F-próba: 257,893; Sig.: 0,000; eta^2: 0,027. Az ANOVA-hoz tartozó Scheffe- és LSD-tesztek minden évben szignifikáns eltérést mutatnak, kivéve az utolsó két hullám.
Az adatfelvételek pontos leírása a Mellékletben található.
Saját készítésű ábra.

A 47. ábra arra is felhívja a figyelmet, hogy a 15–29 évesek és a nagykorúak, azaz a 18–29 évesek politikai érdeklődése között elhanyagolható, századnyi százalékokban mérhető különbség mutatható ki, tehát az alacsony politikai érdeklődés nem abból ered, hogy 15 vagy 18 éves kortól kezdődően mérjük-e a szubjektív politikai érdeklődést.

[122] A következő alfejezetben utalok egy 2021-ben készített közép-európai összehasonlító vizsgálatra, amely hasonló kérdéssel és válaszkategóriákkal vizsgálta többek között a magyar fiatalok politikai érdeklődését. A kutatás eredményei szerint a magyar fiatalok politikai érdeklődési átlaga 2,47 átlagpont, amely alig-alig különbözik a 2020-as nagymintás kutatás eredményeitől (Bíró-Nagy–Szabó, 2021). Az 1500 magyar fiatal megkérdezése azonban online mintán történt, ezért nem tartottam indokoltnak, hogy a hosszú távú trendekbe ezt az eredményt is beillesszem. A többi kelet-közép-európai országgal való összehasonlításra viszont nagyon is alkalmas az eredmény.

48. ábra. Mennyire érdekli Önt a politika? 2000 és 2020 között (átlagértékek nemek szerint)[123]

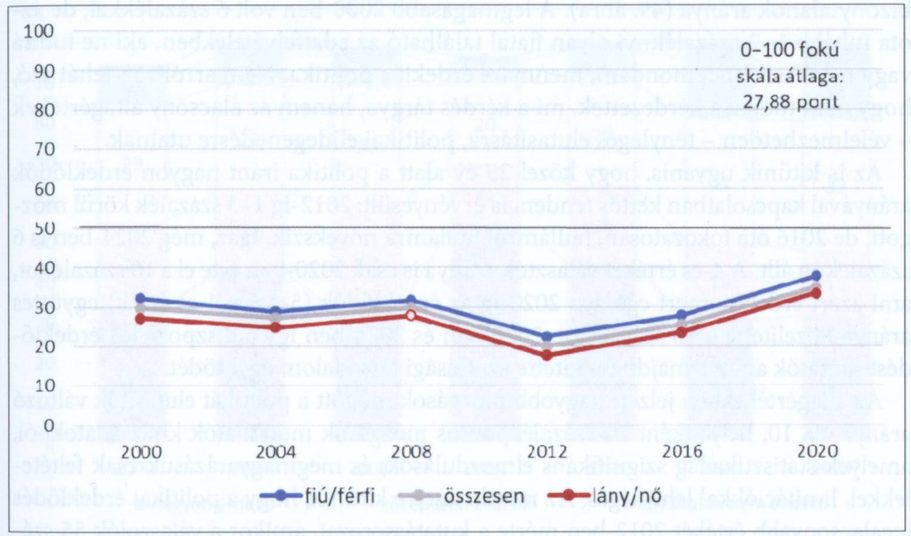

Az adatfelvételek pontos leírása a Mellékletben található.
Saját készítésű ábra.

[123] Ahogy arra a módszertani fejezetben utaltam, Oross Dániel kollégámmal Magyarországon először vezettük be a politikai érdeklődés és a társadalmi problémák, közéleti kérdések iránti érdeklődés fogalmának elkülönítését. Először az Aktív Fiatalok Magyarországon egyetemista vizsgálat 2011-es hullámában választottuk szét e két fogalmat, majd a javaslatomra az Ifjúság kutatássorozat 2016-os, 2020-as és 2024-es hullámában is külön-külön megkérdezték a 15–29 éveseket, hogy mennyire érdekli őket a politika, és mennyire érdeklődnek a társadalmi problémák és közéleti kérdések iránt. A bevezetett innováció eredményei valóban jelzik, hogy van eltérés a két fogalom között, és a közéleti témák, társadalmi ügyek iránt jobban érdeklődnek a magyar fiatalok, mint a (párt)politika iránt.

	2011/2012	*2013*	*2015*	*Ifjúság 2016*	*2019*	*Ifjúság 2020*	*Ifjúság 2024*
Közéleti érdeklődés	3,7	3,7	3,5	2,5	3,6	2,9	2,8
Politikai érdeklődés	3,1	3	2,7	2,0	3,1	2,4	2,5

A szakirodalom azon felvetését azonban, amely arra vonatkozik, hogy miután a politika nem gendersemleges fogalom, használjunk inkább ennél finomabb, társadalmi ügyek irányába mutató kérdéseket, és az eltünteti a nemek közötti különbségeket (Fitzgerald, 2013; Kostelka és munkatársai, 2019; Ferrín és munkatársai, 2019; Tormos–Verge, 2022; Ferrín–García-Albacete, 2024; Keeling, 2023), a 15–29 évesek körében végzett magyar vizsgálati eredmények nem tudják teljesen alátámasztani. 2016-ban és 2020-ban is – igaz, 2000-es almintán – meg lehet vizsgálni a nemek szerinti válaszokat. Kétségtelen, hogy mindkét nem jobban érdeklődik a közéleti témák iránt, de a fiúk/férfiak válaszai mindig magasabb érdeklődésre utalnak, mint a lányoké/nőké. 2016-ban ez statisztikailag szignifikáns különbség (2,55 vs 2,36), 2020-ban pedig statisztikailag nincs eltérés a válaszokban, de a férfiaké némiképp magasabb, mint a nőké (2,92 vs 2,85).

A politikai érdeklődés egydimenziós (Prior, 2019) és jól értelmezhető jellegét alátámasztja, hogy nagyon alacsony a 15–29 évesek körében a kérdést elutasítók vagy bizonytalanok aránya (49. ábra). A legmagasabb 2000-ben volt 6 százalékkal, de azóta inkább 1–2 százaléknyi olyan fiatal található az adatfelvételekben, aki ne tudná vagy ne akarná megmondani, mennyire érdekli a politika. Nem arról van tehát szó, hogy nem tudják a kérdezettek, mi a kérdés tárgya, hanem az alacsony általgértékek – vélelmezhetően – tényleges elutasításra, politikai elidegenedésre utalnak.

Az is kitűnik ugyanis, hogy közel 25 év alatt a politika iránt nagyon érdeklődők arányával kapcsolatban kettős tendencia érvényesült: 2012-ig 1–3 százalék körül mozgott, de 2016 óta fokozatosan, hullámról hullámra növekszik. Igaz, még 2024-ben is 6 százalékon állt. A 4-es értéket választók aránya is csak 2020-ban érte el a 10 százalékot, ami azért érdekes, mert egészen 2020-ig az érdeklődők (5-ös és 4-es érték) együttes aránya közelítette a 10 százalékot. 2020-ban és 2024-ben így a diszpozíciós érdeklődést mutatók aránya majdnem kitette az ifjúsági társadalom egyötödét.

Az átlagértékekben jelzett nagyobb mozgások mögött a politikát elutasítók változó aránya áll. 10, helyenként 20 százalékpontos mozgások mutathatók ki az adatokból, amelyek statisztikailag szignifikáns elmozdulások, és megmagyarázásuk csak feltételekkel, limitációkkal lehetséges. Az mindenesetre kitűnik, hogy a politikai érdeklődés legalacsonyabb értékét 2012-ben mérte a kutatássorozat, amikor a válaszolók 55 százaléka azt állította, hogy nem érdekli a politika, míg a nagyon érdeklődők aránya 2 százalékot tett ki. Véleményem szerint a felnőtt népesség vonatkozásában leírt második politikai attitűdváltás (2010 körül) vagy második rendszerváltás a fiatalok körében is érvényesülni látszik. 1990 után 2010 is választóvonal a politikai attitűdök tekintetében.

Az adatok azt is alátámasztják, hogy a diszpozíciós és a szituatív politikai érdeklődés közül Magyarországon ez utóbbi kialakulása a valószínűbb. Ennek ugyanakkor éppen az a jellemzője (lásd Prior, 2010 és 2019), hogy változékony, politikai szituációk hatására nőni vagy csökkenni tud. Míg a diszpozíciós politikai érdeklődés része a politikai identitásnak, addig a szituatív érdeklődésről ezt kevésbé mondhatjuk el. Illetve az mondható el, hogy nincs stabil alapja, nagyon kevéssé valószínű, hogy átalakul tartós, mély érdeklődéssé.

Az egyetemisták körében készült vizsgálat sem segít eligazodni abban a kérdésben, hogy a társadalmi problémák, közéleti kérdések beemelése a kérdőívbe valóban javítaná-e a nők esélyeit, és csökkentené-e a nemi szakadékot. Míg 2015-ben kétségtelenül a női hallgatók érdeklődtek jobban a társadalmi kérdések iránt (3,57 kontra 3,44 átlagpont), és a különbség szignifikáns volt, addig 2019-ben ez a megállapítás nem érvényes. Akkor ugyanis a férfi egyetemisták közéleti érdeklődése magasabb volt, mint a nőké, viszont a két nem közötti különbség p≤0,05-ös szinten nem szignifikáns (3,66 kontra 3,56).

Azt állíthatjuk tehát, hogy a közélet és a politika közül az előbbi esetében magasabb a fiataloknak vagy azok egy fontos csoportjának az érdeklődése, ám a nemek közötti kiegyenlítődéselmélet nem minden elemében igazolható. Az azonban látszik, hogy vannak olyan évek és kutatások, talán fogalmazhatunk úgy, hogy politikai-gazdasági és társadalmi szituációk, ahol ténylegesen a nők reagálnak érzékenyebben a társadalmi kérdésekre, problémákra, mint a férfiak.

*49. ábra. A szubjektív politikai érdeklődés megoszlása 2000 és 2020 között (összes megkérdezett százaléka)***[124]

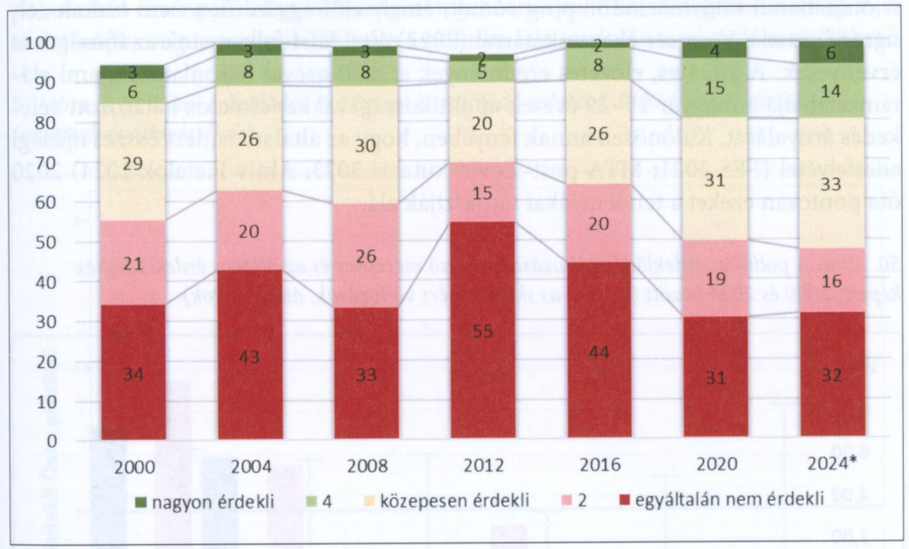

*Előzetes, kalkulált adatok.
**A „nem tudja, nem válaszol" kategória az oszlopok azon részét jelenti, amely hiányzik a 100%-ból.

Forrás: az adatfelvételek pontos leírása a Mellékletben található.
Saját készítésű ábra.

Ahogy arra fentebb utaltam, az Ifjúság vizsgálatsorozat 2020-as őszi adatfelvétele során – amely a koronavírus-járvány második hullámának időszakában készült – a fentiekhez képest jelentős elmozdulás történt. A politikát elutasítók aránya lecsökkent 31 százalékra, a nagyon érdeklődők és az inkább érdeklődők pedig együttesen 19 százalékot tettek ki, amely messze a legmagasabb érték az Ifjúság kutatássorozat 20 éves történetében. Ezt a mozgást pontosan jelzi az 50. ábra. Az elmozdulásokat rögzítő adatokból ugyanis kitűnik, hogy míg 2000 és 2008 között – a hosszú posztszocializmus időszakában – elhanyagolhatók a változások, azaz inkább hasonlóak voltak a politikai érdeklődés átlagai a 15–29 évesek körében, mint különbözőek, addig 2012-től jelentős volatilitás mutatkozik. 2012-ben kifejezetten nagy a negatív, 2020-ban pedig éppen ugyanakkora a pozitív irányú elmozdulás akár az előző adatfelvételhez, akár a hét hullám összátlagához képest. Úgy vélem, hogy a 2020-ban mért eredmények – és ezt alátámasztják az előző fejezet eredményei, valamint más

[124] A már jelzett közép-európai kutatásban egyébként az egyáltalán nem érdeklődők aránya 28, a nagyon érdeklődőké pedig 5 százalék volt. Ebben az esetben is érvényesült, hogy a bizonytalan válaszolók, valamint a válaszmegtagadók aránya lényegében elhanyagolható (3,5%).

politikai szociológiai vizsgálatok – nem függetlenek a koronavírus-járvány következményeitől, a szeparációtól, az online tanítástól, valamint attól, hogy a fiatalokra is óhatatlanul információdömping zúdult, amely elől egyszerűen nem tudtak „elugrani", azaz a Vermeer és munkatársai (2022) által leírt folyamatok az ifjúságra is érvényesek. A 2024-es, előzetes eredmények a 2020-aséval hasonlatosak, ami alátámaszthatja a magyar 15–29 évesek apolitikusságával kapcsolatos határozott vélekedés árnyalását. Különösen annak fényében, hogy az általam ismert összes ifjúsági adatfelvétel (FES 2021; MTA post-Covid kutatás 2023; Aktív Fiatalok 2024) 2020 óta pontosan ezeket a tendenciákat támasztják alá.

50. ábra. A politikai érdeklődés változása az előző méréshez és az átlagos érdeklődéshez képest, 2000 és 2024 között (0–100-as skálán mért változások, átlagpontok)

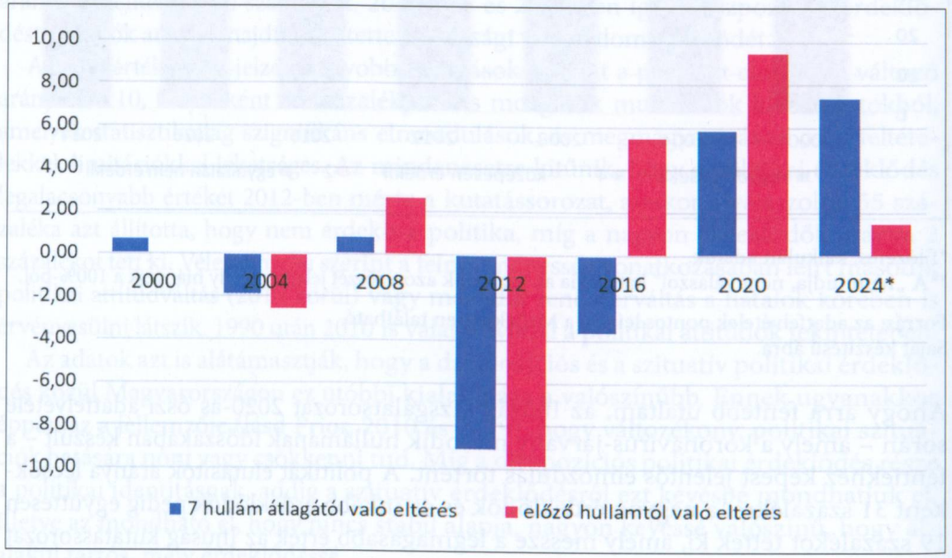

*Előzetes, kalkulált adatok.

Forrás: az adatfelvételek pontos leírása a Mellékletben található.
Saját készítésű ábra.

Az utolsó témához kapcsolódó ábra a politikai érdeklődés szórásait mutatja be. A magyar 15–29 éves fiatalok véleményének szórása semmilyen egyértelmű lineáris tendenciát nem jelez. A szórás ugyanis megmutatja, mekkora a politikai érdeklődés hasonlósága vagy különbsége. Az alacsonyabb szórás arra utal, hogy a fiatalok véleménye kevéssé tér el, míg a nagyobb szórás arra, hogy a 15–29 évesek attitűdje nagyobb mértékben eltér az átlagtól. Miután a szórások 1,176 (2020) és 1,057 (2012) között változnak attól függően, hogy éppen nő vagy csökken a politikai érdeklődés

átlaga, lineáris tendencia nem látható. Mindez megerősítheti azt a feltételezést, hogy a politikai érdeklődéssel kapcsolatban – hasonlóan más politikai attitűdökhöz – erős polarizáció érvényesül. Egyes ifjúsági rétegekben a politikai elidegenedés világos jelei láthatók, míg másoknál 2016 óta a politika felé fordulás tendenciája rögzíthető.

51. ábra. A politikai érdeklődés és a hozzá kapcsolódó szórások 2000 és 2020 között (szórások és átlagértékek)

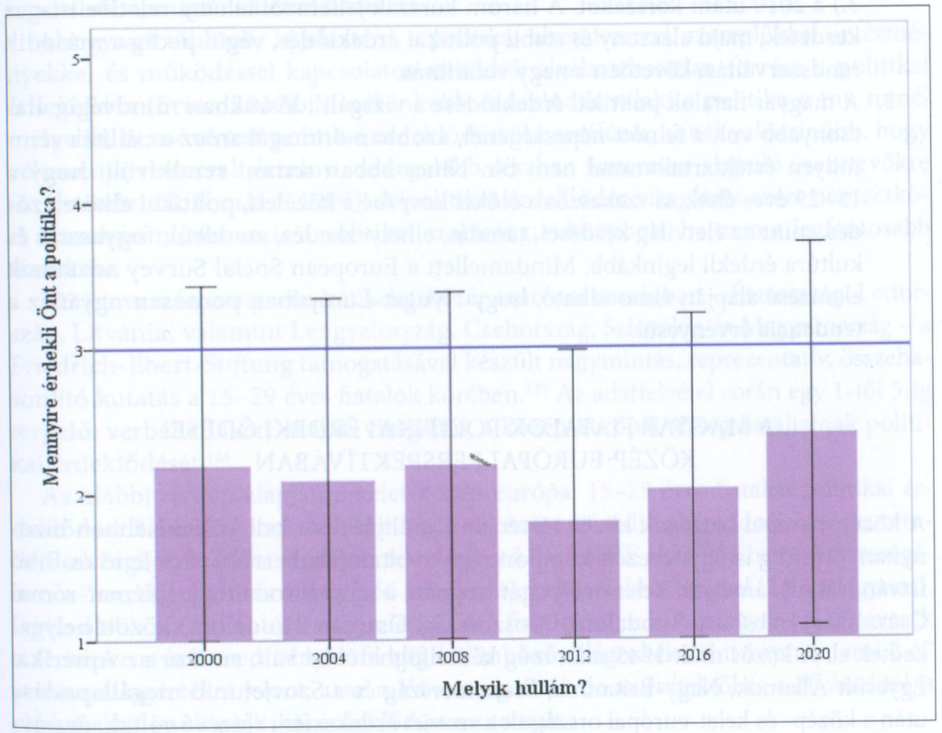

Forrás: az adatfelvételek pontos leírása a Mellékletben található.
Saját készítésű ábra.

Az alfejezet eredményeit összességében vizsgálva megállapítható, hogy

1. A fiatalok politikai érdeklődésének hosszú távú tendenciáit vizsgálva kevéssé tartható a stabil és egyenletes hipotézis. A rendszerváltás előtt egy relatíve magasabb politikai érdeklődés jellemezte, amely rendkívül gyorsan fordult át a politika elutasításává. A posztszocializmus időszakában valóban relatíve stabil és alacsony átlagértéket mutatott, azonban a Fidesz 2010-es kétharmados győzelmét követően hasonló politikai attitudinális töréspont mutatható ki, mint az előző fejezetben szemléltetett, teljes magyar felnőtt népességre vonatkozó

tendenciáknál. 2012-ben az egyébként is alacsony politikai érdeklődés tovább csökkent, ami a politikát elutasítók korábban nem látott nagy arányával (55%) áll összefüggésben.

2. Mindez azt jelenti, hogy a politikai érdeklődés korszakai nagyon hasonlítanak a felnőtt népességéhez. A fiatalok esetében is három időszakot különböztethetünk meg, két rendszerváltáshoz köthető módon: 1.) az 1989/1990-es rendszerváltás előtti időszakot, 2.) a hosszú posztszocializmus időszakát, valamint 3.) a 2010 utáni korszakot. A három korszak jellemzői tehát a relatíve magas kezdetek, majd alacsony és stabil politikai érdeklődés, végül pedig a második rendszerváltást követően a nagy volatilitás.
3. A magyar fiatalok politikai érdeklődése a vizsgált időszakban mindvégig alacsonyabb volt a felnőtt népességénél, azonban önmagában ez az állítás semmilyen értéktartalommal nem bír. Nincs abban semmi rendkívüli, hogy a 15–29 éves életkori szakaszban élőket kevésbé a közéleti, politikai elköteleződés, mint az életvilág kérdései, tanulás, elhelyezkedés, szerelem, fogyasztás és kultúra érdekli leginkább. Mindamellett a European Social Survey adatainak elemzése alapján elmondható, hogy Nyugat-Európában pontosan ugyanez a tendencia érvényesül.

A MAGYAR FIATALOK POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉSE KÖZÉP-EURÓPAI PERSPEKTÍVÁBAN

A közép-európai országok közös történelmi múltját nem kell különösebben bizonyítani. Mindig is úgynevezett kompországok voltak (lásd erről Szűcs Jenő és Bibó István írásait), amelyek Kelet és Nyugat határán, a nagy birodalmak (Német-római Császárság, Habsburg Birodalom, Oroszország, Oszmán Birodalom) között helyezkedtek el. A közös múlt 1945 után még kézzelfoghatóbbá vált, amikor az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és a Szovjetunió megállapodása után a közép- és kelet-európai országok a szovjet érdekszféra részévé váltak, és úgynevezett szocialista fejlődési irányba mozdultak el. A tekintetben is hasonlóság mutatható ki, hogy nagyjából egy időben, 1989 és 1991 között zajlottak a politikai és gazdasági rendszerváltások, ekkor történt meg a kapitalizmus és a demokratikus berendezkedés átvétele. Sőt, a V4-országok és a balti államok ugyanakkor, 2004-ben csatlakoztak az Európai Unióhoz, és mindannyian tagjai a NATO-nak is.

Joggal feltételezhető, hogy a közös történelmi múlt és hagyomány lenyomata a politikai szocializációs mechanizmusok működésében is tetten érhető (Voinea, 2014). Ilyenek lehetnek a politikai reszocializáció problémái, az államszocializmus öröksége, a politikához való aszimmetrikus viszony, vagy éppen a direkt, úgynevezett top-down szocializációs folyamatok érvényesülése (Szabó–Falus, 2009; Mierina, 2011; Voinea, 2014). Ez az alfejezet azt vizsgálja, hogy 2021-ben, a koronavírus-járvány

árnyékában mennyire vannak jelen a közös politikai szocializációra és múltra utaló empirikus eredmények, vagyis mennyire hasonlóak a közép-európai fiatalok politikai attitűdjei, esetleg érdemes-e árnyalni, revideálni a közös múltból – és részben a közös jelenből, lásd Visegrádi Együttműködés, EU-tagság – eredő következtetéseket. Az előző főfejezetben a felnőtt népességre vonatkozó adatok alapján láthattuk, hogy a politikai érdeklődést mint alapvető politikai attitűdöt tekintve a V4-országok – kiegészülve Szlovéniával – inkább különbözőek, mint hasonlóak, közép-európai modellről nemigen lehetett beszélni.

Ahogy azt többször is jeleztem, a politikai alrendszerrel, szereplőkkel, intézményekkel és működéssel kapcsolatos attitűdök elválaszthatatlan forrása a politikai érdeklődés (Prior, 2019). Minél inkább érdeklődik valaki a politika iránt, minél mélyebb, bensővé tett politikai érdeklődésről beszélünk, annál valószínűbb, hogy véleménye nemcsak érzelmi, de legalább részben ismereten alapuló összetevőkre is támaszkodik (Luskin, 1990). A politikai érdeklődés vizsgálata ezért nemzetközi összehasonlításban is a politikai szociológiai központi, ha nem a legfontosabb témaköre.

2021 tavaszán és nyarán hét kelet-közép-európai országban – Észtország, Lettország, Litvánia, valamint Lengyelország, Csehország, Szlovákia és Magyarország – a Friedrich-Ebert-Stiftung támogatásával készült nagymintás, reprezentatív, összehasonlító kutatás a 15–29 éves fiatalok körében.[125] Az adatfelvétel során egy 1-től 5-ig terjedő, verbális Likert-skálán vizsgálták a közép-európai térség fiataljainak politikai érdeklődését.[126]

Az alábbi térkép alapján a kelet-közép-európai 15–29 éves fiatalok politikai érdeklődése 2,44 átlagpont és 2,85 átlagpont között szóródik oly módon, hogy ez minden országban a skála mediánértékét jelentő 3-as érték alatt található (összességében a 7 ország együttes átlaga 2,66 átlagpont). Leközelebb a lengyel (2,85 átlagpont), legtávolabb a mediántól pedig a lett (2,44) fiatalok állnak. A magyar 15–29 évesek a térképen a lett eredményektől alig különböző világoskék színt kapnak, ami 2,47 pontos átlagértéket jelent, azaz a V4-országoktól, de az észtektől és a litvánoktól is eléggé elkülönült politikai érdeklődést mutatnak.

[125] A V4-országok esetében 1500-1500, míg a balti országoknál 1200-1200 fős, online panelmintából vett ifjúsági almintára épülő kérdezés történt az Ipsos segítségével. A magyar adatfelvételről részletesen lásd Bíró-Nagy–Szabó, 2021: 11.

[126] Eredeti, angol nyelvű kérdés: „How much are you personally interested in politics? Válaszkategóriák: 1 – Not interested at all; 2 – Mostly not interested; 3 – In between; 4 – Mostly interested; 5 – Very interested; (Don't know, No answer)".

52. ábra. A politikai érdeklődés alakulása Kelet-Közép-Európában (Mennyire érdekli Önt a politika?) (1-5 fokú skála átlagai)

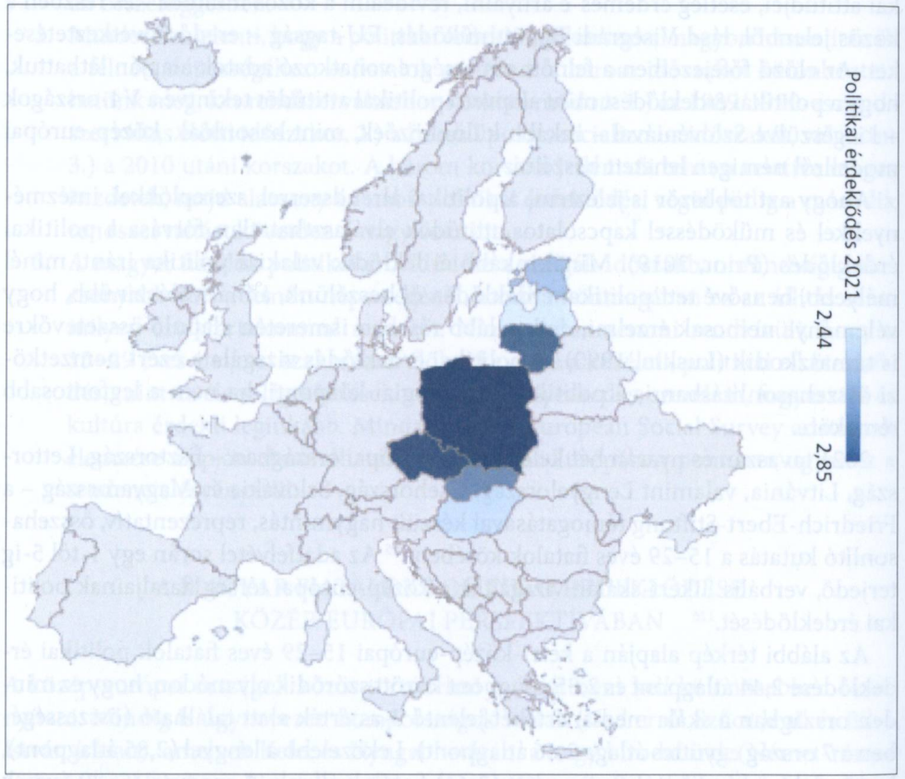

Adatok forrása: FES Youth Study Central and Eastern Europe, 2021.
Saját számítás.

Az 53. ábra mutat rá ennek az átlageredménynek a hátterére. Abból ugyanis világosan kitűnik, hogy éppen Magyarországon a legmagasabb az egyes értéket választók aránya, azaz azon fiataloké, akiket egyáltalán nem érdekel a politika. A nem érdeklődőkkel együtt minden második magyar fiatal – még az online mintában is – elutasítja a politikát.

Egyébként is látható az adatokból, hogy a visegrádi és a balti országok fiataljainak mindössze 4–8 százaléka érdeklődik nagyon a politika iránt, további 13–24 százaléka pedig inkább érdeklődik. Ezzel szemben az egyáltalán nem érdeklődők aránya 15 és 27, míg az inkább nem érdeklődőké 20–27 százalék között mozog, azaz nagyságrendi különbség mutatható ki az érdeklődők és a nem érdeklődők között. Közép-európai összehasonlításban a magyar fiatalok érdeklődési mutatói leginkább abban

térnek el a többi országétól, hogy körükben extrém magas az egyes értéket, tehát az „egyáltalán nem érdeklődik" kategóriát választók aránya (27%).

Ha ezen ábra alapján valamilyen kelet-közép-európai tendenciákra utaló, általános megállapítást kívánunk tenni – természetesen az átlagosan inkább alacsony érdeklődés mellett –, az látható, hogy a V4-országokon belül a lengyel és a cseh adatok inkább hasonlóak, a három balti országé viszont kevéssé mutat hasonlóságot.[127] A relatíve alacsony politikai érdeklődésen túlmenően erősen általánosító lenne ezen adatok alapján bármilyen közép-európai tendenciát megállapítani.

53. ábra. A politikai érdeklődés alakulása Kelet-Közép-Európában (Mennyire érdekli Önt a politika?) (százalékos megoszlás)

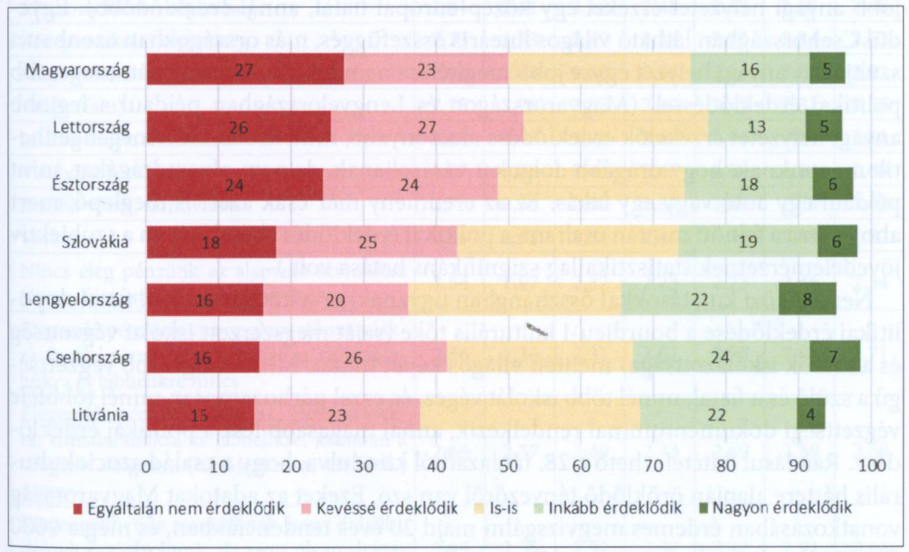

Adatok forrása: FES Youth Study Central and Eastern Europe, 2021.
Saját számítás.

A politikai érdeklődés szociodemográfiai és szociokulturális mutatói nem jeleznek váratlan eredményeket (27. táblázat). A politikai érdeklődés ugyanis minden kelet-közép-európai országban magasabb a férfiaknál, mint a nőknél.[128] Két ország kivételével[129] a nagyvárosban élőknél magasabb, mint az ország többi részében, ugyanak-

[127] Különösen érdekes a cseh fiatalok relatíve magas politikai érdeklődése, amely teljesen ellentmond az ESS tíz hullámának, 18 éven felüli almintájának eredményével.

[128] Statisztikailag nem különbözik a két nem politikai érdeklődése Litvániában. A legnagyobb különbség a férfiak és a nők között Magyarországon rögzíthető.

[129] Csehország és Lengyelország.

kor életkori szempontból, valamint az anyagi helyzet szubjektív megítélése alapján nem tehető ennyire kategorikus kijelentés. Talán az egyik legmeglepőbb eredmény, hogy négy országban mutatható ki statisztikai értelemben eltérés az életkori csoportok politikai érdeklődése között, háromban viszont nincs. De, ahol van is eltérés, ott sem teljesen egyértelmű a tendencia. Míg Magyarországon életkori csoportról életkori csoportra nő a politikai érdeklődés átlaga, addig Lengyelországban és Szlovákiában a legfelső életkori csoportban (25–29 évesek) alacsonyabb, mint a 19–24 éveseknél. Nem állítható tehát generálisan a közép-európai fiatalokról, hogy minél idősebb, annál magasabb a szubjektív politikai érdeklődése.

Szintén nehezen állítható, hogy a szubjektív anyagi helyzet megítélésének emelkedésével párhuzamosan emelkedne a politikai érdeklődés (rövidebben: minél jobb anyagi helyzetet érzékel egy közép-európai fiatal, annál érdeklődőbb). Egyedül Csehországban látható világos lineáris összefüggés, más országokban azonban a szubjektív anyagi helyzet egyre jobb megítélése nem feltétlenül jár együtt magasabb politikai érdeklődéssel. (Magyarországon és Lengyelországban például a legjobb anyagi helyzetet érzékelők érdeklődése alacsonyabb, mint azoké, akik megengedhetik magunknak, hogy drágább dolgokat vásároljanak, de nem olyan drágákat, mint például egy autó vagy egy lakás. Ez az eredmény már csak azért is meglepő, mert ahogy arra a felnőtt mintán utaltam, a politikai érdeklődés alakulásában a szubjektív jövedelemérzetnek statisztikailag szignifikáns hatása volt.)

Nemzetközi kutatásokkal összhangban ugyanakkor a közép-európai fiatalok politikai érdeklődése a bourdieu-i kulturális tőke (saját megszerzett iskolai végzettség és a szülők iskolázottsága) mentén világos képet mutat. Minél magasabb végzettségű a szülő és a fiatal, minél több iskolát végez, és ezzel párhuzamosan minél többféle végzettségi dokumentummal rendelkezik, annál magasabb lesz a politikai érdeklődése. Ráadásul feltételezhető a 28. táblázatból kiindulva, hogy a család szociokulturális háttere alapján öröklődő tényezőről van szó. Ezeket az adatokat Magyarország vonatkozásában érdemes megvizsgálni majd 20 éves tendenciákban, és még a 9000 fős FES Youth Study Central and Eastern Europe-vizsgálatnál is nagyobb, több mint 48 ezer fős mintán.

A közép-európai fiatalokra történt reprezentatív kutatás elegendő méretű ahhoz, hogy alkalmas legyen hatások vizsgálatára, tehát arra, hogy megállapítsuk, milyen tényezők, dimenziók következményeként alakul ki a politikai érdeklődés. A fenti szociodemográfiai és szociokulturális tényezőkön kívül részletesen elemeztem a politikai beszélgetés és a politikai érdeklődés viszonyát. Ahogy arra utaltam a szakirodalmi áttekintésben, több szerző is erős összefüggést talál a politikai érdeklődés és a politikáról való kommunikáció gyakorisága, illetve jellege között (lásd többek között Kwak és munkatársai, 2005; Dostie-Goulet, 2009; Kroh–Selb, 2009; Jennings–Stoker–Bowers, 2009; Ekström–Östman, 2013; Levy–Solomon–Collet-Gildard, 2016). A szakirodalom azt találja, hogy minél többet beszélget valaki a politikáról a családjában vagy éppen a kortárs közösségében, annál inkább bevonódik a témába,

*30. táblázat. A politikai érdeklődés átlagai a kelet-közép-európai országokban, ANOVA (átlagértékek)**

	Csehország	*Észtország*	*Magyarország*	*Lettország*	*Litvánia*	*Lengyelország*	*Szlovákia*
Nő	2,71	2,33	2,25	2,21	2,71	2,71	2,50
Férfi	2,91	2,74	2,68	2,66	2,80	2,97	2,88
1. 15–18 éves	2,82	2,47	2,34	2,53	2,67	2,69	2,55
2. 19–24 éves	2,80	2,62	2,49	2,46	2,72	2,91	2,75
3. 25–29 éves	2,82	2,56	2,54	2,35	2,84	2,87	2,70
Alacsony iskolai végzettség	2,81	2,41	2,16	2,48	2,63	2,65	2,50
Közepes iskolai végzettség	2,73	2,53	2,49	2,34	2,70	2,84	2,62
Magas iskolai végzettség	2,98	2,73	2,68	2,56	2,91	3,04	2,92
Vidék (falu)	2,75	2,26	2,33	2,17	2,49	2,81	2,56
Inkább vidék, mint város	2,68	2,53	2,41	2,68	2,91	2,74	2,81
Valahol a kettő között	2,87	2,70	2,41	2,45	2,80	2,94	2,69
Inkább város, mint vidék	2,75	2,56	2,50	2,57	2,81	2,78	2,62
Város	2,88	2,65	2,61	2,43	2,76	2,88	2,82
Nincs elég pénzünk az alapvető számlákra (áram, fűtés stb.) és élelmiszerekre	2,54	1,97	2,32	2,23	2,73	2,46	2,34
Elegendő pénzünk van az alapvető számlákra és élelmiszerekre, azonban a ruhadarabokra és lábbelikre nincs	2,56	2,36	2,31	2,62	2,90	2,68	2,71
Elegendő pénzünk van az élelmiszerekre, ruhadarabokra és lábbelikre, azonban a drágább dolgokra (hűtőszekrény, tévé stb.) nincs	2,66	2,57	2,49	2,43	2,69	2,89	2,69
Megengedhetjük magunknak, hogy drágább dolgokat vásároljunk, de nem olyan drágákat, mint például egy autó vagy egy lakás	2,85	2,56	2,52	2,39	2,72	2,91	2,66
Megengedhetjük magunknak, hogy bármit megvásároljunk, amire csak szükségünk van a jó életszínvonal érdekében	2,94	2,67	2,48	2,49	2,83	2,80	2,80
Mindkét szülő legfeljebb szakmunkás	2,71	2,44	2,30	2,33	2,63	2,75	2,48
Legalább egyik szülő érettségizett	2,80	2,55	2,65	2,52	2,94	2,94	2,68
Legalább az egyik szülő diplomás	2,98	2,67	2,56	2,56	2,86	2,86	2,78
Mindkét szülő diplomás	3,06	2,74	2,73	2,66	2,88	3,03	2,90

*A feketével erősített adatok esetében az ANOVA F-próbája $p \leq 0{,}05$ szinten statisztikai eltérést mutat.

Adatok forrása: FES Youth Study Central and Eastern Europe, 2021.
Saját számítás.

és egy idő után természetes módon, szinte magától értetődően megnő a politikai érdeklődése. A magyar adatok – ahogy azt az előző fejezetben jeleztem – szoros, de nem determinisztikus kapcsolatra utalnak a két tényező között.[130]

A visegrádi országok közül háromban a fiatalok több mint négytizede soha vagy csak nagyon ritkán beszélget politikai kérdésekről, míg a nagyon gyakran beszélgetők aránya mindössze 4 százalék. A Baltikum fiataljainál azonban nem 40, hanem 50 százalék a politikáról nem beszélgetők aránya, míg a nagyon gyakran beszélgetőké 4 százalék. Többségük tehát olyan környezetben él, ahol a közéleti, politikai kérdések nem részei a mindennapi kommunikációnak. (Érdemes jelezni, hogy az adatfelvétel 2021 nyarán, egy koronavírus-járvány szempontjából köztes időszakban készült. A legtöbb közép-európai országban a járvány 2021 őszén és 2022 legelején szedte a legtöbb áldozatát).

Különleges helyzetben vannak a magyar 15–29 évesek, akik bár földrajzilag a V4-térséghez tartoznak, politikai érdeklődés és politikai kommunikáció terén inkább a balti fiatalokhoz hasonlóak. Felük ugyanis soha vagy csak elvétve beszél otthon politikáról, míg 17 százalék sokat vagy nagyon sokat beszélget.

54. ábra. A politikáról történő beszélgetés gyakorisága a kelet-közép-európai országokban (Milyen gyakran beszél politikáról családjával vagy ismerőseivel?, százalék)

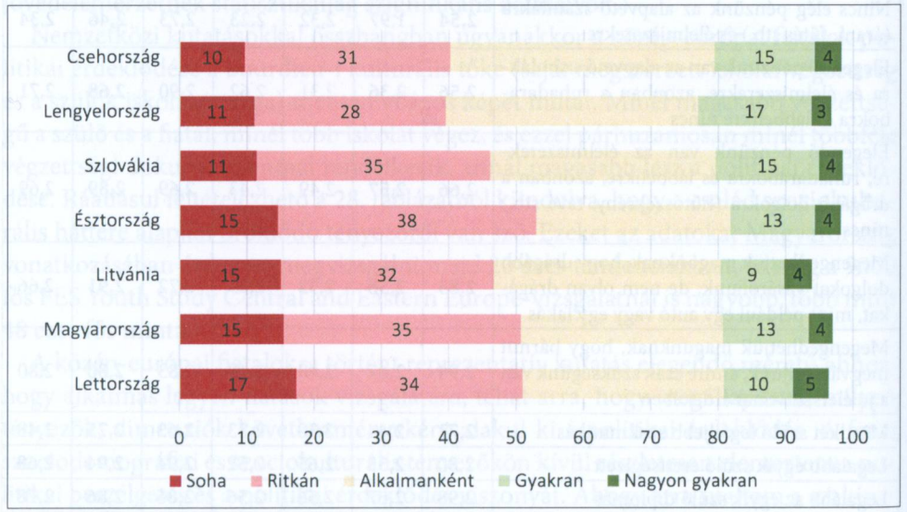

Adatok forrása: FES Youth Study Central and Eastern Europe, 2021.
Saját számítás.

[130] A kutatás során sajnálatos módon a családi és a kortárscsoportokkal folytatott beszélgetést összevonva kérdezték. A magyar fiatalokra vonatkozó, összehasonlító adatoknál érdemes e két szocializációs ágens hatását külön-külön vizsgálni.

A szakirodalom által leírtaknak megfelelően nagyon világos összefüggés mutatható ki a politikai érdeklődés és a politikáról szóló kommunikáció gyakorisága között. Akik nem beszélgetnek sohasem otthon – vagy barátaik körében – a politikáról, azoknak a 69 százaléka egyáltalán nem is érdeklődik a kérdés iránt, 20 százalékuk pedig alig-alig érdeklődik. Ebben az esetben egyébként alulszocializált családi környezetről beszélhetünk (Jennings–Stoker–Bowers, 2009). Ezzel szemben azok a fiatalok, akik gyakran beszélgetnek családi környezetben vagy az ismerőseikkel a politikáról, azoknak 30 százaléka inkább, 52 százaléka pedig nagyon érdeklődő lesz. Az együtt járás tehát szinte lineáris jellegű, és minden országban érvényesül, amit az alábbi korrelációs táblázat is jól jelez (minden Pearson-féle korrelációs együttható sziginifikáns, pozitív irányú és magas együtt járást, szoros kapcsolatot mutat). Az ábrából egyébként kitűnik, hogy Magyarországon a legszorosabb a kapcsolat a kommunikáció és az érdeklődés között, így azt a magyar adatoknál érdemes még alaposabban körüljárni. Már csak azért is, mert a 18 éven felüliek körében kimutatott korreláció korántsem jelzett ennyire szoros összefüggést.

*55. ábra. A politikáról szóló kommunikáció és a politikai érdeklődés együtt járása (a Pearson-féle korrelációs együttható értékei)**

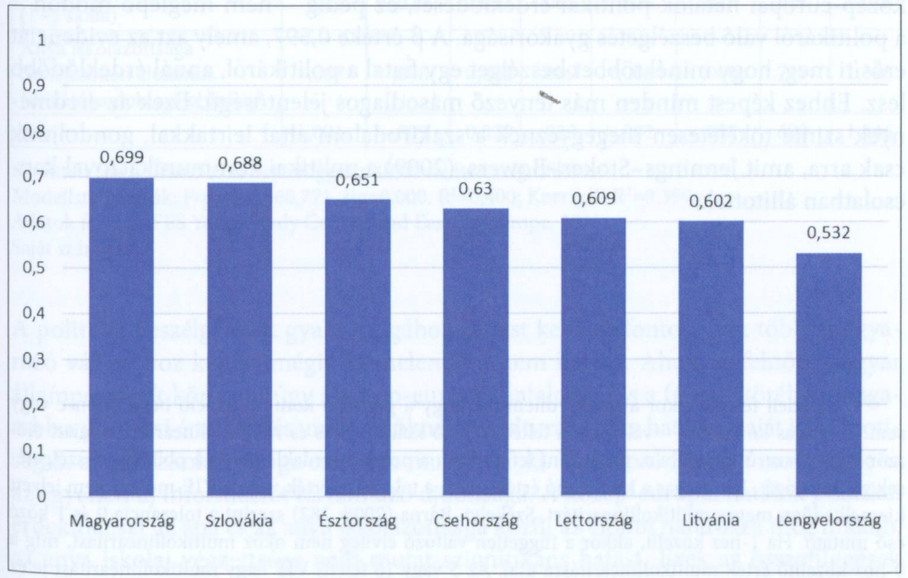

*A Pearson-féle korreláció 0 értéke azt jelenti, hogy nincs kapcsolat a két változó között, az 1 pedig azt jelzi, hogy a két változó lényegében ugyanaz. A gyakorlatban a 0,6-0,7 körüli korrelációs együtthatót már nagyon szoros kapcsolatként szokás meghatározni.

Adatok forrása: FES Youth Study Central and Eastern Europe, 2021.
Saját számítás.

Az alfejezet végén egy regressziós modell segítségével elemzem, hogy a közép-európai fiatalok körében milyen tényezők hatnak a politikai érdeklődésre.[131] A modellbe a szociodemográfiai és szociokulturális tényezőkön túl a politikai kommunikációt mérő változót vontam be, valamint egy olyan változót, amelynek fontosságára Oross Dániel (2012) hívja fel a figyelmet. Ez az ifjúság reprezentációját és érdekeinek érvényesülését méri a politikában. Az várható, hogy a magas reprezentációhoz magas politikai érdeklődés fog párosulni, aki tehát jobbnak véli a fiatalok politikai lehetőségeit, az jobban is érdeklődik a kérdés iránt (ez egyébként felfogható a külső politikai hatékonyságérzet egy mérőeszközeként is).

Az alábbi regressziós számítás alapján a közép-európai fiatalok politikai érdeklődésének 40 százalékát magyarázza a modell, ami a politikai attitűdök összetett jellege miatt magas magyarázóerőnek számít, a modell tehát jól magyarázza a függő változót. A bevont kilenc változó közül hét statisztikailag szignifikáns kapcsolatban áll a politikai érdeklődéssel, hozzájárul ahhoz.[132] Fontos látni, hogy mindegyik szignifikáns független változó pozitív előjelű, azaz növekedése erősíti a politikai érdeklődést. A kapott eredmények a fenti leíró statisztikákhoz képest kevés újdonságot, meglepetést mutatnak.

A regressziós modell alapján tulajdonképpen egyetlen tényező határozza meg a közép-európai fiatalok politikai érdeklődését, ez pedig – nem meglepő módon – a politikáról való beszélgetés gyakorisága. A β értéke 0,597, amely azt az evidenciát erősíti meg, hogy minél többet beszélget egy fiatal a politikáról, annál érdeklődőbb lesz. Ehhez képest minden más tényező másodlagos jelentőségű. Ezek az eredmények szinte tökéletesen megegyeznek a szakirodalom által leírtakkal, gondoljunk csak arra, amit Jennings–Stoker–Bowers, (2009) a politikai kommunikációval kapcsolatban állítottak.

[131] A modell felépítésekor alapvető dilemma, hogy a politikai kommunikáció bekerüljön-e vagy sem. A magas korreláció – valamint a feltételezhető kollinearitás és multikollinearitás – miatt először egy egyszerű modellben, próbaként lefuttattam a politikai érdeklődés és a politikai beszélgetések gyakoriságát. Bár magas a korreláció értéke, sem a toleranciaérték, sem a VIF-mutató nem jelzett kiemelkedően magas multikollinearitást. Székelyi–Barna (2008: 282) szerint a tolerancia 0 és 1 közé eső mutató. Ha 1-hez közelít, akkor a független változó elvileg nem okoz multikollinearitást, míg a 0-hoz közelítő érték multikollinearitásra utal. Az 5 vagy 10 feletti VIF nagy multikollinearitást jelez e független változó és a többi között. https://www.analyticsvidhya.com/blog/2020/03/what-is-multicollinearity/. Általában a 4 feletti VIF vagy a 0,25 alatti tolerancia azt jelzi, hogy multikollinearitás létezhet, és további vizsgálatra van szükség. Ha a VIF nagyobb, mint 10, vagy a tolerancia kisebb, mint 0,1, akkor jelentős a multikollinearitás, amelyet korrigálni kell. https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/other/variance-inflation-factor-vif/

[132] Egyetlen változó esetében sem merül fel a multikollinearitás.

31. táblázat. A közép-európai fiatalok politikai érdeklődésére ható tényezők, lineáris regressziós modell

Modell	B	Beta	Sig.	Correlations			Collinearity Statistics	
				Zero-order	Partial	Part	Tolerance	VIF
(Constant)	,258		0,002					
Politikai beszélgetés gyakorisága	*,701*	*,597*	***0,000***	*,619*	*,601*	*,583*	*,951*	*1,051*
Nem (0=nő, 1=férfi)	,227	,098	**0,000**	,125	,124	,097	,981	1,019
Fiatalok reprezentációja a politikában (1–5 Likert-skála)	,067	,055	**0,000**	,157	,070	,055	,967	1,034
Saját iskolázottsági szint (alacsony – közepes – magas)	,043	,027	**0,015**	,087	,028	,022	,665	1,504
Falu–város	,018	,024	**0,009**	,075	,030	,023	,946	1,057
Apa iskolázottsága (befejezetlen általános iskolától a doktori képzésig)	,022	,024	**0,023**	,118	,026	,020	,731	1,369
Szubjektív jövedelemérzet (1–5 skála)	,023	,020	**0,032**	,065	,025	,019	,928	1,078
Anya iskolázottsága (befejezetlen általános iskolától a doktori képzésig)	,007	,008	0,468	,089	,008	,006	,717	1,396
Kor	–,001	–,002	0,839	,032	–,002	–,002	,692	1,446

Sötétített szignifikancia: az összefüggés p≤0,05 szinten szignifikáns.
Modellstatisztikák: F-próba: 560,771, sig=0,000. R^2=0,400; Korrigált R^2=0,399.
Adatok forrása: FES Youth Study Central and Eastern Europe, 2021.
Saját számítás.

A politikai beszélgetések gyakoriságához képest kevéssé fontos, de a többi magyarázó változóhoz képest mégis kiemelendő a nem hatása. Ahogy a felnőtt magyar állampolgárok körében, úgy a közép-európai fiataloknál is a férfiak körében magasabb a politikai érdeklődés, mint a nőknél. A kulturális tőke hatása a saját iskolázottság és az apa iskolázottsága esetében mutatható ki. Tulajdonképpen a modellnek ez az egyetlen új információt tartalmazó újdonsága. A közép-európai fiatalok politikai érdeklődését az apa és az anya iskolázottsága közül az előbbi határozza meg inkább, az anya iskolai végzettsége nem mutat szignifikáns hatást. Ezek az összefüggések azonban korlátozott érvényességűek. Erre utal, hogy ha nem úgynevezett enter-, hanem stepwise-módszerrel futtatnánk a modellt, az apa iskolai végzettsége a negyedik, a saját iskolai végzettség pedig az ötödik lépésben kerülne bele. Hasonlóan kisebb mértékben, de szignifikáns módon hat a szubjektív jövedelemérzet, vagyis összességében a jobb anyagi helyzethez magasabb politikai érdeklődés párosul. Vé-

gül – a vártnak megfelelően – azok, akik szerint a fiatalok politikai reprezentációja magasabb szintű, kétségtelenül jobban érdeklődnek a politika iránt, mint akik szerint a fiatalok reprezentációja alacsony.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a közép-európai fiatalok politikai érdeklődésére a kibocsátó család szociokulturális, szocioökonómiai környezete, a fiatal saját kulturális tőkéje és a neme hat, ami politikai szocializációs hatásokra utal. Ezt erősíti a legfontosabb tényező, a politikai beszélgetés gyakorisága is. Jennings és munkatársai (2009) amerikai környezetben felvázolt politikai szocializációs tézise jól bizonyítható a vizsgált térségben is: a politikai kommunikáció gyakorisága és sűrűsége erősen orientálja a fiatalok politikai érdeklődését. A kutatás azonban nem teszi lehetővé, hogy megállapítsuk: a családi vagy a kortárs szocializációs környezet hatása erősebb-e, melyik referenciacsoportban elhangzott beszélgetés járul inkább hozzá a politikai érdeklődés kialakulásához?

A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS KIALAKULÁSÁNAK IDŐSZAKA – PERFORMATÍV ÉVEK

Ahogy arra több alkalommal utaltam, a politikai érdeklődés kialakulása a nyugat-európai országokban valamikor 13–15 éves korban kezdődik, és a szakirodalom alapján 18–20 éves kor felett már beállt, stabil politikai érdeklődésről beszélhetünk (Neundorf és munkatársai, 2013; Russo–Stattin, 2017). Jenningsés munkatársai (2009) felhívják a figyelmet, hogy azok a serdülők, akik korán politikai hajlamokat szereznek szüleiktől, stabilabbak a korai felnőttkorban, mint azok, akiknek nincs ilyen elköteleződésük, tehát nem mindegy, mikor alakul ki a politikai érdeklődés.

Hipotézisemben abból a megfontolásból indultam ki, hogy a politikai szocializáció diszfunkciói miatt Magyarországon ez a folyamat később kezdődik, mint a nyugati országokban, viszont a stabilitás is később következik be. A szocializációs diszfunkciók elsősorban a szocializációs ágensek ellentmondó, esetleges és gyenge működéséből fakadnak.

Politikai szocializációs folyamatok diszfunkciói a rendszerváltást követően

Szabó Ildikó (2000), illetve Bognár és Szabó (2017) alapján elmondható, hogy a hazai politikai szocializáció – szemben a nyugati országok evolutív modelljével – revolutív jelleget követ. Az evolutív modellben a társadalmi fejlődés, illetve a történelmi kontinuitás egymásra épül, míg Magyarországon az egymást követő és egymásnak gyakorta ellentmondó korszakok intézményei, ideológiái, értékei összecsúsznak. A 20. századi magyar történelmi kontinuitást számos fordulat, „rendszerváltás" törte meg (Szabó I., 2000: 31–56), amelyekben a mindenkori hatalom képviselői önnön

legitimációjukat a megelőző rendszerhez képest értelmezték, illetve átértelmezték. A szocializációs modellek folyamatos változása nem szűnt meg (lásd 1989/1990-es és 2010-es rendszerváltások), aminek következtében stabil politikai szocializációs folyamatokról és stabil politikai érdeklődésről nehezen beszélhetünk.

Az 1989/1990-ben lezajlott rendszerváltáskor a politikai és társadalmi intézményrendszer átalakulása, a demokratikus intézményrendszer „felállítása" történelmi távlatban rövid idő, egy-másfél év alatt zajlott le. A politikai szocializáció kerete, feltételrendszere gyökeresen és alapjaiban változott meg. A rendszerváltást követően megnyílt a lehetőség a demokratikus politikai szocializációs modell kialakulására (Csepeli, 1992; Kéri, 1998; Szabó I., 2000). Egyértelmű politikai akarat, és az erre épülő eszköz- és intézményrendszer híján azonban a rendszerváltást követő évtizedek alatt a demokratikus politikai szocializációs modell kiépülése csak szelektíven valósult meg. Bognár és Szabó (2017) a rendszerváltás utáni időszakot dominánsan vegyes (mixed) szocializációs modellként értelmezi. Vegyes abban az értelemben, hogy egyrészt magán viseli a megelőző, pártállami jegyeket, azok számos „hagyatéka" tovább örökítődött napjainkra is. Emellett a demokratikus szocializációs modell főbb ismérveiről is említést kell tenni, mert az attól való eltérés mértéke, illetve iránya is jól tudja jellemezni a vegyes modell irányait. A vegyes politikai szocializációs modell ugyanakkor az állampárti és a demokratikus modellhez képest eltérő jegyeket (is) mutat. Ezeket a jegyeket Szabó Ildikó (2009: 288–307) „fragmentáltnak" nevezte, amelyek legfőbb jellemzői: a szocializációs tényezők közötti esetleges és laza kapcsolat, a demokratikus állampolgári szocializáció háttérbe szorulása, valamint a pártpolitikai identitással összefonódott nemzeti tematika előtérbe kerülése.

Szabó Andrea és Laki László (2012a, 2012b, 2014) a rendszerváltás utáni modellben megjelenő folyamatokat félperiférás demokratikus politikai szocializációként nevezte meg abból kiindulva, hogy félperiférás keretrendszerben, félperiférás viszonyok között (dezintegrált gazdaság, polarizált társadalom, félperiférás kapitalizmus, területileg fragmentált gazdaság) nem valósulhat meg „valódi" demokratikus szocializáció. A fragmentált, vegyes modellre jellemző, hogy a különböző szocializációs ágensek között gyenge és esetleges a kapcsolat. Magyarországon a rendszerváltással a szocializációs ágensek szerepe jelentősen megváltozott. A nem formális szocializáció szerepe erősödött, míg a formálisé nagymértékben csökkent. Az iskola, a család és a civil szervezetek hatása gyenge, míg a média, a kortárscsoportok és a pártok szerepe növekedett. Ezek együttesen eredményezhették, hogy a hosszú posztszocializmus vegyes modelljében a fiatalok politikai érdeklődése stabil, ugyanakkor alacsony szinten rögzült. A politika az élet távoli világává vált, amelytől a fiatalok gyorsan elidegenedtek.

A vegyes modell a 2010-es választásokat, illetve az Orbán-rezsim (Körösényi, 2015) kiépülését követően számtalan alapvető fontosságú elemmel, a direkt szocializációs mechanizmusokat előtérbe helyező, új stratégiával bővült. Szabó Ildikóhoz hasonlóan Bognár Adrienn és Szabó Andrea (2017) is úgy véli, hogy 2010 után a

politikai szocializációs modell változáson ment (megy) keresztül (Szabó I., 2014: 10–11). Ennek következtében új, ideologikus rendszerközpontú politikai szocializációs modellről érdemes beszélni.

Bognár Adrienn és Szabó Andrea (2017) nyomán Oross Dániel és Szabó Andrea (2019) szerint az ideologikus, felülről vezérelt modellben a politikai hatalom birtokosai tudatosan fordultak a rendszerközpontú szocializáció felé, amelyben átrendeződik az ágensek egyensúlya. Az új modell központi akaratképző ágense az államilag kontrollált, erősen centralizált intézményrendszer, így az iskola, az állami elektronikus média és a sajtó. Az Orbán-rezsimben az intézményes autonómiák lehetőségei szűkebbek, mint korábban, és ezzel párhuzamosan az egyén és a hatalom közötti egyenrangúságra való törekvés feszültségekkel terheltté válik (Szabó I., 2014). A politikai kommunikációt érzelmi alapú, több fronton zajló, konfliktusos politizálás uralja. Ennek eredménye lehet egy kissé növekvő vagy talán volatilisebb politikai érdeklődés.

A politikai érdeklődés kezdetei

Jennings és munkatársai (2009) jelzik, hogy a korai készségek kialakulása hosszú távú hatást gyakorol a fiatalok politikai szocializációjára, ezért különösen fontos, hogy megmegvizsgáljuk ennek magyarországi lehetőségeit. Az MTA Politikatudományi Intézetben 1992-ben készült egy empirikus kutatás, amely – tudomásom szerint Magyarországon egyedüliként – 10 és 17 évesek körében tanulmányozta a magyar fiatalok politikai gondolkodását és magatartását (Stumpf, 1995). A kutatók 1-től 5-ig terjedő Likert-skálán vizsgálták a gyermekek és fiatalok politikai érdeklődését. Az adatok ANOVA-alapú másodelemzése szerint a politikai érdeklődés kialakulása egy folyamat, amely több szakaszra bomlik.

10 és 11 éves kor között lényegében nincs a gyermekeknek politikai érdeklődésük: 90 százalékot meghaladó az 1-es és 2-es értéket választók aránya, minden más érték elhanyagolható. A két év között statisztikailag nem szignifikáns az eltérés. Emilia Berti (2010) ezt az életkori időszakot a naiv politikai elmélet kialakulásának tekinti, de mint látható, semmilyen politikai érdeklődés nem kötődik hozzá. Az alkalmazott statisztikai tesztek érzékenységétől függően[133] valamikor 12–13 évesen kezdődik a politikai érdeklődés kisebb mértékű változása.[134] Ebben a két évben sincs még érdemi politikai érdeklődés, de jelentősen csökken az 1-es értéket választók aránya, és a közepesen érdeklődők aránya kezd el a 10–11 éves korhoz képest duplázódni.

[133] Különösen az ANOVA Scheffe-, LSD- és Turkey-tesztjeiből.

[134] 10 és 11 éves korhoz képest 13 éves korra mindhárom teszt szignifikáns eltérést mutat, sőt az LSD-teszt már 12 éves korra is.

56. ábra. Mennyire érdekli a politika? (1992)
10–17 évesek (1–5 skála korévenkénti megoszlásai és átlagai)

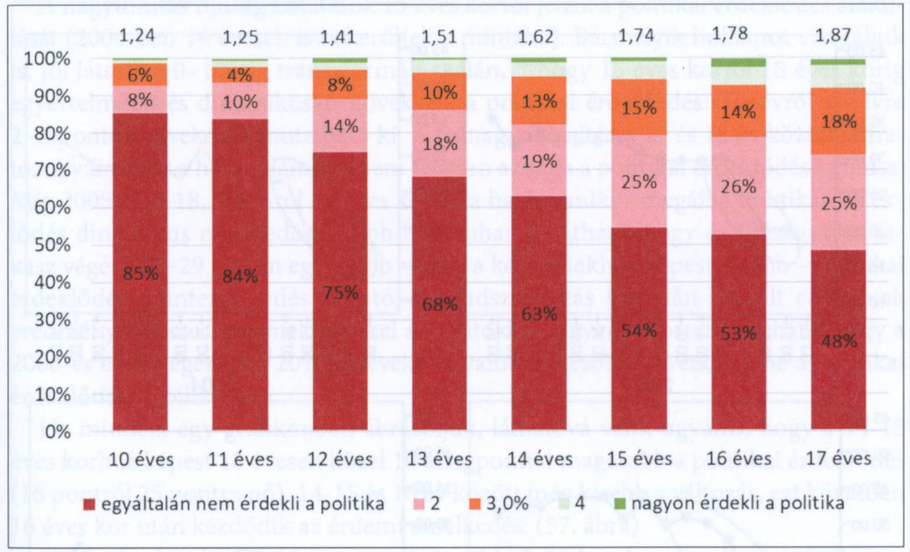

Pearson Chi²: 326.323, sig: 0,000, Cramer's V: 0,143.
Forrás: az adatbázis leírása a Mellékletben található.
Saját számítás.

A következő nagy ugrás 14 és 15 éves kor között következik be, amikor a politikát teljesen elutasítók aránya 53–54 százalékra csökken, a közepesen érdeklődők aránya pedig 15 százalékra nő. A 15 évesekhez képest a 16 évesek alig-alig mutatnak eltérést, mint ahogy a 16 és 17 évesek között sincs az ANOVA-tesztek alapján különbség a válaszokban. 17 évesen minden második fiatal elutasítja a politikát, egynegyedük kettes értékelést ad, míg politikai érdeklődéssel 8 százalékuk rendelkezik. Ez a szakasz Berti (2010) szerint a formális, operatív gondolkodás kialakulásának időszaka, amikor a fiatalok elkezdik megérteni a politikai folyamatok működését.

Ezek az összességében politikailag nagyon alacsony érdeklődést mutató adatok azt jelzik, hogy a rendszerváltás időszakában 14–15 éves korban, azaz a középiskola, ezen belül is a gimnázium első időszakában bekövetkező változásoknak lehetett a legnagyobb hatásuk a korabeli magyar fiatalok politikai érdeklődésének kialakulására. Nem elég tehát csak az életkort vizsgálni, az is fontos, hogy az iskolázottság ezt hogyan kontrollálja, milyen folyamatok zajlanak az oktatási rendszerben. Erre utal, hogy 1992-ben az állami gimnáziumba járók körében lényegesen magasabb, minden más iskolatípustól eltérő volt a 15–17 évesek politikai érdeklődése (2,14 átlagpont). *Tehát nem önmagában az életkor, hanem az ahhoz kapcsolódó iskolai szint*

57. ábra. A politikai érdeklődés átlagai korévenként és adatfelvételi hullámonként (0–100 fokú skála átlagai, ahol 50 pont a középérték)

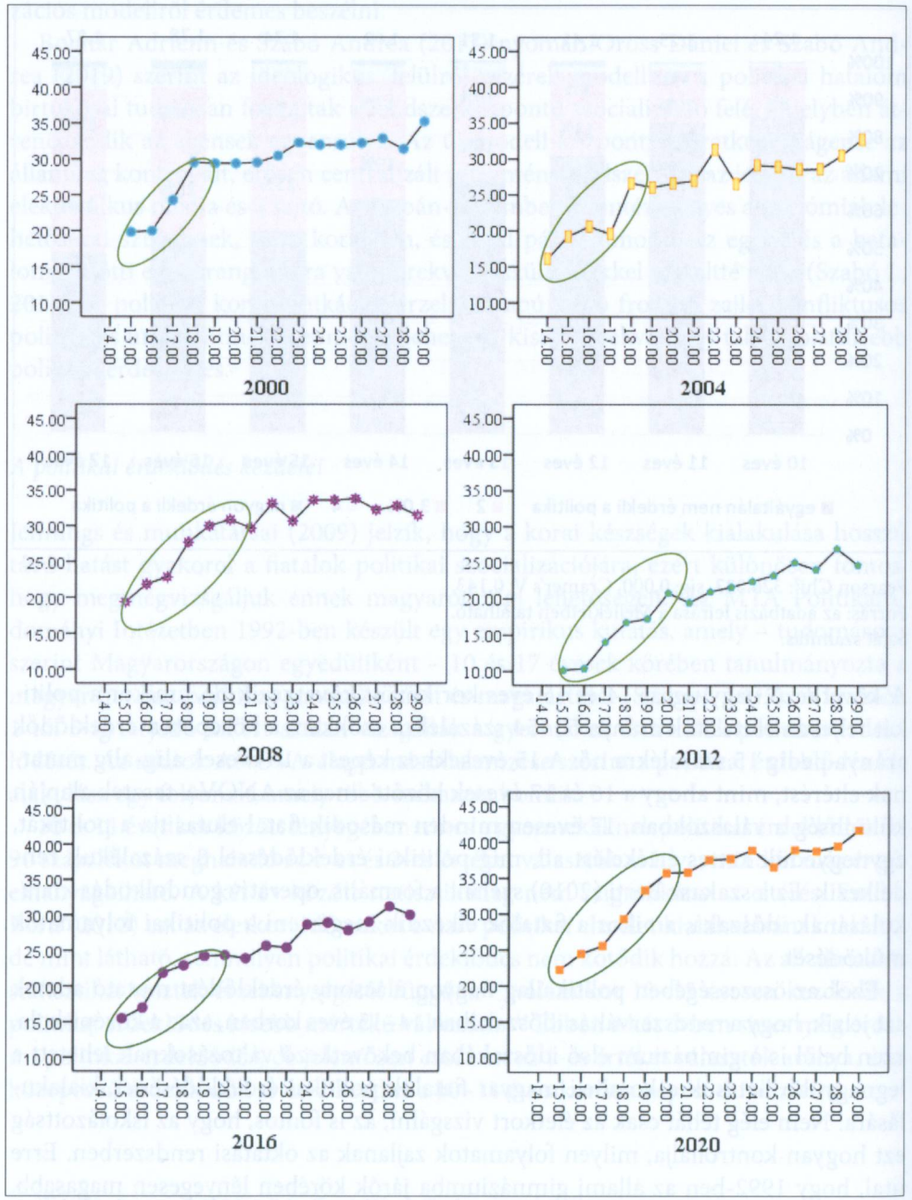

Forrás: Ifjúság kutatássorozat.
Saját számítás.

lehet a kulcsa a politikai érdeklődés kialakulásának. Ez a felvetés kapcsolódik az Örkény Antal és Szabó Ildikó által 1998-ban leírt tapasztalatokhoz.

A nagymintás Ifjúság kutatások 15 éves kortól jelzik a politikai érdeklődés alakulását (2004-ben 14 évesek is bekerültek a mintába). Bármelyik hullámot vizsgáljuk is, jól látszik a 0–100-ig transzformált skálán,[135] hogy 15 éves kortól 18 éves korig egyértelműen és dinamikusan növekszik a politikai érdeklődés. Korévről korévre 2–4 pontos növekedés mutatható ki. A legnagyobb eltérés 17 és 18 év között látható, ugyanakkor a hat hullámban nem teljesen azonos a politikai érdeklődés lefutása. Míg 2008 előtt 18, 2008-tól 19 éves kor az a határ, amikor megáll a politikai érdeklődés dinamikus növekedése. Több hullámban is látható, hogy az ifjúsági életszakasz végén, 27–29 évesen egy újabb – igaz, a korábbiakhoz képest kisebb – politikai érdeklődési szintemelkedés látható. A rendszerváltás hajnalán készült elemzések eredményei összecsengenek ezekkel az adatokkal, ugyanakkor az is látható, hogy a 2000-es évek végén és a 2010-es években valóban később következik be a politikai érdeklődés stabilizációja.

Ha mindezt egy grafikonban ábrázoljuk, láthatóvá válik ugyanis, hogy a 14-15 éves korhoz képest 18 évesen közel 10 átlagponttal magasabb a politikai érdeklődés (16 pontról 25 pontra nő). 14-15 és 16 év között még kisebb a változás, ezt követően 16 éves kor után kezdődik az érdemi emelkedés. (57. ábra)

18 éves korhoz képest 25 évesen még további 5, 29 éves korra pedig még 2–3 pontos emelkedés látható a 0–100-ig terjedő skálán (29 évesen átlagosan 33 pont). Még egyszer érdemes megjegyezni, hogy a legnagyobb elmozdulás 17 és 18 év között következik be (+4 pont). (58. ábra)

Az ábrák egyöntetűen utalnak arra, hogy nincs olyan vizsgálati év és olyan korév, ahol a politikai érdeklődés meghaladná az 50 pontot, a mediánértéket, de még arról sem beszélhetünk, hogy bármely időszak bármely koréve megközelítené az 50 pontot. A politikai érdeklődés emelkedéséről tehát relatív értelemben beszélhetünk csak. Az ábra jobb oldali részéből ugyanis kitűnik, hogy messze nem lineáris a politikai érdeklődés emelkedésének lefutása (piros szaggatott trendvonal). A valóságban 17 éves korig a trendvonal alatti értékek szerepelnek, aztán 22 éves korig eleinte jelentős, majd 23–25 éves kor között a trendvonal körüli átlagos politikai érdeklődést látunk.[136] Végül 26 éves kor fölött nem lineáris jellegű a növekedés, hanem

[135] A transzformáció oka, hogy a változások szembetűnőbbek legyenek.

[136] Bármilyen ANOVA-tesztet futtatunk, statisztikailag jelentős eltérések vannak az adatokban. Kiragadva a Scheffe-tesztet, a 15 évesek politikai érdeklődési szintje a 16 és a 17 évesekétől statisztikai értelemben nem különbözik, de 18 éves kortól minden korévnél mutat eltérést a teszt. A 18 éveseké statisztikailag nem különbözik a 19 és a 20–21 évesekétől, 22-től viszont igen. A 20 éveseké már csak a 28 és 29 évesektől jelez statisztikailag eltérést, a 22 éveseké viszont már csak a 18 évesekétől, illetve fiatalabbakétól eltérő. Mindez azt jelenti, hogy az ANOVA-számítás Scheffe-tesztje szerint a fordulópont 22 éves korban következik be, innentől kezdve a politikai érdeklődés csak kismértékben, statisztikailag nem releváns módon emelkedik.

58. ábra. A politikai érdeklődés alakulása az Ifjúság kutatások alapján korévenként és a teljes időszakra számított politikai érdeklődés lineáris trendvonalai (0–100-ig terjedő skála átlagai)

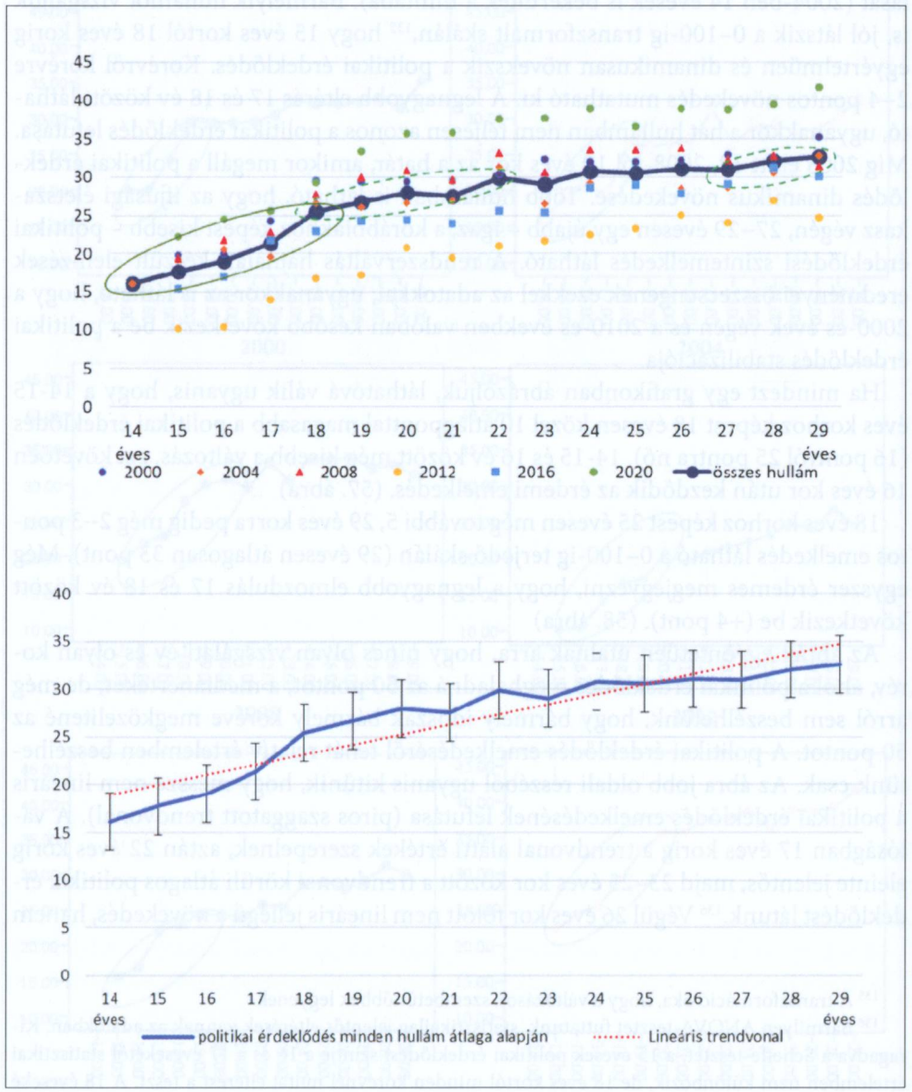

ANOVA-statisztikák: F=86.124; sig=0,000; Welsch sig = 0,000. Eta²=0,025; Linearity F = 1027,671; sig=0,000.

Forrás: Ifjúság kutatássorozat.
Saját számítás.

– a kezdeti szakaszhoz hasonlóan – ismét a várható alatt marad. A rendszerváltás elejéhez képest a 2000-es évek végén, a 2010-es években legalább egy évvel később következik be a politikai érdeklődés szintjének emelkedése, a stabilizáció pedig – különösen a vizsgált időszak végén – 19, de inkább 20 éves korra.

Egy másik, a fenti adatokat finomító kutatás is rendelkezésre áll, ahol rákérdeztek a politikai érdeklődés kialakulásának kezdő időszakára. Az Aktív Fiatalok kutatócsoport 2019-ben a nappali tagozatos egyetemistákat vizsgálta személyes megkérdezéssel, reprezentatív módon (Szabó, 2019). A magyar, nappali tagozatos egyetemisták véleménye alapján az értelmiségi fiatalok átlagosan 15,84 évesen, azaz nagyjából 16 évesen kezdenek el érdeklődni a politika iránt. Ez az életkor nagyjából lefedi a nagymintás Ifjúság kutatások eredményeit, és a 16 éves életkor kitüntetett szerepét vetíti előre.

59. ábra. Mikor, hány éves korában kezdett el először érdeklődni a közéleti (politikai) kérdések iránt? Nappali tagozatos egyetemisták. (hisztogram)

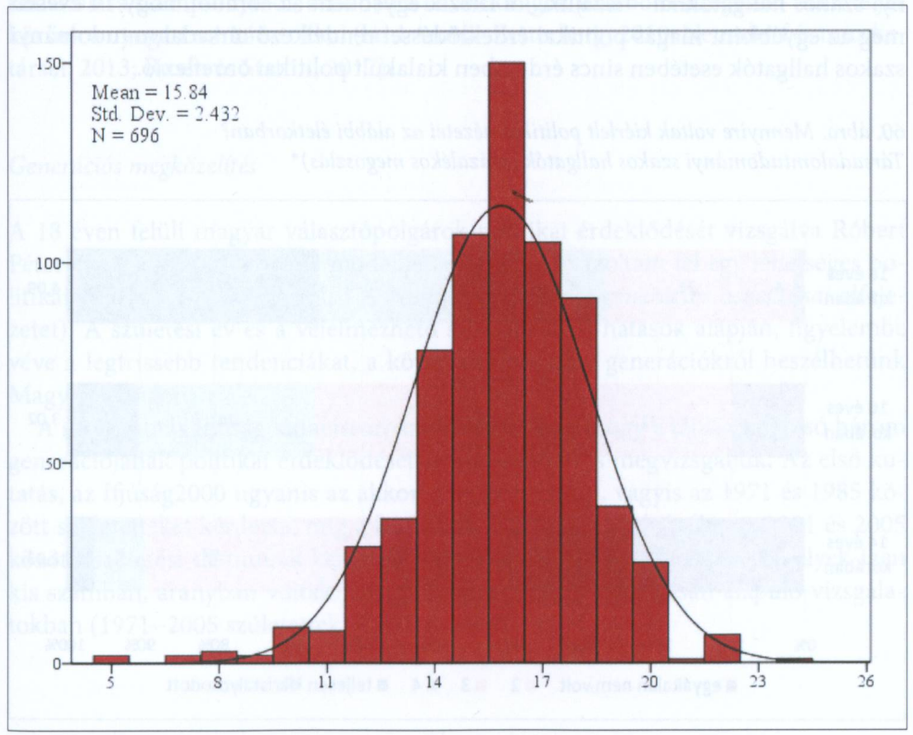

Forrás: Aktív Fiatalok Magyarországon, 2019.
Saját számítás.

Végül még egy adatsorral kívánom illusztrálni, hogy – minden valószínűség szerint – Magyarországon 16 éves kor körül kezdődik a politikai érdeklődés kialakulásának érdemi szakasza. Az ELTE ÁJK Politikatudományi Intézetben hét éve, évről évre vizsgálom a társadalomtudományi szakos hallgatók politikai érdeklődésének alakulását. A kutatás természetesen nem reprezentatív, célja oktatási jellegű, azaz az adatok illusztrációja. A társadalomtudományi szakos hallgatók ugyanis jóval reflektívebb módon tudnak viszonyulni a politikához, a politikai érdeklődéshez (erről részletesen lásd Mishra–Klein–Müller, 2023; Dostie-Goulet, 2009; Hillygus, 2005; Nie–Hillygus, 2001). Ez persze azt is jelenti, hogy érdeklődésük lényegesen magasabb, mint általában az egyetemistáké, és különösen az érintett korcsoporté. Ebben az esetben nem is ennek van jelentősége, sokkal inkább annak, hogyan látják saját politikai attitűdjeik kialakulásának folyamatát. 14, 16 és 18 éves korra vonatkozóan kerül lekérdezésre, mennyire tartja kiérleltnek a hallgató saját politikai attitűdjeit. Az alábbi ábrából jól látható, hogy 16 évesen kezd el a zöld mező jelentősen növekedni, 18 éves korukra pedig ez a folyamat lényegében – legalábbis hangsúlyozottan a társadalomtudományi szakos hallgatóknál – lezajlik. Jól látszik egyébként az ábrából, hogy 14 évesen még az egyébként magas politikai érdeklődéssel rendelkező társadalomtudományi szakos hallgatók esetében sincs érdemben kialakult politikai önreflexió.

*60. ábra. Mennyire voltak kiérlelt politikai nézetei az alábbi életkorban? Társadalomtudományi szakos hallgatók (százalékos megoszlás)**

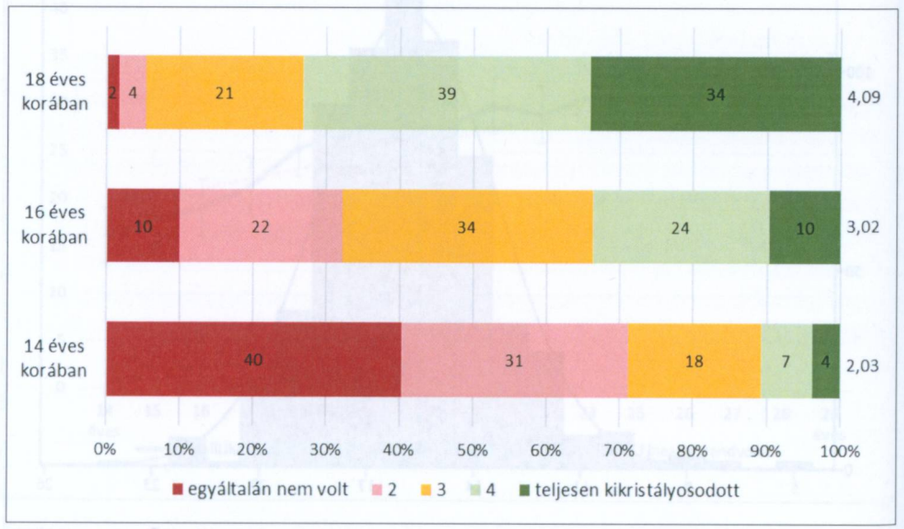

*A kutatás eredménye nem reprezentatív, illusztratív jellegű!

Forrás: ELTE társadalomtudományi szakos hallgatók kutatása. N=450.
Saját számítás.

Bárhogy, bármilyen technikával és kutatással vizsgáljuk is Magyarországon a fiatalok politikai érdeklődését, kitűnik, hogy valamikor középiskolás korukban, körülbelül 16 évesen kezdenek el érdeklődni a politika iránt. Ezek az adatok legalább egy, de a svéd modellhez képest akár két évvel későbbi kezdeti időpontra utalnak, mint a nyugat-európai fiataloknál. A stabilitás viszont hasonló korszakban, 20 éves kor után, valahol 22 évesen történik meg, de mint láttuk, egy másik életkori szituációban 28–29 évesen történhet egy kisebb elmozdulás. Neundorf és munkatársai (2013) a német fiatalokat vizsgálva 25 éves kor körülre, Russo és Stattin (2017) pedig a svéd fiatalokat vizsgálva 20 éves korig tapasztalja a politikai érdeklődés növekedését. A magyar adatok tehát a kettő közötti tartományba esnek: kissé később stabilizálódnak, mint a svéd, és kissé hamarabb, mint a német fiataloké. Az azonban világosan látszik, hogy a német és a svéd adatokhoz képest is lényegesen alacsonyabb a magyar fiatalok politikai érdeklődési szintje.

Összességében az adatok arra utalnak, hogy Magyarországon is a formatív éveknek van a legnagyobb jelentősége az ifjúsági társadalom politikai érdeklődésének kialakulása szempontjából, azonban a hasonlóságok inkább részlegesek, mint teljes körűek a nyugati mintázatokkal (lásd Amnå–Zetterberg, 2010; Neundorf és munkatársai, 2013; Russo és Stattin, 2017).

Generációs megközelítés

A 18 éven felüli magyar választópolgárok politikai érdeklődését vizsgálva Róbert Péter és Valuch Tibor (2013) modelljét alkalmazva vázoltam fel egy lehetséges politikai generációs térképet (lásd *A politikai érdeklődés generációs aspektusai* alfejezetet). A születési év és a vélelmezhető szocializációs hatások alapján, figyelembe véve a legfrissebb tendenciákat, a következő politikai generációkról beszélhetünk Magyarországon:

A nagymintás Ifjúság kutatássorozat lehetővé teszi, hogy a táblázat utolsó három generációjának politikai érdeklődését részletesebben is megvizsgáljuk. Az első kutatás, az Ifjúság2000 ugyanis az akkori 15–29 éveseket, vagyis az 1971 és 1985 között születetteket kérdezte, míg a legutolsó, 2020-as adatfelvételbe az 1991 és 2005 közötti születési dátumúak kerültek, vagyis pont azok a kohorszok, amelyek igen kis számban, arányban voltak jelen a Róbert–Valuch felosztásán alapuló vizsgálatokban (1971–2005 születettek).

32. táblázat. Politikai generációk Magyarországon és vizsgálhatóságuk a nagymintás Ifjúság kutatássorozatban

Generáció megnevezése	*Ifjúságkutatás során vizsgálható-e?*	
1935 előtt születettek – Horthy-korszak generációja	Nem	
1935–1948 között születettek – a hosszú '50-es évek generációja	Nem	
1949–1965 között születettek – a kádári konszolidáció generációja	Nem	
1966–1975 között születettek – a Kádár-korszak válságának generációja	Részben igen N=3998	
1976–1996 között születettek – permanens rendszerválságok nemzedéke	Igen N=37850	1990–1995: a transzformációs válság generációja (1976–1981 között születettek), N=10058
		1996–2010: a posztszocialista generáció (1982–1996 között születettek), N=27791
1996 után születettek – de-demokrata nemzedék	Igen N=6240	

Az óriási mintanagyság azt is lehetővé teszi, hogy a középső, összevont generációt szétbontsuk a Róbert–Valuch-féle eredeti felosztás szerint. Tehát négy politikai generáció politikai érdeklődésének változása vizsgálható: (1) a Kádár-korszak válságának generációja, (2) a transzformációs válság generációja, (3) a posztszocialista generáció és (4) a de-demokrata nemzedék. Ugyanazon módszer mentén járok el, mint *A politikai érdeklődés generációs aspektusai* alfejezetben: ha érvényesül egy-egy politikai esemény tartós szocializációs hatása, akkor az egyes politikai generációk minden időpontban nagyjából azonos politikai érdeklődést kell, hogy mutassanak, ha azonban a generációs értelmezés nem valid, akkor az egyes generációk a különböző mérésekben jelentősen változtathatják a politikai attitűdjüket. Azt tapasztaltam, hogy a kezdeti, belépő politikai érdeklődési szintek egy életen át meghatározó jelentőségűek lehetnek, mert az egyes generációk belépő és kilépő politikai érdeklődése nagyon hasonló jelleget mutatott.

33. táblázat. A politikai generációk politikai érdeklődési átlagai 2000 és 2020 között (0–100 fokú skála átlagai)

Politikai generációk	*2000*	*2004*	*2008*	*2012*	*2016*	*2020*	Egész időszak
1966–1975 között születettek – a Kádár-korszak válságának generációja*	32,72	31,80	–	–	–	–	32,51
1976–1981 között születettek – a transzformációs válság generációja	30,60	28,91	32,17	–	–	–	30,22
1982–1995 között születettek – posztszocialista generáció	23,64	24,51	29,12	20,61	27,53	39,07	26,73
1996 után születettek – de-demokrata nemzedék	–	–	–	10,17	20,44	31,56	26,36
Átlag	29,76	27,17	29,84	19,98	25,47	34,95	27,88

*Az 1966 és 1970 közötti születettek nem kerültek a vizsgálatba.

Statisztikák:

	2000	*2004*	*2008*	*2012*	*2016*	*2020*	*Teljes időszak*
F	67,308	38,376	19,441	64,685	102,469	111,470	80,231
Sig.	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Eta^2	0,015	0,008	0,002	0,009	0,014	0,016	0,005

Forrás: Ifjúság kutatássorozat.
Saját számítás.

A 33. táblázat több fontos eredményt jelez. Egyrészt ezek az átlageredmények jelentősen eltérnek a 11. táblázatnak a felnőtt népesség 1992-re, 2002-re 2012-re és 2021-re vonatkoztatott adataitól, így ezeket ilyen módon nem érdemes összehasonlítani – különösen a de-demokrata nemzedékét.

Másrészt kétségtelen, hogy a Kádár-korszak válságának generációja, amikor mérhető volt (2000 és 2004), a legmagasabb és stabil politikai érdeklődési átlagot mutatta, ugyanakkor érdemes jelezni, hogy mindkét mérési időpontban ők voltak a legidősebbek. A transzformációs válság generációja nagyon hasonlóan viselkedett, mint az eggyel idősebb politikai nemzedék. Megőrizve belépő érdeklődési átlagát, mindhárom időablakban (2000, 2004 és 2008) 30 pont körüli átlagot mutatott úgy, hogy kezdetben kicsit alatta, az utolsó mérésnél pedig kicsit felette szóródott. A Kádár-korszak válságnemzedékéhez képest a kilépő érdeklődés egy hajszállal még magasabb is volt. Ennek a két generációnak az idősebb tagjai még a Kádár-korszakban vagy épp az 1989/1990-es rendszerváltás legválságosabb időszakában szocializálódtak, a 15–29 évesek között relatíve magasnak és stabilnak számító politikai érdeklődésük innen is eredhet.

A posztszocialista politikai generáció belépő politikai érdeklődése statisztikailag szignifikáns módon alacsonyabb volt, mint az idősebbeké (23,64 átlag-

pont).[137] Ez az első nemzedék, amelynek érdeklődési szintjére nem érvényes a kezdeti érdeklődés változatlansága. Adatfelvételről adatfelvételre 5, esetenként 10 pontos, sőt azt meghaladó mozgások regisztrálhatók az 1982 és 1995 között születettek körében. Az adatok annyira nagy eltéréseket mutatnak, hogy a biológiai idősödés és az életciklus elmélete sem támasztható alá. Kétségtelen, hogy ennek a generációnak a legfiatalabb tagjai is 2020-ban már a húszas éveik vége felé jártak, tehát a társadalmi beilleszkedésük és életciklusuk másik szintjén tartottak, mint 10 évvel korábban, de a 2012 és 2020 közötti közel 20 pontnyi eltérés magyarázatára nem vállalkozhatunk.

A legfiatalabbak, az 1996 után születettek szocializációja 2010-ben kezdődött (akkor voltak 14 évesek). Ennek megfelelően a belépő politikai érdeklődésük minden nemzedéket és minden adatfelvételi időpontot mérve a legalacsonyabb volt 2012-ben (10 átlagpont). Ezt követően azonban egy atipikus jelenség figyelhető meg az Orbán-rezsim időszakában szocializálódó fiatalok vonatkozásában: mérésről mérésre jelentősen, 10-10 átlagpontokkal emelkedett a politikai érdeklődésük. Ez a politikai generáció az egyetlen, amely kezdeti politikai érdeklődési szintjét nem tartotta meg tartósan, hanem az időben előrehaladva növelte azt, és a legutolsó mérés során a Kádár-korszakban szocializálódottak politikai érdeklődési átlagát mutatta. Természetesen ökológiai tévkövetkeztetés lenne ezekből az adatokból túlzott következtetéseket levonni, mindenesetre a de-demokratizálódó nemzedék politikai érdeklődésének ilyen változását érdemes más kutatások segítségével tesztelni, illetve a későbbiekben nyomon követni.

A nagymintás ifjúságkutatások eredményeit figyelembe véve nehezen tartható a generációs stabilitás elmélete. Van két nemzedék, amely hasonló jellegzetességekkel rendelkezik, kettő viszont eltér egymástól és a korábbi generációktól is. A belépő nemzedékek életében bekövetkező politikai szocializációs hatások tartóssága – szemben a korábbi fejezetben leírtakkal – igencsak kérdéses az 1982–1995 között születettek, azaz a posztszocialista generáció és az 1996 után születettek, tehát a de-demokrata nemzedék vonatkozásában.

AZ ELSŐDLEGES POLITIKAI SZOCIALIZÁCIÓS ÁGENSEK ÉS A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS KAPCSOLATA

A szakirodalmi tapasztalatokat figyelembe véve az alábbiakban a három legfontosabb szocializációs ágens, a család, a kortársak és az iskola/iskolarendszer hatásait elemzem a politikai érdeklődésre. Nagyon fontos, hogy ismételten hangsúlyozzam: nem általában a politikai szocializációs folyamatokat és mechanizmusokat tanulmányozom, hanem kifejezetten a politikai érdeklődést elősegítő vagy azt korlátozó

[137] A Scheffe- és az LSD-teszt szignifikáns eltérést mutat a másik két generációtól $p \leq 0{,}000$ szinten.

folyamatokat. Először a családot mint a legfontosabb, meghatározó politikai szocializációs ágenst vizsgálom, majd a kortársakat. A fejezet harmadik témája a magyar iskolarendszer, az iskolák politikai érdeklődést befolyásoló mechanizmusai.

A szakirodalmi fejezetben jó néhány irodalmi hivatkozáson keresztül bizonyítottam, hogy a három legfontosabb ágens esetében a politikáról szóló kommunikációt, vitát tekintik a meghatározó hatásmechanizmusnak – tehát azt, hogy a fiatal a családi környezetében, a baráti, ismerősi kortárskapcsolataiban és az iskolarendszer különböző szintjein mennyit, hogyan és kivel beszélget a politikáról. Ebben az értelemben vizsgálódásom ténylegesen szűkebb körű a politikai szocializációs elméletek perspektíváján.

A család szerepe a politikai érdeklődés kialakulásában

A CSALÁD POLITIKAI SZOCIALIZÁCIÓS FUNKCIÓJA

A család, mint elsődleges politikai szocializációs ágens döntő szerepe a fiatalok alapvető identitásának kialakulásában nem szorul különösebb bizonyításra. A korai időszakban még csak tudattalan mintakövetésről beszélhetünk – az apám büszke arra, hogy magyar, ezért én is az vagyok –, később, a 18 éveseknél pedig már megszilárdult, leginkább az apa[138] politikai nézetein keresztül átöröklődő, stabil identitásmintázatról (Csákó, 2011: 9; 2012: 4).

Jennings és munkatársai (2009) alapján általánosan elfogadott tétel, hogy minél határozottabb, következetesebb, homogénebb a szülők politikai nézetrendszere, annál valószínűbb, hogy a generációs átörökítési ciklus révén a gyerek politikai kultúrája, gondolkodásmódja és politikai preferenciája saját felnőttkorában hasonló lesz a szülőkéhez (Jennings–Niemi, 1968; Jennings és munkatársai, 2009; Rico–Jennings, 2012). Már csak azért is, mert a politikai szocializáció három formája (Percheron, 1999a, 1999b, 1999c) közül a politikai nyelv elsajátításában a családok kiemelkedő szerepet játszanak. A politikai szocializáció fundamentuma tehát a család, az adott rendszer által működtetett iskola nem az identitás legmélyebb rétegeihez, hanem a politikával kapcsolatos formális és informális mechanizmusok, eljárásmódok, információk elsajátításához járul hozzá (Farnen, 2003; Almond–Powell, 2006; Csákó, 2012). Álláspontom szerint a politikai érdeklődés kialakulásához tehát a család erőteljes hatása nélkülözhetetlen, ugyanakkor a demokráciával, a politikusokkal vagy a

[138] Ezzel kapcsolatban van egyébként vita a szakirodalomban. Rico és Jennings katalán fiatalok identitását vizsgálva kimutatja, hogy a nemzeti identitás a lányoknál inkább az anya, a fiúknál inkább az apa véleménye alapján formálódik (Rico–Jennings, 2012). A katalán fiatalokról szóló kutatás egyébként más szempontból is fontos tanulságokkal szolgál számunkra, hiszen ebben az esetben egy kisebbségi létben – területi autonómiában – élő népcsoport szocializációjáról van szó.

rendszer működésével kapcsolatos vélekedéseket már nem feltétlenül az elsődleges szocializációs ágens befolyásolja.

A családok szocializációs funkciói közül a politikai szocializáció és azon belül a politikáról való kommunikáció csak az egyik, még ha kitüntetett jellegű is. Van Deth (1990) programalkotó tanulmánya óta a politikai érdeklődéssel foglalkozó irodalom központi állítása, hogy a családokon belül zajló politikai szocializációs folyamatok erősen összefüggnek a kulturális tőke birtoklásával és átadásával. Ott nyílik nagyobb tér a politikáról szóló kommunikációra, majd ebből következőleg ott indulnak be a Jennings és munkatársai által nagyon világosan rögzített politikai szocializációs folyamatok, ahol a család magasabb kulturális tőkével rendelkezik.

Pierre Bourdieu (1978; 1986; 1998) alapján a kulturális tőke három formáját különböztetjük meg. A bensővé tett, életünk során önmagunk által megszerzett kulturális tudást; a tárgyiasult kulturális tőkét, azaz azokat a tárgyakat, amelyek a kulturális tőke hordozói; végül pedig a kulturális tőke intézményesült formái az igazolások, okiratok, amelyeket az állam jóváhagy, elismer, és így mentesíti birtokosát a tudás bizonyításának folyamatos kényszere alól. Ebből a három kulturális tőkefajtából a kibocsátó családok vonatkozásában a legegyszerűbb a szülők iskolázottsági szintjét, egész pontosan a legmagasabb befejezett iskolai végzettséget megvizsgálni.

Az Ifjúság nagymintás kutatások különböző hullámai alapján a magyar fiatalok politikai érdeklődése a kibocsátó családban élő szülők iskolázottsága alapján nagyon jellegzetes – egyébként a nemzetközi szakirodalommal megegyező – tendenciát mutat. Minél magasabb az anya vagy az apa iskolai végzettsége, annál magasabb lesz a fiatal politikai érdeklődése. Az összefüggés teljesen lineáris és független attól, hogy melyik hullámot vizsgáljuk (jelen esetben az egész vizsgálatra vonatkozó adatot mutatjuk be).

Az alábbi táblázat arra is utal, hogy az anya és az apa iskolai végzettsége érettségi szintig lényegében azonos politikai érdeklődési átlagot eredményez, míg a diploma esetében azoknál, akiknek az édesapja/nevelőapja is diplomás, valamivel magasabb a politikai érdeklődés, mint akiknél az anya diplomás. Más a helyzet, ha mindkét szülő hasonló iskolázottsági szintű, kissé leegyszerűsítő módon a kulturális tőke azonos szintjét képesek tovább örökíteni. Ha mindkét szülő diplomás, akkor a legmagasabb a fiatal politikai érdeklődése (37,17 átlagpont). Ilyen körülmények között a család kulturális tőkéje hatványozottan érvényesül, ez pedig az apa iskolázottságánál is magasabb politikai érdeklődést vindikál.

34. táblázat. A fiatal politikai érdeklődési szintje az anya, illetve az apa legmagasabb befejezett iskolai végzettsége alapján (0–100-ig terjedő skála átlagai)

Fiatal végzettsége	*Anya legmagasabb befejezett iskolai végzettsége*	*Átlagtól való eltérés, anya*	*Apa legmagasabb befejezett iskolai végzettsége*	*Átlagtól való eltérés, apa*	*Anya és apa együttes iskolázottsága**	*Átlagtól való eltérés, szülő*
Nyolc osztály	21,72	–6,33	21,26	–6,85	23,83[1]	–4,36
Szakmunkásképző, szakiskola	26,52	–1,53	26,69	–1,44	29,95[2]	1,76
Érettségi	30,74	+2,69	30,89	+2,76	34,11[3]	+5,92
Diploma	35,56	+7,51	36,28	+8,15	*37,17*[4]	+8,97
Összesen	**28,05**		**28,13**		**28,19**	

*1: anya, apa legfeljebb szakmunkás; 2: anya, apa legfeljebb érettségizett; 3: legalább egyik szülő diplomás; 4: mindkét szülő diplomás.

Forrás: Ifjúság kutatássorozat.
Saját számítás.

Családon belüli, politikáról szóló kommunikáció

A nagymintás ifjúságkutatási sorozat két hullámában, 2016-ban és 2020-ban is 8000 fős, teljes mintán került lekérdezésre a családon belüli politikai kommunikáció gyakorisága. Az adatok tendenciájukban hasonló eredményt mutatnak. Mindkét hullámban ugyanis túlnyomó, döntő többségben azok a fiatalok találhatók, akik alkalmanként szoktak otthon, a családban politikai kérdésekről beszélgetni (63 százalék), a gyakran beszélgetők aránya mindössze 10 százalék körüli. 2016 és 2020 között kis mértékben ugyan, de emelkedett a közéleti témákat otthon rendszeresen megbeszélő 15–29 évesek aránya (8-ról 11 százalékra), ám ezt az emelkedést semmiképp sem szabad túlinterpretálni. Ezek az eredmények nagyban megerősítik a közép-európai fiatalok körében készített kutatás eredményeit, hiszen ott látható volt, hogy épp a magyar 15–29 évesek politikai beszélgetése az egyik legalacsonyabb a közép-európai régióban.

A kibocsátó családok kulturális tőkéje alapján az várható, hogy a magasabb tőkével rendelkező családokban magasabb a politikai beszélgetések aránya, és ez valóban így is van, csak éppen nem olyan mértékű a különbség, mint azt előzetesen várni lehetett. Jól látható az alábbi táblázatból, hogy a lépcsőzetes elmozdulások csak a fiatal saját legmagasabb befejezett iskolai végzettsége vonatkozásában érvényesülnek. A politikai beszélgetések tehát ott gyakoribbak, ahol magának a fiatalnak az iskolai végzettsége magas. Az ábra alatti statisztikák erre bizonyítékul is szolgálnak. A magasabb iskolázottságú, különösen a diplomás anyák és leginkább a diplomás apák esetében a rendszeres politikai beszélgetés kétségtelenül gyakoribb, de még ott is csak 13–14 százalékokról beszélünk.

35. táblázat. Milyen gyakran szokott Ön a családjával közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról beszélgetni? (százalékos megoszlás az összes válaszadó körében)

	Beszélgetés gyakorisága	*Nyolc osztály*	*Szakmunkásképző, szakiskola*	*Érettségi*	*Diploma*
Anya	soha	35	25	26	20
	alkalmanként	55	66	64	66
	rendszeresen	10	8	10	13
Apa	soha	36	24	27	21
	alkalmanként	54	67	64	65
	rendszeresen	10	8	9	14
Fiatal	soha	38	26	22	15
	alkalmanként	54	67	67	70
	rendszeresen	8	7	11	15

A kétdimenziós kereszttáblához tartozó statisztikák:

	Pearson R^2	*Asymp. Sig. (2-sided)*	*Cramer's V*
Anya	152.341	,000	,075
Apa	175.276	,000	,082
Fiatal	437.908	,000	,126

Forrás: Ifjúság kutatássorozat.
Saját számítás.

Magyarországon az adatok alapján ugyanis a kulturális tőkével való ellátottság kevéssé a rendszeres politikai beszélgetések gyakoriságát növeli meg, hanem azt, hogy egyáltalán esik-e szó a családban társadalmi, közéleti kérdésekről vagy sem: a „soha" kategóriát választók arányát csökkenti tehát, és nem a „rendszeres"-ét növeli. Az anya iskolázottsága esetében a legfeljebb nyolc osztály és a diploma között 10 százalékpont (30 százalékáról 20 százalékra), az apánál ugyanebben a kategóriában 15 százalékpont a csökkenés (36%-ról 21%-ra). Értelemszerűen a saját megszerzett iskolai végzettség még nagyobb különbségekhez vezet: a legfeljebb nyolc osztályt végzett fiatalok családjában 38 százalék azok aránya, akik soha nem beszélgetnek a politikáról, a diplomásoknál már csak 15 százalék. A különbség tehát 23 százalékpont.

A szakirodalom fontos állítása, hogy a következetes és konzisztens, ugyanakkor gyakori kommunikációra épülő családi politikai szocializáció nagyon hatékonyan tud működni (Jennings és munkatársai, 2009). Ezen hipotézisből kiindulva joggal várható, hogy ha mindkét szülő diplomás, szignifikánsan eltérő eredményeket mutatnak az adatok. De ez a feltételezés a kulturális tőke alapján nem egészen támasztható alá. Ha mindkét szülő diplomás, akkor is a családok 19 százalékában egyáltalán nincs szó közéleti, politikai kérdésekről, a témát rendszeresen megbeszélők aránya

pedig mindössze 1 százalékkal magasabb (14%), mint ahol csak az egyik szülő diplomás. A kiemelkedően magas objektív kulturális tőkével rendelkező családok tehát lényegesen nem különböznek az átlagos diplomás családoktól (vagyis ahol csak az egyik szülő diplomás).

Összességében, a diplomás családokban zajló politikai szocializációs folyamatok inkább azt segíthetik elő, hogy – szemben az alacsony végzettségűekkel – valamennyit azért időről időre beszélgessenek a családok a közéleti problematikáról. Különösen igaz ez a különböző életkori csoportokban. A 64. ábra alapján a politikai beszélgetések gyakorisága 15 éves korról 16 éves korra nő meg látványosan, ami ismételten a politikai érdeklődés kialakulásának döntő időszakára hívja fel a figyelmet. 16 éves kortól egyenletesen növekszik a politikai beszélgetés gyakorisága egészen 21 éves korig, amikor is megtorpan, és elkezd csökkenni, illetve később stagnálni. 21 éves kortól mintha a családok politikai szocializációs funkciója hátrább sorolódna, hogy más ágensek, minden bizonnyal a kortársak (barátok, romantikus partnerek) vegyék át a funkciójukat. Érdemes emlékeztetni, hogy Jennings és Stoker (2001, 2004) nevéhez kötődik az „alvó állampolgári időszak" kifejezés, amely azt jelenti, hogy a középiskolai és egyetemi időszakot követően az állampolgárrá válásnak egy rövid szünete következik, amikor a fiatalok az élet más, személyesebb, az életvilághoz inkább kötődő tevékenységekkel foglalatoskodnak. A leíró statisztikai adatok Jennings és Stoker álláspontjához hasonló tendenciákra utalnak.

A 61. ábra jelzi azt is, hogy ténylegesen nagyon alacsony politikai beszélgetési gyakoriságokat látunk korévenként, mert a modellben a 0 érték azt jelenti, hogy sohasem beszélgetnek a családok a közéleti kérdésekről, az 1 azt, hogy alkalmanként beszélgetnek, a 2 pedig, hogy rendszeresen beszélgetnek. Egyetlen olyan korév sincs, ahol a magyar fiatalok családi politikai beszélgetése meghaladná az 1-es átlagértéket. Az egész mintában a kérdezettek 27 százaléka sohasem, 10 százaléka pedig rendszeresen beszél politikai kérdésekről.

Ezek után persze kérdés, milyen kapcsolat mutatható ki egyáltalán a magyar fiatalok politikai érdeklődése és a családok politikai beszélgetése között. A korrelációs együttható értéke jóindulattal sem utal közepes kapcsolatra (r=0,269**), vagyis a politikai érdeklődés és a családi politikai kommunikáció minden várakozással ellentétben kevéssé szorosan jár együtt. Ez az adat látszólag ellentmond a közép-európai fiatalok vonatkozásában közöltekkel. A fejezetben azt állítottam ugyanis, hogy épp Magyarországon a legmagasabb az együtt járás a politikai beszélgetések és a politikai érdeklődés között. Az ellentmondás azonban feloldható, ugyanis a FES-kutatás együtt vizsgálta a családi és a baráti beszélgetések gyakoriságát, nem volt lehetőség a két típus szétszálazására. A magyar nagymintás adatokból arra lehet következtetni, hogy a család szerepe ebben a hatásmechanizmusban kevéssé meghatározó. Ezt a feltételezést a későbbiekben regressziós modellek segítségével tesztelni fogom.

61. ábra. Milyen gyakran szokott Ön a családjával közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról beszélgetni? – korévenként (százalékos megoszlás)

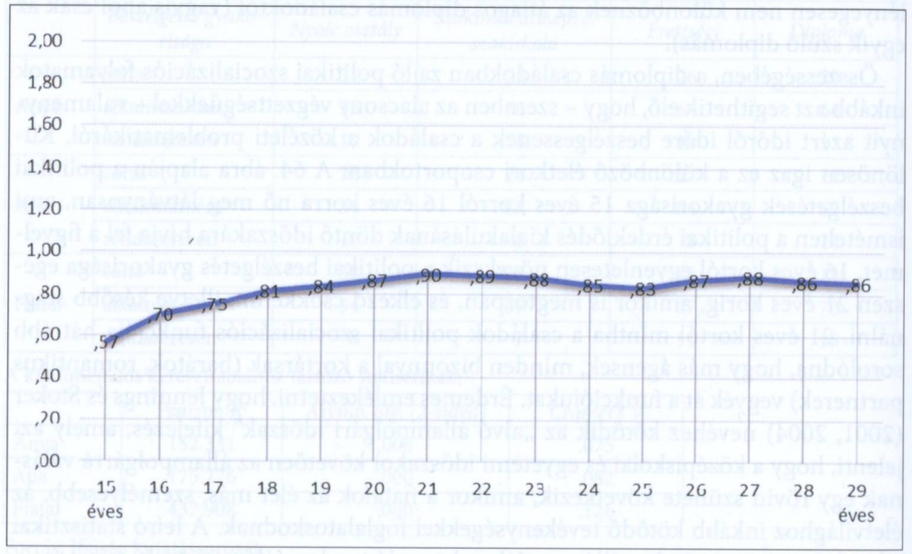

Az ANOVA-statisztikák: F-próba: 19,427, sig: ,000; eta²:0,019. Linearity: 123,771, sig: ,000. Az ANOVA Sheffe-teszt egyébként azt mutatja, hogy p≤0,05 szinten 18 év felett már nincs statisztikai eltérés a családi politikai beszélgetések gyakoriságában.

Forrás: Ifjúság kutatássorozat.
Saját számítás.

Az alábbi ábrából kitűnik a kapcsolat jellege. Kétségtelen, hogy akik otthon a családban sohasem beszélgetnek politikáról, azoknak az 59 százalékát egyáltalán nem, további 14 százalékukat pedig kevéssé érdekli a politika. Ez a két csoport együttesen a nem beszélgetők háromnegyedét teszi ki. Ebben a kategóriában mindössze 1 százalékos arányt képviselnek a politikai érdeklődők (csak a tények kedvéért: 13 721 válaszolóból mindössze 43 fő, akiknél esetleg felvethető a kérdéssel kapcsolatos értelmezési probléma).

A családi politikai beszélgetések jelentősége ott érhető tetten, hogy már az alkalmi rendszerességű beszélgetések esetében is közel a felére esik vissza a politika iránt egyáltalán nem érdeklődők aránya (59 százalékról 32 százalékra). A változás második szintje, hogy megnövekszik a közepesen érdeklődők aránya (32 százalék). Ezek az eredmények azt jelezhetik, hogy *az alkalmi jellegű beszélgetés a szituatív jellegű politikai érdeklődés kialakulását segítheti elő.*

A rendszeres családi politikai diskurzus nem jár automatikusan magas politikai érdeklődési szinttel, de legalább lecsökken a politikát elutasítók aránya (19 százalék). Az otthon, családi körben politikáról beszélgetők egytizedét érdekli nagyon, további 21 százalékát pedig inkább a politika, azaz a 10 százaléknyi, otthon rendszeresen érdeklődő fiatal egyharmadából válhat/válik politika iránt erősen érdeklődő 15–29 éves. *A családi politikai kommunikáció tehát nélkülözhetetlen, de nem kizárólagos forrása a politikai érdeklődés kialakulásának és formálódásának.*

62. ábra. A családi politikai beszélgetések gyakorisága és a politikai érdeklődés (százalékos megoszlás)

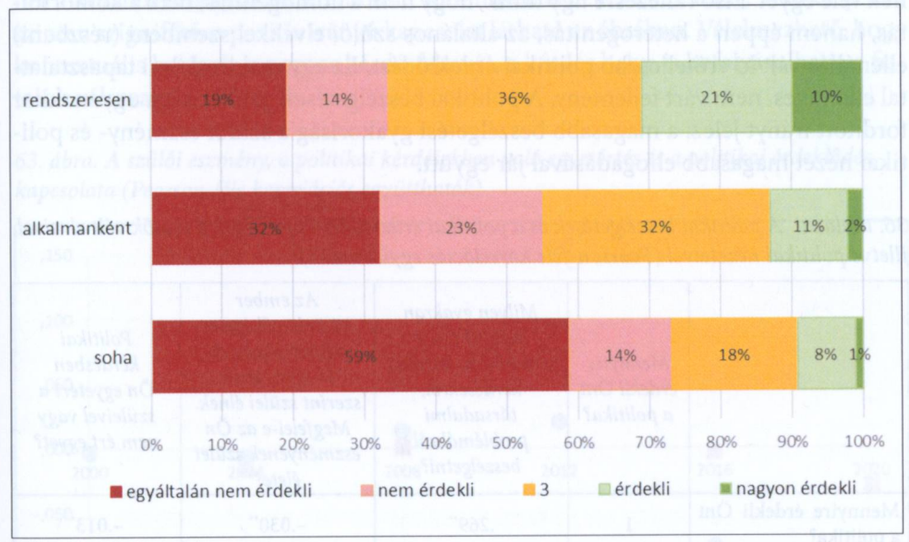

Forrás: Ifjúság kutatássorozat.
Saját számítás.

Azt, hogy mennyire homogének a szülők politikai nézetei, a nagymintás ifjúságkutatások alapján nem tudjuk megmondani. Egyébként is, ha nem generációs kutatásból szerzett adatokról beszélünk, problémás a kérdésfeltevés, mert mindenképpen erős torzítást tartalmaz: a fiatalnak kell megítélnie a szülei politikai nézeteit, gondolkodásmódját. Ezért inkább azt vizsgálta minden hullámban a nagymintás ifjúságkutatás, hogy a fiatal egyetért-e azokkal az alapelvekkel, ahogy szülei élnek, valamint 2016-ban és 2020-ban azt, hogy politikai kérdésekben egyetért-e szüleivel.

Az eddigi elemzések legérdekesebb eredménye, hogy korrelációk szintjén a szülőkkel való egyetértés vagy annak hiánya, bár szignifikáns összefüggést jelez, valójában alig áll kapcsolatban a politikai érdeklődéssel (r=–0,030 és –0,013). Annak ellenére, hogy a nemzetközi szakirodalom alapján a karakteres és egységes szülői életeszmény, valamint a mindkét szülő által vallott politikai nézetek, azaz a homogén politikai szocializáció erősíti a fiatalok politikai érdeklődésének kialakulását,

Magyarországon a politikai érdeklődés nem azoknál a fiataloknál magasabb, akik teljes mértékben egyetértenek a szülői elvekkel, hanem pont azoknál, akik nem értenek vele egyet. Első ránézésre úgy tűnik, hogy nem a homogenitás, nem a konformitás, hanem éppen a heterogenitás, az általános szülői elvekkel szembeni (részbeni) ellenállás vált ki erőteljesebb politikai érdeklődést. Ez egy szakirodalmi tapasztalattal ellentétes, nem várt fejlemény. A politikai beszélgetések gyakorisága ugyanakkor fordított irányt jelez: a magasabb beszélgetési gyakoriság a szülői eszmény- és politikai nézet magasabb elfogadásával jár együtt.

36. táblázat. A politikai beszélgetések és a politikai érdeklődés kapcsolata a szülők vélt elveivel, illetve politikai nézeteivel (Pearson-féle korrelációs együtthatók)

	Mennyire érdekli Önt a politika?	*Milyen gyakran szokott Ön a családjával közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról beszélgetni?*	*Az ember különbözőképpen ítélheti meg azt, amilyen elvek szerint szülei élnek. Megfelel-e az Ön eszményének szülei élete?*	*Politikai kérdésben Ön egyetért a szüleivel vagy nem ért egyet?*
Mennyire érdekli Önt a politika?	1	.269**	−.030**	−.013*
Milyen gyakran szokott Ön a családjával közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról beszélgetni?		1	.147**	.156**
Az ember különbözőképpen ítélheti meg azt, amilyen elvek szerint szülei élnek. Megfelel-e az Ön eszményének szülei élete?			1	.326**
Politikai kérdésben Ön egyetért a szüleivel vagy nem ért egyet?				1

Forrás: Ifjúság kutatássorozat.
Saját számítás.

Ezeknek a nemzetközi szakirodalommal nem teljesen egyező adatoknak a magyarázatához részletesebb, többváltozós statisztikák lefuttatására van szükség. A nagymintás kutatások lehetővé teszik, hogy hullámról hullámra megvizsgáljuk a szülői nézetekkel való egyetértés és a politikai érdeklődés kapcsolatát. A 63. ábra adatai alapján 2016-ig nincs statisztikai kapcsolat a szubjektív politikai érdeklődés és a vélelmezett szülői alapelvekkel, valamint politikai kérdésekkel való egyetértés között. 2016-ban és 2020-ban viszont a szülői életeszmények és 2020-ban már a politikai

kérdések esetében is statisztikailag szignifikáns, negatív korrelációk mutathatók ki. Nem teljesen világos azonban, hogy mindezeket az összefüggéseket miért nem lehet a korábbi időszakokra kimutatni. Különösen érdekes 2012 esete, amikor p≤0,1 szinten szignifikáns pozitív irányú kapcsolat látható az ábrában. Vélelmezhető, hogy kontextuális hatások, a pontos kérdésfeltevés, a kérdés helye is befolyásolhatja a fiatalok válaszait.

63. ábra. A szülői eszmény, a politikai kérdésekben való egyetértés és a politikai érdeklődés kapcsolata (Pearson-féle korrelációs együtthatók)

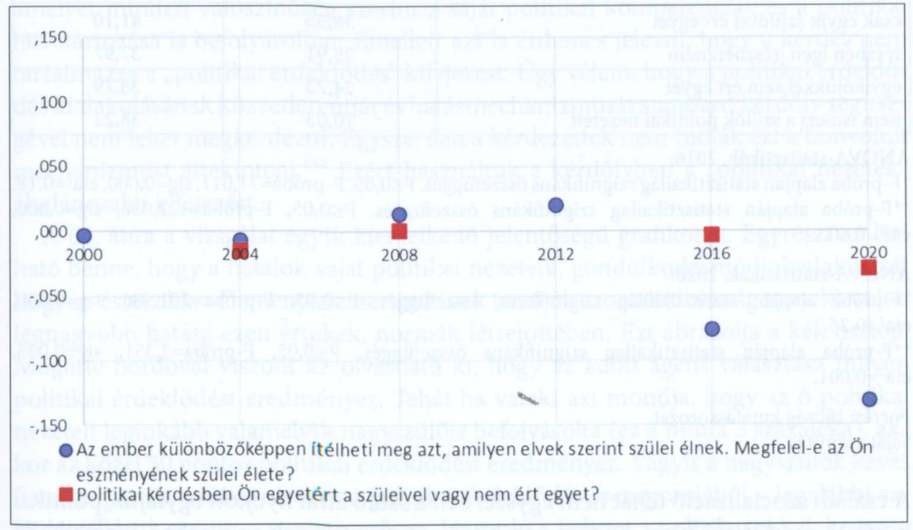

P≤0,05 szinten szignifikáns a korreláció 2016-ban és 2020-ban az életeszmények vonatkozásában.
P≤0,05 szinten szignifikáns a korreláció 2020-ban a politikai kérdések vonatkozásában.

Forrás: Ifjúság kutatássorozat.
Saját számítás.

2016-ban és 2020-ban lehetőség nyílt részletesebben megvizsgálni a politikai kérdésekkel való egyetértés belső struktúráját. A 35. táblázat arra utal, hogy annak a fiatalnak nagyobb a politikai érdeklődése, aki csak az egyik szülőjével ért egyet politikai kérdésekben (36,55; 41,10 átlagpont), azaz van, aki valamilyen módon orientálja nézeteit, vagy van, akivel szemben megfogalmazhatja saját politikai álláspontját. Csákó Mihály (2011) alapján azt feltételezem, hogy a magyar fiataloknál ez a személy az apa. Ő orientálja a fiatalokat, vele szemben vagy hozzá mérve alakítják ki véleményüket a 15–29 évesek. A mindkét szülővel való egyetértés ehhez képest csökkenti a politikai érdeklődést, amely akkor a legkisebb, ha a fiatal nem ismeri a szülei politikai nézeteit (10,03; 38,22).

37. táblázat. A politikai érdeklődés (0–100 fokú skála) és a szülői elvek, valamint a politikai kérdésekkel való egyetértés kapcsolata 2016-ban és 2020-ban (ANOVA, átlagok)

	2016	*2020*
Szülői alapelvek**		
egyetért	24,91	33,38
részben igen, részben nem	23,25	34,18
nem ért egyet	**33,99**	**44,80**
Politikai kérdések**		
mindkét szülővel egyetért	28,00	37,33
csak egyik szülővel ért egyet	**36,55**	**41,10**
részben igen, részben nem	25,91	37,97
egyikőjükkel sem ért egyet	24,73	38,79
nem ismeri a szülők politikai nézeteit	10,03	38,22

ANOVA-statisztikák, 2016:
*F-próba alapján statisztikailag szignifikáns összefüggés. P≤0,05, F-próba=71,011, sig=0,000, eta²=0,18.
**F-próba alapján statisztikailag szignifikáns összefüggés. P≤0,05, F-próba=122,038, sig=0,000, eta²=0.60.

ANOVA-statisztikák, 2020:
*F-próba alapján statisztikailag szignifikáns összefüggés. P≤0,05, F-próba=101,986, sig=0,000, eta²=0,26.
**F-próba alapján statisztikailag szignifikáns összefüggés. P≤0,05, F-próba=3,351, sig=0,035, eta²=0.001.

Forrás: Ifjúság kutatássorozat.
Saját számítás.

A családi szocializáció tehát nem egyszerűen a szülő által nyújtott egyfajta „politikai kínálat" meglététől függ, hanem egy kiválasztott szülőnek van ebben kiemelkedő szerepe. Látható azonban az is, hogy ha egyikőjükkel sem ért egyet a fiatal politikai kérdésekben, az inkább kedvezőtlenül hat a politikai érdeklődésre. Úgy tűnik, hogy a politikai nézetek teljes elutasításakor a magyar fiataloknál nem az az általános reakció, hogy ellenállnak, hanem inkább túllépnek a szülőkön, és általában a politikai kérdésekkel szemben is közömbössé, közönyössé válnak. A svéd szocializációs modellben ebben az esetben a politikai viták felerősödése történik a családban, míg Magyarországon erre nem látni empirikus bizonyítékot. Akik ugyanis rendszeresen beszélgetnek otthon a családban politikai, közéleti kérdésekről, kétharmados arányban egyet is értenek a szüleikkel, míg a legfeljebb egy szülővel egyetértők aránya 15%.

Az alkalmankénti beszélgetőknél 50 százalék alá csökken (47 százalék) a mindkét szülővel való egyetértés, viszont 31 százalékra nő a részbeni egyetértés, emellett pedig 1-2 százalékról 11 százalékra nő a teljes elutasítás aránya, és 29 százalékra azoké, akik nem ismerik szüleik politikai nézeteit. A politikai beszélgetések tehát inkább homogenizálják, míg azok hiánya a politikai közömbösség irányába tolja a fiatalokat.

A 2020-as hullám két plusz szempont bevonását is lehetővé teszi. Kérésemre – igaz, 2000-es almintán, de – lehetőség nyílt annak vizsgálatára, hogy a fiatalok politikai szocializációja milyen önreflexív elemekkel rendelkezik, illetve milyen ideológiai beállítódásúnak vélik édesapjukat/nevelőapjukat. Mindkét esetben szükséges felhívni a figyelmet egy nem mérhető, de tudott, erős torzító hatásra. A fiatalnak kell megítélnie a saját politikai szocializációs fejlődését és azt is, hogy saját tudása és benyomásai szerint milyen ideológiai beállítódású az édesapja/nevelőapja (baloldali–jobboldali, mérsékelt–radikális és liberális–konzervatív skálákon). Különösebben az apa ideológiai hovatartozásának megítélése lehet közvetett, vélelmezett, amelyet minden valószínűség szerint a saját politikai kompetenciák és a politikai hovatartozása is befolyásolhat. Emellett azt is érdemes jelezni, hogy a kérdés nem tartalmazza a „politikai érdeklődés" kifejezést. Úgy vélem, hogy a politikai érdeklődés kialakulásának közvetlen útját és hatásmechanizmusát standard kérdőív segítségével nem lehet megkérdezni. Egyszerűen a kérdezettek nem tudják ezt a bonyolult mechanizmust áttekinteni.[139] Ezért használtuk a kérdőívben a „politikai nézetek" általánosabb kifejezést.

A 64. ábra a vizsgálat egyik kiemelkedő jelentőségű grafikonja. Egyrészt az látható benne, hogy a fiatalok saját politikai nézeteik, gondolkodásmódjuk alakulását hogyan értékelik: véleményük szerint kinek (melyik szocializációs ágensnek) volt a legnagyobb hatása ezen értékek, normák létrejöttében. Ezt ábrázolja a kék oszlop. Mögötte bordóval viszont az olvasható ki, hogy az adott ágens választása milyen politikai érdeklődést eredményez. Tehát ha valaki azt mondja, hogy az ő politikai nézeteit leginkább valamelyik nagyszülője befolyásolta (ez a minta 3 százaléka), akkor az közel 50 pontos politikai érdeklődést eredményez. Vagyis a nagyszülők kevés fiatalra hatnak, azokra viszont a politikai érdeklődés szempontjából – legalábbi saját bevallásuk szerint – nagyon erősen. Hasonló a helyzet a politikusokkal: kevesen állították, hogy a legerősebben befolyásolták politikai nézeteiket, de akikét befolyásolta, azoknál a politikai érdeklődés jelentősen magasabb, mint az átlagos politikai érdeklődés.

[139] Hasonló ez ahhoz, amikor megkérdezzük, hogy saját politikai nézeteire a média (televízió, rádió, sajtó) mekkora hatással van. Erre a kérdésre a kérdezettek többsége a „mérsékelt" vagy „semekkora" választ adja, pedig nyilvánvaló, hogy a média erős hatással bír a politikai nézetek formálódására.

64. ábra. Véleménye szerint jelenlegi politikai nézetei, értékei, gondolkodásmódja kialakulására ki volt a legnagyobb hatással? (százalék) És az egyes ágensek alapján a politikai érdeklődés mértéke (100-fokú skála, átlagpont)

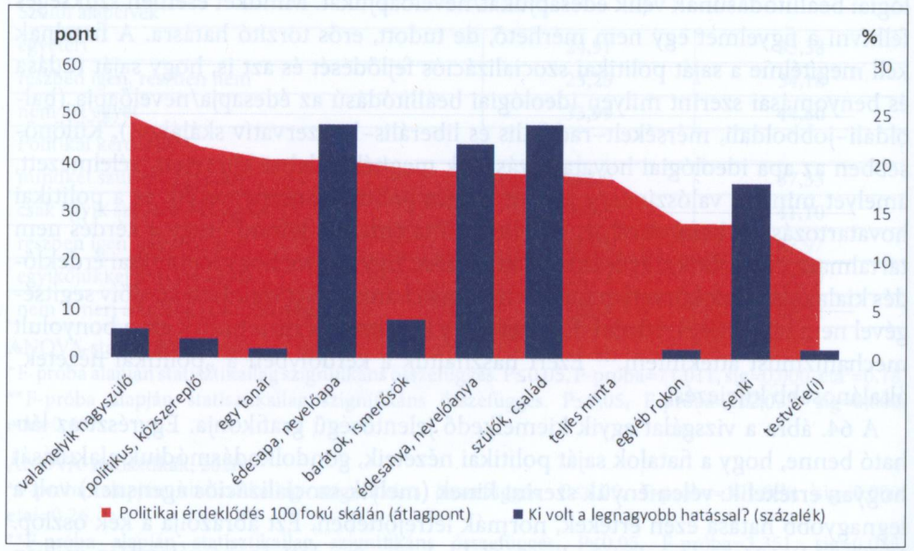

Forrás: Ifjúság kutatássorozat.
Saját számítás.

Mármost, ha a szülőket és azon belül az apát és az anyát vizsgáljuk, kitűnik, hogy mindhárom ágensnek összességében döntő, alapvető a jelentősége a fiatalok önbevallása szerint. A szülőket és a családot, valamint az apákat azonos módon 24 százalékuk választotta mint olyan szereplőt, aki a legnagyobb hatással volt politikai nézetei, értékei kialakulására, míg az anyának statisztikailag elhanyagolható módon, két százalékponttal alacsonyabb (22 százalék) a választottsága. A családok politikai szocializációs jelentősége ezek alapján óriási, azonban, ha megvizsgáljuk e három ágenshez tartozó politikai érdeklődéseket, akkor a fenti elemzést alátámasztó eredményekhez jutunk. Egyedül azok esetében látható az átlagnál 4 ponttal magasabb politikai érdeklődés, akik az édesapjuknak/nevelőapjuknak tulajdonítottak elsődleges jelentőséget a saját politikai nézeteik kialakulásában. Az anyához – ez egy különösen érdekes megállapítás – és mindkét szülőhöz képest a barátok, ismerősök hatásai is nagyobb politikai érdeklődési átlagot eredményeznek, pedig ahogy arra az ábra rámutat, ezen ágens elsődleges politikai szocializációs hatását még 5 százalék sem tételezi.

Általánosságban tehát a politikai szocializáció szempontjából a szülői hatások dominánsnak tűnnek, de konkrétan a politikai érdeklődés esetében a vártnál kisebb az együtt járás. Az apa fentebb jelzett, kiemelt szerepe miatt érdemes ezt a témát tovább vizsgálni.

Az alábbi korrelációs táblázat azt jelzi, hogy a fiatal, tehát a kérdezett ideológiai beállítódásai és az apa ideológiai beállítódásai között szoros kapcsolat mutatható ki, ha a megfelelő ideológiai skálákat vetjük össze. Különösen magas az együtt járás a baloldali–jobboldali skála vonatkozásában (r=0,651), míg a liberális–konzervatív, valamint mérsékelt–radikális skála esetén valamivel kisebb, de továbbra is erős kapcsolatokról beszélhetünk (≈0,590). A kérdezett és az apa ideológiai hovatartozásai közül a baloldali–jobboldali és liberális–konzervatív vonatkozásban látszik közepesen erős kapcsolódás (r=0,410). Ez az érték azonban már alacsonyabb, mint a kérdezett saját ideológiai kapcsolódása (r=0,476).

38. táblázat. A kérdezett és az édesapa/nevelőapa ideológiai hovatartozásának együtt járása (Pearson-féle korrelációs együtthatók)

		Saját ideológiai orientáció		
		1 – baloldali, 7 – jobboldali	*1 – liberális, 7 – konzervatív*	*1 – mérsékelt, 7 – radikális*
Saját ideológiai orientáció	1 – baloldali, 7 – jobboldali	1,000	,476**	,221**
	1 – liberális, 7 – konzervatív		1,000	,329**
	1 – mérsékelt, 7 – radikális			1,000
Apa ideológiai orientációja	apa 1 – baloldali, 7 – jobboldali	,651**	,387**	,184**
	apa 1 – liberális, 7 – konzervatív	,410**	,589**	,262**
	apa 1 – mérsékelt, 7 – radikális	,204**	,259**	,590**

**A korreláció szignifikáns 0.01 szinten (2-tailed).

Forrás: Ifjúság kutatássorozat.
Saját számítás.

A szakirodalom, különösen Jennings és munkatársai (2009) alapján az feltételezhető, hogy a homogén ideológiai hovatartozás esetében lesz magasabb a szubjektív politikai érdeklődés szintje. A fentebb ismertetett magyar adatok viszont egy ellenhipotézist is megalapozhatnak, hiszen kiderült, hogy akkor magasabb a politikai érdeklődés, ha a kérdezett csak az egyik szülővel ért egyet.

39. táblázat. Az ideológiai homogenitás és a politikai érdeklődés dimenzióinak kapcsolata (ANOVA, átlagértékek)

Ideológiai homofília/ heterofília	*Politikai érdeklődés 100 fokú skálán*	*Milyen gyakran szokott Ön a családjával közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról beszélgetni?*	*Politikai kérdésben Ön egyetért a szüleivel vagy nem ért egyet?*
Heterogén baloldali apa	39,53	,93	2,00
Heterogén centrum apa	40,30	,90	2,03
Heterogén jobboldali apa	31,95	,85	1,59
Homogén baloldali	38,53	,91	2,17
Homogén centrum	34,12	,84	2,09
Homogén jobboldali	43,28	1,01	2,32
Teljes minta	38,28	,91	2,09
F-próba	6,072	4,033	10,830
Sig.	,000	,001	,000
Eta2	,017	,012	,033

Forrás: Ifjúság kutatássorozat.
Saját számítás.

A kapott eredményeink kevéssé meggyőzőek. A politikailag legérdeklődőbbek, a családban leginkább beszélgetők, valamint a politikai kérdésekben leginkább egyetértők azok a fiatalok, akik jobboldali beállítódásúak, és az édesapjuk/nevelőapjuk is hasonlóan gondolkodik (legalábbis így vélelmezi a fiatal).[140] A jobboldali beállítódás tehát feltételezhetően felülszocializált, erősen átideologizált családokon keresztül öröklődik át. Miután mindhárom kérdés esetében a homogén jobboldaliság elkülönülő és magas eredményekhez vezet, a Jenningsék által jelzett ideológiai transzmissziós szíj működőnek tűnik: homogén jobboldali családi politikai szocializációról beszélhetünk, ahol a politikai érdeklődés növekedése erősen valószínűsíthető. Ebben a családi szocializációs közegben nem a vita, hanem az egyetértés fogja növelni a politikai érdeklődést. Annyit azonban érdemes megjegyezni, hogy a politikailag nagyon érdeklődők még az erősen jobboldali szocializációs környezetben is csak 7 százaléknyian vannak (a 4-es értéket választók aránya pedig 20%).

A homogén baloldali beállítódás korántsem vezet ennyire jól körülírható családi szocializációs ideológiai környezethez. Ha a fiatal és az apa is baloldali, a politikai érdeklődés és a családi beszélgetések gyakorisága is legfeljebb átlagos, ugyanakkor a politikai egyetértés a második legmagasabb. A baloldali környezetben a transzmissziós szíj tehát kevéssé vezethet egy erősen indoktrinált ideológiai környezethez.[141] Még kevésbé mondható el ez a centrum pozíció átörökítéséről. Az önmagukat és édesapjukat/nevelőapjukat centrumba helyezők politikailag nem érdeklődnek, otthon nem beszélgetnek politikáról, az egyetértés tehát nem az erős meggyőződésnek, hanem éppen annak hiányának szól. Összességében az ideológiai homogenitás erősítheti a politikai egyetértést (egészen pontosan együtt jár vele), de csak a jobboldali családi környezetben növelheti – járhat vele együtt – a politikai érdeklődést.

A heterogén politikai környezet – tehát amikor a fiatal és az apa ideológiai hovatartozása eltér egymástól, és a besorolás mindig az apa alapján történik – három lehetséges kimenetből két alkalommal is együtt jár a politikai érdeklődés és a politikai viták lehetőségének emelkedésével. Az átlaghoz képest nagyobb a politikai érdeklődés, ha a fiatal önmagát a centrum pozícióba helyezi, de az apa baloldali, illetve ha a fiatal baloldali vagy jobboldali, de az apa a centrumba sorolódik. Különösen az első esetben a politikai viták gyakorisága is nő, és az átlagnál valamivel alacsonyabb a politikai egyetértés a fiatal és a család politikai nézetei között. Ebben a két esetben tehát az egyet nem értés vezet a politikai érdeklődés növekedéséhez.

Az azonban kevéssé magyarázható, hogy a heterogén jobboldaliság éppen ellentétes eredményt mutat. Abban az esetben, amikor a fiatal önmagát baloldali vagy centrum pozícióba (4-es érték) sorolja, az apa viszont jobboldali(nak vélelmezett), a legalacsonyabb a politikai érdeklődés (31,95 átlagpont), és legkevésbé gyakori a politikai beszélgetés, illetve legkisebb a politikai kérdésekkel való egyetértés gyakorisága (a különböző ANOVA-tesztek ezt az állítást megerősítik, hiszen az LSD-teszt a homogén centrum beállítódáson kívül minden más esetben statisztikailag szignifikáns eltérést mutat). Ezt empirikus apparátussal bizonyítani ugyan nem tudom, de feltételezem, hogy az apa jobboldalisága és a családon belüli tekintélyviszonyok között szoros kapcsolódás lehet, így a fiatalok inkább az ideológiai, politikai természetű viták alóli kibújással, a politikától való eltávolodással válaszolhatnak a vélelmezett, tekintélyelvű nyomásgyakorlásra. Miután nem értenek egyet az apa jobboldali gondolkodásával, nem konfrontálódnak vele, és a politikát is inkább elkerülhetik, hogy a családi viszonyok ne sérüljenek.

Az alfejezet alapján összességében a családon belüli politikai szocializációs folyamatok – a családon belüli politikai kommunikáció gyakorisága, a kibocsátó család kulturális tőkeátadása, valamint a családon belül uralkodó [politikai] értékrendszer-transzmisszió – a magyar fiataloknál is kapcsolatban állnak a politikai érdeklődés alakulásával. Azt azonban a fenti elemzések nem bizonyítják, hogy a szülők – és ezen belül is leginkább az apa – minden kétséget kizárólag meghatározzák-e a fiatal politikai érdeklődésének alakulását. Utalnak jelek arra, hogy egyrészt a családon be-

[140] Az ANOVA-féle Scheffe-teszt szerint a homogén jobboldali beállítódás statisztikailag eltérő a heterogén jobboldaliságtól és a homogén centrum pozíciótól. Az LSD-teszt ennél több eltérést jelez: a homogén jobboldaliság eltér a heterogén jobboldaliságtól, a homogén baloldaliságtól és a homogén centrum pozíciótól. A homogén jobboldaliság tehát „minőségileg" eltérő szocializációs út.

[141] Az ANOVA-féle Scheffe-teszt szerint a homogén baloldali környezet statisztikailag nem tér el egyetlen másik ideológiai beállítódástól sem. Az LSD-teszt ugyanakkor eltérést jelez a heterogén jobboldali, valamint a másik két homogén ideológiai tértől.

lüli politikai kommunikáció jelentősége kisebb, mint amit a szakirodalom feltételez, másrészt az elsődleges szocializációs ágensek közül egynek vagy többnek legalább akkora hatása lehet a politikai érdeklődés (ki)alakulására, mint a családnak. Ezt a feltételezést azonban csak többváltozós statisztikai modellekkel lehet alátámasztani vagy megcáfolni.

Az iskola szocializációs szerepe a politikai érdeklődés kialakulásában

A szakirodalom alapján többször jeleztem, hogy a fiatalok életének első 15–20 évét a politikai szocializációs ágensek közül leginkább a család és az iskola, valamint a kortárscsoportok határozzák meg. A demokratikus rendszerekben a politikai szocializáció talán legfontosabb feladata, hogy felkészítse a társadalom fiatal tagjait az állampolgári szerepvállalásra (Andolinaés munkatársai, 2003; Buchanan-Barrow, 2010).

Az iskolarendszer politikai szocializációs szerepét empirikus kutatási eredmények hiányában közvetett hatások révén vizsgálom. Elsőként – szakirodalmi feldolgozás alapján – az iskolarendszerben zajló folyamatokat mutatom be. Ezt követően azt elemzem, hogy látható-e valamilyen eltérés az egyes iskolai szintek és a politikai érdeklődés kapcsolatában, illetve hogy a fiatalok milyen módon értelmezik az iskolarendszer befolyását, hatását saját politikai gondolkodásuk alakulására. Bár jómagam is alapvető fontosságúnak tartom az iskolai állampolgári nevelés politikai szocializációs hatásait, ezzel kapcsolatban friss kutatási eredmény az Ifjúság kutatássorozatban és az Aktív Fiatalok vizsgálatban nem áll rendelkezésre. Az állampolgári nevelés vizsgálata ugyanakkor nem teljesen alulkutatott témakör Magyarországon (lásd Brezsnyánszky, 2001; Csákó, 2011; Csizmadia, 2014; Kaposi, 2015; Veszprémi, 2017; Jakab, 2020; Dancs–Fülöp, 2020; Holle–Ványi, 2022). Fontosnak tartom Holle Alexandra és Ványi Éva (2022) alábbi sorait, mert ezekből – és egyébként a jelzett tanulmányok többségéből – az a sommás következtetés vonható le, hogy a Magyarországon megvalósult állampolgári nevelés korlátozott módon járulhat hozzá a fiatalok politikai érdeklődésének kialakulásához:

> …az oktatáspolitika a rendszerváltás óta újabb és újabb kísérleteket tett e terület vitalizálására. A dokumentumok szintjén megfogalmazott célokat azonban nem sikerült az iskolai gyakorlat szintjére átültetni. Ennek fő akadálya, hogy a területet nem övezi társadalmi megegyezés, nincs konszenzus azt illetően, hogy mik lehetnének egy ilyen jellegű tevékenység alapvető céljai. […] Emellett az egyes területek története felfogható egy-egy implementációs kudarcként. E kudarcok közös gyökere, hogy egy reformot sem kísért az iskolák megfelelő felkészítése, támogatása. Így az iskolapolgárok számára az utóbbi évtizedekben végig marginális maradt az állampolgári nevelés kérdése. (Holle–Ványi, 2022: 26.)

Az alábbi fejezet bemutatja azokat a rendszerszintű folyamatokat, amelyek az 1989/1990-es rendszerváltást követően a magyar iskolarendszerben zajlottak, és hozzájárulhattak az állampolgári nevelés kevéssé sikeres működéséhez.

A MAGYAR ISKOLARENDSZERBEN ZAJLÓ RENDSZERSZINTŰ FOLYAMATOK

Magyarországon az 1989. november 26-án rendezett érvényes és eredményes népszavazás következményeként a pártszervek kivonultak a munkahelyekről, így az iskolákból is.[142] Ahogy erre Fenyő D. György (2017) rámutat, a rendszerváltás után két oksorozat, a Kádár-korszak direkt politikai szocializációs elvárásai és beavatkozása, valamint a rendszerváltás folyamatának átpolitizálódása következtében „száműzték" a politikát az iskolából, gyakorlatilag elszigetelték a politika minden formáját az iskolarendszerben. Fenyő az 1993 és 2010 közötti hosszú időszakot – amelyet az előző fejezetben posztszocializmusként aposztrofáltam – az iskolarendszer szempontjából a „politikamentesség" korának nevezi. Ennek megfelelően az 1993-ban elfogadott közoktatási törvényben a gyermekek nevelésének kizárólagos joga és felelőssége a családok és a szülők kezébe került, az állami fenntartású iskolák vonatkozásában pedig világnézeti semlegességet írtak elő. Az iskolarendszer a könnyebbik út irányába lépett, így gyakorlatilag mindent, amiről a pedagógusok, az igazgatók, vagy a szülők azt feltételezték, hogy akár csak közvetve is a politikával hozható összefüggésbe, negligálták.[143] Így a politika, amely kétségtelenül konfliktusgerjesztő tevékenység, lényegében tabutémává vált a magyar iskolák számára a posztszocializmus hosszú két évtizedében (Csákó, 2009; Oross–Szabó, 2019).[144] Ebből világosan következik annak a kommunikációs térnek a beszűkülése – kis túlzással megszűnése –, amely a politikai nyelv elsajátítása, valamint a közéleti, politikai kérdésekről szóló nyitott, befogadó és szervezett-irányított viták révén elősegíthette volna a politikai érdeklődés formálódását az 1990–2010 közötti időszakban.

2010-et követően, különösen a köznevelési törvény 2012-es elfogadásával párhuzamosan megváltozott az iskolák politikához való viszonya. Az iskolarendszer ideológiai semlegessége finomult, az oktatás alapfunkcióját a nevelés funkciója vette át (Fenyő, 2017). A köznevelési törvény tételesen tiltja, hogy a nevelési-oktatási in-

[142] A pontos kérdés: Kivonuljanak-e a pártszervek a munkahelyekről? A népszavazás érvényes és eredményes volt. Az igenek száma 4 088 383.

[143] Az iskolarendszer a politika szűk és tág (közéleti) értelmezése közül szélsőségesen szűk értelmezést alkalmazott, ahol a politika lényegében a pártpolitizálással, valamint az ideológiával vált azonossá.

[144] Jakab György idéz egy példát, amikor Csákó Mihály az ELTE TáTk docenseként felhívta egy fővárosi iskola igazgatóját, és engedélyét kérte, hogy az egyik hetedikes osztályukban hallgatói kérdőíves felmérést végezhessenek többek között a „Mennyire érdekel a politika?" kérdéskörben. Az igazgató elutasító hangon jelezte, hogy nem engedélyezi a vizsgálatot, mert a politika nem az iskolába való (Jakab, 2020: 124.). Egy másik alkalommal pedig a vizsgálat azért hiúsult meg, mert a szülők tiltakozó akciót indítottak a „politikai témák", leginkább a politikai érdeklődést és a politikai alrendszerhez való viszonyt firtató vizsgálat ellen.

tézmény helyiségeiben, területén párt, politikai célú mozgalom vagy párthoz kötődő szervezet működjön [24.§ (3) bek.].[145] Továbbá nem lehet a magyar iskolákban párttal vagy párthoz kötődő szervezettel kapcsolatba hozható politikai célú tevékenységet sem végezni abban az időben, amíg az óvoda, iskola, kollégium ellátja a gyermekek, tanulók felügyeletét, azonban a törvény elnevezése önmagában jelzi, hogy a világnézeti semlegességet alakította az Orbán-rezsim. Emellett két mozzanatra érdemes felhívni a figyelmet. Bevezették az erkölcstan és a hittan kötelező oktatását, azaz a kötelező állami iskoláztatás részévé tettek egy kifejezetten világnézeti tantárgyat. Továbbá kikerült a törvényből az a feladat, hogy az államnak minden településen biztosítania kell az ideológiasemleges oktatás lehetőségét (lásd még Oross–Szabó, 2019: 45–48). Az egyházi intézmények száma jelentősen, nagyságrendekkel emelkedett 2010-et követően. Az egyházi óvodák aránya 5,6 százalékról 10,4 százalékra, az általános iskoláké 9,4 százalékról 17,1 százalékra, a középfokú intézményeké 10,4 százalékról 25,2 százalékra nőtt 2010 és 2020 között (Juhász, 2022).

Emellett a magyar iskolarendszer struktúrájában, finanszírozásában, társadalmi presztízsében bekövetkező változások, a tanári kar fokozatos elöregedése és elvándorlása a 2020-as évek elejére a nevelési funkció mellett az oktatási funkciók betöltésének problémáit is magával hozta (a több évtizedes folyamatról és annak eredményéről részletesen lásd Kozma, 2014, 2022; Péteri, 2014; Polónyi, 2022). A magyar iskolarendszer olyan súlyos diszfunkciókkal küzd, mint a szegregáció, a társadalmi különbségek felnagyítása és a társadalmi mobilizáció lezárása, amelyek önmagukban is megkérdőjelezik a társadalmi integráció zavartalan működtetését (Brezsnyánszky, 2001; Jakab, 2020; OECD, 2022).

A magyar iskolarendszer tehát súlyos diszfunkciókkal küzd, ami az OECD-országok közül az egyik legzártabbá, leginkább szelektívvé tette (lásd PISA 2018). A magyar szülők társadalmi, szociökonómiai hovatartozása annyira jelentősen befolyásolja egyrészt azt, hogy egy gyermek milyen iskolai szinten tanul és maximum milyen képzettségi szintig tud eljutni, másrészt azt, hogy milyen a diákok teljesítménye, hogy maga az iskolarendszer még ha akarna, sem tudna lényegesen módosítani a családi kulturális tőke hatásain. Ahogy Csákó Mihály fogalmaz:

> Valójában persze nem maga az iskolai intézmény hozza létre ezeket a[z intézménytípusok közötti] különbségeket. Pusztán annyi történt, hogy az iskolai intézményt a társadalom tagolódása a maga képére alakította, és így az nem a társadalom – sok tekintetben hiányzó – közös kultúráját adja át, hanem az adott intézménytípust a maga számára elkülönítő társadalmi csoport kultúráját – persze fenntartva ezzel az őt alakító különbségeket. (Csákó, 2007.)

[145] https://www.jogiforum.hu/torvenytar/tv/2011/CXC/

A magyar iskolarendszer esélyhátrányt konzerváló jellegét mutatja az alábbi táblázat, amely az Ifjúság nagymintás vizsgálatok alapján jelzi, hogy a fiatal aktuális iskolai szintje és az anya iskolai végzettsége között milyen erős összefüggések mutathatók ki. Különösen jól nyomon követhető az alacsony és a magas iskolázottság szoros együtt járása.

*40. táblázat. Az egyes képzési, iskolai szinteken tanulók és az anya legmagasabb befejezett iskolai végzettsége (korrigált reziduálisok, N=45 826)**

A fiatal aktuális iskolai szintje	*Anya iskolai végzettsége*			
	Nyolc osztály	*Szakmunkásképző, szakiskola*	*Érettségi*	*Diploma*
Nem jár most iskolarendszerű képzésre	42,8	14,7	-23,1	-40,9
Általános iskolába jár	11,6	-3,3	-5,2	-3,1
Szakmunkásképzőbe, szakiskolába jár	17,7	9,5	-16	-12,3
Szakközépiskolába, szakgimnáziumba jár	-10	4,9	7,9	-5,1
Négyosztályos gimnáziumba jár	-19,5	-8,2	11,2	19,8
Ötosztályos gimnáziumba jár	-10	-4,7	6,5	9,7
Hatosztályos gimnáziumba jár	-7,8	-4,2	2	12,7
Nyolcosztályos gimnáziumba jár	-7,5	-4,3	3,4	10,4
Technikumba jár, érettségi utáni képzésen vesz részt	-14,7	2,9	11,4	-1,3
Főiskolára, BA/BsC-képzésre jár	-26,1	-12,5	15,7	27,5
Egyetemre, MA/MsC-képzésre jár	-23,8	-18,4	9,9	40,5
Doktori képzésre jár	–	–	2,2	6,3

*A korrigált reziduális során abból a nullhipotézisból indulunk ki, hogy a két változó független egymástól, a korrigált reziduálisok normális eloszlásúak lesznek, azaz átlaguk 0 és szórásuk 1. Egy korrigált reziduális, amely nagyobb, mint 2,0, azt jelzi, hogy az esetek száma ebben a cellában szignifikánsan nagyobb, mint az várható lenne, ha a nullhipotézis igaz lenne, és a szignifikancia szintje $p \leq 0{,}05$. A -2,0-nál kisebb korrigált reziduális azt jelzi, hogy az esetek száma az adott cellában lényegesen kisebb, mint az várható lenne, ha a nullhipotézis igaz lenne. Minél nagyobb, illetve minél kisebb a reziduális értéke, annál valószínűbb tehát, hogy az anya iskolai végzettsége és a gyermek iskolai szintje nem pusztán a véletlenek alapján alakul úgy, ahogy látjuk.

Forrás: Ifjúság kutatássorozat.
Saját számítás.

Az iskola vélt szerepe a politikai érdeklődés alakulásában

Orit Ichilov rámutat, hogy demokratikus viszonyok között felnőve sincs önmagában garancia arra, hogy a generációk között a demokratikus politikai kultúra újratermelődése fog végbemenni (Ichilov, 1990). Ehhez szükséges a demokratikus állampolgári nevelés, amelynek kétségtelenül meghatározó terepe az iskola. Az Ichilov által

szorgalmazott demokratikus állampolgári nevelési koncepció lényegesen szélesebben értelmezi az állampolgárság fogalmát, mint azt a klasszikus politikai szocializációs elméletek tették. Az állampolgár és a politikai rendszer kapcsolatának vizsgálatát nem szűkíti le a választással, a pártidentitások kialakításával, a politikai bizalom fenntartásával és a politikai hatékonysággal kapcsolatos magatartásokra, hanem az állampolgári részvételi formákat (például civil aktivitás) is figyelembe veszi.

A szakirodalmi feldolgozás során rámutattam (Buchanan-Barrow, 2010), hogy az iskolarendszernek van manifeszt és látens funkciója is a politikai érdeklődés kialakulása kapcsán. A manifeszt funkciók elsősorban az ismeretek átadásához kötődnek, ugyanakkor ezek jelentősége eltörpül a látens funkcióhoz képest, amely az iskola légköréhez, az iskolában uralkodó alapviszonyokhoz, valamint az iskola és környezete kapcsolatához tartozik. Buchanan-Barrow szerint az iskola révén intuitív módon, közvetlen tapasztalatokon keresztül értik meg a gyermekek, majd a fiatalok a hatalom jellegét, működését, amely leginkább az iskola szabályain keresztül érvényesül. Andolina, Jenkins, Zukin és Keeter (2003) szerint az iskola nem más, mint egy gyakorlóterep az állampolgári szerepvállaláshoz. Ez az intézmény képes olyan nyílt, érzelmileg biztonságos terepet kialakítani, ahol lehetséges a politikáról vagy tágabb értelemben a közéletről szóló kommunikáció, beszélgetés, de lehet zárt, befelé forduló, a diákok szempontjait teljesen kizáró jellegű is (Amnå–Zetterberg, 2010; Levyés munkatársai, 2016). Koskimaa és Rapeli (2015) eredményei alapján azonban az iskola politikai érdeklődést alapvetően befolyásoló jelentősége megkérdőjelezhető.

Fontos, elméleti jellegű kérdés, hogy a szubjektív politikai érdeklődés átlagainak változása az iskolarendszer és azon belül az egyes intézményi szereplők hozzáállását, a lehetőségstruktúrák változását vagy inkább a családok kulturális tőkéjét, szocioökonómiai státuszát mutatja-e. A 66. ábrából ugyanis az látszik, hogy az Ifjúság kutatások 20 évét vizsgálva az egyes iskolatípusokba járó fiataloknak eltérő a politikai érdeklődése. Minél magasabb a vizsgált iskolai szint, annál magasabb a politikai érdeklődés. A lineáris trendvonal alján a még általános iskolások, tetején pedig a doktoranduszok találhatók.

A lineáris trendvonal megtörik a nyolcosztályos gimnáziumba járók, valamint a technikumba és más érettségi utáni szakképzésre járók esetében. A nyolcosztályos gimnáziumokba járóknál ez részben magyarázható, hiszen nagyon eltérő életkori csoportba tartozó diákok tanulnak ezen az iskolai szinten, a technikum, illetve az OKJ-s képzések esetén nehezebben érthető az eltérés. Talán itt az élethelyzetek különbözősége vagy az életesemények halmozódása okozhatja az átlagtól történő elmozdulást.

A lineáris trendnél magasabb a négyosztályos gimnáziumba, az egyetemre és leginkább a doktori képzésre járók politikai érdeklődése. A magasabb státuszú és kulturális tőkéjű intézmények, a tanuló/hallgató által elvégzett több osztály, a végzettségek és személyes tapasztalatok halmozódása, valamint ezzel párhuzamosan az életkor emelkedése szignifikánsan erősíti a politikai érdeklődést.

65. ábra. A politikai érdeklődés átlaga a különböző iskolai szinteken 2000 és 2020 között (0–100-ig terjedő skála átlagai)

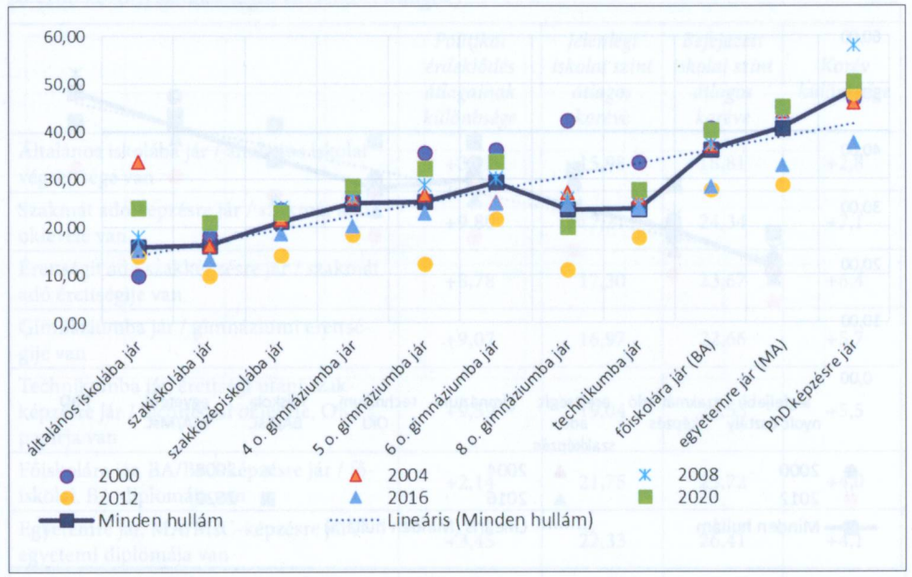

ANOVA-statisztika: F-próba: 150,162; sig: 0,000; linealitás F-próba: 272,327, sig=0,000. Eta^2=0,034.

Forrás: Ifjúság kutatássorozat.
Saját számítás.

A fentiekkel megegyező tendencia olvasható ki a fiatal által megszerzett legmagasabb iskolai végzettség és a politikai érdeklődés átlagának alakulásából. Minél magasabb a megszerzett végzettség – azaz a bourdieau-i értelemben vett intézményesült kulturális tőke –, annál magasabb a politikai érdeklődés átlaga. Minden hullámban legalacsonyabb az általános iskolai végzettségűeknél (20 pont körüli), legmagasabb pedig az egyetemre, MA/McS- (44,22 átlagpont), illetve a doktori képzésre járóknál (50,15 átlagpont).

66. ábra. A politikai érdeklődés átlaga a legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint (0–100-ig terjedő skála átlagai)

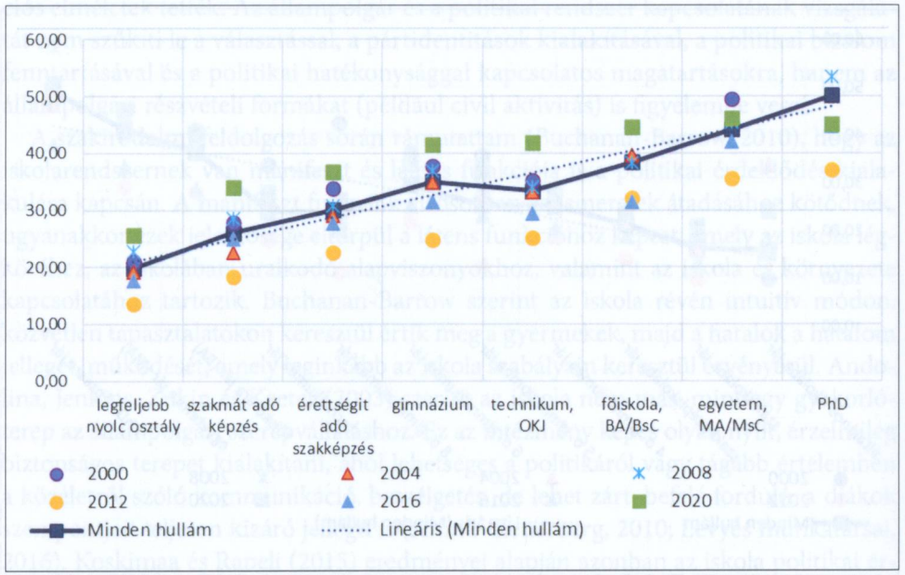

ANOVA-statisztika: F-próba: 413,588; sig:0,000; linealitás F-próba: 2336,949, sig=0,000. Eta^2=0,058.

Forrás: Ifjúság kutatássorozat.
Saját számítás.

Figyelemre méltó, hogy az adott intézménytípusba járó fiatal, illetve az ott bizonyítványt, képzési dokumentumot szerzett fiatal politikai érdeklődése között egyes szinteken 8–10 pontnyi, azaz szignifikáns eltérés mutatható ki (41. táblázat). Leginkább érvényes ez a megállapítás a középszintű oktatási rendszerben tanulók és az ott végzettek vonatkozásában, ugyanakkor az általános iskolások – legfeljebb nyolc osztályt végzettek – esetében, valamint az egyetemisták és diplomások vonatkozásában kisebb az eltérés az ott tanulóknál és az ott végzetteknél.

41. táblázat. A politikai érdeklődés és az életkor átlagai és különbségei a fiatal aktuális iskolai szintje, valamint a befejezett iskolázottság között (0–100 közötti skála átlagai és életkori átlagok)

	Politikai érdeklődés átlagainak különbsége	*Jelenlegi iskolai szint átlagos koréve*	*Befejezett iskolai szint átlagos koréve*	*Korév különbsége*
Általános iskolába jár / általános iskolai végzettsége van	+3,93	15,98	18,81	+2,8
Szakmát adó képzésre jár / szakmát adó oklevele van	+9,80	17,21	24,34	+7,1
Érettségit adó szakképzésre jár / szakmát adó érettségije van	+8,78	17,30	23,67	+6,4
Gimnáziumba jár / gimnáziumi érettségije van	+9,07	16,97	22,66	+5,7
Technikumba jár, érettségi utáni szakképzésre jár / technikusi oklevele, OKJ-s papírja van	+9,59	19,04	24,56	+5,5
Főiskolára jár, BA/BsC-képzésre jár / főiskolai, BA-diplomája van	+2,14	21,75	25,72	+4,0
Egyetemre jár, MA/MsC-képzésre jár / egyetemi diplomája van	+3,45	22,33	26,41	+4,1
PhD-képzésre jár / doktorált	+1,41	25,74	27,31	+1,6

Forrás: Ifjúság kutatássorozat.
Saját számítás.

Az életkori átlagokat bevonva a táblázatba jól látható, hogy a szakmát adó képzésre járók és a szakmai bizonyítvánnyal rendelkezők között a legnagyobb a politikai érdeklődés különbsége (9,8 pont), ugyanakkor életkori szempontból is itt a legnagyobb az eltérés (+7,1 év). Kétségtelen, hogy a másik három középszintű képzési szint esetében is a 9 pont körüli különbséghez relatíve magas, 5,5–6,5 átlagévnyi korkülönbség társul. Ezek az adatok azt valószínűsítik, hogy egyrészt az életkornak és az életkoron keresztül annak, hogy valaki hány évesen kezd el érdeklődni a politikai iránt, lehet jelentősége; másrészt arra is felhívják a figyelmet, hogy az iskola befejezése után bekövetkező életesemények módosíthatják a politikai érdeklődés szintjét; harmadrészt pedig arra is utalhatnak, hogy a középiskolás korszakban történteknek lehet, sőt valószínűleg kell, hogy legyen hatása a politikai érdeklődés alakulására.

A szakirodalmi áttekintés és az iskolarendszer szerepének fenti elemzése alapján kulcskérdés, hogy a középiskolában milyen politikai szocializációs mechanizmusok érhetők tetten. Egész pontosan: ha ténylegesen a vitának, a politikai beszélgetéseknek van kulcsszerepe a politikai érdeklődés kialakulásában, mint ahogy ez a szakirodalmi fejezetből kitűnik, akkor 1. beszélgetnek-e magyar középiskolások az

iskolákban; 2. ennek kimutatható-e bármilyen hatása. Az Ifjúság nagymintás kutatások ezt a kérdéskört nem vizsgálják. Ezzel szemben az Aktív Fiatalok elnevezésű adatfelvétel, amely nappali tagozatos magyar hallgatókat négyévente reprezentatív módon, személyes megkérdezéssel vizsgál, fontos eredményeket jelez.

67. ábra. Középiskolás korodban, az iskolában, pl. történelem-, osztályfőnöki órákon, szünetben milyen gyakran beszélgettetek közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról? Nappali tagozatos egyetemisták, 2024 (százalékos megoszlás iskolatípusonként)

Pearson Chi2=5.588; sig= 0,693; Cramer's V=0,059.

Forrás: Aktív Fiatalok Magyarországon, 2019.
Saját számítás.

Függetlenül a kibocsátó középiskola típusától, a nappali tagozatos egyetemisták 11–20 százaléka beszélgetett középiskolás korában az iskolában, történelem-, osztályfőnöki órákon, szünetben közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról (67. ábra). Ezzel szemben soha nem beszélgetett ilyen kérdésekről 26–39 százalékuk. Kérdés persze, hogy a középiskolai beszélgetések milyen összefüggésben állnak a politikai érdeklődéssel. Az egyetemistakutatás szerint a középiskolás iskolai beszélgetések gyakorisága és a politikai érdeklődés között nincs szignifikáns kapcsolat (r=0,012). Kétségtelen, hogy a középiskolás korukban a közéleti, politikai kérdésekről rendszeresen beszélgetők politikai érdeklődése magasabb, mint a soha nem beszélgetőké, de az összefüggések erőssége nem meggyőző, különösen, ha a családi és a baráti beszélgetésekkel párhuzamosan vizsgáljuk. A családban és/vagy a barátokkal történt rendszeres beszélgetés ugyanis közel 20 átlagponttal növeli a politikai érdeklődést, szemben az iskolai beszélgetések esetében mért 1–1,5 ponttal.

Szükséges azonban felhívni a figyelmet egy 2019 és 2024 között a politikai beszélgetések gyakoriságában bekövetkező jelentősebb változásra. Míg a középiskolás korban folytatott családi és kortárs rendszeres beszélgetések gyakorisága szignifikánsan emelkedett (19 százalékról 24 százalékra, illetve 17 százalékról 24 százalékra), addig a középiskolákban, iskolai órákon zajló közéleti kérdésekről, politikáról folytatott diskurzusok aránya éppen ellentétes tendenciát jelez. 21 százalékról 17 százalékra csökkent a rendszeresen beszélgetők aránya, ezzel szemben a politikát, közéletet az iskolában tabuként kezelőké 30-ról 37 százalékra nőtt. Természetesen egy adatsorból messzemenő következtetést levonni nem lehet, de ha ez a tendencia valid és tartós, akkor a magyar iskolarendszer fentebb jelzett bezárkózására további bizonyítékokat adhatunk.

*42. táblázat. Középiskolás korodban beszélgettetek-e közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról, politikáról a ... (ANOVA, 0–100 fokú skála, átlagértékek)**

Beszélgetés gyakorisága	*Beszélgetés közege*		
	Családban	*Iskolában, órán vagy szünetben*	*Barátokkal*
Soha	32,316	47,320	36,602
Alkalmanként	47,469	48,626	47,241
Rendszeresen	**64,875**	**49,780**	**65,197**
F-próba	63,456	0,333	53,053
Sig	0,000	0,717	0,000
Eta²	0,137	0,001	0,117

*Mintaátlag: 52,133.

Forrás: Aktív Fiatalok Magyarországon, 2019.
Saját számítás.

Érdemes azonban megjegyezni, hogy a középiskolai beszélgetések gyakoriságának szoros együtt járása mutatható ki az egyetemi időszakban (a kérdőívben „jelenleg" kifejezést használtuk) zajló diskurzusok gyakoriságával. Akik ugyanis középiskolás korukban gyakran beszélgettek a családban a közéleti témákról, azok körében ez a gyakoriság döntő mértékben (77 százalék) fennmarad, míg a barátoknál 79 százalék ez az arány (Cramer'V = 0,520; 0,345). A középiskolán belüli beszélgetések azonban jóval kevésbé kapcsolódnak össze akár a jelenlegi baráti, akár a családi diskurzusokkal. A középiskolai órákon politikáról gyakran vitát folytatók bő egyharmada be-

szélget egyetemistaként is a családjában ugyanilyen intenzitással ezekről a témákról, míg a barátoknál 54 százalék az arány (Cramer'V = 0,093; 0,081).[146]

A táblázat alapján érdemes felhívni a figyelmet még egy fontos eredményre. Ahogy az előző alfejezetben, az ifjúság egészére vonatkoztatva azt láttuk, hogy a családban zajló beszélgetések jelentősége a vártnál kisebb, a politikai érdeklődés szempontjából legaktívabb rétegnél, az egyetemistáknál ez nem állítható. Jól látszik a 42. táblázatból, hogy a szüleivel gyakran beszélgetők politikai érdeklődése ≈65 átlagpont, amely szinte megegyezik a kortársak körében folytatott viták politikai érdeklődést növelő pontszámával.

A szakirodalom különösen fontosnak tartja az intézményi és osztálylégkört, valamint a kiemelkedő tanári teljesítményt a politikai érdeklődés kialakulásában. Ahogy jeleztem, az Ifjúság kutatássorozat utolsó, 2020-as hullámában egy 2000 fős részmintán rákérdeztek: „Véleménye szerint jelenlegi politikai nézetei, értékei, gondolkodásmódja kialakulására ki volt a legnagyobb hatással?" A 2000 15–29 éves fiatal mindössze 1 százaléka jelezte, hogy egy tanár volt a leginkább hatással a politikai nézeteire és értékeire. Ez az adat is arra utal, hogy tanárok legfeljebb másodlagos szocializációs ágensként jelenhetnek meg a fiatalok politikai érdeklődésének alakulásában. Ezt a tételt az ELTE társadalomtudományi szakos hallgatóinak körében készített vizsgálatsorozatom segítségével tudom tanulmányozni.

Ahogy a 68. ábrából kitűnik, a középiskolás időszakra vonatkoztatva öt ágens került lekérdezésre: a diákönkormányzat, a középiskolai tanárok, a kedvenc középiskolai tanár, a középiskolai tananyag és a középiskola légköre. Hangsúlyozva, hogy ez nem reprezentatív kutatás – azonban olyan hallgatók körében készült, akik saját politikumukat önreflexíven tudják megítélni –, látható, hogy a középiskolán belül az intézmény általános légkörének és annak van kiemelkedő jelentősége a politikai gondolkodás alakulásában, hogy van-e olyan „kedvenc" pedagógus, aki képes a diákot megfelelően motiválni. Ezek az adatok – minden limitáció ellenére – nagyon is egybecsengenek a szakirodalmi tapasztalatokkal (Jennings és munkatársai, 2009; Andolina és munkatársai, 2003).

[146] A hallgatói életkori szakaszban a politikai érdeklődés alakulására a jelenlegi, valamint a középiskolás kori beszélgetések három típusa közül egyértelműen a jelenlegi diskurzusoknak van nagyobb hatása. Ezt támasztja alá egy egyszerű lineáris regressziós modell eredménye, amelyben a függő változó a politikai érdeklődés, a független változók pedig a jelenlegi családi, baráti politikai beszélgetések gyakorisága, valamint a középiskolás korban családban, barátok között és iskolában zajló beszélgetések. A modellben (R^2=0,266) a középiskola falain belül történő beszélgetés nem szignifikáns (sig=0,110, β=–0,054).

68. ábra. Véleménye szerint az alábbi intézmények, ún. „ágensek" mennyire voltak fontosak a politikai értékei, nézetei kialakulásában? Társadalomtudományi szakos hallgatók (1–5 skála átlagai)

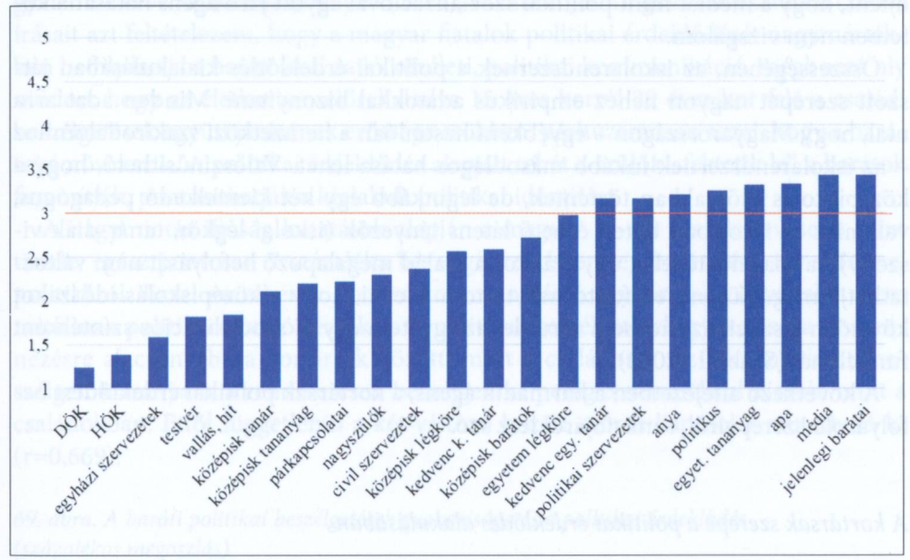

Megjegyzés: DÖK: diákönkormányzat, HÖK: hallgatói önkormányzat, középisk, kisk= középiskola; egy.=egyetem.
*A kutatás eredménye nem reprezentatív, illusztratív jellegű!

Forrás: ELTE társadalomtudományi szakos hallgatók kutatás. N=450.
Saját számítás.

Talán még ennél is jelentősebb eredménye az általam időről időre elkészített vizsgálatnak, hogy a társadalomtudományi szakos hallgatók önreflexiója alapján a politikai szocializáció legerőteljesebb színtere nem a középiskola, hanem az egyetem (68. ábra). Tehát lehet, hogy a politikai érdeklődés kezdete a középiskolás kor közepéhez kötődik, kétségtelenül a középiskola légköre és a kedvenc középiskolai tanár formálja a politikai gondolatokat – és ezzel párhuzamosan a politikai érdeklődést –, de ez a folyamat nem fejeződik be a középiskolából való kilépéssel. Az egyetem egy új, intenzív, számtalan impulzust hozó szocializációs ágensként működik, amely a társadalomtudományi szakos hallgatók szerint legerősebben hatott politikai értékeikre, gondolkodásukra. Miután pedig az ő esetükben diszpozíciós, politikai szituációtól független, mélyen gyökerező és korai életkorban kezdődő politikai érdeklődésről beszélhetünk, ezek a politikai szocializációs folyamatok nem függetlenek a politikai érdeklődés szintjének stabilizálódásától. Megalapozottnak tűnik Szabó Ildikó (2012) felvetése, aki szerint külön érdemes vizsgálni a felsőoktatásban törté-

nő szocializációt, mert az új minőséget hoz a fiatalok gondolkodásában. Érdemes azonban megjegyezni, hogy az egyetemi színtérnél is fontosabbnak tűnik a hallgatói önbevallás szerint az apa, a baráti kapcsolatok, valamint a média. Itt jegyzem meg újfent, hogy a médiát mint politikai szocializációval együtt járó ágens hatását a kötetben nem vizsgálom.

Összességében, az iskolarendszernek a politikai érdeklődés kialakulásában játszott szerepét nagyon nehéz empirikus adatokkal bizonyítani. Minden adat arra utal, hogy Magyarországon – egyébként hasonlóan a nemzetközi szakirodalomhoz – az iskolarendszernek inkább másodlagos hatása lehet. Valószínűsíthető, hogy a középiskolás időszakban történtek, de leginkább egy-két kiemelkedő pedagógus, valamint az iskolában tetten érhető látens tényezők (iskolai légkör, tanár-diák viszony) hatása jelentősebb, ugyanakkor a család megalapozó befolyását nem változtathatja meg. Különösen fontosnak tartom jelezni, hogy a középiskolás időszakot követően a szocializáció nem zárul le, az egyetem egy új szocializációs színtérként funkcionál (Szabó I., 2012).

A következő alfejezetben a harmadik ágens, a kortársak politikai érdeklődést befolyásoló szerepeiről, funkciójáról lesz szó.

A kortársak szerepe a politikai érdeklődés alakulásában

A családi és az iskolai politikai szocializáció, illetve a politikai érdeklődés kapcsolatát vizsgálva többször is felvetettem, hogy nem eléggé meggyőzőek a kapott eredmények. Mindkét elsődleges szocializációs ágensnek van kapcsolata az érdeklődéssel, de a kapcsolatok korántsem olyan robusztusak, mint vártuk. A 42. táblázat eredményeiben tüntettem fel először a baráti kapcsolatokat, vagyis a kortársak és a politikai érdeklődés együtt járásának összefüggéseit. A II. főfejezet *A kortársak (barátok, romantikus kapcsolatok) szerepe a politikai érdeklődés kialakulásában* című alfejezetében igen részletesen reflektáltam a szakirodalom kortársakkal kapcsolatos legfrissebb teóriáira. Ezek az irodalmak – kezdve Erik Eriksontól (1980) az egészen friss fejleményekig (Prior, 2019; Stattin–Korol, 2021) – arra a következtetésre jutnak, hogy a barátoknak, kortársaknak a politikai érdeklődésben játszott szerepe legalábbis ellentmondásosnak nevezhető. Bemutattam olyan szerzőket és kutatásokat, akik és amelyek azt találták, hogy serdülő- vagy fiatal felnőttkorban a barátoknak nagyobb a jelentősége, mint a családnak, míg mások a család elsődleges, tartós és időben minden mást megelőző hatásairól beszélnek. Különösen fontos Vesa Koskimaa és Lauri Rapeli (2015) tanulmánya, akik a három ágens hatásait együttesen vizsgálták. Arra a következtetésre jutnak, hogy egy fiatal tipikus életciklusát figyelembe véve a család hatása megelőzi a barátok vagy az iskola hatását, de a barátok és az iskola közül mindig az előbbi a jelentősebb szocializációs ágens. A család adja az „alapot", majd a barátok erős befolyást gyakorolnak a fiatalok érdeklődésére.

Az alábbiakban magyar mintán, az Ifjúság kutatássorozat 2016-os és 2020-as, 14 ezer fős mintáján mutatom be, hogy Magyarországon milyen következtetések vonhatók le a családi és a baráti beszélgetések és a politikai érdeklődés kapcsolatáról. Figyelembe véve Koskimaa és Rapeli (2015), valamint Jennings és munkatársai (2009) írásait azt feltételezem, hogy a magyar fiatalok politikai érdeklődését nagymértékben befolyásolja a barátokkal zajló közéleti, politikai kommunikáció, méghozzá oly módon, hogy az életkorban előrehaladva 15 éves kortól 29 éves kor felé a családi beszélgetések együtt járásának erőssége csökken, párhuzamosan azzal, hogy a baráté növekszik. A politikai érdeklődés alapjait tehát a szülők „fektetik le", a barátok finomítják, pontosíthatják a kialakult politikai identitást.

A nagymintás ifjúság kutatások alapján a magyar 15–29 évesek kevesebb mint tizede, egész pontosan 7 százaléka beszélget rendszeresen barátaival, ismerőseivel politikáról. Ezzel szemben a kortárs kommunikáció egyharmada egyáltalán nem tartalmaz politikára utaló témákat. A politikai beszélgetések gyakorisága első ránézésre alacsonyabb a kortársak között, mint a családban. Az alkalmankénti beszélgetők aránya 4, a rendszeresen beszélgetőké pedig 3 százalékkal kisebb, mint a családokban. Ettől függetlenül a két változó között szoros kapcsolat mutatható ki (r=0,669).

69. ábra. A baráti politikai beszélgetések gyakorisága és a politikai érdeklődés (százalékos megoszlás)

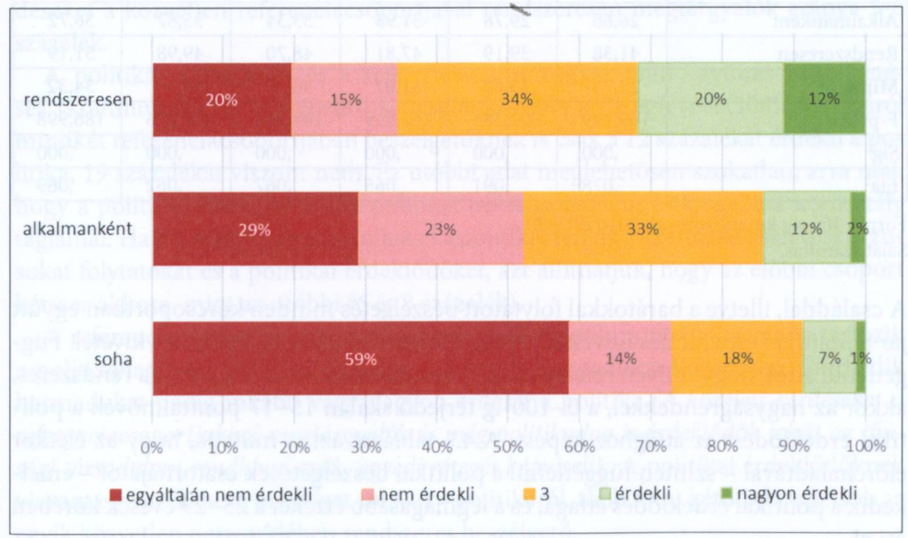

Forrás: Ifjúság kutatássorozat, 2016 és 2020.
Saját számítás.

A 62. és a 69. ábra között egészen meglepően nagy a hasonlóság, vagyis a családi és a kortárs diskurzusok és a politikai érdeklődés azonos tendenciákat mutat (a legtöbb kategória esetében százalékpontosan ugyanazok az eredmények rögzíthetők, a legnagyobb eltérés mindössze 3 százalékpontos). Akik soha nem beszélgetnek a barátaikkal a politikáról, azoknak az 59 százalékát egyáltalán nem érdekli a politika (mint a családnál), míg a rendszeresen beszélgetők esetében egyötödnyi fiatalról beszélünk (mint a családnál, 19 százalék). Ezzel szemben a kortársközösségben politikáról rendszeresen beszélgetők 32 százalékát érdekli vagy nagyon érdekli a politika (mint a családnál, 31 százalék). Természetesen ennek az a következménye, hogy a politikai érdeklődés átlagai is nagyon hasonlóak; aki egyáltalán nem beszélget – függetlenül attól, hogy családi vagy baráti hálózatról van-e szó –, annak az érdeklődési átlaga 0–100 fokú skálán 19 átlagpont, míg annak, aki rendszeresen beszélget, 47. A beszélgetés gyakorisága tehát emeli a politikai érdeklődés szintjét, és a leíró statisztikák alapján nincs jelentősége, hogy a beszélgetésben a szülők vagy a hasonló korúak vesznek-e részt.

43. táblázat. A politikai érdeklődés átlaga politikai beszélgetések gyakorisága szerint, korcsoportok (ANOVA, átlagok)

Beszélgetés gyakorisága	*15–19*		*20–24*		*25–29*	
	Család	*Barát*	*Család*	*Barát*	*Család*	*Barát*
Soha	14,66	14,79	20,98	21,57	24,12	23,94
Alkalmanként	26,66	29,78	31,93	33,34	35,67	36,72
Rendszeresen	41,38	39,19	47,81	48,70	49,98	51,19
Minta	**23,73**	**23,68**	**31,07**	**30,99**	**34,36**	**34,32**
F-próba	169,109	201,385	162,839	168,364	167,876	186,998
Sig	,000	,000	,000	,000	,000	,000
Eta^2	,078	,091	,065	,067	,062	,069

Forrás: Ifjúság kutatássorozat, 2016 és 2020.
Saját számítás.

A családdal, illetve a barátokkal folytatott beszélgetés minden korcsoportban együtt jár a politikai érdeklődés növekedésével. Ez alól a tendencia alól nincs kivétel. Függetlenül attól, hogy milyen referenciacsoportban folyik a beszélgetés, ha rendszeres, akkor az nagyságrendekkel, a 0–100-ig terjedő skálán 15–17 ponttal növeli a politikai érdeklődést az átlaghoz képest. A 43. táblázat azt is mutatja, hogy az életkor előrehaladtával – szintén függetlenül a politikai beszélgetések csatornájától – emelkedik a politikai érdeklődés átlaga, és a legmagasabb értéket a 25–29 évesek körében éri el.

Míg 15–19 éves korban a családjukkal rendszeresen beszélgetők esetében magasabb a politikai érdeklődés átlaga, addig 20 éves kor felett a barátokkal folytatott rendszeres beszélgetéseknél némileg (1–1,5 ponttal, azaz hibahatárokat figyelembe

véve nem szignifikáns módon) magasabb a politikai érdeklődés átlaga. Azt azonban semmilyen módon nem állíthatjuk, hogy aki 20 éves kor felett a barátaival politikáról diszkussziót folytat, az lényegesebb magasabb politikai érdeklődést ér el. Nem a referenciacsoportba tartozó személyek lehetnek a fontosak a politikai érdeklődés alakulása szempontjából, hanem *hogy legyen tér, csatorna, fórum, ahol a témáról valamilyen rendszerességgel szó esik.*

Tulajdonképpen nagyon hasonló következtetések vonhatók le a 42. táblázatból, azaz a magyar egyetemisták vizsgálatából. A táblázatban közölt eredmények ugyanis éppen azt jelzik, hogy a családban, illetve a barátaikkal gyakran beszélgetők szinte ugyanakkora érdeklődési szintet érnek el (≈65 pont).

A magyar fiatalok, amikor megkérdezzük tőlük, hogy a barátok vagy inkább a szülők vannak nagyobb hatással politikai nézeteik, értékeik, gondolkodásmódjuk formálódására – lásd 64. ábra –, a családdal és azok egyes szereplőivel szemben erősen leértékelik a barátok jelentőségét. Ezzel szemben a társadalomtudományi szakos egyetemi hallgatók szinte egyforma, egyedülállóan fontos szerepet tulajdonítanak jelenlegi barátaiknak és a hallgatókat nevelő apáknak. A két ágens közül azonban mégiscsak a barátok kerülnek ki győztesen a nem létező versenyből.

Ha megvizsgáljuk, hogy a családi és a baráti beszélgetések együttesen hogyan oszlanak meg, az alábbi hisztogramból kitűnik, hogy a magyar fiatalok abszolút többsége alkalmi beszélgető, mintegy egyötödük – a lányok/nők 23, a fiúk/férfiak 21 százaléka – pedig sohasem beszél politikai témákról.[147] A közéleti, politikai kérdéseket a közvetlen referenciacsoportjával rendszeresen megtárgyalók aránya 5-6 százalék.

A politikai érdeklődés és a referenciacsoportokkal zajló együttes beszélgetések (kommunikációs tér) közötti kapcsolat közepes erősségű (r=0,300). A témáról mindkét referenciacsoportjában beszélgetőknek is csak a 12 százalékát érdekli a politika, 19 százalékát viszont nem. Ez utóbbi adat meglehetősen szokatlan, arra utal, hogy a politikai érdeklődés és a politikai beszélgetés nem esik egybe a korosztály tagjainál. Ha halmazokban gondoljuk el a politikai témákról rendszeresen diskurzusokat folytatókat és a politikai érdeklődőket, azt állíthatjuk, hogy az előbbi csoport kétszer akkora, mint az utóbbi (6 és 3 százalék).

A referenciacsoportjukban rendszeresen beszélgetők mintegy harmada tartozik a politikailag nem érdeklődők csoportjába, egyharmadukat közepesen, harmadik harmadukat pedig inkább vagy nagyon érdekli a politika. *A közéleti kérdéseket a referenciacsoportjukkal megtárgyalók és még politikailag is érdeklődők tehát az ifjúsági társadalom rendkívül szűk, egyedi rétegét képviselik.* A politikai érdeklődőknek viszont egyötöde nem beszélget sohasem politikáról, több mint kétötöde legalább az egyik közvetlen networkjében rendszeres beszélgető.

[147] A két nem közötti eltérés p≤0,000 szinten szignifikáns. ANOVA: férfi/fiú: –1,9098; nő/lány: –2,2159, ha sohasem beszél = –10, és rendszeresen beszél +10. F=11,749; sig=0,000; Eta^2=0,001.

70. ábra. A családi és a baráti közegben zajló politikai beszélgetések együttes gyakorisága (hisztogram)

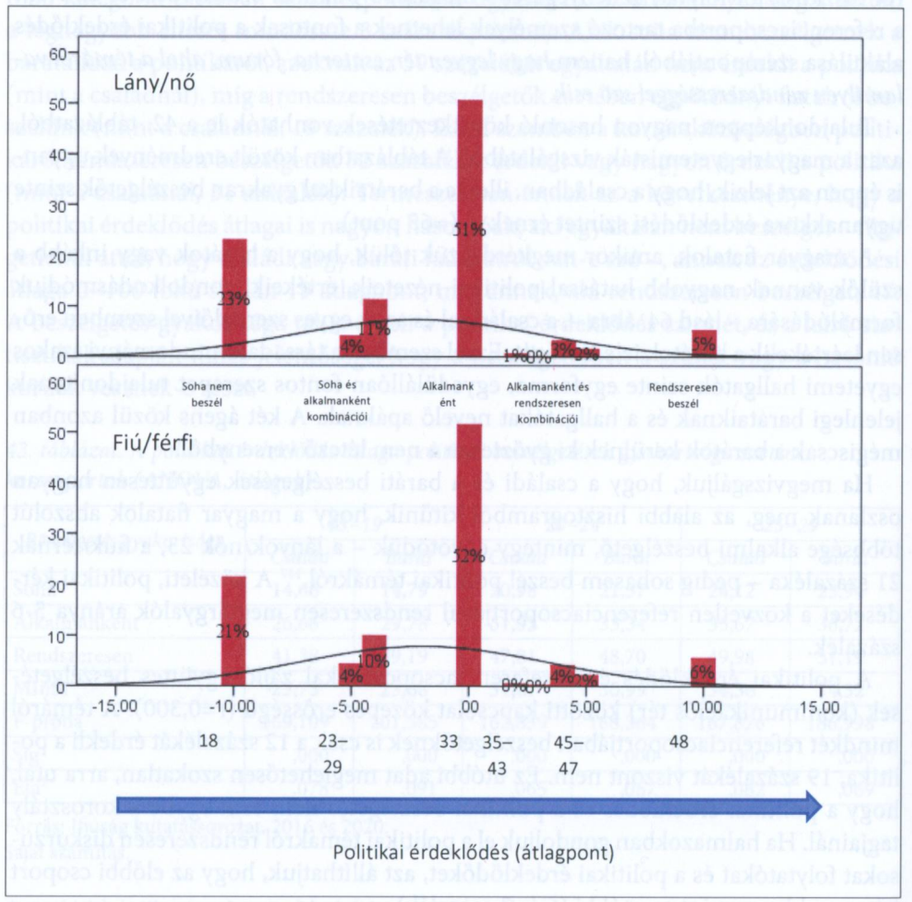

Forrás: Ifjúság kutatássorozat, 2016 és 2020.
Saját számítás.

Kétségtelen ugyanis, hogy a közös beszélgetések jelentősen és lineárisan emelik a politikai érdeklődés átlagát 18 átlagpontról (senkivel soha nem beszélget) 48 átlagpontra (családjával és barátaival is rendszeresen beszélget). A 44. táblázat azonban rámutat, hogy ez a generális kijelentés korcsoportonként finomításra szorul. Nincs olyan korcsoport ugyanis, ahol a politikai érdeklődés emelkedése ne törne meg.

44. táblázat. Politikai érdeklődés átlagai a referenciacsoportokban folytatott beszélgetések szerint, korcsoportok (ANOVA, átlagok)

Politikai beszélgetések gyakorisága	15–19 éves	20–25 éves	25–29 éves	Minta
Soha nem beszélget senkivel	13	19	22	18
Családjával alkalmanként, barátaival soha	18	25	28	23
Családjával soha, barátaival alkalmanként	27	28	30	29
Alkalmanként beszélgetnek	29	33	37	33
Családjával rendszeresen, barátaival soha	36	39	29	35
Családjával soha, barátaival rendszeresen	46	44	40	43
Családjával alkalmanként, barátaival rendszeresen	38	49	46	45
Családjával rendszeresen, barátaival alkalmanként	45	48	47	47
Gyakran beszélget mindkét ágenssel	40	49	53	48
Minta	**24**	31	34	30
F-próba	60,086	53,356	54,567	180,012
Sig	0,000	0,000	0,000	0,000
Eta^2	0,108	0,084	,080	0,095
Linearity	430,629	393,336	421,430	1362,936

Forrás: Ifjúság kutatássorozat, 2016 és 2020.
Saját számítás.

A 15–19 évesek esetében ez kétszer is bekövetkezik: a családjával alkalmanként, barátaival rendszeresen beszélgetők érdeklődése alacsonyabb, mint a családjával soha, barátaival rendszeresen diskurálók körében, valamint a mindkét referenciacsoportban gyakran beszélgetők átlaga alacsonyabb, mint akik családjukban rendszeresen, barátaikkal alkalmanként beszélgetnek. Sőt, a legfiatalabb korosztályban – és ez tényleg érdekes eredmény – nem akkor a legmagasabb a politikai beszélgetés átlaga, ha mindkét referenciacsoportban magas a beszélgetés gyakorisága, hanem amikor a barátokkal történik a gyakori beszélgetés, de a szülőkkel nincs ilyen aktivitás.

A középső életkori csoportban, ahol túlnyomó arányban egyetemisták és friss diplomások találhatók, nem a linearitás megtöréséről, hanem felülről korlátozottságáról beszélhetünk. Ennek oka, hogy három kategóriában lényegében azonos a politikai érdeklődés átlaga: a családjával alkalmanként, barátaival rendszeresen, a családjával rendszeresen, de barátaival alkalmanként, valamint a mindkét csoporttal rendszeresen beszélgetők politikai érdeklődése egyaránt 48–49 pont.[148] E három kategória közös metszete tehát, hogy az alkalmankénti és a rendszeres beszélgetés összekapcsolódik, és azonos szintre emeli a politikai érdeklődést.

[148] A One-way ANOVA Scheffe- és LSD-post hoc tesztjei nem mutatnak eltérést.

Végül a 25 év felettieknél egy töréspont regisztrálható: azok, akik családjukkal rendszeresen, barátaikkal azonban soha nem beszélgetnek, alacsonyabb politikai érdeklődéssel rendelkeznek, mint az alkalmankénti vitázók. Ettől eltekintve azonban a politikai beszélgetések emelkedésével párhuzamosan növekszik a politikai érdeklődés is. Minden kategóriát figyelembe véve a legmagasabb, 53 pontos átlagértéket a szüleikkel és barátaikkal egyaránt beszélgető 25–29 éveseknél éri el. Mindezek a számítások tehát azt jelzik, hogy a politikai érdeklődés kialakulásának feltétlen és szükségszerű hátterét adhatják a politikáról, közéletről szóló beszélgetések, azonban a fenti leíró statisztikai megközelítéseket érdemes többváltozós eljárásokkal pontosítani.

ÉLETCIKLUSOK ÉS A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS

A politikai szociológia a politikai érdeklődés és az aktivizmus forrását keresve egyre kevésbé elégszik meg a kohorszalapú vagy generációs megközelítésekkel, inkább az életesemények és életciklusok felé fordul (lásd Frizzell, 2009; Smets, 2015; Neundorf-Smets, 2017; Szabó–Oross, 2017, 2021). Ez az elmélet arra utal, hogy az életkor előrehaladásával bekövetkező életesemények és nem önmagukban az elmúló évek azok, amik a viselkedést meghatározhatják. Amennyiben az életciklusokból adódó magyarázatok következetesen abba az irányba mutatnak, hogy az életesemények befolyásolják a viselkedést, akkor végső soron arra világítanak rá, hogy az adott viselkedés – így például a részvétel – egy, az egyén idősebbé válásával összefüggésben lezajlott új életesemény következtében változik (Frizzell, 2009: 2.).

Több külföldi szerző, többek között Kaat Smets (2015) munkájában azt állítja, hogy a politikai életciklusmodell változása magyarázhatja leginkább a nyugat-európai fiatalok körében mért politikai apátiát és elfordulást (Sloam, 2007, 2012 és 2016; Crocetti-Jahromi-Meeus, 2012). Smets úgy érvel, hogy annyival csökkent a fiatal (brit) nemzedékek politikai aktivitása és politikai érdeklődése, amennyivel elcsúsztak az egyén életciklusában bekövetkező életesemények. A késői érés (posztadolaszcencia) jelensége miatt a fiatalok életében később következnek be a felnőtté válás egyes fontos mérföldkövei, mint az iskola befejezése, elhagyása; munkavállalás; elköltözés a szülői házból; saját lakás/ház megvásárlása; tartós letelepedés, valamint a gyermekvállalás. Ezen fontos, a felnőttléttel együtt járó tapasztalatok hiánya egyszerűen arra készteti a fiatalokat, hogy inkább ne szavazzanak, ne vegyenek részt a közéletben, mert nincsenek meg a megfelelő tudáskészleteik, ismereteik, tapasztalataik, hogy érdemben beleszóljanak a „felnőttek világába". Smets azt állítja, hogy ha a brit fiatalok érési szintje a második világháború előtti szinten maradt volna, akkor a hetvenes évek generációinak politikai részvétele 12 százalékponttal magasabb lett volna (Smets, 2015: 225).

A nagymintás ifjúsági vizsgálat 2020-as hullámában 11 lehetséges életesemény rögzítésére nyílt lehetőség, amelyek a felnőtté válás során meghatározó lépések

lehetnek egy ember életében. Ezek közül kettő a speciális magyar körülményekre (korábbi külföldi tanulás, illetve korábbi külföldi munkavállalás) reflektál, a többi megegyezik a szakirodalomban többször vizsgált eseményekkel (45. táblázat). A 11 életesemény bináris kódként került rögzítésre, azaz vagy bekövetkezett, vagy nem (befejezte a tanulmányait; gyermeke született; saját lakása van, stb.).

A táblázat szerint a politikai érdeklődés átlagai alapján az életesemények közül hét esetében szignifikáns eltérés mutatkozik a bekövetkezett vagy meg nem történt életesemények között, négynél viszont nincs érdemi differencia. A politikai érdeklődést növeli, ha

- tanulmányait eredményesen vagy eredménytelenül befejezte, félbehagyta,
- tartósan letelepedett, nem kíván elköltözni arról a településről, ahol jelenleg él,
- főtevékenységét tekintve dolgozik, állásban van,
- szüleitől külön kasszán él,
- saját lakással, illetve háztulajdonnal rendelkezik,
- házas.

A szakirodalommal megegyező módon tehát azok az életesemények, amelyek erősen a felnőttléthez és funkciókhoz kapcsolódnak, és az ifjúsági életszakasztól eltérő életmóddal járnak együtt, a magyar fiatalok körében is növelik a politikai érdeklődést. Az ilyen funkciók több figyelmet, kevesebb szabadidőt, de mindenekelőtt nagyobb elköteleződést és felelősségvállalást igényelnek. A gyermekesek és a gyermektelenek politikai érdeklődése azonban érdemben nem különül el egymástól annak ellenére sem, hogy egy relatíve idősebb (26,5 éves) fiatal rétegről beszélünk.

45. táblázat. Lehetséges, bekövetkezett életesemény a felnőtté válás során és a politikai érdeklődés átlagai

Életesemény	*Politikai érdeklődés átlaga*			*Életkor átlaga a bekövetkezett életeseménynél (év)*
	Bekövetkezett	*Nem következett be*	*Különbség*	
Dolgozott külföldön	28,12	37,22*	-9,10*	25,11
Tanult külföldön	34,12	36,99	-2,87	25,16
Tanulmányait befejezte, nem tanul (nem felétlenül dolgozik)	38,79	34,19*	4,60*	18,95
Saját, vér szerinti gyermeke született	35,86	37,26	-1,40	26,47
Végzett valamilyen önkéntes munkát az életében (társadalmilag integrált)	37,14	36,69	0,45	21,88
Élettársa van – hajadon, nőtlen**	38,69	35,84	2,86	25,72
Szüleitől külön kasszán él – pénzügyileg önálló	39,58	34,72*	4,86*	24,94

Életesemény	Politikai érdeklődés átlaga			Életkor átlaga a bekövetkezett életeseménynél (év)
	Bekövetkezett	Nem következett be	Különbség	
Tartósan letelepedett, nem szeretne elköltözni a jelenlegi településről, ahol él	39,89	33,86*	6,03*	22,57
Dolgozik (a tanulmányok befejezése és az elhelyezkedés a 15–29 évesek körében nem feltétlenül esik egybe, mindenféle köztes variációk lehetségesek, például gyes-gyed, munkanélküliség)	39,95	33,50*	6,45*	24,73
Saját lakása/háza van	41,63	35,81*	5,82*	25,96
Házas – hajadon, nőtlen**	42,13	35,84*	6,30*	26,84

Nincs semmilyen életesemény: 18,85 átlag életév.
*Statisztikailag szignifikáns eltérés p≤0,05 szinten.
**A két esemény kizárja egymást, azaz valaki vagy házas, vagy élettárssal él.

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2020.
Saját számítás.

Nagyon érdekes, hogy az általam bevezetett két életesemény, a külföldi tanulás, illetve a külföldi munkavégzés ellenkező előjelű. Ha a fiatal külföldön dolgozott és/vagy tanult, akkor alacsonyabb vagy statisztikailag azonos a politikai érdeklődése, mintha nem utazott volna ki. Ezt a nem várt fejleményt nem könnyű megmagyarázni, más kutatásokkal vagy későbbi adatfelvételi hullám eredményével érdemes részletesebben megvizsgálni. Az alkalmazott 2000 fős almintában – a regressziószámításokhoz felhasznált változók egy része csak ebben az almintában került lekérdezésre – mindenesetre a külföldön tanulók aránya 2, a külföldön dolgozóké pedig 3 százalék. Ezek a nagyon alacsony elemszámok, egész pontosan az ezekből fakadó mintavételi hiba önmagában okozhatja a váratlan eredményt.

A 71. ábra még egy adalékkal szolgál az életesemények és a politikai érdeklődés összefüggésének megértéséhez. A 11 életeseményt felfoghatjuk egy kontinuumként, ahol egymást követik és egymásra épülnek az egyes események. Ahhoz, hogy a fiatal tartósan, főtevékenységként munkába álljon, be kell fejeznie a tanulmányait, a saját lakáshoz le kell telepednie, a gyermekvállalás mögött pedig – legalább elvi szinten – tartós párkapcsolatok feltételezhetők. A lehetséges életesemények közül a magyar fiatalok életében maximum nyolc következett be 2020-ban, de az utolsó két esemény mindössze a minta 5 százalékát érinti (átlagosan 2,8 életesemény következik be; nulla életesemény: 13 százalék). Az első két életesemény megtörténte a nullához képest lineárisan növeli a politikai érdeklődést,[149] utána viszont ilyen megállapításokat

[149] Az ANOVA Scheffe- és LSD-post hoc teszt szignifikáns eltérést mutat.

nem tehetünk, már csak azért sem, mert az ötödik életesemény megtörténte után, ahol is a legmagasabb a politikai érdeklődés átlaga (42,5 átlagpont), törés következik be, azaz csökkenni kezd az érdeklődés. Az életesemények halmozódása ebben az életkori szakaszban tehát nem feltétlenül jár együtt a politikai kérdések iránti nyitottsággal. Azaz nem az életesemények száma lehet a döntő faktor, hanem hogy *a felnőtté válás különböző fázisai közül melyek következnek be a fiatal életében.* Azok, amelyek a beilleszkedett, „felnőtt", elköteleződéssel járó életmódhoz kötődnek, növelik az érdeklődést, de ezek közül sem mindegyik.

71. ábra. A politikai érdeklődés és az életkor átlagai életesemények szerint (ANOVA, átlagok)

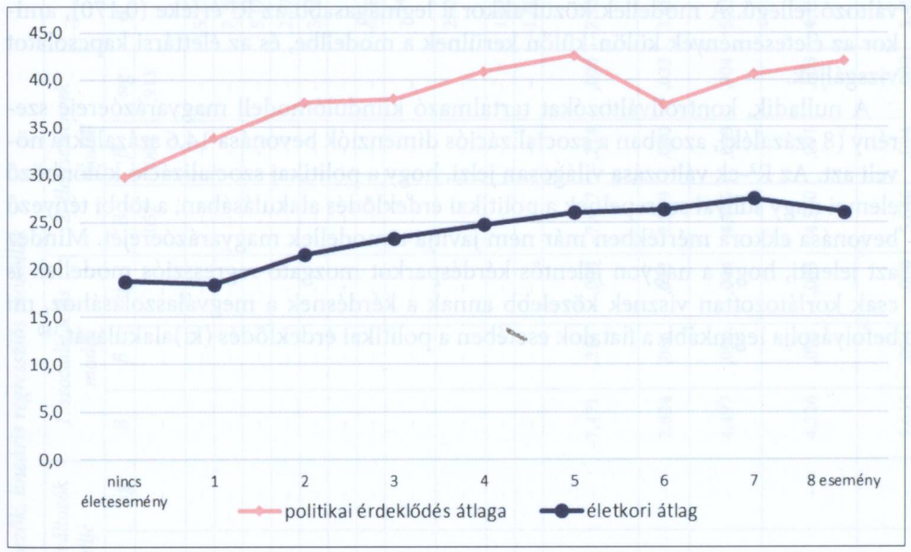

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2020.
Saját számítás.

A fejezet végén regressziós modellek futtatásával vizsgálom, milyen tényezők, dimenziók hatnak a politikai érdeklődés alakulására. Kaat Smets (2015) alapján négy modellt futtatok (46. táblázat). A nulladik modell csak kontrollváltozókat tartalmaz, az elsőbe bevonom a különböző politikai szocializációs tényezőket. A másodikban az életeseményeket összevontam egy folytonos változóba, ahol a 0 azt jelentette, hogy semmilyen életesemény nem következett be a fiatalnál, 8 pedig azt, hogy minden életesemény bekövetkezett. A harmadik és negyedik modellben minden feltétel változatlansága mellett az életesemények külön-külön kerülnek be a modellbe. Az egyikbe az élettársi kapcsolatot, a következőbe pedig a házasságot helyeztem.

A regressziós modellekben a fenti alfejezetekben részletesen bemutatott politikai szocializációs tényezőket – a család és a kortárscsoport szocializációját –, valamint a felnőtt népességre vonatkoztatott kontrollváltozókat használtam:

- szociodemográfiai (nem, kor, állandó lakhely településtípusa),
- szociokulturális (apa és saját iskolázottsága, vallásosság, barátok száma) és
- szocioökonómiai dimenziókat (anyagi helyzet szubjektív megítélése).

A kor nemcsak a modell egésze szempontjából, de konkrétan az életesemények kontrollváltozójaként is felfogható. A két modell (három futtatás) egyenként 8–17%-ot magyaráz a politikai érdeklődés alakulásából, így a négy modell magyarázóereje változó jellegű. A modellek közül akkor a legmagasabb az R^2 értéke (0,170), amikor az életesemények külön-külön kerülnek a modellbe, és az élettársi kapcsolatot vizsgáljuk.

A nulladik, kontrollváltozókat tartalmazó kiindulómodell magyarázóereje szerény (8 százalék), azonban a szocializációs dimenziók bevonása 14,6 százalékra növeli azt. Az R^2-ek változása világosan jelzi, hogy a politikai szocializáció különböző elemei nagy súllyal szerepelnek a politikai érdeklődés alakulásában, a többi tényező bevonása ekkora mértékben már nem javítja a modellek magyarázóerejét. Mindez azt jelenti, hogy a nagyon jelentős kérdésparkot mozgató regressziós modellek is csak korlátozottan visznek közelebb annak a kérdésnek a megválaszolásához, mi befolyásolja leginkább a fiatalok esetében a politikai érdeklődés (ki)alakulását.[150]

[150] A 15–19 éves, a 20–24 éves és a legidősebb, 25–29 éves korcsoportokra külön-külön lefuttattam a politikai szocializációs és kontrollváltozókat tartalmazó 1. modellt. A legfiatalabbaknál a modell magyarázóereje 18 százalékra emelkedett, a középső korcsoportban 17 százalék volt, míg a 25–29 éveseknél 12 százalék. Ebből arra következtetek, hogy a 15–19 évesek politikai érdeklődése – ahol fejlődő, növekedő érdeklődésről beszélhetünk – sokkal inkább függ a vizsgált tényezőktől, mint más korcsoportokban. Ebben a korosztályban mindössze két szignifikáns magyarázóváltozó volt, mégpedig az, hogy a szülei életével egyetért-e vagy sem (β=–0,304), valamint a vallásosság (β=0,172). Azok a fiatalok tehát, akik vallásosok, valamint kevéssé vagy csak részben értenek egyet a szüleik által vallott elvekkel, politikailag érdeklődőbekké válnak.

46. táblázat. A politikai érdeklődésre ható tényezők, lineáris regressziós modellek

		0. kontrollváltozók modellje			*1. szocializációs modell*			*2. életesemények modell*			*3. életesemények külön modell*								
											3. élettárs			*4. házasság*					
		B	*β*	*sig*	*B*	*β*	*sig*	*B*	*β*	*sig*	*B*	*β*	*sig*	*B*	*β*	*sig*			
Életesemények	11-féle életesemény: 0–10, mert vagy házas, vagy élettársa van	–	–	–	–	–	–	,052	,004	,913	–	–	–	–	–	–			
	Tanult külföldön	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–5,220	–,022	,413	–12,645	–,054	,056			
	Dolgozott külföldön	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–7,290	–,044	,094	–7,591	–,047	,094			
	Tanulmányait befejezte	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–5,178	–,091	,103	–3,917	–,070	,204			
	Fő tevékenysége szerint dolgozik	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2,670	,047	,374	,156	,003	,957			
	Élettárssal él	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3,544	,047	,154	–	–	–			
	Házas	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	5,174	,066	,129			
	Született gyermeke	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–6,282	–,057	,079	–1,905	–,021	,612			
	Saját lakásban/házban van állandó lakhelye	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–,148	–,002	,957	–2,683	–,034	,341			
	Nem költözne el arról a településről, ahol most él	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2,631	,047	,083	3,585	,064	,021			
	A szüleitől külön kasszán él	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1,689	,029	,389	2,628	,047	,200			
	Végzett önkéntes tevékenységet	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–1,800	–,023	,374	–1,624	–,022	,419			
Szocializációs tényezők	Az ember különbözőképpen ítélheti meg azt, amilyen elvek szerint szülei élnek. Megfelel-e az Ön eszményeinek szülei élete?	–	–	–	–7,471	–,214	,000	–7,457	–,214	,000	–7,952	–,227	,000	–7,175	–,205	,000			
	Politikai kérdésekben Ön mennyire ért egyet a szüleivel?	–	–	–	2,824	,060	,033	2,819	,060	,033	3,687	,077	,014	1,644	,035	,275			
	Milyen gyakran szokott Ön a *családjával* közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról beszélgetni?	–	–	–	4,497	,090	,004	4,495	,090	,004	5,833	,115	,001	3,931	,081	,019			
	És a *barátaival*, közvetlen ismerőseivel milyen gyakran szokott közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról beszélgetni?	–	–	–	4,526	,092	,003	4,520	,091	,003	4,138	,083	,015	5,791	,120	,001			
	Van-e olyan közeli barátja, ismerőse, aki kifejezetten aktív politikai szempontból (pl. rendszeresen állást foglal közéleti kérdésekben)?	–	–	–	5,635	,094	,000	5,646	,094	,000	5,483	,090	,002	4,409	,074	,011			

		0. kontrollváltozók modellje			1. szocializációs modell			2. életesemények modell			3. életesemények külön modell					
											3. élettárs			4. házasság		
		B	β	sig	B	β	sig	B	β	sig	B	β	sig	B	β	sig
Kontrollváltozók	Kor	,565	,084	,005	,269	,040	,183	,249	,037	,355	,206	,029	,512	,225	,033	,485
	A válaszadó neme (0=nő)	6,594	,115	,000	5,512	,099	,000	5,514	,099	,000	6,524	,115	,000	5,547	,100	,000
	Településtípus (1=község)	-,062	-,007	,773	-,373	-,043	,085	-,373	-,043	,085	-,495	-,056	,041	-,455	-,052	,063
	Saját iskolázottság	4,651	,167	,000	4,181	,151	,000	4,192	,152	,000	4,371	,157	,000	4,101	,150	,000
	Mi (volt) az édesapja/nevelőapja legmagasabb befejezett iskolai végzettsége, amikor Ön 14 éves volt?	,003	,035	,163	,001	,017	,525	,001	,017	,521	,003	,038	,198	,001	,018	,537
	Szubjektív jövedelemérzet	,597	,015	,556	,704	,018	,493	,700	,017	,496	-,470	-,012	,683	-,617	-,015	,604
	Vallásosság	7,417	,127	,000	5,403	,095	,000	5,397	,095	,000	4,931	,086	,001	4,976	,087	,001
	Barátok száma	,191	,018	,444	,239	,024	,327	,240	,024	,325	,262	,027	,310	,151	,015	,591
Statisztikák	(Constant)	2,174		,697	15,682		,006	15,942		,010	20,583		,003	23,547		,001
	R^2			0,081			0,146			0,146			0,170			0,156
	F-próba			19,122			20,227			18,771			11,206			9,892
	Modell sig			0,000			0,000			0,000			0,000			0,000

Jelmagyarázat: bold: szignifikáns változó p≤0,05 szinten.
Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2020.
Saját számítás.

A lineáris regressziós modellek alapvető célja a bekövetkezett életesemények és a politikai érdeklődés kapcsolatának vizsgálata volt. Azt feltételeztem, hogy minél több életesemény következik be egy kérdezettnél, azaz minél „felnőttebb", annál inkább növekszik a politikai érdeklődése. A kapott eredmények azonban ezt a feltételezést egyáltalán nem támasztják alá. A tizenegyféle életesemény bevonása a modellbe nem javította a korábbi két futtatás eredményeit, a kontinuumként kezelt változó nem szignifikáns, pontosabban más változók mellett nem szignifikáns. Kontrollváltozók nélkül, önmagában a hatás ugyanis pozitív és szignifikáns. Ez ismételten arra utal, hogy nem az események számának, hanem az életesemények típusának lehet jelentősége a politikai érdeklődés alakulásában.

Valójában azonban ez a kijelentés is korrekcióra szorul. A lehetséges tizenegyféle életesemény közül ugyanis egyetlen sincs, amely a többi változó kontrollja mellett az élettársi és a házastársi kapcsolatoknál is befolyásolná a politikai érdeklődést. Az utolsó modellben, ahol a házasságot vizsgáljuk, ugyanakkor egy eseményt érdemes kiemelni. Azok a fiatalok, akik elégedettek jelenlegi lakhelyükkel, és nem kívánnak elköltözni, jobban érdeklődnek a politikai iránt (β=0,064). Az úgynevezett stabilitási vagy megállapodottsági faktor szerepe tehát fontos és a későbbiekben más kutatásokban tovább vizsgálandó tényező.

Az élettársi viszony és a házasság egyébiránt nem befolyásolja a politikai érdeklődést, más változók kontrollja mellett a családi állapot önmagában nem érdemi tényező. Érdekes módon sem a tanulás befejezése, sem a munkavállalás, de még a gyermekvállalás sincs ilyen közvetlen – szignifikáns – kapcsolatban a politikai érdeklődés alakulásával.

Ha ezek a dimenziók nem, vagy csak alig befolyásolják a politikai érdeklődés alakulását, akkor kérdés, hogy mégis mi az, ami növeli a fiatalok politikusságát. A válasz a szocializációs dimenziókban és részben a kibocsátó család összetételében keresendő.

A változószett középső részében találhatók a politikai szocializációs tényezők. Ebben öt, a fenti alfejezetekben igen részletesen elemzett kérdés szerepel: „Az ember különbözőképpen ítélheti meg azt, amilyen elvek szerint szülei élnek. Megfelel-e az Ön eszményeinek szülei élete?" „Politikai kérdésekben Ön egyet ért-e a szüleivel?" „Milyen gyakran szokott Ön a családjával közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról beszélgetni?" „És a barátaival, közvetlen ismerőseivel milyen gyakran szokott közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról beszélgetni?" „Van-e olyan közeli barátja, ismerőse, aki kifejezetten aktív politikai szempontból (pl. rendszeresen állást foglal közéleti kérdésekben)?". Ahogy jeleztem, ezen kérdéscsoport beemelése a 0. kontrollmodellbe érezhetően, jelentősen emeli a modellek magyarázóerejét, tehát jelentőségük igen nagy. Ez a megállapítás igaz minden kérdésre külön-külön és modellenként is. A politikai szocializációs tényezőknek tehát érdemi hatása van a politikai érdeklődés alakulására. Ezen belül azonban több érdekesség emelhető ki.

Összhangban más kutatási eredményekkel (Muxel, 1999: 106–109; Percheron, 1999b: 25–36) azok a fiatalok érdeklődnek jobban a politika iránt, akiknek nem felel meg az az életeszmény, ahogy a szüleik élnek, vagyis van egyfajta dac, lázadás a szülői életvezetéssel szemben. Ez a változó modellfüggetlen, önálló és legerősebb hatású minden modellben (β=–0,214; –0,227 és –0,205). A szülők politikai nézeteivel való egyetértés ugyanakkor lényegesen kisebb hatású, a házastársi kapcsolatban élő fiataloknál pedig szignifikáns módon nem érvényesül. Ezzel szemben a politikáról, közéleti kérdésekről szóló beszélgetés jelentősége – teljesen összhangban a szakirodalomban leírtakkal és a fentebbi részletes leíró statisztikai eredményekkel – következetesen és relatíve erősen befolyásolja a politikai érdeklődést. Különösen kiemelendő, hogy a szülői beszélgetések hatása a házastársi kapcsolatban élőknél sem szűnik meg, sőt az élettársukkal együtt élőknél egyenértékű a nem hatásával (β=0,115).[151]

Nem meglepő módon a barátoknak, ismerősöknek érdemi jelentőségük van a politikai érdeklődés növekedésére. Ha egy fiatal rendszeresen beszélget barátaival, ismerőseivel közéleti kérdésekről, valamint van olyan közeli barátja, ismerőse, aki kifejezetten aktív politikai szempontból (például rendszeresen állást foglal közéleti kérdésekben, politikai jellegű rendezvényekre jár, vagy más közéleti aktivitást mutat), akkor nagyobb a valószínűsége annak, hogy a kérdezett is politikailag érdeklődőbb lesz. A kortársakkal zajló beszélgetés hatása megmarad az összes modellben, mint ahogy a politikailag involválódott barát hatása is. Az 1. modellben a család és a kortársak hatásai lényegében megegyeznek, az élettárssal élőknél inkább a család hatását érdemes kiemelni, míg a házastársával élőknél a baráti beszélgetést.[152] Ezek az eredmények azt mutatják, hogy nem lehet „versenyként" felfogni a szülői és a baráti beszélgetések hatásait, minden élethelyzetben megvan a maguk helye és szerepe. Ahogy erre többször is utaltam, tulajdonképpen nem az a lényeg, hogy kivel cserél eszmét a fiatal közéleti, politikai ügyekben, hanem hogy egyáltalán teszi-e vagy sem. Ha igen, az szinte közegtől függetlenül, bizonyítható módon növeli a politikai érdeklődését.

A másik, futtatásoktól független tényező a saját iskolai végzettség és – ez különösen meglepő – az anya iskolai végzettsége. Ugyan a fenti táblázatban az apa iskolai végzettségét közlöm, hiszen az általam készített elemzésekből az tűnt ki, hogy a politikai érdeklődést az apa befolyásolja leginkább – a regressziós modellek ennek

[151] A három életkori csoportban futtatott 1. modellek egyébként arra utalnak, hogy a szülői politikai beszélgetések 20–24 éves korban befolyásolják nagymértékben (β=0,137) a politikai érdeklődést. A 15–19 és a 25–29 éveseknél nincs szignifikáns hatás.

[152] A 15–19 és a 25–29 évesek körében a családi és a baráti beszélgetéseknek sincs szignifikáns hatásuk. A középső életkori csoportban a baráti beszélgetések hatása (β=0,147) némileg magasabb, mint a családi diskurzusoké (β=0,137). Természetesen a szülői alapelvekkel való egyet nem értés mindhárom életkori csoportban domináns hatású. Emellett 19 év felett a politikailag involválódott barát szerepe sem elhanyagolható.

a feltételezésnek ellentmondanak.[153] A házastársat tartalmazó 4. modellen kívül az anya iskolai végzettsége szignifikáns változó, míg változatlan feltételek mellett az apa iskolai végzettségének hatása eltűnik. Ezt az ellentmondást – tehát hogy a fiatalok önbevallásuk alapján az apának tulajdonítanak nagyobb jelentőséget saját politikai gondolkodásuk alakulásában, a regressziós modellekben azonban eltűnik az apa hatása, míg az anyáé megmarad – érdemes a későbbiekben, más vizsgálatok révén részletesebben elemezni. Mindenesetre a politikai érdeklődés mögött a magyar fiatalok vonatkozásában világosan kimutatható a bourdieu-i kulturális tőke hatása. A politikai érdeklődés minden modellben növekszik a saját iskolai végzettségi szint emelkedésével, azaz a magasabban iskolázottak inkább érdeklődnek a politika iránt, mint az alacsonyabban iskolázottak. Ez a hatás független a bevont változóparktól, és minden modellben a második legfontosabb magyarázó tényező. Az életkori hatás ugyanis a 0. modelltől eltekintve nem magyarázza a politikai érdeklődést. Ha csak a szociodemográfiai, szociokulturális és szocioökonómiai tényezők és a politikai érdeklődés kapcsolatát elemezzük, van az életkornak pozitív hatása (β=0,084), más változók bevonása azonban eltünteti ezt a kapcsolatot.

A szakirodalomban, valamint a fenti leíró statisztikai elemzésekkel összhangban a politikai érdeklődés a férfiaknál minden modellben magasabb, mint a nőknél. Ez a hatás független a bevont változóparktól. Az idősebb népességnél tapasztalt eredmények tehát megalapozottnak tűnnek a 15–29 évesek körében is. Nagyon fontos azonban, hogy ha korcsoportonként futtatjuk le a 0. és az 1. modellt, a férfiak körében tapasztalható politikai érdeklődési többlet csak 20 évtől jelentkezik, a 15–19 évesek körében nem regisztrálható a gender gap (nem szignifikáns a változó hatása) .[154] Sőt, az időben előrehaladva a nem hatása egyre nagyobb lesz, 25 év felett a második legfontosabb magyarázó tényezővé lép elő.

A politikai érdeklődés minden közölt modellben a vallásosoknál magasabb, mint a nem vallásosoknál. A Jennings és munkatársai (2009) által leírtaknak megfelelően a magyar ifjúsági társadalomban is érvényesül, hogy a vallásos neveltetés lehet az egyik legfontosabb transzmissziós szíj, amely a szülők és gyermekeik között a politikai gondolkodás és a politikai nézetek átvitelét elősegítheti.

[153] Külön futtatásokat végeztem az anya iskolai végzettségére. Anyai iskolai végzettség bevonása:

0. modell	β=0,065,	sig=0,010.	R^2=0,084.
1. modell	β=0,052,	sig=0,049.	R^2=0,146.
2. modell	β=0,053,	sig=0,046.	R^2=0,146.
3. modell	β=0,063,	sig=0,029.	R^2=0,170.
4. modell	β=0,038,	sig=0,203.	R^2=0,156.

[154] Nem változó

15–19 évesek: 0. modell	β=0,057, sig=0,188.;	1. modell	β=0,041, sig=0,365.
20–25 évesek: 0. modell	β=0,132, sig=0,001.;	1. modell	β=0,084, sig=0,035.
25 év felettiek: 0. modell	β=0,149, sig=0,001.;	1. modell	β=0,057, sig=0,000.

Összességében az életciklus-elméleteknek a vártnál és a feltételezettnél is kisebb a jelentősége a politikai érdeklődés alakulásában. A nemzetközi és a hazai szakirodalommal összhangban ugyanis a politikai szocializációs tényezők azok, amelyek felkeltik és növelik a politikai érdeklődést. A politikai szocializációs ágensek közül továbbra is a családnak és a barátoknak mutatható ki kitüntetett szerepe, amiben tulajdonképpen nincs a politikai szociológia számára meglepő újdonság. Arra azonban érdemes hangsúlyozottan felhívni a figyelmet, hogy a feltételezettel szemben az apa iskolai végzettsége helyett az anya végzettségének hatását lehet rögzíteni, és további meglepő eredménye a kutatásnak, hogy az idősebbek körében nagyon karakteresen érvényesülő gender gap a 15–19 éveseknél nem mutatható ki.

Szocializációs életút az egyetemisták körében

A nappali tagozatos egyetemisták körében 2019-ben lezajlott Aktív Fiatalok kutatás lehetőséget adott arra, hogy a politikai érdeklődéshez vezető folyamat jobban regisztrálhatóvá váljon. Egészen pontosan lineáris regressziós futtatások segítségével megvizsgálható, hogy a középiskolai időszakban történteknek, valamint a jelen időszakának milyen hatásai mutathatók ki a politikai érdeklődésre. Az egyetemisták körében készített vizsgálat mindamellett egy eddig nem vizsgált szempontot is figyelembe vesz, ez pedig a politikai események hatása a politikai érdeklődésre. Prior (2010, 2019) ugyanis bizonyította, hogy ha csak időlegesen is, de konkrét, nagyobb, egyszeri események befolyásolhatják a politikai érdeklődést. A választási kampány hatását magam is elemeztem. Az Aktív Fiataloknál a kérdés az volt: „Volt-e olyan esemény, történés (akármilyen jellegű), amely alapvetően határozta meg jelenlegi politikai nézeteid, értékeid, orientációid kialakulását – igen, nem?" A 6. ábrában (lásd II. fejezet utolsó ábra) felvázoltam egy lehetséges útvonalat a politikai érdeklődés kialakulásához. Ebben a modellben azt feltételeztem, hogy a középiskolás kor meghatározó jellegű a folyamatban, benne az iskolai beszélgetések éppúgy, mint a kortársakkal és családdal folytatott kétirányú kommunikáció. A politikai eseményeknek önálló utat, befolyást feltételeztem, ahogy a médiának és a civil szervezeteknek. Miután azonban e két utóbbi ágens hatásaival ebben a kötetben nem foglalkozom, ezek nélkül készítem el az elemzést.

Vizsgált szocializációs tényezők életszakaszonként:

47. táblázat. A feltételezett, politikai érdeklődést erősítő szocializációs útvonal kérdései

Kérdés	*Életszakasz*
És középiskolás korodban, otthon a családban milyen gyakran beszélgettetek közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról?	Középiskolás időszak
És középiskolás korodban, az iskolában, pl. történelem-, osztályfőnöki órákon, szünetben milyen gyakran beszélgettetek közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról?	
És középiskolás korodban, akkori barátaiddal milyen gyakran beszélgettetek közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról?	
Szüleid, nagyszüleid inkább pozitívan beszéltek a politikáról; negatívan beszéltek a politikáról vagy nem beszéltek a politikáról.	
Az ember különbözőképpen ítélheti meg azt, amilyen elvek szerint szülei élnek. Egyetértesz-e azzal, ahogy szüleid élnek?	Általános elvek (időszaktól független)
Politikai kérdésekben egyetértesz-e a szüleiddel?	
Volt-e olyan esemény, történés (akármilyen jellegű), amely alapvetően határozta meg jelenlegi politikai nézeteid, értékeid, orientációid kialakulását?	
Milyen gyakran szoktál családoddal közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról beszélgetni?	Jelenlegi időszak
Milyen gyakran szoktál barátaiddal közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról beszélgetni?	

Forrás: Aktív Fiatalok Magyarországon, 2019.

Az elemzés során egy regressziós modellt futtattam, amelynek függő változója a politikai érdeklődés.[155] A fenti politikai szocializációs kérdéseket kontrolláltam a nem, a kor, a középiskola típusa (egyházi vagy állami), az apa iskolai végzettsége, a munkavégzés, a szubjektív jövedelem és a vallásosság változókkal. A modell viszonylag magas, 30 százalékos magyarázóerővel rendelkezik (R^2=0,304; F-próba: 14,35; sig=0,000), tehát a bevont változói kör – figyelembe véve a társadalomtudományokban szokásos magyarázóerőket – megfelelő alapnak tekinthető a politikai érdeklődés alakulásának teszteléséhez. Az alábbi, 72. ábrában a korrigált regressziós együtthatók kerülnek bemutatásra. Szaggatott a nyíl, ha az adott változó p≤0,005 szinten nem szignifikáns, míg telt, ha szignifikáns. A nyilak vastagsága az adott tényező hatásának erősségét is jelzi.

Az ábrában az általános szülői alapelveket – legyen az politikai vagy életvezetési – a középiskolás kor alá rendeztem, aminek kizárólag technikai okai vannak. Ahogy azt a 47. táblázatban jeleztem, ezek életkori szakasztól független vélemények lehetnek. Fontos felhívni a figyelmet a kapott eredmények limitációjára. Az ábra ugyanis csak a nappali tagozatos egyetemi hallgatókra vonatkozik, így a magyar ifjúsági társadalom egészére nem extrapolálható.

[155] A 2024-es adatfelvétel kérdőívéből több kérdés is kimaradt, ezért a teljes modell lefuttatása nem lehetséges.

72. ábra. A politikai érdeklődésre ható tényezők a nappali tagozatos egyetemisták körében – a hipotetikus modell érvényesülése

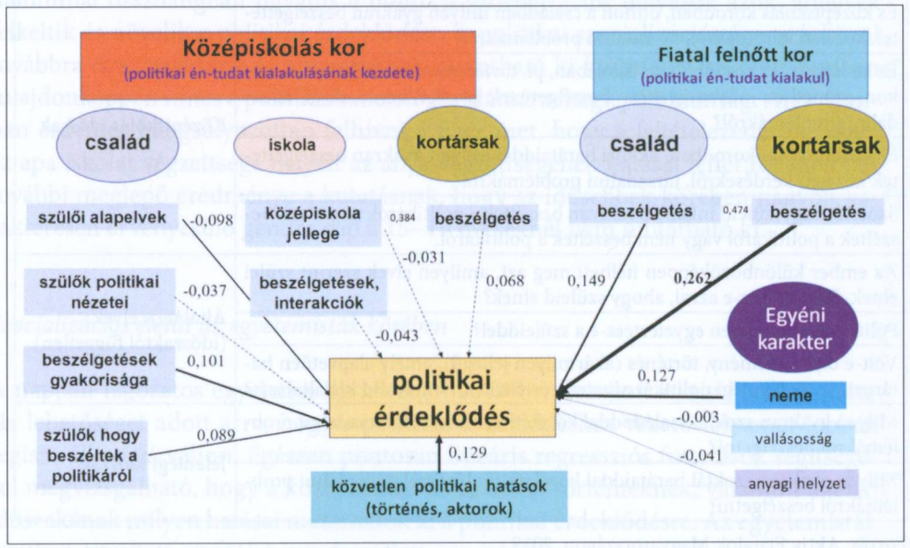

Statisztikák: lineáris regressziós együtthatók (β) értékei. R^2=0,304; F-próba: 14,355, sig=0,000.

Forrás: Aktív Fiatalok Magyarországon, 2019.
Saját számítás.

Az ábra legfontosabb tanulsága, hogy a politikai érdeklődés fejlődése, alakulása – legalábbis az egyetemista rétegben – nem fejeződik be a középiskolás évek alatt, hanem folytatódik tovább a fiatal felnőttkorban. Az általam feltételezetthez képest ugyanis a középiskolás időszakban történtek jelentősége jóval kisebb. Ezzel párhuzamosan a közélettel, politikával kapcsolatos középiskolás kori beszélgetések hatásai is a vártnál kisebb befolyást gyakorolnak a politikai érdeklődésre. Ez a két generális megállapítás azonban pontosításra szorul. A nappali tagozatos egyetemisták politikai érdeklődése kapcsán ugyanis a családi körben zajló folyamatokra érdemes különösen figyelni. Ha a fiatal középiskolás korában beszélgetett a szüleivel a közéletről, társadalmi problémákról, politikáról, akkor annak hatása van a jelenlegi politikai érdeklődésre. Az sem mindegy azonban, hogy a szülők, nagyszülők milyen kontextusban beszéltek a témáról. Az eredmények alapján azok politikai érdeklődése lesz a magasabb, akiknél a politika legalább szóba került.[156]

[156] A pozitívan beszélők politikai érdeklődése magasabb, mint a negatívan beszélőké, de az eltérés nem szignifikáns. Jellegzetes V alak látható ugyanis. Ahol nem került szóba a politika semmilyen módon, ott a hallgató politikailag alig lesz érdeklődő, a negatív kontextushoz ehhez képest +13, a pozitív kontextushoz pedig +18 pontos növekmény társul.

Az Ifjúság nagymintás kutatássorozat eredményeivel összhangban a családokban uralkodó politikai nézetekkel való egyetértés vagy egyet nem értés nem befolyásolja a politikai érdeklődés alakulását – nem úgy, mint az általános alapelvek. Azon egyetemisták politikai érdeklődése a magasabb, akik nem értenek egyet a szülők által vallott általános elvekkel, vagy azzal, ahogyan a szüleik élnek. Egymástól függetlenül két vizsgálat is azt jelzi tehát, hogy valamilyen általános ellenérzés, elutasítás, el nem fogadás járul inkább hozzá az érdeklődés emelkedéséhez, és nem a konformitás.

Ahogy jeleztem, a fiatal felnőttkorban zajló folyamatok fontosabbak, mint a középiskolás időszak formálódó politikai identitása. Azok az egyetemisták, akik családjukban beszélgetnek politikai témákról, politikailag jóval érdeklődőbbek, azonban még ennél is meghatározóbb a kortárscsoportok hatása. Az egyetemistáknál – akik egy sajátos, szűk rétegét képezik a magyar ifjúsági társadalomnak – épp a jelenlegi kortársakkal, barátokkal folytatott diskurzusok befolyásolják leginkább a politikai érdeklődés alakulását. A szakirodalommal egyező módon a családok politikai szocializációs szerepe tehát megmaradhat, és ahol megmarad, ott a lenyomat igen karakteres (különösen igaz ez a társadalomtudományi, a jogász- és a bölcsészhallgatókra). Még ezeknél a politikai aktivizmus szempontjából kitüntetett hallgatói csoportoknál is a kortársakkal folytatott rendszeres közéleti, társadalmi kérdésekről zajló beszélgetések gyakorisága másfélszer-kétszer meghaladja a családi diskurzusok gyakoriságát.

A hallgatói vizsgálat fontos eredménye, hogy a politikai érdeklődés alakulása nem csak az elsődleges szocializációs ágensekkel áll összefüggésben. Azoknál az egyetemistáknál, akik úgy vélik, hogy a saját életükben történt valami revelatikus esemény, a politikai érdeklődés jóval magasabb lesz, mint akiknél nem. Az exogén hatás jelentősége nagyobb, mint a középiskolai időszak bármelyik vizsgált dimenziójáé. Ezek az eredmények egybecsengenek Stattin, Hussein, Özdemir és Russo (2017) vizsgálataival, azonban míg a szerzők elsősorban a nemzetközi események jelentőségét emelik ki a politikai érdeklődés formálódásában, addig a magyar egyetemisták belföldi politikai történésekre asszociálnak. Túlnyomó többségük ugyanis az országgyűlési választásokat (egész pontosan a 2018-as választást), a 2006-os eseményeket (őszödi beszéd, 2006. őszi események, 2006. október 23.), valamint a különböző témában zajló tüntetéseket emelték ki mint olyanokat, amelyek befolyásolták gondolkodásukat. Ezek az eredmények is megerősítik egyébként azt az állítást, hogy Magyarországon a politika értelmezése meglehetősen szűk, és leginkább belpolitikai kérdésekre összpontosít.

73. ábra. Milyen esemény volt alapvető hatással jelenlegi politikai gondolkodására, nézeteire, értékeire? (szófelhő)

Forrás: Aktív Fiatalok Magyarországon, 2019.
Saját számítás.

Végül arra érdemes felhívni a figyelmet,[157] hogy az ágensstruktúrán túl a biológiai nem különösen fontos tényezője a politikai érdeklődésnek. A nappali tagozatos, azaz legalább 18 éves magyar fiatalok közül a férfiak jóval érdeklődőbbek lesznek, mint a nők. Az érdeklődésre gyakorolt hatása közel azonos, mint a külső eseményeké. Minden általam hozott szakirodalmi hivatkozás és elemzés azt bizonyítja, hogy a vizsgált életszakaszra kialakuló nemi szakadék nem csökkenni, hanem növekedni fog az idősödéssel párhuzamosan.

A szakirodalom által performatív éveknek nevezett korszakban valóban formálódik az érdeklődés, az azonban, hogy a fiatalnak diszpozíciós vagy szituatív érdeklődése lesz-e, az életkor nagyon korai szakaszában kialakulhat. Magyarországon ugyanis még az egyetemistákon belül is egy külön „kasztot" jelentenek a politikailag érdeklődők (tipikusan a bölcsészek, a jogászok és a társadalomtudományi szakos hallgatók). Bár a nemzetközi szakirodalom leginkább a két alapágens hatásmechanizmusait vizsgálja, eredményeim szerint az egyéni karakternek, az egyéni, személyes tapasztalatoknak kiemelt szerepük van a politikai érdeklődés formálódásában.

[157] Nagyon érdekes, hogy a regressziós modell alapján a vallásosság, kontrollálva több tényezővel, nem játszik szerepet a politikai érdeklődés alakulásában. Véleményem szerint ez az eredmény a vizsgált ifjúsági réteg összetételével lehet összefüggésben.

A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS ÉS A POLITIKAI VISELKEDÉS KAPCSOLATA A FIATALOKNÁL

Az alábbi fejezetben a teljes népességre alkalmazott technika adaptálásával megvizsgálom a magyar fiatalok politikai viselkedését. Egész pontosan azt, hogy a politikai érdeklődés és viselkedés között milyen kapcsolat mutatható ki. Többször utaltam rá, hogy a szakirodalom egyértelmű összefüggést feltételez a két dimenzió között, sőt azt is jeleztem, hogy nem egyszerűen összefüggésről írnak a szerzők, de tulajdonképpen determinisztikus kapcsolatot tételeznek fel: a politikai érdeklődés lényegében meghatározza a politikai magatartást és viselkedést. Mindamellett nem általánosan politikai magatartást, hanem demokratikus politikai gondolkodást és cselekvést említenek (Luskin, 1990; Verba–Schlozman–Brady, 1995; van Deth, 1990; van Deth–Elff, 2004; Strömbäck–Shehata, 2010; Russo–Stattin, 2017; Prior, 2019; Vermeer és munkatársai, 2022). A szakirodalom szerint tehát a magas politikai érdeklődés demokratikus állampolgári magatartást eredményezhet, illetve annak a legfontosabb prediktora.

A IV. főfejezet zárásaként a magyar felnőtt népességre vonatkoztatva négy dimenzión keresztül vizsgáltam a magyar társadalom politikai magatartását: demokrácia melletti elköteleződés, szervezettség, választási részvétel és a demokratikus állampolgári részvétel. A kiválasztási szempontokat részletesen mutattam be *A politikai érdeklődés és a politikai viselkedés kapcsolata* című fejezet bevezetőjében. Minden egyes alhipotézis esetében hasonló eljárást alkalmaztam: először bemutattam a politikai érdeklődés és az adott kérdés együtt járását, különös tekintettel az érdeklődők és a nem érdeklődők válaszai közötti eltérésekre, majd a közöttük lévő kapcsolat erősségét és irányát jeleztem.

A 15–29 éveseknél a vizsgálati dimenziók közül kettőt tudok részletesebben is elemezni az Ifjúság kutatássorozat 2020-as adatfelvétele segítségével. Az igen hosszú és részletes kérdőívben ugyanis mindössze egy olyan kérdés található („Kapcsolódott-e az elmúlt egy év során valamilyen egyesülethez, alapítványhoz, önkéntes társuláshoz, csoporthoz, mozgalomhoz, közösséghez? Gondoljon olyanra, hogy részt vett a szervezet munkájában, tevékenységében, esetleg néha elment a rendezvényeire, stb."), amely a társadalmi szervezetekhez való kötődést, kapcsolódást vizsgálta, ezért a 18 éven felüli, felnőtt népesség esetében végzett részletes szervezettségi elemzés erre a kutatásra alapozva nem végezhető el. A politikai érdeklődés és ezen változó között egyébként nincs szignifikáns korreláció (r=0,021, sig=0,359). A politikai érdeklődés 1–4 skáláján elhelyezkedő fiatalok 94–95 százaléka jelezte, hogy nincs szervezeti kötődése, míg a leginkább érdeklődőknél ez az arány 10 százalék.

A választási részvétel esetén a prospektív résztvétel (Ha most vasárnap parlamenti választást tartanának [és jogosult volna szavazni], Ön elmenne-e szavazni?) a fiataloknál, akiknek a preferenciája nem kiforrott, túlzott torzításokat eredményezhet. A jövőbeni részvételre vonatkozó kérdés kétségtelenül nagyon is összefügg a politi-

48. táblázat. A politikai érdeklődés és a politikai viselkedés összefüggéseit vizsgáló kérdések

Témakör	Kérdés/kérdésblokk	Kiválasztott item
Demokráciakép	A következő kijelentések közül melyik áll a legközelebb az Ön véleményéhez?	A demokrácia jobb, mint más kormányzati rendszer – rendszertámogató A hozzám hasonló emberek számára minden rendszer egyforma – rendszerszkeptikus Bizonyos körülmények között jobb a diktatúra, mint a demokrácia – rendszerkritikus (Kovách, 2017)
Politikai részvétel	Különböző tevékenységeket soroltunk fel. Kérjük, mondja meg, hogy részt vett-e már ilyen tevékenységben? (igen–nem) Szokott/szokta Ön közösségi oldalon…? (igen–nem)	Offline részvétel: Politikai nyilatkozatok, kezdeményezések, petíciók aláírása hagyományos vagy internetes formában Aláírások gyűjtése Bejelentett demonstráció, tüntetés, utcai felvonulás Kapcsolatba lépett helyi vagy országos politikussal, illetve önkormányzati vagy országgyűlési képviselővel Szándékosan nem vásárolt, bojkottált bizonyos árucikket, elkerült üzletláncot Pénzt adományozott civil szervezetnek vagy pártnak (nem az adó 1+1%-a) És ezekből képzett részvételi index, ahol 0 = nincs semmilyen részvétele; 6 = mind a 6 részvételi formában aktív. Online részvétel: közéleti (politikai) témákkal kapcsolatos kérdésekben lájkolni? közéleti (politikai) témákkal kapcsolatos kérdésekben szavazni? közéleti (politikai) kérdésekkel kapcsolatos hírhez/véleményhez hozzászólni? közéleti (politikai) kérdésekben hírt/véleményt megosztani / vitát kezdeményezni? jelezni, hogy részt vesz egy közéleti (politikai) kérdésekkel foglalkozó eseményen? tiltani vagy törölni ismerőseit közéleti, politikai témájú megnyilvánulásaik miatt? És ezekből képzett részvételi index, ahol 0 = nincs semmilyen részvétele; 6 = mind a 6 részvételi formában aktív.

kai érdeklődéssel (Pearson Chi²=1675,060; sig=0,000; Cramer'V=0,274): a nagyon érdeklődő fiatalok 71, az egyáltalán nem érdeklődők mindössze 17 százaléka jelezte (négyszeres különbség), hogy biztosan részt kíván venni a választáson. Egy most esedékes parlamenti választási részvételt biztosan elutasítóknál fordított sorrend látható: az egyáltalán nem érdeklődőknek 40, a diszpozíciós érdeklődéssel rendelkezőknek viszont 8 százaléka választotta ezt az opciót (ötszörös különbség). Minden bizonnyal a retrospektív választási részvételnél is lennének különbségek, de kevéssé valószínű, hogy ekkora eltérést rögzítene a kutatás. Ezt a vélekedést támasztja alá az Aktív Fiatalok 2024-es hulláma, ahol mértek retrospektív részvételt. Itt az egyáltalán nem érdeklődők 58 százaléka emlékezett úgy, hogy szavazott 2022. április 3-án, a nagyon érdeklődőknél pedig 81 százalék volt ez az arány. Azoknál, akik úgy emlékeztek, hogy nem vettek részt a legutóbbi országgyűlési választáson, 42 kontra 19 százalékot mért a kutatás (Pearson Chi²=128,742; sig=0,000; Cramer'V=0,189). A különbségek tehát – minden torzító hatást figyelembe véve – messze nem olyan nagyok, mint a prospektív válaszok vonatkozásában láttuk.

A 48. táblázatban összefoglaltam a felhasznált változókat. Ezek forrása mindkét esetben a Magyar Ifjúság Kutatás 2020 (2000 fős, reprezentatív alminta). Érdemes megjegyezni, hogy a demokratikus részvételnél offline és online participáció vizsgálatára is lehetőség nyílt.

Demokrácia melletti elköteleződés, rendszerellenesség a fiatalok körében

A politikai érdeklődés és a demokrácia/diktatúra viszonyát a 74. ábra mutatja. Kovács Tamás (2017) alapján azokat, akik szerint a demokrácia a legjobb politikai rendszer, rendszertámogatóknak, akik szerint a „bizonyos körülmények között a diktatúra jobb, mint a demokrácia", rendszerkritikusoknak nevezzük Az ábra plasztikusan jelzi, hogy az apolitikusok és a diszpozíciós érdeklődéssel rendelkezők válaszai jelentősen eltérnek egymástól. A politikai érdeklődők domináns többsége, 77 százaléka a demokráciát tartja a legjobb politikai rendszernek, míg az apolitikusok között ez az arány 61 százalék. A rendszerkritikus álláspont 5 és 16 százalék között szóródik az egyes érdeklődési grádicsokon állók körében, oly módon, hogy az alacsonyabb érdeklődéshez alacsonyabb, a magasabb érdeklődéshez magasabb rendszerkritikus vélemény kapcsolódik. A rendszerközömbösség/rendszerszkeptikusság a politika iránt nem vagy egyáltalán nem érdeklődő fiatalok körében kimagasló. Fontos jelezni, hogy pontosan ugyanezeket a tendenciákat láttuk a teljes, felnőtt népességre is, azaz a rendszerekkel kapcsolatos álláspont érdemben nem különbözik az egyes nagy kohorszok között.

74. ábra. A demokráciához való viszony a politikai érdeklődés alapján a magyar fiatalok körében, 2020 (százalék)*

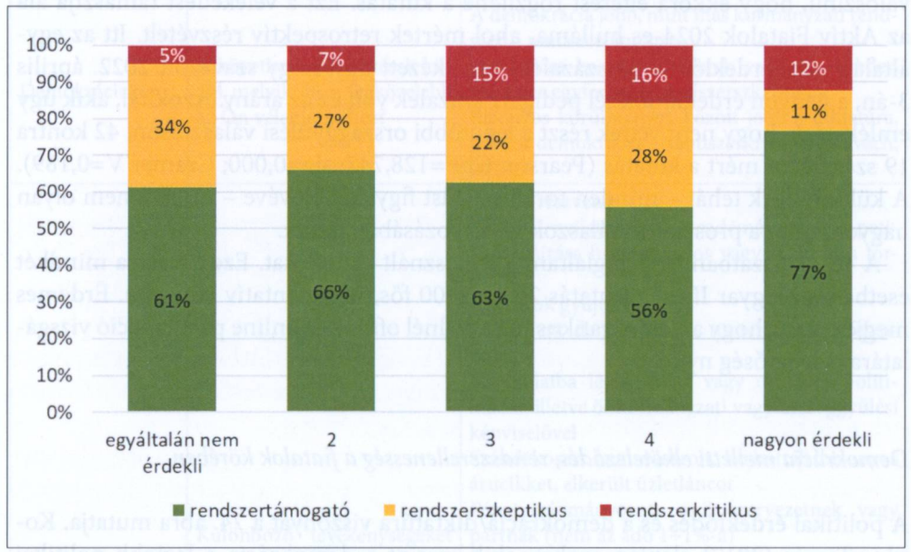

*Rendszertámogató: a demokrácia minden más politikai rendszernél jobb.
Rendszerszkeptikus: az Önhöz hasonló emberek számára az egyik politikai rendszer olyan, mint bármelyik másik.
Rendszerkritikus: bizonyos körülmények között egy diktatúra jobb, mint egy demokratikus politikai rendszer.
Statisztikák: Pearson Chi^2=59,215; Sig=0,000; Cramer'V=0,129.

A demokrácia kontra diktatúra közötti választás és a politikai érdeklődés kapcsolatát egy bináris logisztikus modell segítségével vizsgáltam meg, azonban egy komoly megkötéssel. A diktatúra elfogadottsága, mint láttuk, relatíve alacsony (10 százalék), ami egy 2000 fős almintában mindössze 198 embert jelent. Ezeket kellene szétosztania a modellnek, így esetenként néhány tucat fiatal esélyhányadosairól beszélhetünk. Ezért az alábbi regressziós számítást csak óvatosan, megfelelő távolságtartással érdemes kezelni.[158]

A modellben felhasznált szociodemográfiai, szociokulturális és szocioökonómiai változók megegyeznek, vagy a lehető leginkább hasonlítanak a teljes népességre vonatkozó mérőeszközzel (49. táblázat). Ezek alapján bevonom a modellbe a politikai érdeklődésen kívül a barátok számát, az iskolázottságot, az apa iskolázottságát,[159] a

[158] A modell statisztikái egyébként nem túl robusztus összefüggésre utalnak.

[159] A modellt az anya iskolázottságával is külön lefuttattam, de az eredmény nem változott érdemben.

szubjektív jövedelemérzetet, az életkort, a társadalmi osztályba való besorolást, a vallásosságot és a nemet. A modellben a függő változó bináris: valaki vagy demokrácia- (1), vagy diktatúrapárti (0).

Az adatokból az derül ki, hogy minden változó közül a politikai érdeklődés hat leginkább a diktatúra és a demokrácia közötti választásra (Exp[B]=0,693), ugyanakkor az előjel negatív, vagyis a politikai érdeklődés növekedésével nem nő annak az esélye, hogy a demokráciapártiak aránya is emelkedik. Hasonlóan negatív előjelű a társadalmi osztályba való besorolás és a barátok száma is. A jövedelem szubjektív érzete, valamint a vallásosság pozitívan hat, azaz *ceteris paribus* egy egységnyi elmozdulás a vallásosságban kétszeresére növeli a demokrácia választását.

Témánk szempontjából azonban a táblázat legfontosabb üzenete a politikai érdeklődés kiemelt jelentősége.

49. táblázat. A demokrácia és a diktatúra közötti választás bináris logisztikus modellje a magyar fiatalok körében, 2020

Függő változó: demokráciapárti=1, diktatúrapárti=0	*B*	*Wald*	*Sig.*	*Exp(B)*
Nem	,008	,002	,962	1,008
Iskolázottság	,073	2,244	,134	1,076
Korcsoportok	-,008	,117	,733	,992
Település típusa	-,063	,596	,440	,939
Politikai érdeklődés	-,367	22,443	,000	,693
Társadalmi osztályba való besorolás	-,345	4,973	,026	,708
Szubjektív jövedelem	,302	4,405	,036	1,352
Vallásosság	,695	15,915	,000	2,004
Barátok száma	-,086	11,005	,001	,918
Apa iskolai végzettsége	,000	,074	,786	1,000
Constant	3,271	17,197	,000	26,351

Statisztika:

Step	*-2 Log likelihood*	*Cox & Snell R Square*	*Nagelkerke R^2*
1	937.554[a]	,044	,078

Forrás: az adatok forrása a Mellékletben található.
Saját számítás.

A demokratikus állampolgári részvétel és a politikai érdeklődés

Ahogy a felnőtt népesség esetében, úgy a fiataloknál is megvizsgálom a politikai érdeklődés és a politikai részvétel kapcsolatát offline és online részvételi formákat bevonva.

Az alábbi táblázat arra utal, hogy hat lehetséges offline részvételi formából három esetben a politikai érdeklődés növekedésével párhuzamosan növekszik a részvétel

gyakorisága. Ezek a részvételi formák az aláírások gyűjtése, a tüntetés, valamint a politikussal való kapcsolat. A bojkott nem ilyen egyértelmű, mert ott p≤0,05 szinten nem szignifikáns az eltérés a válaszokban, míg a petíciók aláírása és a pénzadományozás olyan részvételi forma, ahol az érdeklődők részvétele némiképp magasabb, mint a nagyon érdeklődőké. Érdemes felhívni a figyelmet, hogy még a nagyon érdeklődő kategóriában is 8 és 16 százalék között szóródó részvételekről beszélhetünk, tehát igaz, hogy emelkedik a politikai érdeklődés növekedésével a részvétel, de még a legérdeklődőbbeknél is relatív mértékű offline aktivizmusról beszélhetünk.

50. táblázat. Az offline politikai részvétel és a politikai érdeklődés kapcsolata (százalék)

	Politikai nyilatkozatok, kezdeményezések, petíciók aláírása	*Aláírások gyűjtése*	*Bejelentett demonstráció, tüntetés, utcai felvonulás*	*Kapcsolatba lépett helyi vagy országos politikussal*	*Szándékosan nem vásárolt, bojkottált bizonyos árucikket, elkerült üzletláncot*	*Pénzt adományozott civil szervezetnek vagy pártnak*	*Offline részvételi index (0–6)**
Egyáltalán nem érdekli	1	2	1	2	6	3	0,15
2	4	4	4	4	7	6	0,28
3	7	6	6	6	9	9	0,43
4	14	10	10	8	9	12	0,61
Nagyon érdekli	13	13	16	16	13	8	0,8
Minta	**6**	**5**	**5**	**5**	**8**	**7**	**0,37**
Pearson Chi²	68,221[a]	35,550[a]	49,279[a]	37,455[a]	8,136[a]	25,097[a]	F-próba: 18,232
Asymp. Sig. (2-sided)	,000[c]	,000[c]	,000[c]	,000[c]	0,087	,000[c]	0
Cramer's V	0,186	0,135	0,158	0,138	0,064	0,113	Eta²=0,036

*A hat részvételi forma (0 = nincs részvétel, 1 = van részvétel) mechanikus összeadásából jön létre.

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2020.
Saját számítás.

A fentihez nagyon hasonló az online participáció és a politikai érdeklődés együtt járása. Az egyáltalán nem érdeklődőkhöz képest a nagyon érdeklődők online térben zajló részvétele többszörös, helyenként három-négyszeres, azaz aki jobban érdeklődik a politika iránt, az online teret is nagyobb arányban veszi igénybe politikai nézetei kifejtésére. Az offline és az online részvétel között van érdemi különbség azon a téren is, hogy online aktivizmusa a legkevésbé érdeklődőknek is 5-6 százalékos arányban regisztrálható, míg a nagyon érdeklődők online politikai részvétele lényegesen magasabb, mint azt az offline részvétel esetében láthattuk: 10–15 százalékról 35, esetenként 40 százalékra emelkedik.

51. táblázat. Az online politikai részvétel és a politikai érdeklődés kapcsolata (százalék)

Közéleti (politikai) témákkal kapcsolatos kérdésekben	*Lájkol*	*Szavaz*	*Hírhez/véleményhez hozzászól*	*Hírt/véleményt megoszt / vitát kezdeményez*	*Jelzi, hogy részt vesz egy eseményen*	*Tilt vagy töröl ismerőst megnyilvánulásai miatt*	*Online részvételi index (0–6)**
Egyáltalán nem érdekli	6	4	5	4	3	7	0,19
2	17	6	9	7	6	7	0,39
3	19	12	13	12	7	12	0,56
4	25	19	20	18	17	18	0,82
Nagyon érdekli	44	34	37	29	24	21	1,37
Minta	**17**	**10**	**12**	**10**	**8**	**11**	**0,49**
Pearson Chi²	80,415[a]	86,561[a]	74,918[a]	65,041[a]	67,391[a]	33,666[a]	F-próba: 28,734
Asymp. Sig. (2-sided)	,000[c]	,000[c]	,000[c]	,000[c]	,000[c]	,000[c]	0
Cramer's V	0,218	0,226	0,21	0,196	0,199	0,141	Eta²=0,063

*A hat részvételi forma (0 = nincs részvétel, 1 = van részvétel) mechanikus összeadásából jön létre.

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2020.
Saját számítás.

Az online és az offline részvétel együttes megoszlása látható a 75. ábrán. Az együtt járás szemmel is jól nyomon követhető: minél magasabb a fiatal politikai érdeklődése, annál nagyobb a valószínűsége, hogy 1. lesz részvétele; 2. többszörös részvétele lesz; 3. az online és az offline részvétel közül az online részvétele lesz az erősebb. Fontos azonban megjegyezni, hogy az együtt járás robusztussága nem különösebben kiemelkedő, a közepesnél inkább gyengébb.

Összességében mégis azt mondhatjuk, hogy a 15–29 évesek között is a politikai érdeklődők egyfajta lokális véleményvezéri szerepet játszanak, azaz az offline és az online részvétel összekapcsolódik esetükben (lásd Strömbäck–Djerf-Pierre–Shehata, 2013; Chadwick–Vaccari, 2019; Ahmed, 2021).

75. ábra. A politikai részvétel és a politikai érdeklődés együtt járása (százalék)

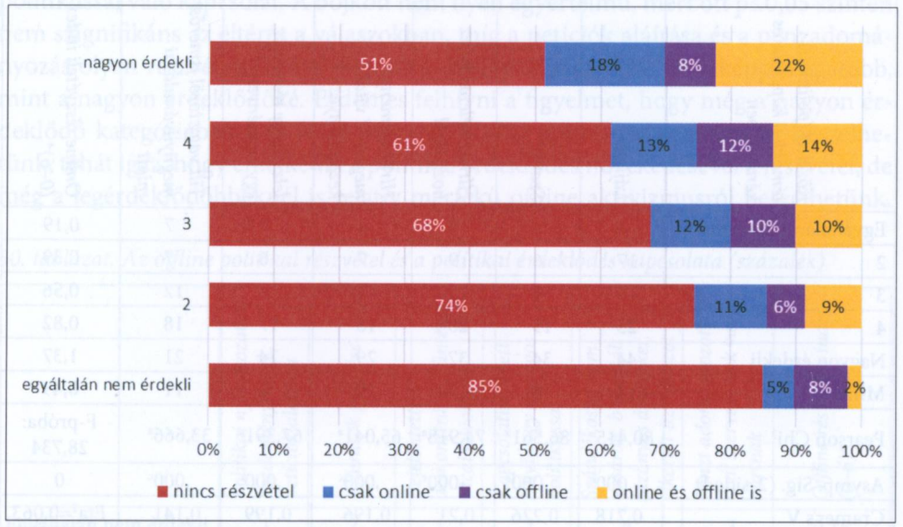

Pearson Chi2=11,261; sig=0,000; Cramer'V=0,137.
Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2020.
Saját számítás.

A fejezet végén egy regressziós modell futtatásával vizsgálom meg, mennyire támasztható alá a szakirodalom azon feltételezése, miszerint a politikai érdeklődés a magyar fiatalok esetében is a politikai részvétel legfontosabb dimenziója. A felnőtt népesség esetében alkalmazott független változóparkot alkalmazom (a teljes népességre vonatkozó eredményeket lásd 26. táblázat).

Az 52. táblázat egyrészt várt, másrészt nagyon is meglepő eredményeket mutat. Kétségtelen, hogy a politikai részvételre – online és offline együttesen – ható legfontosabb tényező a politikai érdeklődés. Az úgynevezett stepwise módszer, amely egyesével vizsgálja és vonja be a modellbe a legerősebb, majd a következő legerősebb magyarázó változót, rögtön az első modellben, pozitív B értékkel (β=0,196) a politikai érdeklődést emeli ki. Arról azonban, hogy determinisztikus kapcsolatról lehetne beszélni, messze nincs szó. Az R^2, azaz a modell magyarázóereje alacsony, mindössze 4 százalék. Ennél azonban sokkal érdekesebb és egyben meglepőbb is, hogy mindössze két másik magyarázó változó kerül a modellbe: a fiatal saját iskolai végzettsége és a barátai száma. Még a harmadik modell magyarázott hányada sem éri el a 10 százalékot, a politikai részvétel mögött viszont jócskán lehetnek olyan tényezők, amelyeket nem vizsgáltam a modellben. Emlékeztetőül: a teljes, 18 éven felüli népességre futtatott modell, amely ugyanezt a kérdésparkot vonultatta fel, nyolc bevont változónál állt meg.

52. táblázat. Az online és offline politikai részvétel lineáris regressziós modellje

Model		Standardizálatlan B	Standardizált Beta	t	Sig.
1	(Constant)	-,277		-,517	,605
	Mennyire érdekli Önt a politika?	1,661	,196	8,522	,000
2	(Constant)	-2,572		-4,093	,000
	Mennyire érdekli Önt a politika?	1,416	,167	7,226	,000
	Mi az Ön legmagasabb, befejezett iskolai végzettsége?	,676	,156	6,759	,000
3	(Constant)	-3,677		-5,401	,000
	Mennyire érdekli Önt a politika?	1,399	,165	7,168	,000
	Mi az Ön legmagasabb, befejezett iskolai végzettsége?	,670	,155	6,732	,000
	Hány olyan barátja van Önnek, akivel gyakran van együtt szabadidejében?	,339	,093	4,117	,000

Statisztikák

Model	R	R^2	Adjusted R^2	F	Sig.
1	.196[a]	0,038	0,038	72,621	.000[b]
2	.249[b]	0,062	0,061	60,046	.000[c]
3	.266[c]	0,071	0,069	46,032	.000[d]

Forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2020.
Saját számítás.

A fiatalok és a felnőttek politikai részvétele összességében részben eltérő tényezők függvénye, azonban három fontos változó mindkét társadalmi rétegben megjelenik: a barátok száma, a saját iskolázottság és mindenekelőtt a politikai érdeklődés. Ezeket tekinthetjük a részvételt eredményező esszenciális tényezőknek. A politikai részvétel ily módon leginkább a kulturális tőke és a kapcsolati tőke egyfajta következménye és eredménye. A kulturális tőke fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni, ugyanis maga a politikai érdeklődés is kulturális tényezők és szocializációs mintázatok eredője. Mindez felhívja a figyelmet az iskolarendszer jelentőségére annak ellenére is, hogy a fejezet korábbi részében jeleztem: az iskolákban, osztálytermekben folyó munkákról, az iskolai tanítás tényleges módjáról nagyon kevés empirikus adat áll rendelkezésre. Azt is meg kell azonban jegyezni, hogy ez az eredmény is az egyéni politikai szocializációs utak és tapasztalatok fontosságára hívja fel a figyelmet, amit a szakirodalom talán nem hangsúlyoz eléggé. A kibocsátó család politikai szocializációs funkciói ezen adatok alapján inkább közvetetten jelentkeznek, a saját tudásnak és tapasztalatnak nagyobb lehet a jelentősége.

AZ IFJÚSÁGI TÁRSADALOM POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉSE – A FEJEZET ÖSSZEFOGLALÁSA

A magyar fiatalok politikai érdeklődésének alakulását, a feltételezett kialakulás kezdetét, valamint az arra ható tényezőket hét fejezetben elemeztem. A hét alfejezet egymondatos tanulsága, hogy a politikai érdeklődést létrehozó, majd azt alakító folyamatokat nem lehet egy okkal, egy tényezővel leírni. Elképzelhető, hogy Markus Priornak igaza van, amikor a politikai érdeklődést egydimenziós politikai identitásnak tekinti, de elemzéseimből magam ennek éppen az ellenkezőjére következtetek.

Természetesen igaz, hogy kortól, nemtől és társadalmi státustól függetlenül az ifjúsági társadalom tagjai viszonyulnak valahogy ahhoz a kérdéshez, hogy „Mennyire érdekel téged/Önt a politika?", és az is, hogy a kapott leíró statisztikai eredmények meglehetősen egy irányba mutatnak, de a kialakulás és változás folyamatait nem lehet evidenciaként kezelni.

Rögtön a H2. főhipotézis, azaz a politikai érdeklődés alacsony szintje és stabilitása korrigálásra szorul. A felnőtt népességgel szemben a fiatalok vonatkozásában nem állnak rendelkezésre összehasonlítható adatok; szakirodalmi utalások alapján valószínűsíthető, hogy a rendszerváltás előtt inkább érdekelte őket a politika, azonban a 1989/1990-es átalakulást követően az „varázstalanodott", jelentéstartalma megváltozott. Ezzel párhuzamosan a fiatalok nagyon hamar eltávolodtak a már tisztán belpolitikai jelentéstartalmú politikától, így találó Inglehart (1990: 369) megfogalmazása, miszerint a politika távoli és elvont fogalommá válhatott.

A hosszú posztszocializmus időszakára, azaz az 1990 és 2010 közötti időszakra minden rendelkezésre álló vizsgálat szerint az idősebb népességre jellemző politikai érdeklődési tendenciák érvényesülnek. Egy relatíve alacsony érdeklődési átlag rögzült, tartóssá vált a politikától való távolságtartás. A diszpozíciós érdeklődők aránya mindvégig 10 százalék alatt mozgott. Az alacsony érdeklődés ugyanakkor nemcsak magyar jelenség, a közép-európai fiatalok körében is kimutatható.

Nem tartható viszont az Orbán-rezsim időszakára vonatkozóan a stabilitás hipotézise. 2010-et követően a fiatalok politikai érdeklődését a nagymintás ifjúsági vizsgálatok alapján a volatilitás jellemezte. Kétségtelenül 2012-ben érte el mélypontját – hasonlóan egyébként a lakosság egészéhez –, ettől kezdve azonban elkezdődött egy lassú korrekció, 2020-ra pedig inkább emelkedésről beszélhetünk. A H2. főhipotézist tehát úgy korrigálhatjuk, hogy a magyar fiatalok politikai érdeklődése közép-európai perspektívában inkább alacsony, azonban az utóbbi években emelkedő tendenciát mutat.

A politikai érdeklődés korszakai összességében mégis inkább hasonlítanak a lakosság egészéhez, mintsem eltérnek attól. A fiatalok esetében is három időszakot különböztethetünk meg, két rendszerváltáshoz köthető módon: 1.) az 1989/1990-es rendszerváltás előtti időszakot, 2.) a hosszú posztszocializmus időszakát, valamint 3.) a 2010 utáni korszakot. A három korszak jellemzői tehát a relatíve magas kezdetek, majd alacsony és stabil politikai érdeklődés, végül pedig a második rendszerváltást követően a nagy volatilitás.

A fejezet egyik fontos eredménye, hogy sikerült alátámasztani: Magyarországon is a formatív éveknek van a legnagyobb jelentőségük az ifjúsági társadalom politikai érdeklődésének kialakulása szempontjából, azonban a hasonlóságok a nyugati mintázatokkal inkább részlegesek, mint teljes körűek. A magyar fiatalok – ha egyáltalán, akkor – a középiskolás időszakban, körülbelül 16 évesen kezdenek el érdeklődni a politika iránt. Az érdeklődés stabilitása 20 éves kor után, valahol 22 évesen történik meg. Mindez – hipotézisemmel megegyező módon – azt jelenti, hogy a nyugat-európai, különösen az úgynevezett skandináv szocializációs modellhez képest késleltetett és hamarabb lezáruló érdeklődésnövekedési periódusról beszélhetünk.

A 18 éven felüliek vonatkozásában felvázolt politikai generációs térképet teszteltem a 15–29 évesek körében is. Azt tapasztaltam, hogy a várttal ellentétben nehezen tartható a generációs stabilitás elmélete. A belépő nemzedékek életében bekövetkező politikai szocializációs hatások tartóssága – szemben a korábbi fejezetben leírtakkal – igencsak kérdéses az 1982–1995 között születettek, azaz a posztszocialista generáció és az 1996 után születettek, tehát a de-demokrata nemzedék vonatkozásában. Úgy tűnik – és ezt a későbbiekben, más kutatások során tovább szükséges vizsgálni –, hogy a 2010 utáni, a fejezetben is jelzett direkt politikai szocializációs folyamatok átírhatják, módosíthatják a korábbi nemzedékekre jellemző tendenciákat.

A fejezet talán legfontosabb eredménye, hogy részletesen meg tudtam vizsgálni a politikai szocializációs folyamatok hatását a magyar fiatalok politikai érdeklődésére. Elsőként kitűnt, hogy a közép-európai fiatalok politikai érdeklődését a kibocsátó család szociokulturális, szocioökonómiai környezete, a fiatal saját kulturális tőkéje és a neme befolyásolja leginkább. A nagymintás ifjúsági vizsgálatok elemzése ennél szofisztikáltabb eredményekhez vezetett. A szakirodalom egyértelműen a politikáról szóló beszélgetéseknek, vitáknak, családi és baráti körben zajló diszkussziónak tulajdonítja a legnagyobb jelentőséget a politikai érdeklődés kialakulásakor. Főbb állításait tekintve a tételek Magyarországon is tarthatók, azonban néhány elem korrekcióra szorul.

Magyarországon ugyanis a család magas kulturális tőkével való ellátottsága kevéssé a rendszeres politikai beszélgetések gyakoriságát növeli meg, hanem azt, hogy egyáltalán esik-e szó a családban társadalmi, közéleti kérdésekről. Mindamellett a politikai érdeklődés és a családi politikai kommunikáció minden várakozással ellentétben kevéssé szorosan jár együtt, ennek hátterében a családok politikától való távolságtartása állhat. A rendszeres családi politikai diskurzushoz nem tartozik tehát automatikusan magas politikai érdeklődési szint, de legalább lecsökkenti a politikát elutasítók arányát. A családokon belül zajló politikai kommunikáció tehát nélkülözhetetlen, de nem kizárólagos forrása a politikai érdeklődés kialakulásának és formálódásának.

Nagyon fontos, kiemelt eredménye a kötetnek, hogy több, egymástól független adatbázis elemzése révén bizonyíthatóvá vált: nem a homogenitás, nem a konformitás, hanem éppen a heterogenitás, az általános szülői elvekkel szembeni (részbeni) ellenállás váltja ki az erőteljesebb politikai érdeklődést. Annak a fiatalnak nagyobb a politikai érdeklődése, aki csak az egyik szülőjével ért egyet politikai kérdésekben, vagy aki kevéssé ért egyet a szülők életével, az általuk vallott alapértékekkel. Úgy is fogalmazhatunk, hogy akkor emelkedik a politikai érdeklődés, ha legalább az egyik szülővel szemben megfogalmazhatja – talán megoszthatja – saját politikai álláspontját a fiatal. Ez pedig kapcsolódik ahhoz a szakirodalmi vélekedéshez, hogy a politikai szocializációt hibás egyirányú, passzív folyamatként leírni, a fiatalok jelentős rétegei maguk is irányíthatják saját szocializációs mechanizmusaikat.

A szocializációs ágensek közül az iskola szerepét a legnehezebb vizsgálni. Az elemzésekben arra a következtetésre jutottam, hogy Magyarországon – egyébként hasonlóan a nemzetközi szakirodalomhoz – az iskolarendszernek inkább másodlagos hatása lehet. Valószínűsíthető, hogy a középiskolás időszakban történteknek, de leginkább egy-két kiemelkedő pedagógusnak, valamint az iskolában tetten érhető látens tényezőknek (iskolai légkör, tanár-diák viszony) jelentősebb a hatása, ugyanakkor a család megalapozó befolyását nem változtathatja meg. Különösen igaz ez a megállapítás a hosszú posztszocializmus időszakának iskolarendszerére, amelyet politikamentesnek, sőt politikaellenesnek ír le a szakirodalom. A politikától való teljes elzárkózás korlátozhatta a politikai nyelv finomodását, a szituatív érdeklődés diszpozícióssá fejlődését.

Kutatásaimban részletesen elemeztem a kortárscsoportok hatását a politikai érdeklődés alakulására. A nagymintás ifjúságkutatások alapján a magyar 15–29 évesek kevesebb mint tizede, egész pontosan 7 százaléka beszélget rendszeresen barátaival, ismerőseivel politikáról, ami még a családi rendszeres kommunikációnál is alacsonyabb arány. A baráti beszélgetések nagyon gyakran együtt járnak a családi kommunikációval, így egy referenciacsoportokat magába foglaló politikai diszkurzív térről beszélhetünk. Ha ebbe a diszkurzív térbe bekerül a fiatal, akkor szinte lényegtelen, hogy kivel zajlik a politikáról szóló vita, beszélgetés, tehát nem a személyeknek, hanem magának a térnek, a csatornának, a fórumnak van jelentősége. Minden elemzésem ugyanis azt mutatja, hogy a politikai érdeklődés kialakulásának szükségszerű – ugyanakkor nem elégséges – hátterét adhatják a politikáról, közéletről szóló beszélgetések.

Alternatív útként megvizsgáltam az életciklusok jelentőségét a politikai érdeklődés alakulására. Több szerző ugyanis azt feltételezi, hogy nem az életkor, még csak nem is a kohorsz/generációs hatás, hanem a betöltött funkciók azok, amik hozzájárulnak a politikai érdeklődés növekedéséhez. A magyar fiatalok esetében azonban az életciklus-elméleteknek a vártnál és a feltételezettnél is kisebb a jelentősége. Ez a szakirodalommal ellentétes eredmény azonban további pontosítást, későbbi kutatásokban az eredmények megerősítését kívánja.

Több regressziós modell futtatásával igyekeztem elemezni a politikai érdeklődésre ható tényezők jelentőségét és szerepét. Egyöntetűnek tűnik az eredmény, miszerint a politikai érdeklődés fejlődése, alakulása – legalábbis az egyetemista rétegben – nem fejeződik be a középiskolás évek alatt, hanem folytatódik tovább a fiatal felnőttkorban. Fontos, hogy legyen olyan referenciaszemély, aki segíti az érdeklődés alakulását. Az elemzések alapján az anyáknak van ezen a téren nagyobb szerepük, míg a fiatalok maguk az apákat emelik ki leginkább. A másik referenciaszemély egy barát, ismerős, esetleg romantikus partner, akinek az aktivizmusa erősen tudja befolyásolni a fiatalok politikai érdeklődését. Végül érdemes megemlíteni, hogy kutatásaim szerint erős és tartós nemek közötti egyenlőtlenség látható a politikai érdeklődés kapcsán. A fiúk/férfiak politikai érdeklődése érdemben magasabb, mint a lányoké/nőké, azonban – és ez szintén fontos adalék – nagymintás ifjúsági vizsgálatokon végzett számítások szerint a szakadék még nem egyértelmű a 18 éves kor alatt, míg ez a hallgatói időszakra kézzelfoghatóvá és megmásíthatatlanná válik.

A fejezet végén a politikai érdeklődés jelentőségét vizsgáltam a politikai viselkedésre. A kapott eredmények meggyőzőek: akár a demokráciához való viszony, akár a politikai részvétel esetében a politikai érdeklődés a legfontosabb dimenzió, azonban determinisztikus kapcsolatról nem beszélhetünk. A politikai viselkedéssel összefüggésben a kulturális tőke fontosságára hívtam fel a figyelmet, hiszen a politikai érdeklődés is kulturális tényezők és szocializációs mintázatok eredője. A politikai viselkedés kapcsán kapott eredmények is jelzik azonban az egyéni politikai szocializációs utak és tapasztalatok fontosságát, amit a szakirodalom talán nem hangsúlyoz eléggé.

Összefoglalva a kapott eredményeket, úgy tűnik, hogy a politikai érdeklődés messze nem egydimenziós jelenség. Létrejötte és formálódása több, egymással is összefüggésben lévő dimenzió bonyolult hatásmechanizmusainak összessége. Ebben az ökoszisztémában elvitathatatlan szerepe van a családnak és a kortársaknak, és tulajdonképpen mindegy is, hogy e két alapágens közül melyiknek, ugyanakkor a magyar iskolarendszer legfeljebb közvetve járul hozzá a politikai érdeklődés alakulásához. A szakirodalom által performatív éveknek nevezett korszakban valóban formálódik az érdeklődés, az azonban, hogy a fiatalnak diszpozíciós vagy szituatív érdeklődése lesz-e, az életkor nagyon korai szakaszában kialakulhat. Magyarországon ugyanis még az egyetemistákon belül is külön „kasztot" jelentenek a politikailag érdeklődők (tipikusan a bölcsészek, a jogászok és a társadalomtudományi szakos hallgatók). Bár a nemzetközi szakirodalom leginkább a két alapágens hatásmechanizmusait vizsgálja, eredményeim szerint az egyéni karakternek, az egyéni, személyes tapasztalatoknak kiemelt szerepe van a politikai érdeklődés formálódásában.

Mindezek alapján a magyar ifjúsági társadalommal kapcsolatos főhipotézist és alhipotéziseket részben vagy teljesen érvényesnek tekintem. Teljesen érvényes a politikai érdeklődés késleltetett kialakulása, valamint az iskolai szocializáció másodlagos jellege, a fennmaradó öt hipotézis azonban legalább részben felülvizsgálatra, pontosításra szorul.

53. táblázat. A fiatalokkal kapcsolatos hipotézisek érvényessége

Főhipotézis	Alhipotézisek	Érvényesség
H2. – a fiatalokra az alapállítások teljesen érvényesek;	(a) Alacsony szint	Érvényes a posztszocializmus időszakára
	(b) Stabilitás	Részben érvényes
	(c) A családi szocializáció főhatása	Részben érvényes
	(d) A kortársak szocializációs részhatása	Részben érvényes
	(e) Az iskolai szocializáció részhatása	Érvényes
	(f) Késleltetett kialakulás	Érvényes
	(g) Strukturális dimenziók kitüntetett hatása	Részben érvényes

VI. FEJEZET

A politikai szociológia mai tudása a magyar társadalom politikai érdeklődéséről

Összefoglaló

A könyvem a magyar politikai szociológia egy alulkutatott területét, a szubjektív politikai érdeklődést és annak kialakulását vizsgálta. Egyesek érdeklődnek a politika iránt, másokat közömbösen érint a téma, ugyanakkor a legtöbben érdektelenek, sőt tudatosan távol tartják magukat a politikától. Ennek okairól, hátteréről azonban keveset tud a hazai politikatudomány. A kötet egyik célja a politikai érdeklődéssel kapcsolatos magyar nyelvű politikai szociológiai irodalom megteremtéséhez való hozzájárulás volt. Ennek megfelelően Magyarországon elsőként nemcsak szisztematikusan feldolgoztam a politikai érdeklődés klasszikus és friss nemzetközi szakirodalmát, hanem összegyűjtöttem, rendszereztem és különböző kvantitatív és kvalitatív társadalomtudományi módszereket alkalmazva elemeztem is a magyarországi folyamatokat.

A nemzetközi szakirodalomban evidenciaként feltételezik, hogy a politikai érdeklődés különleges tulajdonságokkal rendelkező attitűd, sőt egyenesen hajlam. Több klasszikus szerző, így Markus Prior, Jan van Deth, Ronald Inglehart vagy az úgynevezett skandináv iskola kutatói a fiatalok vonatkozásában a politikai viselkedés eredetét, legfontosabb magyarázó tényezőjét látják az érdeklődésben. Olyan tartós, a személyiségben mélyen gyökerező attitűdként tekintenek rá, amely identitásként rögzülhet, és amelynek szintje összefüggésben áll az adott ország politikai kulturális és politikai szocializációs mechanizmusaival. A téma első számú nemzetközi szakértői amellett érvelnek, hogy a politikai érdeklődés annyira stabil egy adott egyén életében, hogy azt csak valóban meghatározó, történelmi jelentőségű események tudják kibillenteni és jelentősen átalakítani.

A politikai érdeklődés jellegzetes megoszlást mutat a Nyugat–Kelet-, Észak–Dél-tengely mentén: minél nyugatabbra és minél északabbra él valaki, annál valószínűbb, hogy érdeklődni fog a politika iránt, míg ha déli országból vagy Kelet-Európából származik, valószínűbb a politika iránti alacsonyabb érdeklődés. Szintén a szakirodalom feldolgozása mutat rá arra, hogy nemcsak földrajzi, de életkori törésvonal is leírható a politikai érdeklődés kapcsán. Nincs olyan európai ország, ahol a fiatalok politikai érdeklődése ne lenne tartósan alacsonyabb, mint az idősebb nemzedékeké. A fiatalok életében a politika másodlagos, leginkább sokadlagos szerepet játszik más, az életvilághoz sokkal jobban kötődő tevékenységekkel szemben.

Magyarországon elsőként mutattam be a kötetben, hogy a politikai érdeklődés minimum kétfázisú, egyes szerzőknél egyenesen négyfázisú. Az érdeklődés pszichológiája alapján a politikai szociológia úgy véli, hogy beszélhetünk szituatív, alkalmi, kevéssé mélyen gyökerező érdeklődésről, valamint diszpozíciós, tartós és szituációtól független érdeklődésről. Míg az első könnyen változik politikai történések hatására – lásd választások –, addig az utóbbi időlegesen és csak kissé módosul, és akkor is nagyon rövid időn belül visszaáll az egyensúlyi állapotára. A diszpozíciós érdeklődés ugyanis, ahogy erre fentebb utaltam, tartósan rögzül az ember identitásmintázataiban.

Könnyen belátható, hogy a politikai érdeklődéshez kötődő tulajdonságok erős összefüggést mutatnak az egyes országok politikai kultúrájával és az ezt átörökítő politikai szocializációs mechanizmusokkal. Minden országban saját, egyedi politikai szocializációs folyamatok alakulnak ki, ugyanakkor társadalmi-gazdasági-politikai fejlettségtől és helyzettől függően a szocializációs mechanizmusok mégis hasonló mintázatot mutathatnak. Bizonyos országokban – Európában leginkább a skandináv országokban – fiatal kortól kezdve a primer és szekunder szocializációs ágensek összekapcsolódnak és ösztönzik a politikai érdeklődés kialakulását, míg más országokban az ágensek fragmentáltak és diffúz jellegűek, ellentartanak a politikai érdeklődés létrejöttének. Márpedig a nemzetközi szakirodalom szinte determinisztikus kapcsolatot tételez a magas politikai érdeklődés és a magas politikai részvétel között, amelyet kimondva vagy kimondatlanul alapvető demokratikus értéknek tekintenek az egyes szerzők. Arra utalnak, hogy a politikai érdeklődő állampolgár nélkülözhetetlen szerepet játszik a demokrácia fennmaradásában, ezért a politikai apátia, a politikai elidegenedés, sőt a politikai cinizmus demokratikus deficitet vonhat maga után. A legutóbbi időszak fejleménye azonban, hogy a politikai érdeklődés pozitív szerepe mellett megjelentek azok a tanulmányok is, amelyek felhívják a figyelmet a politikai érdeklődés politikai polarizációt erősítő hatására.

Figyelembe véve a szakirodalomban leírtakat egy új, véleményem szerint pontosabb definíciót fogalmaztam meg a politikai érdeklődésre. Álláspontom szerint a politikai érdeklődés egy relatíve tartós, a politikai magatartás előrejelzése szempontjából központi jelentőségű érzelmi beállítódás, amely serdülőkorban kezd kialakulni, és legalább két egymásra épülő fázisból, a szituációs és a diszpozíciós érdeklődésből áll. Tartalmi értelemben a politikai érdeklődés egyrészt magába foglalja a politikai témák iránti figyelmet, másrészt a politikai témák relatív fontosságát. Minél több időt hajlandó valaki a politikával foglalkozni, és minél inkább mutat vonzalmat más tevékenységek rovására a politika szélesen értelmezett kérdései iránt, annál inkább tekinthető politikai érdeklődőnek. A politikai érdeklődés eredményezheti a demokratikus állampolgári magatartás kialakulását, de veszélyei is vannak, mert hozzájárulhat a politikai polarizáció, cinizmus és kiábrándultság fokozódásához. Úgy vélem, hogy a szakirodalom azon álláspontja, miszerint a politikai érdeklődés egyetlen kérdéssel mérhető – „Mennyire érdekli Önt a politika?" –, nem cáfolható, ugyanakkor egy olyan politikai kultúrájú országban, mint a magyar,

érdemes a „politika" kifejezés kontextusát is vizsgálni. Ezért fontos olyan alternatív kérdésekkel kísérletezni, amelyek nem közvetlenül a politikára, hanem a közéletre, a társadalmi-gazdasági ügyekre és problémákra vonatkoznak.

A nemzetközi szakirodalom fenti tanulságai, valamint a hazai politikai szociológia elmúlt 30 évének tapasztalatai alapján azt a főhipotézist fogalmaztam meg, hogy Magyarországon a 2000-es évek óta tartósan alacsony szinten stabilizálódott a politikai érdeklődés. Úgy véltem, hogy ez a megállapítás alátámasztható a társadalom egészére, és a politikai szocializáció révén átöröklődik az ifjúsági társadalomra is. A szakirodalom azt feltételezi, hogy a tartósan alacsony politikai érdeklődésből tartósan alacsony politikai aktivitás következik, és ez hosszú távon meghatározza a magyar társadalom politikai viselkedését. A kötetben három főhipotézist és 15 alhipotézist vizsgáltam, amelyekre az alábbiakban reflektálok.

54. táblázat. A könyv hipotézisei és érvényesülésük

Főhipotézisek – a politikai érdeklődés Magyarországon	Alhipotézisek – a politikai érdeklődés	Érvényesülés
H1. – stabil és alacsony szintű	(a) Alacsony szint	Részben igazolható
	(b) Stabilitás	Igazolható két megkötéssel
	(c) A kettős rendszerváltás hipotézise	Igazolható
	(d) A kampányok ideiglenesen befolyásolják	Igazolható
	(e) A politika szűk értelmezése	Igazolható
H2. – a fiatalokra az alapállítások teljesen érvényesek	(a) Alacsony szint	Érvényes a posztszocializmus időszakára
	(b) Stabilitás	Részben érvényes
	(c) A családi szocializáció főhatása	Részben érvényes
	(d) Az iskolai szocializáció részhatása	Érvényes
	(e) A kortársak szocializációs részhatása	Részben érvényes
	(f) Késleltetett kialakulás	Érvényes
	(g) Strukturális dimenziók kitüntetett hatása	Részben érvényes
H3. – előrejelző funkciója kiemelkedő	(a) Hat a politikai viselkedésre és a politikai beágyazottságra	Részben igazolható, megkötéssel
	(b) Hat a demokráciaképre	Igazolható
	(c) Hat a választási részvételre	Részben igazolható, megkötéssel

A FELNŐTT NÉPESSÉGGEL KAPCSOLATOS LEGFONTOSABB TAPASZTALATOK

A kötet alapvetően a 21. század magyarországi folyamataira koncentrál, de olyan eredményeket is bemutatok, amelyek az 1990-es évekre, sőt – még ha csak említésszerűen is – az 1989/1990-es rendszerváltás előtti időszakra vonatkoznak. Unikális módon, mintegy 40 évet lefedő trendelemzés alapján úgy vélem, hogy Magyarországon három attitudinális korszak különböztethető meg egymástól: az 1989/1990-es rendszerváltás előtti, az 1990–2010 közötti hosszú posztszocializmus periódusa, valamint a 2010 utáni időszak (Orbán-rezsim). A politikai érdeklődés alapján ezeket a korszakokat bizonyíthatóan eltérő mintázatok és tendenciák jellemezték. Hipotézisemmel megegyező módon azt találtam, hogy attitudinális értelemben kettős rendszerváltás zajlott le ebben Magyarországon, vagyis nemcsak 1989/1990-ben, hanem 2010-ben is megtört az érdeklődés korábbi mintázata.

Az 1989/1990-es rendszerváltást megelőzően Magyarországon a felnőtt és az ifjúsági társadalmat is a későbbiekhez képest magas politikai érdeklődés jellemezte, ugyanakkor a rendelkezésre álló szakirodalom alapján a jelentése, tartalma, valamint az egyén életében játszott súlya egészen más lehetett, mint a posztszocializmus hosszú két évtizedében. A rendszerváltással nagyon éles törés, változás következik be, azaz jelentősen csökken a politikai érdeklődés. Bizonyítottam, hogy ez a változás kísértetiesen hasonlít Markus Prior németországi mintán bemutatott eredményeihez. Az egyesülést követően az egykori Német Demokratikus Köztársaság lakossága körében is jelentősen csökkent a politikai érdeklődés. Abban is tetten érhető a hasonlóság, hogy a rendszerváltások után Magyarországon és Németország keleti tartományaiban is tartósan beáll egy egyensúlyi állapot. Ennek mértéke Magyarországon a rendszerváltás előttihez képest, valamint nemzetközi összehasonlításban is relatíve alacsony, egész pontosan bármilyen módon mért skála közepénél alacsonyabb értéket jelent. Arra a következtetésre jutottam, hogy a csökkenés rapid módon következik be, és a hosszú posztszocializmus két évtizedében alig-alig történik érdemi elmozdulás.

Több adattal is bizonyítottam, hogy 2010-ben újabb rendszerszintű attitűdváltozás zajlik, amely a politikai érdeklődés korábbinál is alacsonyabb átlagértékét eredményezte. Nem teljesen világos azonban, hogy a második rendszerváltáshatás politikai elidegenedéssel járt-e együtt, vagy éppen azt látjuk, hogy a társadalom elégedett a 2010-es, kritikus választást követő politikai folyamatokkal, ezért nem kíván beleszólni azok alakításába. Különösen érdekes ez a kérdés a legutolsó, 2023-as adatok tükrében, amikor a politikai érdeklődés érdemi, de nem rendszerváltozás-szintű növekedését mutatta a European Social Survey adatfelvétele.[160]

[160] A 2023 és 2025 között készített társadalomtudományi vizsgálatok azt jelzik, hogy a társadalmi elégedetlenség növekedésével párhuzamosan továbbra is emelkedő tendenciát mutat a politikai érdeklődők aránya, nemcsak a felnőtt, de az ifjúsági társadalomban egyaránt. Mintha ebben az időszakban bekapcsolt volna a szakirodalomban jelzett un. watchdog, azaz társadalmi ellenőri funkció. Az, hogy ez a jelenség mennyire tartós, néhány év múlva válik mérhetővé.

A politikai érdeklődés nagyon jellegzetes szociokulturális és szocioökonómiai, sőt szociodemográfiai karaktert mutat Magyarországon. A politikailag érdeklődő állampolgár tipikusan férfi, magasan iskolázott, szubjektív anyagi helyzete kedvező, leginkább nagyvárosokban él, és nem fiatal. Ez az összetétel sok szempontból nagyon is hasonlít a nemzetközi szakirodalomban leírt mintázatokra.

Kötetem egyik újdonsága, hogy a politikai érdeklődést figyelembe véve pontosítottam a politikai generációs felosztást, és újdonságként bevezettem a de-demokrata generáció fogalmát. Megállapítottam továbbá, hogy a kezdeti, belépő politikai érdeklődési szintnek életen át tartó, meghatározó jelentősége lehet, amelyet a későbbi események legfeljebb módosítanak, de nem változtatnak meg alapvetően. Ezzel párhuzamosan, a hipotézisemnek megfelelően alátámasztottam, hogy a formatív éveknek a politikai érdeklődés kialakulása és a politikai attitűdök formálódása szempontjából pótolhatatlan, egyedülálló szerepe van Magyarországon. A legfiatalabbakon kívül az egyszer kialakuló politikai attitűdök rendkívül stabilnak tűnnek az egyes kohorszok és a generációk vonatkozásában is.

Magyarországon elsőként vizsgáltam a szituatív és a diszpozíciós érdeklődés alakulását. Arra a következtetésre jutottam, hogy a politikailag érdeklődők többségének diszpozíciós jellegű politikai érdeklődése lehet, ugyanakkor méretük alig-alig változott a posztszocializmus, illetve az Orbán-rezsim időszakában. A politikai érdeklődés diszpozíciós fázisa tehát konstans és felülről korlátos, azaz kampányszituációtól szinte független. A politikai érdeklődők egyfajta lokális véleményvezérekként tevékenykednek, akik sűrűbb politikai kommunikációs hálózatuk, politikai szervezeti tagságuk, politikai aktivizmusuk folytán erőteljesebb hatást gyakorolnak környezetükre, mint ami valós társadalmi méretükből következne.

Ezzel szemben a szituációs érdeklődés Magyarországon is kampányérzékeny. Amikor a politikai körülmények és helyzetek nem különösebben élesek, a politikailag érdektelenek aránya majdnem a felnőtt népesség egyharmadát teszi ki, míg a politika felélénkülése esetén arányuk akár 10 százalékponttal is csökkenhet. Ez a folyamat érdeklődéseltolódással következik be, azaz nem ugrik a választási kampány élesedésével párhuzamosan a kérdezettek politikai érdeklődése, hanem egy kategóriával csúszik felfelé. A diszpozíciós érdeklődést azonban ez a folyamat nem érinti, annak a változását nem befolyásolja a kampánydinamika.

Joggal tehető fel a kérdés, hogy ezen folyamatok hogyan és milyen okok miatt következnek be. A társadalomtudományokban nem lehet összetett kérdésekre egydimenziós válaszokat adni. A „hogyan" kérdés megválaszolásakor a politikai szocializációs folyamatokat érdemes elemezni, azzal kapcsolatban azonban, hogy „milyen okok miatt" következik be a politikai érdeklődés befagyása, illetve összességében,

hosszú távú trendjét tekintve csökkenése, megadtam egy lehetséges magyarázatot. Vizsgálataim szerint a magyar társadalom életkortól és státustól függetlenül a politikát kifejezetten negatív kontextusban, erős (negatív) érzelmi töltettel értelmezi, és a szakirodalomban jelzett „szűk" politikafelfogáshoz köti. A politika a magyar társadalom véleménye alapján a politikai intézményekhez és politikai aktorokhoz tartozik, összekapcsolódik a hatalommal, a pártokkal, a kormánnyal, valamint az utolsó időszakban a közpénzek elköltésével. Vagyis kvalitatív elemzéseim szerint olyan hatalomközpontú logika érvényesül, ahol a politika nem a közjó fogalmához, hanem az önérdekérvényesítéshez kötődik. Azt bizonyítottam, hogy a politikáról rögzült társadalmi benyomások ráadásul fontos, sőt adott esetben meghatározó szempontjai a politikai érdeklődés alakulásának.

A fentiek alapján a H1. hipotézis egyes alhipotéziseit részben vagy teljes egészében alátámasztottam, elfogadtam. A politikai érdeklődés tehát legalább három attitudinális szakaszban vizsgálandó, a rendszerváltás után alacsony szinten stabilizálódik, majd a második rendszerváltás után tovább csökken. A kampányok csak időlegesen befolyásolják, és a tartós tendenciák mögött minden valószínűség szerint a politika karakteresen negatív és intézményközpontú, szűk, sőt extrém szűk értelmezése áll.

A MAGYAR FIATALOK ÉS A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS

A második főhipotézis az ifjúsági társadalommal és ezzel összefüggésben a politikai szocializációs folyamatokkal kapcsolatos (H2.). Azt feltételeztem, hogy a magyar fiatalokra ugyanazok az alaptendenciák érvényesek, mint az idősebb népességre. Némi megszorítással, összességében ezt a főhipotézist elfogadottnak tekintem.

Részeletesen elemeztem a politikai érdeklődés tendenciáit a magyar 15–29 éves korosztályban. Több empirikus bizonyítékot is bemutattam annak az alátámasztására, hogy az ifjúsági társadalom politikai érdeklődése szintén három szakaszra bontható, ugyancsak alacsony szinten rögzült az 1989/1990-es rendszerváltást követően, ugyanakkor a 2010 utáni folyamatok már nem ilyen egyértelműek – lényegében egymást cáfoló adatok állnak rendelkezésre. Kétségtelen, hogy az Orbán-rezsim kezdeti időszakában a fiatalok körében is zuhant a politikai érdeklődés szintje, de ezt követően egy lassú, 2020-ban és 2024-ben pedig egy erőteljesebb növekedés következik be. Azonban közép-európai összehasonlításban még így is a magyar fiatalok politikai érdeklődése a legalacsonyabb vagy közel a legalacsonyabb. Az érdeklődési szint 2012 után regisztrált lassú növekedése tehát relatív jellegű.

Hasonlóak az adatok a fiatalok és az idősebbek között, ha a szituatív és a diszpozíciós érdeklődés tendenciáit vizsgáljuk. A magyar fiatalok diszpozíciós érdeklődése is felülről nagyon erősen korlátozott, ugyanakkor a szituációs érdeklődés növekedhetett az utóbbi időszakban. Minden adat azt jelzi, hogy a politikai érdeklődés szocio-

demográfiai, szociokulturális és szocioökonómiai háttere pont ugyanolyan, mint az idősebb nemzedékeknél, ebben az értelemben a politikai szocializációs folyamatok jó előre determinálják a politikailag érdeklődő és nem érdeklődő csoportokat és a várható tendenciákat. Kutatásaim szerint erős és tartós nemek közötti egyenlőtlenség látható a politikai érdeklődés kapcsán. A fiúk/férfiak politikai érdeklődése érdemben magasabb, mint a lányoké/nőké, azonban – és ez szintén fontos adalék – a nagymintás ifjúsági vizsgálatokon végzett számítások szerint a szakadék még nem egyértelmű 18 éves kor alatt. Huszonéves korra viszont kézzelfoghatóvá és megmásíthatatlanná válik.

Érdemes részletesen megvizsgálni a legfontosabb politikai szocializációs ágensek hatásait a politikai érdeklődés alakulására. A szakirodalom egyértelműen a politikáról szóló beszélgetéseknek, vitáknak, családi és baráti körben zajló diszkussziónak tulajdonítja a legfontosabb szerepet a politikai érdeklődés kialakulásánál. Főbb állításaikat tekintve e tételek a magyar fiatalok vonatkozásában is tarthatók, azonban néhány elemükben korrekcióra szorulnak.

Magyarországon ugyanis a család kulturális tőkével való magas ellátottsága kevéssé a rendszeres politikai beszélgetések gyakoriságát eredményezi, inkább azt, hogy egyáltalán szó esik-e a családban társadalmi, közéleti kérdésekről. Míg a bourdieu-i értelemben vett kulturális tőkével inkább ellátott családokban, ha nem is gyakran, de legalább alkalmi jelleggel esik szó a politikáról, addig az alacsony kulturális tőkével, ezzel párhuzamosan nagyon gyakran alacsony gazdasági és kapcsolati tőkével ellátott családokban szinte tabutémának számít. Mindamellett a politikai érdeklődés és a családi politikai kommunikáció minden várakozással ellentétben kevéssé szorosan jár együtt, ennek hátterében a családok politikától való távolságtartása állhat. A kötetem fontos megállapítása, hogy szemben a nemzetközi irodalom feltételezéseivel, miszerint a homogén szocializáció a legeredményesebb transzmissziós szíj, Magyarországon akkor emelkedik a politikai érdeklődés, ha a fiatal legalább az egyik szülővel szemben fogalmazhatja meg saját politikai álláspontját. Nem a homogenitás és különösen nem a konformitás, hanem a részleges heterogenitás és elutasítás járul hozzá a politikai érdeklődés növekedéséhez. Úgy vélem, hogy ez a megállapítás kapcsolódik ahhoz a szakirodalmi vélekedéshez, hogy a politikai szocializációt hibás egyirányú, passzív folyamatként leírni, a fiatalok jelentős rétegei – a performatív évektől kezdődően – maguk irányíthatják saját szocializációjukat.

Magyarországon az iskolarendszernek inkább másodlagos hatása lehet a politikai szocializáció alakulása szempontjából. Hasonlóan a nemzetközi szakirodalomhoz, valószínűsítem, hogy a középiskolás időszakban történtek, de leginkább egy-két kiemelkedő pedagógus, valamint az iskolában tetten érhető látens tényezők (iskolai légkör, tanár és diák viszonya) hozzájárulhatnak a politikai érdeklődés növekedéséhez, ugyanakkor az iskolarendszerre vonatkozó megállapításokat óvatosan kell kezelni. Nem áll rendelkezésre friss, közvetlenül az iskolarendszerből származó politikai szocializációs kutatási eredmény, így az iskolarendszer hatásait csak közvetetten tudtam vizsgálni. Annyi világosan látszik az adatokból, hogy a család megalapozó

politikai szocializációs befolyását, vagyis a keretként szolgáló szocializációs mintázatokat az iskolarendszer nem képes érdemben megváltoztatni.

A politikáról kortársaikkal igen ritkán beszélgetnek a magyar fiatalok, ráadásul a családban és/vagy a barátok között zajló kommunikáció tulajdonképpen azonos eredményekkel jár. Már egy kevés politikai beszélgetés/vita is emeli a politikai érdeklődés szintjét. Ezt úgy értelmeztem, hogy létrejön egy referenciacsoportokat magába foglaló, szinte egységes politikai diszkurzív tér. Ha ebbe a diszkurzív térbe bekerül a fiatal, akkor kevéssé fontos, hogy kivel zajlik a politikáról szóló vita, beszélgetés, tehát nem önmagában a személyeknek, hanem a térnek, a csatornának, a fórumnak van jelentősége, annak, hogy folyik-e minimális gyakoriságú politikai beszélgetés a fiatal életében. Minden elemzésem ugyanis azt mutatja, hogy a politikai érdeklődés kialakulásának szükségszerű – ugyanakkor nem elégséges – hátterét adhatják a politikáról, közéletről szóló beszélgetések. Kellenek azonban még olyan szociokulturális feltételek is, amelyek e beszélgetések hátteréül szolgálnak. Az az alaptétel azonban, miszerint a politikai érdeklődés létrejötte referenciaszemélyekhez kötődik, nem cáfolható. Ez lehet szülő, barát, ismerős, esetleg romantikus partner, akinek az aktivizmusa erősen befolyásolja a fiatalok politikai érdeklődését. Érdekes eredménye az elemzéseknek, hogy szemben a szakirodalommal nem az apák, hanem az anyák jelentősége nagyobb a politikai érdeklődés kialakulásában, ugyanakkor a fiatalok önreflexióiban egyértelműen az apák határozódnak meg.

Bár a nemzetközi kutatások leginkább a két alapágens, illetve az iskolarendszer hatásmechanizmusait vizsgálják, eredményeim szerint az egyéni karakternek, az egyéni, személyes tapasztalatoknak a vártnál is nagyobb a szerepe a politikai érdeklődés formálódásában. Különösen az egyetemista alpopuláció esetében érzékelhető az önálló tapasztalatok politikai érdeklődést érdemben meghatározó súlya.

Részletesen elemeztem a performatív évek jelentőségét a politikai érdeklődés alakulásában. Azt tapasztaltam, hogy ezen időszakban valóban formálódik az érdeklődés. 16 éves kor körül érezhetően elkezdődik egy érdeklődőbb, nyitottabb megközelítés a közéleti ügyek iránt, azonban 21–22 éves korra a növekedés lezárul, és stabilan kialakulnak az alapvető mintázatok. Mindamellett az, hogy egy magyar fiatalnak diszpozíciós vagy szituatív érdeklődése lesz-e, az életkor nagyon korai szakaszában eldől. Ezzel összefüggésben Magyarországon még az egyetemistákon belül is külön „kasztot" jelentenek a diszpozíciós érdeklődést mutatók.

A politikai érdeklődés formálódása a magyar fiatalok körében a Clarissa White, Sara Bruce és Jane Ritchie (2000: 18) által felrajzoltakhoz nagyon közel áll, ugyanakkor némi módosításra szorul. Az iskolarendszer hatásait korlátozottabbnak vélem, mint az angol szerzők, a politikai eseményeket, saját tapasztalatokat pedig fontosabbnak gondolom. Ahogy jeleztem, a közvetlen referenciacsoportok együttesen és erősen befolyásolják a politikai érdeklődést. Megjegyzendő, hogy a nappali tagozatos egyetemisták vonatkozásában még ennél a modellnél is részletesebben sikerült felrajzolnom a politikai érdeklődés kialakulási folyamatát.

76. ábra. A politikai érdeklődés kialakulásának ciklikus modellje a magyar fiatalok körében

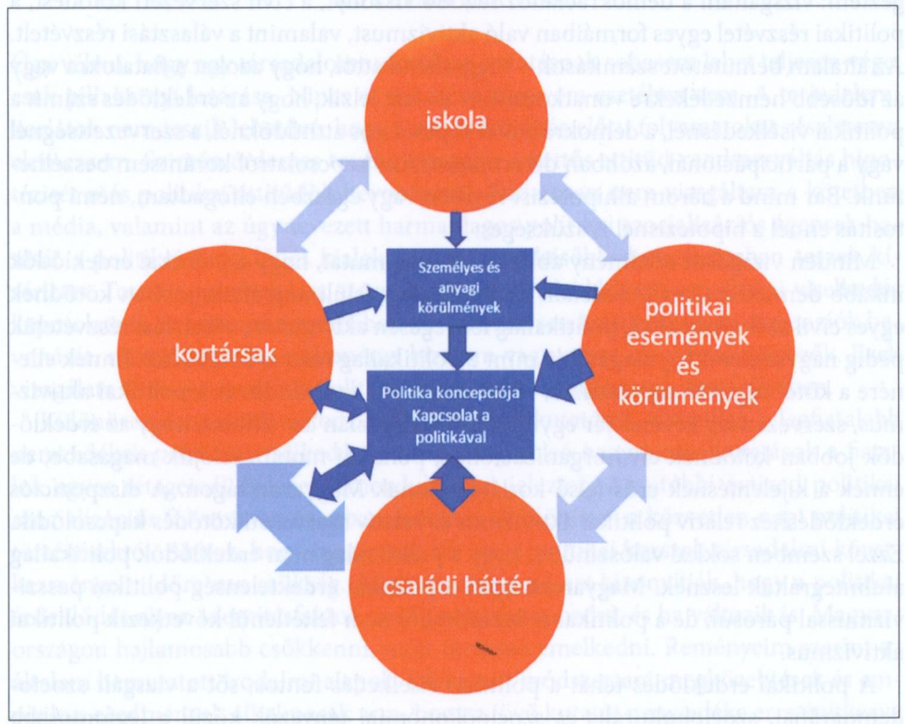

Eredeti forrás: White–Bruce–Ritchie, 2000: 18.
Saját szerkesztés.

Mindezek alapján a magyar ifjúsági társadalommal kapcsolatos főhipotézist és alhipotéziseket részben vagy teljesen érvényesnek tekintem. Teljesen érvényes a politikai érdeklődés késleltetett kialakulása, valamint az iskolai szocializáció másodlagos jellege, a fennmaradó öt alhipotézis azonban legalább részben felülvizsgálatra, pontosításra szorul.

A POLITIKAI VISELKEDÉS ÉS A POLITIKAI ÉRDEKLŐDÉS KAPCSOLATA

Az utolsó főhipotézis során a nemzetközi szakirodalomra támaszkodva a politikai érdeklődésre és a politikai viselkedés összefüggéseire tettem állításokat. Ezek szerint minden politikai attitűd/identitás tényezője közül épp a politikai érdeklődés képes a legpontosabban, a legtisztábban és a legerősebben jelezni egy adott társadalom po-

litikai magatartását. A három alhipotézist négy kérdés/kérdésblokk elemzésével végeztem: vizsgáltam a demokráciához fűződő viszonyt, a civil szervezeti kötődést, a politikai részvétel egyes formáiban való aktivizmust, valamint a választási részvételt. Az általam bemutatott számítások – függetlenül attól, hogy azokat a fiatalokra vagy az idősebb nemzedékekre vonatkoztatom-e – azt jelzik, hogy az érdeklődés számít a politikai viselkedésnél, a demokráciával kapcsolatos attitűdöknél, a szervezettségnél vagy a participációnál, azonban determinisztikus kapcsolatról korántsem beszélhetünk. Bár mind a három alhipotézist részben vagy egészben elfogadtam, némi pontosítás ennél a hipotézisnél is szükséges.

Minden vizsgálati eredmény abba az irányba mutat, hogy a politikai érdeklődők inkább demokrata beállítódásúak és politikailag felülintegráltak: jobban kötődnek egyes civil szervezetekhez, politikailag lényegesen aktívabbak, választási részvételük pedig nagyságrendileg magasabb, mint a politikailag nem érdeklődőké. Ennek ellenére a kötet egyik fő tapasztalata, hogy a politikai érdeklődés és a politikai aktivizmus, szervezettség kevéssé jár együtt. Pontosabb talán azt állítani, hogy az érdeklődők jobban kötődnek civil organizációhoz, politikai mobilizációjuk magasabb, de ennek a kijelentésnek erős felső korlátai vannak Magyarországon. A diszpozíciós érdeklődéshez relatív politikai aktivizmus és relatív szervezeti kötődés kapcsolódik. Ezzel szemben sokkal valószínűbb, hogy a politikailag nem érdeklődők politikailag alulintegráltak lesznek. Magyarországon a politikai érdektelenség politikai passzivizmussal párosul, de a politikai érdeklődésből nem feltétlenül következik politikai aktivizmus.

A politikai érdeklődés tehát a politikai viselkedés fontos, sőt a vizsgált szociodemográfiai, szociokulturális és szocioökonómiai tényezők közül a legfontosabb magyarázó változó, de korántsem tud mindent megmagyarázni a politikai magatartásból. A magyar választópolgárok politikai integrációja sokkal bonyolultabb, minthogy azt egy mégoly fontos dimenzióval, a politikai érdeklődéssel le lehessen írni. Különösen érdekes ebből a szempontból a választási részvétel. Kétségtelen, hogy a politikai érdeklődők potenciális és aktuális választási részvétele nagyságrendekkel magasabb, mint a nem érdeklődőké, ugyanakkor a választási kampány utolsó időszakában ez utóbbi rétegek közül is százezres nagyságrendben lépnek be szavazók a politikai térbe, így döntő befolyással lehetnek a választások végkimenetelére. Míg az előbbi csoport ugyanis választási szempontból egy extrém aktív, de szűk réteg, addig utóbbi egy nagyon széles társadalmi közösség, melynek tagjai kifejezetten rövid időre szituatív érdeklődést mutathatnak.

Mindent egybevéve, kutatásaim szerint a politikai érdeklődés a felnőtt és az ifjúsági társadalomban sem egydimenziós jelenség. Létrejötte és formálódása több, egymással is összefüggésben lévő politikai szociológiai tényező bonyolult hatásmechanizmusainak összessége, ugyanakkor következménye sem egyirányú. Parafrazeálva a könyv mottóját: „A politikai érdeklődés nem minden, (...) de szinte minden politikai viselkedés mögött feltételezhető."

A KUTATÁSOK KORLÁTAI, LIMITÁCIÓ, JÖVŐBENI KUTATÁSI IRÁNYOK

Úgy vélem, hogy egy társadalomtudományi kutatásnak sohasem lehet teljesen vége, csak pillanatnyi lezárása. Nincs ez másként könyvem esetében sem. A terjedelemi korlátok nem teszik lehetővé, hogy a rendszerváltás előtti folyamatokat részletesen elemezzem. Szintén érdemes tovább vizsgálni a kettős attitűd-rendszerváltás hipotézisét más politikai attitűdök bevonásával. Tudatosan nem vizsgáltam a kötetben a média, valamint az úgynevezett harmadlagos politikai szocializációs ágensek hatását a politikai érdeklődés kialakulására. Erre későbbi kutatásaimban teszek kísérletet. További pontosításra szorul a politikai érdeklődés és a politikai viselkedés kapcsolata is. A fenti monográfiában következetesen kerültem olyan dimenziók bevonását, mint pártosság, intézményi bizalom vagy egyes ideológiai tényezők. Ezek vizsgálata új irányt hozhat a politikai érdeklődés alakulásának megértésében.

Különösen fontosnak tartom, hogy jövőbeni kutatások vizsgálják a legfiatalabb nemzedékek politikai viselkedését, mert a legutolsó nagymintás kutatások a fiatalok egyes rétegeinél érdekes elmozdulásokat jeleztek. Az utóbbi évtized politikai szocializációs folyamatait azonban érdemes elkülöníteni a közvetlen napi politikai történésektől. Ahhoz, hogy megértsük bármely politikai korszak társadalmi következményeit, időre van szükség. A kutatásaim pont azt bizonyítják, hogy a politikai érdeklődés olyan identitásfaktor, amely nehezen mozdul, és ha változik is, Magyarországon hajlamosabb csökkenni, mint tartósan emelkedni. Reményeim szerint az általam bemutatott irodalmi alapok, lefektetett módszertani megközelítések és empirikus eredmények alkalmasak arra, hogy a jövő kutatói nemzedéke erre építkezve újabb adalékokkal szolgáljon a politikai érdeklődés mögött zajló folyamatok megértéséhez.

Felhasznált irodalom

Ahmed, Saifuddin (2021): Who inadvertently shares deepfakes? Analyzing the role of political interest, cognitive ability, and social network size. *Telematics and Informatics,* Vol. 57, March 2021. https://doi.org/10.1016/j.tele.2020.101508

Ahmed, Saifuddin – Gil-Lopez, Teresa (2024): The company you keep: Social network characteristics and political participation disparity among adolescents and young adults. *New media & society,* Vol. 26 (2), 782–804. https://doi.org/10.1177/14614448211065420

Albert Fruzsina – Dávid Beáta – Gerő Márton – Hajdu Gábor (2017): Kapcsolathálózati tipológia és társadalmi integráció. In: Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi integráció: Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban.* Budapest–Szeged, Belvedere Meridionale – MTA TK Szociológiai Intézet, 307–330.

Albert Fruzsina – Koltai Júlia – David Beáta (2021): The increasing importance of friends: Changes in core discussion network composition in post-communist Hungary between 1997 – 2015. *Social Networks,* Vol. 66, 139–145.

Almond, Gabriel A. – Powell, Bingham G. (2006): *Összehasonlító politika.* Budapest, Osiris Kiadó.

Amnå, Erik (2006): Still a Trustworthy Ally? Civil Society and the Transformation of Scandinavian Democracy. *Journal of Civil Society* 2 (1), 1-20.

Amnå, Erik (2008): *Jourhavande medborgare. Samhällsengagemang i en folkrörelsestat.* Lund: Studentlitteratur.

Amnå, Erik (2010): Active, passive or stand-by citizens? In: Erik Amnå (ed.): *New forms of citizen participation: Normative implications.* Baden-Baden, Nomos, 191–203.

Amnå, Erik (2012): How is civic engagement developed over time? Emerging answers from a multidisciplinary field. *Journal of Adolescence,* 35, 611–627. https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2012.04.011

Amnå, Erik – Ekström, Mats – Kerr, Margaret – Stattin, Håkan (2009): Political socialization and human agency. The development of civic engagement from adolescence to adulthood. *Statsvetenskaplig tidskrift,* årg 111, nr 1, 27–37. https://www.researchgate.net/publication/270790092

Amnå, Erik – Zetterberg, Pär (2010): A Political Science Perspective on Socialization Research: Young Nordic Citizens in a Comparative Light. Chapter 2. In: Lonnie R. Sherrod – Judith Torney-Purta – Constance A. Flanagan (eds.): *Handbook of Research on Civic Engagement in Youth.* Chapter 1, 45–59. Hoboken, John Wiley & Sons, Inc.

Andolina, Molly W. – Jenkins, Krista – Zukin, Cliff – Keeter, Scott (2003): Habits from Home, Lessons from School: Influences on Youth Civic Engagement. *Political Science & Politics,* Vol. 36, Issue 2, April 2003, 275–280. https://doi.org/10.1017/S104909650300221X

Appel, Markus – Prietzel, Fabian (2022): The detection of political deepfakes. *Journal of Computer-Mediated Communication,* 27, 4. https://doi.org/10.1093/jcmc/zmac008

Arnett, Jeffrey J. (2006): Emerging adulthood in Europe: A response to Bynner. *Journal of Youth Studies,* 9, 111–123.

Atkinson, Richard C. – Hilgard, Ernest (2005): *Pszichológia.* Harmadik, átdolgozott kiadás. Budapest, Osiris Kiadó.

Austin, Erica Weintraub – Pinkleton, Bruce E. (2001): The Role of Parental Mediation in the Political Socialization Process. *Journal of Broadcasting & Electronic Media,* Vol. 45, Issue 2, 221–240. https://doi.org/10.1207/s15506878jobem4502_2

Babbie, Earl (2003): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata.* Budapest, Balassi Kiadó.

Bandura, Albert (1986): *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory.* Englewood Cliffs, Prentice Hall.

Barry, Norman (2000): *An introduction to modern political theory.* 4th edn. Basingstoke, Palgrave.

Békés Ferenc (1976): Hol a határ a „felesleges" és a „hasznos" tudás között? *Rádió és Televízió Szemle,* 1976/1, 112.

Benedek István (2021): Riders on the storm: the role of populism in the global crisis of democracy and in the functioning of electoral autocracies. *Politics in Central Europe,* 17 (2), 197–225.

Berelson, Bernard – Lazarsfeld, Paul – McPhee, William (1954): *Voting. A Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign.* Chicago, University of Chicago Press.

Berti, Anna Emilia (2010): Children's understanding of politics. In: Martyn Barrett – Eithne Buchanan-Barrow (eds.): *Children's Understanding of Society.* Chapter four. Hove – New York, Psychology Press Taylor – Francis Group, 69–103.

Bhavnani, Kum-Kum (1991): *Talking Politics. A Psychological Framing of Views from Youth in Britain.* Cambridge, Cambridge University Press.

Bíró-Nagy András – Szabó Andrea (2021): *Magyar fiatalok 2021: Elégedetlenség, polarizáció, EU-pártiság.* Budapest, Friedrich-Ebert-Stiftung, 94.

Boda Zsolt – Körösényi András (szerk.) (2012): *Van irány? Trendek a magyar politikában.* Budapest, MTA TK PTI – Új Mandátum.

Boda Zsolt – Szabó Andrea (szerk.) (2017): *Trendek a magyar politikában 2. A Fidesz és a többiek: pártok, mozgalmak, politikák.* Budapest, MTA TK PTI – Napvilág.

Bogaards, Matthijs(2018): De-democratization in Hungary: diffusely defective democracy. *Democratisation,* 25 (8), 1481–1499. https://doi.org/10.1080/13510347.2018.1485015

Bognár Adrienn – Szabó Andrea (2017): Politikai szocializációs modellek Magyarországon, 1990–2016. In: Szabó Andrea – Oross Dániel (szerk.): *Csendesek vagy lázadók? A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015).* Budapest–Szeged, MTA TK Politikatudományi Intézet – Belvedere Meridionale, 14–34, 244.

Boonen, Joris (2019): Learning who not to vote for: The role of parental socialization in the development of negative partisanship. *Electoral Studies,* 59, 109–119.

Bos, Angela L. – Greenlee, Jill S. – Holman, Mirya R. – Oxley, Zoe M. – Lay, J. Celeste (2022): This One's for the Boys: How Gendered Political Socialization Limits Girls' Political Ambition and Interest. *American Political Science Review,* Vol. 116 (2), 484–501. https://doi.org/10.1017/S0003055421001027

Bourdieu, Pierre (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése.* Budapest, Gondolat Kiadó.

Bourdieu, Pierre (1986): The Forms of Capital. In: John G. Richardson (ed.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education.* New York, Greenwood Press, 242–258.

Bourdieu, Pierre (1998): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája.* Budapest, AULA.

Bozóki András – Hegedűs Dániel (2018): An externally constrained hybrid regime: Hungary in the European Union. *Democratization,* 25 (7), 1173–1189.

Böcskei Balázs – Hajdu Nóra (2019): Demokráciák, szürke zónák, hibrid rezsimek – egy terminológiai Bábel megmászása. In: Böcskei Balázs – Szabó Andrea (szerk.): *Hibrid rezsimek. A politikatudomány X-aktái.* Budapest, MTA TK Politikatudományi Intézet – Napvilág Kiadó, 17–34.

Böcskei Balázs – Szabó Andrea (szerk.) (2018): *Várakozások és valóságok. Parlamenti választás 2018.* Budapest, Napvilág Kiadó – MTA TK Politikatudományi Intézet, 502.

Böcskei Balázs – Szabó Andrea (szerk.) (2022): *Az állandóság változása. Parlamenti választás 2022.* Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, 255.

Brady, Henry E. – Verba, Sidney – Schlozman, Kay Lehman (1995): Beyond SES: A Resource Model of Political Participation. *American Politial Science Review,* 89 (2), 271–294.

Brezsnyánszky László (2001): A 20. század iskolamodelljeinek politikai szocializációs hatásrendszere. *Új Pedagógiai Szemle,* 51. évf., 4. sz., 15–24.

Buchanan-Barrow, Eithne (2010): Children's understanding of the school. In: Martyn Barrett – Eithne Buchanan-Barrow (eds.): *Children's Understanding of Society.* CHAPTER TWO. Hove, Psychology Press – Taylor & Francis Group, 17–41.

Campbell, Angus – Converse, Philip E. – Miller, Warren E. – Stokes, Donald E. (1960): *The American Voter.* Chicago, University of Chicago Press.

Campbell, Bruce (1980): A Theoretical Approach to Peer Influence in Adolescent Socialization. *American Journal of Political Science,* Vol. 24, No. 2 (May, 1980), 324–344.

Carrus, Giuseppe – Panno, Angelo – Leone, Luigi (2018): The Moderating Role of Interest in Politics on the Relations between Conservative Political Orientation and Denial of Climate Change. *Society & Natural Resources,* Vol. 31, No. 10, 1103-1117. https://doi.org/10.1080/08941920.2018.1463422

Carver, Charles S. – Scheier, Michael F. (2006): *Személyiségpszichológia.* Második, átdolgozott kiadás. Budapest, Osiris Kiadó.

Chadwick, Andrew – Vaccari, Cristian (2019): *News Sharing on UK Social Media: Misinformation, Disinformation & Correction. New O3C Survey Report.* Loughborough University. https://www.lboro.ac.uk/research/online-civic-culture-centre/news-events/articles/o3c-1-survey-report-news-sharing-misinformation/

Coombs, Philip (1971): *Az oktatás világválsága. Rendszerelemzés.* Budapest, Tankönyvkiadó.

Crocetti, Elisabetta – Jahromi, Parissa – Meeus, Wim (2012): Identity and civic engagement in adolescence. *Journal of Adolescence,* Vol. 35, 521–532.

Csákó Mihály (2007): *Iskolai szocializáció: Az állampolgári és politikai szocializáció példája.* Kutatási jelentés. Kézirat.

Csákó Mihály (2009): *Az OTKA K78579 sz. támogatott Családi politikai szocializáció című kutatás zárójelentése.* Kézirat.
Csákó Mihály (2011): Állampolgárokat nevel-e az iskola? In: Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.): *Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2000–2010.* Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 101–114.
Csákó Mihály (2012): Állampolgári nevelés átellenes partokon. *Educatio,* 2012/2, 341–350.
Csákó Mihály (2014): Családi emlékezet és történelem. *socio.hu,* 2014/1.
Csákó Mihály (2018): Politikai szocializáció serdülőkorban. *Metszetek,* 7 (3), 27–42. https://doi.org/10.18392/metsz/2018/3/1
Csákó Mihály – Berényi Eszter – Bognár Éva – Tomay Kyra (2000): Politikai szocializáció Magyarországon a kilencvenes években. *Szociológiai Szemle,* 2000/1, 50–68.
Csákó Mihály – Murányi István – Sík Domonkos – Szabó Ildikó (2010): Családi politikai szocializációról. Vizsgálati szempontok egy empirikus kutatáshoz. *Társadalomkutatás,* 28 (4), 419–446. https://doi.org/10.1556/Tarskut.28.2010.4.6
Csepeli György (1992): A szabadság iskolája. In: Csepeli György – Kéri László – Stumpf István (szerk.): *Állam és polgár.* Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete – Magyarországi Politikai Képzési Központ, 87–96.
Csepeli György (1997): *Szociálpszichológia.* Budapest, Osiris Kiadó.
Szabó Ildikó – Csepeli György (1984): *NEMZET ÉS POLITIKA A 10-14 ÉVES GYEREKEK GONDOLKODÁSÁBAN. Tanulmányok, beszámolok, jelentések.* Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 107. p.
Csizmadia Ervin (2014): *Miért „alaptalan" a magyar demokrácia?* Budapest, Gondolat Kiadó.
Da Rosa, Christine – Henderson-Posther, Marin – Yang, Eunbyeor Sophie – Cetin, Nazan (2023): What Motivates the Vote? Discrimination as a Moderator on Political Interest on Voting. *Journal of Policy Practice and Research,* 4, 57–75. https://doi.org/10.1007/s42972-022-00069-y
Dahl, Robert A. (1970): *After the Revolution: Authority in a Good Society.* New Haven, Yale University Press.
Dalton, Russell, J. (2008): Citizenship Norms and the Expansion of Political Participation. *Political Studies, 56*(1), 76-98. https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.2007.00718.x
Dancs Katinka – Fülöp Márta (2020): Past and present of social science education in Hungary. *JSSE – Journal of Social Science Education,* 19 (1), 47–71. https://doi.org/10.4119/jsse-3273
Déri András – Szabó Andrea (2021): Generációs kihívás a poszt-Covid időszakban. *Szociológiai Szemle,* 31, 4., 4–27.
Déri, András – Szabó, Andrea (2022): Asteroid-Effect in Society: The Formation of a Mannheim-type Historical Generation Post-COVID-19. *Polish Sociological Review,* 219, 3, 315–330. https://doi.org/10.26412/psr219.02
Dippelhofer, Sebastian (2014): "Die indifferente Generation? Politisch-demokratische Orientierungen von Studierenden im Zeitvergleich." *Zeitschrift für Soziologie der Erziehung und Sozialisation* 38 (2), 198–213.
Dippelhofer, Sebastian (2019). "Politisch-demokratische Bildung als Aufgabe und Herausforderung für Hochschule und Lehrerschaft: Theoretische und empirische Analysen; Rahmende Erörterungen zur kumulativen Habilitationsleistung." *Gießener Beiträge zur Bildungsforschung* (21), 9–64. http://dx.doi.org/10.22029/jlupub-7944.
Dostie-Goulet, Eugénie (2009): Social networks and the development of political interest. *Journal of Youth Studies,* August 2009, Vol. 12, No. 4, 405–421. https://doi.org/10.1080/13676260902866512
Easton, David – Dennis, Jack (1969): *Children in the Political System: Origins of Political Legitimacy.* New York, McGraw-Hill, 440.
Edelman, Murray (1964): *The symbolic uses of politics.* Urbana, University of Illinois Press.
Education at a Glance. OECD Report. 2022: https://www.oecd.org/education/education-at-a-glance-19991487.htm/?refcode=20190209ig
Ekström, Mats – Östman, Johan (2013): Family talk, peer talk and young people's civic orientation. *European Journal of Communication,* 28 (3), 294–308. https://doi.org/10.1177/0267323113475410
Enyedi Zsolt – Benoit, Ken (2011): Kritikus választás 2010. A magyar pártrendszer átrendeződése a bal–jobb dimenzióban. In: Enyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon.* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 17–42.
Enyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (szerk.) (2011): *Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon.* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány,
Erikson, Erik (1968 [1974]): *Identity, youth and crisis.* New York, Norton.
Evans, Geoffrey – Norris, Pippa (1999): *Critical Elections: British Parties and Voters in Long-term Perspective.* 1st Edition. London, SAGE Publications Ltd, 352.
Evans, Ceryn – Rees, Gareth – Taylor, Chris – Fox, Stuart (2021): A liberal higher education for all? The massification of higher education and its implications for graduates' participation in civil society. *Higher Education Online,* Vol. 81, 521–535. https://doi.org/10.1007/s10734-020-00554-x
Farnen, Russel F. (2003): Class Matters: Inequality, SES, Education and Childhood in the USA and Canada Today. *Policy Futures in Education,* Vol. 5, Issue 3, 275–302. https://doi.org/10.2304/pfie.2007.5.3.278
Fekete Mariann – Nagy Ádám (2020): Q vagy Q? – Generációs válaszutak. *Kultúra és Közösség.* https://doi.org/10.35402/kek.2020.3.6
Fenyő D. György (2017): Homo politicus – homo pedagogicus. Az iskola és a politika, 2017. *Új Pedagógiai Szemle,* 2017/9–10.
Ferrín, Monica – Fraile, Marta – García-Albacete, Gema – Gómez, Raul (2019): The gender gap in political interest revisited. *International Political Science Review,* 41 (4), 473–489. https://doi.org/10.1177/0192512119860260
Ferrín, Monica – García-Albacete, Gema (2024): Disinterested or enraged? Understanding people's political interest. *Acta Politica,* 59, 966–979. https://doi.org/10.1057/s41269-023-00311-9
Fitzgerald, Jennifer (2013): What does "Political" Mean to You? *Political Behavior,* 35, 453–479. https://doi.org/10.1007/s11109-012-9212-2
Fliszár Vilmos – Kovács Eszter – Szepesváry László – Szüle Borbála (2016): *Többváltozós adatelemzési számítások.* Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem.

Freitag, Markus – Zumbrunn, Alina (2024): Direct democracy, personality, and political interest in comparative perspective. *Politics,* Vol. 44 (3), 469–485. https://doi.org/10.1177/02633957221074897

Frizzell, Craig (2009): *The Cumulative Effects of Experience on Political Participation.* Prepared for the Annual Meeting of the Midwest Political Science Association.

Gábor Kálmán (1992): A középiskolát végzettek középosztályosodása. In: Gábor Kálmán (szerk.): *Civilizációs korszakváltás és az ifjúság. A kelet- és nyugat-európai ifjúságkulturális mintái.* Szeged, Miniszterelnöki Hivatal Ifjúsági Koordinációs Titkárság.

Gábor Kálmán (1993): Az ifjúsági korszakváltás, avagy az ifjúsági és a politikai kultúra a kelet- és a nyugat-európai fiatalok körében. *INFO-Társadalomtudomány,* 26, 5–21.

Gábor Kálmán (2000): Társadalmi átalakulás és ifjúsági kultúra. In: Gábor Kálmán (szerk.): *Társadalmi átalakulás és ifjúság: szabadság mint esély.* Szeged, Belvedere Meridionale, 247–249.

Gábor Kálmán (2006a): Társadalmi átalakulás és ifjúsági korszakváltás. In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúságszociológia. Szemelvények.* Szeged, Belvedere Meridionale, 384–426.

Gábor Kálmán (2006b): Alapfogalmak és megközelítések. In: Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.): *Ifjúságszociológia. Szemelvények.* Szeged, Belvedere Meridionale, 427–495.

Gábor Kálmán (2012): *Válogatott ifjúságszociológiai tanulmányok.* Szeged, Belvedere Meridionale, 311.

Gabriel, Oscar W. – van Deth, Jan W. (1998 [2003]): Political Interest. In: Jan W. van Deth – Elinor Scarbrough (eds.): *The Impact of Values.* Oxford, Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/0198294751.001.0001

Galais, Carolina – Blais, André – Bowler, Shaun (2014): Is Political Interest Absolute or Relative? *APSA 2014 Annual Meeting Paper,* 24. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2455573

Gazsó Ferenc (2003): Választók és pártok polarizálódó politikai erőtérben. In: Bőhm Antal – Gazsó Ferenc – Stumpf István – Szoboszlai György (szerk.): Parlamenti választások 2002. Politikai szociológiai körkép. Budapest, MTA Politikatudományi Intézete, Századvég Kiadó, 13–25.

Gerő Márton – Szabó Andrea (2017): A társadalom politikai integrációja: A politikai értékcsoportok. In: Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi integráció: az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban.* Budapest–Szeged, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet – Belvedere Meridionale, 117–153.

Gerő Márton – Szabó Andrea (2019): *A magyar társadalom és a politika, 2019: A magyar társadalom politikai gondolkodásmódja, politikai integráltsága és részvétele.* Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.

Gerő Márton – Szabó Andrea (2020): Struktúra és cselekvés: A politikai integráció mechanizmusai. In: Kovách Imre (szerk.): *Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban.* Budapest, Argumentum Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont, 45–82.

Gerő Márton – Szabó Andrea (2024a): A politikai integrációs mechanizmusok. In: Kovách, Imre (szerk.) Integráció, egyenlőtlenség, polgárosodás. A magyar társadalom a 2020-as évek elején 1. kötet Budapest, HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, 67–114.

Gerő Márton – Szabó Andrea (2024b): Political integration mechanisms in Hungary (2010–2022). INTERSECTIONS: EAST EUROPEAN JOURNAL OF SOCIETY AND POLITICS 9 (4) 26–52.

Gizelis, Theodora-Ismene – Wooden, Amanda E. (2010): Water resources, institutions, and intrastate conflict. *Political Geography,* 29 (8), 444–453.

Goldberg, Andreas C. – Sciarini, Pascal (2022): A reassessment of the association between political interest and electoral participation: adding vote overreporting to the equation. *Acta Politica,* Vol. 58, 141–160. https://doi.org/10.1057/s41269-022-00238-7

Görtz, Carl – Dahl, Viktor (2021): Perceptions of politics and their implications: exploring the link between conceptualisations of politics and political participation. *European Political Science,* 20, 297–317. https://doi.org/10.1057/s41304-019-00240-2

Habermas, Jürgen (1985): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása.* Budapest, Osiris Kiadó.

Halász Gábor (2005): Demokráciára és aktív állampolgárságra nevelés a 21. században. *Új Pedagógiai Szemle,* 55. évf., 7–8. sz., 66.

Haller, Max (2002): Theory and Method in the Comparative Study of Values – Critique and Alternative to Inglehart. *European Sociological Review,* Vol. 18 (2), 139–158.

Harris, Anita – Wyn, Johanna (2009): Young People's Politics and the Micro-Territories of the Local. *Australian Journal of Political Science,* 44 (2), 327–344. https://doi.org/10.1080/10361140902865308

Haste, Helen (2010): Citizenship education: a critical look at a contested field. In: Lonnie R. Sherrod – Judith Torney-Purta – Constance A. Flanagan (eds.): *Handbook of Research on Civic Engagement in Youth.* Hoboken, Wiley.

Hay, Colin (2007): *Why We Hate Politics.* Cambridge, Polity Press.

Henn, Matt – Weinstein, Mark – Forrest, Sarah (2005): Uninterested Youth? Young People's Attitudes towards Party Politics in Britain. *Political studies,* Vol. 53, 556–578.

Henn, Matt – Weinstein, Mark – Wring, Dominic (2002): A Generation Apart? Youth and Political Participation in Britain. *British Journal of Politics and International Relations,* 4 (2), 167–192. https://doi.org/10.1111/1467-856x.t01-1-00001

Hidi, Suzanne – Renninger, K. Ann (2006): Four-Phase Model of Interest Development. *Educational Psychologist,* 41, 111–127. https://doi.org/10.1207/s15326985ep4102_4

Hidi, Suzanne – Renninger, K. Ann – Krapp, Andreas (2004): Interest. A motivational construct that combines affective and cognitive functioning. In: David Y. Dai – Robert J. Sternberg (eds.): *Motivation, emotion, and cognition: Integrative perspectives on intellectual functioning and development.*, Routledge, 88–115.

Hillygus, D. Sunshine (2005): THE MISSING LINK: Exploring the Relationship Between Higher Education and Political Engagement. *Political Behavior,* 27 (1), March. https://10.1007/s11109-005-3075-8

Holle Alexandra – Ványi Éva (2022): Helyzetkép a hazai iskolai állampolgári nevelésről. Kontextus, kudarcok, kutatási irányok és kihívások. *Politikatudományi Szemle,* 31 (3), 7–33.

Hooghe, Marc – Boonen, Joris (2015): The intergenerational transmission of voting intentions in a multiparty setting: An analysis of voting intentions and political discussion among 15-year-old adolescents and their parents in Belgium. *Youth & Society,* 47 (1), 125–147. https://doi.org/10.1177/0044118X13496826

Hooghe, Marc – Wilkenfeld, Britt (2008): The Stability of Political Attitudes and Behaviors across Adolescence and Early Adulthood: A Comparison of Survey Data on Adolescents and Young Adults in Eight Countries. *Youth Adolescence,* 37, 155–167. https://doi.org/10.1007/s10964-007-9199-x

Hoskins, Bryony – Carrasco, Diego (2024): Understanding Gender Inequality in Political Self-Efficacy in Early Adolescents: Different Measures, Different Gender Gaps. *Political Studies Review,* 1–20. https://doi.org/10.1177/14789299241264970 online first.

Huntington, Samuel (1997): *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order.* New York, Touchstone Books – Simon & Schuster.

Huntington, Samuel (2002): *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása.* Budapest, Európa Kiadó.

Hustinx, Lesley – Meijs, Lucas, C. P. M. – Handy, Feminda – Cnaan, Ram A. (2012): Monitorial citizens or civic omnivores? Repertoires of civic participation among university students. *Youth & Society,* 44 (1), 95–117. https://doi.org/10.1177/0044118X10396639

Hyman, Herbert (1959): *Political Socialization. A study in the psychology of political behavior.* Glencoe (Illinois), The Free Press, 175.

Hwang, Yoori – Ryu, Ji Youn – Jeong, Se-Hoon (2021) Effects of disinformation using deepfake: the protective effect of media literacy education. *CyberPsychology, Social Networking, and Behavior* 24(3), 188–193.

Ichilov, Orit (1990): *Political socialization, citizenship education, and democracy.* New York, Teachers College Press.

Inglehart, Ronald (1990): *Culture Shift in Advanced Industrial Society.* Princeton, Princeton University Press.

Inglehart, Ronald (1997): *Modernization and Postmodernization – Cultural and Political Change in 43 Societies.* Princeton, Princeton University Press.

Inglehart, Ronald – Norris, Pippa (2003): *Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change around the World.* Cambridge, Cambridge University Press.

Jakab György (2020): Az iskolai állampolgári nevelés – a különböző pedagógiai kultúrákban és az ifjúságszociológiai kutatásokban. *Új Pedagógiai Szemle,* 70. évf., 1–2. sz., 124.

Jancsák Csaba (szerk.) (2009): *Fiatalok a Kárpát-medencében. Mozaikok az ifjúság világáról.* Szeged, Belvedere Meridionale, 247.

Jennings, Kent – Niemi, Richard G. (1968): The Transmission of Political Values from Parent to Child. *American Political Science Review,* 62 (1), 169–184.

Jennings, Kent – Stoker, Laura (2001): *Generational Change, Life Cycle Processes, and Social Capital.* Presentation at the 2001 American Political Science Association Convention. San Francisco, California.

Jennings, Kent – Stoker, Laura (2004): Social Trust and Civic Engagement across Time and Generations. *Acta Politica,* 39, 342–379. https://doi.org/10.1057/palgrave.ap.5500077

Jennings, Kent – Van Deth, Jan W. (1990): *Continuities in Political Action. A Longitudinal Study of Political Orientations in three Western Democracies.* Berlin, De Gruyter, 442.

Jennings, Kent – Stoker, Laura – Bowers, Jake (2009): Politics across generations: Family transmission reexamined. *The Journal of Politics,* Vol. 71, No. 3 (Jul., 2009), 782–799.

Juhász Dániel (2022): Egyre több a felekezeti iskola, van már olyan tankerület, ahol több diák jár egyházi általánosba, mint államiba. *Népszava,* 2022. 06. 27. https://nepszava.hu/3161388_oktatas-egyhazi-iskolak-orban-kormany-felekezetek

Kahne, Joseph – Crow, David – Lee, Nam-Jin (2013): Different pedagogy, different politics: High school learning opportunities and youth political engagement. *Political Psychology,* 34 (3), 419–441.

Kallio, Kirsi Pauliina – Häkli, Jouni (2013): Children and Young People's Politics in Everyday Life. *Space and Polity,* Vol. 17 (1), 1–16. https://doi.org/10.1080/13562576.2013.780710

Kaposi József (2015): A köznevelés céljai és fejlesztési területei a Nemzeti alaptanterv szemléletének tükrében. In: Kormos József – Pálvölgyi Ferenc (szerk.): *Pedagógiai tanulmányok.* Budapest, PPKE BTK, 57–78. https://btk.ppke.hu/uploads/articles/180416/file/T%C3%81MOP%20Kormos-P%C3%A1lv%C3%B6lgyi%20%28korr.%29%20%282%29.pdf

Keeling, Silvia (2023): A matter of content: overcoming the gender gap in political knowledge, expression of knowledge,and interest. *Italian Political Science Review/Rivista Italiana di Scienza Politica,* 53, 384–398. https://doi.org/10.1017/ipo.2023.15

Keniston, Kenneth (1970): Youth: A "New" Stage of life. *The American Scholar,* Autumn, Vol. 39, No. 4, 631–654.

Kéri László (1989): *Politikai folyamatok szocializációs metszetben.* Budapest, MSZMP.

Kéri László (1998): *Tíz év próbaidő.* Budapest, **Helikon** Kiadó.

Kern Tamás – Szabó Andrea (2011): A politikai közéleti részvétel alakulása Magyarországon, 2006–2010. In: Tardos Róbert – Enyedi Zsolt – Szabó Andrea (szerk.): *Részvétel, képviselet, politikai változás.* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány. 17–56.

Kim, Yunhwan – Stattin, Håkan (2019): Parent-youth discussions about politics from age 13 to 28. *Journal of Applied Developmental Psychology,* 62, 249–259. https://doi.org/10.1016-/j.appdev.2019.04.001

Kimberlee, Richard (1998): Young people and the 1997 General Election. *Renewal,* 6 (2), 87– 90.

Kiss Balázs (2013): Érzelmek és politikatudomány. *Politikatudományi Szemle,* XXII. évf., 3. szám, 7–28.

Kiss Balázs (2019): Haragtól haragig: Érzelmek és politikatudomány. In: Valuch Tibor – Lukács Anikó – Tóth Árpád (szerk.): *Az érzelmek története.* Budapest, Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület, 437–451.

Kohlberg, Lawrence (1976): Moral stages and moralization: The cognitive developmental point of view. In: T. Lickona (ed.): *Moral development and behavior: Theory, research and social issues.* New York, Holt, 31–53.

Koskimaa, Vesa – Rapeli, Lauri (2015): Political Socialization and Political Interest: The Role of School Reassessed. *Journal of Political Science Education,* 11 (2), 141–156. https://doi.org/10.1080/15512169.2015.1016033

Kostelka, Filip – Blais, Andre – Gidengil, Elisabeth (2019): Has the gender gap in voter turnout really disappeared? *West European Politics,* Vol. 42, No. 3, 437–463. https://doi.org/10.1080/01402382.2018.1504486

Kovách Imre (szerk.) (2006): *Társadalmi metszetek.* Budapest, Napvilág Kiadó.

Kovách Imre (2017): Fogalmak és megközelítések. In: Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködése, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban.* Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet – Belvedere Meridionale, 7–19.

Kovách Imre (szerk.) (2020a): *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban.* Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumetnum Kiadó.
Kovách Imre (szerk.) (2020b): *Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban.* Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont – Argumetnum Kiadó.
Kovács Tamás (2017): Támogatás, közöny és kritika: látkép a hallgatók demokráciához fűződő viszonyáról. In: Szabó Andrea – Oross Dániel (szerk.): *Csendesek vagy lázadók? A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015).* Budapest–Szeged, MTA TK Politikatudományi Intézet – Belvedere Meridionale, 77–98.
Kozma Tamás (2014): A központosítás haszna és ára. *EDUCATIO* 23 (1). 3–12.
Kozma Tamás (2022): Múltból jövőt. *Educatio,* Vol. 31, Issue 1, 3–13. https://doi.org/10.1556/2063.31.2022.1.1
Körösényi András (2015): A magyar demokrácia három szakasza és az Orbán-rezsim. In: Körösényi András (szerk.): *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után.* Budapest, Osiris – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 401–422.
Körösényi, András – Illés, Gábor – Gyulai, Attila (2020): *The Orban Regime: Plebiscitary Leader Democracy in the Making.* London, Routledge.
Körösényi András – Szabó Andrea – Böcskei Balázs (szerk.) (2020): *Vírusba oltott politika: Világjárvány és politikatudomány.* Budapest, Napvilág Kiadó.
Krapp, Andreas (1999): Interest, motivation and learning: An educational–psychological perspective. *European Journal of Psychology in Education,* 14, 23–40.
Krapp, Andreas (2000): Interest and human development during adolescence: An educational–psychological approach. In: J. Heckhausen (ed.): *Motivational psychology of human development.* London, Elsevier, 109–128. https://doi.org/10.1016/S0166-4115(00)80008-4
Krapp, Andreas (2005): Basic needs and the development of interest and intrinsic motivational orientations. *Learning and Instruction,* Volume 15, Issue 5, October 2005, 381–395. https://doi.org/10.1016/j.learninstruc.2005.07.007
Kroh, Martin – Selb, Peter (2009): Inheritance and the dynamics of party identification. *Political Behavior,* 31, 559–574.
Kulcsár László – Nagy Mária – S. Molnár Edit (1972): *A lakosság politikai érdeklődése.* Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
Kuttner, Robert (1997): *Everything for sale: The virtues and limits of markets.* New York, Knopf.
Kwak, Nojin – Williams, Ann E. – Wang, Xiaoru – Lee, Hoon (2005): Talking Politics and Engaging Politics: An Examination of the Interactive Relationships Between Structural Features of Political Talk and Discussion Engagement. *Communication Research,* 32, 1, February 2005, 87–111. https://doi.org/10.1177/0093650204271400
Laki László – Szabó Andrea (2012b): Fiatalok, demokrácia, jelen és múlt 2.: A jelen a Kádári-múlt összevetésében. *EGYENLITŐ* 10 (5). 12–17.
Laki László – Szabó Andrea (2012a): Fiatalok, demokrácia, jelen és múlt 1. *EGYENLITŐ* 10 (4) 24–29.
Laki László – Szabó Andrea – Bauer Béla (2001): *Ifjúság2000. Gyorsjelentés.* Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
Lane, Edgar (1954): Interest Groups and Bureaucracy. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science,* Vol. 292, Issue 1. https://doi.org/10.1177/000271625429200112

Larsen, Erik Gahner (2020): Dynamic Political Interest: How Personality Differences and the Political Environment Shape Political Interest. *British Journal of Political Science,* 52 (1), 467–474. https://doi.org/10.1017/S0007123419000784
Lasorsa, Dominic L. (2009): Political interest, political knowledge, and, evaluations of political news sources: theirin terplay in producing context effects. *J&MC Quarterly,* Vol. 86, No. 3, Autumn 2009, 533–544. AEIMC.
Lazarsfeld, Paul – Berelson, Bernard – Gaudet, Hazel (1944): *The people's choice.* New York, Duell, Sloan & Pearce.
Lee, Seonghui – Lin, Nick C. N. – Stevenson, Randolph T. (2015): Evaluating the cross-national comparability of survey measures of political interest using anchoring vignettes. *Electoral Studies,* Vol. 39, September, 205–218. https://doi.org/10.1016/j.electstud.2015.03.009
Leftwich, Adrian (2004): Thinking Politically: On the politics of Politics In: Adrian Leftwich (ed.): *What is politics? The Activity and its Study.* Cambridge–Malden, Polity Press, 1–22.
Levy, Brett L. – Solomon, Benjamin G. – Lauren, Collet-Gildard (2016): Fostering Political Interest Among Youth During the 2012 Presidential Election: Instructional Opportunities and Challenges in a Swing State. *Educational Researcher,* 45 (9), 483–495.
Lupia, Arthur – Philpot, Tasha S. (2005): Views from Inside the Net: How Websites Affect Young Adults' Political Interest. *The Journal of Politics,* Vol. 67, No. 4, November, 1122–1142.
Luskin, Robert C. (1987): Measuring Political Sophistication. *American Journal of Political Science,* Vol. 31, No. 4 (Nov.), 856–899.
Luskin, Robert C. (1990): Explaining Political Sophistication. *Political Behavior,* Vol. 12, No. 4 (Dec., 1990), 331–361.
Luskin, Robert C. (2002): From Denial to Extenuation (and Finally Beyond): Political Sophistication and Citizen Performance. In: James H. Kuklinski (ed): *Thinking about Political Psychology.* New York, Cambridge University Press, 217–250.
Lührmann, Anna – Maerz, Seraphine F. – Grahn, Sandra – Alizada, Nazifa – Gastaldi, Lisa – Hellmeier, Sebastian – Hindle, Garry – Lindberg, Staffan I. (2020): *Autocratization Surges – Resistance Grows. Democracy Report 2020.* Gothenburg, Varieties of Democracy Institute (V-Dem).
Lührmann, Anna – Lindberg, Staffan I. (2019): A third wave of autocratization is here: what is new about it? *Democratisation,* 26 (7), 1095–1113.
Macedo, Stephen – Alex-Assensoh, Yvette – Berry, Jeffrey. M. – Brintnall, Michael – Campbell, David E. – Fraga, Luis Ricardo – Fung, Archon – Galston, William A. – Karpowitz, Christopher F. – Levi, Margaret – Levinson, Meira – Lipsitz, Keena – Niemi, Richard G. – Putnam, Robert D. – Rahn, Wendy M. – Reich, Rob – Rodgers, Robert R. – Swanstrom, Todd – Walsh, Kathrin C. (2005). *Democracy at risk: How political choices undermine citizen participation and what we can do about it.* Washington, Brookings Institute Press.
Malhotra, Naresh K. – Simon Judit (2009): *Marketingkutatás.* Budapest, Akadémiai Kiadó Zrt.
Mannheim, Karl (2000 [1928]): A nemzedékek problémája [1928] In: Szántó Zoltán – Wessely Anna (szerk.): *Tudásszociológiai tanulmányok.* Budapest, Osiris.
Manning, Nathan (2010): Tensions in Young People's Conceptualisation and Practice of Politics. *Sociological Research Online,* 15 (4), 11.

Manning, Ben – Ryan, Roberta (2004 *Youth and citizenship final report.* Hobart: National Youth Affairs Research Scheme. Mathé, Nora, E. H. (2018): Engagement, passivity and detachment: 16-year-old students' conceptions of politics and the relationship between people and politics. *British Educational Research Journal,* 44 (1), 5–24.

McDevitt, Michael – Chaffee, Steven (2002): From Top-Down to Trickle-Up Influence: Revisiting Assumptions About the Family in Political Socialization. *Political Communication,* 19 (3), 281–301. https://doi.org/10.1080/01957470290055501

McIntosh, Hugh – Hart, Daniel – Youniss, James (2007): The Influence of Family Political Discussion on Youth Civic Development: Which Parent Qualities Matter? *PS: Political Science & Politics,* Vol. 40, Issue 3 (July), 495–499. https://doi.org/10.1017/S1049096507070758

McIntosh Hugh – Youniss, James (2010): Toward a Political Theory of Political Socialization of Youth. In: Sherrod, Lonnie, R. – Torney-Purta, Judith – Flanagan, Constance. A. (eds.): *Handbook of Research on Civic Engagement in Youth.* CHAPTER 1, 23–42. Hoboken, John Wiley & Sons, Inc.

Mieriņa, Inta (2011): *Political Participation and Development of Political Attitudes in Post-Communist Countries.* PhD Thesis, University of Latvia.

Miller, Joanne M. – Peterson, David A. M. – Saunders, Kyle L. – McClurg, Scott D. (2023): Putting the Political in Political Interest: The Conditional Effect of Politics on Citizens' Interest in Politics. *American Politics Research,* Vol. 51 (4), 510–524. https://doi.org/10.1177/1532673X221139757

Mishra, Shweta – Klein, Daniel – Müller, Lars (2023): Does the higher education experience affect political interest, efficacy, and participation? Comparing dropouts to graduates and 'non-starters'. *European Journal of Higher Education,* 15 (1), 89–106. https://doi.org/10.1080/21568235.2023.2276853

Morey, Alyssa C. – Eveland, William P. (2016): Measures of Political Talk Frequency: Assessing Reliability and Meaning. *Communication Methods and Measures,* 10 (1), 51–68. https://doi.org/10.1080/19312458.2015.1118448

Murányi István – Szabó Ildikó (2007): Középiskolások előítéletességének egy lehetséges magyarázata: az életforma. *Educatio,* XVI, 1 (tavasz).

Muxel, Anne (1999): Az ifjúkor politikai moratóriuma. In: Szabó Ildikó – Csákó Mihály (szerk.) *A politikai szocializáció. Válogatás a francia nyelvterület szakirodalmából,* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 100–124.

Nemčok, Miroslav – Bosancianu, Constantin Manuel – Leshchenko, Olga – Kluknavská, Alena (2023): Softening the corrective effect of populism: populist parties' impact on political interest. *West European Politics,* Vol. 46 (4), 760–787. https://doi.org/10.1080/01402382.2022.2089963

Neundorf, Anja - Smets, Kaat (2017): Political Socialization and the Making of Citizens. *Oxford Handbooks Online.* https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199935307.013.98

Neundorf, Anja – Smets, Kaat – García-Albacete, Gema M. (2013): Homemade citizens: The development of political interest during adolescence and young adulthood. *Acta Politica,* 48, 92–116. https://doi.org/10.1057/ap.2012.23

Nie, Norman H – Hillygus, D. Sunshine (2001): Education and democratic citizenship: explorations into the effects of what happens in pursuit of the baccalaureate. In Diane Ravitch – Joseph Viteritti (eds.): *Making Good Citizens: Education and Civil Society.* New Haven (CT), Yale University Press, 30–57.

Niemi, Richard G. – Hepburn, Mary A. (1995): The rebirth of political socialization. *Perspectives on political science,* 24, 7–16.

Nussbaum, Martha C. (2010): *Not for profit: why democracy needs the humanities.* Princeton, Princeton University Press

Oross Dániel (2012): Társadalmi közérzet, politikához való viszony. In: Székely Levente (szerk.): *Magyar Ifjúság 2012: Tanulmánykötet.* Budapest, Kutatópont, 283–315.

Oross Dániel – Szabó Andrea (2012): A múlt jelene – a Kádár-korszak megítélése a fiatalok körében. *METSZETEK – Társadalomtudományi Folyóirat,* 2 (2–3), 97–116.

Oross Dániel – Szabó Andrea (2017): A magyar egyetemista fiatalok politikai részvételi mintázata. In: Papp Z. Attila (szerk.): *Változó kisebbség: Kárpát-medencei magyar fiatalok: A GeneZYs 2015 kutatás eredményei.* Budapest, Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, 441–460.

Oross Dániel – Szabó Andrea (2019): *A politika és a magyar fiatalok.* Budapest, Noran Libro Kiadó.

Oross, Dániel – Szabó, Andrea (2020): Digitalization and Gender Differences in Political Participation among Hungarian University Students. *INTERSECTIONS: East European Journal of Society and Politics,* 6 (4), 11–33.

Oross, Dániel – Róna, Dániel – Szabó, Andrea (2019): Who Brings the Political Change? Divergent Understandings of Politics Among Politically Active Students. In: Feischmidt, Margit – Majtényi, Balázs (szerk.): *The Rise of Populist Nationalism: Social Resentments and Capturing the Constitution in Hungary.* Budapest, CEU Press, 247–276.

O'Toole, Therese (2003): Engaging with young people's conceptions of the political. *Children's Geographies,* 1 (1), 71–90.

Örkény Antal – Szabó Ildikó (1998): *Tizenévesek állampolgári kultúrája.* Minoritás könyvek 5. Budapest, Minoritás Alapítvány.

Pataki Gyöngyvér (2014): A kocka el van vetve…: Közéleti víziók a Debreceni Egyetem kollégistái körében. In: Fényes Hajnalka – Szabó Ildikó (szerk.): *Campus-lét a Debreceni Egyetemen. Ifjúságszociológiai tanulmányok.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 183–215.

Patkós Veronika (2019): *Szekértáborharc: eredmények a politikai megosztottság okairól és következményeiről.* Budapest, MTA TK Politikatudományi Intézet – Napvilág Kiadó, 143.

Patkós Veronika – Szántó András (2020): Jobban tudják-e az okos szavazók? Az iskolázottság, a hírfogyasztás és a politikai érdeklődés szerepe a pártos elfogultság alakulásába. *Politikatudományi Szemle,* XXIX. évf., 4. sz., 55–81.

Percheron, Annick (1999a): Szocializáció és politikai szocializáció. In: Szabó Ildikó – Csákó Mihály (szerk.) *A politikai szocializáció. Válogatás a francia nyelvterület szakirodalmából,* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 9–17.

Percheron, Annick (1999b): Az egyén politikai formálódása. In: Szabó Ildikó – Csákó Mihály (szerk.) *A politikai szocializáció. Válogatás a francia nyelvterület szakirodalmából,* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 18–43.

Percheron, Annick (1999c): A politikai szocializáció fogalmának története. In: Szabó Ildikó – Csákó Mihály (szerk.) *A politikai szocializáció. Válogatás a francia nyelvterület szakirodalmából,* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1999. 57–73.

Péteri Gábor (2014): Újraközpontosítás a közoktatásban. *Educatio,* 1. sz., 13–25.
Peterson, David M. – Miller, Joanne M. – Saunders, Kyle L. – McClurg, Scott D. (2022): Macrointerest. *British Journal of Political Science,* 52 (1), 200–220. https://doi.org/10.1017/S0007123420000356
Piatak, Jaclyn (2023): Do Sociocultural Factors Drive Civic Engagement? An Examination of Political Interest and Religious Attendance. *Nonprofit Policy Forum,* 14 (2), 185–204. https://doi.org/10.1515/npf-2021-0052
Podschuweit, Nicole – Jakobs, Ilka (2017): "It's about politics, stupid!": Common understandings of interpersonal political communic ation. *Communications,* 42 (4), 391–414. https://doi.org/10.1515/commun-2017-0021
Pokol Béla (1988): Bináris logika és politikai rendszer. *Valóság,* 31. évf., 12, 1–14.
Pokol Béla (2003): *Jogszociológiai vizsgálódások.* Budapest, Rejtjel Kiadó
Polónyi István (2014): A pedagógusproblémáról másfél évtized után. In: Pusztai Gabriella – Morvai Laura (szerk.): *Pálya-modell: igények és lehetőségek a pedagógus-továbbképzés változó rendszerében.* Nagyvárad–Budapest, Partium Press – Új Mandátum Könyvkiadó, 10–29.
Polónyi István (2022): Globalizáció és egyenlőtlenségek – oktatásban és az emberi tőkében. *Educatio,* 31. évf., 4, 600–617.
Prior, Markus (2010): You've Either Got It or You Don't? The Stability of Political Interest over the Life Cycle. *The Journal of Politics,* Vol. 72, No. 3 (Jul.), 747–766. https://www.jstor.org/stable/10.1017/s0022381610000149
Prior, Markus (2019): *Hooked: How Politics Captures People's Interest.* New Jersey, Cambridge University Press.
Putnam, Robert D. (1993): The Prosperous Community. *The American Prospect,* 4 (13), 35–42.
Putnam, Robert D. (2000): *Bowling alone: The collapse and revival of American community.* New York: Simon & Schuster.
Rebenstorf, Hilke (2004): Political Interest – Its Meaning and General Development – Chapter 5. In: Hilke Rebenstorf (ed.): *Democratic Development?* Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften – GWV Fachverlage GmbH, 89–93.
Reeve, Johnmarshall – Lee, Woogul – Won, Sungjun (2015): Interest as Emotion, Affect, and Schema. In: K. Ann Renninger – Martina Nieswandt – Suzanne Hidi (eds): *Interest in Mathematics and Science Learning.* Washington, American Educational Research Association, 79–92.
Reiter, Franz – Matthes, Jörg (2023): Correctives of the Mainstream Media? A Panel Study on Mainstream Media Use, Alternative Digital Media Use, and the Erosion of Political Interest as Well as Political Knowledge. *Digital Journalism,* Vol. 11 (5), 813–832. https://doi.org/10.1080/21670811.2021.1974916
Renninger, K. Ann – Hidi, Suzanne E. (2016): *The power of interest for motivation and engagement.* New York, Routledge – Taylor and Francis.
Róbert Péter – Oross Dániel – Szabó Andrea (2017): Youth, Precarious Employment and Political Participation in Hungary. *Intersections: East European Journal of Society and Politics,* 3 (1), 120–146.
Róbert Péter – Papp Zsófia (2012): Kritikus választás? Pártos elkötelezettség és szavazói viselkedés a 2010-es országgyűlési választáson. In: Boda Zsolt – Körösényi András (szerk.): *Van irány? Trendek a magyar politikában.* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, 41–64.
Róbert Péter – Valuch Tibor (2013): Generációk a történelemben és a társadalomban: Generációs politikai attitűdök és részvételi minták történeti-szociológiai megközelítésben. *Politikatudományi Szemle,* XXII. évf., 4, 116–139.
Robison, Joshua (2016): The Social Rewards of Engagement: Appealing to Social Motivations to Stimulate Political Interest at High and Low Levels of External Efficacy. *Political Studies,* 1–18. https://doi.org/10.1177/0032321715619431 Russo, Silvia – Stattin, Håkan (2017a): Stability and Change in Youths' Political Interest. *Social Indicators Research,* Vol. 132, 643–658. https://doi.org/10.1007/s11205-016-1302-9
Russo, Silvia – Stattin, Håkan (2017b): Self-determination theory and the role of political interest in adolescents' sociopolitical development. *Journal of Applied Developmental Psychology,* Vol. 50, May, 71–78.
Salvati, Marco – Giacomantonio, Mauro – Pellegrini, Valerio – De Cristofaro, Valeria – Leone, Luigi (2022): Conspiracy beliefs of Italian voters for populist parties: The moderated mediational role of political interest and ideological attitudes. *Acta Psychologica,* Vol. 223, March. https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2022.103508
Schmitt-Beck, Rüdiger – Neumann, Manuel (2023): Do people like to discuss politics? A study of citizens' political talk culture. (First published online 04 January 2023.) *European Political Science Review,* 15, 373–392. https://doi.org/10.1017/S1755773922000625
Sebők, Miklós – Boda, Zsolt (2021): *Policy Agendas in Autocracy, and Hybrid Regimes. The Case of Hungary.* Cham, Palgrave Macmillan, 313.
Shani, Danielle (2009): *On the Origins of Political Interest.* PhD Dissertation. Princeton University.
Shani, Danielle (2012): Measuring Political Interest. In: John H. Aldrich – Kathleen M. McGraw (eds.): *Improving Public Opinion Surveys. Interdisciplinary innovation and the American national election studies.* Chapter 9. Princeton, Princeton University Press, 137–157.
Shapiro, Virginia (2004): Not your parents' political socialization: Introduction for a new generation. *Annual Review of Political Science,* 7, 1–23.
Shehata, Adam – Amnå, Erik (2017): The Development of Political Interest Among Adolescents: A Communication Mediation Approach Using Five Waves of Panel Data. *Communication Research,* Vol. 46, Issue 8, 1055–1077. Article first published online: June 18, 2017. 1–23.; Issue published: December 1, 2019. https://doi.org/10.1177/0093650217714360
Shelley, Boulianne (2011): Stimulating or Reinforcing Political Interest: Using Panel Data to Examine Reciprocal Effects Between News Media and Political Interest. *Political Communication,* 28, 147–162. https://doi.org/10.1080/10584609.2010.540305
Silvia, Paul J. (2006): *Exploring the psychology of interest.* New York, Oxford University Press.
Silvia, Paul J. (2008): Interest – The Curious Emotion. *Current Directions in Psychological Science,* Vol. 17, Issue 1. https://doi.org/10.1111/j.1467-8721.2008.00548.x
Sloam, James (2007): Rebooting Democracy: Youth Participation in Politics in the UK. *Parliamentary Affairs,* Vol. 60, No. 4, 548–567.
Sloam, James (2012): New Voice, Less Equal: The Civic and Political Engagement of Young People in the United States and Europe. *Comparative Political Studies,* 47, 663. Originally published online 3. September. https://doi.org/10.1177/0010414012453441

Sloam, James (2016): Diversity and voice: The political participation of young people in the European Union. *The British Journal of Politics and International Relations,* Vol. 18, 3, 1–17. https://doi.org/10.1177/1369148116647176

Smets, Kaat (2015): Revisiting the Political Life-Cycle Model: Later Maturation and Turnout Decline Among Young Adults. *European Political Science Review (EPSR),* Vol. 8, Supplement 2, 225–249. https://doi.org/10.1017/S1755773914000460

Smets, Kaat – Van Ham, Carolien (2013): The Embarrassment of Riches? A Meta-analysis of Individual-Level Research on Voter Turnout. *Electoral Studies,* 32 (2), 344–359.

Somlai Péter (szerk.) (2007): *Új ifjúság. Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről.* Budapest, Napvilág Kiadó.

Somlai Péter (2013): *Család 2.0.: Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig.* Budapest, Napvilág Kiadó.

Stattin, Håkan – Amnå, Erik (2022): Basic Values Transform Political interest into Diverse Political Values, Attitudes and Behaviors. *Journal of Youth and Adolescence,* July 2022. https://doi.org/10.1007/s10964-022-01654-w.

Stattin, Håkan – Amnå, Erik – Russo, Silvia (2023): Setting societal engagement goals during adolescence amplifies the impacts of political interest on political activities during young adulthood. *International Journal of Behavioral Development,* Vol. 47 (2), 135–145. https://doi.org/10.1177/01650254221113465

Stattin, Håkan – Korol, Liliia (2021): Is love politically blind? The role that the romantic partner plays for young adults' socio-political interest. *Journal Of Youth Studies,* 2021, Vol. 24, No. 4, 481–498. https://doi.org/10.1080/13676261.2020.1742301

Stattin, Håkan – Hussein, Oula – Özdemir, Metin – Russo, Silvia (2017): Why do some adolescents encounter everyday events that increase their civic interest whereas others do not? *Developmental Psychology,* 53 (2), 306–318. https://doi.org/10.1037/dev0000192

Strömbäck, Jesper – Djerf-Pierre, Monika – Shehata, Adam (2013): The Dynamics of Political Interest and News Media. Consumption: A Longitudinal Perspective. *International Journal of Public Opinion Research,* Vol. 25, No. 4. http://doi.org/10.1093/ijpor/eds018

Strömbäck, Jesper – Shehata, Adam (2010): Media malaise or a virtuous circle? Exploring the causal relationships between news media exposure, political news attention and political interest. *European Journal of Political Research,* 49 (5), 575–597. https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2009.01913.x

Stumpf István (1995): Ifjúság, politikai részvétel, pártpreferenciák. In: Gazsó Ferenc – Stumpf István (szerk.): *Vesztesek. Ifjúság az ezredfordulón.* Budapest, Ezredforduló Alapítvány, 110–121.

Stumpf István (2020): A járvány hatása az alkotmányos hatalomgyakorlásra. In: Körösényi András – Szabó Andrea – Böcskei Balázs (szerk.): *Vírusba oltott politika: Világjárvány és politikatudomány.* Budapest, Napvilág Kiadó, 73–88.

Stumpf, István (2022): *Paradigm Shift in Constitutionalism: Importance of Sovereignty and Constitutional identity.* Budapest, Gondolat Kiadó.

Susánszky Pál – Szabó Andrea (2018): Részvételi mintázatok a választási kampányban. MPTT – MTA TK PTI Vándorgyűlés. 2018. június 9. előadás anyaga. In: Gyulai Attila – Böcskei Balázs – Szabó Andrea (szerk.): *A demokrácia tesztje? Választás – részvétel – képviselet. A Magyar Politikatudományi Társaság XXIV. Vándorgyűlése.* Absztraktfüzet. Budapest, Budapest, MTA TK PTI, 2018. június 8–9. 28.

Susánszky Pál – Szabó Andrea – Oross Dániel (2021): A demokráciával való elégedettség és a demokrácia értelmezése Magyarországon. *SOCIO.HU: Társadalomtudományi Szemle,* 11 (2), 30–57.

Szabó Andrea (2015): A választók. In: Körösényi András (szerk.) *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után.* Budapest, Osiris Kiadó – MTA TK Politikatudományi Intézet, 279–305.

Szabó Andrea (2018): A magyar fiatalok politikához való viszonya. In: Székely Levente (szerk.): *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar Ifjúság Kutatás 2016.* Budapest, Kutatópont, 435–457.

Szabó Andrea (2019): *Political integration of Hungarian students, 2019. A hallgatók politikai integrációja, 2019.* Prague, Heinrich Böll Stiftung.

Szabó Andrea (2020): „Gyerek vagy ám még…": Egy történelmi COVID-generáció születésének feltételei. In: Körösényi András – Szabó Andrea – Böcskei Balázs (szerk.): *Vírusba oltott politika: Világjárvány és politikatudomány.* Budapest, Napvilág Kiadó, 169–184.

Szabó Andrea (2022): A centrális erőtér újragombolása: A magyar választó magatartásának alakulása 2010–2022. In: Böcskei Balázs – Szabó Andrea (szerk.): *Az állandóság változása. Parlamenti választás 2022.* Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, 17–39.

Szabó Andrea – Gerő Márton (2015): *Politikai tükör: Jelentés a magyar társadalom politikai gondolkodásmódjáról, politikai integráltságáról és részvételéről, 2015.* Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont.

Szabó Andrea – Gerő Márton (2020): A magyar társadalom politikai integrációja. In: Kovách Imre (szerk.): *Mobilitás és integráció a magyar társadalomban.* Budapest, Argumentum Kiadó – Társadalomtudományi Kutatóközpont, 89–126.

Szabó Andrea – Gerő Márton (2022): *A magyar társadalom törésvonalai és politikai integrációjának dimenziói a COVID-19 árnyékában. A magyar társadalom politikai gondolkodásmódja, politikai preferenciája és részvétele 2021 őszén.* Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont.

Szabó Andrea – Kiss Balázs (2013): Konfliktus és generáció. A generációs konfliktusok kutatásának fogalmi kiindulópontjai. *Politikatudományi Szemle,* XXII. évf., 4, 97–115.

Szabó Andrea – Laki László (2014): Mi lehet a magyar fiatalok demokráciaszkepszise mögött? In: Szabó, Andrea (szerk.) *Racionálisan lázadó hallgatók, II: apátia, radikalizmus, posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében* Budapest, Szeged, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, Belvedere Meridionale, 278 p. 21–42.

Szabó Andrea – Oross Dániel (2012): A demokratikus részvétel tendenciái a magyar egyetemisták és főiskolások körében. In: Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók 2012: Apátia – radikalizmus – posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében 1.* Szeged–Budapest, Belvedere Meridionale – Budapesti Corvinus Egyetem, 65–109.

Szabó, Andrea – Oross, Dániel (2017): Cohort-generations and the cumulative effects of life-events on political integration in Hungary. *WORLD POLITICAL SCIENCE,* 13, 2, 221–245.

Szabó Andrea – Oross Dániel (2018): A politikai érdeklődésre ható tényezők európai perspektívában – a magyar eset. *SOCIO.HU: Társadalomtudományi Szemle,* 8 (2), 72–94. https://socio.hu/index.php/so/article/view/677

Szabó Andrea – Oross Dániel (2021): Változó világ – állandó értékek: Az ifjúság politikai érdeklődésének és politikai értékrendjének változása. In: Székely Levente (szerk.): *Magyar fiatalok a koronavírus-járvány idején. Tanulmánykötet a Magyar Ifjúság Kutatás 2020 eredményeiről.* Budapest, Enigma 2001 Kiadó és Médiaszolgáltató Kft., 185–209.

Szabó Andrea – Oross Dániel – Papházi Viktor – Pokornyi Zsanett – Sebestyén Annamária (2021): *A magyar társadalom politikai értékei, identitásmintázatai, 2020: A magyar társadalom politikai percepciója, értékrendszere, politikai részvétele 2020 decemberében.* Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet.

Szabó Gabriella (2022): *Érzelmek és járványpolitizálás. Politikai érzelemmenedzserek és érzelemszabályozási ajánlataik Magyarországon a COVID-19 pandémia idején.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.Szabó Ildikó (2000): *A pártállam gyermekei. Tanulmányok a magyar politikai szocializációról.* Budapest, Hatodik Sík Alapítvány – Új Mandátum Könyviadó, 235.

Szabó Ildikó (2009): *Nemzet és szocializáció.* Budapest, L'Harmattan Kiadó.

Szabó Ildikó (1991): *Az ember államosítása. Politikai szocializáció Magyarországon.* Budapest, Tekintet Alapítvány.

Szabó Ildikó (2012): Az egyetem mint szocializációs színtér. In: Dusa Ágnes Réka – Kovács Klára – Márkus Zsuzsanna – Nyüsti Szilvia – Sőrés Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok I.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 13–56.

Szabó Ildikó (é. n.): *Az ember államosítása.* Budapest, Tekintet Alapítvány.

Szabó Ildikó – Csepeli György (1984): *Nemzet és politika a 10–14 éves gyerekek gondolkodásában.* (Tanulmányok, beszámolók, jelentések 4.) Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont.

Szabó Ildikó – Falus Katalin (2009): Politikai szocializáció közép-európai módra. A magyar eset. *Magyar Pedagógia,* 4, 383–400.

Szabó Ildikó – Örkény Antal (1998): *Tizenévesek állampolgári kultúrája.* (Minoritás Könyvek 5.) Budapest, Minoritás Alapítvány.

Székelyi Mária – Barna Ildikó (2008): *Túlélőkészlet az SPSS-hez. Többváltozós elemzési technikákról társadalomkutatók számára.* Budapest, Typotex.

Tai, Zixue – Sun, Tao (2007): Media Dependencies in a Changing Media Environment: The Case of the 2003 SARS Epidemic in China. *New Media & Society,* 9 (6), 987–1009. https://doi.org/10.1177/1461444807082691

Tardos Róbert (2011): Konszolidált szavazóközönség eróziós tendenciákkal. A 2010-es választások a részvételi aktivitás és szavazói motívumok fényében. In: Enyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon.* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 273–373.

Tardos Róbert – Enyedi Zsolt – Szabó Andrea (szerk.) (2011): *Részvétel, képviselet, politikai változás.* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány.

Theocharis, Yannis – Van Deth, Jan W. (2017): *Political Participation in a Changing World. Conceptual and Empirical Challenges in the Study of Citizen Engagement.* New York, Routledge.

Tonge, Jon (2009): Revitalising politics: engaging young people. *Representation,* 45 (3), 237–246. https://doi.org/10.1080/00344890903129418

Tormos, Raül – Verge, Tània (2022): Challenging the Gender Gap in Political Interest: A By-Product of Survey Specification Error. *Public Opinion Quarterly,* 86 (1), 107–133. https://doi.org/10.1093/poq/nfab070

van Deth, Jan W. (1991): Politicization and political interest. In: Karlheinz Reif – Ronald Inglehart (eds.): *Eurobarometer: The dynamics of European public opinion.* London, Macmillan, 201–213.

van Deth, Jan W. (1990): Interest in Politics. In: M. Kent Jennings – Jan W. van Deth (eds): *Continuities in political action: a longitudinal study of political orientations in three western democracies.* Berlin, Walter de Gruyter, 275–312.

van Deth, Jan W. (2000): Interesting but irrelevant: Social capital and the saliency of politics in Western Europe. *European Journal of Political Research,* 37, 115–147.

van Deth, Jan W. – Elff, Martin (2000): *Political Involvement and Apathy in Europe 1973–1998.* Working paper, Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung, 33.

van Deth, Jan W. – Elff, Martin (2004): Politicisation, Economic Development and Political Interest in Europe. *European Journal of Political Research,* 43 (3), 477–508.

Vaskovics László (2000): A posztadoleszcencia szociológiai elmélete. *Szociológiai Szemle,* 10, 4. sz., 3–20.

Verba, Sidney – Schlozman, Kay Lehman – Brady, Henry (1995): *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics.* Cambridge, Harvard University Press.

Vermeer, Susan – Kruikemeier, Sanne – Trilling, Damian – De Vreese, Claes (2022): Using Panel Data to Study Political interest, News Media Trust, and News Media use in the Early Stages of the COVID-19 Pandemic. *Journalism Studies,* 23, 5–6, 740–760. https://doi.org/10.1080/1461670X.2021.2017790

Veszprémi Attila (2017): Középiskolás diákok politikai szocializációja. *Új Pedagógiai Szemle,* 67, 9–10. sz., 133–144.

Voinea, Camelia Florela (2014): Eastern European Political Socialization Modeling Research. A Literature Review. *European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities,* Vol. 3, No. 1, January.

White, Clarissa – Bruce, Sara – Ritchie, Jane (2000): *Young people's politics Political interest and engagement amongst 14–24-year-olds.* York, Joseph Rowntree Foundation, 1–42.

Wyatt, Robert O. – Katz, Elihu – Kim, Johan (2000): Bridging the Spheres: Political and Personal Conversation in Public and Private Spaces. *Journal of Communication,* Winter, 71–92.

Zaller, John (1992): *The nature and origins of mass opinion.* Cambridge, Cambridge University Press.

Zigler, Edward – Lamb, Michael E. – Child, Long Irvin (1982): *Socialization and Personality Development.* New York, Oxford University Press.

Melléklet

FELHASZNÁLT ADATBÁZISOK

Az alábbiakban táblázatos formában láthatók a kötetben használt adatbázisok. Mindegyik adatfelvétel személyes lekérdezésű és reprezentatív az adott sokaságra. Minden ettől eltérő adatfelvételi specifikációt külön jelzek.

Kód	*Elnevezés*	*Adatfelvétel ideje*	*Minta-nagyság (fő)*
LAKOSSÁGI ADATFELVÉTELEK 2002 ELŐTT – ADATGAZDA: TÁRKI ADATBANK			
TDA-TA-A36	Magyarországi életút és értékrendszer vizsgálat 1982. A magyar társadalom értékrendje	1982	1464
TDA-TA-A99	Lakossági vélemények Magyarországon a politikai rendszer legitimációjáról 1985–1986	1985	996
TDATA-D65m	Állampolgári vélemények Magyarország gazdasági-politikai helyzetéről 1989 márciusában	1989.03.–04. és 10.–11.	729
TDA-TA-C35	MKI Politikai kultúra 1990. Politikai attitűdök a többpártrendszerrel és a szabad választással kapcsolatban Magyarországon a felnőtt népesség körében	1990.01–03.	946
TDA-TA-D68	Lakossági pártpreferenciák Magyarországon 1992	1992. 09.	1200
TDA-TA-D70	Lakossági pártpreferenciák az országgyűlési választások előtt Magyarországon 1994	1994	
TDA-TA-D26	TÁRKI Holnap 1996. A magyarországi felnőtt népesség politikai attitűdvizsgálata	1996. 03.	1000
TDA-TA-D73	TÁRKI Omnibusz 1998/4. Társadalompolitikai attitűdök Magyarországon a felnőtt lakosság körében	1998	1500
TDA-TA-F12	A felnőttkorú lakosság jobboldali, konzervatív értékrendje és identitása Magyarországon 2000	2000	1000

Kód	Elnevezés	Adatfelvétel ideje	Minta-nagyság (fő)
EUROPEAN SOCIAL SURVEY – ADATGAZDA: TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT			
ESS01	European Social Survey – Európai Társadalmi Összehasonlító Vizsgálat – reprezentatív a 15 éven felüli népességre	2002	1685
ESS02	European Social Survey – Európai Társadalmi Összehasonlító Vizsgálat – reprezentatív a 15 éven felüli népességre	2004/[2005]	1498
ESS03	European Social Survey – Európai Társadalmi Összehasonlító Vizsgálat – reprezentatív a 15 éven felüli népességre	2006	1518
ESS04	European Social Survey – Európai Társadalmi Összehasonlító Vizsgálat – reprezentatív a 15 éven felüli népességre	2008/[2009]	1544
ESS05	European Social Survey – Európai Társadalmi Összehasonlító Vizsgálat – reprezentatív a 15 éven felüli népességre	2010	1561
ESS06	European Social Survey – Európai Társadalmi Összehasonlító Vizsgálat – reprezentatív a 15 éven felüli népességre	2012	2014
ESS07	European Social Survey – Európai Társadalmi Összehasonlító Vizsgálat – reprezentatív a 15 éven felüli népességre	2014[2015]	1698
ESS08	European Social Survey – Európai Társadalmi Összehasonlító Vizsgálat – reprezentatív a 15 éven felüli népességre	2016[2017]	1614
ESS09	European Social Survey – Európai Társadalmi Összehasonlító Vizsgálat – reprezentatív a 15 éven felüli népességre	2018[2019]	1661
ESS10	European Social Survey – Európai Társadalmi Összehasonlító Vizsgálat – reprezentatív a 15 éven felüli népességre	2020[2021]	1549
ESS100	European Social Survey – Európai Társadalmi Összehasonlító Vizsgálat – reprezentatív a 15 éven felüli népességre	2023	2118

Kód	Elnevezés	Adatfelvétel ideje	Minta-nagyság (fő)
NAGYMINTÁS ADATFELVÉTELEK – ADATGAZDA: TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT			
MVKP 2008	Magyar Választáskutatási Program Választási panel 2008 – reprezentatív a felnőtt népességre	2008	3121
MVKP 2010	HU0089 *A politikai részvétel és képviselet kutatása a demokrácia-kapacitás növelése érdekében, MVKP 2010* – reprezentatív a felnőtt népességre	2010.03.	1500
KEP01	TK Mobilitáskutatási Centrum Kiválóság Projekt (KEP) első hullám – reprezentatív a felnőtt népességre	2015	2687
SZVÉG	Lakossági adatfelvétel – Századvég – reprezentatív a felnőtt népességre	2016	1000
KEP-POL 01	TK Mobilitáskutatási Centrum Kiválóság Projekt (KEP) Politika – reprezentatív a felnőtt népességre	2017.03.	2000
TK PTI VP-01	NKFIH-119603 Részvétel, képviselet, pártosság. Választáskutatás, 2018. első hullám – reprezentatív a felnőtt népességre*	2017.12.–2018.01.	2000
TK PTI VP -02	NKFIH-119603 Részvétel, képviselet, pártosság. Választáskutatás, 2018. második hullám, preelection survey – reprezentatív a felnőtt népességre	2018.03.	1500
TK PTI VP-03	NKFIH-119603 Részvétel, képviselet, pártosság. Választáskutatás, 2018. második hullám, postelection survey – reprezentatív a felnőtt népességre	2018.05.	1100
KEP02	TK Mobilitáskutatási Centrum Kiválóság Projekt (KEP) második hullám – reprezentatív a felnőtt népességre	2018.09.	2700
KEP-POL 02	TK Mobilitáskutatási Centrum Kiválóság Projekt (KEP) Környezettudatosság-Politika 02. – reprezentatív a felnőtt népességre	2020.09.	1000
ERTEKEK	TK-01014677 Értékek, identitások, NKFIH-119603 Részvétel, képviselet, pártosság – reprezentatív a felnőtt népességre	2020.12.	2000
KEP03	TK Mobilitáskutatási Centrum Kiválóság Projekt (KEP) harmadik hullám – reprezentatív a felnőtt népességre	2021.11.–12.	5000
TK PTI-03	TK PTI 2022. március, preelection survey – reprezentatív a felnőtt népességre	2022.03.	1000
CEU-TK PTI	CEU Demokrácia Intézet – TK PTI 2022 választási survey – reprezentatív a felnőtt népességre	2022.05.	1000
ZÁ-OMN	Závecz Omnibusz 2022. szeptember – reprezentatív a felnőtt népességre	2022.09.	1000
TK SZI-21 KK	HUN-REN TK Szociológia Intézet – 21 Kutatóközpont, hibrid telefonos és online kutatás (2024. november	2024. 11.	1000
IDEA	IDEA Omnibusz, Adatgazda: IDEA Intézet	2024. 02–05.	1500

Kód	Elnevezés	Adatfelvétel ideje	Mintanagyság (fő)
IFJÚSÁGI ADATFELVÉTELEK			
Ifjúság 1992	MTA Politikai Tudományok Intézete – Ifjúság 1992 – reprezentatív a 10–17 éves népességre, Adatfelvevő: Szonda Ipsos	1992. 09–10.	4000
Ifjúság 2000	Nemzeti Ifjúságkutató Intézet – Ifjúságkutatás2000 – reprezentatív a 15–29 éves népességre	2000.09.–11.	8000
Ifjúság 2004	Mobilitás Ifjúságkutatási Iroda – Ifjúságkutatás2004 – reprezentatív a 15–29 éves népességre	2004.09.–11.	8000
Ifjúság 2008	Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet – Ifjúságkutatás2008 – reprezentatív a 15–29 éves népességre	2008.09.–11.	8000
MIK2012	Kutatópont – Magyar Ifjúság Kutatás 2012 – reprezentatív a 15–29 éves népességre	2012.09.–11.	8000
MIK2016	Új Nemzedék Központ – Magyar Ifjúság Kutatás 2016 – reprezentatív a 15–29 éves népességre	2016.09.–11.	8000
MIK2020	Társadalomkutató – Magyar Ifjúság Kutatás 2020 – reprezentatív a 15–29 éves népességre	2020.09.–11.	8000
AKTÍV FIATALOK MAGYARORSZÁGON KUTATÁS – ADATGAZDA: AKTÍV FIATALOK MAGYARORSZÁGON KUTATÓCSOPORT			
AF-2013	Aktív Fiatalok 2013, hibrid kutatás (online és személyes adatfelvétel) – reprezentatív a nappali tagozatos egyetemistákra	2013.03.–04.	1300
AF-2015	Aktív Fiatalok 2015 – reprezentatív a nappali tagozatos egyetemistákra	2015.04.	800
AF-2019	Aktív Fiatalok 2019 – reprezentatív a nappali tagozatos egyetemistákra	2019.02.	800
AF-2024	Aktív Fiatalok 2024 – reprezentatív a nappali tagozatos egyetemistákra	2024.02.	805

Kiegészítő kutatások:

* NKFIH-119603 Részvétel, képviselet, pártosság. Választáskutatás, 2018. Fókuszcsoportos vizsgálat 2017-ben és 2021-ben. 2017-ben Miskolcon, Pápán és két budapesti kerületben, 8-8 fős csoportok. 2021-ben Nyíregyházán, Székesfehérváron és két budapesti kerületben, 8-8 fős csoportok

ELTE társadalomtudományi szakos hallgatók vizsgálata. Nem reprezentatív, tájékoztató jellegű kutatás, oktatási célokkal. Mintanagyság: N=453.

Ábrák és táblázatok jegyzéke

ÁBRAJEGYZÉK

1. ábra • *A politikai szofisztikáltság és a politikai érdeklődés kapcsolatának modellje* 34

2. ábra • *A politikai érdeklődés alakulása 10 véletlenszerűen kiválasztott válaszadó esetében és a politikai érdeklődés becsült növekedési függvénye életkor szerint* 49

3. ábra • *A politikai érdeklődés átlaga korévenként a svéd fiatalok körében* 50

4. ábra • *A politikai érdeklődés kialakulásának ciklikus modellje* 63

5. ábra • *A politikai érdeklődés kommunikációs közvetítési modellje* 65

6. ábra • *A politikai érdeklődés kialakulásának hipotetikus modellje* 79

7. ábra • *A politikai érdeklődés átalakulása az ötfokú és a négyfokú skála között, 2024. január–május (1–5 skála átalakulása 1–4 skálává, százalék)* 100

8. ábra • *A politikai érdeklődés átalakulása az ötfokú és a négyfokú skála között, 2024. november (1–4 skála átalakulása 1–5 skálává, százalék)* 101

9. ábra • *A politikai érdeklődés átlagainak változása 1982 és 2023 között (1–4 skála átlagai)* 107

10. ábra • *A politikai érdeklődés átlagai 1982 és 2023 között (0–100-as skála átlagértékei)* 108

11. ábra • *Az elégedettségi indexek és a politikai érdeklődés alakulása 2002 és 2023 között (0–100-as skála alapján)* 111

12. ábra • *Átlag társadalmi elégedettségi index és a politikai érdeklődés alakulása 2002 és 2023 között, valamint az évenkénti alakulás (indexátlagok és a Pearson-féle korrelációs együttható értéke)* 114

13. ábra • *A politikai érdeklődés alakulása Németországban (kelet- és nyugatnémet minták) 1980 és 2015 között* 116

14. ábra • *A politika iránt egyáltalán nem érdeklődők és érdeklődők aránya, 1982–2023 (százalék)* 117

15. ábra • *A politikai érdeklődés átlagainak szórása 1982 és 2003 között* 118

16. ábra • *A politikai érdeklődés 20 éves átlaga az összehasonlításban részt vevő országok körében (0–100-ig terjedő skála átlagai)* 120

17. ábra • *A politikai érdeklődés átlagának változása hat európai országban 2002 és 2023 között (országonkénti átlagértékek)* 121

18. ábra • *A politikai érdeklődés átlaga az ESS 11. hullámában részt vevő országok körében (0–100-ig terjedő skála átlagai)* 123

19. ábra • *A politikailag nagyon és egyáltalán nem érdeklődők arányának változása hat európai országban 2002 és 2023 között (százalék)* 124

20. ábra • A politikai érdeklődés változása a közép-európai térségben 2002 és 2023 között (országonkénti átlagértékek és a nagyon érdeklődők aránya) 126
21. ábra • A politikai érdeklődés átlagainak alakulása nemek szerint 1982 és 2023 között (0–100 skála átlagai, ANOVA) 129
22. ábra • A politikai érdeklődés változása egy hullámon belül és hullámok között, férfiak és nők, 1982 és 2023 között (átlagértékek) 130
23. ábra • A politikai érdeklődés átlagainak alakulása az állandó lakhely szerinti település típusa alapján 1982 és 2023 között (0–100 skála átlagai, ANOVA) 131
24. ábra • A politikai érdeklődés átlagainak különbségei az állandó lakhely szerinti település típusa alapján 1989/1990 előtt, 1992 és 2010 között, valamint 2010-et követően (0–100 skála átlagai közötti különbségek, százalékpont) 133
25. ábra • A politikai érdeklődés átlagainak alakulása a legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint 1982 és 2023 között (0–100 skála átlagai, ANOVA) 135
26. ábra • A politikai érdeklődés átlaga a legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint, 2021 (0–100 skála átlaga, ANOVA) 136
27. ábra • A politikai érdeklődés átlagainak különbségei a legmagasabb befejezett iskolai végzettség különböző dimenzióiban 1989/1990 előtt, 1992 és 2010 között, valamint 2010-et követően (0–100 skála átlagai közötti különbségek, százalékpont) 138
28. ábra • Az életkori csoportok politikai érdeklődésének alakulása 1982 és 2023 között (átlagértékek) 141
29. ábra • A politikai érdeklődés alakulása a politikai attitűdök három korszakában (átlagok) 142
30. ábra • Az átlagos politikai érdeklődési szinttől való elmaradás életkori dekádonként (átlagpontok) 145
31. ábra • A politikai érdeklődés alakulása a 2018-as és a 2022-es választási kampányban (0–100 skála átlagai) 156
32. ábra • A politikai érdeklődés megoszlása a TK különböző nagymintás kutatásaiban (2017–2022) (1–5 skála százalékos megoszlása) 161
33. ábra • A politika és a közélet elhatárolása a fókuszcsoportos beszélgetések alapján, 2021 (átlagértékek) 167
34. ábra • Mi az az első (egyetlen) szó, ami eszedbe jut erről a kifejezésről: politika? Szófelhő – említések gyakorisága alapján, 2013, 2015 és 2019-ben, nappali tagozatos egyetemi hallgatók 169
35. ábra • Mi jut eszébe erről a szóról: „politika"? 2016. Az érvényes válaszok szófelhője (említések gyakorisága), országos lakossági minta 170
36. ábra • Mi jut eszébe erről a szóról: „politika"? 2021. Az érvényes válaszok s zófelhője (említések gyakorisága), országos lakossági minta 171
37. ábra • Mi jut eszébe erről a szóról: „politika"? 2024. Az érvényes válaszok szófelhője (és említések gyakorisága), országos lakossági minta 174

38. ábra • A politikával kapcsolatos asszociációk és a politikai érdeklődés kapcsolata (átlagok és a hozzá tartozó hibák, ANOVA) 177
39. ábra • A politikával kapcsolatban negatív és nem negatív véleményt megfogalmazók politikai érdeklődése (a kérdésre választ adók százalékában) 179
40. ábra • A politikáról zajló beszélgetések (viták) gyakorisága az egyes időablakokban 186
41. ábra • A demokráciához való viszony a politikai érdeklődés alapján, 1998, 2002, 2017, 2022 (százalék) 197
42. ábra • Szakszervezeti, vallási, politikai és társadalmi szervezeti tagság/kötődés politikai érdeklődés szerint, 1998, 2008, 2018, 2021 (százalék) 200
43. ábra • Szervezettség politikai érdeklődés szerint, 1998, 2008, 2018, 2021 (százalék) 201
44. ábra • A választási részvétel aránya a politikailag egyáltalán nem, illetve nagyon érdeklődők körében, 2002–2023 (százalék) 203
45. ábra • A politikai integráció megoszlása politikai érdeklődés szerint, 2022 (százalék) 208
46. ábra • A magyar fiatalok politikai érdeklődése a rendszerváltás előtt, 14–30 évesek (százalék) 224
47. ábra • Mennyire érdekli Önt a politika? 2000 és 2024 között (átlagértékek 15–29 és a 18–29 évesekre) 228
48. ábra • Mennyire érdekli Önt a politika? 2000 és 2020 között (átlagértékek nemek szerint) 229
49. ábra • A szubjektív politikai érdeklődés megoszlása 2000 és 2020 között (összes megkérdezett százaléka) 231
50. ábra • A politikai érdeklődés változása az előző méréshez és az átlagos érdeklődéshez képest, 2000 és 2024 között (0–100-as skálán mért változások, átlagpontok) 232
51. ábra • A politikai érdeklődés és a hozzá kapcsolódó szórások 2000 és 2020 között (szórások és átlagértékek) 233
52. ábra • A politikai érdeklődés alakulása Kelet-Közép-Európában (Mennyire érdekli Önt a politika?) (1–5 fokú skála átlagai) 236
53. ábra • A politikai érdeklődés alakulása Kelet-Közép-Európában (Mennyire érdekli Önt a politika?) (százalékos megoszlás) 237
54. ábra • A politikáról történő beszélgetés gyakorisága a kelet-közép-európai országokban (Milyen gyakran beszél politikáról családjával vagy ismerőseivel?, százalék) 240
55. ábra • A politikáról szóló kommunikáció és a politikai érdeklődés együtt járása (a Pearson-féle korrelációs együttható értékei) 241
56. ábra • Mennyire érdekli a politika? (1992) 10–17 évesek (1–5 skála korévenkénti megoszlásai és átlagai) 247
57. ábra • A politikai érdeklődés átlagai korévenként és adatfelvételi hullámonként (0–100 fokú skála átlagai, ahol 50 pont a középérték) 248
58. ábra • A politikai érdeklődés alakulása az Ifjúság kutatások alapján korévenként és a teljes időszakra számított politikai érdeklődés lineáris trendvonalai (0–100-ig terjedő skála átlagai) 250
59. ábra • Mikor, hány éves korában kezdett el először érdeklődni a közéleti (politikai) kérdések iránt? Nappali tagozatos egyetemisták. (hisztogram) 251

60. ábra • Mennyire voltak kiérlelt politikai nézetei az alábbi életkorban? Társadalomtudományi szakos hallgatók (százalékos megoszlás) 252
61. ábra • Milyen gyakran szokott Ön a családjával közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról beszélgetni? – korévenként (százalékos megoszlás) 262
62. ábra • A családi politikai beszélgetések gyakorisága és a politikai érdeklődés (százalékos megoszlás) 263
63. ábra • A szülői eszmény, a politikai kérdésekben való egyetértés és a politikai érdeklődés kapcsolata (Pearson-féle korrelációs együtthatók) 265
64. ábra • Véleménye szerint jelenlegi politikai nézetei, értékei, gondolkodásmódja kialakulására ki volt a legnagyobb hatással? (százalék) És az egyes ágensek alapján a politikai érdeklődés mértéke (100-fokú skála, átlagpont) 268
65. ábra • A politikai érdeklődés átlaga a különböző iskolai szinteken 2000 és 2020 között (0–100-ig terjedő skála átlagai) 277
66. ábra • A politikai érdeklődés átlaga a legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint (0–100-ig terjedő skála átlagai) 278
67. ábra • Középiskolás korodban, az iskolában, pl. történelem-, osztályfőnöki órákon, szünetben milyen gyakran beszélgettetek közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról? Nappali tagozatos egyetemisták, 2024 (százalékos megoszlás iskolatípusonként) 280
68. ábra • Véleménye szerint az alábbi intézmények, ún. „ágensek" mennyire voltak fontosak a politikai értékei, nézetei kialakulásában? Társadalomtudományi szakos hallgatók (1–5 skála átlagai) 283
69. ábra • A baráti politikai beszélgetések gyakorisága és a politikai érdeklődés (százalékos megoszlás) 285
70. ábra • A családi és a baráti közegben zajló politikai beszélgetések együttes gyakorisága (hisztogram) 288
71. ábra • A politikai érdeklődés és az életkor átlagai életeseményekszerint (ANOVA, átlagok) 293
72. ábra • A politikai érdeklődésre ható tényezők a nappali tagozatos egyetemisták körében – a hipotetikus modell érvényesülése 302
73. ábra • Milyen esemény volt alapvető hatással jelenlegi politikai gondolkodására, nézeteire, értékeire? (szófelhő) 304
74. ábra • A demokráciához való viszony a politikai érdeklődés alapján a magyar fiatalok körében, 2020 (százalék) 308
75. ábra • A politikai részvétel és a politikai érdeklődés együtt járása (százalék) 312
76. ábra • A politikai érdeklődés kialakulásának ciklikus modellje a magyar fiatalok körében 327

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat • A kötet hipotézisei 15
2. táblázat • A politika szűk és tág értelmezése 30
3. táblázat • Az egyéni politikai fejlődés szakaszai gyermek- és fiatalkorban, Anna Emilia Berti (2010) 48
4. táblázat • A politikai szocializáció korszakai Berti (2010) alapján 58

5. táblázat • Fő- és alhipotézisek a kötetben 90
6. táblázat • A politikai érdeklődésre vonatkozó kérdéseket tartalmazó, nemzetek közötti felmérések összefoglalása 94
7. táblázat • A politikai érdeklődés átlagos szintje időszakonként, valamint az időszakok közötti eltérések 143
8. táblázat • A politikai érdeklődés átlagainak alakulása ugyanabban az életkori dekádban, tízéves periódusokban vizsgálva 143
9. táblázat • Róbert Péter és Valuch Tibor munkája alapján képzett generációs térkép 147
10. táblázat • A generációk életkori megoszlása az időablakokban (életkorok) 148
11. táblázat • A politikai generációk politikai érdeklődése négy időablakban (1992, 2002, 2012, 2021), ANOVA (0–100 fokú skála átlagai) 149
12. táblázat • A regressziós modellbe bevont változók és leírásai 152
13. táblázat • A politikai érdeklődésre ható tényezők – bináris logisztikus regressziós modellek (2021) 153
14. táblázat• A politikai érdeklődés alakulása a 2018-as és a 2022-es választási kampányban (0–100 skála átlagainak változása) 158
15. táblázat • A választási panel mindhárom hullámában résztvevők (paneltagok) politikai érdeklődési átlagainak változása 159
16. táblázat • A politikai érdeklődés változása a 2024-es EP- és önkormányzati választás kampányidőszakában (százalék) 162
17. táblázat • A szóasszociációk megoszlása negatív – neutrális – pozitív értékelések között (2016) 176
18. táblázat • A politikai érdeklődésre ható tényezők bináris logisztikus modellje 180
19. táblázat • A politikával kapcsolatos asszociációkra ható tényezők bináris logisztikus modellje 183
20. táblázat • A politikai érdeklődés és a (családi körben zajló) politikai beszélgetés együtt járása (százalékos megoszlás) 188
21. táblázat • A politikáról szóló családi beszélgetések lineáris regressziós modellje 191
22. táblázat • A politikai érdeklődés és a politikai viselkedés összefüggéseit vizsgáló kérdések 195
23. táblázat • A demokrácia és a diktatúra közötti választás bináris logisztikus modellje, 2021 198
24. táblázat • A várható és a tényleges választási részvétel politikai érdeklődés szerint (százalék), 2018. március és 2018. május 204
25. táblázat • A demokratikus állampolgári részvétel egyes formáinak gyakorisága az elmúlt 12 hónapra vonatkoztatva 2002 és 2023 között, százalék 206
26. táblázat • A politikai integráció lineáris regressziós modellje 209
27. táblázat • Az első hipotézis igazolhatósága a fejezetek eredményei alapján 216
28. táblázat • A harmadik hipotézis igazolhatósága a fejezetek eredményei alapján 218
29. táblázat • A politika iránti érdeklődés különböző iskolai szinten tanuló fiatalok körében (százalék) 226
30. táblázat • A politikai érdeklődés átlagai a kelet-közép-európai országokban, ANOVA (átlagértékek) 239
31. táblázat • A közép-európai fiatalok politikai érdeklődésére ható tényezők, lineáris regressziós modell 243

32. táblázat • Politikai generációk Magyarországon és vizsgálhatóságuk a nagymintás Ifjúság kutatássorozatban 254
33. táblázat • A politikai generációk politikai érdeklődési átlagai 2000 és 2020 között (0–100 fokú skála átlagai) 255
34. táblázat • A fiatal politikai érdeklődési szintje az anya, illetve az apa legmagasabb befejezett iskolai végzettsége alapján (0–100-ig terjedő skála átlagai) 259
35. táblázat • Milyen gyakran szokott Ön a családjával közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról beszélgetni? (százalékos megoszlás az összes válaszadó körében) 260
36. táblázat • A politikai beszélgetések és a politikai érdeklődés kapcsolata a szülők vélt elveivel, illetve politikai nézeteivel (Pearson-féle korrelációs együtthatók) 264
37. táblázat • A politikai érdeklődés (0–100 fokú skála) és a szülői elvek, valamint a politikai kérdésekkel való egyetértés kapcsolata 2016-ban és 2020-ban (ANOVA, átlagok) 266
38. táblázat • A kérdezett és az édesapa/nevelőapa ideológiai hovatartozásának együtt járása (Pearson-féle korrelációs együtthatók) 269
39. táblázat • Az ideológiai homogenitás és a politikai érdeklődés dimenzióinak kapcsolata (ANOVA, átlagértékek) 270
40. táblázat • Az egyes képzési, iskolai szinteken tanulók és az anya legmagasabb befejezett iskolai végzettsége (korrigált reziduálisok, N=45 826) 275
41. táblázat • A politikai érdeklődés és az életkor átlagai és különbségei a fiatal aktuális iskolai szintje, valamint a befejezett iskolázottság között (0–100 közötti skála átlagai és életkori átlagok) 279
42. táblázat • Középiskolás korodban beszélgettetek-e közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról, politikáról a ... (ANOVA, 0–100 fokú skála, átlagértékek) 281
43. táblázat • A politikai érdeklődés átlaga politikai beszélgetések gyakorisága szerint, korcsoportok (ANOVA, átlagok) 286
44. táblázat • Politikai érdeklődés átlagai a referenciacsoportokban folytatott beszélgetések szerint, korcsoportok (ANOVA, átlagok) 289
45. táblázat • Lehetséges, bekövetkezett életesemény a felnőtté válás során és a politikai érdeklődés átlagai 291
46. táblázat • A politikai érdeklődésre ható tényezők, lineáris regressziós modellek 295
47. táblázat • A feltételezett, politikai érdeklődést erősítő szocializációs útvonal kérdései 301
48. táblázat • A politikai érdeklődés és a politikai viselkedés összefüggéseit vizsgáló kérdések 306
49. táblázat • A demokrácia és a diktatúra közötti választás bináris logisztikus modellje a magyar fiatalok körében, 2020 309
50. táblázat • Az offline politikai részvétel és a politikai érdeklődés kapcsolata (százalék) 310
51. táblázat • Az online politikai részvétel és a politikai érdeklődés kapcsolata (százalék) 311
52. táblázat • Az online és offline politikai részvétel lineáris regressziós modellje 313
53. táblázat • A fiatalokkal kapcsolatos hipotézisek érvényessége 318
54. táblázat • A könyv hipotézisei és érvényesülésük 321

380807

SZTE Klebelsberg Könyvtár és Levéltár SZEGED 6.

Ez a könyv a politikai érdeklődésről, a politikai viselkedés mögött feltételezhető legfontosabb attitűdről szól. Létrejötte és formálódása több, egymással is összefüggésben lévő politikai szociológiai tényező bonyolult hatásmechanizmusainak összessége, ugyanakkor következménye sem egyirányú.

Ha egy társadalomban nincs vagy nagyon alacsony szintű a politikai érdeklődés, elveszhet az igény a politikai szereplők feletti demokratikus kontroll gyakorlására. Ha a választópolgárok abban bíznak, hogy a kormány helyesen cselekszik, a köz javát szolgálja, akkor értékes idejükből kevesebbet fordítanak a politikára: az elégedettség makroszinten az érdeklődés csökkenését eredményezi. Ha azonban egyre több tényszerű bizonyíték kerül elő, hogy a kormányzat eredménytelen, hozzá nem értő, esetleg károkozó, akkor ez a választópolgárokat arra ösztönzi, hogy a választott tisztségviselőiket folyamatosan ellenőrizzék, egyre többet informálódjanak és a politika felé forduljanak, azaz a társadalmi szintű elégedetlenség az érdeklődés növekedését vonhatja maga után. A könyv legfontosabb kérdése, hogy ez az összefüggés Magyarországon mennyire érvényesül, milyen trendjei, jellegzetességei vannak a politikai viselkedést leginkább előrejelző, legfontosabb attitűdnek az utóbbi 20–25 évben a fiatalok és a felnőtt társadalom körében.

•

Szabó Andrea szociológus, politológus, a politikatudományok doktora, habilitált egyetemi docens. Pályája kezdete óta a magyar társadalom, közte a magyar fiatalok politikai viselkedésének vizsgálatával foglalkozik. Az egyik kezdeményezője az egész Európában egyedülálló nagymintás ifjúságkutatási sorozatnak, az Aktív Fiatalok Magyarországon kutatócsoport vezetője, számtalan empirikus kutatás vezető kutatója. Oktatói és kutatói munkája elismeréseként a Magyar Politikatudományi Társaság 2022-ben Bibó István Emlékdíjjal, az ELTE ÁJK 2024-ben Ezüst Eötvös Éremmel jutalmazta.

X 380807

6950 Ft

9 789635 566167